Gazi M. Kemal

NUTUK

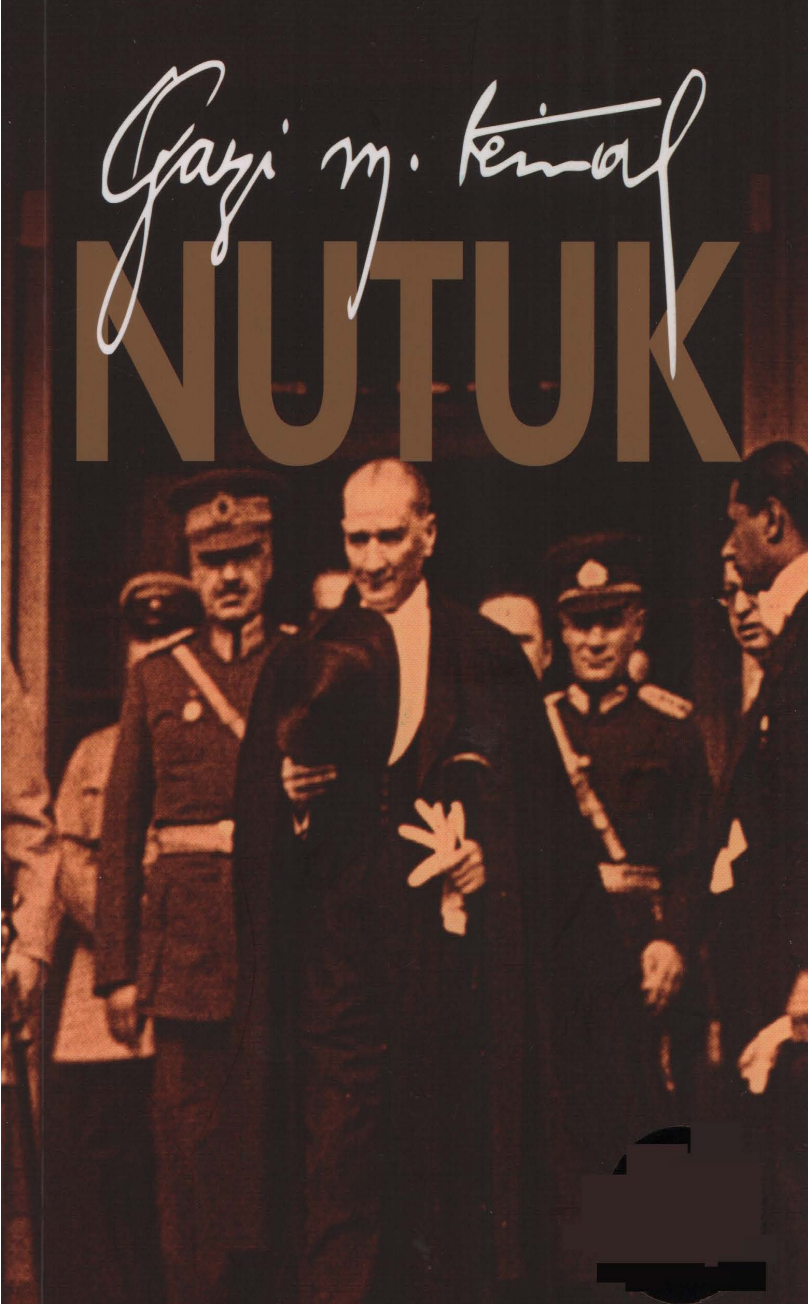

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TAVSİYELİ 100 TEMEL ESER

ALFA

Gazi M. Kemal

NUTUK

"Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, ancak tam istiklâle malik olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrum bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık görülemez.

Yabancı bir devletin himaye sahipliğini kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrumiyeti, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Hakikaten, bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!...

O hâlde, ya istiklâl ya ölüm!"

Mustafa Kemal Atatürk

ALFA
alfakitap | alfakitap
alfakitap | www.alfakitap.com

Nutuk
© 2005, 2017, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü Hasan Aksakal
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

Osmanlıca aslından çevrilmiştir.

ISBN 978-605-171-858-3

1. Basım: 2005
59. Basım: Ağustos 2020

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

Gazi M. Kemal

NUTUK

ALFA

içindekiler

Azınlıklar Teşkilatlanıyor 17
Bunlara Karşı Düşünülen Kurtuluş Çareleri 18
Milli Teşkilatların Siyasi Maksat ve Hedefleri 19
Memleket Dahilinde ve İstanbul'da Milli Mevcudiyete Düşman Cemiyetler 21
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 21
Amerika Mandası İsteyenler 22
Ordumuzun Vaziyeti 22
Müfettişlik Vazifesinin Geniş Yetkileri 23
Genel Vaziyetin Dar Bir Çerçeve İçinden Görünüşü 24
Düşünülen Kurtuluş Çareleri 25
Benim Kararım 25
Ya İstiklâl Ya Ölüm 26
Tatbikatı Safhalara Ayırarak Hedefe Varmak 27
Ordu ile Temas 28
Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın'ı İşgali 32
Milli Teşkilât Kurulması ve Milletin Uyarılması 33
Mitingler, Milli Gösteriler 34
İstanbul'a Geri Çağrılışım 39
Sivas'ta Umumi Bir Milli Kongre Toplama Kararı 39
Rauf ve Refet Beylerin Tereddüdü 42
İstanbul'da Bazı Kimselere Gönderdiğim Mektup 43
Ali Kemal Bey'in Genelgesi 43
Ali Kemal Bey ve Padişah 44
Ali Galip Bey Sivas'ta 46
Sivas'a Hareket 46
Ali Galip ile Karşılaşma 48
Erzurum'a Hareket 49
Milli Emellerle Ortaya Atılma Kararı 49
Erzurum Kongresi Hazırlıkları 51
Resmi Vazifeden İstifa, Millet İçin Vicdani Vazifeye Devam Etme Kararı 52
Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a Gitmesi 53
Kumandayı Elden Bırakmama Emri 54

Refet Bey'in 3. Kolordu Kumandanlığını Bırakması 55
Refet Bey'le Haberleşmeler 60
Erzurumluların Yardımları 66
Erzurum Kongresi 66
Erzurum Kongresi Beyannâmesi ve Kararları 67
Erzurum Kongresi'ndeki Tereddütler 69
İstanbul Hükümeti'nin Tutuklama Kararı 71
Karakol Cemiyeti 72
Paris'ten Dönen Ferit Paşa'ya Çektiğim Telgraf 74
Sivas Kongresi Hazırlıkları 75
Sivas Valisinin Endişeleri 76
Erzurum'dan Ayrılma Lüzumu 81
Sivas Yolunda 82
Sivas Kongresi'nin Uğraştığı İşler 85
Amerika Mandası İçin Propagandalar 87
Manda Meselesinin Kongre'de Görüşülmesi 100
Erzurum Kongresi Hiçbir Şekilde Manda Kabulü Hakkında Karar Vermiş Değildir 106
Sivas Kongresi'ni Baltalama Teşebbüsleri 108
Ali Galip Olayı 110
Hainlerle İşbirliği Yapan Ferit Paşa Kabinesine Hücum 126
İstanbul'daki Hükümetle Münasebeti Kesme Kararı 130
Mebus Seçimi Meselesi 131
İtirazlar ve Tenkitler 133
Kâzım Karabekir Paşa'nın Tavsiyeleri 139
Padişah'ın Beyannâmesi 143
Halit Bey'in Trabzon ve Havalisinde Milli Teşkilât Kurmak Üzere Vazifelendirilmesi 145
Kastamonu Valisinin İstanbul Hükümetince Değiştirilmesi 149
Kastamonu da İstanbul'a Karşı Harekete Geçiyor 151
Ali Fuat Paşa: Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanı 153
Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a Kaçıyor ve Konya Halkı da İstanbul'u Tanımıyor 154
Refet Bey'in Münasebetsiz Bazı Teklifleri 154
General Harbor Heyeti ile Müzakeremiz 155
Abdülkerim Paşa 156
Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etmelidir 163
Trabzon'dan Gelen Teklif 167
İlk Bozkır Olayı ve İzmit Mutasarrıfı 170
Ferit Paşa'nın İstifası 172
Ali Rıza Paşa Kabinesi 173
Ali Rıza Paşa Kabinesinde Tereddüt 174

Ali Rıza Kabinesi Milli Teşkilât ve Gayeleri Soruyor 177
Yunus Nadi Bey'in Arabuluculuğu 183
Cemal Paşa, Milli İradeye Tâbi Olacağını Taahhüt Ediyor 188
Kâzım Karabekir Paşa'nın, Benim Hükümet'e Müdahalem Hakkındaki Fikirleri 192
Kâzım Karabekir Paşa'nın Kendisi de Hükümet'e Müdahale Ediyor 195
Padişah Köleliğiyle Elde Edilen İktidar Makamı İktidarsızlık Örneğidir 197
Damat Şerif Paşa Milleti Zehirliyor 198
Tek Kusurumuz 200
Ahmet İzzet Paşa'nın Tavsiyeleri 201
Ali Rıza Paşa Cumhuriyet Fikrimizi Keşfediyor 204
Salih Paşa, Heyet-i Temsiliye ile Görüşmek İçin Geliyor 204
Askeri Nigehban Cemiyeti 205
İşgali Kınamayan Bir Siyaset 206
İşgalcileri Misafir Sayan Bir Harbiye Nâzırı 207
Milli Teşkilât Genişliyor ve Güçleniyor 208
Meclis-i Mebusan'ın Toplanacağı Yer 210
Amasya Görüşmesi 210
Sivas'ta Bana Karşı Yapılan Bir Teşebbüs: Şeyh Recep Hadisesi 216
Adapazarı Civarındaki Tahrikler 221
İstanbul'da Kuva-yı Milliye'ye Karşı Tahrikler 224
Ali Rıza Paşa Kabinesini İktidarda Tutma Kararı 228
Barış Anlaşmasına Kadar İstanbul'a Ayak Basmamamız ve Mebus Olmamamız Tavsiyesi 230
Kumandanların Görüşlerini Almak 233
Dört Muhalif Görüş ve Aldığımız Karar 234
Mebuslara Verilen Direktif 236
Ekim 1919'da Mühim Hadiseler 239
Ali Rıza Paşa Kabinesi Direniyor 240
Refet Paşa, Salihli ve Aydın Cephelerine Kumandan Olarak Gönderiliyor 244
Refet Paşa, Demirci Efe'nin Emrine Giriyor 244
Dahiliye Nâzırı'nın Şüphe Uyandıran Tavırları 245
Ali Rıza Paşa Kabinesi Milli Teşkilâtı Düşman Teşkilâtla, Bizi de Ali Kemal ve Sait Molla ile Bir Tutuyor 247
Dahiliye Nâzırı Damat Ferit Paşa Sürekli Olarak Milli Birliği Bozmakla, Temsilcimiz Olan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa da Hükümetin Yaptıklarını Savunmakla Meşgul 248
Sait Molla Nasıl Çalışıyordu? 251
Birinci Mektup 251

İkinci Mektup 253
Üçüncü Mektup 253
Dördüncü Mektup 254
Beşinci Mektup 254
Altıncı Mektup 254
Yedinci Mektup 255
Sekizinci Mektup 256
Dokuzuncu Mektup 256
Onuncu Mektup 256
On Birinci Mektup 257
On İkinci Mektup 257
Mister Frew'a Yazdığım Mektup 259
Ali Rıza Paşa Kabinesi Düşmanın İftira ve Safsatalarına Hakikat Diye İnanıyor 260
Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Beyanı 264
Milli Teşkilâtın Tekrar Tanzimi 265
Yahya Kaptan Meselesi 267
Vicdani Vazifelerimden Biri 281
1919 Sonbaharındaki Diğer Hadiseler 283
Ankara'ya Geliş 284
Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gitmesine Taraftar Değildi 286
Genel Vaziyeti İdare Mesuliyetini Üzerine Alanlar En Mühim Hedefe ve En Yakın Tehlikeye Elden Geldiği Kadar Yakın Bulunmalıdırlar 287
Yeni Mebuslarla Ankara'da Görüşme Teşebbüsü 288
Bayburt'ta Bir Yalancı Peygamber 294
Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Genç Kumandanları İş Başından Uzaklaştırmak İstiyor 296
Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Tehdidi 297
İtilaf Devletleri'nin Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne Verdikleri Nota 299
İşgalciler Harbiye Nâzırı'na Talimat Veriyor 301
Hak Verilmez, Alınır! 302
Ankara Halkına Verdiğim Konferans 304
Ankara'ya Gelen Mebuslarla Görüşmelerim 305
Türk Milletinin Arzusu: İstiklâl 306
Misak-ı Milli Hazırlanıyor 306
Milli Mücadeleyi Küçümseyenler 307
Ankara'da Toplanma Fikri 307
Harbiye Nâzırı'nın Azledilmesi Teklifi ve Ali Rıza Paşa Kabinesi 309
Anadolu'da Bulunan Yabancı Subayların Tutuklanması Kararı 317
Meclis-i Mebusan Başkanlığım Meselesi 318

Hükümeti Yıkmak Mecburiyeti 320
Ali Rıza Paşa ve Hükümetinin İçyüzü 321
Verilen Sözler ve Ağır İftiralar 322
Milli Bir Hükümet Teşkilinin İmkânsızlığı 325
Kuva-yı Milliye'nin Mücadeleye Devam Konusunda Efkâr-ı Umumiyenin Yoklanması 329
Olayların Akışına Ayak Uyduramazdık 331
Akbaş Cephaneliği ve Köprülü Hamdi Bey 332
Anzavur'un Milli Cephelerimizi Arkadan Vurma Teşebbüsü 333
Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası 334
Padişah, Sadrazam Bulamıyor 336
Salih Paşa Sadrazam Oluyor 339
Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in Tuttuğu Yanlış Yol 342
Karakol Cemiyeti İstanbul'da Teşkilâtını Genişletmeye Çalışıyor 345
İstanbul'daki Kuva-yı Milliye Başkanlarının Tutuklanması Hakkında Londra'dan Gelen Emir 346
İstanbul'un İşgali 348
Manastırlı Hamdi Efendi 350
İtilaf Kuvvetleri'nin Tebliği Meselesi 352
İşgalci Devletlere Yaptığım Protesto 354
Millete Tebligatım 356
Fevkalâde Yetkili Bir Meclisin Ankara'da Toplanması Kararı 357
Celalettin Arif Bey ile Fikir Ayrılığı 361
Celalettin Arif Bey Meclis-i Mebusan Başkanlığını Terk Etmiyor 362
Seçimlerde Hükümet Memurlarının Çıkardığı Güçlükler 363
Samsun'daki Subaylar Arasında Güya Padişah Taraftarlığı Varmış 363
Türkiye Büyük Millet Meclisi Toplanıyor 365
Türk Milletinin Takip Etmesi Gereken Siyasi Prensip: Milli Siyaset 368
Hükümetin Teşkili 370
Milli Hâkimiyet Esasına Dayanan Halk Hükümeti: Cumhuriyet 371
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkanlığa Beni Seçti 372
Heyet-i Vükelâ'nın Tesisi 372
Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri 374
Dahili İsyanlar 374
Anzavur ve Düzce İsyanları 375
Hilafet Ordusu 377
Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyanları 378

Güney Sınırlarımızdaki Hadiseler 379
Konya İsyanı 380
Cephelerdeki Vaziyet 380
İstanbul, Ankara ile Temas Arıyor 384
Nurettin Paşa Ankara'da 385
TBMM Hükümeti'nin İlk Hariciye İcraatı 388
Yunanlıların İlk Taarruzu 388
Yunan Taarruzu Karşısında Milli Cephelerin Bozulması Üzerine Meclis'te Şiddetli Hücum ve Tenkitler 389
Ciddi Bir Askeri Teşkilât Kurma Meselesi 392
Yeşilordu 393
Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Hâl ve Tavırları 394
Celalettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a Gidişi ve Orada Ortaya Attıkları Meseleler 396
Celalettin Arif Bey'in Geniş Yetkiyle Doğu Vilayetleri Valiliğine Tayini İsteniyor 398
Celalettin Arif Bey Kendi Kendine Erzurum Vali Vekili Oluyor 399
Ermenistan'a Taarruz Kararı 401
Celalettin Arif Bey'in Ultimatomu 401
Erzurum Halkının Bana Gösterdiği Muhabbet 404
Doğu Cephemizde Ermenilerle Harp Başlıyor 407
Ordularımızın Kumandan ve Subayları Hakkında 409
İlk Antlaşma: Gümrü Antlaşması 409
Trakya'daki Vaziyet 410
Tekrar Cafer Tayyar Paşa Meselesi 411
İkinci Konya İsyanı 412
Batı Cephesi Kumandanının Taarruz Teklifi 414
Gediz Taarruzu 415
Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular 417
Nâzım Bey'in Dahiliye Vekâleti'ne Seçilmesi 418
Mebusları Seçerken Çok Dikkatli ve Titiz Olmalıdır 419
Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine Tayini ve Cephenin İkiye Ayrılması Kararı 420
Hızla Düzenli Ordu Kurma Kararı 421
Bizi İçten Yıkma Teşebbüsleri 421
Tevfik Paşa Hükümeti Ankara ile Temas Arıyor 422
Bilecik Mülakatı Kararlaştırılıyor 425
Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Muhalefete Geçmesi 426
Tevfik Cephe Kumandanını Tanımıyor 430
Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Milli Hükümete İsyanı 433
Bilecik Mülakatı 436
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da 437

Ethem ve Kardeşleri Bizi Yanıltmaya Çalışıyor 438
Çerkez Ethem, Hükümetin Kanunlarını Tanımıyor 440
Demirci Efe de Harekete Geçiyor 443
Reşit, Ordu'yu Yanıltmaya Çalışıyor 444
Çerkez Ethem'e Bir İkaz Heyeti Gönderiliyor 446
Âsi Ethem ve Kardeşlerine Karşı Fiilî Harekâta Geçilmesi 451
Ethem ve Kardeşleri Düşman Saflarında 454
Birinci İnönü Zaferi 454
Düşmanla İşbirliği Yapan Manisa Mebusu Reşit Bey'in Mebusluğunun Kaldırılması Kararı 455
İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan Memnun Görünmüyor ve Payitahta Dönmek İstiyorlardı 457
Tevfik Paşa'ya Verdiğim Resmi ve Hususi Cevaplar 460
Tevfik Paşa ve Arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükümeti'ne Bağlamaya Çalışıyorlar 464
İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun Tarihçesi 467
Hilafet ve Saltanat Konuları Üzerinde TBMM'de Yaptığım İzahatlar 469
Londra Konferansı'na Katılacak Olan Delegeler, Doğrudan Doğruya Milli İradeyi Temsil Eden Büyük Millet Meclisi'nce Seçilmelidir 470
Osmanlı Devlet Adamlarının Vasıfları 476
Tevfik Paşa'nın Teklifleri Karşısında Büyük Millet Meclisi'nin Kararı 476
Londra Konferansı'na Katılmamız 478
Delegeler Daha Yolda İken Başlayan Yunan Taarruzu 479
İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'de Gördüğü Vaziyet 480
Güney Cephesi'ndeki Harekât 481
Yunan Ordusunun Genel Taarruz Planında Göze Çarpan Bir Yanılgı 482
Refet Paşa Düşmanı Mağlup Sayıyordu 484
Refet Paşa, Türk Ordusuna Başkumandan Olmak İstiyordu 485
Londra Konferansı'ndan Dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey 486
Bekir Sami Bey Ne Olursa Olsun Barış Yapmak İstiyordu 489
Meclis'te Ortaya Çıkan Siyasi Gruplar 490
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Teşkili 492
Hoca Raif Efendi, "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"ni Kuruyor 493
Kâzım Karabekir Paşa Söz Alıyor 494
İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'a Dönmeleri 497
İzzet ve Salih Paşalar Sözlerinde Durmadılar 498

Ahmet İzzet Paşa Türk Milletine Hizmet Etmeyi, Vahdettin'in Hizmetinde Olmaya Tercih Edemedi 500
Aziz Milletime Tavsiyem 501
Sakarya Meydan Muharebesi 501
Ordunun Başına Geçmemi Talep Edenler 503
Başkumandanlığı Kabul Ediyorum 504
Başkumandanlığıma Yapılan İtirazlar 504
Başkumandanlığı Fiilen Üzerime Aldım 506
Cephe Komuta Merkezine Hareket 508
Hatt-ı Müdafaa Yoktur, Sath-ı Müdafaa Vardır 509
Bütün Türk Milletini İstiklâl Savaşı ile İlgilendirmeliydim 510
Meclis'te Şahsıma "Mareşal" Rütbesi ve "Gazi" Unvanının Verilmesi 510
Fransız Hükümeti ile Yapılan Görüşmeler ve Ankara Anlaşması 511
Pontus Meselesi 515
Orta Anadolu'da Tekrar Çıkan İsyanlar 517
Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Nurettin Paşa'nın Kumandanlığa Getirilmesi 517
Malta'dan Yeni Dönen Rauf Bey'le Kara Vasıf Bey İzlediğimiz Siyaseti Öğrenmek İstiyorlardı. 518
Benim Ankara'dan Uzaklaşmam İsteniyordu 520
İkinci Grup Kuruluyor 520
Ordu Saflarına Kadar Fesat 522
Ordumuzun Kararı Taarruzdur 522
Hazırlanmış Olması Gereken Üç Vasıta 524
Muhtelif Devletlerle Yapılan Temaslar 527
Dünya Karşısında Vereceğimiz İmtihana Hazırlanırken 530
22 Mart 1922 Tarihli Ateşkes Antlaşması Teklifi 531
Ateşkes Antlaşması Teklifine Cevap Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi 534
Başkumandanlık Kanunu'nun Tarihçesi 536
Memleketin Âli Menfaatleri İçin Başkumandanlık Vazifesine Devam Kararı Verdim 536
Ordunun Harekete Geçemeyeceğini İddia Eden Bir Gafili Alkışlayanlar 542
Ordunun Maddi ve Manevi Gücü, Milli Mücadeleyi Gerçekleştirecek Düzeye Yükselmişti 543
Muhalif Grubun Meclis'teki Faaliyeti 543
Rauf Bey, Vekiller Heyeti Başkanı Oldu 544
Taarruz Kararı 545
1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Meselesi 546
Taarruz Planımızın Ana Hatları 550

Taarruza Hazırlık Emri 551
26 Ağustos 1922 Taarruz Emri 552
Başkumandan Savaşı 552
Ateşkes Teklifi 553
Ordularımız İzmir Rıhtımında Verdiğim İlk Hedefe, Akdeniz'e Ulaştılar 554
İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 Tarihli Ateşkes Teklifi 555
Mudanya Konferansı 556
Barış Konferansı'na Gönderdiğimiz Delegeler 557
İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti'ne ve Delegeler Heyeti Başkanlığına Seçilmesi 558
Lozan Barış Konferansı'na Davet 558
Saltanatın Kaldırılması 559
Rauf Bey'in Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Fikri 559
Meclis'te Saltanatın Kaldırılması Müzakere Edilirken Rauf Bey'e Verdiğim Rol 560
Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve Arkadaşları da Katılmak İstiyordu 561
Menfaati, Tahtın Ayaklarına Sarılmakta Bulanlar 562
Osmanlı Saltanatının Kaldırılması Kararının Verildiği Gün Yapılan Toplantılar 563
Encümene Anlattığım Hakikat 564
Osmanlı Saltanatının İzmihlâli 565
Vahdettin Bir İngiliz Harp Gemisiyle İstanbul'dan Kaçıyor 565
Mektuba İlave Olunan Beyannâme Sureti 566
Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisince Halife Seçilmesi 568
Abdülmecit Efendi "Han" Unvanından Vazgeçemiyor 569
Halife Olacak Zatın Sıfat ve Yetkisi Ne Olacaktı? 570
Türk Halkı Kayıtsız Şartsız Hâkimiyetine Sahiptir 571
Lozan Barış Konferansı 572
Osmanlı Devleti'nin Dünya Nezdinde Hiçbir Kıymeti Kalmamıştı 573
Halkın Halet-i Ruhiyesini Anlamak İçin Yapılan Temaslar 574
Milli Hâkimiyet ile Hilafet Makamı 575
Halife Olan Zatı Ümitlendirecek Sadakat Gösterileri 575
Hilafet Hakkında Halkın Şüphe ve Endişesini Gidermek İçin Yaptığım İzahat 579
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Düğüm Noktaları 582
Halk Fırkası'nı Kurma Teşebbüsü 585
Dokuz Madde ve Fırkamızın İlk Programı 585
Lozan Konferansı Görüşmeleri Kesildi 586

Lozan Hakkında Meclis'te Yapılan Şiddetli Tartışmalar 587
Meclis'teki Muhaliflerin Muhtelif Taarruzları 588
"Beni Vatandaşlık Haklarından Mahrum Etmek" Teklifi Üzerine Meclis'te Yaptığım Konuşma 589
Teklif Edilen Maddedeki Şartlar Bende Neden Yoktu? 590
Milletin Bana Karşı Gösterdiği Muhabbet ve İtimadın Samimi İfadeleri 591
Yeniden Seçim Yapılması Kararı 592
Lozan Konferansı'nın İkinci Safhası ve Yeni Seçimlerde Milletin Teyakkuzu 593
Nurettin Paşa'nın Mebus Olma Faaliyeti ve Yayınladığı Hâl Tercümesi 593
Nurettin Paşa'nın ve Babası Mareşal İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet İnkılâbında Rolleri 596
Hâl Tercümesi Risalesinde Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in İlanından Sonra Gördüğü Hizmetler 601
Irak Seferi'nde Nurettin Paşa 602
Büyük Taarruz'da Nurettin Paşa Savaş Meydanını Dürbünle Seyretmeyi Tercih Ediyordu 603
Biyografi Risalesine Göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da Gördüğü Mühim İşler Nelerdi? 605
Nurettin Paşa, Zaferden Pay Almaya En Az Hakkı Olanlardan Biridir 606
Nurettin Paşa'yı ve Ordusunu Bizzat Takip Etmek ve Yönetmek Zorunda Kaldım 606
Millet ve Tarih Unvan Vermekte O Kadar Cömert Değildir 608
Lozan Barış Antlaşması 609
Türkiye'ye Yapılan Dört Barış Teklifi Arasında Bir Karşılaştırma 609
Türk Delegeler Heyetinin Başkanı İsmet Paşa ile Hükümet Başkanı Rauf Bey Arasında Çıkan Anlaşmazlık 621
İsmet Paşa'da, Hükümet Başkanı Rauf Bey'e Karşı İtimatsızlık Hissi Başlamıştı 622
Yunanlılardan İstenen Savaş Tazminatı ve İsmet Paşa ile Hükümet Arasında Çıkan İhtilaf 623
Rauf Bey'in İsmet Paşa Hakkındaki Kanaati Doğru Değildir 636
Rauf Bey, Barışı Hazırlayan İsmet Paşa'nın Neticeyle İlgili Olarak Hükümetin Görüşünü Soran Telgrafına Cevap Vermemişti 636
Rauf Bey İsmet Paşa'yı Tebrik Etmek İstemiyor 638
Rauf Bey'in Yazdığı veya Yazdırdığı Telgraf 639

Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan İsmet Paşa'yı Tebrik Vesilesiyle Mondros'u Hatırlatıyor 640
Rauf Bey Muzaffer İsmet Paşa'ya Zaferden Zafere Yürüyen Ordunun Hikâyesini Anlatıyor 640
Rauf Bey, İsmet Paşa ile Karşı Karşıya Gelemem, Onun Karşılanmasında Bulunamam Diyor 641
Rauf Bey, Devlet Başkanlığı Makamının Güçlendirilmesini Teklif Ederken Ne Düşünüyordu? 642
Memlekete ve Millete Kimler Hizmet Ederse, Havari Onlardır 642
Rauf Bey'in Hükümet Başkanlığı'ndan, Ali Fuat Paşa'nın TBMM İkinci Başkanlığı'ndan Çekilmesi 643
Yeni Türkiye Devletinin Başkenti: Ankara 643
Meclis'te Fethi Bey'in Başkanlığındaki Hükümet ve Fethi Bey'in Şahsına Karşı Taarruz ve Tenkitler 644
Zamanını Beklediğim Bir Kararı Tatbik Etme Zamanı Gelmişti 645
Başkanlık Makamına 647
Milli Hâkimiyetimizi Her Şeye ve Her Şeye Karşı Muhafaza Edelim Diyen Zat 648
Fırka İdare Heyeti Kesin Bir Hükümet Listesi Hazırlayamadı 648
Cumhuriyet'in İlanı Kararını Nerede ve Kimlere Söyledim? 649
Cumhuriyet'in İlanı ile İlgili Kanunu İsmet Paşa'yla Hazırladık 649
Meselenin Çözümüne Memur Edildim 652
28/29 Ekim Gecesi Hazırladığım Kanun Müsveddesini Teklif Ettim 653
Hükümetimizin Şekli Mutlaka Cumhuriyet Olacaktır 655
Teklifim Görüşüldü ve "Yaşasın Cumhuriyet" Sesleri Arasında Kabul Edildi 656
Türkiye Cumhurbaşkanlığı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi Oybirliğiyle Beni Seçti 657
Cumhuriyet'in İlanı Üzerine Milletin Duyduğu Genel ve Samimi Sevince Katılmaktan Çekinenler 658
Rauf Bey'in Cumhuriyet'in İlanı Dolayısıyla İki İstanbul Gazetesine Verdiği Mülakat 661
İstanbul Halkının Temsilcileri Cumhuriyet'in İlanını Nasıl Karşılamışlardı? 662
Cumhuriyetin İlanıyla Boşa Çıkan Ümitler 664
Cumhuriyet'in İlanı Üzerine Halife Lehinde Yapılan Yayınlar 667
Rauf Bey'in Birtakım Arkadaşları ve Fırka'yı Bize Karşı Tahriki 672
Rauf Bey'in Oyununu Fark Edenlerin Onu İmtihana Çekmesi 673
Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyet'in İlanına Mâni Olabilirsen Memlekete Büyük Hizmet Etmiş Olursun" diyen Rauf Bey Asla Cumhuriyetçi Olamaz 675

Saltanattan Cumhuriyete Geçiş 676
İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e Verdiği Cevaplar 678
Hilafeti Kaldırmanın Zamanı da Gelmişti 681
Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat 684
Büyük Bir Komplo 686
Komploya Karşı Aldığımız Tedbirler 690
Komplo Tertipleyenlerin Meclis'e ve Efkâr-ı Umumiyeye Karşı Ordu ile Yapmak İstedikleri 693
Kâzım Karabekir Paşa'yı Bir An Evvel Meclis'e Sokmaya Çalışanlar 696
Hükümet Alenen ve Karşı Karşıya Çarpışmayı Kabul Etti 696
"Cumhuriyet" Kelimesini Telaffuza Rauf Bey'in Dili Varmıyordu 699
Meclis'teki Müzakerelerin Muhalif Basındaki Akisleri 704
Meclis'teki Gensoru Müzakerelerinin Son Günü 710
Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklüğe Karşı Ayaklandırmaya Çalışanlardan Biri Olduğu Anlaşıldı 712
İsmet Paşa Kabinesi'ne Güvenoyu Verilmesi, Muhalif Kalem Erbabına Daha Neler Yazdırdı? 713
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve En Hain Dimağların Programı 715
Cumhuriyet Düşmanlarının Son Haince Teşebbüsleri 718
Memlekette Huzur ve Emniyeti Temin İçin Alınan Fevkalâde Tedbirlerin Neticeleri 718
Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet 721

DİZİN 723

1919 senesi Mayıs'ının on dokuzuncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve genel manzara:

Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Büyük Savaş'ta mağlup olmuş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes antlaşması imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir hâlde. Millet ve memleketi Büyük Savaş'a sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmiştir. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine âciz, haysiyetsiz ve korkak, yalnız Padişah'ın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecekleri herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilaf Devletleri, Mütareke hükümlerine riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesileyle İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilayeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da, İtilaf Devletleri'nin uygun bulmasıyla Yunan ordusu da İzmir'e ihraç ediliyor.

Azınlıklar Teşkilatlanıyor

Bundan başka, memleketin her tarafında Hıristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi hususi emel ve maksatlarının temini için, devleti bir an evvel çökmesi için yoğun çaba sarf ediyorlar.

Sonradan elde edilen güvenilir malûmat ve vesikalarla iyice anlaşılmıştır ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde kurulan Mavri

Mira Heyeti (Vesika: 1), vilayetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızılhaçı ve Resmi Muhacirler Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin faaliyetlerine hizmet ediyor. Mavri Mira Heyeti tarafından idare olunan Rum okullarının izci teşkilâtları, yirmi yaşından yukarı gençler de dahil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira Heyeti'yle hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbul'daki merkeze bağlı bulunan Pontus Cemiyeti hiçbir mâniyle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor (Vesika: 2).

Bunlara Karşı Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, her yerde, her bölgede birtakım kimseler tarafından kurtuluş çareleri düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünce ile alınan teşebbüsler birtakım teşekküller doğurdu. Mesela: Edirne ve havalisinde Trakya-Paşaeli adıyla bir cemiyet vardı. Doğuda (Vesika: 3), Erzurum'da ve Mamüret'ül Aziz'de (Elazığ) (Vesika: 4) merkez-i umumisi İstanbul'da olmak üzere Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkil edilmişti. Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk adında bir cemiyet mevcut olduğu gibi, İstanbul'da da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği temsilcilerle, Of kazasıyla (ilçesi) ve Lazistan livası (sancağı) dahilinde şubeler açılmıştı (Vesika: 5, 6).

İzmir'in işgal olunacağına dair Mayıs'ın on üçünden beri fiili emareler gören İzmir'de bazı genç vatanperverler, ayın 14/15. gecesi bu elim vaziyet hakkında görüşmeler yapmış ve emrivâki hâline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olma esasında birleşerek, Redd-i İlhak prensibini ortaya atmışlardır. Aynı gece de bu maksadın yaygınlaştırılmasını temin için İzmir'de Yahudi Maşatlığı'na toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da, ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle, bu teşebbüs ümit edilen derecede maksadını temin edememiştir.

Milli Teşkilatların Siyasi Maksat ve Hedefleri

Bu cemiyetlerin teşekkül maksatları ve siyasi hedefleri hakkında kısaca bilgi vermek muvafık olur görüşündeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bazılarıyla daha İstanbul'da iken görüşmüş idim. Osmanlı Devleti'nin çökeceğini çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Osmanlı vatanının parçalanma tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa, buna Batı Trakya'yı da ekleyerek ve bir bütün olarak İslam ve Türk camiası hâlinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman akıllarına gelen yegâne çare, İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa Fransa'nın yardımını temin etmek idi. Bu maksatla bazı yabancı devlet adamları ile temas ve görüşmeler de aramışlardı. Hedeflerinin bir Trakya Cumhuriyeti teşkili olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da (nizamnâmelerinin 2. maddesi), Doğu vilayetlerinde oturan bütün halkın dinî ve siyasi haklarının serbestçe kullanılmasını temin edecek meşru yollara teşebbüs etmek, bu vilayetlerdeki Müslüman halkın tarihî ve milli haklarını gerektiğinde medeniyet âlemi huzurunda müdafaa eylemek, Doğu vilayetlerinde vuku bulan zulüm ve cinayetlerin sebep ve bunların failleri ve sebep olanları hakkında tarafsız soruşturma yapılarak suçluların hızlıca cezalandırılmalarını istemek. Yerli halk ile azınlıklar arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine ve eskiden olduğu gibi iyi ilişkilerin sağlamlaştırılmasına gayret etmek, savaş vaziyetinin Doğu vilayetlerinde yarattığı yıkım ve sefalete hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunmak suretiyle mümkün mertebe çare aramaktan ibaret idi.

İstanbul'da idare merkezinden verilmiş olan bu direktife dahilinde, Erzurum şubesi, Doğu vilayetlerinde Türkün hukukunu muhafaza ile beraber, Tehcir esnasında yapılan kötü muamelelerde milletin katiyen müdahalesinin bulunmadığını ve Ermeni mallarının Rus istilasına kadar muhafaza edildiğini, buna mukabil Müslümanların pek gaddarca hareketlere maruz kaldığını ve hatta verilen emre aykırı olarak, tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin koruyucularına karşı reva gördükleri muameleleri güvenilir vesikalarla medeniyet âlemine duyurmaya ve Doğu vilayetlerine dikilen ihtiraslı nazarları

hükümsüz bırakmak için çalışmaya karar veriyor (Erzurum şubesinin matbu beyannâmesi).

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini teşkil eden kişiler, Doğu vilayetlerinde yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, Türklük-Kürtlük-Ermenilik meselesini ilmî, fennî ve tarihî açılardan inceleyip tetkik ettikten sonra, ilerideki çalışmalarını şu üç noktada tespit ediyorlar (Erzurum şubesinin matbu raporu):

1. Katiyen muhaceret etmemek,

2. Derhal ilmî, iktisadî ve dinî teşkilâtlar kurmak,

3. Saldırıya maruz kalacak Doğu vilayetlerinin herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki idare merkezinin, medeni ve ilmî vasıtalarla maksadı temin edebileceği hakkında fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Hakikaten bu yolda çalışmaktan geri durmuyor. Doğu vilayetlerinin Müslüman unsurların haklarını müdafaa için *Le Pays* adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. *Hâdisât* gazetesini çıkarma hakkını alıyor. Bir taraftan da İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ve İtilaf Devletleri başvekillerine muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet gönderme teşebbüs ediyor (Vesika: 7).

Bu izahattan kolaylıkla anlaşılacağını zannederim ki, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni vücuda getiren mühim sebep ve endişe, Doğu vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesinin de Doğu vilayetleri nüfusunda Ermenilerin çoğunlukta gösterilmesine ve tarihî haklar bakımından onlara evvellik tanınmasına çalışanların, ilmî ve tarihî vesikalalarla cihanın efkâr-ı umumiyesini aldatmayı başarmalarına ve bir de Müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü hâlinde olabileceği düşüncesi hâkim oluyor. İşte bundan dolayıdır ki, cemiyet, aynı sebepler ve vasıtalarla millî ve tarihî hakları müdafaaya çalışıyor.

Karadeniz'e sahil olan bölgelerde de bir Rum Pontus hükümeti vücuda getirileceği korkusu vardı. Müslüman halkı Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp onların beka ve mevcudiyet haklarını muhafaza gayesiyle, Trabzon'da bazı kimseler ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

Merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin maksat ve siyasi hedefi isminden anlaşılmaktadır. Herhalde merkezden ayrılmak gayesini takip ediyor.

Memleket Dahilinde ve İstanbul'da Milli Mevcudiyete Düşman Cemiyetler

Vücuda gelmeye başlayan bu teşekküllerden (cemiyetlerden) başka memleket dahilinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküllerde ortaya çıkmıştı. Bunlar arasında Diyarbekir, (Vesika: 8, 9). Bitlis, Elaziz (Elazığ) vilayetlerinde, İstanbul'dan idare olunan Kürt Teâli Cemiyeti vardı. Bu cemiyetin maksadı yabancıların himayesi altında bir Kürt hükümeti vücuda getirmekti.

Konya ve civarında, İstanbul'dan idare olunan Teâli-i İslam Cemiyeti teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Cemiyetleri de vardı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbul'da muhtelif maksatlarla gizli ve aleni olmak üzere de birtakım fırka (parti) veya cemiyet adı altında teşekküller vardı.

İstanbul'da mühim sayılabilecek teşebbüslerden biri İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizlere dost (muhip) olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler kendi şahıslarını ve kendi menfaatlerini sevenler ve şahıslarıyla menfaatlerinin korunma çaresini Lloyd George hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere Devleti'nin Osmanlı Devletini bir bütün olarak muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamayacağını bir defa olsun dikkate alıp almadıkları, üzerinde düşünülmeye değer.

Bu cemiyete girenlerin başında, Osmanlı Padişahı ve Halife-i Rûy-i Zemîn unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nezareti'ni işgal eden Ali Kemal, Âdil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı macera heveslileri de vardı. Mesela Rahip Frew gibi. Ve yapılan muamele ve icraatlardan anlaşıldığına göre, cemiyetin başkanı Rahip Frew idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri, aleni cephesi ve medeni teşebbüslerle İngiliz himayesini temin etme

amacına yönelmiş olan mahiyetiydi. Diğeri gizli ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihetteydi. Memleket dahilinde teşkilat kurarak isyan ve ihtilâl çıkarmak, milli şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, cemiyetin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla'nın cemiyetin aleni teşebbüslerinde olduğu gibi gizli cihetinde de ondan daha ziyade rol oynadığı görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında göstereceğim vesikalarla daha kolay anlaşılacaktır.

Amerika Mandası İsteyenler

İstanbul'da bir kısım erkekli kadınlı ileri gelen kimseler de hakiki kurtuluşun Amerika mandasını talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar, fikirlerinde çok ısrar ettiler. En isabetli yolun kendi kanaatleri olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim.

Ordumuzun Vaziyeti

Umumi vaziyeti tespit için ordu birliklerinin nerelerde ve ne hâlde olduğunu açıklamak isterim. Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği tesis olunmuştu. Ateşkes Antlaşması dahil olur olmaz, birliklerin muharip erleri terhis olunmuş, silah ve cephanesi elinden alınmış, kıymeti harbiyeden mahrum birtakım kadrolar hâline getirilmişti.

Merkezi, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne mensup birliklerin vaziyeti şöyle idi:

Bir tümeni (41. Tümen) Konya'da, bir tümeni de (23. Tümen) Afyonkarahisarı'nda bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun, Denizli'de bulunan 57. Tümeni de bu kolorduya bağlanmıştı.

Bir tümeni (24. Tümen) Ankara'da, bir tümeni de (11. Tümen) Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da idi. İzmit'te bulunan 1. Tümen, İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10. Kafkas Tümeni vardı.

Balıkesir ve Bursa havalisinde bulunan 61. ve 56. Tümenler, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu teşkil ediyorlardı. Bu kolordunun kumandanı, Meclis'in açılışına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3. Ordu Müfettişliği, ki müfettişi ben idim; karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında iki kolordu bulunuyordu. Bunlardan biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu'dur. Kumandanı beraberimde getirdiğim Albay Refet Bey'dir. Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5. Kafkas Tümeni) merkezi Amasya'da, ötekinin merkezi de Samsun'daydı. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ydı. Bu kolordunun tümenlerinden birinin (9. Tümen) merkezi Erzurum'da, kumandanı Rüştü Bey. Diğerinin (3. Tümen) merkezi Trabzon'da idi. Kumandanı Yarbay Halit Bey'di. Halit Bey, İstanbul'a davet edilmiş olduğundan kumandadan çekilerek Bayburt'ta gizlenmiş, tümen vekâletle idare olunuyordu. Kolordunun öteki iki tümeninden 12. Tümen, Hasankale'nin doğusunda sınırda, 11. Tümen Beyazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbekir havalisinde bulunan 2 tümenli 13. Kolordu müstakil idi. İstanbul'a tâbi bulunuyordu. Bir tümeni (2. Tümen) Siirt'te, öteki tümeni (5. Tümen) Mardin'de idi.

Müfettişlik Vazifesinin Geniş Yetkileri

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve komuta vermekten daha ileri bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesine yakın olan askerî birliklere de tebligat yapabilecektim. Aynı şekilde bölgemde bulunan ve bölgeme komşu olan vilayetlere de tebligatta bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile Diyarbekir'deki kolordu ile ve hemen hemen bütün Anadolu'nun mülki idare âmirleriyle ilişkiler kurabilecek ve yazışmalar yapabilecektim.

Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verilmiş olduğu garibinize gidebilir. Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Ne pahasına olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin icat ettikleri sebep; "Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben, bu vazifenin ifasının, bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'de (genelkurmay) bulunan ve benim

maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştüm. Bu vaziyete en uygun müfettişlik vazifesini buldular; yetkiye dair emri de ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nâzırı olan Şakir Paşa, bu talimatı okuduktan sonra, imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda mührünü basmıştır.

***

Genel Vaziyetin Dar Bir Çerçeve İçinden Görünüşü

Bu izahattan sonra, umumi manzarayı daha dar bir çerçeve dahiline alarak, seri ve kısaca hep beraber gözden geçirelim:

Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz hâlinde, imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı hâlde. Farkında olmadığı hâlde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte, felâketin dehşet ve ağırlığını idrake başlayanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirlere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir hâlde. Kumandanlar ve subaylar, Büyük Savaş'ın bunca çile ve meşakatleriyle yorgun ve vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle yürekleri kan ağlıyor; gözleri önünde derinleşen karanlık ve felâket uçurumunun kenarında dimaları çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Burada pek mühim olan bir noktayı da kayıt ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, Padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve ananevî bağlarla boyun eğmekte ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken, bir taraftan da asırlardır süregelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden evvel, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun mânâsını anlamak istidadında değil... Bu akideye muhalif bir fikir ileri süreceklerin vay hâline! Derhal dinsiz, vatansız, hain ve istenmeyen kişi olur...

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas gibi telakki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle dahi başa çıkılamayacağı vehmi bütün dimalarda

yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken, hepsini birden mağlup eden, yerlere seren İtilaf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla husumete varabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam (halk) değildi; bilhassa havas (seçkinler) denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O hâlde, kurtuluş çaresi ararken iki şey mevzu-u bahis olmayacaktı. Bir defa İtilaf Devletleri'ne karşı husumetle tavır alınmayacaktı ve padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel esas olacaktı.

Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Şimdi Efendiler, müsaade buyurursanız size bir sual sorayım: Bu vaziyet ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar akla gelebilirdi?

İzah ettiğim malumat ve müşahedata göre üç türlü karar ortaya atılmıştı.

Birincisi, İngiltere himayesini talep etmek,

İkincisi, Amerika mandasını talep etmek,

Bu iki türlü karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün hâlinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı topraklarının muhtelif devletler arasında taksim edilmesi yerine, İmparatorluğu tek bir devletin himayesi altında bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar, mahalli kurtuluş çarelerine dairdir. Mesela, bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyor. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devleti'nin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivâki kabul ederek, kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç türlü kararın sebepleri, vermiş olduğum izahatta mevcuttur.

Benim Kararım

Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikati hâlde içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam

olmuştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi mânâsı olmayan birtakım boş sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne yardım talep olunmak isteniyordu?

O hâlde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

***

Ya İstiklâl Ya Ölüm

Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

"Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, fakat tam istiklâle malik olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, istiklâlden mahrum bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık görülemez.

Yabancı bir devletin himaye sahipliğini kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrumiyeti, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Hakikaten, bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyeti ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!..

O hâlde, ya istiklâl ya ölüm!

İşte, hakiki kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında başarısızlığa uğranacağını farz edelim. Ne olacaktı? Esaret!

Peki efendim, diğer kararlara boyun eğilmesi hâlinde netice bunun aynı değil miydi?

Şu fark ile ki, istiklâli için ölümü göze alan bir millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla

teselli bulur ve hiç şüphesiz, esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran dost ve düşman nazarındaki mevkii farklı olur.

Sonra, Osmanlı hanedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, elbette Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarf ederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle kazanılmış gözüyle bakılamazdı. Artık vatanla milletle hiçbir vicdani ve fikri alâkası kalmamış bir sürü delinin, devlet ve milletin de istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl kabul edilebilirdi?

Halifeliğin vaziyetine gelince; ilim ve fennin nurlara boğduğu hakiki medeniyet âleminde, gülünç telakki edilmekten başka bir mevzuu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin alışkın olmadığı bazı meselelere temas etmek gerekiyordu. Ortaya atılmasında, efkâr-ı umumiye bakımından büyük mahzurlar bulunduğu düşünülen hususların mevzu-u bahis olmasında mutlak zaruret bulunuyordu.

Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu.

Tatbikatı Safhalara Ayırarak Hedefe Varmak

Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahla mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icapları ve zorunluluklarını daha ilk gününde ortaya koyup ifade etmek, elbette uygun olamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve hadiselerden istifade ederek milletin hislerini ve fikirlerini ortaya çıkarmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmaya çalışmak lâzım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Fakat dokuz senelik faaliyet ve icraatımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel istikâmetin ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Burada, zihinlerde yer etmiş olma ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin çözülmesini kolaylaştırmak için, bir hakikati beraber müşahede etmeliyiz. Tezahür eden Milli Mücadele,

haricî istilaya karşı vatanın kurtuluşunu yegâne hedef addettiği hâlde, bu Milli Mücadelenin, başarıya yaklaştıkça, safha safha bugünkü devre kadar milli hâkimiyet rejiminin bütün esaslarını ve şeklini tahakkuk ettirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihî seyir idi. Bu kaçınılmaz tarihî seyri, gelenekten gelen alışkanlığı ile hemen sezmiş olan hükümdar hanedanı, ilk andan itibaren Milli Mücadele'nin amansız bir hasımı oldu. Bu kaçınılmaz tarihî seyri daha ilk anda ben de görmüş ve sezmiştim. Fakat nihayete kadar devam etmiş olan bu sezgimizi başlangıçta bütün yönleriyle açığa vurup ifade etmedik. Müstakbel ihtimaller üzerinde fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye hayali bir macera mahiyetini verebilirdi. Haricî tehlikenin yakın tesirleri karşısında müteessir olanlar arasında, ananelerine ve fikri kabiliyetlerine ve ruh hallerine aykırı olan muhtemel değişikliklerden ürkeceklerin mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakiyet için amelî ve emin yol, her safhayı vakti geldikçe tatbik etmektir. Milletin gelişmesi ve yükselmesi için selâmet yolu bu idi. Ben de bu yolda yürüdüm. Fakat bu amelî ve emin muvaffakiyet yolu, yakın mesai arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile aramızda zaman zaman içtihatta, icraatta esaslı ve talî birtakım ihtilafların, darılmaların ve hatta ayrılmaların da sebebi ve izahı olmuştur. Milli Mücadele'ye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi fikriyat ve ruhiyatlarının kavrayış hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, aydınlanmanız için efkâr-ı umumiyenin aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Bu son sözlerimi özetlemek lâzım gelirse, diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve istikbâlinde hissettiğim büyük tekamül istidadını, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey, bütün toplumumuza tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.

***

Ordu ile Temas

Şimdi Efendiler; ilk iş olmak üzere, bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı.

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı'na 21 Mayıs 1919'da yazdığım bir şifrede; "Genel vaziyetimizin almakta olduğu

vahim şekilden, pek müteessir ve müteellim olduğumu, millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdan vazifesini yakından, müşterek mesai ile ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evvel Erzurum'a gitmek arzusunda bulunduğumu, fakat Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbete uğrama tehlikesi ile karşı karşıya geldiğimden, buralarda birkaç gün daha kalmak zarureti olduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak hususlar varsa bildirilmesini" rica ettim (Vesika: 10).

Hakikaten, Samsun ve havalisinde Rum çetelerinin Müslüman halka tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan mahalli hükümetin, yabancıların müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması vaziyeti müşkil kılmıştı.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümit ettiğimiz bir zatın Samsun'a mutasarrıf olarak tayinini temin için teşebbüste bulunmakla beraber, 3. Kolordu Kumandanı'nın geçici olarak Canik mutasarrıfı tayin ettim. Mümkün olan mahalli tedbirlerin alınmasına, bilhassa halkın hakiki vaziyet hakkında aydınlatılmasına ve orada bulunan yabancı müfreze ve subaylardan çekinmeye ve korkmaya mahal olmadığının izaha ehemmiyet verildi ve hemen o havalde milli teşkilât kurulmasına girişildi.

23 Mayıs 1919'da Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı'na, "Samsun'a geldiğimi, kendisi ile daha sıkı temasta bulunmak istediğimi ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malumattan haberdar olmak istediğimi" bildirdim.

Bu kolordunun vaziyeti ile daha İstanbul'da iken alâkadar olmuştum. Güneyden Ankara bölgesine trenle nakli mevzu-u bahis idi. Bu nakliyatı engellenmekte olduğunu anlamış bulunduğumdan, İstanbul'dan hareket etmeden evvel Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olan Cevat Paşa'dan, kolordunun trenle nakli gecikirse, karadan yürüyerek Ankara'ya sevkini rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifreli telgrafımda; "20. Kolordu birliklerinin bütün mevcudu ile Ankara'ya gelmeye muvaffak olup olamadığını" sordum. Canik livası hakkında malumat verdikten sonra; "Bir iki güne kadar Samsun'dan karargâhımla, bir müddet için Havza'ya gideceğimi ve herhalde Samsun'dan hareketimden evvel beni aydınlatacak bilgileri beklediğimi" yazdım.

20. Kolordu Kumandanı'ndan, üç gün sonra 26 Mayıs 1919'da aldığım cevapta "İzmir'den mumtazam malumat alamadıklarını, Manisa'nın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğli'de bulunan kısımlarının hepsini trenle nakline muvaffak olamadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat mesafenin uzaklık dolayısıyla Ankara'ya ne zaman varacaklarının belli olmadığını" bildiriyordu.

Kolordu Kumandanı aynı telgrafında; "Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen'in mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen erleri bu tümene göndermekte olduklarından" bahsettikten sonra, "Kastamonu ve Kayseri havalisinde, asayişi bozucu bazı olaylarla ilgili haberler gelmeye başladığını" zikrediyor ve "peyderpey malumat vereceğini" yazıyordu (Vesika: 11).

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havza'dan, 20. Kolordu Kumandanı'ndan ve aynı zamanda bu kolordunun mensup olduğu Konya'daki Ordu Müfettişliği'nden; "Afyonkarahisar'daki tümenin takviyesi için hangi kaynaklardan istifade edilmekte olduğunu ve kuvvetinin artırılmasına maddi imkân bulunup bulunamayacağını, bugünkü ahval ve vaziyetimize nazaran, bu tümene nasıl bir vazifenin verileceğinin düşünüldüğünü" sordum (Vesika: 12, 13).

Kolordu kumandanı, 28 Mayıs 1919'da sorduğum hususlara dair malumat veriyor ve 23. Tümen "düşman işgali karşısında mevkiini terk etmeyecek ve taarruza uğrarsa mahalli bölge ahalisinden alacakları takviye ile mevkiini müdafaa edecektir" diyordu (Vesika: 14).

Ordu müfettişi de, 30 Mayıs 1919'da verdiği cevapta "23. Tümen, Karahisar'daki asayişi muhafaza ile beraber, her türlü işgal hadisesine her türlü vasıtayla mukavemet edecektir" diyordu. Bu vasıtaların hazırlanmakta olduğu ve Konya'da, orduya yardımcı olabilecek bir kuvvetin hazırlanmasına çalışıldığını, fakat bir isim ve unvanının bulunmadığını bildiriyordu.

Ben, müfettişliğe yazdığım telgrafta, "Konya'da bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı haberler yayılmıştır, bunun mahiyet ve teşkilâtı nedir?" demiştim. Böyle bir suali yöneltmekten maksadım, biraz da onları teşvik etmek ve harekete geçirmekti. Müfettişliğin son malumatı bunun üzerinedir (Vesika: 15).

Kolordu Kumandanı bu açıklama isteğime, "Konya'da vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim" demişti.

20. Kolordu ve Konya'da Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malumattan, terakkuz ve intibahı icap ettiren noktaları 1 Haziran 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu, Samsun'daki 3. Kolordu ve Diyarbekir'deki 13. Kolordu kumandanlarına bildirdim (Vesika: 16).

Trakya'da bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O bölge ile de irtibat tesisi lâzım idi. Bu maksatla İstanbul'da, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan 16 Haziran 1919'da hususi şifre ile –Cevat Paşa ile İstanbul'dan ayrıldığım gün gizli ve hususi bir şifre kararlaştırmıştık– Edirne'de kolordu kumandanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Bey'in nerede bulunduğunu sordum (Vesika: 17). Cevat Paşa 17 Haziran'da gönderdiği cevapla, "Cafer Tayyar Bey'in 1. Kolordu Kumandanı olarak Edirne'de bulunduğunu" öğrendim (Vesika: 18).

Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirne'de 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiğim direktifte başlıca şu hususları kaydettim. "Milli istiklâlimizi boğan ve vatanımızın parçalanması tehlikelerini hazırlayan İtilaf Devletleri'nin icraatları, İstanbul Merkezi Hükümeti'nin esir ve aciz vaziyeti malûmunuzdur."

"Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükümete teslim etmek, yıkılmaya mahkûm olmaktır."

"Trakya ve Anadolu'daki milli teşkilâtların birleştirilmesi ve milletin sesini bütün gürlüğü ile cihana duyuracak emin bir mahal olan Sivas'ta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili kararlaştırılmıştır."

"Trakya-Paşaeli Cemiyeti, yetki sahibi olmamak üzere İstanbul'da bir heyet bulundurabilir."

"Ben İstanbul'da iken, Trakya Cemiyeti üyelerinden bazılarıyla fikir alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zaman geldi. İcap edenlerle gizlice görüşerek derhal teşkilâtı kurunuz ve benim yanıma da temsilci olarak kıymettar iki zat gönderiniz. Onlar gelinceye kadar Edirne vilayetinin hukukunun müdafii olmak üzere, beni teşkilât üyelerinin vekil seçtiklerini belirten imzalı bir vesikayı kendi imzasıyla ve şifreli telgrafla bildiriniz."

"İstiklâlimizi kazanıncaya kadar, tamamıyla milletle birlikte, fedakârca çalışacağıma inancım üzerine yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek katidir."

Trakya'nın manevi kuvvetini takviye maksadıyla bu talimâta şu malumatı da ekledim: "Anadolu ahalisi baştan aşağı

yekvücut bir hale getirildi. Kararlar istisnasız, tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımızla müşterek alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi bizimle beraberdir. Anadolu'daki milli teşkilât, kaza ve nahiyelere kadar genişledi. İngiliz himayesi altında bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftarları bertaraf edildi, Kürtler Türklerle birleşti (Vesika: 19).

***

Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın'ı İşgali

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevrelerini de işgal etmiş olduklarını öğrendim. Fakat, İzmir'de ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne hâlde olduklarına dair daha hiçbir taraftan henüz sarih bir malumat elde edemiyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvet kumandanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziran'da, 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey'in iki gün evvelki tarihli bir şifreli telgrafını aldım.

56. Tümen'e İzmir'de Hurrem Bey adında biri kumanda ediyormuş. Bu zat ve İzmir'deki iki alayın kılıç artığı subaylarıyla beraber hemen hepsi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya nakletmişler. Bekir Sami Bey, bu kılıç artıklarının komutasını ele almak üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey, 27 Haziran 1919 tarihli telgrafında, 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi, fakat 27 Haziran'da Bursa'ya vardığında alabildiğini söylüyor. Verdiği malumat ve izahatta; "Milli maksatları gerçekleştirecek yeterli vasıtaları bulamadığımdan ve tümenimi tanzim edip yoluna koyabilirsem daha iyi hizmetlerin yapılmasını mümkün gördüğümden, 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa istikâmetinde harekete mecbur oldum. Mamafih birçok mâniye rağmen, milli bir mücadelenin memleketin kurtarılması için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum" diyor, kanaat ve icraatına sarsılmaz imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüslerine başladığını, Çine'de bulunan 57. Tümen'e de emir vermemi, kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu (Vesika: 20).

***

Milli Teşkilât Kurulması ve Milletin Uyarılması

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette milli teşkilât vücuda getirilmesi lüzumunu bir genelge ile bütün kumandanlara ve mülki idare âmirlerine tebliğ ettim.

Dikkate şayandır ki, İzmir'in ve bunu takiben Manisa ve Aydın'ın işgali ve icra olunan tecavüz ve zulümler hakkında henüz millet aydınlanmamış; milli mevcudiyete vurulan bu feci darbeye karşı alenen herhangi bir tepki ve şikâyet gösterilmemişti. Milletin, bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı. Bunun için milleti uyarıp harekete getirmek lâzım idi. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu ve Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlıklarına, Konya'da Ordu Müfettişliği'ne birer genelge ile şu yolda tebligatta bulundum:

> İzmir'in ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydın'ın işgali, müstakbel tehlikeyi daha aleni göstermiştir. Memleketimizin tamamiyetinin muhafazası için milli tezahüratın daha canlı olarak gösterilmesi ve devam ettirilmesi lâzımdır. Hayat ve milli istiklâlimizde gedikler açan işgal ve ilhak gibi hadiseler, bütün milleti kan ağlatmaktadır. Üzüntü ve acılar dindirilemiyor. Tahammül edilemez ve katlanılamaz olan bu vaziyetin derhal giderilmesinin, bütün medeni milletlerle büyük devletlerin adalet ve tesirinden sabırsızlıkla beklendiğini göstermek maksadıyla önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli vilayetlere göre pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak, milli gösterilerde bulunulması ve bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Babıâli'ye tesirli telgraflar çekilmesi ve yabancı olan yerlerde yabancılar da tesir altına alınmakla beraber milli gösterilerde adap ve sükûnetin fevkalâde korunması ve Hıristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi tavırlar alınmaması elzemdir. Zat-ı âlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve tesirli olmanız sebebiyle işin iyi yönetileceğine ve başarıya ulaşacağına benim tam güvenim vardır. Neticesinin bildirilmesini rica eylerim.

Mitingler, Milli Gösteriler

Verdiğim bu talimat üzerine, her yerde mitingler yapılmaya başlandı.

Yalnız, sınırlı birkaç yerde bazı vehimlerin tesiriyle tereddüt edildiği anlaşılmıştır. Mesela, 15. Kolordu Kumandanı'nın Trabzon hakkında gönderdiği, 9 Haziran 1919 tarihli şifreden, (Vesika: 21) "Miting esnasında Rumların münasebetsizliğine maruz kalınması ve hiç yoktan hadise çıkması düşüncesine binaen mitinge karar verilmiş iken bu kararın uygulanmadığı... Miting heyetinin toplantısında Strati, Polidi'nin de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde mühim bir merkez olduğundan, orada milli teşebbüsler ve faaliyetler hususlarında gösterilen müteredditt hareket ve Yunanlılar aleyhinde milli tezahüratlar yapılması müzakerelerine Strati ve Polidi Efendileri iştirak ettirmek gibi, teşebbüsün ciddiyetsizliğine delil sayılacak gevşeklikler, elbette İstanbul ve düşmanlar için pek kıymetli emareler telakki edilir.

Verdiğim talimattaki esasları kötüye kullanacak kadar maharet gösterenler de oldu. Mesela, Sinop'a yeni tayin olunan bir mutasarrıf, orada yapılan tezahüratı bizzat yönetiyor ve miting kararlarını bizzat yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de suretini gönderiyor. Bu zatın, zavallı ahaliye gürültü patırtı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu, "Türkler terakki ve tekamül edemedi ve Avrupa'nın medeniyet esaslarını kabul edemedi ve benimseyemedi ise, bu da şimdiye kadar iyi bir idareye mazhar olamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, fakat kendi Padişah'ının saltanat ve hâkimiyeti altında olmak şartıyla, Avrupa'nın nezaret ve kontrolü altında teşekkül edecek bir idare ile yaşayabilir."

Efendiler, Sinop ahalisi adına İtilaf Devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu muhtıranın altındaki imzalara göz gezdirirken, müftü vekili efendinin imzasından sonra gördüğüm imza, arz ettiğim satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ikinci başkanı olan zatın imzası idi. Her tarafta tezahürat yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sonra, yani 31 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nâzırı'nın şu telgrafını aldım:

İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nden Babıâli'ye tebliğ olunup Harbiye Nezareti'ne tevdiğ olunan nota sureti aynen aşağıdadır:

Bugüne kadar gelen raporlardan Üçüncü Kolordu mıntıkasında sıradan eşkıyalık olaylarından başka bir şey olmadığı bilinmekle beraber son notada beyan olunan ahval hakkında tahkikat yapılarak neticesinin hızla bildirilmesini rica ederim.

31.5.1919 Harbiye Nazırı
Şevket

Suret

1- Sivas'taki hâl ve orada olup bitenler ve bu şehirde veyahut bu şehrin yakınında büyük miktarda toplanmakta bulunan Ermeni mültecilerin selâmetine dair son zamanlarda oldukça endişe verici haberler almış olduğumu Siz Sadrazam Hazretlerinin yüksek katına bildirmekle şeref duyarım.

2- Bununla beraber askeri kumandanının vazife bölgesi dahilinde bulunan Ermenilerin iyi muhafaza edilmeleri ve himayeleri için bütün mümkün tedbirleri almasını emreder ve herhangi bir öldürme veya kötü muamele vukua geldiği takdirde kendisinin doğrudan doğruya mesul tutulacağını bildiren bir telgrafın Harbiye Nezareti yüksek katınca adı geçen kumandana acele olarak çekilmesi için emir verilmesini Siz Sadrazam Hazretlerinden rica ederim.

3- Bu talimata benzer bir emrin ilgili mülki memurlara verilmesini de ayrıca rica ederim.

4- Memleket dahilindeki asayişsizlik hakkında Yüce Sadrazam Hazretlerinin ne derece haklı olarak endişe duyduklarını bildiğim için Siz Sadrazam Hazretlerinin ayrıca işbu (.....) uyulacağına inanıyorum.

5- Mevzu-u bahis talimatın tarihi hakkında verilecek bilginin beni fazlasıyla sevindireceğini beyan ederim.

Sivas Vali Vekâleti'nden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da "bugün Miralay Demange imzasıyla aldığım telgrafta 'Aziziye'de İzmir'in işgali üzerine Hıristiyanlar katil ile tehdit edildiği ve bunun muvafık olmadığını size haber veriyorum ki bu haller müttefik askerleri tarafından vilayetinizin işgaline sebep olur' mealinde uyarılarda bulunulmaktadır... ilh." denilmekte idi.

Hakikatte ne Sivas'ta endişe verecek bir hâl vardı ne de Hıristiyanların katl ile tehdit edildiği vâki idi. Mesele, milletçe ya-

pılmaya başlanılan mitinglerden müteessir olan ve bunu emellerinin gerçekleşmesine mâni addeden Hıristiyan unsurların yabancıların dikkatini çekmek için kasıtlı yaydıkları haberler olarak kabul etmek lâzımdır (Vesika: 22, 23, 24). Harbiye Nezareti'nin nota suretini ihtiva eden telgrafına verdiğim cevabı aynen arz edeceğim.

İstihbarat 3 Haziran 1919
Gayet aceledir
Adet: 58

Harbiye Nezareti Yüksek Katına
C: 2 Haziran 1919 şifre:

Sivas ve civarında evvelce bulunan Ermenileri ve sonradan gelen mültecileri korkutacak hiçbir hadise olmamıştır. Ne Sivas'ta ne de civarında endişe uyandıracak bir hâl yoktur. Herkes sakince iş ve güçleriyle meşguldur. Bunu kati suretle arz ve temin ederim. Bununla beraber İngiliz notasındaki istihbarat kaynağının ne olduğu acizlerince bilinmek lâzımdır. İzmir'in ve Manisa'nın işgal edildiğine dair acı haber üzerine Müslüman halk tarafından yapılan ve Hıristiyanlar hakkında hiçbir husumet fikri içermeyen toplantılardan belki de bazılarının korktuğu akla gelebilir. İtilaf Devletleri, milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet, vatanın tamamının korunacağından emin bulundukça, gayrimüslim unsurların korkuya kapılmasına hiçbir sebep yoktur. Bu babta devlete karşı her türlü mesuliyeti taahhüt ve buna tamamıyla emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat istiklâl ve milli mevcudiyeti imha eden ve milli beka-yı hayatı tehlikeye düşüren işgal, suikast ve zulüm gibi İzmir havalisinde görülmekte olan fiiliyatın benzerlerinin tekrarlanmasına karşı, ne milletin heyecan ve vicdanındaki teessürü ve ne de bundan doğacak milli gösterileri mâni olmak ve durdurmak için şahsımda ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden ortaya çıkacak vakaa ve hadiseler karşısında da mesuliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükümet tasarvur ederim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretiyle tarafımdan verilen cevabın sureti bütün kumandanlara, vali ve mutasarrıflara bir genelgeyle tebliğ edildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne iştirakla İngiltere'nin yardımını talep etmesi, bu cemiyet na-

mına, Sait Molla imzasıyla bütün belediye başkanlıklarına bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın tesirini neticesiz bırakmak için milleti lüzumu gibi aydınlatmakla beraber hükümet nezdindeki teşebbüslerim de malumunuz olmuştur (Vesika: 25). Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde Türkiye-Havass-Reuter ismindeki ajansın, toplanan Şûra-yı Saltanat hakkındaki açıklamalarda "Şûrayı oluşturan bütün üyelerin fikri, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin yardımını temin merkezindedir" haberini yayması üzerine Sadrazam'a "Milletin milli istiklâlini muhafazaya kararlı olduğunu ve doğabilecek bütün meşum neticelere karşı en son fedakârlığı göze aldırdığını ve milli vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe verici akisler doğurduğunu" yazmakla beraber bütün milleti de bu keyfiyetten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.

Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e, malum olan daveti üzerine Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantı günlerinde bazı beyanatta bulunmuştum. Bu meselede görüşümün ve hareket tarzımın ne olduğunu açıklamak maksadıyla şu vesikayı aynen arz edeceğim:

Şifre
Aceledir — Havza, 3.6.1919
Zata mahsustur

Samsun'da Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi'ye.

Erzurum'da On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine.

Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendi'ye.

Erzurum Valisi Münir Beyefendi'ye.

Sivas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine.

Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendi'ye.

Ankara'da K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine.

Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine.

Diyarbekir'de On Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendi'ye.

Van Valisi Haydar Beyefendi'ye.

Fransa siyasi temsilcisi Mösyö Defrance'ın Sadaret makamına gelerek Osmanlı'nın haklarını konferans huzurunda müdafaa için Paris'e gidebileceklerini tebliğ ettiği Dahiliye Nezareti'nin resmi tebligatından ve ajans yayınlarından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği milli asabiyet ve bu suretle istiklâli muhafaza hususunda tezahhür

eden kati azminin neticesi olan bu başarı şükranla karşılanmaya şayandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar, İzmir vilayetini işgalden men edilmiş değildir. Herhalde milletin, hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârca harekete hazır olduğu, İtilaf Devletleri'ne karşı gösterilmeye ve ispat edilmeye devam edildikçe mevzu-u bahis devletlerin milletimize hürmekâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda Osmanlı Devleti'nin haklarını müdafaa için ellerinden geleni yapacakları tabiidir. Fakat milletçe katiyen müdafaası talep edilen ve gerekli görülen hukuk, bilhassa iki noktada ehemmiyet kazanır. Birincisi, kesin olarak devlet ve milletin tam istikâli. İkincisi de vatanın ana topraklarında, çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Bu hususta Paris'e hareket etmeye hazırlanan heyetin görüşüyle, milli vicdanın kati talebi arasında tam bir mutabakat şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkil vaziyette ve telafisi mümkün olmayan emrivâkiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi doğuran sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri duyulan bir beyanatında, bir Ermeni muhtariyeti (özerkliği) esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırını zikretmedi. Bundan Doğu vilayetleri halkı tabii ki üzüntü duydu ve vaziyetin açıklanmasını istemeye mecbur oldu. Toplanmış olan Şûrâ-yı Saltanat'ta da üyelerin hemen hepsi milli istiklâlin muhafazasını ve milletin mukadderatının bir milli şûranın yetkisine bırakılmasını talep eylediği hâlde, yalnız hükümetin istinat eylediği İtilaf ve Hürriyet Fırkası namına Başkanı Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere'nin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti ve devletin bir yabancı himayesini kabul meselelerinde, milli arzu ve mevcut hükümetin görüşü arasında bir mutabakat olmadığı anlaşılıyor. Sadrazam Paşa Hazretleriyle beraberinde hareket edecek olan heyetin, milletin haklarını müdafaada takip edeceği esaslar ve program milletçe malum olmadıkça, arz edilen noktalarda endişeye kapılmaktan kaçınılamaz. Bu suretle vilayetlerdeki ve vilayetlere bağlı yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin temsilcileri ve henüz teşkilatlanması tamamlanamayan yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zat-ı şahaneye (padişaha) telgraflarla müracaat ederek milli istiklâlin dokunulmazlığının ve millet çoğunluğunun haklarının muhafazasının, milletin esas şartı olduğu beyan edilmeli; buna nazaran gidecek heyetin müdafaa

esaslarını millete resmen ve alenen bildirmesi talep olunmalıdır. Milletin bu hareket tarzıyla, gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasların hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu İtilaf Devletlerince anlaşılacak ve tabiatıyla daha ziyade ehemmiyetle dikkate alınarak heyetin vazifesini kolaylaştıracaktır. Bildirilen bu görüşlerin icap edenlere süratle ulaştırılıp tebliğ edilmesini, vatanımızın mukadderatı namına vatanperver zat-ı âlinizden bilhassa rica ederim. Bu telgrafın ulaştığı zamanın bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

İstanbul'a Geri Çağrılışım

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1919'da İstanbul'a Harbiye Nâzırı tarafından davet olunduğumu ve mahrem sualim üzerine, kimler tarafından ne için talep edildiğim, ricalimizden bir zatın haber verdiğini vaktiyle bir münasebetle yaptığım beyanatımda ifade etmiştim. O zat, Genelkurmay Başkanlığı makamında bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile vuku bulmuş olan haberleşmenin bir kısmı herkesçe malum olmuştur. Bu yazışmalar, Erzurum'da istifa ettiğim tarihe kadar muhtelif Harbiye nâzırlarıyla ve doğrudan doğruya Saray ile de devam etmiştir.

Anadolu'ya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular birlikleriyle temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak teyakkuz ve uyanık bir vaziyete geçirilmiş, milli teşkilât kurma fikri yayılmaya başlamıştı. Genel vaziyeti artık bir kumandan sıfatıyla sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vuku bulan davet emrine itaat ve icabet göstermemiş olmakla beraber, milli teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikine karar verdiğim teşebbüs ve icraatların esaslı ve şiddetli olacağını tahmin güç değildi. O hâlde teşebbüs ve icraatların biran evvel şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi.

Sivas'ta Umumi Bir Milli Kongre Toplama Kararı

Bu sebeple, 18 Haziran 1919 tarihinde, Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın tatbiki zamanı gelmiş bu-

lunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli'deki milli teşkilâtlarını birleştirerek bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sivas'ta genel bir milli kongre toplamaktı. Bu maksadın temini için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da dikte ettiğim genelgenin esas noktaları şunlardı:

1. Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir.

2. Merkezi hükümet üzerine aldığı mesuliyetin icaplarını ifa edememektedir. Bu hâl milletimizi yok olmuş gibi tanıttırıyor.

3. Milletin istikâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4. Milletin içinde bulunduğu vaziyet ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana işittirmek için her türlü tesir ve dayatmadan azade milli bir heyetin mevcudiyeti elzemdir.

5. Anadolu'nun her bakımdan en emin mahalli olan Sivas'ta milli bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için bütün vilayetlerin her livasında, milletin itimadına mazhar üç temsilcinin, mümkün olduğunca süratle yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7. Her ihtimale karşı, keyfiyetin bir milli sır hâlinde tutulması ve temsilcilerin lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin gizlice yapması lâzımdır.

8. Doğu vilayetleri namına, 10 Temmuz'da (23 Temmuz), Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar diğer vilayetlerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine dahil olmak üzere hareket ederler (Vesika: 26).

Görüyorsunuz ki, bu dikte ettiğim hususlar, zaten vermiş ve dört gün evvel Trakya'ya tebliğ etmiş olduğum bir kararın, bir genelge ile Anadolu'ya bildirilmesinden ibarettir. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarlı yeni bir karar olmadığı, zannımca kolaylıkla takdir buyurulur.

Bu noktanın aydınlanması için, arzu buyurursanız küçük bir izahta bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır (göstererek), dört maddeliktir. Muhteviyatını beyan ettim. Nihayetinde be-

nim imzam vardır. Bir de vazife itibarıyla Kurmay Başkanım olan Albay Kâzım Bey'in (şimdiki İzmir Valisi Kâzım Paşa), kurmay heyetinden tebliğ işleriyle vazifeli memur Hüsrev Bey'in (şimdi sefir), askerî makamlara şifreleyen yaverim Muzaffer Bey'in ve mülki makamlara şifreleyen bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların bu müsveddeye konması iyi bir şans ve tesadüf eseridir. Daha Havza'da bulunduğum sırada, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifreli telgraf aldım. Bu telgraf, "Tanıdığımız bir zat bazı arkadaşlarla beraber İstanbul'dan buraya gelmiştir. Nasıl hareket etmeleri gerektiği hakkında ne emir buyuruyorsunuz?" mealinde idi. Adeta bir muammayı andıran bu telgraf, bende pek ziyade bir merak ve hayret uyandırdı. Mevzu-u bahis edilen zatı tanıyorum, bana nasıl hareket edileceğini soruyor; Ankara'da arkadaşım olan emin bir kumandanın yanında, telgraf da şifrelidir. O hâlde neden adını şifreli olarak bile yazdırmaktan çekiniyor? Bir hayli düşündüm, kavrar gibi oldum; tahmin buyurulur ki, muamma hâlliyle uğraşacak zamanım yoktu. Fakat Fuat Paşa'yı yakından görmek, bölgeleri, çevreleri, düşünceleri hakkında fikir alış-verişinde bulunmak, bence pek ziyade bir şeydi. Bu muammalı telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum, "Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek tedbirleri aldıktan sonra, isim ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için hemen yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da beraber getiriniz."

Hakikaten Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Fakat bazı mücbir sebeplerden dolayı, derhal Havza'yı terk edip, Amasya'ya gitmeye mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda vaziyeti anlar ve Amasya'ya yönelir. İşte, bu suretle 21/22 Haziran'da Amasya'da yanımda bulunuyor. İsmi şifrede bildirilmeyen zat da Rauf Bey'di.

İstanbul'u terk etmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip edileceğini ve beni İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir bir yerden işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa, batıp boğulmayı tercih ettim ve hareket ettim. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa, benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, hakikaten İstanbul'dan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış, fakat benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey'in yanına gitmek ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve daha faydalı olacağını farz ederek Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde halkın maneviyatını bozuk, vaziyeti tehlikeli ve müthiş görmüş. Derhal isim değiştirerek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye, Sivrihisar yoluyla ve arabayla Ankara'ya, Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana müracaat etmiş. Pek güzel ama, ismini saklamak suretiyle beni üzmekte mânâ var mıydı?

Diğer taraftan 3. Kolordu Kumandanım olup Samsun Mutasarrıflığı'nda bıraktığım Refet Bey'i artık Sivas'a kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Bölgeyi teftişe çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da, bir tesadüfle o gün gelmişti.

Rauf ve Refet Beylerin Tereddüdü

Şimdi, imza meselesine gelelim:

Ben müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını arzu ettim. O esnada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa diğer bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir alâka ve yetki görmediğini nazikçe ifade etti. Fakat tarihî bir hatıra olduğunu ileri sürerek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imzaladı. Refet Bey imzadan çekindi ve böyle bir kongre toplanmasındaki maksat ve faydayı anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri beraber getirdiğim bu arkadaşın –tuttuğumuz yola nazaran– anlaşılması pek basit olan bir meselede, böyle bir fikir ve his içinde oluşu bana pek elim geldi. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, amacımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in tereddüdü sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey'den biraz ciddi açıklama yapmasını istedikten sonra, Refet Bey, müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret koydu. Öyle bir işaret ki bunu, bu müsveddede bulmak biraz müşkildir.

(Buyurun! Merak eden tetkik edebilir.)

Efendiler, lüzumsuz gibi görülebilen bu izahat, daha sonraki senelere ve hadiselere ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı olur zannıyla yapılmıştır.

İstanbul'da Bazı Kimselere Gönderdiğim Mektup

Kongreye davet genelgesi mülkî ve askerî makamlara şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı kimselere de gönderildi. Fakat bu kimselere ayrıca bir de birer umumi mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kimseler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Âkif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafia Nâzırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Başkanı Ferit Paşa (daha sonra Harbiye Nâzırı oldu), Câmi Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak tekrar edeceğim:

1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit kurtaramaz.

2. Bunlar, ancak sine-i milleten bilfiil müşterek kudrete istinat ederse kurtarıcı olur.

3. Zaten acı olan vaziyeti tehlikeli şekle sokan en tesirli sebep, İstanbul'daki muhalif cereyanlar ve milli davayı yaralı bir şekilde yüzüstü bırakan siyasi ve gayri-milli propagandalardır. Bunun cezasını, vatanımız aleyhinde pey ziyade bir surette görmekteyiz.

4. Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir.

5. Size düşen fedakârlık pek büyüktür (Vesika: 27).

***

Ali Kemal Bey'in Genelgesi

25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezareti'nde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir resmi muameleye girişilmemek ve hiçbir talebimi karşılamamak hususunda şifre ile bir genelge yayınlamıştı.

23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı bu şifre muhteviyatı, dikkate şayan bir zihniyeti gösterir vesika olduğu için aynen arz edeceğim:

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in 23.6.1919 tarihli ve 84 sayılı şifresinin çözülmüş suretidir:

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber günün siyasetini pek bilmediği için, fevkalâde sayılacak vatanperverlik ve gayretine rağmen, yeni vazifesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz Fevkalâde Temsilcisi'nin talep ve ısrarıyla vazifeden azledildi; bundan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi-i İlhak cemiyetleri gibi, Karesi (Balıkesir) ve Aydın havalisinde Müslüman halkı boş yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayrikanuni teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgraflarla siyasi hatasını idari yönden de artırdı. Kendisinin İstanbul'a getirilmesi Harbiye Nezareti'ne ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezareti'nin size kesin emri, artık o zatın vazifeden alınmış olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir resmi muameleye girişmemek, hükümet işleri ile ilgili hiçbir talebini yerine getirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mesuliyetlerin giderilmiş olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu muhim ve vahim dakilarla memur, ahali her Osmanlı'ya düşen en büyük vazife, sulh konferansınca mukedderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken, artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkilâne ve tedbirlice hareketleri benimsemek, fırka, mezhep, ırk ihtilaflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını koruyarak, medeni dünyanın gözünde bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Ali Kemal Bey ve Padişah

Bu şifreli genelgeden, benim ancak Sivas'a vardığım 27 Haziran 1919 tarihinde haberim oldu. Ali Kemal Bey, 23 Haziran tarihinde bu genelgesi ile düşmanlara ve Padişah'a mühim bir vazife ifa ettikten sonra, 26 Haziran 1919 tarihinde hükümetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in Sadaret'e verdiği resmi istifanâmeden başka, Saraya gidip Padişah'a bizzat verdiği istifanâmesi ve sözlü maruzatına ve Padişah'ın ona verdiği cevabı çok sonra muttali oldum.

Ali Kemal Bey, istifanâmelerinde, bilhassa Padişah'a olanında, "Osmanlı topraklarının çeşitli mahallerinde baş gösteren ihtilâl ve karışıklar üzerine, ihtilâl ateşinin hemen çıktığı

yerde, yayılmadan bastırılıp söndürülmesi ve yok edilmesi için tedbir almak, sırf kendi makamını ilgilendirirken, Padişah'ın gösterdiği iltifat ve itimadı çekemeyen bazı arkadaşlarının birçok yersiz sebep ileri sürerek ihtilâlin daha da genişlemesine sebebiyet vermekte olduklarından" bahsettikten sonra, "resmi memuriyetinden çekilmekle beraber, hususi suretle hizmet ve sadakatine devam edeceğini" ilâve ediyor ve sözlü olarak da, "resmi vazifesinden ayrılmasını vesile addeden hasımlarının hücumundan kulunuzu muhafaza buyurunuz", istirhamında bulunuyor.

Padişah, cevaben; "Beni büsbütün yalnız bırakmayacağınıza eminim. Sadakatiniz, beni büyük ümit ve tesellilere sevk etmiştir. Saray her dakika size açıktır. Refik Bey'le işbirliğinden ayrılmayınız" iltifatında bulunuyorlar (Vesika: 28).

Sadakatinden Padişah'ın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i nezaret makamında ve huzur-u şahanede gördükten sonra, onu bir de asıl, hakiki vazifesi başında görelim! Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın Rahip Frew'a yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

"Ali Kemal Bey'e son felâketi üzerine üzüntünüzü bildirdiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım, bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır."

"Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Basın meselesinde biraz dikkatli olmak lâzım söylemiş. Bir kere lehine imare edilen fikir ve kalem erbabını bu defa evvelkine muhalif bir gayeye sevk etmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmi memurlar, Milli Mücadele'yi şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynel Âbidin partisiyle de işbirliği yapmaya çalışıyor. Kısacası işler bulandırılacak."

Aynı mektubun altında bir de not vardır. Şimdi onu da okuyalım, "Birkaç defadır söylemek istediğim hâlde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki kendisi büyük bir emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle onu taraftarlık edemeyiz."

Bu vesikalar hakkında sırası gelince daha çok bilgi veririm. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

Ali Galip Bey Sivas'ta

Ali Kemal Bey'in ancak Amasya'da iken haberdar olmadığımı arz ettiğim genelgesi, memurların ve halkın kafasını hakikaten bulandırmış. Her yerde eksik olmayan menfi ruhlu kimseler derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki menfi tezahürlerin ve fiiliyatın en mühimi Sivas'ta hazırlanmaya başlanmış.

Müsaade buyurursanız, bunu kısaca tasvir edeyim: Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in, bu genelge ile verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas'ta Ali Galip Bey adında bir zat, on kadar adamıyla hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbul'dan Elaziz Valisi olarak gönderilmiş olan Kurmay Albay Ali Galip'tir. Güya o vilayetin ikinci derecede memurları olmak üzere, birtakım insanları da İstanbul'dan seçmiş, beraberinde götürüyor.

Ali Galip, güzergâhında bulunan Sivas'ta kalmış. Hususi vazifesi bulunduğuna şüphe etmemek lâzım gelen Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Vazifesini hakkıyla yerine getirebilmek için tertip ve tedbirler almaya başlamış.

Dahiliye nezaretinin aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış, Sivas sokaklarında benim "hain, asi, muzır bir adam olduğuma dair" duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de bir gün, Sivas'ta vali bulunan Reşit Paşa merhumun yanına giderek, Dahiliye Nezareti'nin emrinden bahsettikten sonra, Sivas'a gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş.

Reşit Paşa ne yapılabileceğini sormuş, Ali Galip, "Ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar ve tutuklarım. Senin de böyle yapman lâzımdır" demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış. Müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış... Hatta bir kısım ahali verilecek kararı anlamak üzere toplanmış...

Bugün, Haziran'ın 27. günüdür. Nazarlarımızı, tekrar bu noktaya dönmek üzere bir an için bu tablodan ayıralım ve Amasya'ya çevirelim.

Sivas'a Hareket

Ayın 25. günü, Sivas'ta aleyhimde bazı münasebetsiz ahval cereyana başladığından haber oldum. 25/26 Haziran gecesi, yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta

Amasya'dan güneye hareket edeceğiz, dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, 5. Tümen Kumandanı ve kurmay heyetimle, gizli olarak şu tedbiri kararlaştırdık: 5. Tümen Kumandanı, tümeninin seçkin subay ve erlerinden oluşmuş, oldukça kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini derhal o geceden başlayarak süratle teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobille Tokat'a hareket edecektim. Müfreze teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sivas'a doğru sevk olunacak ve benimle irtibat arayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da da ifşa olunmayacaktı.

26 Haziran'da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak, benim gelişimin Sivas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 Haziran gecesini orada geçirdim, 27'de Sivas'a hareket ettim. Otomobille Tokat'tan Sivas takriben altı saattir.

Sivas valisine, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, "Ordu Müfettişliği" unvanını kullandım.

Telgrafta, bil-intizam hareket saatimi kaydetmiştim. Fakat, bu telgrafın, hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sivas'a malumat verilmemesini temin edecek tedbirleri aldırdım.

Şimdi, Efendiler, nazarlarımızı tekrar Sivas'a, bıraktığımız tabloya çevirelim:

Ali Galip Bey ile Reşit Paşa arasında, hakkımda tatbik olunacak muamelenin münakaşası sahnesinde... Münakaşanın harereteli bir safhasında, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır. "İşte kendisi geliyor, buyurun, tutuklayın!" der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar... "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır" diye ilâve eder.

Bunun üzerine Ali Galip, "Ben tutuklarım dedimse, benim vilayet dahilinde olursa tutuklarım, demek istedim" deyince toplantı hâlinde bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden, "haydi öyleyse karşılamaya gidelim" diyerek toplantıya son verirler...

Fakat şehrin ileri gelenleri, halk ve askerle parlak bir karşılama töreni hazırlayabilmek için biraz zaman kazanmak gerektiğini; fakat hesapça, benim Sivas şehri girişine kadar yaklaşmış olacağımı dikkate alarak, beni şehrin girişine yakın olan Ziraat Numune Çiftliği'nde bir istirahat yolunu aramışlar. Vali Paşa, karargâhımın sıhhiye başkanı olup, daha evvel teşkilât kurmak üzere Sivas'a göndermiş olduğum Tali Bey'i davet ve bu vazifenin ifasını ondan rica etmiş ve tertibatı temin eder etmez kendisinin de bize katılacağını söylemiş...

Hakikaten tam Numune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim vaziyeti ayrıntılı olarak izah ettikten sonra, vazifesinin beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, hemen ayağa kalktım, "çabuk otomobillere ve Sivas"a!" dedim.

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: Karşılama merasimi yapacağız diye Tali Bey'i kandırmış olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, "Efendim birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı?" diye söze başladı. "Yarım dakika bile istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel" dedim.

"Efendim," dedi, "sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim."

"Hayır, hayır!" dedim. "Siz buraya..."

Bu basit tedbirden maksat izaha muhtaç değildir.

Sivas şehrinin girişinde, caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlikler merasim düzenini almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve ahaliyi selamladım...

Bu manzara, Sivas'ın muhterem ahalisinin ve Sivas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve muhabetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi...

Ali Galip ile Karşılaşma

Bundan sonra, doğru kolordu kumandanlık dairesine gittim ve hemen maiyetiyle beraber Ali Galip'i ve onun icratının vası-

taları olduğunu anladığım fesatçıları getirttim. Onlara yaptığımı muameleyi izah ederek, zaten kâfi derece yorgunluk vermiş olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktaya işaret etmekle yetineceğim.

Efendiler, bu Ali Galip, gördüğü kötü muameleden sonra, bana gizli beyanatı olduğunu söyleyerek, gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi, kabul ettim. Görünürdeki hareketlerine ehemmiyet vermememizi rica ile, Elaziz valiliğini kabul ederek gelmekten maksadının, benim yolumda hizmet etmek olduğunu ve Sivas'ta kalışının, benimle buluşup benden bizzat talimat almak maksadına dayandığını izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı. Ve bizi sabaha kadar işgal etmek, suretiyle muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.

***

Erzurum'a Hareket

Sivas'ta teşkilâta nasıl hareket edileceği hakkında icap edenlere talimat verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında, bir bayram günü, Sivas'tan Erzurum istikametine hareket edildi.

Bir haftalık meşakatli bir otomobil yolculuğundan sonra 3 Temmuz 1919 günü ahali ve askerin cidden samimi tezahüratı içinde, Erzurum'a varıldı. Merkezi Hükümetin muhtemel menfi tebligatını kontrol ve önlemek için haberleşme kanalı olan mühim merkezlerde tedbir ve tertibat alınması için bütün kumandanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim (Vesika: 29).

Kumadan, vali ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesiyle temasa geçildi.

Vali Münir Bey, İstanbulca azledilmişti. Hareket etmeyip, Erzurum'da kalması hakkında gönderdiğim haber üzerine henüz Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis vilayetinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı suretle Erzurum'da beni bekliyordu.

Milli Emellerle Ortaya Atılma Kararı

Bu iki vali beylerle 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, İzmit Eski Mutasarrıfı Süreyya Bey, karargâhıma mensup Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Kurmay Hüsrev Bey ve Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddi

bir fikir alış-verişinde bulunmayı münasip gördüm. Kendilerine umumî ve hususî vaziyeti ve takibi mecburi olan hareket hattını mevzu-u bahis ettim. Bir de "Milli gaye için ortaya atılacakların bugün imhasını düşünen, yalnız Saray, hükümet ve yabancılardır. Fakat bütün memleketin aldatılmasını ve aleyhe çevrilmesini de ihtimalden dahilinde görmek lâzımdır. Millete önder olacakların, her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette daha isabetli olur. Zira bu takdirde hem kendilerini ve hem de milleti aldatmış olurlar.

Bir de mevzu-u bahis vazife, resmi makam ve üniformaya sığınarak, el altından yürütülebilecek türden değildir. Bu tarz bir derecesi olabilir. Fakat artık o devir geçmiştir. Alanen ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek seda ile bağırmak ve bütün milleti bu sedaya iştirak etmek lâzımdır.

Benim, azlolunduğuma ve her türlü neticeye mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen işbirliği etmek, aynı neticeyi şimdiden kabul etmek demektir. Bundan başka, mevzu-u bahis ettiğimiz vaziyetin talep ettiği adamın, birçok başka bakımdan da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevzu-u bahis değildir. Yalnız, herhalde bu memleket evladından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaşı da düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat etsin!" dedim.

Bu beyanat ve izahattan sonra, gelişigüzel karar vermek doğru olamayacağından, bir müddet düşünmek ve hususi fikir alış-verişinde bulunabilmek için müzakereye son verdiğimi beyan ettim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddi mazeretine binaen bir zaman için kendisinin fiili vazifeden affını rica etti. Ben, şeklen vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra da, tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi üst kumandan imişim gibi emirlerimin ifasını muvaffakiyet için esaslı bir şart olduğunu zikrettim. Bu cihet

tamamen tasvip ve tasdik olunduktan sonra toplantıya nihayet verildi.

Efendiler, İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı makamında Cevat Paşa ve onun yerini alan Fevzi Paşa'dan, Barış Hazırlığı Komisyonu'nda çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar, her yerde temas ve münasebette bulunduğum kumandan, subay ve her türlü devlet adamı ve zevat ile, burada, Erzurum'da yaptığım gibi müzakereler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki fayda takdir buyurulur.

***

Erzurum Kongresi Hazırlıkları

Erzurum'a gelişimin ilk günlerinde, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını temin için, gerekli tedbirlerin alınmasına ehemmiyet verildi.

Efendiler, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin, 3 Mart 1919 tarihinde bir kurucu heyet vücuda getirmek suretiyle teşekkül etmiş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi Temmuz'unun onuncu günü Erzurum'da bir Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi toplamaya teşebbüs etti. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, haziran içinde, Doğu vilayetlerine temsilci göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilayetlerden temsilci getirtilmesi için o tarihten itibaren, benim Erzurum'a gelişime kadar ve ondan sonra da bu hususta fevkalâde gayret sarf etti.

Fakat o günlerin şartları içinde böyle bir maksadın teminindeki müşkilatın büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur. Kongrenin toplanma günü olan 10 Temmuz (23 Temmuz) yaklaştığı hâlde, vilayetlerden gönderilmesi icap eden temsilciler seçilip gönderilmiyordu.

Hâlbuki bu kongrenin toplanmasını temin etmek artık pek mühim olmuştu. Bu sebeple, tarafımızdan da ciddi teşebbüslerde bulunmak icap etti.

Vilayetlerin her birine açık telgraf gönderildiği gibi, bir taraftan da şifreli telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu. Nihayet on üç gün gecikme ile yeterli sayıda temsilci getirtilerek kongreyi toplamak mümkün olabildi.

Efendiler, Milli faaliyette ordu mensuplarının desteğini

temin etmek ve askerî ve milli faaliyeti ahenkli kılmak hususu mühim idi.

Trabzon'daki tümen vekâletle idare olunuyordu. Asıl kumandanı Halit Bey Bayburt'ta gizlenmişti. Halit Bey'i gizlendiği yerden çıkartmak iki bakımdan lâzımdı. Biri ve en mühimi, İstanbul'a davetin ve bu davete icabet etmemenin korkulacak mahiyette olmadığını millete ve bilhassa ordu mensuplarına göstererek manevi kuvveti yükseltmek icap ediyordu. Diğer sebep sahilde mühim bir nokta olan Trabzon'a haricin bir tasallutu vukuunda, oradaki tümenin başında gözüpek bir kumandan bulundurmak maksadına dayanıyordu.

Bundan dolayı, Halit Bey'i Erzurum'a getirttim. Kendisine bizzat hususi bir talimat verdikten sonra, icabında derhal tümeninin başına geçmek üzere Maçka'da bulunması için de emir verdim.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da, İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve Padişah'ın, İstanbul'a dönmemi temin için, birbiri ardınca çekilen aldatıcı telgraflarına da birer suretle cevap vermekle vakit kaybına mecbur bulunuyorduk.

Resmi Vazifeden İstifa, Millet İçin Vicdani Vazifeye Devam Etme Kararı

Harbiye Nezareti, "İstanbul'a gel," diyor. Padişah, "Evvela hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma" diye başladı. Nihayet ikisi birlikte "Mutlaka gelmelisin!" dediler. "Gelemem!" dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı görüşmesi sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul benim o dakikada resmi memuriyetime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada, 8-9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 11.00'de Padişah'a resmi vazifemle beraber askerlikten de istifamı bildiren telgrafları vermiş oldum.

Vaziyet, tarafımdan, ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak vicdanî vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken bunu başka dinleyenlerin ve alâkadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif tabiri ile safdilliklerini uyanıklık ve tedbirlilik gibi göstermeye çalışmış olanlar hakkında bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız, şu vesikayı aynen bilgilerinize sunmak isterim.

140/140 Konya 9.7.1919
Saat: 6.00

3. Ordu Müfettişliği Başyaverliği'ne

Telgraf ve Posta Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makine başında konuştular. Konuşmanın şu suretle cereyan ettiğini haber aldım.

- Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında yapılacak muamele hazırdır.

Konya Valisi de:

- Teşekkür ederim, dediler.

Münasip surette Paşa Hazretlerine arz etmenizi rica ederim.

2. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü
Hasan

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a Gitmesi

Hakikaten Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın on gün müddetle izinli olarak İstanbul'a gittiğinden dört gün evvel haberdar olmuş ve hayret etmiştim.

Cemal Paşa ile, Samsun'a çıktığımdan itibaren milli maksatları temin için işbirliği yapmak, askerî ve milli hazırlıklara girişmek ve teşkilât kurmak hususlarında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden, ümit verici, müsbet cevaplar almıştım.

Benimle bu tarzda münasebete girmiş olan bir kumandanın, kendi kendine izin alıp İstanbul'a gitmesi, akıl kârı bir iş olmasa gerekti. Bu sebeple, 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile, Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Salâhattin Bey'e şu iki maddeyi yazdım:

1- Cemal Paşa'nın on gün müddetle İstanbul'a hareketinin hakiki sebebini açıkça ve çok acele olarak bildirmenizi;

2- Zat-ı âlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki birliklerin başından ayrılmanız doğru değildir. Bu babta Fuat Paşa ile de haberleşerek en menfi ihtimale karşı tedbirler almanız elzemdir. Her gün vaziyetiniz hakkında kısa malumat vermenizi rica ederim."

Aynı şifrenin suretini aynı tarihte Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya da bildirdim.

Salâhattin Bey'in Konya'dan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Bey'in Konya Valisi Cemal Bey'le telgraf başında konuştuğu sırada, cevaben verdiği şifreli telgrafta; "Cemal Paşa, İstanbul'da bazı kimselerle temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusuyla izinli olarak İstanbul'a gitmiştir" denilmekte idi (Vesika: 30, 31, 32, 33).

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nâzırı göreceğiz.

Kumandayı Elden Bırakmama Emri

Maalesef, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine birliklerinin başından ayrılmaması tavsiye edilen Salâhattin Bey'in de bir müddet sonra İstanbul'a gittiğini haber aldık. Cemal Paşa'nın gösterdiği bu kötü örnek üzerine, 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu umumi tebligatta bulundum:

1. İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül etmiş ve vazifelendirilmiş olan milli kuvvetler her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderatında milli irade söz sahibi ve hâkimdir. Ordu, bu milli iradeye tâbi ve onun hizmetindedir.

2. Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple komutadan uzaklaştırıldıkları takdirde, yerlerini alacak kimseler, işbirliği yapılacak vasıflara malim bulunursa, komutayı onlara bırakacaklar; fakat kendileri de yetki bölgelerinde kalarak milli vazifelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde, yani bir ikinci İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini hâlinde, komuta asla terk olunmayacak ve bütün müfettiş ve kumandanlar tarafından kendilerine güvenilemediği gerekçesi ile yapılan tayin reddedilecek ve kabul edilmeyecektir.

3. Memleketimizi kolayca işgal edebilmek maksadıyla İtilaf Devletleri tarafından yapılacak baskılarla, hükümet herhangi

bir birliği, askerî ve milli teşkilâtımızı dağıtma emri verirse, bu emir kabul ve tatbik edilmeyecektir.

4. Emel ve gayesi milli istiklâlin teminine matuf olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin ve teşebbüslerinin zaaf ve başarısızlığına yol açacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu katiyen men edecektir.

5. Devlet ve milletin istiklâlini temin gayesinde devletin bütün mülki memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinin ordu gibi meşru yardımcılarıdır.

6. Vatanın herhangi bir bölgesine taarruz edildiği takdirde, bütün millet, haklarını müdafaaya amade bulunduğundan, bu gibi hadiseler vukuunda, işbirliği için her yer birbirini en kısa zamanda haberdar ederek, hareket birliği temin olunacaktır.

Bu tebligat, Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu kumandanlarına ve sair icap edenlere tebliğ olunmuştur.

Refet Bey'in 3. Kolordu Kumandanlığını Bırakması

Bu umumi tebligatımızdan beş altı gün sonra, Kavak'tan, "3. Kolordu Kumandanı Refet" imzalı, 13 Temmuz 1919'da yazılmış bir şifre telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur:

> İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye Dairesi Reisi Albay Salâhattin Bey, benim vazifemi devralmak üzere geldi. Benim de aynı gemi ile dönmemi Nezaret emrediyor. Salâhattin Bey maksat dahilinde çalışacak. Genel vaziyeti göz önünde tutarak komutayı kendisine devretmeyi uygun buldum ve Harbiye Nezareti'ne istifamı verdim. Ayrıca tafsilat veririm. Sivas istikâmetinde hareket ediyorum. 5. Tümen Kumandanı Arif Bey vasıtasıyla Amasya'ya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tarz ve tavırdan pek memnun olmadım. Refet Bey'in benimle olan işbirliği İstanbulca biliniyor. Bu çalışmaları benimseyen bir zat, onun vazifesini devralmaya hem de bir İngiliz gemisi ile gelince, derhal verilmesi tabii olan hüküm, bu zatın İngiliz görüşüne hizmet edebileceği konusunda kendisine itimat edilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zan mertebesinde olsa dahi, Refet Bey'in komutayı devirde acele etmemesi, hiç olmazsa bizim de görüşümüzü alması lâzım idi.

İtimat edip komutayı kendisine devrettiğine göre de, hiç olmazsa bir müddet ondan ayrılmayıp, vaziyetimizi ve görüşlerimizi ona tamamen telkin edebilecek kadar beraber çalışması ve kendisini bizimle irtibata koyduktan sonra uzaklaşması makul olurdu, mütalaasında bulundum. Bununla beraber, bir emrivâki karşısında bırakılmış olduğuma göre, iki noktada teselli aramakla yetinmeye mecburdum. Birincisi, Refet Bey'in telgrafındaki "Selâhattin Bey maksat dahilinde çalışacak" cümlesi, diğeri de, Refet Bey'in hiç olmazsa İstanbul'a gitmemiş olması idi.

Bu vaziyet üzerine, "Kumandanların İstanbul'a gitmek hususunda en küçük bir gafletlerinin pek pahalı olacağı ve programımızı en iyi şekilde tatbike devam edeceğimizi" bütün kumandanlara bildirmek suretiyle hemen dikkatlerini çektim. Refet Bey'e de aynı tarihte (14 Temmuz 1919), "Selâhattin Bey'in kararlarımızı istenildiği şekilde tatbik eyleyeceği, buradaki arkadaşları fazlasıyla duygulandırmış ve onlara kuvvet kazandırmıştı" cümlesi de bulunan bir şifreli telgraf çektirdim.

Selâhattin Bey'in kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim:

14.7.1919

Amasya'da 5. Tümen Kumandanlığı'na
Refet Bey'edir: Aşağıdaki telgrafı, muvafık görürseniz
Selâhattin Bey'e ulaştırınız ve neticesini buyurunuz.
Mustafa Kemal

Selâhattin Beyefendiye: İstanbul'un mahsur muhitinden mübarek sine-i millete gelmeniz ve fedakâr arkadaşlarınızın azim ve vatanperverlik meydanına sizin de teşrifiniz büyük bir sevinçle karşılandı. Mukaddes gayemizin tahsili uğrunda gösterilecek müşterek gayrette Cenab-ı Hakk hepimizi zafere ulaştıracaktır. Gözlerinizden öperim.

(Mustafa Kemal)
3. Ordu Müfettişi
Kurmay Başkanı Albay
Kâzım

Selâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve tereddüt, yine Selâhattin Bey'in "maksat dahilinde çalışacağını" söyleyerek itimad eden ve hemen kumandayı teslim edip Sivas istikâmetinde uzaklaşan Refet Bey tarafından gösterilmiş oldu.

Refet Bey'in Amasya'dan yazdığı bir telgraf, yalnız Selâhattin Bey hakkındaki tereddüdü değil, daha birkaç nokta ile alakâlı mütalaaları da ihtiva ediyordu. Müsaade buyurursanız aynen arz edeyim:

Acele
Asayişle alâkalı
719 Amasya, 15.7.1919

Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Salâhattin Bey'i tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi lâzımdır. Evvel Kâzım Paşa, tebrik vesilesiyle ve mülayim ifadelerle kendisiyle haberleşmeye girişmelidir. Hamit Bey'in azli hakkında henüz bir şey yok. Fakat mahallinde bırakılması için teşebbüslerde bulunuldu. Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Mamafih tesir yapıyorum. Benim dönmem için İngilizlerin hükümeti tazyik edecekleri muhakkak. Ben vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anladığıma göre, Kâzım Paşa'nın vaziyeti dahi tehlikelidir. Daima itidalin gözetilmesi ve vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (Refet).

5. Tümen Kumandanı
Arif

Bu telgrafta ismi geçen Hamit Bey, Samsun mutasarrıfı bulunuyordu. Hamit Bey, Samsun'a gelişimizin ilk günlerinde, Refet Bey'in, aralarındaki eski hukuk ve dostluk sebebiyle, müşterek maksat dahilinde, nihayete kadar bizimle beraber fedakârane çalışacak vasıflarda bir arkadaş olduğuna itimadı bulunduğu cihetle, bana tavsiye ettiği ve benim Sadaret'e ve hususi olarak Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya vaziyeti bildirerek Samsun'a getirebildiğimiz bir zat idi.

Böyle bir zatın, er geç azlolunacağına şüphe var mıydı? Fakat Refet Bey, "Mahallinde kalması için teşebbüslerde bulunuldu" diyor. Hangi mahalde? Kimlerin nezdinde? Kim teşebbüslerde bulundu?! Sonra, "Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Mamafih tesir yapıyorum!" diyor. Nereye? İstanbul'a mı gidecek? Nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında Refet Bey, kendisinin dönmesi için İngilizlerin hükümeti tazyik edeceklerini muhakkak görüyor ve vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağını söylüyor. Hâlbuki vaziyet malûm ve yapılacak şeyi, ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli umumî talimatımla bildirdim (adı geçen talimatın 2. maddesi). Ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki, Kâzım Paşa'nın da vaziyeti tehlikelidir. Bu ne demektir? Azim ve iradelerini en çok muhafaza etmeleri lâzım gelen arkadaşların, herhalde rahmet okumayacak kimselerin sözlerinden tehlike tahayyül etmeleri ve bunu bir kanaatle söylemeleri neye delalet eder?

Refet Bey, telgrafının sonunda bana da ders veriyor, "Daima itidalin gözetilmesini" ve "vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim" diyor.

Buradaki "itidal" kelimesinden maksadın ne olabileceğinin tefsirini anlayış sahiplerine bırakıyorum.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve talimatı hakkıyla yerine getirip vazifesi başından ayrılmadan evvel yapmış olsaydı, daha samimi hareket etmiş olurdu zannındayım.

Efendiler, Hamit Bey, 14 Temmuz 1919 tarihinde Samsun'dan bana şu kısa telgrafı yazmıştı:

"Azlolunduğumu güvenilir bir kaynaktan haber aldım. Şu bir iki gün zarfında emrin bana ulaşmasını bekliyorum. Mütaakiben İstanbul'a gideceğimi arz eylerim.

Refet Bey'in kumandayı terk etmiş olmasına müteessirken aynı günde mühim bir noktada kendisinden fedakârane bir vaziyet beklediğimiz diğer bir arkadaşın da sanki tabii şartlar dahilinde bulunuyormuşuz gibi, anlaşılması mümkün olmayan bir zihniyet göstermekte olduğunu öğreniyorum.

Hamit Bey'e 15 Temmuz 1919 tarihinde, şöyle bir telgraf yazıldı:

> Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Ethem Bey'in tayin olunduğunu haber aldık. Refet'e yazdım ve birleşerek beraberce iç bölgelere doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi emniyet duygusu, size İstanbul'a gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan başka, biz kıymetli arkadaşlarımızı İstanbul'dan

Anadolu'ya çekip çıkarmaya ve bu şekilde ciddi vatanperverleri milli gayeye hizmet isteğinden yoksun bırakmamaya çalışırken, siz bu hareketinizle, en azından düşmanlarla çevrilmiş bir yere giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refet'e katılınız. Ya Sivas civarında birlikte kalırsınız veyahut rahatça bizim yanımıza gelirsiniz. Kesin cevap bekleriz (Vesika: 34).

Beş gün sonra (20 Temmuz 1919) Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'in Samsun'dan gelen telgrafı şu idi:

Bizans'ın gittikçe artan rezaletleri karşısında ümitsizliğe kapılan millet, doğudan bir ümit ışığı bekliyor.

Buralara ve buradakilere öyle hayali şekil ve vücutlar veriyorlar ki acaba bir şey var mı diye ben de şüpheleniyorum. Kayıtsızlığımdan utanıyorum.

Gerçi uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Fakat bu şeyin şekli ve teorisiyle uğraştığımıza, uzun yollar seçtiğimize inanıyorum. Zamanın, hâlin beklemeye tahammülü yoktur. Memleketin vaziyeti, dakikadan dakikaya fenalaşıyor. Bununla beraber düşüncelerimizin üzerinde fazla durmayarak, çalışmalarımızı hızlandırmak gerekiyor. Bu hususta, benim hatırıma gelen şudur:

Aynı anda her yerden Padişah'a bir telgraf çekelim. On aydan beri gözü önünde, çoğunlukla kendi arzu ve hevesi dahilinde yaşanan rezaletlerin yol göstermesiyle nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin ne pahasına olursa olsun geleceğini ele almaya karar verdiğine dikkat çekip ve kırk sekiz saat zarfında, milletin güvenine sahip olacak bir kabine oluşmadığı ve bir kurucu meclisin toplanmasına karar alınmadığı takdirde, ne kendisini ne de hükümetini tanıdığımızı ilave edelim. Bunda hiçbir müşkil yok, geleneksel olarak boyun kırmaktan üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin, efendim.

Beş gün evvel, azlolunduğu takdirde İstanbul'a gideceğini arz eden Canik mutasarrıfının bu telgrafını, biraz öfkeli yazılmış olmakla beraber, karar ve faaliyet telkin eder bir mahiyette bulduğunuzu tahmin etmek isterim.

Mutasarrıf bey, milletin bir ümit ışığı beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye şüpheleniyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmeyen, şekil ve teoriyle uğraşan şaşkınlar zannediyor. Fikirlerimizi kısa tutup, eylemi hız-

landırmak için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra bütün görüşlerindeki yanlışlığı gösteren çirkin bir fikri ortaya çıkarmasaydı iyi ederdi.

Efendiler, tarih "geleneğe boyun kırmaktan üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!" fikir ve görüşünde bulunanların maruz kaldıkları kötü neticeler ve cezalarla doludur. İdare adamlarının, bilhassa millet adamlarının, böyle sakat ve kabul edilemez zihniyetlere asla kapılmamaları lâzımdır. Hamit Bey bu telgrafında, bizim Refet Bey'le beraber iç bölgelere, vatan toprağına çekilmemiz konusundaki işlere asla temas etmiyor.

Hamit Bey'in bu telgrafına 21 Temmuz 1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta, "İnşallah her şey olacaktır. Yalnız, milletin itimadını kazanan bir kabine oluşturmak için evvellikle o kabinenin dayanabileceği bir kuvveti oluşturmak lâzımdır. O da, Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi'nin ve onun ardından da, Sivas Genel Kongresi'nin toplanmasıyla olacaktır" dedik.

Refet Bey'le Haberleşmeler

Efendiler, 3. Kolordu'dan, bu münasebetle Refet ve Selâhattin Beylerden yeniden bahsetmek gerekiyor. İlgisi şudur:

İngilizler Sivas'a bir tabur göndereceklerini söylentisini yaydılar. Her ihtimale karşı Sivas'a gelen çeşitli yönlerde askeri tedbirler aldırmak gerekmişti. Bu münasebetle Amasya'da bulunan 5. Tümen Kumandanlığı'na 18 Temmuz 1919 tarihinde verdiğim bir emir metninde, daha o sırada Amasya'da bulunan Refet Bey'e ait de şu cümleler vardı; "Vaziyet hakkında Refet Bey'in ehemmiyetle dikkati çekildi. Belki Refet Bey böyle bir vaziyeti dikkate alarak şimdilik Amasya'da kalmayı da tercih eder."

5. Tümen kumandanının 19 Temmuz 1919'da verdiği cevapta, dikkate değer şu cümleler yer alıyordu, "Selâhattin Bey hâlen Samsun'dadır. Şimdiye kadar kendisi ile temas edemediğim gibi hiçbir ciddi ve mühim haberleşme de yapılmamış olduğundan, adı geçen kumandanın düşünce ve inancının ne merkezde olduğunu bilemiyorum."

"Fakat –Refet Bey– gerektiğinde İngilizlere karşı koyacak kadar cesaret gösteremeyeceğini hissettirmişti."

Refet Bey, 18 Temmuz 1919'da Sivas'a hareket etti (Vesika: 35).

Bunun üzerine Refet Bey'e şu şifreyi verdirdim:

"Şifre
Zata mahsustur
Sayı: 115 19.7.1919

Amasya'da 5. Tümen Kumandanlığı'na,
Sivas'ta 3. Ordu Sıhhiye Müfettişi
Albay İbrahim Tali Beyefendi'ye,

Refet Bey'e'dir. Salâhattin Bey'e telgrafımı verdiniz mi? Bu arkadaşımızın kesin vaziyetinin mutlaka tespit edilmesi ve tereddüt yahut iki taraflı idare gibi felâket doğuracak bir vaziyete hiçbir şekilde tahammül ve rıza gösterilmemesi bir vatan vazifesi olduğundan, bu hususta evet veya hayır şeklinde kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi zaruridir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak kendileri için en uygun programdır. Şimdiye kadar hemen bir hafta geçtiği hâlde hiçbir kesin bilgi alınamaması, İstanbul'dan gelen bir haberde kendisi hakkında sağlam bir kanaat gösterilmemesi ve hareketinden evvel Sadık Bey'le gizli bir görüşme yaptığından ve dostluğundan söz edilerek şikâyet edilmesi bu telgrafımın yazılmasına yol açmıştır. Bu vaziyeti ve neticelerini bilhassa sizin takdir etmeniz ve çözmeniz lâzımdır. Zira, herhangi bir halk topluluğunda söyleyeceği yanlış ve milli gayeye aykırı bir tek sözün bile yaratacağı tepkiyi ve bunun doğuracağı vaziyeti şimdiden düşünmek yeterlidir (Mustafa Kemal).

3. Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanı Albay
Kâzım"

Yalnız bu telgrafımıza değil, çok şeye cevap olan Refet Bey'in şu telgrafını olduğu gibi bilginize sunacağım:

"Asayişle alâkalı ve çok aceledir.
1828 Sivas, 22.7.1919

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği
Vekili Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1- Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Telgrafınızı Selâhattin Bey'den ayrıldıktan sonra aldığım için kendisine veremedim. Selâhattin Bey'i herkes gibi siz de çok iyi tanırsınız. Müteredditd tabiatlı bir zattır. Bu bölgede on günden fazla kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kalsın, komutayı almadan geri

kaçacaktı. Kendisine itimat hissi vererek ve inandırarak vatanî vazifesini hatırlattım. Memleketini herhalde sever. Fakat, vakitsiz iş görmeye gelemez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşa'dan biraz daha iyi. 13. Kolordu'dan geçen silahlardan haberi olduğu gibi, bu işi halletmek üzere İstanbul'da da çalışmış ve başarılı olmuş. Buraya, Cevat Paşa tarafından seçilerek gönderilmiş. Bu bakımdan gayeye zararlı olamaz ve hiçbir halk topluluğunda gayeye aykırı tek bir söz söylemez. Bilakis, milli gayeye uygun olarak, fakat sessiz bir şekilde çalışacağına söz verdi. Sadık Bey'le bağlantısı hakkında verilen bilgilere inanmıyorum. Zaten aldığımız haberi iyice kontrol etmeden ve belirli bir program yapmadan çalışmak, kuvvetlerin kaybına yol açıyor. Doğu'nun vaziyeti hakkında bana verdiğiniz bilgilerde, aldığınız mübalağa edilmiş haberlere kapılmamış olsaydınız, belki de ben vaziyeti daha iyi idare eder ve komutayı terke mecbur kalmazdım. Tek başına karar verecek insanların, gerçek vaziyeti bilmeleri gereğini siz de takdir buyurursunuz. O hâlde, Selâhattin Bey'i boşu boşuna ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak? Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek? Emirlerinizin kısa ve açık olmasını rica ederim. Selâhattin Bey'le ilgili telgrafınızı lütfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sessizlikle biten bu telgraftan kesin olarak ne demek istendiğini çıkaramadım. Bununla beraber, birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsun'dan dönüyor. Kendisiyle görüşeceğim. Şüphesiz kendisini uygun bir tarzda ve amaca hizmet yolunda idare için gerekli tedbirleri alıyorum.

2- Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hint Müslümanları değiştirmekle beraber, asıl Sivas'ta bulunduğunuzu zannettiklerinden şahsınıza karşı bir gözdağı vermek maksadıyla çıkarıldığını, İngilizlerle temasımda anladım. Beni İstanbul'a gitmeye razı etmek için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere karşı gösterdiğim direnişi fırsat bilerek, fakat aslında zat-ı âlilerinizi yıpratmak için beni vazifeden aldırdıklarını açıkça söyledi. Şahsınızın öteki dayanağı, Kâzım Karabekir Paşa imiş. Bu bakımdan Kâzım Paşa, ellerine İngilizlerin ısrarına yol açacak bir tutamak vermemelidir. Ferit Paşa'nın, istifanız üzerine Kâzım Paşa'yı kumandan vekili olarak tayin etmesi, İstanbul'dakilerden bir kısmının kötü bir niyeti olmadığını gösteriyor. Fakat, İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın vekil olarak tayini de Selâhattin Bey'in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğini gösterir.

3- Benim İstanbul'a götürülmem için İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmaları pek muhtemeldir. Çünkü, benimle İngilizlerin arasında resmi bir ilişki var. Bu baskı artarsa, Salâhattin Bey'i güç bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybettireceğim.

4- Hamit Bey'in değiştirileceği söylentisi daha gerçekleşmedi. Onun yerinde bırakılması için gerek Selâhattin Bey ve gerekse İngilizler İstanbul Hükümeti'ne başvurdular. Bu zatın değiştirilmesi girişimi dahiliye nezareti ile kavga etmesinin neticesidir. Selâhattin Bey'in yerine, Konya'ya Sedat Bey'in geldiği de doğru değildir. Her ne kadar Hamit Bey bütün kumandanların değiştirileceğini haber aldığını yazıyorsa da Kâzım Paşa'nın vekil olarak tayini bunun aksini gösteriyor.

5- Sivas Kongresi ile ilgili olarak Sadaret'ten doğruca vilayetlere gönderilen 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafı gördünüz mü? Karahisar'daki tümen kumandanı bu kongreye temsilci seçilmesi için buralara beyannâme yayınlamış. Bu davranışı uygun buluyor musunuz? Almanya ile yapılan barış antlaşması ve Doğu'daki sessizlik, vaziyetin gelişmesini beklerken bizim de ihtiyatlı bulunmamızı gerektirmiyor mu? Şahsım için hiçbir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır. Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle gayeyi çıkmaza sokacağız. Ya ihtiyatlı olalım yahut da işi hemen açığa vuralım. Ne var ki, ikisinden birini yapalım. Sivas Kongresi'nden bugün için bir fayda bekliyor musunuz? Bugünkü vaziyete göre, bu kongrenin Sivas'ta ve açıktan açığa yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Güney yönünden Sivas'a gelecek bir darbe bilhassa bu vilayet halkının kansızlığı yüzünden Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu ilin son ana kadar tarafsızmış gibi görünmesi son derece mühimdir. Bu kongrenin mutlaka toplanması gerekiyorsa, aldığımız haberlere göre, temsilciler de gelebilecekler ise, acaba bunun Doğu'da başka bir yerde toplanması daha uygun düşmez mi?

6- Sivas ve Amasya şehirlerinin halkı pek bayağı; ilçelerde, köylerde halk bunlara göre çok daha iyi. Bundan sonra, çalışmalarımı ona göre ayarlayacağım.

7- İstanbul'dan aldığım haberde, buradaki Milli Mücadele'nin hiçbir fırka veyahut bir şahsın kendi hususi emellerini gerçekleştirmek maksadına dayanmayıp, sırf milletin selâmet ve istiklâlini kurtarmak gayesine dayandığı konusunda, zat-ı âlileri tarafından bir beyannâme yayınlayarak İngilizlerin yatıştırılması tavsiye olunuyor. Buna lüzum görül-

düğü takdirde, ben bunun zat-ı âliniz tarafından bir beyannâme şeklinde değil, belki Erzurum Kongresi'nin kararlarına sokularak yayınlanmasının uygun olacağını zannediyorum.

8- Ajanslar Meclis-i Mebusan seçimlerinden bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? (Refet)

3. Kolordu Kurmay Başkanı
Zeki

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da olduğu gibi aktarmakla yetineceğim:

"Şifre
Subay Eliyle Çekilmesi
Aceledir 23.7.1919
171

Sivas'ta 3. Kolordu Kurmay Başkanı
Zeki Bey'e

Refet Beyefendi'ye:

1- Salâhattin Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat, bulunamıyor. Hatırladığıma göre, bu zat için mevzu-u bahis olan hususlar İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberin doğruluğunu istenildiği gibi kontrol edebilmek nadiren mümkündür. Şark ahvali hakkında aldığımız malûmat, mübalağadan uzak olmamakla beraber, bize yanlış bir adım attırmış değildir kanaatindeyim. Mukadderatımızda, yalnız Şark hadiselerinin gelişmesine bağlı kalınmakla iktifa edilmiş değildir. Milli teşkilâtı genişlik ve canlılık kazandırarak kökleştirmek, kongrelerle milli emelleri benimsetmek, ordunun teşkilât-ı milliyeye destek ve yardımını temin etmek, milli maksadın kaybına meydan vermemek için, kumanda ve silah meselelerinde malûm katî kararı verme hususlarında, şimdiye kadar yapıldığından başka türlü ve daha ihtiyatlı davranmak, acaba bugünkü semereyi verebilir miydi? Herhalde şimdiki vaziyet, herkesin memnuniyetini icap ettirecek derecededir.

2- Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini pek münasip olmuştur. İngilizlerin ısrarına yol açacak görünürde bir sebep vermemeye çalışıyor. Fakat silah meselesi ve Trabzon'a asker çıkarılmasını önleme hususunda müsamahakâr davranamayacağımız âşikârdır. Hâlbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmeyecektir.

3- İngilizler, benim İstanbul'a götürülmem hususunda fevkalâde ısrar ve hükümeti son derece tazyik ettiler. Hükümet ve

zat-ı şahane ile makine başında günlerce devam eden görüşmeler sırasında bu durum pek aşikâr bildirildi. Bu konuşmaların metinleri, görüştüğümüzde sizin tarafınızdan da görülecektir. Fakat meslekten istifa edince ısrar son buldu. Buna kıyasen zat-ı âliniz hakkında da istifadan sonra büyük bir ısrar olacağını sanmıyorum. Bununla beraber ve aksi takdirde, izinizi kaybettirmektense, Selâhattin Bey'in müşkil vaziyete girmesini tercih ederim. Burada Halit Bey hakkında, hükümet ve İngilizler Kâzım Paşa'ya çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa, bir şey yapılamayacağını söylemekte ısrar suretiyle bugün Halit Bey, gayriresmi, yine tümenine sahip bulunuyor.

4- Hamit Bey son bir telgrafıyla hepimizden daha seri hareket arzusunu açıklıyor. Şimdilik yumuşatıldı.

5- Sivas Kongresi ile ilgili telgrafı henüz görmedim. Hakikaten bazı yerlerde müsbet, bazı yerlerde menfi yönde ifratkârlık görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre ve verimli hareketlerde bulunabilecek surette ihtiyatkâr hareket taraftarıyım. Herkesi ilgilendiren bu kati ve sarih program, bugün toplanmaya başlayan Erzurum Kongresi görüşmelerinden çıkacaktır.

Sivas Kongresi'nden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sivas Kongresi ilk defa mevzu-u bahis olduğu gün dahi, her taraftan ve bilhassa güneyden bir darbe gelebileceğini büyük bir ihtimal gördüğümü ve bu sebeple müdafaa tedbirleri alınması için ricada bulunduğunu hatırlarsınız. Bununla beraber, Erzurum Kongresi toplandıktan sonra, Sivas'a gelecek temsilcilerin miktarına ve Erzurum Kongresi'nin yapacağı tesirlerle doğacak vaziyete göre daha pratik ve güvenilir bir şekil de düşünülür.

6- Siz kardeşimin, çalışmaları düzenleme konusundaki düşüncesi pek yerindedir. Bununla beraber şehirlileri de milli his ve tesir altında tutmaktan uzak kalınmayacağını ümit ederim.

7- Milli mücadelenin gaye ve maksadı kongre marifetiyle yayınlanacak beyannamelerle, tasavvur buyurduğunuz şekilde duyurulacaktır.

8- Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da, bu husus kongrede görüşüldükten sonra teşebbüse geçilecektir. Cümleten gözlerinizden öperiz kardeşim.

Mustafa Kemal
3. Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanı Albay
Kâzım"

Erzurumluların Yardımları

Efendiler, askerlikten istifamın ardından, bütün Erzurum halkının ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin hakkımda pek açık olarak gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada alenen zikretmeyi bir vecibe addederim.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli yazıda, "cemiyetin başına geçerek idare heyeti başkanlığını kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tayin ettikleri beş kişinin isimlerini" bildiriyorlardı.

Bu beş kişi, Raif Efendi, emekli Binbaşı Süleyman Bey, emekli Binbaşı Kâzım Bey, *Albayrak* gazetesi Müdürü Necati Bey, Dursunbeyzâde Cevat Bey idi. Sözünü ettiğim yazıda Rauf Bey'in de idare heyeti ikinci başkanlığına seçildiği bildiriliyordu (Vesika: 36).

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi İdare Heyeti Başkanı Raif Efendi, üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve Kâtip Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki merkez-i idare başkanlığına ulaştırmaya çalıştıkları bir telgrafla "merkez-i umumi adına karar verme ve söz söyleme yetkisinin bana verildiğinin telgrafla bildirilmesini" de rica ettiler (Vesika: 37).

Bundan başka, bizim Erzurum Kongresi'ne katılmamızı kolaylaştırmak için kongreye, Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş bulunan emekli Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyzâde Cevat Beyler temsilcilikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi

Efendiler, malûmunuz olduğu üzere, Erzurum Kongresi 1919 senesi Temmuz'unun 23. günü, pek mütevazı bir mektep salonunda toplandı. İlk günü, beni başkanlığa seçtiler. Kongre heyetini, vaziyet ve bir dereceye kadar da tutulan yol hakkında aydınlatmak için yaptığım konuşmada:

"Tarih ve olayların zoru ile, doğrudan doğruya içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan irkilmeyecek hiçbir vatanperverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Mütareke hükümlerine muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin mevcudiyetini ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu itibarla vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflasa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin mukadesatını kurtarmak ve himaye hususunda son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi hâline gelmiş olan milli cereyânın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Manevi kuvvetin takviyesine yardımcı olmak üzere de, bütün mazlum milletlerin milli maksatlarına ulaşmak için –içinde bulunduğumuz tarihteki– faaliyetlerine dair mevcut bazı bilgileri özetledim.

Ve milletin mukaderatına hâkim bir milli iradenin, fakat Anadolu'dan doğabileceğini belirttim ve milli iradeye dayanan bir millet meclisinin meydana getirilmesini ve gücünü milli iradeden alacak bir hükümetin teşkilini, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim" (Vesika: 38).

Erzurum Kongresi Beyannâmesi ve Kararları

Efendiler, Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Çalışmaları neticesi, tespit edilen nizamnâme ve bu nizamnâme muhteviyatını ilan eden beyannâmedeki maddelerden ibarettir.

Bu nizamnâme ve beyannâme muhteviyatından, zaman ve ortamın gerektirdiği bazı ehemmiyetsiz ve ikinci derecede düşünce ve görüşler atlanarak incelenirse, birtakım esaslı ve geniş çaplı prensiplere ve kararlara varmış oluruz.

Müsaade buyurursanız, bu prensiplerin ve kararların, bence daha o zaman nelerden ibaret sayılmış olduğuna işaret edeyim:

1- Milli sınırlar dahilinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz (Beyannâme, madde 6; nizamnâme madde 3'ün açıklaması: nizamnâme ve beyannâme 1. maddeleri lütfen okunup incelensin).

2- Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti'nin inhilâl hâlinde, millet topyekün müdafaa ve mukavemet edecektir (Nizamnâme madde 2 ve 3; beyannâme, madde 3).

3- Merkezi Hükümet vatanın muhafaza ve istiklâlinin temine muktedir olamadığı takdirde, bu maksadı temin için bir geçici hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri milli kongrede seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır (Nizamnâme, madde 4; beyannâme, madde 4).

4- Kuva-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır (Beyannâme, madde 3).

5- Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve ictimai dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez (Beyannâme, madde 4).

6- Manda ve himaye kabul olunamaz (Beyannâme, madde 7).

7- Milli Meclis'in derhal toplanmasını ve hükümetin icraatlarının Meclis tarafından kontrol edilmesini temin etmek için çalışılacaktır (Beyannâme, madde 8).

Bu prensipler ve bu kararlar muhtelif şekillerde görülmüşlerse de, gerçek mahiyetlerini asla değiştirmeksizin, uygulanma imkânı bulabilmişlerdir.

Efendiler, biz, kongrede özetlediğim bu kararları ve bu prensipleri tespite çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım beyanatlar veriyordu. Bu beyanatlar, Sadrazam'ın milleti jurnali dense yeridir. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, dünyaya şunu ilan ediyordu: "Anadolu'da karışıklık çıktı. Kanun-i Esasi'ye muhalif olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin askeri ve mülki memurlar tarafından önlenmesi lâzımdır."

Buna karşı icap eden tedbirler alındı ve Meclis-i Mebusan'ın toplantıya daveti talep olundu (Vesika: 39).

Ağustos'un yedinci günü kongre toplantısına son verirken heyetine:

"Esaslı kararlar alındığını ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini" söyledim ve "Tarih, bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedim (Vesika: 40).

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve olayların ispat etmiş olduğuna kaniyim, Efendiler.

Erzurum Kongresi, nizamnâme icabınca bir Heyet-i Temsiliye teşkil etmişti.

Cemiyetler Kanunu'na göre dilekçe yerine geçmek üzere, Erzurum Vilayeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyannâmede, Heyet-i Temsiliye üyelerinin isimleri ve hüviyetleri şu suretle gösterilmiştir:

Mustafa Kemal	Eski 3. Ordu Müfettişi, askerlikten istifa etmiştir.
Rauf Bey	Eski Bahriye Nâzırı
Raif Efendi	Eski Erzurum Mebus.

İzzet Bey	Eski Trabzon Mebusu.
Servet Bey	Eski Trabzon Mebusu.
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincan'da Nakşî Şeyhi.
Bekir Sami Bey	Eski Beyrut Valisi
Sadullah Efendi	Eski Bitlis Mebusu.
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Reisi

(Vesika: 41)

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim ki, bu kimseler hiçbir vakit bir araya gelip beraber çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ile Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresi'ne iştirak etmişler ve onu müteakip biri Erzurum'a öteki Erzincan'a dönerek bir daha Heyet-i Temsiliye'de bulunmamışlardır. Rauf Bey ve Sivas Kongresi'nde aramıza katılan Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclis-i Mebusan'a gidinceye kadar, bizimle beraber bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresi'ndeki Tereddütler

Efendiler, hatıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim, bu Erzurum Kongresi'ne üye olarak girip girmemekliğim, üzerinde düşünülmeye değer bulunduğu gibi, Kongre'ye dahil olduktan sonra da başkan olup olmamaklığım üzerinde tereddüt gösterenler olmuştur. Bu tereddüdü gösterenlerden bir kısmının düşüncelerini iyi niyet ve samimiyetlerine vermek atfetmek caiz olduğu halde, diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilakis lanetli maksadı takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Mesela, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon Vilayeti dahilinde bir yerden kendini kongreye temsilci tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu zatın hıyaneti, sonradan Trabzon'da ve oradan firar ettikten sonra da İstanbul'daki faaliyet ve hareketleriyle doğrulanmıştır.

Kongrenin bitiminden iki üç gün evvel, diğer bir münakaşa da mevzu-u bahis olmaya başlamıştı. Bazı samimi arkadaşlarım benim Heyet-i Temsiliye'ye dahil olarak, alenî faaliyetimi mahzurlu görüyorlardı. Görüşleri şu noktalarda özetlenebilir, "Milli teşebbüs ve faaliyetlerin bütün manasıyla milletten doğduğunu, hakikaten milli olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde, yapılacak teşebbüsler daha kuvvetli olur ve kimsenin

kötü yorumuna ve bilhassa yabancıların menfi düşüncelerine fırsat vermez. Fakat tanınmış ve hele İstanbul hükümetine hilafet ve saltanat makamına karşı asi vaziyete düşmüş, hücumların hedef noktası hâline gelmiş olan benim gibi bir adamın bütün bu milli teşebbüslerin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin milli maksada dayanmaktan ziyade, hususi emellerin gerçekleştirilmesi maksadına dayandığı inancı uyanır. Bu bakımdan Heyet-i Temsiliye, vilayetlerin ve bağımsız sancakların seçeceği kimseler olmalıdır. Fakat bu suretle milli bir kuvvet gösterilebilir."

Bu görüşlerin ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de bu görüşlere muhalif olan düşüncelerimi ve bunları dayandırdığım noktalardan bazılarını sayayım: Evvela, ben mutlaka kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü zaman geçirmeksizin, milli iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve silahlı olarak tedbirler almaya başlamasını temin etmek zaruretine inanıyordum. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek için, kongrede aydınlatmak, yol göstermek ve bizzat idare suretiyle çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin daha evvel izah ettiğim esaslarını ve kararlarını, herhangi bir temsilciler heyetinin uygulama alanına sokturabileceğime henüz güvencim olmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve olaylar beni teyit etmiştir. Bundan başka, daha Amasya'da iken karar verilip de millete her türlü vasıta ile tebliğ ettirdiğim Sivas Genel Kongresi'nin toplanmasını temin etmek, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız Şark vilayetlerini değil, vatanın her köşesini aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve kurtarma çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zorundayım. Çünkü bende böyle bir kanaat var olsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar teşebbüs ve faaliyette bulunanların çalışmalarının neticelerini bekler ve istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükümet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim. Bilakis, ben de bazı ikiyüzlü ve iki cepheliler gibi, zahiren pek mutantan ve müdebdeb olan, o günün ordu müfettişliği vazifesini ve Padişah Hazretlerinin Yaveri sıfatını taşımakta devam ederdim. Gerçi benim alanen ortaya atılmamda ve bütün milli ve askeri

harekâtın başına geçmemde şüphesiz mahzur vardı. Fakat o mahzur, başarısızlık hâlinde herkesten evvel ve herkesten ziyade benim, en büyük ceza ve azaba uğratılmamdan başka bir şey olabilir miydi? Hâlbuki, bütün vatanın ve koskoca bir milletin hayat ve mematı mevzu-u bahis olurken, vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmelerine mahal var mıdır?

İstanbul Hükümeti'nin Tutuklama Kararı

Efendiler, ben, bazı arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uymuş olsaydım, iki bakımdan büyük mahzurlar ortaya çıkacaktı. Birincisi değerlendirmelerimde, kararlarımda ve bütün hüviyetimde isabetsizlik ve zaaf olduğunu itiraf etmek, ki bu husus, benim vicdanımın emrine uyarak yüklendiğim vazife bakımından düzeltilmesi imkânsız bir hata olurdu.

Efendiler, tarih itiraz edilemez bir şekilde ispat etmiştir ki, büyük meselelerde başarı için sarsılmaz bir kabiliyet ve kudrete sahip bir reisin mevcudiyeti elzemdir. Bütün devlet adamları ümitsizlik ve acz içinde... bütün milletin başsız olarak zulmetler içinde kaldığı bir sırada, her vatanperverim diyen bin bir çeşit insanın, bin bir hareket ve görüş ortaya attığı ve her şeyin allak bullak olduğu bir dönemde, danışmalar yolu ile, birçok hatırlı ve nüfuzlu kimselere bel bağlama lüzumuna inanmakla, salim ve esaslı bir şekilde ve bilhassa hızla yürümek ve en nihayet çok müşkil olan hedefe vasıl olmak mümkün müdür? Tarihte bu tarzda başarıya ulaşmış bir toplum gösterilebilir mi? İkincisi, Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alâka ve münasebetleri bulunmamış, bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel kimselerden, mesela Erzincanlı bir Nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da teşkili ihtimalden uzak olmayan herhangi bir temsilciler heyetine, mevzu-u bahis olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir hataya düşmeyecek miydik? Bu mahiyetteki bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği mevzu-u bahis olsa da, bu tarz, güvenli bir yol telakki edilebilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün bütün dünyaca inkâr edilemeyecek gerçekler olarak kabul edildiğine asla şüphe yoktur. Bununla beraber, ben bu söyledikle-

rimi geçmiş günlere ait bazı hatıra ve vesikalarla teyit etmeyi, gelecek nesillerin siyasi ve içtimai ahlâk terbiyesi açısından bir vazife addederim.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi, bundan sonra da temas edeceğim olaylar münasebetiyle, bu husus, kendiliğinden aydınlığa kavuşacaktır.

***

Efendiler, Erzurum Kongresi'nin bitiminde, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti'ne yeni geldiği anlaşılan Nâzım Paşa imzasıyla, 15. Kolordu Kumandanlığı'na 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi:

> "Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in hükûmetin kararlarına muhalif faaliyet ve hareketlerinden dolayı hemen derdestleriyle İstanbul'a gönderilmeleri Babıâlice münasip görülüp, mahalli memurlara emirler verildiğinden, Kolorduca ciddi yardımda bulunulması ve neticesinden malûmat verilmesi rica olunur."

Bu emre Kolordu Kumandanlığı tarafından lâyık olduğu şekilde cevap verildi. Bu cevabı öteki kumandanlara da aynen verdirerek dikkatlerini çektirdim.

Kongre beyannâmesi, memleket dahilinde her yere ve yabancı devlet temsilcilerine muhtelif vasıtalarla gönderildi. Nizamnâme de kumandanlara ve öteki itimat edilen makamlara kısım kısım şifre ile verilerek, oralarda basılmasının ve çoğaltılıp dağıtılmasının teminine çalışıldı. Bu husus tabiatıyla günlerce devam etti. Bu münasebetle, Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'den 22 Ağustos 1919 tarihli aldığım bir telgrafta, "Nizamnâmenin ikinci ve dördüncü maddelerinin yayınlanmasını mahzurlu bulduğu, bir kere daha incelenmesi gereği" bildiriliyordu (Vesika: 42).

İkinci madde, hep beraber müdafaa ve mukavemet esasının kabul edildiğine;

Dördüncü madde, geçici bir idare teşekkül edilebileceğine dair maddelerdir.

Karakol Cemiyeti

Biz Erzurum'da kongre kararlarının her tarafça anlaşılmasını ve hep beraber uygulanmasını sağlayıcı tedbirleri almaya çalışırken, bize "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Umumiye Ni-

zamnamesi," ve "Karakol Cemiyeti'nin Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi" diye basılı birtakım evrakın, bütün orduya, kumandan, subay, herkese dağıtıldığından haberdar edildik.

Bu talimatnâmeyi okuyan bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim bir taraftan kongrelerle aleni milli müşterek faaliyetlerde bulunurken, bir taraftan da esrarengiz ve müthiş bir komite teşkiliyle iştigal ettiğim zannına düşmüşler. Gerçi bu teşkilat ve teşebbüslerin failleri İstanbul'da bulunuyorlarmış; fakat teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Umumiye Nizamnâmesine göre, merkez-i umumi üyeleri, sayıları, toplantı yer ve toplanış şekilleri, seçim usulleri ve vazifelendirilmeleri mutlaka gizli saklı tutulur.

Bir de en ufak ifşaat veya Karakol Cemiyeti'ne bir tehlike getiren, hatta tehlikeye yol açabilecek bir şüphe getiren kimseler derhal idam olunur.

Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi'nde "bir milli ordudan" bahis olunuyor ve "bu ordunun başkumandanı, büyük kurmay heyeti, ordu, kolordu ve tümen kumandanları ve kurmayları seçilmiş ve tayin edilmiş olup saklı ve gizli tutulur. Bunlar vazifelerini gizli olarak yaparlar" açıklaması okunur.

Efendiler, derhal kumandanları ikaz ederek, bu nizamnâme ve talimatnâme hükümlerini asla tatbike koymamaları lâzım geldiğini ve bu teşebbüsün kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sivas'a varışımdan sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Herhalde bu hareket tarzı doğru değildi. Herkesi idam ile tehdit ederek, meçhul bir merkeze, meçhul bir başkumandana, meçhul birtakım kumandanlara itaate mecbur kılmaya kalkışmak çok tehlikeliydi. Hakikaten, derhal bütün ordu mensuplarında birbirlerine karşı bir emniyetsizlik ve korku başladı. Mesela, herhangi bir kolordu kumandanının, "Benim komuta etmekte olduğum kolordunun acaba bilinmeyen gizli kumandanı kimdir? Bu gizli kumandan acaba ne vakit ve nasıl komutayı ele alacak ve bana ne muamele uygulayacak?" gibi haklı birtakım vehimlere kapılması ihtimalden uzak değildi.

Sivas'ta Kara Vasıf Bey'e gizli merkezin, gizli başkumandanın ve gizli büyük kurmay heyetinin kimler olduğunu sorduğum zaman, hepsi "Siz ve arkadaşlarınızdır" cevabını vermişti. Bu beni büsbütün şaşırtmıştı. Bu cevap elbette makul ve mantıklı olamazdı. Çünkü bana asla böyle bir tertip ve teşkilden kimse bahsetmiş ve muvafakatimi de almış değildi.

Bu cemiyetin, sonradan, bilhassa İstanbul'da yine aynı adla faaliyetini sürdürmeye çalıştığı anlaşıldıktan sonra, teşkilinde ve buna dair bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerde samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz.

Paris'ten Dönen Ferit Paşa'ya Çektiğim Telgraf

İstanbul Hükümetini milli teşebbüsleri mâni olmaktan vazgeçirmek başarı sağlayacağı için çabukluk ve kolaylık bakımından mühimdi. Bu düşünceyle ve Ferit Paşa'nın, tabiatıyla hiçbir şey başaramadan, adeta hakarete uğramış bir surette İstanbul'a dönüşünden istifade ederek, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifreli telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

> "Mösyö Clemenceau'nun (Klemanso), siz Sadrazam Hazretlerinin yüksek şahsiyetlerine olan ayrıntılı cevabını, ben âcizleri son günlerde okuyunca İstanbul'a nasıl acı ve üzüntüler içinde dönmüş olduğunuzu takdir ediyorum .... Vatanımızı paylaşma ve imha düşüncesini bu kadar açık ve haysiyet kırıcı bir şekilde ortaya koyan bu ifade karşısında titremeyecek hassas bir insan düşünemiyorum. Cenab-ı Hakk'a binlerce hamd ü sena edelim ki, milletimiz, ruhundaki kahramanlık azmiyle, tarih boyunca sürüp gelen hayat ve mevcudiyetini, ne tevekküle ne de böyle cellatça hükümlere hiçbir zaman kurban edecektir.
>
> Şimdi pek eminim ki, Sadrazam Hazretlerinin yüksek şahsiyetleri, bugünkü genel vaziyeti, devlet ve milletin gerçek menfaatlerini üç ay evvelki gözlerle görmüyorlar.
>
> Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin daima birbirinden fazla zaafa uğraması ve nihayet maalesef, artık iş göremez bir vaziyete düşmesi, milletin yüksek haysiyeti karşısında cidden hazin oluyor. Muhakkaktır ki, vatan ve millet mukad-

deratı için dahilen ve haricen sesini duyurmak ve sôz sahibi olabilmek mutlaka milli iradeye dayanmayı şart kılar.

Hayat hakkı ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki bu asalet ve ciddiyete karşılık, İstanbul Hükümeti, hasım vaziyeti almak yolunu tutuyor. Bu hareket tarzı elbette büyük bir esef doğuruyor. Milleti, İstanbul Hükümeti'ne karşı arzu edilmeyen hareketlere sürükleyebilecek mahiyettedir. Gayet samimi arz edeyim ki, millet her türlü iradesini kullanmaya muktedirdir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. İstanbul Hükümeti'nin menfi teşebbüsleri hiçbir tarafta hiçbir kimse tarafından uygulanamayacaktır. Millet, çizdiği program dairesinde gayet kat'i ve sarih adımlarla maksadına yürümektedir. İstanbul Hükümeti'nin şimdiye kadar olan engelleyici teşebbüslerinin hiçbir tarafta hiçbir tesir yapamamakta olmasıyla vaziyetin hakikatinin takdir buyurulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin gösterdikleri yolda bir kurtuluş çaresi aramak dahi abestir ve neticesi hüsrandır. Bununla beraber, İngilizler de en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek, hiçbir dayanağı olmayan ve millet namına hiçbir taahhütte bulunamayan ve bulunsa bile milletçe kabul edilemeyecek olan bir hükümetle neticeli bir işe girişmek mümkün olamayacağına kani olmuşlardır.

.....
.....
.....
.....

Bütün temenniler şu merkezdedir ki, hükümet meşru olan milli cereyâna engellemeye çalışmaktan feragatle, Kuva-yı Milliye'ye dayansın ve bütün teşebbüslerinde kendine milli emelleri rehber edinsin.

Bunun için de milli mevcudiyet ve milli iradeyi temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ın en kısa bir zamanda toplanmasını sağlasın!" .....

Sivas Kongresi Hazırlıkları

Efendiler, Sivas'ta toplanmasını temine çalıştığımız kongreye her taraftan temsilci seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini temin etmek için, daha Amasya'da başlamış olan çalışma ve haberleşmeler hâlen devam ediyordu. Bütün kumandanlar ve her tarafta birçok hamiyet sahibi insanlar fevkalâde bir

çaba harcıyordu. Fakat yine her tarafta menfi ve aleyhdarane propagandalar ve bilhassa İstanbul Hükümetinin engelleyici tedbirleri işi müşkilleştiriyordu.

Bazı yerlerden hem temsilci seçmiyorlar hem de manevi kuvveti kıracak ve herkesi ümitsizliğe sevk edecek cevaplar veriyorlardı. Mesela 20. Kolordu Kumandanı adına, Kurmay Başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan malumatı içeren 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde, şu maddeler dikkate değer görüldü:

"1- İstanbul temsilci göndermiyor. Oradaki icraatı tasvip etmekle beraber, cüretkâr bir vaziyete girmeyi arzu etmiyor.

2- İstanbul'dan temsilci göndermek imkân haricindedir. Teklif olunan kimseler, orada verimli, başarılı iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, beyhude masraf etmemek ve seyahat sıkıntılarına maruz kalmamak için hareket etmiyorlar. (Malumdur ki, bazı kimseleri hususi mektupla da davet etmiştik.)"

Biz, her yerden temsilci seçtirmek ve göndertmek konusunda karşılaşılan müşkilatı bertaraf etmeye çalışırken, diğer taraftan Kongre'nin toplanması için en emin yer olarak seçtiğimiz Sivas'ta da bir telaş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada, sırası gelmişken arz edeyim ki, ben Sivas'ı hakikaten her bakımdan güvenilir bir yer addetmiş olmakla beraber, daha Amasya'da iken Sivas'a gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından icap eden her türlü askeri tedbir ve tertipleri aldırmayı da ihtiyatlı olmanın icabı saymıştım.

Sivas Valisinin Endişeleri

Sivas'ın heyecanı şöyle öğrenildi. 20 Ağustos günü öğleyin Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olunduğum zaman, Paşa'nın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf budur:

> Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Evvela rahatsız ettiğim için beni bağışlamanızı diler ve zat-ı devletlerinin sağlığını sorarım. Neden rahatsız ettiğimi aşağıda belirtiyor ve izah ediyorum efendim. Görünüşte, Fransızlara ait müesseseleri teslim almak, hakikatte buraların ahvali hakkında incelemelerde bulunmak üzere, Cizvit papazlarıyla beraber İstanbul'dan evvelki gün Sivas'a gelerek valilik makamını ziyaret eden Fransız subaylarının ziyaret-

lerini iade için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve görüşmenin sonunda orada hazır bulunan Fransız binbaşılarından Jandarma Müfettişi Mösyö Brunot (Brüno), biraz hususi görüşmek isteğinde bulunarak, bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen aktarıyorum:

"Mustafa Kemal Paşa ile Kongre heyetinin Sivas'a gelerek burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle de bu kadar samimi görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken bu meseleyi benden saklamanıza çok üzüldüm" dedi. Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini ikna etmeye çalıştımsa da son söz olarak, "Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre yapmaya kalkışılırsa, beş on gün içinde buraları işgal etme kararının verildiğini kesin olarak biliyorum. İnanmazsanız, gerçekleştiğinde görürsünüz. O vakit vatanınızın felâketini hazırlayanlar arasına siz de girmiş olursunuz" sözlerini sarf etti. Dahiliye Nezareti'nden dün aldığım şifreli telgraf da başka şekilde yazılmakla beraber aynı kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri de dün kolordu kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek, kongre hakkında Kumandan Beyefendinin fikrini anlamaya çalıştığı gibi, bu sabah da Mösyö Brunot bendenize gelerek saat alafranga 3.00'te diğer Fransız subaylarıyla beraber kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyet dolayısıyla daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra, netice itibariyle şunu da söyledi, "Ben dünden beri bu mesele üzerinde çok düşündüm. Nihayet şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre heyeti, Sivas Kongresi'nde İtilaf Devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmazlar ve onlar hakkında saldırgan bir dil kullanmazlarsa, kongrenin toplanmasında hiçbir mahzur yoktur. Bizzat ben General Franchet d'Esperey (Franşe Despere)'ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tutuklama emrini geri aldırır ve kongrenin toplanmasına mâni olunmaması için Dahiliye Nezareti'nden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir şeyi saklamayacaksınız ve samimi dostluğumuzdan dolayı daima birbirimize karşı açık bir dil kullanacağız. Yalnız, kongrenin toplanma tarihini öğrenmek lâzımdır" dedi. Bendeniz de kendisine, bu konuda bir şey bilmediğimi, öğrendiğimde kendisine bildireceğimi ve aradaki dostluğa dayanarak hiçbir şeyi saklamayacağımı söyledim. Binbaşının işgal meselesinde dünkü kesin ifadesine rağmen,

bugünkü yumuşaklığının sebebini, bütün incelikleri gören yüksek dikkatinize arz etmeyi vazife bilir ve bu hususta sözü uzatmayı lüzumsuz sayarım. Öyle anlaşılıyor ki, bunların fikri, kongreyi Sivas'ta toplatmaya razı görünerek sayın kongre üyeleri ile sizi burada toplamak ve el altından hazırlıklarda bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten ve işgal meselesini de emrivâki hâline koymaktan ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezareti'nden aldığım şifreli telgraf da, başka şekilde yazılmış olmakla beraber, mahiyet bakımından hemen hemen aynı idi. İşte bendeniz her hakikati gizli tutulmak izni ile efendimize arz ediyorum. Bundan sonra tutulacak yolun belirlenmesi size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar yakın ve adeta elle tutulacak derecede görünürde olduğunu bilip dururken, vaziyetten zat-ı âlilerini haberdar etmemeyi ve dolayısıyla Sivas'ta kongre toplanmasından vazgeçilmesini arz eylememeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için zat-ı devletlerinden ve orada bulunan diğer sayın arkadaşlardan pek ziyade rica ederim ki, ikinci bir kongrenin toplanmasına kati bir lüzum yoksa vazgeçilsin. Varsa, dört taraftan işgali pek kolay olan Sivas'ın toplantı merkezi olmasından vazgeçilerek, işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veyahut uygun görülürse, Erzincan'da toplanması çarelerinin araştırılmasını, memleketin selâmeti adına istirham ederim. Kolordu kumandanı Selâhattin Beyefendi de bu babtaki düşüncelerini ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri vasıtasıyla size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sivas mebusu Rasim Bey de, eski Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi Hazretlerine bu babtaki malümat ve mütalaasını bildiren bir telgraf çekecektir. Elbette okuduktan sonra, Hoca Raif Efendi Hazretlerinin Ilıca'dan dönüşünde kendilerine yollamak lütfunda bulunursunuz. İşte efendim vaziyet bu merkezdedir. Herkesçe bilinen vatanperverliğinize karşı fazla rahatsızlık vermekten çekinir, cevabınızda vereceğiniz emrinizi beklerim efendim. İşte Rasim Bey'in telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı aynen arz edeceğim. Ertesi gün Heyet-i Temsiliye adına da aynı mealde, uzun bir telgrafla, vali yatıştırılmaya ve inandırılmaya çalışıldı (Vesika: 43). Ayrıca Kadı Hasbi Efendi'ye de dolaylı olarak bir telgraf çekildi (Vesika: 44). Kolordu Kumandanına da icabı gibi yazıldı (Vesika: 45). Rasim Bey'e de müsterih olması için bizzat yazdım (Vesika: 46).

20/8/1919
Saat: 1.00

"Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

Verdiğiniz bilgilere ve yüksek düşüncelerinize bilhassa teşekkürümü arz ederim. Mösyö Brunot ve arkadaşlarının bir gözdağı vermek için söyledikleri sözleri tamamıyla blöf olarak saydım. Sivas Kongresi'nin toplanması yeni bir mesele olmayıp, aylarca evvelinden dünyaca bilinen bir teşebbüstür. Gariptir ki, İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyaset adamlarının da bana gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından vuku bulmakta olan teşebbüslerin pek haklı ve meşru olduğu ve milletimizin istekleri kendilerine açıkça bildirildiği takdirde, bunları memnuniyetle kabul ile gereğini yerine getireceklerine dair şimdiden yazılı teminat vermeye hazır oldukları şeklindedir. Mösyö Brunot'nun ikinci görüşmede ağız değiştirmesi ve yumuşaması, beni kazanma hedefine dayanabilir. Fransızlar tarafından Binbaşı Brunot'nun dediği gibi, beş günde Sivas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Zat-ı devletinizin hatırında olsa lâzımdır ki, İngilizler bu konudaki tehditlerinde daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler. Hatta sözde beni yıldırmak için bir tabur bile çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı, milletin sarsılmaz bir azim, iman ve ateşle karşı koyacağı hakikati kendilerince anlaşıldıktan sonra, hem kararlarından vazgeçmeye hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu da naketmeye mecbur olmuşlardır. Sivas Kongresi'nde ele alınacak hususlar da, Erzurum Kongresi Beyannâmesi'nin içeriğinden kolaylıkla anlaşılacağına göre, İtilaf Devletleri aleyhine kışkırtmalarda bulunmak gibi maksatlar kat'iyen mevcut değildir. Burada şunu da arz edeyim ki, bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yardımına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük korunma yeri ve yardım kaynağı milletimin sinesidir. Kongrenin toplanma gereği, zamanı ve toplanma yeri hakkında söz sahibi olmak, bendenizin şahsi kanaatinin pek üstünde bir söz sahibi olan millet kararına bağlı bir vaziyettir. Yalnız, tahmin buyurulduğu gibi, Fransızların, kongre üyelerinin Sivas'ta toplanmasına taraftar görünerek, sonradan onları ele geçirme imkânını bulabilmesi bizce pek uzak kuruntulardandır. Bütün bu arz ettiklerimi Mösyö Brunot'ya aynen söylemenizde hiçbir mahzur görmüyorum ve bu münasebetle Mösyö Brunot

ve arkadaşlarına, milletimizi hakkını muhafaza ve istiklâlini müdafaa için, Erzurum Kongresi Beyannâmesi ile, bütün dünyaya olduğu gibi, kendilerinin İstanbul'daki siyasi temsilcilerine de duyurulmuş olan temel kararları tatbik etmekte hiçbir şekilde tereddüde düşmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Brunot bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir savaşa karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Mösyö Brunot ve arkadaşları arasında mevzu-u bahis edilse bile, Fransız milletince kabul edileceğine ihtimal verilemez.

Mebus Rasim Bey'in, Raif Efendi Hazretlerine olan telgrafını okudum. Korkmanın yeri olmadığının kendisine bildirilmesini rica ederim.

Gerek bendenize vermiş bulunduğunuz bilgi ve düşünceleri ve gerek Rasim Bey'in telgrafını Heyet-i Temsiliye'ye aynen takdim edeceğim. Yalnız, Sivas Kongresi hakkındaki kati karar fakat Heyet-i Temsiliye'nin müzakereleri neticesinde belli olacaktır. Elbette alınacak karar, yüksek şahsiyetinize elbette bildirilecektir. Yalnız, bugün için istirhamım, Brunot'nun tehditlerinin halk arasında yayılıp manevi kuvvetin bozulmasına mâni olunmasıdır. Samimi saygılarımın kabulünü ve Selâhattin ve Refet Beyefendilere selamımın bildirilmesini izninizle isterim, muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal"

(Verilen Cevap Üzerine Reşit Paşa'dan
Alınan İkinci Telgraftır)

"Bendeniz anlayabildiğim kadarını efendimize bildirmekle, vicdani vazifemi yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ordu ve siyaset adamlarının görüşlerini ve zat-ı devletlerine karşı vermiş oldukları taahhütlerin ne dereceye kadar güvenilebilir olduğunu kestirememekte mazurum. Şüphe götürmez olan vatanperverliğiniz açısından, vatanın selâmeti mevzu-u bahis olduğuna göre, iyice düşünerek tutulması gerekli yolun belirlenmesi efendimize ve yüksek kongre heyetinin orada bulunan sayın üyelerine düşer. Emirlerinizi yerine getireceğimizi arz ile derin saygılarımı sunarım, Efendim.

Reşit"

Efendiler, Diyarbekir ve Bitlis havalisinde halkı aydınlatmak maksadıyla, oralarda ordu kumandanı olarak bulunduğum sı-

ralarda, bir kısmını şahsen tanıdığım birtakım ileri gelenlere hususi mektuplar yazdım ve Van, Beyazıt civarlarında bulunan bazı aşiret beyleriyle de temas ve irtibatlar temin ettim (Vesika: 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53).

Erzurum'dan Ayrılma Lüzumu

Nihayet Efendiler, Ağustos içinde her yerden birtakım temsilcilerin Sivas'a doğru hareket eyledikleri ve kısmen Sivas'a gelmeye başladıkları anlaşıldı. Sivas'a gelen temsilciler tarafından bizim Sivas'a ne zaman hareket edeceğimiz sorulmaya başlandı.

Artık Erzurum'u terk etmek lâzım geliyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim malûmattan anlaşılmıştır ki, Sivas Kongresi, Şark ve Garp vilayetlerinin ve Trakya'nın, yani bütün bir memleketin birliğini temin etmek gayesini güdüyordu. Bu sebeple Şark vilâyetlerinin bu kongrede temsilcilerinin bulunması icap ederdi. Bu vilayetlerden Sivas Kongresi için temsilciler seçtirmeye kalkışmak imkânsız bir fikirdi. Erzurum Kongresi'ni yapan temsilcilerin, Sivas'a gönderilmesine kalkışmanın da mümkün olamayacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, kendi vilayetlerinden yetki almış olan bu temsilcilerin daha genel bir amaca yönelen yetkileri de yoktu. Aynı bakış açısıyla Erzurum Kongresi'nin, Sivas Kongresi'ne Vilâyet-i Şarkiye adına bir temsilci heyet gönderme yetkisini alamayacağı da belliydi.

Yeniden temsilci seçtirmeye kalkışmak imkân bakımdan ne kadar geçersiz idiyse, birtakım teorik fikir çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar imkânsızdı.

En basit ve çıkar yol, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Temsil Heyetini Sivas'a götürüp kongreye katmaktan ibarettir.

Üyelerden Mutki aşiret reisinin Mutki Dağlarından çıkmaktan korktuğunu bizzat bilirdim. Siirt Mebusu Sadullah Bey de ortada yok.

Servet ve İzzet Beyler kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de özür bildiriyor.

Yolumuzda, Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Beyleri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi'ye bizimle beraber gelmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet, Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk. Sivas Kongresi'ne katılan temsilcilerin ellerindeki kartları inceleme gereği hissedildiği zaman, ben, orada şöyle bir vesika yazdım ve altını Heyet-i Temsiliye mührüyle mühürledim.

"Heyet-i Temsiliye'den:
Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Ulemâdan Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey
Yukarıda adları yazılı şahıslar, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresince vazifelendirilmiştir.

(Mühür)"

Efendiler, Erzurum'dan ayrıldığımız tarih 29 Ağustos 1919'dur.

Sivas Yolunda

Amasya'dan Erzurum'a gelirken, Sivas'ta küçük bir hikâyeye zemin olan olay hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurum'dan Sivas'a giderken de buna benzer küçük bir vaziyetle karşılaştık.

Erzincan'dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı'nın girişine gelir gelmez, bazı jandarma erlerinin ve subaylarının, heyecanlı ve telaşlı bir tarzda otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Vaziyeti izah ettiler, "Dersim Kürtleri Boğaz'ı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez."

Bir subay merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince hazırlık yapacak, hücum edecek, bu eşkıyayı püskürterek yolu açacakmış...

Pek iyi, ama bu eşkıyanın kuvveti nedir? Neresini nasıl tutmuş? Ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?!

Bu muammalar halledilinceye kadar, geri, Erzincan'a dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lâzım! Bizim ise

işimiz pek aceleydi. Ben Erzurum ile Sivas arasındaki mesafeyi belli bir zamanda kat edip kararlaştırılan günde Sivas'ta bulunamazsam, şurada veya burada, şu veya bu sebeple korkup kaldığım Sivas'ta ve başka yerlerde duyulursa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O hâlde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tedbir almayı uygun buldum.

Hafif mitralyözlerle silahlanmış bulunan fedâkâr arkadaşlarımızdan birkaçını –şimdi bir alay kumandanı olan Osman Bey ki, Tufan Bey adıyla tanınmıştır, bunların başındaydı– bir otomobille kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmeyerek otomobiller, yol üzerinde hızla ilerlemeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmayacak... Tam yol üzerinde ve yakınında, yolu kapamış olan eşkıyaya temas edilirse hep otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız. Ve kalanlar tekrar kullanılabilir vaziyetteki otomobillere binerek hızla uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de buydu...

Bu tedbiri ve hareket tarzını makul ve emniyetli görmeyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elaziz Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı, bazı propaganda ve tertiplere giriştiği bilinmekte idiyse de, açıklayayım ki, ben evvel Boğazın gerçekten tutulmuş olduğuna ikna olmadım. Bunu İstanbul Hükümetine hizmet edeceklerini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, sırf beni geri dönmeye mecbur etmek için kurulmuş bir plan olarak düşündüm. İkincisi, Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması bence çok muhtemeldi.

Özet olarak yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a vardık. Halkın, şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak tezahüratıyla karşılandık.

3. Kolordu Kumandanı olan Selâhattin Bey Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile beraber kongreye gelen temsilcilerin yerleştirilmesinde ve Heyet-i Temsiliye için lise binasının ve kongrenin yapılacağı salonun hazırlanmasında, ayrıca her türlü tedbirin alınmasında, bir konukseverlik örneği verecek şekilde mükemmel çalışmışlardır.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Hâlbuki 7 Temmuz 1919 tarihli genelgemiz uyarınca,

kendi bölgesi olan 3. Kolordu bölgesinden ayrılmaması lâzım ve bilhassa tam Sivas'ta kongre yapılacağı günlerde orada bulunması uygun düşerdi. Haberleşme sonunda kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya, "derhal ve mutlaka Sivas'a gönderilmesini" emrettim. 7 Eylül'de geldi ve Heyet-i Temsiliye üyesi olarak tarafımdan Kongre Heyeti'ne takdim edildi.

Efendiler, bizden evvel gelmiş olan temsilciler, gelişimizi beklerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırlık olarak bazı projeler kaleme almışlar.

Gelişimizden sonra da bazı hususi toplantılar ve görüşmeler yapılmış. Bu defa bazı kararlar da verilmiş. Müsaade ederseniz, çok karakteristik olduğu için bu noktayı izah edeyim: Sivas Kongresi, 1919 Eylül'ünün 4 Perşembe günü saat 2.00'de.

Öğleden evvel temsilciler arasında bulunan ve öteden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir malümat verdi, "Rauf Bey ve diğer bazı kimseler Bekir Sami Bey'in evinde hususi bir toplantı yapmışlar ve beni başkan yapmamaya karar vermişler." Arkadaşların, bilhassa Rauf Bey'in böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim. Hüsrev Sami Bey'e itiraf edeyim ki, biraz ciddi olarak, böyle manasız sözleri bana getirmemesi uyarısında bulundum. Verdiği haberin aslı olmak imkân ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında yanlış anlaşılmalara yol açabilecek sözler sarf edilmesinin caiz olmadığını da ilave ettim.

Efendiler, ben bu kongrede başkanlık meselesine ehemmiyet vermiyordum. Başkanlığa, belki yaşlı bir zatın getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da düşüncelerini yokladım. Bu arada, kongre salonuna girmezden evvel koridorda Rauf Bey'e tesadüf ettim. "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey, adeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda hâlinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille "Sen başkan olmamalısın!" dedi. Derhal Hüsrev Sami Bey'in verdiği haberin doğruluğuna inandım ve elbette üzüldüm. Gerçi Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı mahzurlu görenler vardı. Fakat onların nasıl kimseler olduğunu izah etmiştim. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı zihniyeti açığa vurmaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e, "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana tebliğ

ediyorsun" dedim ve cevabını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılmasından sonra ilk söz alan yüksek bir zatın, kongre tutanaklarına aynen geçmiş olan şu konuşmasını işittik:

"–Efendim, şimdi tabii başkanlık meselesi mevzu-u bahis olacak. Bendeniz başkanlığın birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere sıra ile yapılmasını ve üyelerin veya temsil edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibarıyla alfabe sırasına uyulmasını teklif ediyorum."

Efendiler, garip tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği ilin ismi elif (A) ile başladığı gibi, kendi isminin ilk harfi de (A) ile başlıyordu. Ben davet sahibi sıfatıyla bir nutuk irad ederek (Vesika: 54) kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık makamında bulunuyordum.

"–Buna neden lüzum duyuluyor, efendim?" diye sordum.

Teklif sahibi, "–Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, eşitlik ilkesine uyulduğu için dışarıya karşı da müsbet bir tesir etmiş olur" dedi.

Efendiler, ben, vatanın, teklif sahibi ile beraber bütün milletin ve hepimizin bir felâket çıkmazında bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım teşebbüsleri, sonsuz güçlük ve engellere rağmen, maddi, manevi bütün mevcudiyetimle bir sonuca ulaştırmaya çalışırken, benim en yakın arkadaşlarım, daha dün İstanbul'dan gelmiş ve doğal olarak işin içyüzünü bilmeyen, saygı duyduğum yaşlı bir zatın diliyle, bana şahsiyattan bahsediyorlar.

Bu teklifi oya koydum. Çoğunlukla reddettiler ve başkan seçimini gizli oyla yaptırdım. Üç menfi oya karşı, beni başkan seçtiler.

***

Sivas Kongresi'nin Uğraştığı İşler

Sivas Kongresi'nin gündemini, Erzurum Kongresi'nin nizamnâme ve beyannâmesi metinleri ile, bizden evvel Sivas'a gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra oluşturacaktı.

İlk açılış günü olan 4 Eylül günü ile beşinci ve altıncı günleri, yani üç gün; İttihatçı olmadığımızı ispat için yemin etmek gerektiğinden, yemin formulü hazırlamakla, Padişah'a sunula-

cak bir yazı yazmakla, kongrenin açılışı dolayısıyla gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa, kongre siyasetle uğraşacak mı uğraşmayacak mı konusunun münakaşasıyla geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet siyasetten başka bir şey değilken, bu son münakaşa zemini, hayretle karşılanacak bir vaziyet değil midir?

Nihayet, kongrenin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve aynı günde, Erzurum Kongresi Nizamnâmesi muhteviyatını görüşerek hemen bir sonuca bağladık. Bunun sebebi, Erzurum Kongresi'nin Nizamnâmesinde yapılması lâzım gelen değişiklikleri zaten hazırlamış ve gereken kimseleri de aydınlatmış bulunuyorduk.

Bununla beraber yapılan değişiklikler sonradan bazı itirazlara, anlaşmazlıklara birçok yazışma ve tartışmalara yol açtığı için, değiştirilen noktaların mühimlerine işaret edeceğim:

1- Cemiyetin unvanı "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" idi. "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" oldu.

2- "Heyet-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder" yerine "Heyet-i Temsiliye bütün vatanı temsil eder" dendi. Mevcut üyelere altı kişi daha eklendi.

3- "Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, ittifakla müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir" yerine "Her türlü işgal ve müdahalenin, bilhassa Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine yönelmiş harekâtın reddi konularında ittifakla müdafaa ve mukavvemet esası kabul edilmiştir" denildi.

Bu iki cümledeki fark, mana itibariyla elbette ki pek büyüktür. Birincisinde İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanca tavır alma ve mukavemetten söz edilmiyor. İkincisinde bu husus açıklık kazanıyor.

4- Nizamnâmede dördüncü maddeyi teşkil eden mesele oldukça tartışmalı geçti. Madde şuydu:

"Osmanlı Hükümeti'nin yabancı devletlerin baskısı karşısında, buraları (yani Şark Vilayetlerini) terk ve ihmal etmek zorunda bulunduğu anlaşılırsa, alınacak idari, siyasi, askeri tedbirlerin tayin ve tespiti," yani geçici bir idare kurma meselesi.

Sivas Kongresi Nizamnâmesinde bu maddesindeki "buraları" yerine "yurdumuzun herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek..." suretinde daha geniş ve genel bir kayıt kondu.

Amerika Mandası İçin Propagandalar

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında bahsettiğim muhtıra ele alındı. Bu muhtırada başlıca Amerika mandası meselesi mevzu-u bahis ediliyordu.

O günlerde, İstanbul'dan gelen bazı kimseler Amerikalı Mister Brown (Bravn) adında bir de gazeteciyi Sivas'a getirmişlerdi.

Bu mesele hakkında kongrede geçen görüşmelerden bahsetmeden evvel, mesele hakkında, heyet-i âliyenizi kâfi derecede aydınlatabilmek için evvela bu zemine mukaddeme olacak bazı malûmat arz edeyim. Bu malûmatı, Erzurum'dan beri başlayan bazı haberleşmelerden daha iyi anlaşılacağı için, aynen arz edeceğim:

"Asayişle alâkalı ve çok acele

Amasya'dan, 25/26.7.1919

Erzurum'da 3. Ordu Müfettişliği

Kurmay Başkanlığı'na

1- Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Bu gün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileri ile uzunca müddet görüşmek şerefine eriştim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunarlar. Kendisi aşağıdaki düşüncelerini arz etmekliğimi rica etmiştir.

2- İstiklâl, elbette arzu ve tercih edilir. Fakat tam istiklâl talep ettiğimiz hâlde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kati ve şüphesizdir. Şu hâlde, iki üç vilâyete münhasır kalacak istiklâle, vatanımızın tamamiyetini temin edecek mandaterlik elbette tercih edilir. Memalik-i Osmaniye'nin tamamını içine alan meşrutiyetimiz ve dışarıdaki temsil hakkımız bâki kalmak şartıyla, belirli müddet için Amerika mandaterliğini talep etmeyi milletimiz için en faydalı bir çözüm şekli olarak kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisiyle görüştüm. Birkaç şahsın değil, bütün bir milletin sedasını Amerika'ya duyurmak lazım geldiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar dairesinde Wilson'a, Senato'ya ve Amerika Kongresi'ne müracaatta bulunulmasını teklif etti:

a) Âdil bir hükümetin tesisi,

b) Öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi.

c) Din ve mezhep hürriyetinin temini.

d) Gizli anlaşmaların kaldırılması.

e) Bütün Memalik-i Osmaniye'yi içine alacak şekilde, Amerika Hükümeti'nin mandaterliğimizi kabul eylemesi.

3- Bundan başka kongremizin seçeceği bir heyeti, Amerika'ya bir zırhlı ile göndermeyi de temsilci üzerine almıştır.

4- Bekir Sami Bey, daha bir iki gün buralarda kalacağından, her türlü emir ve talimatın benim aracılığımla gönderilmesini, bilhassa Sivas Kongresi'nin ne zaman toplanacağının ve kendilerinin o güne kadar nerede beklemesinin uygun olacağının bildirilmesini istirham eylemekte olduğu.

5. Kafkas Tümeni
Kumandan Vekili
Arif"

Şifre — Erzurum
Acele ve zata mahsustur
196

Amasya 5. Tümen Kumandanlığı'na

1- Şimdi Amasya'da bulunan eski Vali Bekir Sami Beyefendi'ye mahsustur: Zat-ı âlilerinin telgrafından çok faydalandık. Toplanmış bulunan Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi, hemen her tarafta kendi memleketleri halkınca tesirli, hatırı sayılır ve söz sahibi olarak tanınmış kimselerden kurulmuş yetkili bir heyet vaziyetindedir. Bu kongrede, şimdiye kadar yapılan görüşmelerde, devlet ve milletin bağımsızlığının bölünmezliği ısrarla savunulmaktadır. Bu bakımdan bizce de daha şartları ve niteliği belirsiz olan bir Amerika mandaterliğinden Kongre'de doğrudan doğruya söz edilmesi pek mahzurlu olacağından, zat-ı âlilerinin İstanbul'da temasta bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelere dayanarak aşağıdaki noktaların açıklanması ve bizleri hemen aydınlatmanızı bilhassa rica ederiz. Bundan evvel de doğrudan doğruya İstanbul'dan gelen bu konudaki bilgiler şüpheli görüldüğünden, aynı esaslar dairesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1919 tarihinde Sivas'ta Refet Bey vasıtasıyla İstanbul'dan alınan bilgilerde yine şüpheli noktalar bulunduğundan, oradan da şartlar hakkında kestirmeden açıklama istenmiştir.

a) Tam istiklâl istendiği takdirde, vatanın birçok parçaya ayrılacağı kati ve şüphesizdir, buyuruluyor. Bu kanatin kaynağı nedir?

b) Vatanın bütünlüğünden maksat, memleketin bütünlüğü mü, yoksa hâkimiyet hakları mıdır?

c) Memalik-i Osmaniye'nin tamamını içine alan meşrutiyetimiz ve dışarıdaki temsil edilme hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartiyle mandaterlik talebini en faydalı bir çözüm olarak kabul buyuruyorsunuz. Fakat temsilcinin

ileri sürdüğünü bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil birbiriyle çelişmiş görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz bâki kalınca, hükümet, yasama kuvvetinin güvenine sahip ve denetimine tâbi bir heyetten ibaret olur ki, artık bu heyetin kuruluşunda Amerika'nın müdahalesi ve tesiri olamaz. Bu hâlde ya meşrutiyet bâkidir, Amerika'dan âdil bir hükümetin tesisi istemeye lüzum yoktur, veyahut âdil bir hükümetin tesisi Amerika'dan talep edilince meşrutiyetin bekâsı laftan ibaret kalır.

d) Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat nedir? İlk anda hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar okul açmışlardır ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu vaziyet karşısında Osmanlı ve İslam öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesi ile bu faaliyet nasıl olacaktır?

e) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de mühimdir. Patrikhanelerin ayrıcalıkları varken bunun farklı yanı ve mânâsı nedir?

f) Temsilcinin beşinci madde olarak bahsettiği bütün Memalik-i Osmaniye'nin sınırları ne demektir? Yani savaştan evvelki sınırlarımız mıdır? Eğer bu tabir içinde Suriye ve Irak dahil ise Anadolu halkının Arabistan adına mandaterlik talebine hak ve yetkisi olabilir mi?

g) Bugünkü hükümetin siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takip ettiği görülüyor. Fark nedir? Hükümet Amerika mandası için ne düşünüyor? Yani buna eğilimli mi, yoksa isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliği terk ettiler? Amerikalılar mandayı almaya ne dereceye kadar yatkın ve heveslidir?

2- Sivas Kongresi'nin toplanması Erzurum Kongresi'nin neticesine bağlıdır. Bununla ayrıca iştigal edilmektedir. Yüksek şahsiyetlerinin bunu beklemek üzere ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur. Saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal"

"Asayişle alâkalı ve aceledir
93 Amasya, 30.7.1919

3. Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanlığı'na

1- Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:

a) Tam istiklâl talep edildiği hâlde, vatanın birçok bölgeye ayrılacağı ve birkaç mandaya bağlı tutulacağımız Dörtler Meclisince (Paris Barış Konferansı Komisyonu) kararlaştırılmıştır. Bu bakımdan ve buna mâni olmak için, Amerikan temsilcisi, bir manda talep etmenin de en uygunu olacağını söylemiştir.

b) Yalnız hükümetin hakları mevzu-u bahis, memleketimizin tamamiyetinin müdafaası esastır.

c) Amerika'dan herhangi şekilde bir hükümet talep etmeyeceğiz. Amerika'ya âdil bir hükümet kuracağımız konusunda güvence vereceğiz. Anayasamızın hükümlerinin yürürlükte kalması, hanedanın her türlü hüküm sürme haklarına dokunulmaması ve korunması, eskiden olduğu gibi dışarıda temsilcilerimiz bulunması şartıyla, Amerikan hükümetinin huzurumuza ve gelişmemize yardımcı olmasını talep edeceğiz. İsteyeceğimiz mandaterlik bu şekildedir.

d) Öğretim ve eğitimin yayılmasından ve genelleştirilmesinden maksat Amerikan okullarının köylerimize kadar girmesine müsaade değil, milli ve İslami öğretim ve eğitimi yaymaya ve genelleştirmeye çalışacağımız konusunda kendilerine söz vermekle beraber yardımlarını taleptir. Mandaterliği Amerikan misyonerlerine değil, Amerikan hükümetine sunmak istiyoruz.

e) Din ve mezhep hürriyeti esasen dini ve İslami esaslarının gereğidir; Amerikan efkâr-ı umumiyesi bu gerçeği bilmediği için, kendilerine bu konuda teminatı vermek istiyoruz. Temsilcinin sözünü ettiği sınırlar, savaştan evvelki sınırlarımızdır. Suriye ve diğer memleketler hakkında bizim mandaterlik talebine yetkimiz olup olmaması Kongrece çözülecek bir sorundur. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerika heyetleri halk oyuna başvurdular. Suriye ve Filistin de bağımsız bir Arap hükümeti kurulmasını taleple beraber, Amerika mandasını ötekilerden daha üstün tuttuklarını gösterdiler.

f) Mevcut hükümet daha yeni kurulduğundan siyaseti meçhuldür. Fakat evvela hükümetlerin siyasetleri zaaf ve İtilaf kuvvetlerinin her emrine boyun eğmekti. Tevfik Paşa Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile geri dönmüştür. Amerika, Ermenistan Hükümeti belli olmadan oralarda dolaşan heyetlerinin verdiği raporlara göre, büyük bir Ermenistan'ın kurulmasına maddi olarak imkân bulunmadığı görüşündedir. Mandaterlik hakkında ayrıntılı bir rapor posta ile sunulmak üzeredir.

2- Şimdilik tarafınızdan yapılacak tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat'ta ve kazalarda icap

eden tebliğlerde bulunmakta ve bunların iyi neticeler vereceğini ümit etmekteyim. Hepinize saygılarımı sunarım, efendim.

5. Tümen Kumandanı
Arif"

"Şifre Zata mahsustur,
Erzurum, 1.8.1919

Amasya'da 5. Tümen Kumandanlığı'na

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye ulaştırılması ve cevabının acele olarak alınması rica olunur.

Bekir Sami Beyefendi'yedir:

İlgi: 3.7.1919. Amerika mandaterliği hakkındaki son açıklamalarınızı öğrendik. Bu şartlara göre esas itibarıyla korkulacak bir şey olmaması lâzım. Bununla beraber daha bir nokta hakkındaki yüksek görüşlerinizi de almak istiyoruz. Lehimizde bu kadar elverişli şartlar ileri sürülmesine yatkın bulunacak olan Amerika Hükümeti, bu şekildeki bir mandaterliği kabul etmesine, yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi faydalar ve menfaatler temin etmiş olacaktır? Bununla kendi hesaplarına olacak gaye nedir? Bu konudaki yüksek kanaât ve bilgilerinizle de bizi aydınlatmanızı acele bekleriz, efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda arz olunur:

Mustafa Kemal Paşa'ya Mahsustur: Amerikalılarla şimdiye kadar yapılan görüşmeler tabiatıyla hep hususi bir şekilde olmuş ve sırf bir faraziyeden ibaret kalmış olduğu için, mandaterliklerin her iki tarafa yükleyeceği şartlar üzerinde durulmamıştır. Mümkün olduğu takdirde, hazırlıklara başlanarak Sivas Kongresi'nin bir an evvel açılması gereğini özet olarak arz ederim.

Kurmay Yarbay
Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Muhterem Efendim,

Memleketin siyasi vaziyeti en had devreye geldi. Kendimize bir istikamet tayini için Türk milletinin zarını atıp, müsbet bir vaziyet alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış vaziyet İstanbul'da şöyle görünüyor:

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerika Senatosu'na resmen teklif etmiş olmakla beraber, Senato'nun bu teklifi kabul etmemesi için bütün kuvvetlerini kullanıyorlar. Bölüşümden pay kaçırmak tabii işlerine gelmiyor.

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telafi istiyor, İtalya namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türkün birliğini, çağdaşlaşmasını, hakiki bir istiklâl kazanmasını gelecekte bile istemiyor. Yeni imkân ve fikirle tamamen çağdaş ve kuvvetli bir Müslüman-Türk Hükümeti, başında hilafet de olursa, İngiltere'nin elindeki Müslüman esirleri için kötü bir örnek teşkil eder. Türkiye'yi bir bütün hâlinde İngiltere alabilse, kafasını kolunu koparır, birkaç senede sadık bir sömürge hâline koyar. Buna, memleketimizde en başta ve bilhassa dini sınıflar çoktan taraftardırlar. Fakat bunu, Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olamayacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiye'yi bütün olarak korumak gereği duyulursa, yani bölüşmenin büyük askeri fedakârlıklarla yapılabileceğini anlarsa, Latinleri sokmamak için Amerika fikrine zahir ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasi adamları arasında zaten bu görüşe eğilimli olanlar vardır. Morisson (Morison) gibi ünlü kimseler Amerika'nın Türkiye'de manda kurmasına taraftar oluyorlar.

Başka bir çözüm yolu da Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve mutlaka İstanbul'dan mahrum ettikten sonra, eski "kapitülasyon"ları ve boğulmaya mahkûm iç sınırlarıyla baş başa bırakmak.

Biz İstanbul'da, kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere bir Amerika mandasını "ehveni şer" olarak görüyoruz. Dayandığımız noktalar şunlardır:

1- Aramızda, hangi şartlar altında olursa olsun, Hıristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı vatandaşı olma hukukundan faydalanacaklar hem de dışarıda bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, sürekli olarak müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten göstermelikten ibaret olan istiklâlimizden azınlıklar adına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muhtazam bir hükümet ve çağdaş bir idare kurulabilmesi için, Patrikhane'nin siyasi imtiyazları, azınlıkların kuvvetli

devletler vasıtasıyla yaptıkları sürekli tehditler ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2- Birbirini yok eden, menfaat, hırsızlık, macera ve şöhret için yaşayanların hırsını tatmin eden bu hükûmet anlayışı yerine, milletin refah ve kalkınmasını sağlayabilecek, halkı ve köyleri, sağlığı ve zihniyeti ile çağdaş bir halk hâline koyabilecek bir hükûmet anlayış ve uygulamasına ihtiyacımız var. Bunda lâzım gelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasi dış borçlar siyasi esareti artırıyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müspet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükûmet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükûmeti kurulmasını faydalı gören Filipin gibi vahşi bir memleketi, bugün kendi kendini idareye muktedir çağdaş bir makine hâline koyan Amerika bu konuda çok işimize geliyor. On beş, yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi eğitimli, zihniyetiyle gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi fakat yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3- Yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki rekabetlerini ve kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan daha kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4- Bugünkü emrivâkileri ortadan kaldırmak ve davamızı hızla dünyaya karşı savunabilmek için, gerekli güce sahip bir devletin yardımını istemek lâzımdır. İstilacı Avrupa'nın başvurduğu binbir yol ve alçakça siyasetine karşı böyle bir vekil olarak Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Şark Meselesi'ni de Türk Meselesi'ni de gelecek için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lâzım gelen Amerika da tabii mahzursuz değildir. İzzet-i nefsimizden epeyce fedâkarlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız, bazılarının düşündüğü gibi, Amerika'nın resmi sıfatında, dini eğilim ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerika'sı, Amerika'nın idari makinasında bir yer tutmaz. Amerika'nın idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O, türlü cins ve mezhepten insanları çok uyumlu ve kaynaşmış olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Şark'ta mandaterliğe, Avrupa'da başına dert açmaya taraftar değildir. Fakat onların izzet-i nefis meselesi yaptıkları şey, usûlleri ve idealleriyle Avrupa'dan daha üstün

bir millet olmak iddiasıdır. Bir millet samimiyetle Amerikan milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Amerikan resmi yerlerinin mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül oluştu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalı, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyânı temsil eden resmi ve gayrıresmi Amerika'nın Türkiye'yi olduğu gibi, hiçbir parçayı ayırmamak, eski sınırları dahilinde bütün olarak muhafaza etmek şartıyla genel ve tek bir manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika Komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmi Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya niyetli görünmüyor. Eğer manda alırlarsa, bütün milletleri eşit şartlar altında bir memleket evladı olarak kabul edip alacaklarını, mühim çevrelerden haber aldım.

Fakat Avrupa, mutlaka bir Ermenistan meselesi ortaya çıkarmak –bilhassa İngiltere– Ermenilere tavizler vermek istiyor. Amerikan efkâr-ı umumiyesinde Ermeni mazlumları adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim fikir adamlarını düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmi Bey gibi, hatta milli birliğe şekil veren diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir çözüm tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükûmet ve İngilizler, bunun Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için yapılan bir hareket olduğu düşüncesini Amerika'ya elbirliği ile benimsetmeye çalışıyorlar.

Her an bu milli harekâtı durdurmak için kuvvet gönderilmesi tasarlanıyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Milli hareket, süratle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok mühim çevreler garanti ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar, Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hatta, kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi de belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda bize yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, taksim ve izmihâl korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata

mecbur görüyoruz. Vâsıf Bey kardeşimizle bu hususta birleştiğimiz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir. *Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir. Gelecek için kalkınma ve birlik savaşı açmaya mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin düşünce ve medeniyet savaşında kaç tane şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlatlarından, yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Sizin, Rauf Bey kardeşimizle beraber, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı ümitle bekliyoruz.*

Saygılarımı gönderir, başarınız için dua ederim. Milli davada canıyla başıyla çalışanlar arasında sade birTürk askerinin tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

10.8.1919
Halide Edip

Afyonkarahisar, 13.8.1919

15. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur. İstanbul'daki çeşitli fırkaların birleşerek Amerika Heyeti'ne verilmek üzere aldıkları kararlar aşağıda belirtilir:

1- Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırları üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir toprak parçası terk etmeye Şark vilayetlerindeki Türklerin ve orada iş başında bulunan büyüklerin, bu bölgenin gelecekteki refahını ve serbestçe gelişmesini düşünerek razı olabilecekleri fikrinde olduklarını, yalnız bu fikirlerini oradaki Kürtlerle işbirliği yapmış olmalar ve Kürtlerin de Ermenilere toprakları terk etme düşüncelerine kesinlikle karşı bulunmaları dolayısıyla açığa vurmak istemediklerini ve hatta açığa vursalar bile, oradaki Türk çoğunluğunun, aşağıdaki şartların yerine getirileceği konusunda kendilerine güvence verilmedikçe bu fikirde Kürtlerden ayrılmayacaklarını zannettiklerini tespit etmiştir. Şöyle ki: Birincisi, Türk ve Kürt çoğunluğunun ve aralarındaki diğer azınlıkların yaşadıkları toprakların bütünlüğü; ikincisi, Türk istiklâlinin tam olarak temin edilmesi ve fiilen teyit olunması; üçüncüsü, Türkiye'nin çağdaş medeniyete ulaşabilmesi için serbestçe gelişmesine mâni olan kayıtların kaldırılmasıyla Wilson Prensiplerinde vaat edildiği üzere, istiklâl ve hukukundan en emin bir tarzda istifadesine imkân verilmesi; dördüncüsü, bu

hususlarda ve Türklerin gelişmelerinin çabuklaştırılmasında Amerika'nın bize yardımcı olacağını, Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) karşı taahhüt etmesi.

2- Tahliye edilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin gönderildikleri yeni arazide derhal iskânı ve bu arazilerden derhal istifade etmelerini temin için Amerika'nın yardım etmesi.

3- O civarda ve bilhassa Erzincan ve Sivas arasında yoğun olarak bulunan Ermenilerin de Yeni Ermenistan sınırları içine gönderilmelerinin sağlanması.

4- Ermenistan adına ve hesabına gerçekleşmesini muhtemel gördüğümüz arazi terk etme hali, bağımsız bir Ermenistan adına değil, fakat büyük ve medeni bir devletin mandası altında gelişecek çağdaş bir devlet adına olacaktır. Çünkü bugünkü Ermenistan'a arazi terk etmek, Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya yaratmak demek olduğu gibi, Kafkasya için de bir sıkıntı çıkarmak demektir.

5- Bütün bunlar tartışılabilir bir "teklif" mahiyetindedir. Bunların kesin bir şekil alabilmesi, memleketteki heyetlerle temas kurmaya bağlı ise, oraya Amerika heyetinden birinin gönderilmesi şarttır.

6- Ve en nihayet, meselenin kanuni ve meşru bir şekle sokulması için Osmanlı Milli Meclisi'ne götürülmesi tâbidir.

12. Kolordu Kumandanı
Selâhattin

Şifre
Zata mahsustur
339 Erzurum, 21.8.1919

12. Kolordu Kumandanlığı'na
20. Kolordu Kumandanlığı'na

(Yalnız 12. Kolordu). İlgi: 13.8.1919.

İstanbul'da çeşitli fırkaların Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar, burada Heyet-i Temsiliyemizce son derece üzüntü ve esefle karşılandı. Çünkü birinci maddede Ermenistan'a Vilâyât-ı Şarkiyeden toprak verilmesi mevzu-u bahis olmaktadır. Hâlbuki, ezici çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu vilayetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına yazılmasının, bugün için uygulamada mümkün olamayacağı şöyle dursun, unsurlar arasındaki nefret ve intikam hissi-

nin dehşet ve şiddeti, Osmanlı Ermenilerinin geri dönmeleri hâlinde bile vilayetler içinde yoğun olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. Bu bakımdan suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine gösterilecek en büyük müsaade, adaletli ve eşit şartlar altında vatanlarına dönmelerini kabulden başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede; Erzincan ve Sivas arasında yoğun bir Ermeni topluluğu bulunduğu hayali, bilgisizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir: Harpten evvel bile buralarda oturanların büyük çokluğu, Türk, birazı Zaza denilen Kürtlerden ve pek azı da Ermenilerden ibaretti. Bugün artık mevcudiyetinden söz edilecek sayıda Ermeni yoktur. O hâlde bu gibi cemiyetler yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak isterlerse, hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin barış hazırlıkları dolayısıyla yaptıkları resmi istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. Bu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal"

Asayişle İlgilidir
2013

Ankara, 14.8.1919

3. Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa'ya (Mahsus): İstanbul'a gönderilmek üzere yazmış olduğunuz son cevaplarınız yerine ulaştırılmış ve cevaben basılı bir raporla, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmi, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok şahsiyetin düşüncelerine uygun olan Kara Vasıf'ın, yani Cengiz'in ve Halide Edip Hanım'ın görüşlerinin yer aldığı uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile özetlenerek arz edileceği gibi, asılları da Sivas'a gönderilecektir. Bunların hepsinde bir yardıma ihtiyaç duyulduğu ve bu yardımın Amerika tarafından yapılmasının en az zararlı yol olarak kabul ve uygun bulunduğu şeklinde bir gerekçe ileri sürülmektedir. Basılı rapor; Câmi, Rauf, Ahmet, Reşit Hikmet, Reşit Sadi Beyler ile Halide Hanım, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün fırka ve cemiyetlerin düşünceleri yoklandıktan sonra büyük çoğunluğun görüşüne göre düzenlenmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an evvel iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak lâzımmış. Amerikalıları oyalayarak hareketleri geciktirilmeye çalışılıyormuş. "Kongre hemen kesin bir karar verebilir mi?" sualiyle Amerikalılar buna taraftarlığı

ima ediyormuş. Kongrenin toplanmasını çabuklaştırmanız rica olunuyor.

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat

Bu telgrafta sözü edilen uzun mektuplar günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Birbirine ekli olan o şifrelerden biri de şuydu:

"Asayişle alâkalıdır
Zata mahsustur — Ankara, 17.8.1919

3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı
Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine (Mahsus): 16.7.1919 tarih ve 880 sayılı şifrenin dokuzuncu maddesinin ekidir:

Kara Vasıf'ın 10 numaralı madde hakkında ek olarak verdiği malumat:

1- Bir yardım şeklinde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi, Milli Kongre, bir arzu gibi telgrafla hükümetimize yazarsa, Wilson'ın Amerika Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak noktası olacaktır. İstanbul'da pek çok aydın bu görüşten yanadır ve böyle bir şey hazırlıyorlar. "Eğer Anadolu da yaparsa faydalı olur" diyorlar. Böyle olursa, Amerika'nın mandasından istifade ederek diğer alçak düşmanları memleketimizden çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak mümkün olur ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle suçluyorlar. Yani hükümeti aşağılayıp milletimizi de horluyorlar. Temsilcilerine İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları .... sonra diyorlar ki, Avrupa'nın cesaret etmediğini siz kabul ediyorsunuz. Mesela, Avrupa büyük Ermenistan kurulmasını düşünmüyor. Sizin Sadrazam Toros'tan sınır veriyor, Ermenistan istiyor. Hâlbuki şimdiye kadar Amerikan komisyonlarından hiçbirisi bile buna mümkün demedi. Bütün raporlara göre, Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan kurmak hatta, muhtar ve mahalli idareler bile tesis etmek bile mümkün değildir. Nüfusları yok. Toprakları yok. Bu idare müthiş bir askeri kuvvete dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika bu lûtfu yapamaz. Diğer devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki, oraları zapt etsin ve "..... barış" yapsınlar. Bu da mümkün değil.

Rekabet bunu engeller. İşte İstanbul'un haberleri. Orada iyice düşünülsün. Zaman epeyce vardır. Amerika Kongresi hemen hemen Wilson'ı dinlemek üzeredir.

2- İstanbul'da büyük temaslar var. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir emir verir mi? Yoksa İstanbul'un karar ve çalışmalarını benimser mi? Bu çalışmaların gayesi, milletin birliği, vatanın bütünlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin temini! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir emir vermezse ve kendisi hemen oradan Amerikalılar, İngilizler ve diğer yabancılarla temasa geçmezse, tabii burada faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna dikkati çekerim. Bu rolü, siyaseti daha iyi yürüten bir (tgtlkhn) Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesine ve kuvvetine dayanmak ise (btlstn), onun sözleri, beyanatı, tavır ve hareketleriyle tutum ve söz olarak yalanlamış.

3- Çolak Hüseyin Selâhattin ikiyüzlü gidiyor. Sadık Bey'in en gözde bendelerinden olan bu şahsın mevki sahibi olmaması düşünülüyor.

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat

Kara Vasıf Bey'e bildirilmek üzere verilen cevap şuydu:

Şifre
Zata mahsustur
Acele
152 Erzurum, 19.8.1919

20. Kolordu Kumandanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine

İlgi: 17.8.1919.

1- Bahsedilen Amerika manda fikrinin nasıl bir yardım sağlayacağının dikkatli bir incelemeden geçirilmesi ve milli gayemiz açısından bir faydası olup olmayacağının da hesaplanması pek mühimdir. İstanbul'da çalışan grubun gayesi; milletin birliği, vatanın bütünlüğü, istiklâl ve hâkimiyetin temini noktasında toplanmış gösterildiğine göre, Amerika mandasını kabul vaziyette bu gaye korunmuş olabilir mi?

2- Milli arzuya tâbi olmayan ve onlara uygun düşmeyen kararlar, hiçbir zaman milletçe kabul edilemeyeceğinden, milletimizin ve vatanımızın alınyazısını tayinde, milli vicdana tercüman olmaktan ibaret bulunan vazifemizi tam olarak yerine getirebilmek için, milli arzunun odaklaşarak tek bir hedefe yönelmesini beklemeden hiçbir meselede yetkili görünmemiz

caiz değildir. Bu sebeple tarafımızdan yabancılarla olan temas ve irtibatın, kongrenin kararlarına uyularak millet adına yapılmasını tercih etmekteyiz. Allah'a şükür, vatanımızdaki milli cereyanın pek ziyade gelişmesi, kökleşmesi ve kuvvetlenmekte oluşu, bizleri daima bu noktaya doğru cezb ve davet ediyor.

3- Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki, memleket ve milletin alınyazısı hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükümet, fakat milli hâkimiyet esasını kabul ve milli bir meclisin mevcudiyetini benimseyerek ona dayanmayı gerekli sayan bir hükümettir.

Bu takdirde, İstanbul Hükümeti'ni oluşturacak şahısların da mutlaka bu vasıfları taşıması lâzımdır.

Burada bizce olduğu gibi, oradaki çalışmalarınız da bu amacın sağlanmasına yönelmelidir.

4- Yakında kongre kararlarını öğreneceksiniz. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal"

Bir küçük bilgi daha vereyim. Sivas'a gelmiş olan gazeteci Mister Brown (Brovn) ile bizzat görüşmeyi münasip gördüm. Karşısındakini kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç.

Manda Meselesinin Kongre'de Görüşülmesi

Şimdi Efendiler, kongrede manda hakkında yapılmış olan görüşme ve tartışmaları elden geldiğince, olduğu gibi yüksek heyetimize anlatmaya çalışacağım:

Birçok kimse söz aldı. Hiç kimseye söz vermeden evvel başkanlık kürsüsünden kayıtlara aynen geçmiş olan şu kısa konuşmayı yaptım: Bu rapor üzerinde görüşmeye başlamadan evvel bazı noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Bu raporda mesela Mister Brown'dan söz edilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusunun getirileceğini söylediği bildirilmektedir.

Efendiler, Mister Brown; "Ben hiçbir resmi sıfatla görüşmüyorum. Tamamıyla hususi bir suretle görüşüyorum" diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır. Mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! "Manda siz ne derseniz odur!" diyor. Bu raporda mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında görüşmeden evvel on dakika istirahat edelim. [Saat: 3.25]

Sonraki oturumda, "İlk söz Vasıf Bey'indir." dedim. Vasıf Bey evvel mandanın ne olduğu konusunda uzun açıklamalar yaptı. Sözü başkalarına bıraktı. Tekrar söz aldı ve "Bir kere esas itibarıyla mandayı kabul edelim de, şartları hakkında daha sonra görüşürüz" dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir zat, "Genel kurulda asıl görüşülecek mesele, şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız? Mandayı nasıl yorumlayacak ve mandaterle ne tarzda görüşeceğiz? Bizi mandasına alacak devlet kim olacaktır? Asıl mesele budur," şeklinde konuştu. Ben, başkanlık kürsüsünden; "Zannederim bu rapordan iki görüş ortaya çıkıyor. Bunlardan birincisi devletin içte ve dışta istiklâlinden vazgeçememesi; ikincisi de devlet ve milletin yabancı devletlerin zararlı baskıları karşısında bir yardım ve destek ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüt doğuran nokta budur. İzin verilirse, bu noktayı etraflıca düşünmek için teklif komisyonuna havale edelim. Sonra da yüksek huzurlarınıza arz edelim. Herhalde içeride ve dışarıda istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz" dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey, "Yüklendiğimiz vazife pek ağır ve mühimdir. Boş tartışmalara ayıracak hiçbir dakikamız yoktur. Bu raporumuzu müzakere edelim ve vakit geçirmeksizin bir karar alalım" dedi. Ben, başkanlık kürsüsünden, "Bu meseleyi komisyon başkanı olmak dolayısıyla izah edeyim (ben aynı zamanda Teklif Komisyonu Başkanıydım). Bu rapor metni komisyonda okundu, üzerinde birçok konuşma ve tartışma yapıldı. Fakat kesin karar verecek şekilde bir görüş belirmedi. Evvelce, genel kurulda okunmaksızın teklif komisyonuna gönderilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup genel kurulun görüşü belirdikten sonra yeniden teklif komisyonuna gönderilerek kesin karar verilmesini istemiştik" dedim. İsmail Fazıl Paşa (merhum) da söz alarak şu beyanatta bulundu, "Bekir Sami Bey'in fikrine katılırım; kaybedecek vaktimiz yoktur. Esasen mesele de basitleşmiştir. Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tespit edeceğimiz karar budur. Böylesine mühim, hatta pek mühim olan bir meseleyi yeniden komisyona götürmek ve oradan yeniden genel heyete getirmekle vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız değerlidir. Buna bugün yarın yahut öbür gün genel kurulda bir karar verelim. Komisyonda vakit geçirmeyelim. Çünkü pek ince bir konudur.

Bunun ardından Hâmi Bey söz alarak, İsmail Paşa Hazretleri ile Bekir Sami Beyefendi'nin fikirlerine katıldığını söyledikten sonra, "Herhalde bir desteğe muhtacız, bunun en basit delili de devlet gelirlerinin fakat borcumuzun faizini karşılayabilmesidir!" buyurdular.

Bundan sonra Raif Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona karşılık olacak şekilde uzun beyanatta bulundu. Ondan sonra tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi ve dedi ki, "İsmail Fazıl Paşa Hazretlerinin tamamıyla katıldığım konuşmasına yalnız bir şey ilave edeceğim: Kırım Muharebesi'nden savaşı galip sıfatıyla çıkarak katıldığımız Paris Kongresi'nde, müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları bilinen şartlarla, bu şimdi okunan rapordaki isteklerimiz karşılaştırılacak olursa, bunlardan hangisinin daha çok istiklâli yok edici olduğu anlaşılır sanırım."

Bekir Sami Bey'den sonra Hâmi Bey ve Hâmi Bey'den sonra da Refet Bey (Refet Paşa) konuştular. Refet Bey'in konuşması aynen şöyleydi, "Mandanın istiklâli yok etmeyeceği muhakkak iken, bazı arkadaşlarımız, 'Bağımsız mı kalacağız yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?' tarzında birtakım görüşler ileri sürüyorlar! Onun için her şeyden evvel mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bununla beraber daha mandadan bahsetmezden evvel de fikrimizi gıcıklayan bu raporda bu tabirin ne suretle anlaşılmış olduğunu anlamak lâzımdır. Fazıl Paşa Hazretleri 'istiklâli muhafaza şartıyla manda' buyuruyorlar. Hâmi Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan rapor iki kısma ayrılıyor. Bir gerekçe kısmı var, ondan sonra bir de mandanın ne olduğunu anlatan kısım var... Manda meselesini bunlardaki görüş açılarından değerlendirebilmek için evvela bir noktayı anlamak isterim; bu rapor metni genel kurulda görüşülmeye sunulmuş mudur, sunulmamış mıdır?" İsmail Fazıl Paşa, "Yanlış anlaşıldığı için biz üçümüz –Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hâmi Beyler– bu muhtırayı geri çekiyoruz. Hiç verilmemiş saydık" dedi (Bu muhtıranın müsveddesi de temize çekilmişi de kendilerinde kalmıştır).

Başkanlıktan; "–Muhtıra geri alınmıştır" dedim.

Muhtıra geri alınmış olmasına rağmen, söz alan Refet Bey, kayıtlarda beş altı sayfa yer tutan parlak bir nutuk verdi. Bu konuşmadan, kayıtlara dayanarak olduğu gibi aldığım bazı

cümleler, konuşmanın maksadını izaha yetecektir, zannederim!

Refet Bey, diyordu ki, "Bizim Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün toplumları esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin milletlerin vicdanlarına saygılı olan Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir. .... Söz olarak manda ile istiklâl birbirine mâni olan şeyler değildir. Yalnız eğer biz gerçekte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için istiklâlimizi yok edici bir unsur olur. Bir de diyelim ki, biz dışarıda ve içeride tam bir istiklâl isteriz! Fakat acaba hemen kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan evvel acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim! Şurası bir muhakkaktır ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan taksim etmek istiyorlar; fakat eğer biz bugün bu devletin kefaleti altında bir barış antlaşması yapacak olursak, ileride müsait şartlar altına girer girmez hemen döner ve kendi faydamızı sağlarız. Fakat, eğer menfi bir vaziyet ortaya çıkacak olursa, acaba büsbütün zarar etmiş olmayacak mıyız?..... ....

Herhalde bir Amerikan kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda, beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve fakat on-on beş milyon lira geliri olan bir kavim için, bir dış dayanak olmaksızın yaşamak imkânı olamaz. Eğer bundan sonra da bu halimizde kalır ve dışarıdan bir destekle kalkınamayacak olursak, belki de ileride, Yunanistan'ın taarruzlarına karşı bile kendimizi müdafaa edemeyiz...

Allah muhafaza buyursun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş çıksa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurlarla asker getirebileceği hâlde, acaba biz Erzurum'dan hangi demiryolları ile ulaştırmamızı sağlayabileceğiz? O hâlde Amerika mandası her şeyden evvel bir kefil ve yardımcı bulmak için lâzımdır." Konuşmacı, sözlerini şu cümle ile bitirdi, "Eğer sunmuş olduğum bu açıklamalarla ilerideki görüşmeler için bir giriş yapabildimse müteşekkirim."

Efendiler, bu parlak ve ustalıklı nutkun, dinleyenlerin fikir ve görüşleri üzerinde yapabileceği yanıltıcı tesirin derecesini kolaylıkla takdir buyurursunuz. Zihinlerin, bunun ardından gelebilecek aynı görüşteki konuşmacıların nutuklarıyla büsbütün zehirlenmesine meydan vermemek ve kendilerini hususi olarak aydınlatıp yol göstermeye fırsat bulabilmek için, derhal "On dakika istirahat edelim efendim" diyerek oturuma ara verdim (Saat: 5.30).

Efendiler, bu nutkun son cümleleri üzerinde dikkatle durulmaya değer. Refet Beyefendi, Yunanlıların İzmir'i işgalini geçici sayıyor ve savaş hâlinde olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir'de kalır da savaş vaziyetine girilirse başa çıkamayacağımız kanaatimde bulunuyor.

Bundan sonraki oturumda; Bursa temsilcilerinden Ahmet Nuri Bey manda aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. Hâmi Bey buna daha uzun bir konuşma ile cevap verdi ve hakikaten pek uzun olan diskurunun sonlarına doğru, beyanatını şu malumatı vererek teyit ediyordu:

"Fakat şimdi biraz da işin kesin bildiğim bir yanından söz edeceğim. Konunun bu aşamasında, ilgili kişi ile şahsen bağlantı kurmuş olduğum için sözlerim tahmini değildir; kesin bilgilere dayanıyor İstanbul'dan hareket etmeden evvel, eski Sadrazam İzzet Paşa Hazretlerini ziyarete gitmiştim. Herhalde bir manda ihtiyacında olduğumuza kendileri de inanıyorlardı. Bendenizden de bu hususta fikrimi sordular, ben de düşündüklerimi arz ettim. Birkaç gün sonra bendenizi çağırtıp şu meseleyi izah ettiler: Suriye ve Adana bölgesinde dolaştıktan sonra, İstanbul'a gelip siyasi fırkaların görüşlerini öğrenmeye çalışan Amerika Tahkikat Heyeti üyeleri İzzet Paşa'yı konağında ziyaret ederek, Anadolu'daki milli teşkilatın Türk milletini temsil ettiği inancında olduklarını ve Paşayı da (yani İzzet Paşa'yı) bu işin müteşebbisi bildiklerini söylemişler ve 'Eğer siz Erzurum ve Sivas kongrelerine Amerika mandasını talep ettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir' demişler. Paşa bunu bendenize izah ettikten sonra, bu milletin bir harbe daha kuvveti kalmadığından ve herhalde böyle bir çareye müracaat zorunda kaldığımızdan söz etti ve Sivas'a gittiğim zaman oradakilere bu vaziyeti anlatmamı tavsiye buyurdu. İzzet Paşa'nın kanaati de bu suretle istenecek bir mandanın yüzde

doksan kabul ihtimalinin bulunduğu ve yalnız bizim için birtakım şartlar ileri sürmenin zaruri olduğu merkezindedir. Hatta Paşa, Amerika için milletin arzusuna dayanmayan bir mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, Kongremiz tarafından gösterilecek arzunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir dayanak noktası olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim. 'Mandanın kendinden çok adına karşı çıkanlar boşuna telaşlanıyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet, işin gerçeğinde ve niteliğindedir. Manda altına girdik demeyelim de, isterlerse devlet-i ebed-müddet devlet olduk!' diyelim."

Bu son söze cevap verenler arasında, Hüsrev Sami Bey'in şu sözleri işitildi, "Fakat bizim bu çalışmalardan maksadımız kendimizi müdafaa ile millet-i ebed-müddet olduğumuzu ispat etmektir!" Hâmi Bey buna, düşüncesinde bir geriye dönüş sezgisi uyandıracak şekilde cevap verirken, Kara Vasıf Bey söz aldı ve o günkü toplantının sonuna kadar konuştu. Vasıf Bey'in uzun sözlerinin kısasını, kayıtlara olduğu gibi geçmiş olan şu cümlelerle yüksek dikkatlerinize sunuyorum, "Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bırakacaklarını söyleseler bile, yine bir dış desteğe muhtacız (Vasıf Bey, sözlerinin başında mandaya "dışarıdan destek" adını verelim demişti). Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler; hâlbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile yeterli değildir. O zaman güç bir vaziyette kalacağız; bu vaziyette bağımsız olarak yaşamaya mali vaziyetimiz elverişli değildir. Sonra, yanı başımızda, bizi taksim etmeyi emel edinmiş hükümetler var; onların ihtirasları karşısında mahvoluruz. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyareyle havada uçuyor, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar drenot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hallerde bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler."

Vasıf Bey, konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

"..... İstanbul'daki Amerikalılar: 'Mandadan korkmayınız. Cemiyet-i akvam Nizamnâmesi'nde yeri vardır," diyorlar. İşte bütün bunlardan dolayı İngiltere'yi kendimize daimi düşman, Amerika'yı da ehven-i şer kabul ediyorum. Eğer uygun bulursanız, buradan İstanbul'daki

temsilciye bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz."

Eylül'ün dokuzunda salı günü yapılan toplantıda, manda meselesine temas eden Rauf Bey'in kayıtlara geçen konuşması aynen şöyledir, "Bu manda meselesi üzerinde şimdiye kadar gerek basın ve gerekse başka çevreler tarafından birçok sözler söylendi. Gerçi heyet-i âliyyenin harici destek prensibini kabul buyurmuş ise de, bu desteği kimden isteyeceğimiz açıklanmadı; Amerika olduğu dolaylı olarak anlatılıyorsa da, bence doğrudan doğruya zikrinde bir mahzur olamaz!"

Erzurum Kongresi Hiçbir Şekilde Manda Kabulü Hakkında Karar Vermiş Değildir

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, Rauf Bey'in görüşüyle, gerek Sivas Kongresi heyetinin ve gerek Erzurum Kongresi heyetinin anlayışları arasında bir görüş ayrılığından doğan yanlışlık olduğuna şüphe yoktur. Rauf Bey'in görüşünün yorumu niteliğinde olan bu sözlerin, gerek Erzurum gerekse Sivas Kongreleri beyannâmelerinin yedinci maddesindeki yazılışından kaynaklandığına hükmedilebilir. Hakikaten bu maddenin yazılış tarzında, belki de mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmemiş propagandalarıyla efkâr-ı umumiyeyi bulandıranları susturmak ve belki bundan da çok, onların iddialarına cevap olacak bir hususiyet vardır. Madde metni dikkatle okunur ve incelenirse ne manda ne de Amerika'nın mandaterliğini talep fikrinin yer aldığı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu noktayı açıkça göstermek için mevzu-u bahis maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

"Madde: 7 –Milletimiz çağdaş gayelerin büyüklüğüne inanır; teknik, sınai ve iktisadi vaziyetimizin ve ihtiyacımızın bilincindedir. Bu itibarla devlet ve milletimizin, hâkimiyet ve istiklâli ile vatanımızın bütünlüğü korunmak şartıyla altıncı maddede belirtilen sınırlar içinde, milliyetin gereklerine saygılı ve memleketimizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik, sınai ve iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız. Böyle adaletli ve insani şartları içine alan bir barışın bir an evvel gerçekleşmesi, insanlığın güvenliği ve dünyanın huzuru adına başta gelen milli gayemizdir."

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı görüşü vardır? Olsa olsa, "herhangi

bir devletin teknik, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız" sözlerinden manda fikrini çıkaranlar olabilir. Fakat mandanın mana ve gayesinin bu olmadığı bir muhakkaktır. Her zaman ve bugün bile bu açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbekir demiryollarının yapımı için bir İsveç grubunun ve Kayseri-Sivas-Turhal hatlarının inşası için de bir Belçika grubunun teknik, sınai ve iktisadi yardımını memnuniyetle kabul ettik. Mesela, Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an evvel kurulup yapılmalarında olsun, öteki bütün kara ve demiryollarımızın, limanlarımızın yapımlarında olsun, teklifte bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını memnuniyetle kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin içeride ve dışarıda devlet ve milletimizin hâkimiyet ve istiklâlini ile vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelmiş gizli gayeleri olmasın. Bu maddede yer alan "Milliyetin esaslarına riayetkâr ve memleketemizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devlet" ifadesinden, Amerika Devleti mânâsının çıkarılması da yersizdir. Çünkü milliyetin gereklerine riayetkâr dünya devletleri arasında yalnız Amerikalılar yoktur. Mesela İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı vasıfta devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de mevzu-u bahis olabilir mi? Bir de eğer Amerika Devleti'ne bir ima yapılmak istenseydi, "herhangi bir devletin" ifadesi yerine "bir devletin" veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle yetinilmesi lâzım gelirdi. Bu bakımdan maddenin izah ettiği şartlar çerçevesinde teknik, sınai, iktisadi yardımın iyi karşılanacağı hususunun bütün devletleri kapsadığı açıktır.

Efendiler, bu manda meselesi hakkındaki görüşümün –bu görüş bundan evvel yapılan ve şu anda heyet-i âliyyenizin de öğrenmiş bulunduğu bunca yazışma ve tartışmalarımızla ortaya konmuştur– aylardan beri gece gündüz beraberinde bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmedilebilir mi? O hâlde Rauf Bey ya esasen benimle hemfikir değildi, veyahut hemfikirdi de, Sivas'ta, İstanbul'dan gelenlerle yaptığı konuşmadan sonra fikir değiştirmiş oluyordu. Burasını kestirmek bence güçtür. Şimdi biraz da Rauf Bey'i dinleyelim. Rauf Bey sözüne şöyle devam ediyor:

"Mütarekenin yapıldığı sıralarda, Almanların barış antlaşmasını imza etmeyecekleri sanılırken, İngiliz basını bazı sırları açığa vurdu. Bunun birinci kısmı, Almanya'nın barış antlaşmasını imza edeceği konusu idi. Bu gerçekleşti. İkinci kısmı da Türkiye'nin taksim edileceği konusu idi. Bu, çok şükür gerçekleşmedi. Bu kısımda, konferansın aldığı karar gereğince Kızılırmak'ın doğu tarafı Ermenistan sayılarak Amerika himayesine veriliyor. Belki Gürcistan ile Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor, deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki topraklar da, İzmir ve İstanbul bunların dışında kalmak üzere, denize çıkış yeri Antalya olarak Türkiye'yi oluşturuyordu. Bu bölgenin kuzeyi, İtalya ve Fransa'ya, güneyi de İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmir'in işgali, bu açığa vurulan sırların doğruluğunu ispata başladı. O hâlde böyle bir tehlike karşısında memleketimize karşı en tarafsız vaziyette bulunan Amerika'nın desteğini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim."

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için bundan sonra daha çok devam eden sözlerini dinlemeye bilmem lüzum kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve tartışmalı olarak geçen bu manda görüşmesi, taraftarlarını susturacak ortalama bir çare bulunarak sona erdi. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu, "Amerika'da senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan menfi yöndeki propagandaların doğurduğu fikir cereyanını düzeltmek için, her şeyden evvel Amerika Kongresi'nden memleketimizi inceleyecek ve gerçeği görecek bir heyet davet etmek." Bu teklif oybirliği ile kabul edildi. Kongre, başkanlık divanının imzalarıyla bu yolda bir mektup kaleme alındığını hatırlıyorsam da, bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba hususi bir ehemmiyet de atfetmiş değildim.

Efendiler, sırası gelmişken kısaca şunu belirteyim: Vesika olarak başvurduğum kongre tutanakları, Başkanlık Divan Kâtipliği'nde bulunan Afyonkarahisar temsilcisi Şükrü ve manda lehindeki nutuklarını dinlediğimiz Hâmi Beyler tarafından tutulmuş ve Hâmi Bey'in yazısıyla, muatazam bir deftere temize çekilmiştir.

Sivas Kongresi'ni Baltalama Teşebbüsleri

Efendiler, kongre 11 Eylül'de sona erdi. 12 Eylül'de Sivas halkının da hazır bulunduğu açık bir toplantı yapılarak bazı nu-

tuklar irat edildi. Kongre görüşmeleri sırasında, mühim olarak Meclis-i Mebusan seçimlerinin çabuklaştırılması ve meclisin nerede toplanması gerektiği konularına dokunuldu. Fakat, şimdi izahına başlayacağım meseleler, Kongre görüşmelerini kısa kesmeyi icap ettiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Heyet-i Temsiliye meşgul oldu. 9 Eylül 1919 günü toplanmış olan bazı bilgiler Kongre'ye şu şekilde açıklandı, "Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki İngiliz kuvvetleri bir kat daha artırıldı. General Milne, Konya'ya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa karşı koymaya çekiniyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de, tıpkı Cemal Bey türünden bir adammış. Pek sayın arkadaşların böyle vaziyetler karşısında şiddetli davranma taraflısı olduklarını bildiğimden, hemen sert tedbirler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da Kongre'nin kendisine olan itimadına dayanarak, kongre adına gereken beyannâme ve girişimlerde bulunmuştur. Bu davranış tarzının yüce heyetinizce kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa valilere sert uyarılarda bulunuyor. Bölgelere yüksek rütbeli subaylardan milli kumandanlar tayin ediyor ve bu kumandanlara millet adına her türlü yetki verilmiştir" diyor. Kongre teklifi kabul etti. Bundan sonra ben izahate şöyle devam ettim:

"Buraya Galip Bey isminde bir vali tayin edilmiş, geliyormuş. Fakat bunun Harput Valisi Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir bilgi elde ettik. Mister Noell isminde bir İngiliz binbaşısı Bedirhanlılardan Kâmuran, Celâdet ve Cemil Beylerle beraber yanında on beş kadar Kürt atlısı olduğu hâlde Malatya'ya gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput valisi de görünüşte bir posta hırsızının takip bahanesiyle otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki (Adıyaman) müfreze de verilmiştir. Maksatlarının Kürtleri, Kürdistan kurulacağı vaadiyle aleyhimize çevirerek, bize karşı suikast yapılmasına sevk etmek olduğu anlaşılmış ve karşı tedbirlere de başvurulmuştur. Diyelim ki valiyi ve diğerlerini tutuklatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya davet etmiştir. Bu vaziyet üzerine 13. Kolordu Bölgesinde faaliyete geçtik. Gereken tedbirler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilecek bir askeri müfreze fesat çıkaranları tepeleyecektir. Buradaki

Kolordu Kumandanı da gereken tedbirleri almıştır. Malatya'ya ve öteki yerlere de gereken emirler verilmiştir."

Efendiler, Sivas Kongresi'nin hemen hemen bütün toplantı süresince, sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan geri kalmıyordum. Fakat aldığım bütün malumatı olduğu gibi kongre heyetine sunmakta faydadan ziyade mahzur buluyordum. Gördünüz ki, şimdi izah edeceğim üzere, gerçekten tehlikeli sayılabilecek mahiyette olan Ali Galip meselesinden de söz ederken dikkatli bir dil kullanmayı tercih etmiştim. Bence en mühim mesele, her türlü güçlük ve tehlikelere rağmen, Sivas Kongresi'nin neticeye ulaşan kararlarla, görüşmelerini bir an evvel tamamlamış olmak ve alınan bu kararları memlekette uygulamaya girişmekti. Bu arzum yerine geldi. Bütün memleketi içine alan milli teşkilât nizamnâmesinin ve genel kongre beyannâmesinin hemen bastırılarak her yere dağıtılması yoluna gidildi. Yalnız beklenenlerin dışında yeni olaylar karşısında kalındığından, kongre sona erdiği hâlde, kongre üyelerinin yeni gelişmeler kendini gösterinceye kadar Sivas'ta kalmalarını uygun gördüm ve icabında daha kuvvetli fevkalâde bir kongre toplamak için de hazırlık yaptım. Ali Galip'in firarı üzerine, Kongre heyetini Sivas'ta bekletmekten vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine fevkalâde kongre toplanmasına da ihtiyaç görülmedi (Vesika: 55).

Ali Galip Olayı

Şimdi Efendiler, Mücadele tarihimizde mühim bir vaka arz eden Ali Galip meselesi hakkında biraz açıklamalı bilgi vereyim:

Efendiler, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğum zaman Celâdet ve Kâmuran Ali adlarında iki şahsın yabancılar tarafından bol para ile İstanbul'dan Doğu'ya gönderileceği, bunların yıkıcı propaganda ve aleyhte kışkırtıcılık yapmakla vazifelendirildikleri; bir iki gün içinde hareket etmiş ve edecek oldukları istihbaratı alındı. Bu haber üzerine, bunların dağdağaya meydan verilmeden gözetlenerek tutuklanmaları lüzumunu 3 Temmuz tarihinde Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanı'na, ayrıca Kurmay Başkanı Halit Bey'e ve Canik Mutasarrıfına bildirdim.

20 Ağustos'ta 13. Kolordu Kumandanı'na verdiğim emirde, mevzu-u bahis insanların İstanbul'dan hareket ettiklerinin

bildirildiğini ve alınacak tedbirler arasında, bilhassa Mardin İstasyonun'da sıkı bir kontrol yapılmasının uygun olacağını yazdım.

Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, "Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbekirli Cemil Paşazade Ekrem adlarında üç şahsın, yanlarında, vaktiyle Diyarbekir vilayetinde aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subay bulunduğu hâlde silahlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Arga (Akçadağ) üzerinden Malatya'ya geldikleri, orada mutasarrıf ve belediye başkanı tarafından karşılandıkları", 13. Kolordu'nun yazısından anlaşılıyor. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 3. Kolordu Kumandanlığı'na bununla ilgili olarak gönderdiği 6 Eylül 1919 tarih ve 529 sayılı şifresinde verilen malumatta, "yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere, İstanbul Hükümeti'nin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayının mevcudunun azlığı yüzünden bunları tutuklamaya cesaret edemediği, bununla beraber hemen tutuklanmaları için İstanbul'a başvurulduğu, 13. Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksatla ne vazife için, nereleri gezecekleri konusunda bildiklerini Harput Valisinden sordum" denilmekte idi (Vesika: 56). Harput Valisi Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne maksatla geldiklerini 3 Temmuz tarihinden beri bilmekteyiz. Beş on silahlı Kürt'e karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tutuklanmalarına cesaret edilememiş. Asıl hayret verici olan taraf, bunların tutuklanması için İstanbul'a başvurulmuş olduğu haberidir.

Bu küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen noktaları, o zamanki vaziyet değerlendirmesinde, dikkate değer anlayış ve zihniyet farklarının bulunduğunu göstermesi bakımından kayıt ve işaret ediyorum.

Diyarbekir'de, 13. Kolordu Kumandanı'nın tutumu şüpheli görüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun kurmay başkanına 3. Kolordu Kumandanı'nın imzasıyla, 1 Eylül 1919 tarihinde yazılan (zata mahsus) şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle beraber İngiliz binbaşısının mutlaka tutuklanıp Sivas'a gönderilmeleri için Elaziz'de bulunan 15. Alay Kumandanı İlyas Bey'in kendi komutasında altmış kadar atlı ve katırlı askerden oluşan bir

müfrezenin en geç 9 Eylül'de Harput'tan Malatya'ya hareketiyle ilgili olarak ve işin kestirmeden bitirilmesi bakımından doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin süratle hareketinin temini rica edildi. 8 Eylül'de, Sivas'tan da bir otomobille bazı subayların gönderileceği malumatı verildi (Vesika: 57).

> Diyarbekir'den, Kurmay Başkanı'nın 7/8 Eylül 1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede şöyle deniyordu, "Tutuklama ile ilgili talebi öğrendim. Bu hususta kumandan beyin emir vereceğini hiç zannetmiyorum. Çünkü askeri özelliklerini biliyorum. Tarafımdan yapılacak tebligatı ise yerine getirmekten tereddüt ederler. Bu konuda İstanbul'la haberleşmekteyiz. Bu hale göre ne yapılması gerekeceğinin tayini yüksek kararınıza bağlıdır. Şifre kaleminin 357 numarasıyla arz edilmiştir.
>
> 13. Kolordu Kurmay Başkanı
> Halit"

Elaziz'deki Alay Kumandanı İlyas Bey'den 13. Kolordu kumandanının emrine cevaben gelen 8 Eylül tarihli telgrafta da; "Kolordudan aldığım emir üzerine hareketim geri bırakılmıştır. Kolordunun izni olmadan, buradan hareket etmekliğim uygun düşmeyeceğinden, hareket emrinin Kolordudan bildirilmesine lütfen yardımcı olunuz" denilmekte idi (Vesika: 58).

Halit Bey'e hemen verdiğim cevap aynen şuydu:

> 7/8.9.1919
>
> Bu kişilerin alçaklıkları ortaya çıkmıştır. İstanbul Hükümeti..... ..... bu alçaklığa ortaktır. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu konuda tebligatımızda hiç kimseyi tereddüde sevk etmeyecek suretle emir vermek, vakit geçirmemek lâzımdır. Kumandanın tereddüt edeceğine ihtimal veriyorsanız, zat-ı âliniz tarafımızdan Elaziz ve Malatya'daki alay kumandanlarına yapılmış olan tebligatımızın uygulamasını bildiriniz. Gerçekten lüzum varsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen kumandanlarından birisi üzerine alsın! Oyalanma zamanı geçmiştir. Yapılanlarla ilgili cevabınızı bekliyoruz, kardeşim.
>
> Mustafa Kemal"

Alay Kumandanı İlyas Bey'e de aynı tarihte bizzat şu emri verdim, "Malûm şahısların hıyaneti ortaya çıkmıştır. İstan-

bul'daki merkezi hükümet de bunların hainliğine ortaktır. Kolordunuz kumandanı bu konuda izin istemiş ve cevap alamamış olabilir. Bu bakımdan bu meselenin çözüme bağlanmasını zat-ı âlinizden beklerim.

Cevabınızı bekliyorum, efendim. Malatya'da bu işi halletiktен sonra, icap ederse Sivas'ta bize katılırsınız. Mustafa Kemal". Şifre haricindeki imza da 3. Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'indi.

Malatya'da bulunan 12. Süvari Alayı Kumandanı'nı da 7/8 Eylül gecesi bizzat telgraf başına çağırmış ve görüşmekte idim. Alay Kumandanı Cemal Bey'den vaziyeti ve kuvveti hakkında bilgi aldım. Gelenlerin beraberlerindeki silahlı Kürtlerin "on beş yirmi kişi kadar" olduğunu ve alayın da merkezde "fakat o kadar kuvveti" bulunduğunu söyledi. Ben bu kuvveti yeterli gördüm. Hatta, süvari ve topçu alayının yalnız subayları yeterli olabilirdi. Yalnız, hususi vaziyeti ve halet-i ruhiyeyi anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf konuşması şöyle geçti:

Ben "Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerin hep beraber ustalıklı bir tertiple bu gece yakalanarak Sivas'a gönderilmeleri elzemdir. Vaziyetiniz bunu yapmaya müsait midir? Size buradan ve Harput'dan yardım yetiştirilecektir."

Cemal Bey, "Valiyi de beraber mi?"

Ben, "Bilhassa, evet!"

Cemal Bey, "Arz ettiğim üzere vaziyet ve kuvvetim buna müsait değildir. Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerin yakalanmaları hakkında 13. Kolordu Kumandanı'yla haberleşme yapıldı. Neticesinde, vaziyetin nezaketi dolayısıyla, şimdilik tutuklanmalarının uygun olamayacağı hakkında emir de çıkmıştır" dedi.

Artık bu zatın daha ziyade üzerine varılamazdı. "Kendilerine hissettirmeksizin sıkı bir şekilde göz hapsinde bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, ne tarafa doğru gittiklerini ve ne vasıta ile hareket ettiklerini hemen bildiriniz" talimatını vermekle yetindim (Vesika: 59).

8 Eylül günü, Cemal Bey'den şifre ile; "bilinen şahısların hâlâ orada olup olmadıklarını ve göz hapsinde tutmak için alınan tedbirlerin güvenirlik derecesini" sordum ve "kendisine, günde iki defa rapor vermesini" emrettim.

Halit Bey'e yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylül 1919) aldığım cevapta, Elaziz'deki Alay Kumandanı İlyas Bey'e emir verildiği bildiriliyor ve bu emrin bir sureti veriliyordu (Vesika: 60).

Kolordu Kumandanı Cevdet Bey de İlyas Bey'in 52 katırlı asker ve iki mitralyözle 9 Eylül sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. 9 Eylül tarihli olan bu şifresinde; "muhalefetlerle dolu bir muhitte daha fazla icraat yapmamak hususunda kendisini mazur göreceğimi" de söylüyordu (Vesika: 61).

9 Eylül'de, İlyas Bey müfrezesinden başka, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya mensup bir bölük de Malatya'ya gönderildi (Vesika: 62, 63, 64).

Vali Ali Galip'in ve Bedirhanlılar ile Cemil Paşazâde'nin yaptığı propaganda tesirini kaldırmak için, Elaziz ve Dersim bölgesi ile ilişkisi olduğunu bildiğim ve Kemah'ta bulunan Hâlet Bey'e (eski mebus), 9 Eylül'de Elaziz'e hareket etmesini ve Haydar Bey'le irtibat kurmasını yazdım (Vesika: 65). Ayın sonuna doğru oraya vardı.

Van valisi bulunan Haydar Bey de Elaziz vilâyetini vazifesine başlamak üzere Erzurum'dan yola çıkarılmıştı. Haydar Bey, 15. Kolordu'ya bağlı olup, Mamahatun'da bulunan bir süvari alayı ile de irtibat kurarak, gerektiğinde bu alayı Malatya'ya doğru harekete geçirecekti.

Otomobille bazı subayların da Malatya'ya sevk edileceğine dair bir kayıt vardı.

Hakikaten arkadaşlarımızdan Recep Zühtü Bey görünüşte 3. Kolordu yaveri sıfatıyla ve benden aldığı hususi talimatla, yanında başkaları da olduğu hâlde, 9 Eylül'de otomobille Malatya'ya hareket etti. Maalesef bindiği otomobil, yolların bozuk ve çamurlu olması yüzünden Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra kâh araba ve kâh hayvanla, gece gündüz yol alarak Sivas'tan hareketinin dördüncü günü öğleden sonra Malatya'ya varabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar vaziyetin aydınlanmasında çok hizmet etmişti.

Efendiler, 10 Eylül günü geç vakit şu telgrafı aldık:

"Zata mahsustur Malatya, 10.9.1919
Hiç durmayacaktır

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na,
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Mahsus:

1- 10.9.1919 saat 2.00'de olaysız olarak Malatya'ya varılmıştır.

2- Bilinen şahısların hepsinin de maalesef Kâhta'ya doğru kaçtıkları, etraflı bilginin daha sonra sunulacağı arz olunur.

15. Alay Kumandanı

İlyas"

Aynı gün ve fakat, İlyas Bey'in telgrafından sonra da şu telgrafı alıyoruz:

"Çok acele Malatya'dan, 10.9.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1- Harput valisi ile Malatya mutasarrıfı, İngiliz binbaşısı ve yardakçıları olan malum kimseler, 15. Alay'ın Elaziz'den hareketini ve kendilerinin tutuklanacaklarını haber alır almaz, bu sabah erkenden firar etmişlerdir. Bunların Kâhta'daki Bedir Ağa'nın yanına gittikleri ve oradan alacakları Kürtlerle burayı basmaya gelecekleri söylenmektedir.

2- Herhangi bir fenalığa cüret ettikleri, bunlar ve Bedir Ağa aşireti hakkında kovuşturma yapılması için Kolordu'dan emir alınmış, izlerinden gidilmektedir, netice ayrıca arz edilecektir.

3- 15. Alay kumandanının emrindeki kuvvetle, bugün saat 2.00'de Malatya'ya geldikleri arz olunur.

12. Süvari Alay Kumandanı
Binbaşı Cemal"

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf yan yana getirilerek incelenirse, dikkate değer bazı noktaların göze çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari Alay Kumandanı Cemal Bey, tarafımızdan aldığı talimat üzerine malum şahısları sıkı ve güvenli bir şekilde göz hapsinde bulunduracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Adı geçen kimseler, 10 Eylül günü sabah erkenden kaçtıkları hâlde, Cemal Bey bu bilgiyi fakat İlyas Bey müfrezesinin gelişinden ve İlyas Bey'in raporundan sonra bildiriyor. Cemal Bey,

firarilerin, İlyas Bey müfrezesinin Elaziz'den hareketini haber aldıklarını söylüyor. Hâlbuki telgrafhane Cemal Bey'in gözetimi altındaydı.

Sonra, firarilerin Kürtleri toplayıp Malatya'yı basacaklarının söylendiğini de ilave ediyor. Bu noktalar, süvari alay kumandanı hakkında şüphe ve tereddüt uyandırmaktadır.

Daha sonra alınan bilgilerden anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşlarına 9 Eylül akşamı herşeyden haberdar edilmişler. Ali Galip geceyi uyumadan hükümet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylül'de, yanlarında birkaç jandarma ve silahlı Kürt olduğu hâlde hükümet konağında toplanıyorlar, Sandık Emini'nin odasına giriyorlar, sandığı açıyorlar, beraber almak üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve sandığa konmak üzere de şu senedi yazıyorlar:

> "Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin ortadan kaldırılması masraflarını karşılamak üzere, bununla ilgili emre uyularak altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919. Halil Rahmi, Ali Galip."

İlyas Bey müfrezesinin Malatya'ya yaklaşmakta olduğunun anlaşıldığı bir sırada, süvari alay kumandanı subaylara, mutasarrıfın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar ve telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu hareketin başladığını hisseden Halil Bey'in ailesi hükümet konağına haber veriyor. Hükümette para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve arkadaşları, vaziyetten haberdar olur olmaz korku ve telaşla her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi de olduğu gibi bırakıyorlar; yanlarındaki adamları ile beraber hazır bulunan atlarına binerek kaçıyorlar (Vesika: 66, 67).

Süvari Alay Kumandanı'nın ve Topçu Alay Kumandanı'nın, valinin geceyi hükümet konağında geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan ziyade Valinin tutuklanmasının mühim olduğu da meydanda idi. O hâlde malum kişilerin firarında göz yumulduğu bir gerçektir. En basit bir yorumla, belli kimselerin, yanlarındaki beş on silahlı jandarma ve Kürtle çatışmaktan büyük fenalık çıkabileceği vehmi Malatya'dakileri endirekt tedbir almaya sevk etmiş ve onlara bu şahısları ürküterek kaçırmayı tercih etmiştir, denebilir.

10 Eylül'de İlyas Bey'e verdiğim talimatta belirttiğim başlıca noktalar:

1- Firalilerin süratle tutuklanmaları;

2- Kürtlük cereyanına asla müsait bir zemin bırakılmaması;

3- Malatya'da, mutasarrıflığı Jandarma Kumandanı Tevfik Bey'in üzerine alması; uygun, namuslu ve vatanperver bir zatın da Harput'da hemen valilik makamına getirilmesi;

4- Malatya ve Harput'taki hükümet kuvvetlerini tamamen ele alarak vatan ve millet aleyhine hiçbir harekete meydan verilmemesi;

5- Kaçaklara uyanların amansızca ve merhametsizce yok edileceğinin ilanı ve namuslu halkın gerçek icraata haberdar edilmesi;

6- Milli mevcudiyetimizi tehlikeye sokacak olan yabancıların askerlerine de karşı konulacağının belirtilmesi ve gerekli tertip ve tedbirlerin alındığının" bildirilmesinden ibarettir (Vesika: 68).

Efendiler, firarilerin, etraf ve civar aşiretlerinden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve hatta Maraş'ta bulunan yabancı kuvvetlerden bile istifade edebileceklerini muhakkak gibi kabul etmek lâzım geliyordu. Onun için alınmış olan tedbirleri ve bu işe ayrılmış olan kuvvetleri takviye etmek icap ediyordu. Bu maksatla Sivas'tan Malatya'ya 9 Eylül akşamı bir katırlı müfreze daha gönderildiği gibi, 3. Kolordu elden geldiği kadar kuvvetlerini Güneye indirecek, 13. Kolordu takip işini yüklenecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için azami tesiri göstermek lüzumuna dayanarak, Mamahatun'daki süvari alayı da Harput yönüne doğru hareket ettirilecekti. Bu hususta 3., 13., ve 15. Kolordu kumandanlarına gerektiği şekilde tebligat yapıldı ve temenniler bildirildi (Vesika: 69).

Efendiler, verdiğimiz direktifler çerçevesinde firarileri takip ettirirken, bir taraftan da elimize geçen bazı vesikaları gözden geçirelim. Bu vesikaların, mevzu-u bahis olayı, Ali Galip'in teşebbüsünü ve İstanbul hükümetinin bayağılığını, her türlü izahattan daha mükemmel bir suretle ortaya koyacağını zannettiğimden, onların olduğu gibi gözden geçirilmesinin yersiz olmadığı fikrindeyim.

Evvela, Dahiliye Nâzırı Âdil Bey ile Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'nın ortak imzalarıyla, Elaziz Valisi Ali Galip Bey'e verilen 3 Eylül 1919 tarihli talimatı okuyalım.

Bundan sonra, Dahiliye Nâzırı'nın sevk olunacak kuvvet ve sarf olunacak para miktarı ile hakkında Babıâli'den çektiği telgrafını görürüz:

Kendisi tarafından çözülecektir
Elaziz Valisi Galip Beyefendi'ye
İlgi: 2 Eylül 1919, Numara: 2.

Arz olunmuştur. Padişah'ın, hakkındaki yüce buyruğu bugün çıkacaktır. Bu bakımdan kesinlik kazanmıştır. Talimat şudur: Bildiğiniz üzere, Erzurum'da kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların ne de aldıkları kararların bir değeri ve ehemmiyeti vardır. Fakat bu haller ülke çapında birtakım dedikodulara yol açıyor. Avrupa'ya ise pek mübalağa ile aksettirilmekte oluyor. Bundan dolayı da kötü tesir yaratıyor. Ortada ehemmiyet verilmeye değer hiçbir kuvvet ve hiçbir olay bulunmadığı hâlde, sırf bu mübalağa ve kötü tesirlerden endişeye düşen İngilizlerin, yakında Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları tahmin ediliyor. Hükümetin her yere olduğu gibi, size de gönderdiği, bilinen genelgeye aykırı hareketler devam etmekte olursa, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'ı ve oradan daha da ilerleyerek birçok yerleri işgal etmeleri ihtimalden uzak değildir. Bu ise memleketin menfaatine elbette aykırıdır. Erzurum'da toplanan şahısların yakında Sivas'ta birleşerek yine bir kongre toplamak istemekte olursa, olaylarla ilgili haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe malûmdur. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için onların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunu içinde her şeyden evvel, Sivas'ta hükümetin tam olarak güvenini kazanmış ve memleketin selâmetine olan tebligatı, harfiyen yerine getirmeye azimli bir vali bulundurmak gerekmektedir. Yüksek şahsınızı onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre toplamak istemekte olan birkaç kişiye mâni olmak o kadar güç bir şey değilse de, yüksek dereceli mülki memurlarla kumandanların, subayların ve askerlerden bazılarının da bunlarla aynı fikirde olmaları dolayısıyla hükümetin aldığı tedbirleri ellerinden geldiğince boşa çıkarmaya ve bilinen şahısları güçleri yettiği kadar korumaya çalışacakları göz önünde bulundurularak güvenilir bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarı sağlama bakımından münasip görülmektedir. Bundan dolayı daha evvel yazdığım gibi oralardaki Kürtlerden güvenilir yüz elli kadar süvariyi yanınıza alarak, niçin oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden, Sivas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda vararak

vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve sayıları az olmakla beraber oradaki jandarma ve askeri iyi kullanarak toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp, gözaltında İstanbul'a gönderebileceğiniz açıktır. Bu suretle, kazanılacak hükümet nüfuz ve otorite, içeride macera peşinde koşanları yıldırarak bir daha bu gibi kötü hareketlerin meydana gelmesini önleyeceği gibi, dışarıda da pek iyi bir tesir edecek, yabancıların asker çıkararak oraları işgal etmek konusundaki tasarılarından vazgeçmeleri için hükümetçe yapılacak müracaat ve teşebbüslere sağlam bir dayanak teşkil edecektir. Zaten Sivas halkının bazı tanınmış kimselerinden araştırılarak elde edilen doğru bilgilere göre, ahali bu politikacıların tahriklerinden, para toplamak için yaptıkları baskılarından pek nefret etmiş. Bu hareketlerin önlenmesi için hükümete her türlü yardıma hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak, istenildiği kadar insan bulunacağı, bunlara nüfuzlu kimseler tarafından hususi olarak yardım edileceği haber verilmektedir. Bu suretle, yeteri kadar ve hükümete kuvvetle bağlı jandarma birliği kurulduktan sonra, beraber götüreceğiniz süvarileri hoşnut ederek yerlerine göndeririz. İşte, alınacak tedbirler bundan ibarettir. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, sadece son derece gizli hareket etmeye bağlıdır. Sivas'a tayininizden, hatta o taraflara gideceğinizden kendi aileniz içinde en çok güvendiğiniz bir tek kimseye bile bahsetmeyiniz. Sivas'a girinceye kadar maksadını, yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz. Bu, başarının temel şartıdır. Bu cihetle şimdilik ailenizi herhalde orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün duracağınızı ailenize ve çevrenizdeki yakınlarınıza anlatarak, hemen yola çıkıp bir gün evvelinden Sivas'a ansızın ulaşmaya gayret etmelisiniz. Oraya vardığınızda, aşağıdaki telgrafı gereken kimselere gönderip, valilik ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir taraftan da makine başında vaziyeti Nezaret'e bildirmelisiniz. Bu suretle, vaziyet malûm olur olmaz, size yine makine başında tarafımdan gereğine uygun tebligat yapılacaktır. Bu suretle, işe başladıktan sonra, ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirtebilirsiniz. Şu kadar ki, şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilik vazifesinden alındığı, yerine bir diğerinin gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi tarafından Nezaret'e müracaat edildiğinden ve isimleri malûmunuz olan kimselerin yakında Sivas'ta birleşmek istedikleri alınan haberlerden anlaşıldığından, boşuna bir dakika geçirilmeksizin bir an evvel hareketle,

oraya vaktinden evvel ulaşmaya gayret etmeniz de işin gereği olarak mühim ve elzemdir. Bu vaziyet karşısında, ne zaman hareket edeceğinizin ve ne kadar zamanda oraya varabileceğinizin bildirilmesi gerekiyor.

Sivas'ta ilgililere göstereceğiniz telgraf şudur: Zat-ı âlilerinin Sivas vali ve kumandanlığına tayinleri Meclis-i Vükelâ (Vekiller Kurulu) kararıyla Padişah Hazretlerinin yüce buyruklarına sunulmuş ve gereği şerefle onaylanmış olduğundan, hemen hareketle bu telgrafı Sivas'taki mülki ve askeri memurlardan gerekenlere gösterip, vali ve kumandanlığı üzerinize alarak vazifeye başlamanız ve vaziyeti hemen bildirmeniz tebliğ olunur.

3.9.1919

Dahiliye Nâzırı — Harbiye Nâzırı
Âdil — Süleyman Şefik"
Gayet aceledir — Babıâli'den, 6 Eylül 1919

Malatya'da Elaziz Valisi Galip Beyefendi'ye

İlgi: 6 Eylül 1919

Eşkıya takibi için sevk olunacak kuvvet masraflarının jandarma tahsisatına mahsuben mal sandığından ödenmesi zaruridir. Kaç Kuruş sarf olunacağının ve sevk edilecek kuvvetin miktarıyla hareket gününün bildirilmesi.

Nâzır
Âdil

Dahiliye Nâzırı, üç gün sonra da Ali Galip'in bir telgrafına cevap olduğu anlaşılan şu telgraf veriyor:

Aceledir — İstanbul, 9.9.1919

Malatya'da Elaziz Valisi Beyfendiye

C: 8 Eylül 1919. Numara iki:

Sivas'ta güvenilir vasıta olmadığından yeterli bilgi .....alınmamakta ise de ora ahalisinden, burada bulunan bir adamın ifadesine ve sair yerlerden de alınan genel bilgiye nazaran evvela ahali bu kışkırtmaya taraftar değildir. İkincisi asker yok denecek kadar azdır. Bu hareketi idare etmekte olanlar bilinen şahıslar ile kumandan ve subaylardan bazılarıdır. Bunlar işe milli bir şekil vererek maksatlarını benimsetmeye çalışmaktadır. Hâlbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha yakın olduğundan istediğiniz bilgiyi daha

kolaylıkla elde edebilirsiniz. Bununla beraber gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri için bir gün evvel gitmeniz daha çok ehemmiyet kazanmıştır. beraber bulunduracağınız kuvvet ne kadar çok olursa başarının da o nisbette kolaylaşacağı ortadadır. Bu kuvvetin miktarlarıyla hareket vaktinizi bir gün evvelinden kararlaştırılarak bildirilmesini bekliyorum.

Nâzır
Âdil

Ali Galip Bey cevaben, Malatya'dan son olarak şu telgrafı veriyor:

"Çok acele ve gizli
Kendisi tarafından çözülecektir
Dahiliye Nezaretine

Bu ayın 14. günü yeterince kuvvetle eşkiyanın peşine düşüp ve yakalanması için Malatya'dan hareket edecek şekilde gerekli tedbirler alınmıştır. Allah'ın yardımıyla çarpışmadan başarılı netice alınacağına itimat buyurulsun. Yalnız yazıların cevapları ve gerekleri geciktirilmemelidir.

9.9.1919
Elaziz Valisi

Bu telgraftan, 9-10 Eylül gecesini hükümet konağında heyecanlar içinde ve sabaha kadar uykusuz olarak geçiren Ali Galip'in 9 Eylül 1919 günü, henüz kahramanlığının üzerinde ve Allah'ın yardımıyla çarpışmada başarıdan pek ümitli olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, bu olaydan ve bu vesikalardan haberdar edilen mülki âmirlerden Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'e ve kumandanlardan da Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'ya güvensizlik bildiren telgraflar çekilmesinin uygun olacağı düşünüldü. Halkın dikkati çekildi.

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın telgrafına cevap veren Âdil Bey'in şu sözleri ne kadar hayret verici ve şaşırtıcıdır. Âdil Bey bahsettiğim telgrafını şu cümlelerde bitiriyordu, "... Elbette Halife Hazretlerinin yüce buyruklarına uyma lüzumunu takdir edersiniz!" (Vesika: 70).

Efendiler, bir tesadüf eseri olarak bu haberleşme sırasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım. Şu telgrafı yazıp çekilmek üzere memura verdim.

11.10.1919

"Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'e

Milleti, Padişahına maruzatta bulunmaktan men ediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde haince tertiplere girişiyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı haince ve son bir çırpınışla alçakça harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yardakçıları gibi aptalların verdikleri ahmakçasına ve asılsız sözlere kapılarak ve Mister Noell gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların, milletçe sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz. Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman, kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız (10/11 Eylül 1919).

Mustafa Kemal"

Bütün kumandanlar da icabına göre müracaatta bulundular.

12 Eylül'e kadar aldığımız raporlardan, kaçakların, 10-11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri, 11-12 Eylül gecesini de Raka'nın yarım saat yakınındaki bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu (Vesika: 71). Bu bilgi, 20., 15. ve 13. Kolordu Kumandanlarına bildirildi (Vesika: 72).

11 Eylül ve 11-12 Eylül'de Malatya ile telgraf başında yapılan haberleşmeler, henüz Malatya'da, kesin emir ve talimat almış olan şahısların zihinlerinin hâlâ bir karışıklık içinde bulunduğunu gösterecek mahiyette idi.

Elaziz'den gelen Alay Kumandanı İlyas Bey, "Mutasarrıf Bey'in gönderdiği hususi bir adam tarafından Vali Ali Galip ve Mutasarrıf Halil Beylerin bazı şartlarla mevkilerine dönmek istedikleri" ifade edilmiş. "Bundan dolayı, memleketin selâmeti adına bunların bu suretle tekliflerini kabul etmenin makul olup olmadığı konusundaki emrinizi beklemekte olduğumuz arz olunur" demekteydi (11 Eylül) (Vesika: 73).

Bunun arkasından 11/12 Eylül gecesi yine telgraf başına gelen Süvari Alay Kumandanı Cemal, Mutasarrıf Vekili Tevfik, Topçu Alay Kumandanı Münir, Jandarma Yüzbaşısı Faruk, Baytar Binbaşısı Mehmet ve Elaziz'den gelen Alay Kumandanı İlyas Beyler adına İlyas Bey şunları yazdırdı:

Malatya'dan İlyas Bey; –Şimdi güvenilir bir kimse olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Bey'den biraz evvel alınan bilgiler aşağıda verildiği gibidir:

Faruk Bey, Kâhta ve civarında takipteydi, Malatya'ya beş saat mesafede Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını, şimdi Mutasarrıf ile arkadaşlarının orada bulunduklarını, Siverek'e kadar uzanan bölgedeki aşiretlerin birbiri ardınca buraya gelmekte olduklarını; Dersim aşiretlerine varıncaya kadar Kürtlük adına davet edildiklerini, Mutasarrıf'ın fikrince evvela Malatya'ya saldırıp tamamıyla yağmaladıktan sonra, bütün kuvvetleriyle Sivas'a doğru yürüyeceklerini, Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve süreceklerini, Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü, Mutasarrıf'ın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerine büyük bir zûl ve hakaret imiş gibi sayılıyormuş. Vali, bu bir yağmaya ve katliama taraftar ve razı olmadığını, ancak, Mutasarrıf'ın fikrine de mani olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya çarpışarak girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve beraberlerinde bulunan İngiliz Binbaşısı da Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin harekete hazır olduğunu bildirmiş ise de, Hacı Bedir Ağa'nın bunu kabul etmediği ve aşiretlerin Malatya'nın Kürdistan sayılıp Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde direndikleri, dün akşam Malatya'ya dönmek isteyen valiyi bırakmadıkları abartılmadan arz olunur.

Şartları aşağıdadır:

1- Vali'nin yerine dönmesi;

2- Mutasarrıf'ın eskiden olduğu gibi yerinde kalması;

3- Elaziz'den gelen askerin geri gönderilmesi;

4- Vali'nin, yüz silahlı Kürtle Malatya'ya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sivas'a doğru yürümesi;

5- Aşiretlerden alınan yedi tüfek ve bir rovelverin iadesi;

6- Yukarıda sunduklarıma iradeleri.

İlyas Bey'e şunu yazdım:

11.12.1919

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1- Verdiğiniz malumat heyetimizce dikkate alındı. Zat-ı âlinize şartlar ileri sürenler kimlerdir? Elbette böyle bir ilişkiye girişmek asla doğru değildir. Hainlikleri ortaya çıkan

vali, mutasarrıf ve yardakçılarının yakalanmaları, kışkırtmaya çalıştıkları bazı gafil kimselerin de uyarılması mevzu-u bahisdir. Bunun için bütün şiddeti ile mukabele etmek lâzımdır. 13., 15. ve 3. Kolordu Kumandanları şu dakikada telgraf başında, alınacak ortak tedbiri kararlaştırmaktadırlar. Mümkün olan kuvvetler her taraftan harekete geçirilmiştir. Oraca alınması gereken tedbirlerin zat-ı âliniz tarafından sükûnet ve ciddiyetle alınmış bulunduğuna güvenimiz tamdır. O bölgede bulunan bütün telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili Tevfik Bey biraderimizin hükûmet kuvvetini ve nüfuzunu en üstün bir şekilde göstermesi dikkate alınmalıdır.

2- Şu anda Anadolu'nun bütün merkezlerinden Padişah'a yapılan hainlik bildirilmektedir. Oraca da aynı şekilde hareket olunmalıdır.

3- İngiliz Binbaşısı'nın sözleri blöftür. Kürtler birleşip toplanabilseler bile, asker kuvveti karşısında ne dereceye kadar başarı gösterebileceklerini takdir buyurursunuz.

4- Bedir Ağa'yı, Keven aşiretinin reislerini ve bu hainçe hareketlere muhalif olan diğer beyleri tarafınıza çekmeye çalışmanız münasip olur.

5- Hısnımansur'dan (Adıyaman) hareket eden süvari bölüğüyle, Siverek ve Diyarbekir'den hareket eden birer taburla irtibatınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede mevcut
Kongre Heyeti adına,
Mustafa Kemal"

Gerçi, Kongre toplantı hâlinde değildi ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat maneviyatı kuvvetlendirmek için, Kongre heyetinin alâkasını göstermeyi uygun buldum ve imza olarak, yalnız "Kongre Heyeti" diye aynı mahiyette ayrıca bir telgraf da yazdım (Vesika: 74).

Bu telgrafıma ek olarak, Urfa'da, Antep'te, Maraş'ta bulunan ve sayıları pek az yabancı kuvvetlerini bildirerek "size bir yabancı tümeninden bahsedenlerin beyanatı vatan ve millet hainlerinin yalanını aktararak maneviyatınızı kırmak alçaklığından..."dır dedim (Vesika: 75).

İlyas Bey telgrafıma verdiği cevapta, "taarruz hâlinde, şiddetle karşı konulması kesin olarak kararlaştırılmıştır" dedikten sonra, "eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun bir süre Kürt taarruzuna karşı müdafaaya kâfi değildir. Bunun için mümkün olduğunca

süratle yardımcı kuvvetler gönderilmesine emir buyurulması bir kere daha izninizle istenir" dedi (Vesika: 76).

İlyas Bey'e, gerektiğinde bir şey bildirebilsin diye, telgrafhanede bir subay bırakarak, mühim olan işinin başına dönmesini rica ettim (Vesika: 77).

İlyas Bey'den 12 Eylül'de çekilen bir telgrafı, subaylarınız ve memurlarınız için muhtelif bakımlardan faydalı olacağı düşüncesiyle aynen arz edeceğim:

Malatya, 12.9.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

Halep'teki İngiliz ordusuna mensup albay rütbesinde Môsyô P. Peel isminde bir İngiliz subayı, bugün 12.9.1919 tarihinde öğle üzeri Malatya'ya gelmiştir. Amacının Malatya, Harput ve Diyarbekir bölgelerinde, bölgenin eşrafi, mülki ve askeri memurlarla görüşmekte olduğunu; firari Mister Nowil'in vazifesi ile ilgili bir şey bilmediğini ve bu konuda İngiliz Hükûmeti'nin kesinlikle bilgisi olmadığını ve böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretler içerisinden derhal buraya getirilmesi için kendisine emir vereceğini söyledi. Eğer hainçe bir maksatla buralarda gezdiğine kanaat hasıl ederse, tutuklu olarak Halep'e göndereceğini ekledi. Vali Galip Bey'in de kendisiyle görüşmek üzere, hayatının müdafazası hususunda, kendisine teminat vererek buraya davet etmesini talep etti. Bu hususta, üst makamdan adı geçenin buraya gelebilmesi için emir almadan gelmesinin mümkün olamayacağını, bunun için ilgili makamlara müracaat edeceğimi de söyledim. Bu izin emrinin süratle bildirilmesi için aracı olmamı rica etti. Kendisi, "yüksek siyasi güvenilir" adıyla anılırmış. İstanbul Hükümeti kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün ikametten sonra Harput'a gidecekmiş. Giriş vesikası yoktur. Kendisine, muhterem bir misafir olduğu ve hususi bir saygı gösterileceği söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu zatın Harput'a doğru seyahat etmesine müsaade verelim mi? Bildirilmesi. Sivas'tan iki subayın şimdi geldiği bildirilir.

15. Alay Kumandanı
İlyas"

Bu telgrafta ele alınan konularda nasıl hareket edileceğini gösteren görüşlerimiz, şu suretle kısaca bildirildi:

"Tel
Gayet aceledir Sivas, 12.9.1919

Malatya'da 15. Alay Kumandanlığı'na
İlgi: 12.9.1919.

1 - Kim olursa olsun, vesikasız bir yabancı subayın Memalik-i Osmaniye dahilinde işi yoktur. Kendisine büyük bir nezaketle, fakat askerce, kat'i bir suretle durumu bildiriniz ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz. Memleketten çıkıncaya kadar da eşraf ve memurlarla hiçbir siyasi temasa geçmemesi için yanına yetenekli, uyanık bir subay katınız.

2- Firari valinin vatan hainliği ile suçlandığını, ele geçince yakalanarak kanunun adaletli pençesine teslim edileceğini, bu konuda başka türlü bir şey yapmak imkânı olmadığını ayrıca izah edersiniz, efendim.

Mustafa Kemal"

Efendiler, alınan tertip ve tedbirler ve bilhassa gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin ayartmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, ümitsizliğe düşen Ali Galip, evvel Urfa'ya oradan da Halep'e kaçmıştır. Mister Nowil de göz altında rahatça Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer yolunu bularak firar etmişlerdir. Bu safhaları daha çok izahta bir fayda görmüyorum. Bu hususlara dair beyanlarıma ilave olarak yayınlanacak vesikaların okunmasından, bugün ve gelecek için ders olabilecek noktalar çıkarılacağını ümit ederim (Vesika: 78, 79, 80, 81).

***

Hainlerle İşbirliği Yapan Ferit Paşa Kabinesine Hücum

Efendiler, bilginize sunduğum vesikaları gördükten sonra, zannederim Ali Galip tarafından yapılan faaliyetin Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükümeti'nin ortak bir faaliyeti olduğuna şüphe ve tereddüt edenler kalmaz. Bu hainliğin ortak elebaşılarına karşı nasıl bir vaziyet almak lâzım geldiği açıktır. Fakat buna karşı yapılacak faaliyette, elden geldiğince açıktan açığa hareket etmekten vazgeçmek, o günün icabı olmakla beraber faaliyet gücünü muhtelif hedeflere yöneltmekten sakınarak, bir noktada toplamak ihtiyatlı bir davranış olurdu. Biz de hü-

cuma hedef olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesi'ni tespit ettik. Ferit Paşa Kabinesi'nin Padişah'ı olaylardan haberdar etmeyip aldatmakta olduğu tezini tuttuk. Padişah, vaziyeti öğrenecek olursa, kendisini aldatanlara layık oldukları işlemi uygulayacağına güvenimiz olduğunu ileri sürdük. Hükümetin kesinleşmiş olan cinayeti üzerine, kendisine itimat duyulmaması tabii olduğundan, hakikatin yalnız ve ancak doğrudan doğruya Padişah'a arz edilmesi ile vaziyetin düzeltilebileceğini, faaliyetlerimiz için hareket noktası olarak kabul ettik. Bu düşünceyle, Eylül'ün 11. günü, Padişah'a hitaben bir telgraf hazırlandı; bu telgrafta, tahmin buyuracağınız üzere, zamanın gereği olan birçok basmakalıp söz içinde, "hükümetin silah zoruyla kongreyi basma yoluna giderek Müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olacağı, Kürdistan'ı ayaklandırmak sureti ile vatanı parçalatmak planını para karşılığında taahhüt etmiş olduklarının vesikalarla açığa çıktığı, hükümetin bu işlerde âlet olarak kullandığı adamların perişan edilerek firara mecbur edildiği, yakalandıkları takdirde kanunun pençesine teslim edilecekleri ve bu cinayetleri hazırlayan Dahiliye ve Harbiye Nâzırları vasıtasıyla da, emredip uygulatan İstanbul Hükümeti'ne, milletin güveninin kalmamış olduğu bildirildikten sonra, namuslu kimselerin oluşturduğu yeni bir hükümetin kurulması, bu casus şebekesi hakkında süratle kanuni soruşturma yapılarak suçluların cezalandırılması isteniyor; âdil bir hükümet kuruluncaya kadar İstanbul Hükümeti ile hiçbir haberleşme ve ilişkide bulunmamaya karar vermiş olan milletten, ordunun ayrılamayacağını, olayın iç yüzünü bilen ve o çevrede bulunan biz kolordu kumandanları arza mecbur olduk" deniliyordu (Vesika: 82).

İşte bu telgraf suretinin bütün kolordularca İstanbul'a çekilmesinin münasip olduğu düşünüldü. 11 Eylül günü telgraf başında kolordu kumandanlarına şu servisi verdim:

"Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suretin 3., 15., 20., 13 ve 12. Kolordu Kumandanlarının ortak imzalarıyla çekilmesini münasip görüyoruz. Okuduktan sonra diğer kumandanlarla aynı zamanda çekmek için bekleyiniz."

Suret

Sadrazamlık Yüksek Katına

"Şimdi, doğrudan doğruya Kutsal Başkumandanımız, Şanlı Halifemiz Efendimize mühim bir arzda bulunmak mecburiye-

tindeyiz. Engellenmemesini rica eder, aksi takdirde bundan doğacak ağır neticelerin sorumluluğunun yalnızca yüksek şahsınıza ait olacağını arz ederiz. 12. Kolordu, 13. Kolordu, 20. Kolordu, 15. Kolordu, 3. Kolordu."

Yapılacak mühim açıklamalar, arz etmiş olduğum üzere, Padişah'a yazılan telgrafta yazılanlardan ibaretti.

Eylül'ün 11. günü ve bilhassa 12/13 gecesi, her tarafta, kolordu kumandanları telgraf merkezlerine gelerek kararlaştırıldığı şekilde İstanbul'la haberleşmeye çalışıyordu. Fakat Sadrazam ortadan kaybolmuş gibiydi. Cevap vermiyordu. Biz de telgraf başında Sadrazam'ın telgrafları alıp vermesi için baskıda bulunuyorduk. İstanbul merkezindeki telgraf memurları ile yapılan uzun çekişmelerden sonra bir telgraf memuru şu servisi verdi:

"Sadrazam Paşa'ya yazılan ifade telefonla söylenildi. Alınan cevapta: Telgraf metni Sadrazam Paşa Hazretlerine arz olundu. Bildirecekleri açıklamaları, gereğince telgrafla arz olunmalıdır. Gelen telgraflar da şekline uygun olarak Padişah'a takdim edilir, buyurduklarını Müdür Bey söylüyor, efendim" (Vesika: 83).

Bunun üzerine, gece yarısından sonra saat 4.00'te şu telgraf Sivas telgrafhanesine gönderildi:

11/12.9.1919

Sadrazam Ferit Paşa'ya

Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını ayak altına alarak, Padişah Hazretlerinin yüce padişahlık şeref ve haysiyetlerini ihlal ederek, gafilce birtakım hareket ve faaliyetlerde bulunduğunuz ortaya çıkmıştır. Milletin Padişahımızdan başka hiçbirinize güveni kalmamıştır. Bu sebeple hâl ve istirhamlarını ancak Padişah Hazretlerine bildirmek zorundadırlar. Hükümetiniz, gayrimeşru hareketlerinin ağır neticelerinden korkarak, millet ile Padişah arasına artık mâni çekiyor. Bu konudaki inadınız daha bir saat devam ederse, millet kendisini her türlü hareket ve icraatında serbest saymakta haklı bulacaktır ve bütün vatanın gayrımeşru hükümetinizle kesin olarak alâka ve itibatını kesecektir. Bu son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan yabancı subaylar vasıtasıyla, İtilaf Devletleri temsilcilerine de ayrıntılı olarak bildirilecektir.

Genel Kongre Heyeti"

Sivas Telgraf Müdürlüğü'ne de aynı zamanda telefonla şu emir verildi:

"Kongremizden seçilen bir heyetle telgrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya Mabeyni Hümayun'a (Saray Genel Sekreterliği) çekilmesine İstanbulca mâni olunduğu bildiriliyor. Bir saat içinde telgrafın çekilmesine izin verilmediği takdirde, İstanbul'la bütün Anadolu telgraf haberleşmelerini kesmeye mecbur olaçağımızı üstünüze bildiririz."

"Genel Kongre Heyeti

Kolordu Kumandanlarına da aşağıdaki genel duyuru yapıldı:

Sivas, 11-12/9/1919

20. Kolordu Kumandanlığı'na
15. Kolordu Kumandanlığı'na
134. Kolordu Kumandanlığı'na
3. Kolordu Kumandanlığı'na

Kongre'nin padişahlık yüce katına olan maruzatına İstanbul'da telgraf başmüdürlüğünce mâni olunmuştur. Bir saat mühlet zarfında Mabeyni Hümayun'a yol verilmezse, bütün Anadolu'nun İstanbul'la haberleşmesinin kestirileceği cevaben adı geçen müdürlüğe bildirilmiştir. Kongre'nin bu haklı talebine müsbet cevap alınmadığı takdirde, bildirilme anından başlayarak Ankara, Kastamonu, Diyarbekir telgraf merkezleriyle Sinop'taki telgraf haberleşmelerinin durdurulması, yani kongre ile ilgili haber ve tebliğler dışında hiçbir telgrafın İstanbul'a geçirilmemesi ve İstanbul'dan da kabul alınmaması; Batı Anadolu ile haberleşmemize mâni olmayacaksa, Geyve Boğazı tarafındaki hattın da tutulması veya geçici olarak kesilmesi ve yapılan işlerin neticelerinin bildirilmesi rica olunur.

Bu talimatın yerine getirilmesine mâni olacak telgraf memurları, bulundukları yerlerde derhal Divan-ı Harb'e verilerek haklarında en ağır ceza uygulanacaktır. İşbu tebligatın gereğinin yerine getirilmesi 20., 15., 13. ve 3. Kolordu kumandanlarından rica edilmiştir. Alındığının bildirilmesi.

Sivas'ta Genel Kongre Heyeti"

Bu telgrafla verilen talimat daha sonraki telgraflarla da tamamlanmıştır (Vesika: 84, 85).

11/12 Eylül gecesi yapılmış olan genel tebliğe ek olarak şu ricada bulunuldu:

"Bu gece netice elde edilinceye kadar bütün kumandanlarla mülki idare âmirlerinin ve ilgili heyetlerin telgrafhaneleri terk etmeleri rica olunur.

Genel Kongre Heyeti"

Telgrafhanelere de şu ihtarda bulunuldu:

"Ektir: Bu tebligat gereğinin yerine getirildiği haberi Kongre Heyetince öğrenildikten sonra, yine aramızda haberleşmeye devam edileceğinden telgrafhanelerde adam bulundurulması rica olunur.

Kongre Heyeti"

İstanbul'daki Hükümetle Münasebeti Kesme Kararı

İstanbul'un kendilerine tanınan bir saat mühlet zarfında, Saray'a yol vermeyeceği anlaşılıyordu. Bu sebeple, 12 Eylül 1919 günü bütün kumandanlara şu genel duyuru yapıldı:

"Örneği aşağıya çıkarılmış olan telgraf, Genel Kongre Heyeti tarafından bir saate kadar Sadrazam'a çekilecektir. Bu itibarla, siz de hemen bu esas ve mahiyette birer telgraf çekiniz ve hemen bildiriniz, efendim.

Genel Kongre Heyeti"

Saat beşte Sadrazam'a, "bilgi için" diye gönderilen ve aynı zamanda bütün kumandanlara ve vilayetlere yapılan beyannâme şundan ibarettir:

"1- Hükümet, milletin Sevgili Padişahına olan maruzat ve bağlantısını kesmekte ve ortaya çıkan hainice hareketlerine devamda direndiğinden, millet de meşru bir hükümet iş başına geçinceye kadar, İstanbul Hükümeti ile olan idare ilişkilerini ve İstanbul ile yapılan her türlü posta, telgraf, haberleşme ve ulaştırmalarını kesmeye karar vermiştir. Mahalli mülki memurlar, askeri kumandanlarla işbirliği yaparak, bu hususu temin edecek ve neticesi Sivas'taki Genel Kongre Heyetine bildirilecektir.

2- Bu tebligat bütün kumandanlara ve mülki idare âmirlerine gönderilmiştir.

12.9.1919 Genel Kongre Heyeti"

Mebus Seçimi Meselesi

Efendiler, ayın 12. günü İstanbul Hükümeti ile genel olarak haberleşme ve bağlantı kesildi. Bazı müstesna yerler ve bu yerlerle olan tartışmalarımızı ayrıca izah edeceğim. Ondan evvel, müsaade buyurursanız, daha mühim sayılması lâzım gelen bir mesele hakkında malumat arz edeyim. Heyet-i âliyyenizce de malûmdur ki, Ferit Paşa Hükümeti mebuslarının seçimleri için görünüşte bir emir vermişti. Fakat içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolu'nun İstanbul'la bağlantısını kestiği 12 Eylül gününe kadar, bu emir tatbik edilmemişti. Son vaziyet üzerine, en mühim meselenin, mebuslarının seçimini bir an evvel yaptırmak olacağını takdir buyurursunuz. Bu bakımdan 13 Eylül'de derhal bu konu üzerine de uğraşmaya başlanıldı (Vesika: 86). Uzun açıklamalar yapmaktansa, zikrettiğim tarihte verilen ilk genel talimatı, aynen bilgilerinize arz etmeyi daha faydalı buluyorum. Tebligat şudur:

"Tel. 13.9.1919

Balıkesir'de 14. Kolordu, Konya'da 12. Kolordu.,
Diyarbekir'de 13. Kolordu, Erzurum'da 15. Kolordu.,
Ankara'da, 20. kolordu, Bursa'da 17. Tümen.
Çine'de 58. Tümen, Bandırma'da 61. Tümen
Kumandanlıklarına ve 61. Tümen Vasıtasıyla Edirne'de
1. Kolordu, Niğde'de 11. Tümen Kumandanlıklarına,
Vilayetlere, Bağımsız Sancaklara, Belediyelere.
(Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurullarına)

İstanbul Hükümeti'nin tuttuğu ve takip etmekte olduğu irtica yoluna ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı hukukumuzu müdafaa ve mevcudiyetimizi muhafaza için Milli Meclis'in seçilmesini ve toplanmasını temin etmek ve çabuklaştırmak bugünün en mühim vazifesidir.

İstanbul Hükümeti, milleti aldatarak mebuslarının seçimini aylarca icra etmemiş olduğu gibi, son zamanda verdiği seçim emrini de türlü sebeplerle savsaklamakta ve ertelemektedir. Ferit Paşa'nın, Toros'un ötesindeki vilayetlerimizden feragat ettiği Barış Konferansı'na vermiş olduğu notadan anlaşılmış, Aydın vilayetinde üzerinde Yunanlılarla sınır tespitine teşebbüsü, oradaki işgali emrivâki hâlinde bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve memleketin işgal edilen başka bölgeleri için de bunlara benzer gafilce ve haince siyasetiyle

memleket ve milleti parçalayacağı kesinlikle anlaşılmış, Milli Meclis'in toplanmasından evvel barış anlaşmasına imza koyarak milleti bir emrivâki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu anlaşıldığından, Genel Kongre, orduyu ve milleti seçimlere davette aşağıdaki hususların en kısa zamanda yerine getirilmesini, milletin hayati meseleleri olarak görüp beyan eder:

Evvela: Seçim hazırlıklarının yürürlükteki kanunda yer alan en kısa zamanda yapılıp tamamlanması için belediyeler ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoğun bir faaliyet içine girmelidir.

Saniyen: Sancaklardan çıkarılacak mebus sayısı oraların nüfus vaziyetine göre hemen tespit edilerek Heyet-i Temsiliye'ye şimdiden bildirilmelidir. Adaylar meselesi daha sonraki haberleşmelerde hallolunacaktır.

Sahisen: Gerek seçim hazırlıkları yapılırken gerek seçimler sırasında gecikmeye yol açacak engellerin şimdiden düşünülerek ortadan kaldırılması ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek seçimlerin en kısa zamanda neticelendirilmesi.

Bu kararı, mıntıkamızdaki bütün Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirerek, icabının hemen yerine getirilmesine yardımcı olmanız rica olunur.

Heyet-i Temsiliye"

Ferit Paşa Hükümeti inadında devam ediyordu. Bilindiği gibi, hükümet düşünceye kadar devam etti. Memleketi günlerce başvurulacak bir yerden mahrum bırakmak elbette pek büyük mahzurlar doğururdu. Bu sebebe binaen, evvela fikir sormak üzere, sonra da bazı itirazlara bakmaksızın emir tarzında tebliğ ettiğimiz kararları Eylül'ün 13/14. gecesi şu suretle tespit etmiş ve kaleme almıştık.

Kongrece alınması düşünülen tedbirleri gösteren suret aşağıda arz edilmiştir: Bu konudaki yüksek görüş ve düşüncelerini alındıktan sonra, genel kurulca görüşülerek uygulamaya konacaktır. 15.9.1919 günü öğleye kadar cevabınızı bekliyoruz, efendim.

Milli davayı, hainice bir saptırma ve yorumla olduğundan başka türlü göstererek milli teşebbüs ve faaliyetlerimizi gayrımeşru ilan eden, milletin Saltanat ve Hilafet makamına karşı duyduğu sonsuz bağlılığını bütün haklı ve kanuni araçlarla ispata çalıştığımız hâlde, Padişah ile millet arasında bir mâni perdesi oluşturan ve halkı birbiri aleyhinde silahlandırıp

öldürmeye sürükleyerek bunun kışkırtıcılığını yapan İstanbul Hükümeti ile ilişkilerini kesmek mecburiyetinde kalan Genel Kongre Heyeti, aşağıdaki kararları zat-ı âlilerine bildirmeyi vazife addeyler:

1- Padişah Hazretlerinin yüce adına ve yürürlükteki kanunlar çerçevesinde devlet işleri eskiden olduğu gibi yürütülmeye devam edilecektir. Irk ve mezhep ayrılığı gözetilmeden halkın canı, malı, ırzı ve her türlü hakları güvence altında bulundurulacaktır.

2- Devlet memurlarının, kendilerine verilmiş olan vazifeleri milletin meşru davasına uygun bir şekilde yürütmeleri doğaldır. Aksi takdirde, vazifeden kaçınanların mazeretleri bir istifa gibi işlem görerek, yerlerine uygun görülen kimseler vekil olarak getirilecektir.

3- Vazife sırasında milli dava ve akıma ters düşen davranışları görülecek ve tespit edilecek memurlar, din ve milletin selâmeti adına kesinlikle ve şiddetle cezalandırılacaktır.

4- İstifa etmiş memurlardan ve halktan her kim olursa olsun, milli kararlar aleyhinde kışkırtıcı ve bozguncu hareket ve telkinlerde bulunanlar da şiddetle cezalandırılacaktır.

5- Memleket ve milletin selâmet ve saadeti, adl ü hakkaniyet, ülkede emniyet ve asayişin sağlanması ile mümkündür. Bu babda icap eden her türlü tedbirin alınması kolordu kumandanlarıyla vali ve bağımsız mutasarrıflardan beklenmektedir.

6- Millet maruzatı, Zat-ı şahaneye arzı ve duyurulması başarılıp da milletin itimat ve desteğini kazanmış meşru bir hükümet kuruluncaya kadar, haberleşme merkezi, Sivas'ta Genel Kongre Temsil Heyeti olacaktır.

7- Bu kararlar, bütün milli teşkilat merkezlerine gönderilecek ve ilan edilecektir.

Mustafa Kemal"

***

İtirazlar ve Tenkitler

Efendiler, bu son arz ettiğim tebligatımız üzerine, kısmen hafif, fakat kısmen de oldukça şiddetli itirazlara, direnmelere, hatta karşı faaliyetlere ve tehditlere maruz kaldık. İtirazlar ve tenkitler yalnız son tebliğimiz hükümlerine de bağlı kalmadı. Bu münasebetle daha başka noktalara da sıçradı. Bu hususta yüksek topluluğunuza açık bir fikir vermiş olmak için yapılmış

olan yazışmalardan bazılarını kısaca bilginize arz etmek iznizi rica ederim.

Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında, "kararların uygulanmasından evvel, İstanbul Hükümeti'ne kırk sekiz saatlik bir mühlet verilmesinin münasip olacağı bütün üyelerce kararlaştırılmıştır" şeklinde zararsız bir görüş ileri sürülüyordu (Vesika: 87).

Diyarbekir'den 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, 14 Eylül 1919 tarihli uzun şifresinde, "Hükümet merkeziyle büsbütün ilgi kesilerek yazışmalar Kongre Temsil Heyeti ile yapılacak olursa, muhalifler, siyasi bir maksat takip edenler, bu hareketi Hilafete karşı isyan edilmiş göstererek efkâr-ı umumiyeyi yanıltacaklardır." "Bu vaziyet devam ederse, memur ve asker maaşları ile yiyecek harcamaları için kaynak ve tedbir düşünüldü mü?" "İstanbul Hükümeti İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve gayrete rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükümet kurulmasına imkân yoktur. İngilizler, hükümetin onayıyla vasi enikyasta bir işgal planı tatbik ederse yeni baştan İngilizlerle muharebeye girişmeye taraftar mısınız? ve girişildiği takdirde başarı sağlanacağından ne dereceye kadar eminsiniz? Bu ayak direme hareketi vatanın menfaatlerine muvafık mıdır? (Vesika: 88). tarzında düşünce ve soruları ihtiva ediyordu.

Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'nin 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında:

"Talimatnâmemimizin altıncı maddesinin (yani Heyet-i Temsiliye'nin müracaat yeri olarak kabul edilmesi ile ilgili madde) nizamnâmemizle uygunluğunun sağlanması için merkez heyetlerinden olur alınması lâzımdır" denilmekte idi.

Malatya'dan Kumandan İlyas Bey'in 15 Eylül 1919 tarihli telgrafında, "Elaziz ili halkının, kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece aydınlatılmalarına değin bu hususun ertelenmesi münasip görülürse bu görüşe katıldığımı arz ederim" düşüncesi ileri sürülüyordu (Vesika: 89).

İçinde bulunduğumuz Sivas'ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti de uzun bir raporunda; "Bildirilen maddelerin bütününden memlekette geçici bir idare ilan edileceği anlaşılmaktadır" şeklinde başladıktan sonra, "bunun, cemiyet nizamnâmesinin ne hususi maddesine ne de öteki maddelerine dayandırılma imkânı görülemediği noktasında" dikkatimiz

çekiliyor ve "Padişah'a arz olunacak hususları ulaştırabilecek yolları büyük bir sükûnet ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramayı" tavsiye ediyordu (Vesika: 90).

Heyet-i Temsiliye üyelerimizden olduğu hâlde, birçok davet ve ricamıza rağmen bize katılmayan, Sivas Kongresi'nde bulunmamak için mazeretler icat eden Servet Bey'in "Esselâmü aleyküm" dindarca hitabı ile başlayan, 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon'dan çektiği açık telgrafında, "Sivas Kongresi Beyannâmesi'ni ve arkasından da tebligatınızı aldık. Cevaben bildirdiğimiz düşünceler Kâzım Paşa Hazretlerince görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür"... "Evvela Sivas Kongresi'nin genel kongre şekline girmiş ve bir Heyet-i Temsiliye meydana getirmiş olduğu anlaşılıyor ki, bu cihet kararlarımıza aykırıdır."... "Sivas Kongresi, Heyet-i Temsiliyemiz arasına üye seçmeye yetkili olamayacaktı." ... "İstanbul Hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi bir emrivâki oldu."... "Heyet-i Temsiliye'nin bir başvurma yeri olması meselesi efkâr-ı umumiye üzerinde pek nahoş tesirler yapacaktır. Bundan kesinlikle vazgeçilmelidir."... "Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin nizamnâmesini tadile yetkili değildir. Bu kongre, Vilâyât-ı Şarkiye Heyet-i Temsiliye'sine tâbi olmaya mecbur olacaktı. Erzurum kararları hakkında zihinlerin genel bir sarsıntı devresi geçirdiği bugünlerde, onun dışındaki hükümlere şüpheli gözlerle bakılacağından şüpheniz olmasın."... "Erzurum Kongresi kararlarına uymayan işlere iştirak edemeyeceğiz" protestosuyla son buluyordu (Vesika: 91).

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 15 Eylül 1919 tarihli yazısında, "Sivas Kongresi'nin sorusuna cevaben Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu şahıslara karşı duyduğum itimat ve hürmet sonsuzdur. Kendilerinin görüşlerine yön veren temel düşünceyi anlıyorum ve taraftarım" dedikten sonra ayrıntılar teferruat hakkındaki görüşlerini bildiriyor ve bilhassa "Erzurum Kongresi, Şarki Anadolu vilâyetleri adınadır. Sivas Kongresi ise bütün milleti temsil eden bir kongredir ki bu Kongre'nin de ayrıca bir temsil heyeti bulunması tabiidir. Fakat, Sivas Genel Kongresi Heyet-i Temsiliyesi Şarki Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliyesi'ni ortadan kaldırmış olmuyor. Bu Heyet-i Temsiliye tabiatiyle her an mevcuttur. Yalnız bu Heyet-i Temsiliye'den olup da bugün Sivas Kongresi Heyet-i

Temsiliyesi'ne girmiş bulunanlar varsa, bunların Şarki Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliyesi'nden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. Sivas Kongresi bütün milletin çıkarlarını, Şarkî Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliye'si ise yalnızca Şarki Anadolu Vilâyâtının hukuk ve menfaatini muhafaza eder."... "Heyet-i Temsiliye'nin müracaat mevkii oluşu ve yetki vaziyeti, konunun en mühim noktasını oluşturmaktadır. Bu hususta şimdiden acele edilmemesi hususunda sizinle tamamen hemfikirim. Heyet-i Temsiliyece yapılan tekliflerin birden beşe kadar olan maddelerine gelince, bunların değil sorulmasını, hatta beyannâme hâlinde veya bir temenni şeklinde bile yayınlanmasını fazla görünüm" görüşünde bulunuyordu (Vesika: 92).

Trabzon'da Servet Bey'e yazdığımız cevabı telgrafla, Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz cevaptan da bahsedeyim. Servet Bey'e yazılan telgraf şuydu:

Trabzon'da Servet Beyefendiye,

Trabzon Merkez Heyeti'nden sorulan görüşe henüz cevap gelmedi. Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretlerinden de sorulmuştu. Görüşlerin birleştirilmesine neden lüzum görüldüğü tabiatıyla anlaşılamamıştır. Sıra ile belirtilen görüşlerimizin cevabını aşağıda yine aynı sıra ile arz ediyorum:

Evvela, Sivas Kongresi'nin genel bir kongre olacağı herkes tarafından biliniyordu. Bunun, sizce, başka türlü kabul edilmekte olduğunu ilk defa şimdi yine sizden işitiyorum. Heyet-i Temsiliye meselesine gelince, bu heyet, esasen Erzurum Kongresi'nin seçtiği ve kabul ettiği bir heyettir. Şu sırada bendenizle beraber Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi ve Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sivas'ta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört üyemiz eksik olmakla beraber, çoğunluk vazifesini ifa etmektedir. Bu cihetin de zat-ı âlilerince bariz bir suretle bilineceğine şüphemiz yoktur. Çünkü sizi de, vaziyetin ehemmiyetine binaen, daha Erzurum'da iken davet etmiş ve diğer arkadaşların beraber götürüleceği bildirilmişti. Nizamnâmenizin sekizinci maddesi mucibince, Sivas Genel Kongresi'nin bazı üyelerle Heyet-i Temsiliyemizi takviye edebileceği beraber konuşulmuş ve bunda da mahzur bulunmamış, bilakis milli birliği temsil bakımından lâzım da sayılmıştı. Sivas Genel Kongresi'nde bundan başka bir şey yapılmamıştır. İstanbul Hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi, temel kararlarımızın dördüncü maddesinin dışında değil, içinde ve hatta o maddenin içine gire-

meyecek akıl almaz haince sebeplere dayanır bir mahiyettedir. Esasen bu emrivâkii yapan biz değil, İstanbul Hükümeti'dir. Şifreli telgrafımızın gereğinin yerine getirilmesi bir zarurettir. Bundan hiçbir suretle vazgeçmeye imkân kalmamıştır. Biz işe başlarken, müsbet oyunuzu almak üzere size başvurmayı da bir vazife addettik. Uygun bulup bulmamak sizce takdir edilecek bir hususdur. Yalnız, şunu da arz edeyim ki, bugün Anadolu ve Rumeli'nin beraber harekete mecbur olduğu bir istikamette, azınlığın değil çoğunluğun tuttuğu yolu benimsemeye ve azınlıkları bu yola çevirmeye kesin bir mecburiyet vardır. Merci yeri ve yetki konusunda daha makul bir görüşünüz varsa, lütfen bildiriniz. Tutulması kaçınılmaz olan bugünkü hareket tarzı dikkatle incelenirse, görülür ki, tamamen nizamnâmemize ve Erzurum Kongresi'nin asli kararlarına mutabıktır. Bunun haricine çıkıldığı noktayı göremiyorum. Buna göre, zat-ı âlilerinizin, kendinizi hariç bırakmak istediğiniz nizamnâme ve bilinen kararlar dışında kalan icraatın izah buyurulmasını rica ederim. Bugün kaçınılması mümkün olmayan bir hareket varsa, o da İstanbul Hükümeti'nin millet ve memleketin kaderini alçakça İngilizlerin arzusuna teslimi ve kendi menfaatlerine kurban etmesidir. Buna karşı, buraca alınan karardan başka bir karar alınmasına imkân varsa, lütfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa'ya da verdiğimiz ayrıntılı cevabın giriş kısmı aynen şöyle idi:

Servet ve İzzet Beylerin, Heyet-i Temsiliye'nin Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'nden sorduğu konuya cevaben çektikleri açık telgraf alındı. İçeriğinin açık olarak duyurulması mahzurlu olan bu görüşleri Heyet-i Temsiliye tamamen Servet ve İzzet Beylerin şahsi görüşleri olarak kabul eder. Heyet-i Temsiliye, genelgeyle talep ettiği görüşleri İzzet ve Servet Beylerden değil, nizamnâme mucibince Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'nden talep etmiştir. Servet ve İzzet Beylerin görüşlerini saklayan hususi telgraf ile yüce katınızdan hem kendilerine hem de Heyet-i Temsiliye'ye cevap olmak üzere ortaya konulan görüşler hakkında da aşağıdaki izahata lüzum görülmüştür:

a) Evvela; adı geçenleri, bildiğiniz görüşlere yönlendiren asıl fikri keşfetmek ne yazık ki Heyet-i Temsiliyece mümkün olamamıştır.

b) Nizamnâmenin dördüncü maddesi içeriği, geçici bir idare oluşturulmasının sebep ve koşullarını açıklar. Hâlbuki

bilinen son haince olaylar sebebiyle alınmış ve alınma lüzumu hakkında görüş sunulmuş olan tedbirler hiçbir vakit geçici idare teşkil etmek gayesi taşımaz. Bununla beraber bu hususta dördüncü madde arasında münasebet aramaya lüzum yoktur. Tedbirler, Padişah'a doğrudan doğruya vaziyetin bildirilmesine yol bulmak ve geçerli bir kabinenin iktidara getirilmesi maksadını taşır.

c) Sivas'ta toplanan Kongre Garbi Anadolu delgeleriyle Erzurum Kongresi'nin Genel Heyeti, dolayısıyla bütün Şarkî Anadolu namına yetki sahibi olmak üzere, Kongre'nin kararı doğrultusunda seçilen hususi bir heyet bulundurmakla, Sivas Kongresi tabiyatıyla tüm Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere genel bir kongre hâlini almıştır. İşbu Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını ve yapılanmasını aynen, fakat genişleterek kabul eylemiş ve neticesinde Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namı altında genişletilerek birleştirilmiştir.

Nizamnâmenin üçüncü maddesi ve Kongre'nin esas kararları, zaten bu yüce gayenin gerçekleşmesini kesin bir istek olarak göstermiştir. Sivas Genel Kongresi, Erzurum Kongresi'nde Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için Heyet-i Temsiliye olarak kabul eylemiştir. Buna göre, Sivas Genel Kongresi'nin kararları başka, Erzurum Kongresi'nin kararları başka ve Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliyesi başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette mevzu-u bahis olamaz ve bunun mevzu-u bahis olması şüphesiz ki pek samimi olan birlik maksadımız ve yüce gayemiz için son derece zararlıdır. Bu takdirde birbirini hükümsüz bırakan Heyet-i Temsiliyeler olmadığı gibi, birine dahil olunca, diğerinden istifasını talep etmenin doğru olabileceği üyeler de mevcut değildir. Bugün bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan Cemiyetimizin, Sivas'ta bulunan tek Heyet-i Temsiliyesi; Erzurum Kongresi'nde nizamnâmenin hususi maddelerine uygun olarak seçilmiş dokuz kişiden beşinin katılımıyla vazifeyi ifaya devam etmektedir"... "Hukuk ve yetkileri ve menfaatleri Şarki Anadolu vilayetlerinden doğal olarak hiçbir şekilde az olmayan Garbi Anadolu'nun haklı ve geçerli olan görüş ve tekliflerini dikkate almayarak onları mutlaka boyun eğdirmeye kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği işlerdendir." ... "Bu sebeple Heyet-i Temsiliyemiz altı üye ilâvesiyle güçlendirilmiştir (Vesika: 93).

Bundan sonra daha birçok izahatı içeren bu telgrafımız, aynen Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'ne de çekilmiştir (Vesika: 94).

Bu tartışmalar üzerine daha bir hayli izah ve sorgulamalar oldu. Hatta "Müdafaa-i Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" imzasıyla diğer vilayetlere aleyhimizde telgraflar da çekildiği görüldü (Vesika: 95). Nihayet on beş gün sonra Trabzon'dan bir telgraf aldık. Fakat Servet Bey'den değil... Aynen arz edersem vaziyet anlaşılır.

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bir sureti aşağıda verilen Trabzon Belediye Heyeti'nin telgrafı İstanbul'a şimdi çekiliyor. Bir sureti 15. Kolordu Kumandanlığı'na yazdırıldığı bildirilir.

Mevki Kumandanı
Ali Rıza
1 Ekim 1919

Suret

"İstanbul" Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen milli haykırışı, Trabzon kendisine mahsus vakar ve sakinlikle inceledi ve takip etti. Memleketin bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Vatan sevginiz varsa artık mevkinizi terk ediniz Paşa Hazretleri.

Belediye Reisi
Hüseyin

Aza	Aza	Aza	Aza	Aza
Hüsnü	Mehmet Salih	Mehmet Avni	Ahmet	Şefik
	Aza	Aza		
	Mehmet	Temel		

***

Kâzım Karabekir Paşa'nın Tavsiyeleri

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1919 tarihinde de zata mahsus bir şifre aldım. Pek samimi ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu şifre bir iki ihtari içermektedir. Kâzım Karabekir Paşa, "Paşam," diyor, "Sivas'tan gelen tebligat ve genelgeler, kâh Heyet-i Temsiliye adına kâh doğrudan sizin adınızadır. 10 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'daki hükümete hitaben kendi adınıza tebligat ve ihtarınız ulaşmıştır. Buna inanınız ve güveniniz ki,

bu şekilde imzanızla yapılan tebligat sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile büyük bir samimiyetle ve iyi niyetle tenkit ediliyor ..... Bunun ne kadar tesirli olacağını ve tepkiye yol açacağını takdir buyurursunuz."... "Bu bakımdan Heyet-i Temsiliye ve Kongre kararlarının daima imzasız ve sadece Heyet-i Temsiliye diye yayınlanmasını rica ederim." Telgraf şu cümlelerle son buluyordu, "Yüksek şahsiyetinizin her hâlde ortada tek başına görülmemesi memleketin faydası bakımından gereklidir. Oybirliği ile (bu noktada oyları alınan şahısların veya heyetin kimler olduğunu henüz bugüne kadar öğrenmek mümkün olmamıştır) arz olunan bu ricalarımın iyi karşılanacağından eminim, ellerinizden öperim" (Vesika: 96).

Kâzım Karabekir Paşa'yı samimi olarak tereddüt ve tenkide düşürdüğünü gördüğümüz noktaları, mümkün olduğu kadar bariz bir mantık süzgecinden geçirerek aydınlatma gereği ortadadır. O tarihteki hissiyat ve düşüncelerimden kaynaklanan görüşlerimi, kendimi bugünün yeni tesirlerine kaptırmaktan sakınarak belirtmek için, o tarihte verdiğim cevabı aynen arz etmeyi tercih ederim:

19.9.1919

On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine
C:

Muhterem Kardeşim,

Derin bir samimiyete dayandığına asla şüphe etmediğim kanaatinizi açıkça ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız, kardeşlik bağlarımızın sağlamlaşmasına ve yürekten bir sevinç duygusunun doğmasına sebep olmuştur. Düşünülen kaygıları tamamen anlıyorum. 10 Eylül tarihinde hükümete kendi adımla gönderilmiş olduğum bir tebliğim yoktur. Yalnız, telgrafhanede bulunduğum bir sırada, tesadüfen Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'le makine başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sivas Valisi Reşit Paşa'ya verdiği manasız cevaplara karşı, bendeniz sırf şahsi olmak üzere, onun şahsına karşı bildiğiniz gibi biraz sertçe ihtarda bulundum. Bu hemen hemen bir karşılıklı konuşma şeklinde geçmiştir. Bundan başka gerek hükümete, gerek Padişah'a ve gerek yabancılara karşı yapılan müracaatlarda daima "Kongre Heyeti" veya "Heyet-i Temsiliye" ifadesi imza yerine geçmiştir. Yalnız, Amerika Senatosu'na yazılan, sizin de bildiğiniz bir mektuba Kongre kararıyla beş kişi imza

koymuştur ki, bunlar arasında bendenizin de imzası vardır. İçeride yapılan açık yazışmalara gelince, bunda da "Heyet-i Temsiliye" ibaresini imza yerine kullanmakta idik. Fakat bunun bazı taraflarca kötü tesir yarattığı ve emniyetsizliğe yol açtığı görüldü. Hakikaten böyle genel bir tabirin içine aldığı şahıslar ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mesul kimdir? Bazı taraflardan, bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsen makine başına çağrılmaya başlandım. Adeta, Heyet-i Temsiliye adı altında gizlenen şahıslarla beraber olup olmadığım konusunda bir tereddüt emaresi hissolundu. Hatta Trabzon'dan Servet Bey de Heyet-i Temsiliye imzalı tebligatı kötüye yorarak ve sözü edilen heyetin mahiyet ve niceliği konusunda birçok yanlış düşünceye kapıldıktan sonra, şahsen bendenizi makine başına çağırdı. Görüşüldükten sonra, bütün bu tartışmaların, imzanın "Heyet-i Temsiliye" olarak ve belirsiz bir şahsiyet ifade eder şekilde konulmuş olmasından ileri geldiğini söyledi. İşte bunlardan dolayıdır ki, bu imza meselesi siz kardeşimin beyanından evvel Heyet-i Temsiliyece görüşme konusu olmuştu. Heyet-i Temsiliye'nin, gizli bir komitenin yürütme heyeti olmayıp, hükümetin resmi iznini almış, kanuni, meşru bir cemiyetin temsilcilerinden oluşmuş bulunması dolayısıyla, ilgili kanun uyarınca kararların ve tebliğlerin mesul bir şahıs tarafından imzalanması usulü zaruri görülmüştü. Heyet-i Temsiliye'nin tebliğlerine ve yayınlarına genel ve belirsiz bir ad vererek düşeceği gayri kanuni vaziyetten doğacak mahzurlar, milli cerayana aleyhtar olanların esasen yapmakta oldukları zararlı propagandalara imza bulunmak yüzünden doğacak zararlardan daha tehlikeli görüldü ve neticesinde ittifak hâlinde imza koyma usulü karar altına alındı. Bu karara rağmen, bu defa da siz kardeşimin ihtarı üzerine, konunun bir kere daha görüşülmesini Heyet-i Temsiliye'ye teklif ettim. Evvelce ileri sürülmüş olan düşünce ve görüşler dolayısıyla, aynı surette, yazılan şeylerin Heyet-i Temsiliye'nin kararına dayandığı belirtilerek yazılmasına ittifakla karar verdiler. Şahsımla ilgili olduğu için bu görüşmede tarafsız kalmayı münasip gördüm. Prensip olarak bir kişinin imza etmesi kabul edildikten sonra, benim yerime diğer bir kişinin imza atması mevzu-u bahis oldu. Bu noktada heyetin ileri sürdüğü mahzurlar şunlardır: Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün bir başkasının imzasıyla tebligata başlanınca ve benim adım ortadan kalkmasıyla, ya aramızda bir nifak ve ayrılık olduğu sanılacak ve yahut benim

ortaya çıkmaktan çekinir gayrımeşru bir vaziyette olduğuma, dolayısıyla da harekâtın gayrımeşru olduğu sanılacaktır. Bunu bir yana bırakalım, herkesin inanıp güveneceği bir arkadaşımız kendi imzası ile ortaya çıktığı takdirde, bugün benim için mevzu olan mahzurlar yarın o arkadaşımız için de mevzu-u bahis olacaktır. O hâlde onun da çekilip diğer birinin imza atmaya başlaması gibi, netice olarak bizim için zaafiyet belirtisi olacak bir silsile takip etmek lâzım gelecektir. Bilmem, bu ciheti ne dereceye kadar doğru bulursunuz? Hakikaten bendenizin şahsı, bilhassa işin başlangıcında bir taarruz hedefi olarak görülmüştü. Fakat, gerek içeriden ve gerek dışarıdan beklenen taarruzlar gerçekleşmiş, elhamdülillah hepsi de maksadımız lehine neticelenmiştir. İstanbul Hükümeti ve bedhahlar, her teşebbüsünde yenilmişlerdir. Yabancılara gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddi temaslar yapılmış; bunların Sivas'a kadar gelen yetkili memurları lehimizde, bizimle iyi ilişkilere girişmişlerdir. Bizim de içinde bulunduğumuz Kuvayı Milliye'nin, bir iki kişinin kışkırtmasından doğmuş bir hareket olmadığını, tam anlamıyla milli mahiyette genel bir hareket olduğunu bize de bilgi vererek bağlı bulundukları makamlara rapor hâlinde bildirmişlerdir. Bir de, memleketimizde, bilinen ahlâksızlık icabı bazı kirli vicdanlı insanların, bu gibi hareketlere az çok önayak olanlar hakkında çıkardıkları dedikodunun önüne geçmek mümkün değildir. Bu halet-i hissiye her millette de aynıdır. Bu gibi mahzurlara karşı buraca düşünülen tek çare, bizim sarsılmaz bir dayanışma ve samimiyetle yüce maksadımıza doğru yürümekte bir an olsun tereddüt göstermemekliğimizdir. Bendenizin, memleket menfaatine ait ve onun yolundaki faaliyet ve hareketlerinizde şahsi görüşlerimle değil, bütün muhterem arkadaşlarımın vicdan ve samimi birliği ile hareketi tercih ettiğim, siz kardeşimce de bilinmektedir. Bununla beraber bu hususta siz kardeşimin hatırına gelebilecek daha başka düşünceleri de bildirmenizi bekler, büyük hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim, kardeşim.

Mustafa Kemal

***

Efendiler, İstanbul Hükümeti ile haberleşmeyi kestiğimiz 12 Eylül 1919 tarihinden sonra, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğü tarihe kadar muhtelif tarihlerde, tekrar Padişah'a, yabancı devlet temsilcilerine, İstanbul Belediyesi'ne ve bütün basına çeşitli uyarı metinleri ve beyannâmeler yazıldı (Vesika: 97).

Padişah'ın Beyannâmesi

20 Eylül 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir genel duyuru ile Padişah'ın da bir beyannâmesinin yayınlandığını hatırlayacaksınız (Vesika: 98). Bu beyannâmenin dikkate değer noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim:

1- Hükümetin takip ettiği siyaset neticesinde, İzmir felâketi, Avrupa devletlerinin ve medeni milletlerin dikkatini çekti ve bize karşı ilgi uyandırdı.

2- Bir hususi heyet yerinde tarafsız olarak soruşturmaya başladı. Hakkımız medeni dünyanın gözleri önüne serilmektedir.

3- Milli birliğimizi ihlal edecek hiçbir karar ve teklif olmadı.

4- Bazı kimseler tarafından güya halk ile hükümet arasında muhalefet olduğu ilan ediliyor.

5- Bu hâl, kanun şartları içinde bir an evvel yapılmasını arzu eylediğimiz seçimleri de gecikmeye uğratıyor ve barışın yaklaşmakta bulunduğu bir sırada, mevcudiyeti zaruri olan Meclis-i Mebusân'ın toplanmasını da geciktirecektir.

6- Bugün vatandaşlarımdan beklediğim, hükümetin emirlerine tamamıyla uymaktır.

7- Büyük devletlerin hak veren duyguları, Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyensinin ılımlı tutumu, yakında, konum ve haysiyetimizi koruyacak bir kavuşma ümidimi kuvvetlendirmektedir.

Bilinmektedir ki, bu beyannâmenin yayınlanması ve dağıtılması, bizim, memleketle İstanbul Hükümeti arasındaki haberleşme ve ilişkileri kestiğimiz ve bu noktada ısrar etmekte bulunduğumuz günlerde olmuştur. Herhalde verdiğimiz talimat ve genel emirlere riayet edildiği takdirde, bu beyannâmenin hiçbir yerden alınmaması ve millete okutturulmaması lâzım idi. Hâlbuki şimdi arz edeceğim bir telgraftan, karar ve tebliğlerimize aykırı ve görüşümüze büsbütün muhalif olan bu beyannâmenin bazı yerlerden alındığı anlaşıldı.

"Trabzon Mevki Kumandanına

Yüce Padişah Hazretlerinin milletine karşı yayınlamak lûtfunda bulundukları bildirinin derhal memurlara ve şehir halkına duyurulması lâzımdır. Ta ki işbaşındaki hain hüküme-

tin, melek huylu Padişahımız Efendimizi ne kadar küstahça bir cesaretle hâlâ aldatmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa, tamamen öğrensinler. Millet ve memleketi için yüce kalplerinin ne kadar büyük bir şevkat ve muhabbetle dolu olduğunu gösteren bu beyannâmede, en aşikâr bir suretle göze çarpan husus, kabinenin hainçe hareketi hakkında Hilafet makamına millet tarafından arz olunan şikâyetnâmenin, hâlâ Padişah Hazretlerinin bilgisine ulaşmamış bulunmasıdır. Çünkü millete ve vatana karşı doğrudan doğruya kabine üyeleri tarafından yöneltilen ihanet hançerini görüp bilmiş olsalardı, bu hainleri bir dakika bile mevkilerinde tutmayacaklarına yüce beyannâmedeki ifadenin samimiyeti en büyük tanıktır. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için, Halifemiz Efendimizi doğrudan doğruya milletle temasa getirmiyorlar. Bu vaziyette, millete düşen vazife, Şanlı Padişahına olan sonsuz sevgi ve bağlılığını birbiri ardınca tekrarlayarak göstermekle beraber, bütün milletin ve ordunun ayrılmaz bir bütün hâlinde, millet mevcudiyetini ve memleketi kurtarmaya çalıştıklarını, fakat bu hain kabinenin, milletin bağlılık belirten bu meşru hareketini Padişahımız Efendimizden gizleyerek büsbütün muhalif bir şekilde göstermiş oldukları hakikatini, dün karar verildiği üzere, Hilafet makamına aracıya gerek kalmaksızın arz etmek ve duyurmaktır. Erzurum ahalisinin bu yolda yazacakları telgraf sureti oraya bildirilecektir.

21.9.1919
15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir notla bize de bildiriyordu:

"Bu konuda kıymetli düşünceleriniz var mı? Bu yüce beyannâme milletin Padişahına karşı hakikati arz eylemesine yeniden fırsat vermiştir ki Erzurum ahalisi, kabinenin bütün cinayetlerini tekrar etmek suretiyle, yeniden Padişah'a maruzatta bulunacaklardır. Bunun suretini ya çekilmek üzere ya bilgi için sayın heyetinize takdim edeceğim.

Kâzım Karabekir"

Makine başında buna cevaben bildirdiğimiz görüş şuydu:

"Ferit Paşa Kabinesi'nin canice iş ve hareketleri ile ilgili vesikalar, millete gerektiği kadar köylere ve bucaklara tebliğ edilmemiş olduğunu biliyorsunuzdur. Böyle olsa bile bu

tebligat ile Padişah'ın beyannâmesinin içeriğini karşılaştırarak mukayese ve muhakeme etmek, hakiki hâli anlamak mümkün değildir. Bu bakımdan biz esasen böyle bir beyannâmenin Babıâli'de hazırlanmakta olduğunu daha evvel haber almış ve bunun milletin zihnini bulandırmasını önlemek için İstanbul'dan alınmamasını uygun bulmuştuk. Zaten İstanbul ile resmi haberleşmenin kesilmiş bulunması hasebiyle, doğrudan doğruya Saray'dan değil, yine Ferit Paşa'nın notu ile Babıâli'den verilen bu beyannâmenin Sivas, Ankara, Kastamonu ve öteki merkezlerde olduğu gibi, hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannâmeyi almak için daha evvel milletin Padişah'a vaziyeti ve hakikati arz etmesine müsaade olunması lâzım gelirdi. Bu sebeple beyannâmenin yayılıp herkese duyurulmasına aracılık etmeyi faydalı bulmuyoruz. Fakat, bu beyannâme Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi merkezlerde ilgililer tarafından okunmuş bulunduğuna göre, düşündüğümüz gibi, her merkezden İstanbul'a bir telgraf çekilmesi uygun olur.

Mustafa Kemal"

Padişah'ın bu beyannâmenin, efkâr-ı umumiyede yaratacağına şüphe olmayan menfi tesirin bir dereceye kadar önüne geçebilmek için bu beyannâmede yer alan düşünceleri yalanlamaya ve çürütmeye yarayacak şekilde Padişah'a bir cevap yazmayı ve bunu memlekete yayıp duyurmayı yegâne çare düşündük ve öyle yaptık (Vesika: 99).

Halit Bey'in Trabzon ve Havalisinde Milli Teşkilât Kurmak Üzere Vazifelendirilmesi

Efendiler, Trabzon'da bir iki kişinin, pek vatanperver ve muhterem olan Trabzon halkının hiçbir bilgisi bulunmadığı hâlde, onlar adına, oradaki milli mevcudiyeti kendi şahıslarında temsile kalkıştıkları ve bu yüzden milli faaliyet ve kararların gerektiği şekilde tatbik ve icra edilmemekte olduğu kanaatine vardım. Trabzon'da vali bulunan Galip Bey adında bir zatın da menfi cereyan yaratmakta rol oynadığını anladım. Buna binaen, Trabzon yakınında Torul'da bulunan ve henüz tümenine komutaya başlamamış olan Halit Bey'in Trabzon havalisinde milli teşkilat kurmak üzere vazifelendirilmesi uygun bulundu ve Kolordu Kumandanı'na bu değerlendirme bildirildi. 20 Eylül

1919 tarihinde alınan cevapta, "İngilizlere karşı gizlenmekte olan Halit Bey'in, yaradılışı dolayısıyla ortaya çıkarabileceği vaziyetlerin, bu nazik zamanda belki düzeltilmesi mümkün olamaz" zemini üzerinde bazı düşüncelerden sonra "Halit Bey, haberim olmadan maruzatta bulunsa bile yerine getirilmemesi" bildiriliyordu (Vesika: 100).

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına verdiğimiz cevapta, İngiliz mahzurunun bizlerce mevzu-u bahis olamayacağını, şiddetli ve kesin hareket mahzurlu görüldüğüne göre, Trabzon'un düzeltilmesinin neye ve ne gibi bir tedbire bağlı ise, onun doğrudan doğruya kendileri tarafından alınmasını, 22 Eylül 1919 tarihli bir şifreli telgrafla rica ettik (Vesika: 101)

Bizim, 15. Kolordu Kumandanı ile bu haberleşmeleri yaptığımız tarihlerde, Torul'dan Yarbay Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle haberleşmeye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında kendisini aydınlatmak üzere mukabelede bulunduk.

15. Kolordu Kumandanı'nın bir bakıma bizim 22 Eylül 1919 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylül 1919 tarihli bir şifreli telgrafını aldık. Bunda, halkı, evvel aydınlatma ve doğru yola çekme vazifesini yaptıktan; direnenler görülürse, onları da layık oldukları davranışa uğratmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle elde edilen prensibini aynen Trabzon muhitinde tatbik ettiğini belirttikten, 9. Tümen Kumandanı Rüştü Bey'i kurmay heyeti ile beraber, 3. Tümen Kumandanlığı vekaletiyle Trabzon'a gönderdiğini, Halit Bey'i Trabzon için münasip bulmadığını bildirdikten sonra, "İngilizlerle ilgili görüşe gelince, bana kalırsa, mümkün olduğu müddetçe aşikâr ve maddi bir husumetten kaçınmayı tercih ederim" kanaati ifade olunuyordu (Vesika: 102). Buna verdiğim 29 Eylül 1919 tarihli hususi ve şahsi cevabımda şunları yazdım, "Trabzon vilayetinde halkın ne düşündüğü konusunda buraca da aydınlanılmıştır. Trabzon merkezi dışında, bütün kaza ve livalarıyla ile haberleşilmektedir. Merkezdeki hâl dahi Vali'nin tutuklanıp uzaklaştırılmasından sonra ortadan kalkmıştır (Emrim üzerine Vali'yi tutuklayarak Erzurum'a gönderen Halit Bey'dir)". Rüştü Bey'in 3. Tümen Kumandanlığı vekaletiyle Trabzon'a gönderilişinde hatırıma gelen noktaları arz edeceğim.

Evvela, valiyi tutuklayan Halit Bey'dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey'in bu suretle gönderilmesi, Halit Bey'in hareketini oradaki bedhahlara karşı tenkit gibi olabilir. Saniyen, Halit Bey, mühim vaziyetlerde tümeninin başına geçmeyi beklerken, bugün geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihi anlarda, diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten üzüntü duyabilir. Bu tutumdan vazgeçilmesini rica ederim. Bununla beraber kolordunuzun askeri işlerine müdahale etmek istemem (Vesika: 103).

Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği 2 Ekim 1919 tarihli uzun cevapta, bu işlemin Halit Bey'in başvurusu üzerine olduğunu ve kendisinin, vaziyeti layıkıyla anlatmak için Erzurum'a davet edildiğini bildirdi (Vesika: 104). Hâlbuki 1 Ekim 1919 tarihinde 3. Tümen Emir Subayı Üsteğmen Tarık imzasıyla Başyaverim Cevat Abbas Bey'e gelen hususi bir şifrenin nihayet cümleleri şöyleydi:

"Son günlerde Kumandan Bey, 3. Tümen'in bugünkü komuta vaziyetinin değiştirilmesini kolordudan talep etti. Şayet kolordu bu teklifi kabul ve icra etmezse, emir almadan komutayı ele alacağını ve daha evvel alınan karar uyarınca kolordudan ayrılarak doğrudan doğruya Kongre'yi resen amir tanıyacağını arz eylerim. Paşa Hazretlerini gerektiği şekilde aydınlatınız efendim." (Vesika: 105).

Bu tarihten on beş gün sonraydı. Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Ekim 1919 tarihli şu telgrafı aldım:

"Kendi bölgemde milli arzunun temini ve tatbiki için son noktaya kadar askerlikten ve komuta zincirinin gereklerine uymaktan ayrılmamayı, geleceğin disiplini bakımından da elzem görüyorum. Cüretle basiretin bağdaştırılamadığı yerlerde ve işlerde, netice pek parlak da olsa, tez elden makus ve mahkûm olduğu örnekleriyle sabittir. Bilhassa, İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon muhitinde, komuta zincirine değer verilmesine, pek basiretkâr harekete ihtiyaç fevkalâdedir.

Maalesef verdiğim açık talimata rağmen, Halit Bey'in bizzat ve askeri kıyafetiyle valiyi tutuklayarak gösterdiği garabet dillere destan olmuştur (Halit Bey'i bu harekete sevk edenin kim olduğunu arz etmiştim). Seçimler meselesinde de bu suretle faaliyet gösterirse kendisi için İngilizlerce vâki olan demarşın tekrarı ve güç bir vaziyete düşülmesi kaçınılmaz

olur (Seçimler meselesinin çabuklaştırılması ve milli arzuya münasip bir sonuca bağlanabilmesi için Halit Bey'e ve icap eden birçok kişiye yardım ve gayrette bulunmaları bilhassa rica edilmişti. Bir de İngiliz demarşının kaçınılmaz ne gibi bir vaziyet yaratabileceğini, kendi vaziyetimi göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim.) Bunun için adı geçen kimse ile haberleşilmeyerek, yüksek arzularınızın yerine getirilmesinde bendenizin aracılığını istirham ederim. Adı geçenin kişisel vaziyeti her türlü davanın ötesinde ise herhangi bir bölgeden mebus seçilmesi hakkındaki yüksek düşüncelerinizin bildirilmesi arz olunur."

Bu telgrafa, 19 Ekim 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

"Halit Bey'in mebus olmak veya olmamak hususundaki eğilimlerini bilemediğimden bu hususta görüş beyan edemeyeceğim efendim."

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesine kadar geçen günler zarfında karşılaştığımız sorunlar çeşitlidir. Engeller ve güçlükler az değildi. Bunların hepsini saymak ve izaha kalkışmak heyet-i âliyenizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı tamamlayacağını sandığım bazı noktalara yalnız temas etmekle yetineceğim.

Ali Galip'in tavsiyesi üzerine, İstanbul Hükümetince Dersim mutasarrıflığına tayin edildiği anlaşılan ve Sivas'a gelen Osman Nuri Bey 8 Eylül'de Sivas'ta alıkonuldu.

Milli cereyanı aleyhinde hainçe hareketlerde bulunduğu ortaya çıkan Ankara Valisi Muhittin Paşa, hususi bir maksatla geziye çıkmıştı. 13 Eylül'de Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın yakalanıp, korumalı olarak Sivas'a gönderilmesi için Ankara'da Kolordu Kumandanı'na ve Samsun'da 5. Kafkas Tümeni Kumandanı'na emir verildi. Muhittin Paşa tutuklu olarak Sivas'a getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Nasihat ve uyarılarda bulunduktan sonra, yaşına hürmeten Samsun üzerinden İstanbul'a gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de üç dört gün sonra hususi olarak Sivas'a davet olundu.

Milli Mücadeleye karşı geldikleri anlaşılan Niğde Mutasarrıfı, Muhasebecisi ve Komiserinin, korumalı olarak Sivas'a sevkleri 16 Eylül'de Niğde'de Tümen Kumandanlığı'na emirolundu.

Kastamonu Valisinin İstanbul Hükümetince Değiştirilmesi

Efendiler, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişi iken, kurmay başkanım olan Albay Kâzım Bey'in şahsen tanıdığı bir kimseydi. Bu sebeple kendisine her türlü sırlar bildirilmişti. Aramızda şifreli haberleşmeler yapılıyordu. Kendisi İstanbul Hükümeti tarafından İstanbul'a davet olundu. Bu davete asla icabet etmemesi lâzım gelirken, anlaşılmaz sebep ve düşüncelerle –İstanbul'da tutuklanmak için– Kastamonu'yu terk etmişti. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine bir diğerini Kastamonu'ya vali tayin etmişti. Bu kişi, 16 Eylül'de İnebolu'ya varmış bulunuyordu. Kendisinin tutuklanmasını oradaki ilgililere emrettik. Bu meselede enteresan küçük bir gelişme oldu. Müsaadenizle biraz etraflıca anlatayım; Kastamonu'da ve Kastamonu vilayeti dahilinde zaaf ve tereddüt belirtileri görülmeye başlayınca, Kastamonu'ya güvenilir ve muktedir bir subayın gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu Bölge Kumandanı sıfatıyla oraya Albay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey tam 16 Eylül günü Kastamonu'ya varmıştı. Biz de kendisinden yeni gelen hakkında için verdiğimiz emrin tatbikini bekliyorduk. Arz ettiğim emri verdikten sonra, tatbikat ve icraat hakkında telgraf başında bilgi bekliyorduk. Gece olmuştu. İstediğim bilgiyi verecek Kastamonu'da bir muhatap bulamıyordum. Nihayet 16/17 Eylül gecesi, Kastamonu ve havalisi kumandanı Albay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

> "Bugün Kastamonu'ya geldim. İstanbul Hükümeti'nin adamları, vali vekili ve jandarma kumandanının oyunu ile evimde tutuklandım. Vatanperverlik örneği subaylarımızın yardımlarıyla şimdi kurtuldum. Ben de vali vekilini ve jandarma alay kumandanını beraber tutuklattım. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongre'ye istirham ederim, buraya, aldığı bütün kararları ile ilgili bilgi vererek muhterem Kastamonu halkını aydınlatsın. Yeni valinin İnebolu'ya indiği haber alındı. Hakkında ne muamele yapılacaktır? Burada, vali vekili vesaire tayini hakkında milli kongrenin bana yetki vermesini ve bu istirhamımın cevabına cevabı şimdi makine başında beklemekte olduğumu arz ederim."

Osman Bey ile makine başındaki görüşmemiz şu suretle devam etti. Kendisinden sordum:

"Şimdi orada vaziyete hâkim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz vardır? Orada, vilâyetin ileri gelenlerinden güvenilir kim vardır? Yeni tayin edilip İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin adı nedir?"

Osman Bey'in cevabı şuydu, "Hâlen ile hâkimim. Her hâlde kongrenin bana yardımcı olması ve beni aydınlatması lâzımdır. Tayin olunan valinin Konya valiliğinden emekli, çok eski bir zat olduğu söyleniyor. Adı Ali Rıza'dır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Vilayetin ileri gelenlerinden Defterdar Ferit Bey vardır."

Osman Bey'e şu emri verdim, "Şimdi siz vali vekilliğini kendi üzerinize alınız. Bütün askeri ve mülki kuvvetleri elinizde tutmaya tam olarak yetkilisiniz. Gelmekte olan valiyi hemen tutuklatacak çabuklukta tedbirler alınız, yaptıklarımıza, açıktan açığa karşı koyanlara karşı tereddüde düşmeden silah kullandırınız. Vilayet defterdarı benim Diyarbekir'den tanıdığım Ferit Bey ise size yardım etmesi lâzımdır. Bolu Mutasarrıfı'na, aldığınız vaziyeti ve yetkiyi şimdi bildirerek onun da İstanbul'a karşı aynı şekilde hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de benim tarafımdan aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı vardır?"

Osman Bey'in cevabı, "Vali vekilliğini Defterdar Ferit Bey'e vereceğim, kendi üzerime alamayacağım. Bildiğiniz Ferit Bey'dir. Sinop Mutasarrıfı bildiğinizdir; kendisi azledilmiştir. Vekâlet Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Bey'dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu alay kumandanındadır; talep edildi, alacağım cevaba göre arz ederim, efendim."

"Yanınızda başka şifre anahtarı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir? Vaziyet hakkında bilgisi var mıdır?" diye sordum.

"Vaziyetten bilgisi yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre anahtarı almadım; çünkü tutuklanacağımı bilmiyordum, makam şifresi ile yazarım ümidinde idim" cevabını verdi.

"Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir; ne kadar jandarma kuvveti vardır; emriniz altına girdi mi?" sorusunu yazdırdım. Buna da verdiği cevapta, "Jandarma Kumandanı Emin

Bey yanımda ve benimle işbirliği yapmıştır. Merkezde jandarma sayısı otuz beş kadardır. Polis Müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle işbirliği etmiştir. Mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Kumandanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan, şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma Tabur Kumandanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır."

"Emin Bey'i biraz anlatır mısınız" sorusuna; "1902 (318) çıkışlı, Üsküplü Emin, tanırsınız, Ayrıca ellerinizden öpüyorlar."

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım, "Emin Efendi'yi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Bey'e vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususlar makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan jandarma kumandanı güvenilir bulunmadığı takdirde, onun yerine sizce münasip görülecek birinin vekâlete geçirilmesi için gerekli olan tedbirler düşünülmelidir. Yardıma ihtiyaç duyuyor musunuz?" Osman Bey, "Kuvvete ihtiyaç duyup duymadığımı daha sonra arz edeceğim; jandarma tabur kumandanı yeni geldiği için vaziyeti anlaşılamamıştır, Efendim" cevabını verdi. Osman Bey'e başka bir söyleyeceği olup olmadığını ve Ferit Bey'le vaziyet değerlendirmesi yapıp yapmadıklarını sorup anladıktan sonra, şu telgrafı yazdırdım:

16/17 Eylül 1919

"Osman Bey'e ve Ferit Beyefendi'ye

Alınacak tedbirler ve yapılacak işlerinizde başarılar dilerim. Bize vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tutuklandığından haberdar etmenizi bekleriz.

Mustafa Kemal"

Kastamonu da İstanbul'a Karşı Harekete Geçiyor

Ferit Bey vali vekili; Albay Osman Bey, Kastamonu ve havalisi kumandanı sıfatıyla faaliyete başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini tekrar telgraf başına çağırarak malumat talep etmiştim.

İstanbul'da icap eden makamlara, istenildiği şekilde ve halkın imzası ile telgraflar yazıldığı, bütün vilayetlere ve livalara da bu telgrafların duyurulduğu bildirilmekle beraber, birtakım sorular da soruluyordu. Mesela "Halk diyormuş ki: 1- Öteki vilayetlerin efkâr-ı umumiyesi bizimle beraber değiller midir? 2- Bu olağandışı hâl ne zamana kadar devam edecektir? 3- Ka-

binenin direnmesine karşı ne gibi tedbir buyuruldu? Lütfen bizi aydınlatınız Paşam!"

Halk adına yöneltilen bu soruların Vali vekili ve kumandan beylerin de zihinlerini işgal etmekte olduğunu hesaba katarak ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Bunun için Sivas-Kastamonu telini saatlerce işgal eden uzun bilgi ve izahat verildi. Bu izahatı şu suretle özetleyebilirim:

> 1- Milli kaynaşma, vatanın her köşesinde ve ateşli bir şekilde vardır. Bütün vilayetlerin en ufak köylerine varıncaya kadar halk, en ufak birliğine kadar da bütün ordularımız tam bir duyarlılık içinde ve tam bir birlik hâlinde, bildirilen kararları tatbik ve icra eylemektedirler. Halkın ikinci ve üçüncü sorusuna cevap olmak üzere de:
>
> 2- Ne vakit ki Kastamonu halkı bu vaziyeti olağandışı bulup endişeye düşmek zayıflığından kurtularak, maksadımıza ulaşıncaya kadar dayanmakta tereddüt göstermezse, işte o zaman bu olağandışı hâl kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Kabinenin direnmesi tabiidir. Buna karşı başka bir tedbire kalkışmadan evvel, ilk tedbirimizi hakkıyla ve her tarafta kesinlikle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Mesela, Bolu'nun vaziyeti hakkında ne yapılmıştır? Bolu hizasına kadar olan bütün yerlerin İstanbul ile resmi haberleşmelerinin kesildiğinden emin miyiz? Buna dair beklemekte olduğumuz malumat henüz gelmemiştir. İşte, bu dediğim tedbir İstanbul'a kadar yaygınlaştırıldığı takdirde, kabinenin direnmeye gücü kalmayacağını zannederim. Bununla beraber, bundan sonra da pek cahilce ve pek ahmakça bir inadı devam ettirmek isterlerse, herhalde daha tesirli tedbirler tatbikine imkân vardır.

Bundan sonra Vali ve Kumandanın verdiği malumâttan şunlar anlaşıldı; İnebolu'dan İstanbul'a iade edilen yeni vali, Zonguldak'ta, Dahiliye Nâzırı'ndan şöyle bir emir almış:

"Bolu ve havalisi serbesttir. Zonguldak'a çıkınız. Vilâyetin icap eden yerleri ile haberleşiniz ve son gelecek emre kadar orada bekleyiniz." Gerçekten yeni vali Zonguldak'ta kalmış ve etrafa gözdağı vermeye başlamış. Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak Mutasarrıfına, yeni valinin tutuklanıp karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emretmişler, Mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla beraber, teşebbüsten haber alan yeni vali orada barınamayarak İstanbul'a dönmüş (Vesika: 106).

Ali Fuat Paşa: Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanı

Bir münasebetle arz etmiştim ki, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Kongre adına bazı kararlar alıp hazırlıklar yapmıştı. Ali Fuat Paşa'ya Kongrece "Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanı" unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve havalisini milli bir bölge olarak kabul edip kumandanlığına Süvari Yarbayı Atıf Bey'i; Afyonkarahisar havalisini de milli bir bölge olarak kabul edip kumandanlığına 23. Tümen Kumandanı Ömer Lütfi Bey'i tayin etmişti. Bu tümen ile Anadolu'ya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas kurup ilgilenildiğini, o günlere ait beyanlarım sırasında zikretmiştim. İstanbul Hükümeti, Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı tayin etmiş ve göndermişti. Hamdi Paşa Eskişehir'e kadar geldi. Orada kendisine, 16 Eylül'de İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi.

İngilizler, Eskişehir Bölgesi Kuva-yı Milliye Kumandanı olan Atıf Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler. Kuva-yı Milliye Kumandanı olan bir şahsın, kendisini kolaylıkla düşman eline düşürmeyecek tedbirleri almış olması lâzım gelirdi. Bu hususta gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman birbiri ardınca teşebbüslerde bulunmamızı icap ettirdi. Bildiğiniz üzere, o tarihde Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği milli kuvvetlerle bizzat Eskişehir'e yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehir'i uzaktan kuşattı. Eskişehir'de bulunan İtilaf Kuvvetleri Kumandanı General Sally Clade'in Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kullanılan ifadeler ve Kuva-yı Milliyeyi tanımlama şekli, milli kumandanlarımızın ve Kuva-yı Milliyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir taarruz sayıldığından ve adı geçen Generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden, bu hususta İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri siyasi temsilcilerinin bir muhtıra ile dikkatleri çekilmişti. 25 Eylül 1919 tarihinde General Sally Clade'in Fuat Paşa'ya gönderdiği, bir kurmay binbaşı ile Eskişehir İngiliz kontrol subayından oluşan bir heyet, İngilizlerin, dahili işlerimize ve milli hareketimize katiyen müdahale etmeyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geri çekilmesine memnun olup olmayacağımızı öğrenmek istemişlerdi. Elbette pek memnun olacağımızı bildirmiştik.

Hakikaten oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıkları ile beraber evvela Samsun'a çektiler. Daha sonra oradan da İstanbul'a haklettiler. Eskişehir'e hâkim olduktan sonra, Fuat Paşa'yı Bilecik ve Bursa yörelerine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a Kaçıyor ve Konya Halkı da İstanbul'u Tanımıyor

Efendiler, Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesi'nin Anadolu'da mühim bir dayanak noktası vaziyetine geldi. Konya'da Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey'in tereddüt içindeki tavır ve hareketi ve en nihayet haber vermeden İstanbul'a çekip gitmesi, Konya ve havalisini Vali Cemal Bey'in hükmü altında bırakmıştı. Oraya, maksadı yakından anlamış olan bir kimsenin gönderilmesi gerekiyordu. Sivas'ta iken yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi münasip bulundu. Refet Bey hareket etti. Konya'da, Heyet-i Temsiliye tarafından gönderilen bir kumandanın gelmekte olduğu haber alınınca vatanperverler canlanmış; diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede ne kadar kanlı katil ve tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırarak kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya'nın muhterem halkı, bu alçakça harekete karşı ayaklanarak vatanperverliğin gerektirdiği şeyin yapılmasına karar vermiş; bunun farkına varan Cemal Bey 26 Eylül'de İstanbul'a firar eylemiştir (Vesika: 107). Halk, belediye konağında toplanarak Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekaletine tayin etmişti.

Refet Bey'in Münasebetsiz Bazı Teklifleri

Efendiler, dikkate değer bir noktadır: bu anda hatırıma geldi. Heyet-i âliyyenize arz etmeden geçemeyeceğim. Sivas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden Refet Bey'in hususi bir telgrafını aldım. Refet Bey, bu telgrafında Konya ve havalisinde başarı sağlanabilmesi için, kendisine 2. Ordu Müfettişliği unvan ve yetkisinin verilmesi lüzumunu bildiriyordu. Refet Bey, uzun zaman sonra Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve havalisindeki âsilerin bastırılmasıyla vazifelendirildiği zaman bile, orada bir şifre ile ve halk üzerinde mühim tesiri bulunacağı gerekçesi ile benden kendisine Paşa unvanının verilmesini benden talep etmişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci ve

gerek ikinci arzularını tatmin edecek resmi mevki ve yetkide bulunmadığımı izaha hacet yoktu. Bilhassa Refet Bey'in bunu çok iyi bilmiş olmasından şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için, dolaylı yoldan benim İstanbul Hükümeti'ne aracılık etmemi istiyordu da denemezdi. Çünkü dünyaca malum idi ki, ben ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olmamdan başka, Padişah ve İstanbul Hükümeti tarafından da kovulmuş ve idama mahkûm edilmiş bulunuyordum. Faaliyetim bir kongrenin seçmiş olduğu bir heyet içinde, yani bir Heyet-i Temsiliye içinde ve onun adına idi. Milli mesaide bulunmak ve bilhassa bu hususta başarıya ulaşmak için resmi bir unvan ve yetki şartı var idiyse, o şart zaten bende yoktu. İçinde bulunduğum vaziyet ve şartların nelerden ibaret olduğu anlaşıldıktan sonra, başarıya ulaşabilmek için, benden resmi şekiller dahilinde bağlı sıfat ve yetki beklenemeyeceği tabiiydi. Şüphesiz, biz Refet Bey'i Konya'ya gönderirken, kendisine, maksada uygun bütün iş ve faaliyetler için tam ve geniş bir yetki vermiştik. Bunun kullanılması ve tatbiki, onun göstereceği şahsi liyakat ve kudrete bağlı idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet göstermeye ve milli teşkilâtlar kurmak için yönetmeye çalışırken, İstanbul Hükümeti'nin emeline hizmet eden bazı mülki idare âmirlerinden, güya manevi birer gözdağı olabilecek telgraflar da alıyorduk. Mesela, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza adında biri tarafından, harekâtımızın İtilaf Devletleri'ne karşı bir taarruz gibi sayıldığı, bu yüzden bütün Osmanlı ülkesinin İtilaf Devletlerince askeri işgal altına alınarak Türk Hükümeti'ne son verileceği, temas neticesinde aldığı malumata atfen bildiriliyor ve Kabine ile uzlaşma önerisinde bulunuluyordu. Bu telgrafın Mutasarrıf'a yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna elbette gerektiği şekilde cevap verildi (Vesika: 108).

General Harbor Heyeti ile Müzakeremiz

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerikan Hükümeti General Harbord'un başkanlığında bir heyet göndermişti. Bu heyet Sivas'a geldi. 22 Eylül 1919 günü General Harbord ile uzun uzadıya görüştük. Generale, Milli Mücadelenin maksat ve gayesi, milli teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebebi, gayrımüs-

lim azınlıklara karşı olan hissiyat, yabancıların memleketimizdeki yıkıcı propaganda ve eylemleri üzerinde ayrıntılı ve vesikalara dayanan açıklamalarda bulundum. Generalin bazı garip soruları ile de karşılaştım. Mesela, "Millet, akla gelebilecek her türlü girişim ve fedakârlığa başvurduktan sonra da hâlâ başarı sağlanamazsa ne yapacaksın?" Verdiğim cevapta –hatıramda aldanmıyorsam– demiştim ki: "Bir millet mevcudiyetini ve istiklâlini kurtarabilmek için düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Öyleyse millet yaşadıkça ve fedakârca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık da mevzu-u bahis olamaz."

Generalin sorduğu sorunun altında yatan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın kendisince takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken belirtmek isterim.

Abdülkerim Paşa

Efendiler, Eylül'ün 25. günü akşamı, Ankara'da bulunan 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'den aldığım bir şifreli telgrafta şunlar bildiriliyordu, "Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezareti'nin vilayet şifresi ile bir şifre yazdırdılar. Bunun özeti, vatanın kurtulması yalnız Padişah'ın beyannamesindeki en doğru yol göstermelere uygun hareket etmekle kolaylaşacaktır. Milli Mücadele, medeniyet dünyasına iğrenç gayeler gibi aksettirildi. Hükümetle milletin ayrılığı yabancıların işe karışmasına yol açacaktır. Konferans, hakkımızda karar verirken, bu anlaşmazlık iyilik ve kurtuluş belirtisi olmayacaktır. Neticede hareketin liderleri ile görüşmek üzere, yüksek şahsiyetlerle bildirilecek yerde buluşma, bir emrivâki şekline sokularak, vaktin darlığı dolayısıyla hemen cevap beklenmektedir. Görüş ayrılıklarına saygılı davranılacağını, şahsa ve şerefe dokunulmayacağını mübalağalı bir şekilde ilave ediyor. Telgrafı yazan zat, Genelkurmay tuğgenerallerinden Abdülkerim Paşa'dır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nâzırı Hâdi Paşa vasıtasıyla ve aynı şifre ile cevap beklemektedir. Adı geçenin, bu hilesi ile müracaatın mizden olduğunu ilan etme ve yayma gayesi güttüğü anlaşılıyor. Telgraf başında beklediklerinden bir dakika evvel kabul edilip

edilmeyeceği ile ne cevap verileceğinin bildirilmesi istenmektedir. Ali Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır." (Vesika: 109).

Mahmut Bey'e, aynı günde saat 7.00'den sonra makine başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim, "Kerim ve Hâdi Paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat görüşmek arzu eyledikleri takdirde, Sivas'ta bulunan, Heyet-i Temsiliye ile ve bu heyet arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makine başında arzu eyledikleri tarzda görüşmek mümkün olduğunu bildirirsiniz. 'Onlar görüşmek arzusunda iseler' kaydına dikkat etmek lâzımdır." (Vesika: 110).

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. İçeriği, aşağı yukarı Mahmut Bey'in özetlediğinden ibaretti (Vesika: 111).

Efendiler, İstanbul Hükümeti ile yaptığımız rüptürün (rupture) on beşinci günündeyiz. Milli karara karşı muhalefet vaziyetine geçen bazı yerler, ister istemez milli cerayana uymaya mecbur edildi. İstanbul Hükümeti'nin hizmetindeki bazı memurlar ya firar ettiler veya mahkümiyete çarptırıldılar. İstanbul'a, bütün memleketten, her gün hükümetin düşürülmesi isteği ile ilgili telgraflar yağdırılmaya başladı. İtilaf Devletleri'nin, Anadolu'da dolaşan subay ve memurları, Milli Mücadeleye karşı tarafsız olduklarını ve memleketin iç vaziyetine karışmadıklarını her tarafta açıkça söylemeye başladılar. Bu vaziyet karşısında, nihayet Padişah ve Ferit Paşa'nın, artık Milli Mücadele liderleri ile uzlaşmaktan başka çare kalmadığını hesaba katarak, fakat her hâlde mevkilerini da korumak şartıyla, bir uzlaşma yolu olabilecek imkânlar araştırmaya başladıkları kanaâtına varmak yanlış olmaz inancındayım.

Efendiler, ismi geçen merhum Abdülkerim Paşa, benim çok eski bir arkadaşımdı. Çok namuslu, gayretli, temiz kalpli bir vatanperverdi. Selanik'te, ben yüzbaşı o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce hususi arkadaşlık etmiştik. Merhumun tavır ve vaziyetinden bir tarikata bağlı olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü kendisini inançları ve vicdani değerlendirmelerinde taşıdığı manevi derece bakımından "Hazret-i Evvel, Büyük Hazret" olarak kabul eder, kendi dostluk çevresi içinde yer alanlara, kendisince, karşısındakinde gördüğü yeteneğe uygun "Hazret, Kutup" gibi makamlar verirdi. Bana

da "Kutbu'l-akdâb" (Kutuplar Kutbu) derdi. Şimdi izah edeceğim görüşmemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşa, çok samimi ve zamanında kendisine mahsus bir yüksek bir söz söyleme gücü ile konuşur ve öyle yazardı. Kendisinde, ikna gücü ve kudreti olduğu da sanılır ve öyle kabul edilirdi. Bizim, Selanik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu kumandanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan Hâdi Paşa, Kerim Paşa'yı izah ettiğim özellikleriyle, dostlar arasında sayılır ve sevilir bir kimse olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşa'nın kabine arkadaşı olan Hadi Paşa, sıkışmış olan Padişah'ın ve Ferit Paşa'nın pek münasip bir vasıtayla imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selanik'ten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylül 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. İki taraf birbirini şu sözlerle tanıdı:

Sivas – Mustafa Kemal Paşa, telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz, buyursunlar diyorlar.

İstanbul – Yüksek şahsiyetleri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum?

Ben – Evet, muhterem Kerim Paşa Hazretleri," dedikten sonra,

Kerim Paşa – Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" adresini yazdırdı ve "Paşa'ya söyleyiniz, anlar. Hazret-i Evvel karşınızdadır" sözlerini bir nevi parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa, "Zat-ı âlilerinin afiyetleri iyidir inşallah kardeşim" diye başladı.

Kerim Paşa'nın İstanbul Hükümeti tarafından kalbinin temizliğinden ve ahlâkının güzelliğinden istifade edilerek nasıl aldatıldığını anlamak için, sözlerinin başlangıcını kendisine olduğu gibi tekrar ettireceğim. Merhum Kerim Paşa şöyle devam etti:

> "Vatanın iyiliği için büyük vatanperver kardeşimle ve Temsil Heyeti'ndeki can dostlarla görüşmek isterim. Ayağınızın tozuna ulaştırılmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasıyla bir telgraf göndermiştim. İşte, zat-ı âlinizin eline ulaşan o telgraftaki esaslar üzerinde sevindirici bir çözüm inşallah buluruz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim karışık devreyi Allah'ın lütfu ile kolayca aydınlığa çıkartırız. Bunun için de Allah'ın keremi ve nurdan yaratılmış kurtarıcı emelle-

rinizin gönül mürşidi ile, buna dair mühim şeyler konuşarak, vatan için olan dileklerimizi birleştirelim değil mi? Pek anlayışlı ve tedbirli kardeşim! Ne buyurursunuz, ruhum? Yere batasıca bedhahların kötülüklerine mâni olalım, onları ümitlerinin pusularında kötürüm ve cansız bırakalım. Yalnız hükümet ile milletin sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili hizmetlerini ve işlerini birleştirelim ki, ortak ve yüce gaye zaten hep birdir. Vatan düşüncesiyle gösterilen bunca asil tepkilerin, medeniyet dünyası karşısında muazzez topraklarımızın korunması ile ilgili en büyük vatanperverlik olduğunu bir kere daha belirtmek üzere içinde bulunduğumuz vaziyetin güçlüklerini yok edelim ve buna bir çare bulmak için de bu muazzez kardeşiniz ile görüşmeye başlayalım, bekliyorum kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükümetin geniş ölçüde iyi niyet gösterdiğini ilave ederim, ruhum!"

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül, gece yarısından evvel saat 11.00'de başlayan bu görüşmemiz, sabah saat 07.30'a kadar tam sekiz buçuk saat devam etti. Üç ana noktaya ayrılabilen bu görüşmemiz, yazıda eser-i cedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sayfayı doldurdu. Bunların tamamını burada okuyarak sabrınızı kötüye kullanmaktan korkarım. Merhum Kerim Paşa'nın, sağlam görüşlere ve kendi inancına ters düşmesine rağmen maalesef güçlü bir mantığa da istinat etmeyen bu tatlı sözlerinin ve mutantan cümlelerinin okunup dinlenebilmesi için yayınlayacağım vesikalar arasında bu konuşmaya da olduğu gibi yer vereceğim.

Yalnız, bu görüşmede, her iki tarafın takip ettikleri hedef ve istinat ettiği temel noktalar hakkında, bilhassa neticesi bakımından kısa bir fikir verebilmek için, müsaade buyurursanız, bu hususların her safhasına birer nebze dokunacağım.

Kerim Paşa'nın arz ettiğim sunduğum ilk telgrafına cevap verirken biraz da onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda, ben de böyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretlerine 'kutbü'l-akdâb' deyiniz, anlar!" diye başladıktan sonra "Şimdi cevap veriyorum" dedim.

"Pek muhterem ve temiz kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerine. Elhamdülillah sağlığım yerindedir. Büyük ve necip milletimizin meşru haklarını idrak etmiş ve onu muhafaza

ve müdafaaya bütün mevcudiyetiyle girişmiş olduğunu görmekle pek mesudum..... Karşılıklı görüş belirtmek hususunda gösterilen arzuya samimiyetle teşekkür ederiz.....

Fuat Paşa Hazretleri aracılığı ile çekilmiş olan telgrafın içindekileri öğrenmiş bulunuyoruz .....
.....
.....
.....

Dayanak noktası olarak kabul buyurulan beyannâme ileri sürülen hususların, Ferit Paşa ve arkadaşlarına karşı yöneltilmiş bir haykırış ve çıkışma olduğu azıcık bir düşünme ve inceleme ile anlaşılacak açıklıktadır. Padişah'ın kalbini derin üzüntülere boğan ahval ve hareketler, milletimiz tarafından değil, Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların çalışma arkadaşları olan Harput Valisi Ali Galip Bey, Anakara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey ve Konya Valisi Cemal Bey tarafından işlenen kötülüklerle ortaya konmuştur.

Malatya'daki ihanet teşebbüsü, Çorum'daki haince tertip, Konya'daki kanlı teşebbüs eğer içyüzleri ile bilginize ulaşmış değilse, zat-ı âlilerinizi de bir çözüm başlangıcı olarak düşündüğünüz noktadaki isabetsizlikten dolayı mazur görürüz .....
.....
.....
.....

Yabancıların görüşlerinin lehimize döndüğü tamamıyla doğrudur. Fakat bu dönüş, hiçbir vakit Ferit Paşa Hükümeti'nin takip eylediği siyasetin neticesi değildir. Bu netice, milletimizin mevcudiyetini göstermek ve ispat etmek için bizatihi girişmiş olduğu azimli teşebbüsünün eseridir. İşte bu konuda Zat-ı şahaneyi iğfal ediyorlar.

Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ancak ve ancak Kuva-yı Milliye'nin önderliğinin benimsenmesinde ve milli iradenin hâkim olmasındadır. Bu sağlam ve meşru temelden zerre kadar bir sapma, Maazallah-ı teala, devlet, millet ve vatanımız için pek acı bir hüsran getirir .....
.....

Milletimizin necip mücadelesini kötüye yormaktan ve etrafa öyle tanıtmaktan geri durmayan kötü niyetli bedhahların çok

olduğu muhakkaktır. Fakat asıl derin bir esefle karşılanacak olan husus, bu lanetli bedhahların başında, Devlet-i Ebed müddetimizin Sadrazamı Ferit Paşa ile nezaret konumlarında bulunan Âdil Bey, Süleyman Paşa gibi, devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım Bolşeviklerin girdiğini ve Milli Mücadele'nin Bolşevik hareketi olduğunu resmi olarak ilan eden ve yayan bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih Milli Mücadelemizin, İttihatçıların kanlı hareketleri olduğunu ve ittihatçıların parasıyla yürütüldüğünü resmen ve alenen cihana ve yabancı gazetecilere söyleyen bu gafillerdir.

Anadolu'da karışıklık olduğunu ajanslarla resmen ilan eden ve –mütarekenin hususi maddesine göre– muazzez vatanımızı düşman işgaline maruz bırakmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya'nın Müslüman halkı ile, Sivas'ın Müslüman halkını birbirleriyle mukateleye sürüklemek isteyenler bu zavallılardır. Milli Mücadele'nin önüne geçeceğim diye, Sivas'ın ve milli hassasiyetin görüldüğü her yerin yabancılar tarafından işgalini isteyen bu hainlerdir. Bununla beraber, bizim en yüce gayemiz, tıpkı siz biraderimin düşündüğü gibi, bedhahların bu güzel memlekete yönelttikleri iftiraları ve aleni yürüttükleri lanetli hareketleri kırmak ve onları kendi ümitlerinin pususunda kötürüm ve cansız düşürmek, devlet ile milletin icraatını sırf vatanın kurtuluşu ile ilgili noktada birleştirmektir. Elhamdülillah-i Teala, bu gayenin gerçekleştirilmesinde, artık milletimiz her türlü kötü bedhahlığın belirtilerini kırmış ve bütün kahramanlığı ile dönüşü olmayan kesin adımlarını atmıştır. Yabancılar dahi, milletin yaygın kuvvetini ve kesin kararını, buna karşılık İstanbul Hükümeti'nin ne kadar asılsız ve alâkasız bulunmayan âciz bir heyet olduğunu iyice anlamıştır. Merzifon'u tahliye ettiler. Samsun'u da tahliyeye başladılar. Dahili işlerimize ve Milli Mücadelemize karşı tarafsız kalacaklarını ifade ediyorlar. İşte milli faaliyetlerimizin, istiklâlimizi teminat altına alma yolunda elde etmeyi başardığı ilk netice budur.

Milli cereyân, İstanbul'da, Kanun-i Esasi hükümlerine uyulmasını temin etmekle netice alacaktır.

Şimdiki hükümetin, geniş ölçüde, bir iyi niyete sahip olduğunu sanmanın doğru olmadığını arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ben, daha Erzurum'da, Ferit Paşa'ya gerçeği ve vaziyeti izah ederek, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine muhalefet ve engelleme vadisinde devam etmemesi lüzumunu ihtar etmiştim. Bu gafil kişi, buna cevap vermekle beraber, milli cereyanın birkaç kişinin tahriklerinin eseri olduğunu ilan etti. Menfaat hırsı ile cehalet ve gaflet körlüğü ile iki tarafı da idare ederek mevkilerini muhafaza edebilecekleri şeklinde boş bir zan içinde bulunan birkaç valisinin aldatıcı raporlarını, benim nezih ve vatanperverce uyarılarıma tercih etti. Bugün, her türlü habislik, hainlik, beceriksizlik ve aciziyet mevkiinde kaldıktan ve millet de bütün olup bitenlerin içyüzünü tam bir açıklıkla kavradıktan sonra, bize düşen vazife, en hızlı süratle milli davayı benimseyecek yeni bir kabinenin iş başına gelmesini temin etmektir.

Eğer bugünkü kabinenin, şahısları ve hayatları hakkında herhangi bir tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle uğraşma seviyesizliğinden pek yüksek olan milletimiz adına kendilerine istedikleri söz ve güvenceyi vermeyi de milletimizin menfaati açısından gerekli sayarız. Fakat tuttukları yanlış yolda inatla direnmeye devamları hâlinde ortaya çıkan akıbetin mesuliyeti kendilerine dönecektir.

İşte, vuku bulan bu iyi niyetli faaliyet münasebetiyle, vaziyeti bir defa daha ve son defa, asil yüksek şahsiyetleri gibi kalbi cidden vatan ve millet sevgisi, Padişah'a muhabbet ve sadakatle dolu olan ve kardeşlik hatıralarını daima hürmetle taşımakta olduğum, siz kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri ile de bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdani huzurun sağlamlaşmasına vesile olmuştur."

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir tek maddenin özetidir.

Bundan sonra gelen maddede:

"Milli Mücadele bütün genişliği ile İstanbul'a ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu bilmektedir. Zat-ı âlileri de bu bilgileri isteyip aydınlanınız" dedikten sonra, gerçekten o günlerde yapılmış olan başarılı hareketlerin raporlarını özetleyerek izahat verdim ve "Artık bütün bu hareketleri durdurmak, yalnız ve ancak bir şeye bağlıdır. O da kabine başkanlığının milli davayı bütün manasıyla benimseyecek bir zata verilmesi ve o zatın da bu milli davayı anlayarak ona göre tedbir almaya girişmesidir" dedim.

"Bütün bu söylenenler karşısında siz biraderimin de bir düşünceleri varsa lütfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal" diye imzamı koydum.

Bundan sonra, Kerim Paşa "Evvela, zat-ı âlileriyle beraber olan muhterem kişilerin hepsine selam ve saygılarımızı arz etmek ve duyurmak lütfunda bulunmanızı rica ederim" girişi ile görüşmemizin ikinci safhasını geçtiler. Kerim Paşa devam etti:

"Başladığım kısa konuşmanın bütün safhalarını zat-ı âliniz izah ettiniz. İşin çözüme götürülmesi bakımından iki yerde isabet gösterilmediğini beyan ile mazur görüleceğimi belirttiniz. Gerçi, bütün vaziyetler ve çeşitli bölgelerdeki olaylar bilinmedikçe, bir meselede hakemlik etmek güç ise de, memlekete ait bir işin çözüme bağlanmasında bize ışık tutan, tertemiz vatan endişesi olduğundan, dayanağımız sağlam ve açıktır. Vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sıralarda, tek vücut olarak birleşmiş bir millet ve hükümetin göreceği işi göz önünde bulundurarak, bunun kolaylıkla bir çözüme ulaşması dileğimi arz etmek isterdim.

Hareket noktası olarak aldığıma işaret buyurduğunuz Padişah'ın beyannâmesini anlamakta bendenizin yanılmış olması mümkündür. Yalnız, müsaade ediniz de, asıl işlerin çözümünde en büyük dayanak sayılan bu beyannâme-yi alideki toplayıcı yönleri açıklayarak, Padişah'ın sözlerinin neleri içine almış olduğunu beyan edeyim. Ben zannediyorum ki, Padişahımız..."

Ben, derhal Kerim Paşa'nın devam etmesine mani olarak şunu yazdırdım:

–Kerim Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat, her ikimizi de asıl maksattan uzaklaştırabilir. Bir de Padişah'ın beyannâmesinin yorumları ile fazla uğraşmanın faydası yoktur. Rica ederim asıl mesele üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa cevap verdi:

–Asıl konu üzerinde görüşeceğiz. Müsaade buyurunuz devam edelim efendim.

Ben: –Rica ederim, en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim. Kerim Paşa: –Evet, oraya geleceğiz efendim.

Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etmelidir

Söze ben devam ettim ve "Kerim Paşa Hazretleri, haklı çalışmalarımızın ve milli tepkilerimizin artık daha fazla kötüye yo-

rulmasına ve düzeltilmeye muhtaç görülmesine; ve bilhassa de bu düzeltme ve değiştirmeler içinde, cinayeti ve hainliği ortaya çıkmış bir kabinenin üyelerinin gayrımeşruluğunun esas alındığını görmeye tahammülümüz yoktur. Biz, son vaziyeti izah ile milletin kesin isteğini arz ettik. Bilmem tekrarı lâzım mıdır? Zat-ı âlileri neticelendirilmesi lâzım bu milli arzuya karşı, Ferit Paşa Kabinesi'nin, devletin en yüksek sadrazamlık mevkiini hâlâ kirletmesine aracılık etmek istiyorsanız, bu çabanızın hiçbir faydalı netice veremeyeceği gibi, siz biraderimiz hakkındaki eski kardeşlik hissiyatımızın da sarsılmasına yol açacağından endişe ederim.

Şimdi, Ferit Paşa, bir an bile kaybetmeksizin mevkiini bir namuslu kimseye terk edecekse ve buna siz de inanıyorsanız, hallolunacak hiçbir güçlük kalmamıştır. Aksi takdirde, aracılığınız, kalbinizin rencide olmasından ve boşuboşuna yorgunluktan başka bir netice vermeyecektir.

Ferit Paşa, mevkiini muhafazaya devam ederse, kendisinin çok acı bir akıbetle karşılaşmasına sebebiyet verecektir. En son ve en kesin söz budur: Maksadımız bu sarsılmaz hakikati Padişah'ın bilgisine sunmaktır. Siz, ancak bu asil vazifeyi yerine getirerek bugün vatan ve milletin yüksek kişiliğinizden beklediği dini ve milli vazifeyi yapmış olursunuz."

Kerim Paşa, "Sözü uzatmamak elbette asıl maksattır" diye başlayarak sözü lüzumundan fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile son buldu, "Burada vatan için yaptığım şu teşebbüs elbette Allah ve millet nezdinde bütün asaletiyle bezenmiş olarak kalır ve işin gerçek sahibi olan her şeye kadir yüce Allah, millet ve vatanın kurtuluşunu temin edecek esasları orada bulunanlara böylece bağlayarak tamamlar. Ulu Allah güçlükleri çözücüdür! Değerli gözlerinizden öperim."

Tekrar cevap vermek sırası, bana gece yarısından sonra saat 4:30'da geldi. Kerim Paşa'nın temas ettiği noktaları cevapsız bırakamazdım. Ben de uzun düşünceler ileri sürdüm ve nihayetinde, –O hâlde, dedim, "Bizim ve sizin gibi hamiyet sahibi ve vatanperver kimselerin yapacakları teşebbüsün gayesi ne olmak lâzım gelir? İdaresinin her dakikasından millet için, gelecekteki akıbetimiz için yeni bir felâket yolu hazırlamaktan başka bir netice beklenmeyen Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığı ile uğraşmak mı, yoksa bir an evvel bu

gayrımeşru kabinenin yerine millet ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek mahiyette yeni bir heyetin devlet işlerini üzerine alması gereğini Padişah'a bildirmek üzere yol aramak mıdır? Lütfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır şeklinde cevap buyurursanız, Allah ve millet nezdinde bütün asaletiyle değerli kalacağına şüphe olmayan bu asil teşebbüsünüzün bizlerle ilgili yönünü tamamlamış olursunuz."

Kerim Paşa, talep ettiğimiz kısa cevaba yine uzun bir cevap verdi. Fakat bu uzun cümleler arasında, bazı cümlelerle, bize Padişah'ın aldatılmış olmayıp her şeye vakıf bulunduğunu anlatıyordu.

Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şu sözler vardı, "Yüce padişahlık katı kesin karar ve çözüm makamı olup, meşru bir devlette bu yüksek makam, bütün millet fertlerinin yöneleceği yüksek yerdir. Anadolu'nun bütün dileklerinin Halife Hazretlerine duyurulduğu hakkında bendenize bilgi vermişlerdir. O hâlde, millet işlerinin yöneleceği ve dileklerinin kabul edileceği yüksek bir makam olan Padişahımız Efendimiz her şeyi bilmektedir."

Kerim Paşa kendisine has cümlelerle devam ettiği görüşlerine şu suretle son verdi:

"Cenab-ı Mevla, nice yüksek sebepler yaratarak ve telkin ederek bu çözülmesi güç düğümü bütünüyle hâl buyuracaktır. Elbette ki, Allah'ın buyruğu güzeldir ve yakındır. 'Allah'ın eli bütün ellerden üstündür.' Geleceğimiz, Mevla'nın keremiyle ile milletçe lâyık olduğumuz yücelikte uğurlu ve hayırlı olacaktır. İşte Kerim'in inancı budur, muazzez ruhum."

Bu defa Efendiler, gece yarısından sonra, saat 06:10'a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebebiyet verdim.

Merhum Kerim Paşa'nın pek hoşlandığını bildiğim bir tabirle "–Büyük Hazret" diye söze başladım:

"–Ümmet ve milletin yüce mihrabı olduğu içindir ki, milletin dileklerini bildirme yolunu bulma teşebbüsünden geri durmadık.

Yalnız, zat-ı âlinizi büyük bir yanlışlıktan kurtarmak maksadıyla arz edelim ki, Anadolu'nun bütün dileklerinin Halife'ye duyurulduğu hakkındaki malumata, milletin henüz kesin bir güveni yoktur. Çünkü millet bilmektedir ki, Padişah, hainlikleri ortaya çıkmış birkaç kişiyi millete tercih buyurmazlar."

Kerim Paşa'nın temas ettiği noktalara cevap verirken şunları da söyledim, "Pek güzel ve yakın olan Allah'ın emrinin yerine gelmesiyle, bedbaht ve mazlum necip milletimizin kurtuluşa ve huzura kavuşmasını Yüce Allah'ın denizler kadar engin olan koruyuculuğundan ümitle diler" ve ufukları hep inatçı bir dumanla sarılı olan İstanbul'daki bazı kimselerin gerçeği görmemek için aşağılıkça direnen duygularının eriyip kaybolmasını bekleriz. Milletin necip ruhu da işte böylesine duygularla doludur.....

Yalnız, tekrarlamama müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır suretinde karşılık verilmesini istirham eylediğimiz sorular maalesef cevapsız bırakılmıştır. Azizim, Allah'ın eli bütün ellerden üstündür. Fakat bununla beraber güçlükleri yenmeye ve meseleleri çözmeye girişenlerin kesinleşmiş bir hedefi olmak gerektir .....
.....
....."

"Millet, Allah'ın emrini ifa edecektir ve buyurduğunuz gibi milletçe elde edeceklerimiz hayırlı ve uğurlu olacaktır. Kerem dolu dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Gayret bizden, yardım ve kolaylık Allah'tandır."

Mustafa Kemal"

Artık Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm, ruhum" diyerek "milli davanın esaslarını üstün tutmak ve korumak şartıyla içten gelen dileklerin sayılıp döküldüğünü ve Allah'ın eli...' yüce âyetinin, Allah tarafından hayırla kabul buyurulması için kullanılmış olduğunu söyledikten sonra "Allahaısmarladık, yine görüşeceğiz" diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü ... söylemek istedik ve dedik ki, "Biraderimizin hatırında kalsın diye son bir cümle arz ediyorum:

Millet güçlü, her şeyi kavramış ve tuttuğu yolda kesin kararlıdır. Milli Mücadele hızlı bir gelişme seyrindedir. Yüce ve şevketli Padişahımız Efendimizin lütûflarının ve sevgilerinin bir belirtisi olmak üzere acilen karar vermelerinin ve meseleye çözüm getirmelerinin zamanıdır" (Vesika: 112).

Efendiler, bundan sonra Ferit Paşa Kabinesi daha ancak üç gün dayanabilmiştir.

Kendisi ile görüşemediğim, dostum merhum Kerim Paşa'nın bazı kimselere söylediğine göre, bu görüşmemizi aynen Padişah'a göstermeyi başarmış ve onun üzerine mukavemet hissi kırılmış.

Kerim Paşa'nın Kara Vasıf Bey'e yazmış olduğu 8 Kasım 1919 tarihli mektubunda da buna işaret edilmiştir.

Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır,

"Eski Sadrazam, en son yapılan görüşme, bunun yol açtığı sürekli tesir ve ciddi tartışmalar nihayetinde, çekilmek gerektiğine inanarak ve bütün mukavemet gücü kaybolarak istifasını takdim eyledi... İşte sessiz sedasız, vatan için çalışılan ve tekbaşına naçiz bir azimlinin tertemiz gayretiyle başarılan muazzam olay budur....

Dikkate alınmalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve Eski Sadrazam ile Padişahımız Efendimiz Hazretleri, bütün bu görüşmelerin akışının neticesini öğrendikten sonra, dayandıkları sağlam temeller karşısında karar kılmışlardır... Teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar mühim noktaları içine aldığı ve nasıl bir dürüst vicdan ve keskin görüşle, yaşanan hakikatın kâğıda geçirildiği, elbette Allah katında ve milletin tarihi değerlendirmesinde asaletle bezenmiş bir değer olarak kalacaktır...

Bütün bunları açıklamaya beni sevk eden sebepler, geçmiş olayları hakiki yüzleriyle ortaya koymaktır. Merhum Kerim Paşa mektubunun sonunda "Bu kağıdımın bir suretini Heyet-i Temsiliye'ye göndermek lütfunu esirgemezseniz, yüksek hakikatlerin tamamen ve ortak olarak yayımlanmasına yardım etmiş olursunuz" demiş ve sureti değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da yayımlanacak vesikalar arasına koyacağım (Vesika: 113).

Efendiler, bu haberleşmenin yapıldığı gecenin ertesi, yani 28 Eylül günü görüşme özeti bütün kolordulara şifre telgrafla bildirildi.

Trabzon'dan Gelen Teklif

Merhum Kerim Paşa'nın Fuat Paşa'ya hitaben yazdığı ilk telgrafında, İstanbul'daki yüksek konumlu şahısların mücadele liderleriyle belli bir yerde buluşup konuşmalarından bahsolunduğunu görmüştük. Bunun benzeri, fakat bilakis yani Anadolu içinden İstanbul'a gitmek yolunda bir teklif de, bundan

daha evvel Trabzon'dan çıkmıştı. Bunu, müsaade buyurursanız, bunu biraz izah edeyim. Trabzon Valisi Galip Bey, 18, 19 Eylül tarihlerinde teftiş vazifesiyle Ardasa'da bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ardasa'ya gidip, Vali ile görüşmesi mevzu-u bahis idi. Bu konu üzerinde 19 Eylül'de telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Sebebi, Trabzon'dan aldığım 18 Eylül tarihli bir telgraftı. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafta, "Milli çıkarları bozan altı maddeyi kabul etmiyoruz (bu altı madde İstanbul ile ilişki kesme konusundaki emirdir). Maruzatımızın Zat-ı şahaneye ulaştırılması da oraya gönderilecek bir heyetle sağlanabilir kanaatindeyiz" denilmekte idi (Vesika: 114). Kâzım Karabekir Paşa, makine başında Trabzon Valisi ile görüşmüş, özetini bildirdi. Vali soru tarzında birtakım görüşleri ileri sürmüş, Karabekir Paşa, uygun karşılıklar vermiş. Vali nihayet "İstanbul'a bir heyet gönderilerek vaziyetin Padişah'a arzını ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de, artık bizim muhtelif yollarla konuyu arza bir çare düşünmüş olmamız dolayısıyla, bu fikirden vazgeçmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna Saray'ın ahvaline vakıf olan Gümüşhane temsilcisi Zeki Bey'in de ilavesi teklif edilmektedir" denilmekte idi (Vesika: 115).

Gariptir ki, iki gün sonra, yani 21 Eylül 1919'da, Torul'daki Yarbay Halit Bey'in gönderdiği bir şifrede bu heyet meselesinden bahsediliyordu. Fazlasıyla evhama düşen Padişah'ı yabancıların ve Ferit Paşa'nın kucağına atmamak için, İstanbul'a gizlice bir heyet gönderilmesinin uygun olacağı, eğer bu heyete Servet ve Zeki Beyler de temsilci olarak dahil edilirse, kendilerinin sevinerek kabul edecekleri, Zeki Bey'in ağzından bildiriliyordu (Vesika: 116). Halit Bey'e 22 Eylül'de verdiğim cevapta; Zeki ve Servet Beylerden oluşan bir heyetin İstanbul'a gönderilmesinin münasip olmadığını bildirdim. 24/25 Eylül tarihinde Halit Bey'den aldığım bir telgrafta, "Trabzon muhalefetinin merkezini teşkil eden Trabzon Valisi Galip Bey'i, Kolordu ile Erzurum Valisinin davetini kabul edip Erzurum'a gitmediğinden, zaruri olarak ve silahlı muhafaza ile bu gece (24/25 Eylül) Erzurum'a gönderdim" deniliyordu (Vesika: 117).

Efendiler, garip tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşa'nın, ilk aracılık telgrafı, Trabzon Valisi'nin tutuklandığı gecenin ertesi günü, Trabzon'da Vali, Zeki ve Servet Beylerle,

bunların aldatması üzerine bazı kimselerin İstanbul ile ilişki kesme konusundaki faaliyetlerinin ve İstanbul'a bir gizli heyet olarak gitme planlarının başarısızlığa uğratılmasının tahakkuk ettiği bir günde, yani 25 Eylül günü çekiliyor ve bizi ancak 27/28 Eylül gecesi aramak lüzumu hissediliyor. Yazışmaların şeklinden anlaşıldığına göre, Erzurum'a giden Vali Galip Bey, tekrar Kâzım Karabekir Paşa'ya, İstanbul'a bir heyet aracılığı ile başvurmaktan bahsettiğine dair Paşa'nın 27 Eylül tarihli bir "olur" isteme telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylül'de cevaben verilen telgrafta, Kerim Paşa ile yapılan görüşmemin özeti verildikten sonra, "mevzu-u bahis müracaata lüzum görülüp görülmeyeceğinin bilgisini rica ederiz. Lüzum görüldüğü takdirde, Trabzon Valisi'nin, Milli Mücadelemize mukalefet hususunda Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'den hiçbir farkı olmadığından, kendisinin asil Milli Mücadelemize hiçbir suretle müdahalesine müsaade buyurulmaması" cevabı veriliyor (Vesika: 118). Kâzım Karabekir Paşa'nın 30 Eylül'de verdiği cevapta, "Trabzon Valisi'nin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki" düşüncemizin isabeti tasdik olunduktan sonra, "Trabzon'un vaziyette çoktandır beklenen düzelme gerçekleşti" deniliyordu (Vesika: 119).

Efendiler, bu son maruzatımla bir hakikatın daha üzerinde fikirleri aydınlatmak isterim. Trabzon Valisi Galip Bey ve Zeki Bey, Saray ve Ferit Paşa ile ilişki içinde idiler. Bir heyet hâlinde İstanbul'a gitmekten maksatları, milli maksada hizmet değil, orada gerekenleri aydınlatarak ve bazı tedbirler tavsiye ederek, yeni talimat almak gibi maksatlara dayandığına bence şüphe etmeye mahal yoktu. Nitekim Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gittikten sonra, arkasından lüzumu kadar para ve cephane göndermeye söz verilerek ve hususi bir talimat ile Trabzon ve Gümüşhane havalisinde teşkilat yapmak üzere gönderilmiştir. Kendisini İnebolu'da tutuklatıp Ankara'ya getirtmiştim. Bana, bu söylediğim hususları tamamıyla itiraf etti. Yalnız, güya İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silahları güya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna, o gün ve hatta bugün inanacak safaliller bulunabilir mi? Bununla beraber, ben bu kişiyi, Erzurum Kongresi'ndeki münasebetin hatırasına hürmeten, yalnız lâzım gelen ihtar ve nasihatlarda bulunmakla yetinmiş ve serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır Olayı ve İzmit Mutasarrıfı

Efendiler, İstanbul Hükümeti tarafından Kolordu Kumandanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylül'de İstanbul'a geri gönderdik. Konya Valisi, firari Cemal Bey'in firarından evvel tertiplediği ilk Bozkır Hadisesi'nin önüne geçmek için, 20. Kolordu ve Niğde'de 11. Tümen vasıtasıyla ve bunların yardımlarıyla gerekli tedbirler alınarak, İstanbul'un çıkmasını beklediği fenalığı önledik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisinde teşkiline çalışılan Kuva-yı Milliye Teşkilâtı, Eylül ayının son günlerinde büyük bir hassasiyet göstermeye başladı. O civarlardaki Kuva-yı Milliye liderleri, Kabine'nin direnmesi hâlinde İstanbul'a harekete hazır bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylül'de, bütün memlekete ve doğal olarak İstanbul'a da bir genelgeyle bildirdik. Fakat İzmit şehrinde, 2 Ekim gününde menfi denebilecek yeni bir vaziyet karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı Suat Bey adında bir zattı. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatların tamamen alınıp, icap ettirdiklerinin yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey verdiği izahatla diyordu ki, "Tebligatı aldım. Anlaşmazlık ve karışıklık olmaması için, ahaliyi serbest bırakarak dinlemeyi en doğru hareket saydım. Menfi söylentiler vardır. Heyet-i Temsiliye'den izahat istemek ve bilhassa maksadın İttihat Hükümeti'ni evvelki şeklinde yeniden diriltmek olup olmadığını kesin olarak anlamak azmindedirler. Bendeniz, en tarafsız bir adam olmak üzere huzur ve güvenliği muhafaza vazifesiyle mükellefim. Bendeniz, her kim ve her ne için olursa olsun, neticesi bilinmeyen bir maceraya başkalarını sevk etmeyi doğru görmem. Tedbirli ve ihtiyatlı hareket etme taraftarı olduğumu bütün tecrübelerime dayanarak arz ederim." (Vesika: 120).

Verdiğim cevap aynen şu idi:

Sivas, 2.10.1919

Suat Bey'e

İlgi: İzmit'te zerre kadar anlaşmazlık ve karışıklığa meydan vermemek esas vazifeniz olduğu gibi, tarafımızdan da bilhassa rica edilmiş bir husustur. Milli teşkilat ve mücadelemizin meşru maksat ve mahiyetini gerek zat-ı âlinize gerek İzmit'teki birçok kimseye ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyannâme ve açıklamalarla, en

kinci düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık ancak âvamın dedikodusundan başka bir mahiyeti olmayan söylentilerin, karar verme hususunda tesirli olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz. Bundan başka, ahalinin açıklanmasını istediği noktalar var idiyse, bunlar neden derhal bize sorulup meselenin halledilmesi gerçekleşmemiş bulunuyor. Zâtiâliniz, tarafsız mevkide kalmayı tercih buyuruyorsunuz. Hâlbuki takip ettiğimiz yol kesinlikle tarafsızlık yolu olamaz. Çünkü zâtiâliniz milletin meşru mücadelesine karşı tarafsızlık iddiasında bulunduğunuz hâlde ihanetkârane tavırlarıyla gayrımeşru ve aslında yok hükmünde olan Ferit Paşa Kabinesi'nin memurluğunu yapmakla meşgulsünüz. İttihatçılığın diriltilmesi ile uğraşacak kısır görüşlülerden olmadığımızı zâtiâliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zâtiâlinize en temiz duygularla ve fakat bütün kesinliği ile şunu arz ederim ki, artık Ferit Paşa Kabinesi'ne itimat beslemiyorsanız iseniz, bunu Dahiliye Nezareti'ne resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hüküm ve arzusuna aykırı olarak Ferit Paşa Kabinesi'ne itimadınız mevcut ise, İzmit'in muhterem halkını haklı olan milli mücadelesinde serbest bırakmak üzere derhal yerinizi terk ile İstanbul'a hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine uymamanız hâlinde, yüksek şahsınızın karşılaşabileceği hâlin sebep ve mesulünün yine zâtiâliniz olmuş bulunacağını pek samimi olarak bildirmeyi vicdani bir vazife addederim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf Bey'in, "Kulunuzu itidal ile dinleyiniz efendim; bendeniz iyi anlatamadım. Maksadınızın yüceliğinden ve meşruluğundan zaten bahsedilemez" cümleleriyle başlayan cevabında yazılan satırlar "bizi, yarınki Cuma namazı toplantısına kadar kendi halimize bırakınız. Ferit Paşa'ya kim bilir kaç defa kalemle hücum eden bendenizi ne kadar kötü gözle görüyorsunuz, efendim" cümleleriyle son buluyordu (Vesika: 121).

Bunun üzerine, ertesi günkü Cuma namazı toplantısına kadar bekleyeceğimize dair yazdırdığım telgrafta şu iki cümleyi ilave ettim: "Zâtiâlinizi kötü gözle gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız ıstırap çekmeden verebileceğimiz hükümler, ancak fiilin neticelerine bağlıdır, efendim." (Vesika: 122).

O tarihte, İzmit'te, Albay Asım Bey adında bir kişi tümen kumandanı olarak bulunuyordu. Asım Bey'e de bir iki günden beri telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir cevap alınamıyordu. Onu da, 2 Ekim günü makine başına çağırdım, konuştum. Kendisine, "Kabile'nin düşeceği ve belki de düşmüş olması muhakkaktır, dolayısıyla milletin azim ve iradesi her türlü tereddüdün üzerinde güce sahiptir" dedikten sonra kesin düşünce ve kararını beklediğimi söyledim (Vesika: 123). Tümen Kumandanı Asım Bey'in uzun mazeretler ve mütalaalarla dolu cevabından çıkan müsbet mana, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebinin İstanbul'daki Kolordu Kumandanı'na sunduğu izin yazısına cevap alamayışından ileri geldiği (Vesika: 124). ve yarınki Cuma namazında kararlar alınacağı cümleleriyle özetlenebilir (Vesika: 125). Bazı nasihat ve teşvikler içeren cevabımızda şunları dedim, "Ferit Paşa'nın yarına kadar çekilmesi büyük bir ihtimaldir. Bu takdirde, yarınki toplantınız neticesinde Padişah Hazretlerine ve atadığı takdirde yeni kabine başkanına, hükümetin milli emellere tamamen saygılı, tarafsız kişilerden meydana getirilmesi istirhamı hususunu ve bunun beklenildiğinin bildirilmesini temin buyurunuz. Bir de vatanımızı ve milli istiklâlimizi kurtarmak için oluşacak yeni hükümette beraber daha pek çok çalışmaya ihtiyacımız olduğundan tamamen sakinlik içinde Heyet-i Temsiliye kararıyla arz ettiğim hususları göz önünde bulundurarak örgütlenmede devam buyurulmasını rica ederim." (Vesika: 126).

Ferit Paşa'nın İstifası

Efendiler, ben, Asım Bey'e bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1919, saat 3.40'ta) araya imzasız şöyle bir servis girdi, "Paşa Hazretleri, İstanbul'da yakın arkadaşlar söylediler. Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık vaziyeti dolayısıyla istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi kurmakla vazifelendirilmiş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat doğrulanmamıştı, şimdi doğrulandı efendim."

"Bu telgrafı kim veriyor? Anlayınız" dedim, sormaya zaman kalmadan telgraf şu suretle devam etti:

"Biz Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerinin huzurunda derin saygı ile eğiliriz ve vatanımızın başına bir belâ kâbusu olan

bu kabinenin devrilmesi için milletin başına geçerek kazandığı başarıyı tebrik ederiz. Lütfen söyleyiniz."

Telgraf haberleşmesi kesildi. Hakikaten 2 Ekim günü Ferit Paşa Kabinesi düşmüş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi kuran Tevfik Paşa değil, Âyan'dan Birinci Ferik (Orgeneral) Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arz edeyim. Bütün telgrafçılarımızın, teşebbüslerimiz ve Milli Mücadelemiz için yaptıkları fedakârca hizmetlerinin milli tarihimizde mühim bir yeri vardır. Kendilerine bugün alenen teşekkür etmeyi bir vazife addederim.

***

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin düştüğünü ve Ali Rıza Paşa'nın kabine kurmak üzere vazifelendirildiğini 2/3 Ekim 1919 tarihinde yazdığım bir genelge ile bütün millete bildirdim. Bu genelgenin bir suretini de bilgi için yeni sadrazama verdim (Vesika: 127).

2 Ekim günü, yeni kabine başkanıyla temas aramıştık. Ertesi günü Meclis-i Vükelâ'nın (Vekiller Kurulu) oturumunda Heyet-i Temsiliye ile görüşecekleri vaat edilmişti.

Arz ettiğim bu genelgede belli başlı noktalar şunlardı:

1) Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen milli teşkilât ve maksatlara saygılı olduğu takdirde, Kuva-yı Milliye ona yardımcı olacaktır.

2) Yeni kabine, Milli Meclis'in toplanmasıyla fiili denetleme vazifesine başlanıncaya kadar, milletin kaderi hakkında herhangi bir söze girmeyecektir.

3) Barış Konferansı'na tayin edilecek temsilciler, milli davayı gerçekten kavramış ve milletin itimadını kazanmış bilgili ve yetenekli kimselerden seçilecektir.

Beyannâmede, bu saydığım esasların yeni kabine tarafından kabul edilmesinin teklif edileceği açıklandıktan sonra, "bu konuda başkaca görüşleri varsa, yarın öğleye kadar süratle bildirilmesi" temenni edildi.

3 Ekim 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta, "Millet, şimdiye kadar işbaşına geçenlerin Kanun-i Esasi'ye ve milli gayeye aykırı hareketlerinden üzüntü duydu. Bundan dolayı meşru olan haklarını tanıtmak ve mukaddera-

tını ehliyetli ve güvenilir ellerde görmek hususunda kesin kararını verdi. Lâzım gelen kararlılıkla sağlam faaliyetleri yaptı. Düzenli bir teşkilâtı bulunan Kuva-yı Milliye, milletin kesin iradesini tam olarak gösterme ve ispat etme kudretini elde etti.

Millet, Padişah'ın güven ve itimadını kazanmış olan yüksek şahsiyetiniz ile, muhterem arkadaşlarınızı zor vaziyette bırakmak istemez. Bilakis, yardımcı olmaya bütün samimiyetiyle hazırdır. Fakat Heyet-i Vükelâ içinde, Ferit Paşa ile beraber çalışmış nâzırların bulunması, yüksek heyetinizin görüşleriyle milli gayenin birbiriyle ne dereceye kadar bağdaştığını, büyük bir açık kalplilikle anlamak mecburiyetini hasıl eylemiştir. Milletce, tam bir güven gelmedikçe, atılmış olan kurtuluş adımının durdurulması ve yarım tedbirlerle yetinilmesi kabul edilemez görülmektedir. Bu bakımdan, şu hususların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık olarak anlamak isteriz" dedik ve genelge dolayısıyla zikrettiğim üç esası saydık. Daha sonra, "Bu esas noktalarda mutabakat bulunduğu anlaşıldıktan sonra, olağandışı vaziyetin giderilmesi için bazı tali hususları da" sunacağımızı bildirdik (Vesika: 128).

Ali Rıza Paşa, bugün, Saray'a yemin etmek üzere gidecekleri için telgrafımıza yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde Tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bir tereddüt, bu kabineyi oluşturan şahısların da kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almayı uygun gördük.

Aynı günde bir genelge yazdık. Bunda, "hükümet ile millet arasında görüş ve gaye birliğinin sağlandığı bir tebliğ ile bildirilinceye kadar eskiden olduğu gibi resmi haberleşmenin kesilmiş bir hâlde bulundurulması" lüzumunu bildirdik (Vesika: 129).

Bundan başka, her taraftan gelen teklif ve görüşleri birleştirerek, bütün kolordu kumandanlarına ve Milli Mücadele'ye yardımcı olan valilere de, 3 Ekim günü bazı gizli tebligatta bulunduk. Yeni kabine ile ilk temasımıza ait olan bu vesikaları, aynen heyet-i âliyyenizin gözleri önüne sermeyi, bundan sonraki haberleşme ve ilişkilerin kolaylıkla anlaşılabilmesi bakımından uygun görüyorum. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre Sivas, 3.10.1919

Bütün Kolordu Kumandanlarına ve Milli Mücadele'ye
Yardımcı olan Vali ve Vali Vekillerine

Aşağıdaki telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nâzırlarına çekilerek neticesinin bildirilmesi rica olunur:

Dahiliye Nazırı'nın ihanet içindeki hareketlerine âlet olarak halkı fiili olarak silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan Konya Valisi Cemal, Elaziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanarak Divan-ı Harb'e verilmeleri, Trabzon Valisi Galip, eski Kastamonu Valileri İbrahim ve Ali Rıza Beyler ile Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın herhangi bir vazifeye getirilmemeleri; milletin kanuni haklarını çiğnemediklerinden, milli dava ve mücadeleye yardımlarından dolayı azedilen Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eski vazifesine getirilmesi, Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit ve Eski Van Valisi Haydar Beylerin derhal boş vilayetlere tayin edilerek vazifelendirilmeleri talep olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal"

Şifre Sivas, 3.10.1919

Bütün Vali ve Kolordu Kumandanları ile
Bağımsız Mutasarrıflıklara

Aşağıdaki örneğe uygun olarak Sadrazam'a başvurulması ve neticesinin bildirilmesi rica olunur:

Müslüman halkı silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan ve orduyu içten yıkarak neticesinde vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden, ordunun sırlarını, şifreleri çalmak için fiili tertiplere girişmek suretiyle açığa vuran ve Kanun-i Esasi hükümleri gereğince dokunulmazlığı bulunan milletin hususi haberleşmelerine mani olan eski nâzırlardan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'in, Millet Meclisi'nin açılışında, Yüce Divan'a verilmek üzere hiçbir yere firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in aynı sebeplerle derhal tutuklanarak ilgili mahkemeye verilmesini, kanunun dokunulmazlığı ve kutsallığı adına talep ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Harbiye Nezareti'ne geçen Cemal Paşa, elbette orduya resmi bir beyannâme yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre

3., 20., 12., 15., 13.
Kolordu Kumandanlıklarına,
20. Kolordu Kumandanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)
Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın ilk tebliğine cevap olmak üzere aşağıdaki telgrafın gizli olarak kendisine çekilmesi ve neticesinin bildirilmesi rica olunur.

"Zat-ı devletlerinin, doğru ve haklı Milli Mücadele'nin başlangıcından beri büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezareti'ne getirilmeniz memnuniyetle karşılanmıştır. Zat-ı devletlerinin başarıya ulaşması için bütün ordu ve bütün Kuva-yı Milliye yardımcı olacaktır. Başarınızı tam olarak sağlayabilme bakımından aşağıdaki hususların mümkün olan en kısa zamanda tatbikini rica ederiz:

a) Cevat Paşa veyahut Eski 1. Ordu Müfettişi Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na tayin edilmelidir.

b) Galatalı Albay Şevket Bey yahut Yusuf İzzet Paşa İstanbul'daki Kolordu Kumandanlığı ve İstanbul Merkez Kumandanlığı'na tayin edilmelidir. Yusuf İzzet Paşa, İstanbul Merkez Kumandanı ve Galatalı Şevket Bey 25. Kolordu Kumandanı suretinde de olabilir.

c) Albay İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığına,

d) Tümen Kumandanı Yarbay Kemal Bey'in Emniyet Genel Müdürlüğü'ne tayin edilmesine aracı olunmalıdır.

e) Ordu üzerinde kötü tesir yapmış olan, Harbiye Nezareti'ni âtıl ve kıymetsiz bir hâle düşüren ve Milli Meclis'ten geçmeksizin eski rütbeleri ile vazifeye alınıp kendilerine sırf siyasi düşünceleri dolayısıyla istihdam edilen emeklilerin derhal vazifelerine son verilerek, mühim ve hassas makamların güvenilir ellere teslimi lâzımdır.

f) 3. Kolordu Eski Kumandanı Albay Refet Bey sebepsiz olarak istifaya mecbur edildiğinden, bu muamelenin düzeltilerek, kendisinin bugün bulunduğu Konya'da 12. Kolordu Kumandanlığı'na tayini, Fuat Paşa ile ilgili muamelenin de düzeltilerek kendisinin 20. Kolordu Kumandanlığı'nda bırakılması.

g) Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve 12. Kolordu'ya tayin edilen Sait Paşa derhal asıl vazifelerine döndürülmelidir.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin canlandırılmasıyla, Şarki Anadolu'daki Kolorduların 13. Kolordu da dahil olduğu hâlde Kâzım Karabekir Paşa'ya, Batı Anadolu'daki Kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu hâlde Ali Fuat Paşa'ya verilmesi ve şimdilik iki müfettişlik ile yetinilmesi münasip görülmüştür.

Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal"

Ali Rıza Kabinesi Milli Teşkilât ve Gayeleri Soruyor

Efendiler, yeni sadrazamdan beklediğimiz cevap nihayet geldi, şudur:

Çok Acele Sadaret, 4.10.1919
Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsilcilerine
İlgi: 2 ve 3 Ekim 1919
Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, tayin ve tespit edildiği, telgraflarında beyan buyurulan teşkilât ve maksatların neden ibaret olduğu Heyet-i Vükelâca bilinmediğinden, vaziyetin icabı incelenmek üzere her şeyden evvel ismi geçen kongrelerin kararlarının acilen bildirilmesi temenni edilmektedir, efendim.
Sadrazam Ali Rıza"

Sadrazam Paşa ve muhterem arkadaşlarının –içlerinde biraz sonra görüleceği üzere, Kuva-yı Milliye'nin temsilcisi olarak Heyet-i Vükelâ'ya dahil olduğunu beyan eden Cemal Paşa bulunmuş olmasına rağmen– hükümeti kurmuş oldukları güne kadar, milli gayelerin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak bir şey değil midir? Bundan daha ziyade dikkati çeken nokta, milli gayelere riayet edip etmemek hususunda karar verebilmek için, evvellikle kongrelerin kararlarını talep eylemeleridir. Hâlbuki bu kadar dağdağaya ve uygulanması evvelindeki Ferit Paşa'nın düşmesine yol açan kongrelerin kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin yeni ve şeytanca tedbirlerle milleti kandırarak, kendini göstermiş olan dayanışma ve bağlılığı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat rüptür olacaksa (aradaki bağlar koparılacaksa) ben de her şeyden evvel onların bütün içyüzünü milletin gözü önüne serecek bir tarz-ı hareketi tercih ettim. Bu yüzden, Sadrazam'ın ve muhterem arkadaşlarının isteğini yerine getirdim.

4 Ekim 1919 tarihli telgrafla, Kongre'nin beyannâmesini aynen ve nizamnâmenin yalnız teşkilâtla ilgili ana noktalarını da özet olarak bildirdim (Vesika: 130). Hiçbir yerden hükümetle resmi yazışmalara girişilmemesi hakkında tekrar genel tebliğler yapıldı (Vesika: 131).

Efendiler, aynı günde şöyle bir telgraf aldık:

C: Sadaret, 4.10.1919

Başkanlığım altında kurulmuş olan Heyet-i Vükelâ, milletin isteğine uygun olarak, vatanın saadet ve selâmetini temin için sarsılmaz bir kararlılıkla çalışma konusunda tam bir görüş birliğine varmış bulunmaktadır. Osmanlı topluluğunda birliğin temini, milli istiklâlin korunması, yüce hilafet ve saltanat makamının dokunulmazlığı, Kanun-i Esasi hükümleri gereğince, hiç şüphe yok ki, bütün bir milletin iradesine istinaden temin olunacağı gibi, Mütareke tarihindeki tarihteki sınırlar içinde kalan bütün Osmanlı topraklarının ve şehirlerinin, Mütarekenin esaslarını oluşturan Wilson Prensipleri gereğince doğrudan doğruya Osmanlı saltanatının idaresi altında bırakılması ve bu sınırlar içinde kalıp da nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan vatan birliğinin parçalanmasını önleyerek, bu topraklar üzerindeki tarihi, ırki, dini ve coğrafi haklarımıza ve hak ve adalet anlayışına uygun bir karar alınmasının sağlanması da bugünkü hükümetin vazgeçilmez bir gayesi; Milli Meclis toplanıncaya kadar milletin kaderi hakkında hiçbir kesin ve resmi taahhüde girilmemesi, Barış Konferansı'na gönderilecek delegelerin milli davayı kavramış, güvenilir, ileriyi gören ve yetenekli kimselerden seçilmesi tabiidir. Memleketimizdeki meşrutiyet idaresi icabınca milli hâkimiyet geçerli olduğundan, vazifesini hakkıyla kavramış olan bugünkü hükümet, milletin kararını almadan memleketin mukadderatı hakkında karar veremeyeceği için, seçimlerin bir an evvel yapılması konusunda her türlü teşebbüsü yapmakta, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını çabuklaştırma bakımından lâzım gelen kolaylıkları göstermeye çalışmaktadır. Fakat, hükümetin politikasında hâkim olan ilke, kanun hükümlerine bütünüyle riayetle, aksi vaziyetleri anlamak ve ortadan kaldırmaktan ibarettir. Olağandışı ve kanunsuz vaziyetlerin devamı, Osmanlı Devleti'nin hükümet merkezi ile Anadolu'yu birbirinden ayırarak birçok korkunç akıbet doğuracağından, Allah korusun, devlet merkezinin mevcudiyetini tehlikeye düşürecek ve memleketin öteki bölgelerinin de işgal altına

alınması neticesini vererek vatanın birliğini bozacağından, bugünkü hükümet, tarafından işgal olunan resmi dairelerin tahliyesi, hükümet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, en küçük bir eksikliğe bile uğratılmaması vacip olan hükümet otoritesine saygı gösterilmesi, yabancılarla siyasi ilişkilere girişilmemesi ve mebus seçimlerinde halkın hürriyetine katiyen karışılmaması hususlarına tarafınızdan taahhüt edilmesini talep ediyor."

Muhterem Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ne de imza... Gerçi, Sadaret makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat diğer bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan zat veya zevat bir defa Heyet-i Temsiliye'yi tanımak ve onunla imzalı resmi yazışma ve görüşmelerde bulunmak istemiyordu.

Bir de bizim, kongrelerde tespit ettiğimiz kararları ve kendilerine teklif ettiğimiz üç noktanın göz önünde bulundurulmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve vekilleri tabii buluyorlar. Bu kararların ve esasların teminine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Fakat, hükümetin hareketlerinin rehberi, kanun hükümleridir. Vazifesi, aksi vaziyetlerin önlenmesinden ve ortadan kaldırılmasından ibarettir şeklindeki bir girişten sonra bizim tavır ve hareketlerimizin gayrı-tabii ve gayrı-kanuni olduğunu ima ederek bunun devamı hâlinde, merkezle Anadolu'nun birbirinden kopmakla neticeleneceğini ve bundan doğacak tehlikeleri sayarak, ve nihayet baklayı ağzından çıkararak, "Tarafınızdan işgal edilen resmi dairelerin boşaltılması, hükümet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, hükümet otoritesine saygı gösterilmesi, yabancılarla siyasi ilişkilere girişilmemesi, mebuslarının seçiminde halkın hürriyetine katiyen müdahale edilmemesi hususlarının tarafımızdan talep etmek" suretiyle, bizim mevcudiyetimizi ve faaliyetimizi sonlandırmak maksadında olduğunu belirtiyor.

Efendiler, belki unuturum, ayrıntılı izaha girişmeden evvel söylemeliyim ki, tarafımızdan işgal edilmiş resmi daireler yoktur. Yalnız Sivas vilayeti, okulların tatilde bulunması münasebetiyle, Heyet-i Temsiliye'yi lisede misafir etmişti. Mevzu-u bahis edilmek istenen resmi daire bu olacaktı. Yeni kabine, her türlü icraatına başlangıç olmak üzere Heyet-i Temsiliye'yi

buradan kovarak halkın gözünde onun nüfuz ve haysiyetini kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı belirtilmemiş olan bu telgraf üzerine, Sivas Telgraf Merkezi ile İstanbul Telgraf Merkezi arasında aynen şu haberleşme vuku buldu:

Fevkalâde

"İstanbul Merkez Müdürlüğü'ne

Sadaret Merkezinden yazılan telgraf, başlık ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf sureti merkezimizce alıkonmuştur. Gerekenlere bilgi verilmesi rica olunur.

İmza

Kongre Merkezi"

–Bize, üzerine Sadrazam Paşa Hazretlerinin cevabıdır, başlığıyla Âmetçi Bey (Babıâli Genel Evrak Müdürü) verdi; sureti telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretlerine böyle veriniz.

–Heyet-i Temsiliye'ye denilmemekte ve kimden geldiği meçhuldür. Bu yüzden, muhatap ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

–O hâlde, şimdi dağıldı. Meclis-i Vükelâ'da bu hususta bir şey yazarlarsa vaziyet elbette aydınlanır efendim. Bu cevabı verdikten sonra dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa belki evinden yazar. Bizim bu merkezin işi kabine toplantısı bitince son bulur, kapanır azizim.

–Siz, dediğimizi Âmetçi Bey'e söyleyin.

–Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.

–Telefonla söyleyiniz.

–Bizde şehir telefonu yok. Bununla beraber siz telgrafı öylece muhafaza ediniz de sabahleyin resmen bir şey yazdıralım efendim."

–Sadrazam Paşa'ya telefon edin.

–Kardeşim, Sadrazam Paşa'ya anlatamayız ki...

"Fevkalâde Babıâli, 4.10.1919

Sivas Kongre Merkezi Müdürlüğü'ne,

Erenköyü'nde oturan Sadrazam Paşa Hazretleri telefonla arandığı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği hâlde bulunamadı. Bu haberleşme çaresiz olarak yarın arz edilecektir, efendim.

Babıâli Müdürü

Hüseyin Hüsnü

"Fevkalâde İstanbul, 4.10.1919

Kongre Merkezi'ne

C: Babıâli Müdürlüğü'nden de bildirildiği gibi, şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefondan arandıkları hâlde, Sadrazam Paşa Hazretlerinin konaklarından cevap alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zaruri olacaktır, efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü
Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Ekim 1919 tarihinde, Heyet-i Temsiliye'ye çekilen imzasız telgrafın, cevaben Sadrazam tarafından yazıldığı söylendi. Bunu tespit edilen resmi ve imzalı bir yazı olmamakla beraber biz böyle küçük bir nokta üzerinde daha fazla durmayı faydalı ve caiz görmedik. Sadrazam Paşa'ya cevap yazmayı uygun bulduk. 5 Ekim'de yazdığımız uzun karşılığın ana noktalarını özetleyelim:

"Tekliflerimizin tamamen tasvip ve benimsenip kabul edilmiş olduğu anlaşıldı" dedikten sonra, tarafımızdan taahhüt olunması talep edilen noktalar hakkında izahat verdik ve dedik ki, "Gayrıtabii ve gayrı-kanuni vaziyetleri yaratan Ferit Paşa Kabinesi idi. Ferit Paşa Kabinesi tarafından girişilmiş olan, gayrımeşru iş ve hareketleri doğuran sebeplerin ortadan kaldırılması için tarafınızdan kesin tedbirler alındığı takdirde, kendiliğinden sona erer."

"Cemiyetimizin, (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) bugünkü Heyet-i Vükelâ'ya taahhütte ve yardımlarda bulunabilmesi için evvela, hükümetin milli teşkilâtımızı müsbet karşıladığını açık ve kesin bir dille ifade etmesi lâzımdır. Aksi takdirde, karşılıklı itimat ve samimiyetin mevcudiyeti şüpheli kalacak ve birbiriyle zıtlaşan davranış ve teşebbüslerin ortaya çıkması ihtimali bulunacaktır."

Ali Rıza Paşa'nın imzasız telgrafında, "memleketimizde meşrutiyet usulü icabınca, milli hâkimiyetin geçerli bulunduğu" noktasına da; "gerçekten öyle ise de, bir evvelki dağıtılmasından başlayarak Meclis-i Mebusan'ın dört ay içinde toplanması Kanun-i Esasimizin açık hükümlerinden iken, bugüne kadar seçmen kütükleri bile düzenlenmemiştir. Bu hareket Ferit Paşa Kabinesi'nin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve

Kanun-i Esasi'ye kesin bir tecavüzü ortaya koyar ve ceza kanununun ilgili maddesine göre bir cinayet addedilerek sebep olanları hakkında kanun hükümlerinin tam olarak tatbikini, milli hâkimiyeti kabul edecek ve kanun hükümlerinin yerine getirilmesini kendisi için kanuni bir vazife addedecek her meşru hükümetin ilk kutsal vazifesidir" cevabında bulunduk. Ondan sonra şu teklifleri ileri sürdük:

1- Memlekette sükun ve asayiş olduğunu ve milli davanın tamamiyle haklı ve meşru bulunduğunu resmi bir beyannâme ile ilan ederek, milletin tümünün birliğine hükümetin de katıldığını gösteriniz.

2- Düşmüş olan hükümetin haince hareketlerine âlet olmuş bulunan birtakım yüksek dereceli memurlar vardır. Onları ait oldukları mahkemeye veriniz. Milli Mücadeleye karşı çıkan bazı eski valiler hakkında devlet hizmetinde kullanılmamaları için lâzım gelen muameleyi yapınız. Milli Mücadele'ye hizmet ettikleri için azolunanları vazifelerine iade ediniz.

3- Rütbelerinin iadeleri Milli Meclis'in tasdikinden geçmemiş bulunan ve bunun yegâne istihdam sebebi, birtakım siyasi düşüncelerden ibaret bulunan emeklileri, derhal eski vaziyetlerine döndürünüz. Mühim askeri mevkileri ehil ellere teslim ediniz.

4- Eski vekillerden Ali Kemal ve Âdil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın Milli Meclis'in açılışında Yüce Divan'a verilmek üzere, hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey'in derhal tutuklanarak ait olduğu mahkemeye teslimini, kanunun dokunulmazlığı ve milli hakların kutsallığı adına isteriz.

5- Milli Mücadele'ye iştirak etmiş veya Milli Mücadele'yi desteklemiş olanlar aleyhine başlanmış olan kovuşturma ve baskılara son veriniz.

6- Basını, yabancı sansüründen kurtarınız.

İşte Efendiler, özet olarak saydığım bu noktalarla ait görüş ve tekliflerden sonra, telgrafımızı şu tarzda bitirdik, "Arz edilen noktalara ve ileri sürülen tekliflere milleti tatmin edecek yeterli, açık ve uygun bir cevap verileceği zamana kadar, milli gayelerin temini için milletçe alınmış olan fiili tedbirlere, eskisi gibi devam zorunda kalınacağını, bütün vilayetlerden, bağımsız livalardan ve onlara bağlı yerlerden aldığımız kararlar üzerine tam bir kesinlikle arz eyleriz.

İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına, Mustafa Kemal" (Vesika: 132).

Efendiler, İstanbul ile haberleşme biter bitmez, derhal şu tebliğ ile memleketi vaziyetten haberdar ettim:

"Genelge 5.10.1919

İstanbul Belediyesi'ne, Matbuata

Sadrazam Paşa Hazretleri, Erzurum ve Sivas kongrelerindeki temel kararları ve milli teşkilâtın gayelerini tabii bulmakla beraber, düşüncelerinde izahı muhtaç bazı noktalar görüldüğünden, hükümetle milletin hakiki olarak uzlaşmalarını temin maksadıyla ve bütün merkezlerin görüşlerinin özüne istinaden verilen cevap ve ileri sürülen teklifler aynen aşağıdaki genelge ile duyurulur. Gelecek cevap ve ona göre alınacak kararlar derhal duyurulacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal"

Yunus Nadi Bey'in Arabuluculuğu

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin iktidar mevkisine geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin İstanbul ile olan resmi haberleşme ve ilişkileri hâlâ rüptür (kesik) hâlinde devam ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, tekliflerimize cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Heyet-i Vükelâ'dan hiç kimse bize muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Ekim 1919 günü Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nâzırı olan Cemal Paşa'yı, daveti üzerine makamında ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e vaziyet hakkında bilhassa hükümetle Heyet-i Temsiliye arasında henüz bir anlaşma olmadığından bahsetmiş ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş; kendilerinin her şeyi kabul ve tatbike hazır bulunduklarını anlatmış. Anlaşmazlık çıkaran ve bunda direnen tarafın kesinlikle Heyet-i Temsiliye olduğunu söylemiş. İhtimal ki, Yunus Nadi Bey'in bizimle olan kişisel dostluğuna binaen, tarafları uzlaştırmak için arabuluculuk yapmasını teklif etmiş olacak.

Yunus Nadi Bey bu aracılık teklifini memnuniyetle kabul etmiş, yalnız, Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği malumatı esas ve hakikat sandığı ve vaziyeti ona göre değerlendirdiği, şimdi bahsedeceğim telgrafının ifadesinden anlaşılmaktaydı.

Yunus Nadi Bey'le telgraf başında yapılmış olan bu görüşmemiz, yeni kabine ile bizi, görünüşte de olsa, uzlaşmaya sahip olmak bakımından mühimdir. Bu sebeple, müsaade buyurursanız biraz izah edeceğim.

Harbiye Nâzırı Paşa'nın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim.

İstanbul, –Harbiye telgrafhanesi, Yunus Nadi Bey zat-ı devletinizle görüşmek istiyor efendim" denildikten sonra; "Harbiye telgrafhanesinde makine başında hazırım!" dendi. "Hazır olan kimdir?" dedim.

Telgrafçı –Yunus Nadi Bey ve yanında Nâzır Paşa'nın yâveri Cevat Rıfat Bey vardır efendim.

Nâzır Paşa'yı istediler mi, yoksa... izahında bulundu.

–Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni telgrafa davet ettikleri zaman 'Nâzır Paşa istiyor' demişlerdi. Davet eden Nâzır Paşa mıdır, yoksa zat-ı âlileri mi?

Yunus Nadi Bey –Nâzır Paşa'nın müsaadesi ile ve Yaveri vasıtasıyla, Harbiye merkezinden zat-ı devletlerini aradık. Bu yüzden yanlış anlaşıldı efendim, dedi.

Ben –Teşekkür ederim. Buyurun! dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri alınmaya başlandı. Yunus Nadi Bey düşüncelerine şöyle bir giriş yaptı, "Milli iradenin, millet hâkimiyetini tesirli kılmasının müsbet bir neticesi olarak meydana gelen değişiklik üzerine, burada kurulan hükümetle, milli teşkilât arasında ahenkli bir birliğin sağlanmasının gecikmeyeceğine hükmetmiştim. Yaptığım soruşturmadan sonra, henüz bir iki noktada anlaşmazlık bulunduğunu anladım. Bu ahengin kurulmasındaki gecikme içte ve dışta iyi olmayacağı için, bazı konuları bildirmeyi bir vazife addettim."

Ondan sonra, şimdi özetleyeceğim noktalarla ilgili bilgi ve düşüncelerini, birinci mesele olarak zikrettiler:

1- Ferit Paşa Kabinesi'nde bulunmuş olan bazı şahısların, bu kabinede yer aldıkları için kötü gözle görülmelerinin doğru olmadığını, Abuk Paşa'nın (Ahmet Abuk Paşa) Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesinde rol oynadığını;

2- Rıza Paşa Hükümeti'nin bir geçiş devresi hükümeti olduğunu, hayatının Meclis-i Mebusan seçiminin sonuna kadar devam edebileceğini;

3- Bugünkü hükümetin, milli emel ve isteklerinin hepsini yerinde bulma ve müsbet bir neticeye ulaşmasına da çalışmak konusunda en ufak şüpheye mahal vermemekte olduğunu beyan etti;

4- Hususiyle, Cemal ve Abuk Paşalar gibi kimselerin, hükümette milli davanın birer temsilcisi ve kefili gibi kabul edilmelerinde tereddüde mahal yoktur, hükmünü verdiler.

İkinci mesele olarak da Yunus Nadi Bey, şahıslarla ilgili noktaya temas ettiler. Bunda bizimle tamamen aynı duyguda olmakla beraber, "biraz itidal tavsiyesine cesaret edeceğim" dedi ve görüşünü, milli başarının uyandırdığı güzel tesirlerin, bazılarında intikamcılıkla yorumlanarak şaibedar olmaktan korunmanın mühim olduğu şeklinde belirtti.

Yunus Nadi Bey, "Bugünkü hükümet üyeleri ile yaptığım temaslardan, hükümetin, milli teşkilâtın taleplerin yerine getirilmesinde kararlı olduğu anlaşılıyor" dedikten sonra şu malûmatı verdi:

"Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, bugün yayınlanacak beyannâmede bu noktanın aslında yeterince açıklanmış olduğunu; ancak beyannâme, hükümetin ağzından, resmi bir dille yazılmış olduğuna göre, her taraf dikkate alınarak araya sıkıştırılmış göstermelik birkaç kelimeye ehemmiyet atfedilmemesi lâzım geldiğini beyan eyledi."

Yunus Nadi Bey, yeni Sadrazam ile hükümetinin –her türlü yanlış anlaşılmayı gidermek için– milli teşkilâtın ileri gelenlerinin göstereceği bir heyetle doğrudan doğruya temas etmeden hususunda samimi arzusunu bildirdikten sonra, bütün düşüncelerini şu cümle ile özetledi, "Hâlen benim en lâzım addettiğim cihet, bunalımın sona ermesi ve karmakarışık bir vaziyete dönüşmesinden ibarettir" (Vesika: 133).

Yunus Nadi Bey, görüşlerimi beklediği için ben de şu cevabı verdim:

Sivas, 6.10.1919

Yunus Nadi Beyefendi'ye

Heyet-i Temsiliyece Sadrazam Paşa Hazretlerine yapılan birinci ve ikinci derecedeki teklifleri ve heyetimize verdiği cevabı, bilhassa bu cevabın son kısımlarını gördünüz mü?

Yüksek açıklamalarınız ve fikirlerinizden, bu yazıları görmemiş olduğunuzu; önerilerimizin mahiyet ve samimiyetini tamamen anlamamış olanlar tarafından size hikâye edilmiş olduğunu anlıyoruz. Bu sebeple esas hakkında burada tartışmada bulunmayı zor görüyoruz. Yalnız, şahsi olan yüksek fikirlerinizdeki bazı noktaları aydınlatmak maksadıyla, aşağıda sırayla açıklama verilmektedir:

Yeni kâbine ile milli teşkilatımız arasında ahenkli bir birlik oluşmasının gecikmeyeceğine biz de hüküm vermekteydik. Bunun gecikmesi sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört günden beri göstermekte olduğu müstereddit tavırda aramak lâzımdır. Yeni kabine ile aramızda ihtilaf olduğunun dahi yeni kabine bize bildirmemiştir. Yeni kabinede yerlerinde bırakılan eski nâzırların namusları hakkında şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin canice hareketlerine bilerek veya bilmeyerek katılmış oldukları, göz önünde tutulacak mühim bir noktadır. Abuk Paşa'nın, kabinenin düşürülmesinde oynadığı rolü bilmiyoruz. Biz, neticeyi temin eden kuvveti pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükümeti, sanıldığı gibi, geçiş dönemi hükümeti gibi kabul etmek değildir. Bilakis, milletin kaderini kararlaştıracak ve barışı yapacak en mühim bir heyet olabilmesini temenni ederiz. Milletimiz esas menfaatlerinde yabancıların bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Biz hareket çizgimizi yabancıların dedikodusuna uydurmak zaafını kabul etmeyenlerdeniz. Dahili ve harici vaziyete bütün açıklığıyla vâkıfız. Attığımız adım tesadüfi değil, derin düşüncelere ve metin esaslara ve bütün milletin muntazam teşkilata tabi hakiki kuvvetine; azm ve iradesine dayanmaktadır. Millet, hâkimiyetini bütün mânâsıyla bütün cihana tanıttırmaya kesin karar vermiştir. Bunun için de her yerde her türlü tedbir alınmıştır. Bugünkü hükümetin milli dava ve talepleri iyi karşılamasını ve neticeye ulaştırmaya çalışmasını talep ederiz. Çünkü başka türlü idareyi elinde tutamaz. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşa'dan milli teşkilatımızın delegesi olmaktan başka bir şey beklemeyiz.

Efendiler, şunu izah etmeliyim ki, Cemal Paşa bizim delegemiz değildi ve böyle bir vaziyet ve vazifenin kendisine verilmesine, malûmunuz olan hareketlerinden dolayı münasebet de yoktu. Fakat Yunus Nadi Bey'in telgrafında Cemal Paşa'nın delege gibi kabul edilmesinde tereddüde mahal yoktur denilmiş olmasından, bunu arzu ettiği zannolunmuş ve bir emrivâki hâlinde vazife kendisine verilmiştir.

Ve Nâzır olur vekil olur olmaz kendilerinin herkesten evvel doğrudan bizimle bağlantı kurup hakiki vaziyeti anlayacağını ve ona göre hükümetle milli teşkilatın görüşlerini birleştirmeye girişeceğini ümit ediyorduk. Hâlbuki henüz böyle bir bağlantı kurmaktan kaçındığı görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı yaptığımız teklif ve taleplerimizin şahsi ve keyfi olmayıp, bütün vilayetler ve bağımsız sancaklar ile bunlara bağlı yerlerin ve beş kolordu kumandanının ve milli teşkilata sadık üst düzeydeki memurların Heyet-i Temsiliyemize bildirdikleri tekliflerin, Heyet-i Temsiliyemizce hükümeti mümkün olduğu kadar müşkil vaziyete sokmamayı göz önüne alarak çıkarılmış olan özetinin özetidir. Bu teklif ve taleplerde düşündüğünüz ve tanımladığınız mahzurlar da yoktur. Hükümetin, Heyet-i Temsiliyemizle samimi ve ciddi münasebet ve fikir alışverişinde bulunması takdirinde, talep ve teklifler hükümetçe uygulanabilecek şekil ve zamanın kararlaştırmakta hiçbir mâni yoktur. Yalnız, Sadrazam Paşa'nın, Heyet-i Temsiliyemize 4 Ekim'de verilen cevap telgrafındaki son kısımlar dikkat çekicidir. Eğer meşru milli gayemizin ve bunun idaresinde bulunanların gayrımeşru ve gayrıkanuni tanınması zihniyeti devam ettirilecekse, hiçbir anlaşma imkânı bulunamayacağına şüphe yoktur. Bugün yayımlanacağını bildirdiğiniz beyannâmede, milli teşkilat ve mücadelemiz hakkında, her ne sebep ve suretle olursa olsun, eleştirel bir dil kullanıldığı takdirde ve bu suret, göstermelik birkaç kelimeyle sınırlı kalsa bile, tarafımızdan, derhal her türlü anlaşma imkânı ortadan kalkmış kabul edilecektir. Zaten İstanbul Hükümeti, Heyet-i Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, beyannâmesi hiçbir yerden alınmayacaktır. Belki İstanbul'la sınırlı kalabilir.

Heyet-i Temsiliyemiz, bütün vilayetler ve bağımsız sancaklar adına bölgelerinde milletin genel oyuyla seçilmiş temsilcilerden meydana gelen ve Erzurum ve Sivas'ta toplanan genel kongreler tarafından ayrılıp seçilmiş meşru bir milli heyettir. Temsil kabiliyeti ve kudreti de çalışmaları ve faaliyetleriyle ortadadır. Meclis-i Mebusan'ın toplanarak denetime başlayacağı güne kadar, Heyet-i Temsiliye'nin millet ve vatanın kaderiyle alakadar bulunması zaruridir. Hükümetin, heyetimizle samimi temas ve münasebeti elbette kendi mevki ve kuvvetini takviye edecektir. Ayrı ayrı istikametlerde yürüdüğü takdirde, ülke ve milletin menfaatleri için mahzurlar doğması tabiidir.

Biz, bugünkü kabinede, bilhassa mevcudiyetleri memleket ve millet için faydalı olacağına kanaat getirdiğimiz bazı kişi-

lerin, geçmişte olduğu gibi, birer birer kabineden çıkarılması tarzındaki son usül kabine manevralarına maruz kaldıklarını görmek istemeyiz. [Efendiler, bu dediğimizin gerçekleştiğini göreceksiniz.] Sivas'ta toplanmış bulunan Heyet-i Temsiliye, *hükümetle bizzat* doğrudan doğruya, en samimi temasta bulunmaya hazır ve isteklidir. Bu vazifeyi başkalarına vermek yetkisine sahip değildir. Hükümetle tam bir anlaşma sağlanması vaziyetinde, temasın kolaylaştırılması ve güvenilir olabilmesi için başka çareler de düşünülebilir. Kısacası, karışık vaziyetin acilen bertaraf edilmesi her şeyden evvel hükümetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz tarzda bir beyannâmenin göstermelik kelimelerle değil, samimi bir dille yayınlanmasına ve diğer tekliflerin iyi karşılanıp yerine getirileceğine dair Sadaret'in maruzatımıza doğrudan doğruya cevap vermesiyle mümkün olacaktır. Yoksa hâlâ Refik Halit Bey tarafından telgraflarımız ve beyannâmelerimizi kontrol edilip, çalınıp, alıkonulurken, hükümetin samimiyetinden bahsolunması bize pek garip geliyor.

Hükümet bu müstereddit vaziyetinde birkaç gün daha devam edecek olursa, milletin gözünde henüz belirmeyen güvenin büsbütün ortadan kalkmasına sebebiyet verecektir. Her taraftan aldığımız telgraflarda, yeni hükümetin güvenilir olup olmadığına dair sorular sorulmaktadır. Saygılarımı arz ederim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey, verdiğim malumat ve verdiğim izahattan hakiki vaziyeti anladı. Bizimle haberleşmenin devamına lüzum görmedi. Bilakis, yeni hükümeti ve bilhassa Cemal Paşa'yı uyarmaya çalışmış... Gerçekten, izah edeceğim üzere, görünüşte de olsa bir anlaşma vaziyet ve manzarası tesis etti.

Efendiler, 6 Ekim 1919 günü de geçti. Biz mevcut tedbirlerin ehemmiyetle ve dikkatle yürütülmesi lüzumunu bir genelge ile emrettik (Vesika: 134).

Cemal Paşa, Milli İradeye Tâbi Olacağını Taahhüt Ediyor

Efendiler, Yunus Nadi Bey'le haberleşmemizin ertesi günü, nihayet Sadrazam'dan cevap değil, fakat Cemal Paşa'dan şu telgrafı aldık:

Harbiye'den 7.10.1919
Saat 12.07

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şimdiye kadar yapılan haberleşmelerin özeti:

1- Kabine, sizinle aynı düşüncededir ve milli iradenin hâkimiyetini kabul eder. Fakat bir intikam kabinesi olmaktan çekinir. Suçluların cezalandırılmasını kanunî yollarla yerine getirmeyi de uygun buluyor.

2- Zarara uğramış valilerin mağduriyetini sonlandırıp zararlarını gidermeyi ehil olanları seçip bilhassa tayinini, ordunun şeref ve intizamını iade etmeyi tamamen üstlenir.

3- Devletin, dışarıya karşı şeref ve haysiyetini iade için milli iradeye ve Heyet-i Temsiliye'ye dayanılacaktır.

4- Heyet-i Temsiliye'nin bir temsilcisi olarak, bütün samimi ve hürmetkâr arz ediyorum ki, Kabine, Heyet-i Temsiliye'nin hem harice hem dahile karşı, hâkim oluyor anlamını vermeksizin kendisine yardımcı hâlinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faydasını takdir eder. Her şeyden evvel, telgrafların karşılıklı olarak ve serbestçe çekilmesini, yerinde bırakılacak veya yeniden tayin olunacak vali ve kumandanların hareket edebilmesini, bilhassa kabul edilen yeni Mebuslar Seçimi Kanunu'nun her yere dağıtılarak ilan edebilmesini pek faydalı görür.

5- Milli iradeye aykırı hareketlerden kaçınılacağına taahhüt edersem geriye yalnız, teferruatının şekil ve zamanı kalır ki, bunun da pek kolay olabileceğine itimadım vardır. Vatanın kurtarılmasını hedef alan gayenin gerçekleşmesine, hemen elbirliği ile çalışabilmek için, teferruat üzerinde ısrar olunmamasını, zat-ı devletlerinin yardımlarını bekler (a m h s n y), pek rica eder, muhterem arkadaşların hepsine de arz-ı hürmet eylerim.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Bu telgrafa hemen müsbet ve samimi olan şu cevabımızı verdik:

7.10.1919

Şifre — Sivas, Harbiye Nâzırı

Cemal Paşa Hazretlerine

İlgi: Zat-ı devletlerinin telgrafta belirttikleri hususlara madde madde, sırayla aşağıdaki cevap verilir:

1- Kabine'nin bizimle tam bir birlik ve beraberlik içinde, milli iradenin hâkimiyeti esasını kabul buyurmasına,

millet adına teşekkürlerimizi sunarız. Kabine'nin, Heyet-i Temsiliye'nin ve bütün milli teşkilâtımızın intikamcılıkla şaibedar olması, bizce de son derecede sakınılacak ve çekinilecek bir konudur. Bu noktada ve suçluların kanunî yollarla cezalandırılmaları lüzumunda da, Kabine hemfikiriz.

2- İkinci maddede yazılanlar için de bilhassa teşekkür ederiz. Bundan evvel belirtilmiş olan konularda, bu noktanın üzerinde durulmasının sebebi şuydu: Milli Davaya ve Milli Mücadeleye karşı muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından tecrit edilen bazı vali ve kumandanlar, şekle riayet düşüncesi ile geçici bir süre için de olsa, memuriyetlerine iade edildikleri takdirde, gittikleri yerlerde kabullerine imkân görülmediğinden, hükümet otoritesine karşı saygısızlık doğabilir endişesi idi.

3- Üçüncü madde, bilhassa şükranla karşılanmaya değer. İnşallah birlik ve beraberlik içinde, vatan ve milletimizin kurtuluş ve mutluluğunu temin kısmet olur.

4- Tam bir samimiyet ve büyük bir teminatla arz ederiz ki, Kabine'nin gösterdiği ciddiyet ve samimiyete karşılık, Heyet-i Temsiliye ne dahile ne de harice karşı hiçbir vakit bir hâkim olma vaziyeti almayacak, bilakis tam bir görüş birliği ile kabul buyurulan esaslar çerçevesinde, hükümetin güç ve otoritesini artırıp sağlamlaştırmayı vatan ve milletin selâmeti için vazife addedecektir. Bu hususta asla şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Bilhassa zat-ı devletlerinin, nizamnâmemizin sekizinci maddesi gereğince, doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliyemiz üyesi sıfatıyla Kabine'de temsili olarak bulunmaları her iki tarafın da icraat ve kararlarında anlaşmaya varmaları bakımından bir güvence sağlayacağı için memnuniyet vericidir.

Artık Kabine ile Milli Teşkilâtımız arasında, her noktada mutabakat ve uzlaşmaya varıldığı anlaşıldığına göre, haberleşme konusundaki kayıtlar da kaldırılacak olması tabiidir. Fakat Heyet-i Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeli'deki teşkilât merkezleri ile bağlantısını muhafaza mecburiyetinde olduğundan, hususi telgraflar şeklinde yapılmakta olan telgraf haberleşmelerimizin eskiden olduğu gibi devamına müsaade buyurulmasını hususen istirham ederiz. Burada şunu da arz edelim ki, hükümet, emirlerini tebliğe başladığı dakikada, hiçbir tarafta herhangi bir engelle karşılaşmamak ve en küçük bir otorite sarsılmasına uğramamak lâzım bulunduğundan, bu hususun temini için ve Heyet-i Temsiliye tarafından icap eden-

lere lüzumlu tebligatın yapılabilmesi için, kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak ve millete güven vermek üzere yayınlanmasını rica ettiğimiz Kabine Beyannâmesi'nin gizli olarak yayınlanmadan evvel bir suretinin heyetimize verilmesini bilhassa istirham ederiz. Çünkü bu beyannâmede, bir kelimenin bile milletçe yanlış anlamaların devamına yol açabileceğini ve Heyet-i Temsiliye'yi de millete karşı pek müşkil bir vaziyette bırakabileceğini bütün samimiyetimizle arz eyleriz.

Heyet-i Temsiliye tarafından Zat-ı şahaneye takdim olunacak bir teşekkür yazısı ile millete yapılacak tebliğ suretin gerekli yerlere göndermeden evvel, şimdi size arz edeceğiz ve bunların muhteviyatına dair kabinece ileri sürülecek düşünceler olursa hürmetle dikkate alınacaktır.

Yeni Mebuslar Seçimi Kanunu hakkındaki görüşümüzü daha sonra arz etmek üzere, bahsedilen kanunun hangi görüşle hazırlanmış olduğunu lütfen bildirmenizi rica ederiz.

5- Esas noktalarda tam bir uzlaşma doğduktan sonra, zat-ıdevletleriyle muhterem arkadaşlarınızın samimiyetlerinden şüphe edilmeyeceğinden, teferruat hakkında kendiliğinden görüş birliğine varılabileceği tabii. Bendenizin ve bütün çalışma arkadaşlarımın, en büyük hürmet ve samimiyetlerimizle, zat-ı devletinizin ve dahil bulunduğunuz Kabine'nin başarıya ulaşmasına ve bu sayede vatanın kurtarılmasını hedef alan gayenin bir an evvel gerçekleşmesine bütün mevcudiyetimizle çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz eder ve burada hazır olan bütün arkadaşlarımın selam ve hürmetlerini takdim ederim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bunda "beyannâmenin hemen yayınlanmasının zorunluluk olduğu, fakat lâzım gelen noktalara dikkat edildiğini" bildiriyordu (Vesika: 135). Biz de aynı gece nezaket icabı olmak üzere cevap verdik (Vesika: 136).

Fakat Efendiler, hükümetin, beyannâmenin yayınlamadan evvel bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan beyannâmenmizi hükümete danışmadan yayınladık ve Padişah'a olan telgrafı da aynı suretle çektik.

Efendiler, 7 Ekim 1919 tarihli olan beyannâmemiz; milleti, takip olunan yolda isabet ve başarı olduğu, bu yolda milli birliği koruyarak bugüne kadar olduğu gibi devam edilmesi konu-

sunda, dolayısıyla aydınlatmaya, uyarmaya ve milletin manevi gücünü kuvvetlendirmeye yardımcı olmak maksatlarını dile getirmekte idi (Vesika: 137).

Padişah'a yazılan telgraf da millet adına teşekkürü içeriyordu (Vesika: 138, 139).

Efendiler, yeri gelmişken küçük bir malûmat arz edeceğim. Heyetimiz, bütün ülkede, ortak milli isteğin icabını tatbik ettirmeye çalıştığı sırada, işgal altında bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya tebligatta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle anlaşmakta olduğumuz 7 Ekim 1919 tarihinde, İzmir'e de şu telgrafı veriyorduk:

Aceledir Sivas, 7 Ekim 1919

İzmir Valiliği Yüksek Katına

Şimdiye kadar yapılan tebligatın ve yazılarımızın ulaşıp gereklerinin yapılmakta olup olmadığının, ulaşmamış ise engelleyici sebeplerin ivedikle bildirilmesi rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaî Hukuk Cemiyeti
Temsil Heyeti adına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve valisinin, ne hâl ve şartlarda olduğunu, şüphesiz biz de biliyorduk. Tebligatımızı alıp almayacağı şüpheli olmakla beraber tatbik edemeyeceği tabii idir. Fakat biz bütün memleketin kaderiyle uğraşan ve işgali tanımayan bir kuvvet merkezinin olduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte fayda görüyorduk.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, Benim Hükümet'e Müdahalem Hakkındaki Fikirleri

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait olaylara ve konulara temas etmişken, burada küçük bir noktayı daha izah etmeme müsaadenizi rica edeceğim.

Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen 8 Ekim 1919 tarihli bir telgrafta şöyle bir görüş ileri sürülüyordu:

"Heyet-i Temsiliye'den yüksek şahsiyetleri ile Rauf Beyefendi'nin ve bu gibi önemli şahsiyetlerin, mebus olduktan sonra da hiçbir şekilde hükümete karışmayarak Meclis'teki grubun başında daima söz sahibi olarak bulunulmasını, kabinenin şekli ve kuruluş tarzı, üyelerinin kıymet ve hüviyeti ne olursa

olsun, Meclis-i Milli içinde daima denetleyici bir konumda kalınmasını başarının mühim şartı ve uygulanması zaruri bir karar sayarım."

"Bir davanın ve bir grubun en yüksek ve muktedir tanınmış şahsiyetleri, kendi dairesinden çıkıp da hükümet işine karışınca, Meclis-i Milli daima zayıf kalmış ve çeşitli cereyânlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut da parçalanmıştır."

"Vatan ve milletin bir bütün olarak kurtuluşunun şiddetle mevzu-u bahis olan bu dönemde, arz ettiğim bu hususlar üzerinde kesin bir karara varmanızı derin saygılarımla istirham ederim."

Efendiler, hakikaten Erzurum'da bulunduğum zamanlarda, Kâzım Karabekir Paşa karşılıklı olarak yaptığımız konuşmalarda da buna benzer görüşler ileri sürmüştür. Benim ileri sürdüğüm görüşler de şu mealdeydi: "Her şeyden evvel, memlekette, milletin mevcudiyet ve iradesini ortaya koymak ve bunu sarsılmaz bir tarzda Milli Meclis'te temsil etmek lâzımdır. Bu da memlekette milli bir ülkü etrafında kuvvetli bir teşkilât oluşturmak ve Meclis'te bu teşkilata dayalı bir grup bulundurmakla mümkündür. En güçlü şahsiyetlerin gayesi bu olmalıdır. Hâlbuki şimdiye kadar görüldüğü üzere, asıl olan bu noktaya ehemmiyet verilmeksizin, kendilerinde az çok liyakat görenler, hemen hükümete geçmek heves ve hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanlar, Meclis'te kendilerine dayanak olarak milli teşkilâta bağlı güçlü bir grup oluşturamayınca, geride yalnız saltanat ve hilafet makamı kalıyor. Bu yüzden milli meclisler, milli şeref ve kudreti temsil edemiyor. Milli arzular ortaya konamıyor ve icap ettirdikleri tatbik olunamıyor. Bu bakımdan bizim için ilk ve en esaslı prensip evvela memlekette milli teşkilâtı vücuda getirmek, sonra da bu teşkilâttan kuvvet alan bir grubun başında, Meclis'te çalışmak olmalıdır. Hükümet kurmaya veya kurulacak herhangi bir hükümete dahil olmaya kalkışmakta fayda yoktur. Çünkü bu mahiyette bir hükümet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet veremeden hemen düşmeye veyahut Padişah'a dayanarak Meclis'e karşı ve dolayısıyla millete karşı vaziyet almaya mecbur olacaktır ki birincisinde istikrarsızlık gibi büyük bir mahzur sürüp gidecek; ikincisinde de milli hâkimiyetin yavaş yavaş yok derecesine getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır." Nitekim sizlerce bilindiği ve fiili olarak da görüldüğü üzere, biz

memlekette evvela milli teşkilât kurduk. Sonra Meclis'i topladık. Evvela meclis hükümeti kurduk. Ondan sonra da hükümeti yaptık.

Bundan başka, fırsat düştükçe Kabine'ye girilmeyeceği, yüksek makam ve memuriyetler kabul edilmeyeceği ve aslında büyük ve milli gayeden başka hiçbir maksadın peşinde olmadığımız ve faaliyetimizin en büyük kısmının şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da Kuva-yı Milliye'nin bir denge unsuru olarak kalmasına çalışmaktan ibaret bulunduğu noktalarında millete karşı beyanat ve tebligatımız vuku bulmuştu. Kâzım Karabekir Paşa, telgrafında Erzurum'daki görüşlerimi ve bu görüşe bağlı olarak yayınlanan tebligatımızı hatırlatarak takdirlerini ifade ettikten sonra; "fakat bu güzel azim ve kararın, şimdiye kadar bizde yapılmış denemeleri ve bunların verdiği neticeleri göz önünde bulundurarak daha geniş çaplı olmasını düşündüğümü de bilhassa arz ederim" diyorlardı (Vesika: 140).

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu görüş ve teklifi, telgraflarının sonunda söyledikleri gibi, vatan ve milletin kurtuluşunun mevzu-u bahis olduğu bir devirde ve benim de izah ettiğim üzere, daha memlekette hiçbir teşkilâta ve milli güce güvenen ülkü sahibi bir grup mevcudiyetini ispat edememişken, her ne suretle olursa olsun hükümet kurmaya veya kurulacak hükümete dahil olmaya heves etmek elbette doğru olmazdı. Bu hareket tarzı memleket ve millet menfaatine hizmet emelinden ziyade, şahsi hırs ve menfaate yahut da hiç olmazsa cehalete vermek de, itikadımca asla isabetsizlik olmaz.

Fakat Efendiler, Karabekir Paşa'nın dediği gibi kabinenin ne şekilde ve nasıl kurulacağı, üyelerinin kıymet ve hürriyeti ne olursa olsun, Meclis'te şekil bulmuş siyasi bir grubun ön planda gelen şahsiyetlerinin Meclis içinde sürekli olarak söz sahibi ve denetleyici bir konumda kalması, en mühim başarı şartı ve tatbiki zaruri bir karar addolunamaz.

Cidden, milli hâkimiyet esası üzerinde idare edilen medeni devletlerde, kabul edilmiş olan ve fiilen yürürlükte olan esas, milletin genel eğilimlerini en yüksek düzeyde temsil eden ve bu eğilimlerin bağlı bulunduğu menfaat ve gereksinimleri en yüksek kudret ve yetki ile gerçekleştirebilecek siyasi grubun, devlet işlerini üzerine alması ve bunun mesuliyetini en yüksek liderinin omuzlarına yüklemesi prensibinden ibarettir.

Zaten bu şartları taşımayan bir hükümet vazifesini yapamaz. Hükümet'in, kuvvetli grup üyeleri arasından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükümet kurmak, onu fırkanın birinci derecedeki liderlerinin direktif ve tavsiyeleriyle yürütmeye kalkışmak fikri elbette doğru değildir. Bunun feci neticeleri bilhassa Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükümetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Meclis'te, hâkim olan fırkanın, hükümetin kurulmasını, muhalif ve azınlıkta bulunan bir fırkaya bırakması ise asla mevzu-u bahis olamaz.

Kural ve usulüne göre, milletin çoğunluğunu temsil eden, programı belli olan fırka, hükümeti kurma sorumluluğunu üzerine alır, memlekette kendi gaye ve prensiplerini tatbik eder.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Kendisi de Hükümet'e Müdahale Ediyor

Zaten herkesçe bilinen ve o yolda hareket edilmekte olan bir hakikati burada açıklamaktan maksadım vatanperverlik, ahlâk üstünlüğü, insan-ı kâmillik ve buna benzer birtakım güzide vasıflar gereği imiş gibi gösterilmek istenen safsatalara karşı, milletin ve gelecek nesillerin dikkatli ve uyanık bulunmalarını temin etmektir. Bu düşüncelerine vesile teşkil etmiş olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu noktada genellikle benimle aynı fikir ve görüşte bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü Kâzım Karabekir Paşa'nın maksadı elbette yalnız benim veya Heyet-i Temsiliye'de bulunan bazı arkadaşların hükümet kurmamasını veyahut hükümete girmemesini hedef almak değildi. Kâzım Karabekir Paşa bu meseleye ait telgrafında, Rauf Bey'in ve benim adımı söylerken "bu gibi yüksek tesirli şahsiyetler" demiş olduğuna ve kendisini aynı safta görmesi tabii bulunduğuna göre, şüphesiz kendilerinin de prensiplerinin haricinde kalamayacağı belli idi. Hâlbuki Kâzım Karabekir Paşa, hatıramda yanılmıyorsam, mebus olarak Meclis'te çalıştığı sırada, bir vaziyetin icabı olarak yeni bir heyet-i hükümet kurulması bahis oldu. Ben, bu hususta görüşmek üzere Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celal Bey, İhsan Bey ve hükümetteki

arkadaşlarla daha başka on, on beş arkadaşı ve bu arada Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'ya davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa yanıma gelmeden evvel, o tarihte Fırka Genel Sekreteri olan Recep Bey'in Meclis'te yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve büyük bir ihtimalle hükümet başkanlığını teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden kendisinin vaziyet hakkında aydınlanmasına yardım edecek malûmatı varsa bildirilmesini söylemiştir.

Kâzım Paşa'nın Çankaya'da, toplantı ve görüşme sırasındaki tutumu da orada hazır bulunanlar tarafından anlamlı görülmüştü. Kâzım Karabekir Paşa görüşme sırasında "bu suretle de millete hizmetten çekinmediğini" pek haklı ve münasip olarak ifade etmişti. Görüşmeler bir noktaya saplandı: Hükümet Başkanı Fethi Bey mi, Karabekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde tartışılırken Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Ekim 1919 tarihinde tavsiye ettiği gibi, "kabinenin şekli ve kuruluş tarzı, üyelerinin kıymet ve huviyeti ne olursa olsun, Milli Meclis içinde daima söz sahibi ve denetleyici olarak kalmayı uygulanması zaruri bir karar addettiğini" beyan etmedi. Bilakis, vaziyeti hükümet kurmaya yetkili kılınmasını arzu eder mahiyette görülüyordu. Hâlbuki henüz vatan ve milletin tam olarak kurtuluşunun mevzu-u bahis olduğu devrin müthiş ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Görüşmeyi sonuca bağlamadım. Ara verdiğim bir sırada, Fevzi Paşa Hazretlerini bahçeye götürdüm. Kendisinin, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşalardan birini hükümet başkanlığına seçmekte hakem olmasını rica ettim. Fakat ikisini de aynı zamanda çağırıp, "meselenin şahsi ve basit bir mesele olmadığını, mesuliyetin vatani ve büyük olduğunu izahtan sonra, açıktan açığa kendilerine, bu vazifeyi hangisinin daha iyi yapabileceğini, vicdanlarına müracaat ederek bizzat söylemeleri talebinde bulunacaktı."

Tekrar toplandık. "Hükümeti ya Fethi Bey veyahut Karabekir Paşa kuracaktır. Görüşmelerin neticesinden bunu anlıyorum. Meselenin hallinde, Fevzi Paşa Hazretlerini hakem yapalım" dedim. Kabul olundu. Mareşal, Fethi Bey'i ve Karabekir Paşa'yı aldı. Bahçeye çıktılar. İzah ettiğim gibi hareket edilmiş. Fethi Bey, "Ben daha iyi yaparım" demiş. Mareşal da bu kanaatle bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Bu suretle, Karabekir Paşa'nın

hükümeti teşkiline memur edilmesine yardımcı olması fırsatı ortadan kalkmış bulundu.

Padişah Köleliğiyle Elde Edilen İktidar Makamı İktidarsızlık Örneğidir

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'yle başladığımız temas noktasına gelelim:

Arz etmiştim ki hükümet, bize beyannâmesini, yayınlanmadan evvel vermediği için biz de millete olan beyannâmemizi, hükümetin görüşünü almaya lüzum görmeden yayınlamıştık.

Bunun üzerine hükümet, Cemal Paşa vasıtasıyla, daha dört maddenin çeşitli yollarla yayınlanmasını lüzumlu görmekte olduğunu, 9 Ekim'de bildirdi. Bu maddeler şunlardı:

1- İttihatçılarla bir münasebet bulunmadığı,

2- Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na karışmasının doğru olmadığı, buna sebep olanlar aleyhinde adları da açıklanarak bazı yayınlar yapılması ve haklarında kanuni takibat açılarak cezalandırılmaları,

3- Savaş esnasında yapılan her nevi cinayet faillerinin kanuni cezadan kurtulmayacakları,

4- Seçimlerin serbestçe yapılacağı.

Cemal Paşa bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açık bir şekilde belirtilerek yayınlanmasının, içeride ve dışarıda birtakım yanlış anlamaların önüne geçeceğini ileri sürerek ve memleketin yüksek menfaatlerini bir gereği olarak olumlu karşılanmasını rica ediyordu (Vesika: 141).

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin ne kadar zayıf ve nahif düşündüğünü ve hakikatı görmekteki görüş kıtlığını anlamak için bu maddeler adeta birer ölçüdür. Devletin, içine düştüğü felâket uçurumunun derinlik ve dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, elbette ciddi ve hakiki çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o ciddi ve hakiki çare kendilerini daha çok dehşete düşürür.

Akıl ve ferasetlerindeki kısırlık, tabiat ve ahlâklarındaki zaaf ve tereddi icabı böyledirler.

Çoktandır, köle olduğuna şüphe kalmamış olması lâzım gelen Padişah ve Halife'nin köleliği ile elde edebilecek iktidar makamının, iktidarsızlığa örnek olması tabii değil miydi?

Ferit Paşa'nın yerine gelen Ali Rıza Paşa ile bir kısmı bundan evvelki kabinede vazife almış bulunan yeni çalışma arka-

daşları, Ferit Paşa'nın bıraktığı noktadan başlayarak, onun neticelendiremediği düşman emellerini takip ve neticelendirmeye çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce açık olarak biliniyordu. Fakat tahmin ve takdir buyurulacak birçok fikir ve sebeplerle, hazımlı ve sabırlı davranmaktan başka çare yoktu.

Efendiler, uzlaşmış görünmeyi uygun bulduğumuz bu yeni kabineyle bizim görüşlerimiz arasındaki anlaşmazlığın beliren ilk aşamalarını görmek için bu dört maddeyle ilgili fikirlerimizi ihtiva eden cevabımızı, Büyük Millet Meclisi tutanaklarının ilk günlerine ait sayfalarında lütfen bir kez daha gözden geçirirsiniz (Vesika: 142).

Efendiler, bugünlerde İstanbul'daki basın çalışanları bir cemiyet teşkil etmişler ve *Tasvir-i Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası* ve *İstiklâl* gazeteleri adına, 9 Ekim'de bazı sorular soruyorlar ve yayına esas olacak fikirlerimizi almak istiyorlardı. Bunlara icap eden açıklamalar yapıldı ve malûmat bildirildi (Vesika: 143).

Bu basın kuruluşunun başkanı olan Velit Bey'in de kendi gazetesi adına ilginç soruları içeren bir telgrafı vardı. Ona da yaverim vasıtasıyla cevap verdirdim (Vesika: 144). Bunları vesikalar arasında okuyacaksınız.

Damat Şerif Paşa Milleti Zehirliyor

Efendiler, yeni Heyet-i Vükelâ'ya dahil ve Heyet-i Temsiliyemizin elçisi vaziyette olan Cemal Paşa ile yapılan ve yapılmakta olan haberleşmelerimiz, heyet-i âliyenize Dahiliye Nezareti makamını tutan Damat Mehmet Şerif Paşa'dan bahsetmeyi geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile uzlaşma zemini ararken, Şerif Paşa çoktan milleti zehirlemeye başlamış bulunuyordu.

Nezarete geçtiğini bildiren 2 Ekim tarihli genelgesinin metni hatırlanırsa orada şu cümlelere tesadüf edilir:

"Vatandaşların tam bir uyum ve birlik içinde bulunmaları, devletin hakiki menfaatlerin icabı olduğu hâlde, bir müddettir memlekette bozgunculuk ve bölücülük belirtilerinin görülmesi, güçlüklerin bir kat daha artmasına yol açacağından, pek ziyade üzüntü vericidir."

".... Başarı... Hükümetin gösterdiği yolda gitmekle ve memleket menfaatlerine ilgilendiren konularda zararlı hareketlerden

kaçınmakla elde edileceğinden, hemen merkez ve merkeze bağlı olan yerlere bu yolda tavsiyelerde bulununuz" (Vesika: 145).

Efendiler, Damat Ferit Paşa'dan daha akıllı olduğu rivayet edilen Damat Şerif Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbul'da, bizi "asi, anarşist", "simple soldat –basit asker–" sayan bazı romancılar gibi, Damat Paşa da bizi, ancak ahmakları aldatabilecek kendi ebleh aklınca, gafil ve anlayışsız zannediyordu galiba!..

Hâlbuki biz Nâzır Paşa'nın alçakça maksadını anlamış ve daha müteyakkız bir vaziyet almış bulunuyorduk. Şerif Paşa bizim hareket ve gidişimizi, Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek için milletçe yapılan teşebbüsleri, memlekette bozgunculuk ve bölücülük belirtileri olarak gösteriyor ve pek ziyade esef ediyor.

Hükümetin isteklerine uymak ve zararlı hareketlerden kaçınmak fikrini hemen bütün vatana yaymak için acele ediyor.

Bir de Efendiler, Hükümetin Dahiliye Nâzırı Mehmet Şerif imzasıyla yayınlanan beyannâmesinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim (Vesika: 146).

"Bugünkü Heyet-i Vükelâ tam bir uyum içindedir." Çok doğrudur. Bu cihet bütün çıplaklığı ile kendini gösterecektir.

"Esas hususlarda görüş birliği içindedir. Hiçbir fırkaya mensup değildir. Muhtelif siyasi grupların hiçbirine de eğilimi yoktur. Hepsinden manevi destek bekliyor."

Bu cümlelerden çıkan mânâ açıktır. Hükümet, milli teşkilât ve onu idare eden Heyet-i Temsiliye ile beraber değildir. Hatta ona karşı bir eğilimi bile yoktur, İtilaf ve Hürriyet Fırkası'ndan, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan ve mevcut olan cemiyetlerden ne kadar destek bekliyorsa, bizden de ancak o kadar... Cemal Paşa vasıtasıyla bizi oyalama ve aldatma gayesiyle çekilen telgraflarda yazılanlar hep yalandır.

Sonra Efendiler, şu cümleyi okuyalım, "Memleket kaderinin milletin vekilleri vasıtasıyla belirlenmesi başlıca emelimizdir."

Bundan çıkan mânâ şudur: Sivas'ta birkaç kişi toplanmış, millet adına söz söylüyor. Milletin kaderi ile alâkadar oluyor. Heyet-i Temsiliye diye bir de unvan takınarak, üstlerine vazife olmadığı hâlde, millet ve memleketin işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar milletin vekilleri değildir!

Hükümet bu beyannâmede barış konusundaki görüşünü de şöyle açıklıyor, "Wilson Prensiplerinden hakkıyla istifade

olunarak, Osmanlı Devleti'nin bir bütün hâlinde ve Padişah'ın etrafında toplanmış, bağımsız bir devlet olarak bekâsını temin edecek sağlayıcı hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır."

Yeni kabine bu görüşlerinde başarıya ulaşacaklarını belirtmek üzere şu delili ileri sürüyor, "Zaten büyük devletlerin adalet hissiyatları ile hakikaten gittikçe açıklık kazanmakta olan Avrupa ve Amerikan efkâr-ı umumiyesinin itidal yanlısı oluşu da bu babta emniyet bahşetmektedir."

Efendiler, bütün bu fikirler, Ferit Paşa Kabinesi'nin Padişah ağzından yayınladığı beyannâmenin muhteviyatının harfi harfine aynısı değil midir?

Bu tarz beyannâmeler yayınlamaktan maksat, milleti aldatmak ve miskinliğe sürüklemek değil midir?

Hangi adaletten bahsolunuyor? Hangi itidal yanlılığından dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin hükümet merkezinden itibaren yabancılar tarafından her yerde yapılagelenler hakikaten bunun aksini ispat edecek fiili ve apaçık deliller değil miydi?

Hakikatte, Wilson Prensipleriyle beraber sahneden çekilmiş ve Memalik-i Osmaniye'nin Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar kesin yıkılış belirtileri karşısında aklı, feraseti, vicdanı olan adamların kendi kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, aslında kendilerini aldatacak kadar eblek olurlarsa, onların memleket kaderini elde tutmalarına, aklı eren ve hakikati fecaati görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar hakikati biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti kandırarak bir koyun sürüsü hâlinde düşmanın pençesine teslim etmeye canla başla çalışmalarına ne mânâ verilebilir?

Bütün bu noktalar göz önünde bulundurularak verilecek hükmü efkâr-ı umumiyeye bırakırım.

Tek Kusurumuz

Efendiler, hükümetin beyannâmesinin manasızlığına ve taşıdığı düşüncelerin sakatlığına rağmen, biz Heyet-i Temsiliye adına aynı tarihte, 7 Ekim günü, yeni kabineyi destekleme kararı veriyor, Yeni Hükümet ile milli dava arasında tam bir

uzlaşma meydana geldiğini millete müjdeliyoruz ve her tarafta hükümet işlerine asla müdahale edilmemesini temin ve hükümetin kuvvetini artıracak ve işlerini kolaylaştıracak tedbirler alıyoruz. Dahil ve hariçte tam bir birlik vaziyet alıyoruz. Özet olarak, memleketin selâmetini temin etmek için dürüstlük ve samimiyetle düşünenlerin, akıl ve vicdan bakımından yapmaya mecbur oldukları –akla gelebilecek– her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Mebusların bir an evvel seçilmesini temin etmek için teşvik ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Milli Teşkilâtı dağıtmıyoruz ve Heyet-i Temsiliye'yi feshetmiyoruz. Yegâne kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşa'dan sonra, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nâzır diye toplanmış birtakım kuşbeyinlileri, alçak bir padişahın alçakça fikirlerini kolaylıkla uygulayabilsin diye serbest bırakmayacağımızı hissettiriyoruz.

Delegemiz Cemal Paşa, Kabine hakkında bizim müsbet kanaatimizi alabilmek ve itimadımızı kazanabilmek için her çareye başvurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşa'ya da Kabine'yi övdürerek mevcudiyetimizin silinmesi lüzumuna dair nasihatler verdiriyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın Tavsiyeleri

Hakikaten Ahmet İzzet Paşa'nın şifre içinde kalan imzasıyla, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'dan 7/8 Ekim 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık:

7/8. 10.1919 Harbiye'den

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yeni kabinede, çoğunlukla mevcut olan eski ve samimi arkadaşlarımı ziyaret ederek içinde bulunan hâlin ne merkezde olduğu konusunda fikir alışverişi yapmış idim. Öğrendiğim bazı vaziyetler üzerine, millet ve memleketin hayati menfaatlerini düşünerek ve aramızda öteden beri süregelen dostça ilişkilere askerlikten gelen kardeşçe hislere güvenerek, aşağıdaki fikirlere hemen belirtmek istiyorum:

Birkaç aydan beri memleketin uğradığı istilâ ve yok olma tehlikesinin önüne geçilebilmek için şimdiye kadar Kuva-yı Milliye'nin ve Milli Mücadele'nin yaptığı faydalı tesirler herkesçe kabul edilmektedir.

Yalnız, bu hizmetin neticelerini alabilmenin, bundan sonra bilgi ve görüş sahibi kanuni bir idarenin kurulmasına bağlı

olduğu da, gerçeği görenlerce kabul edilmektedir. Artık hükümet ve milletin ikilikten ayrılarak bir birlik manzarası göstermesine, aciz görüşüme göre acil ihtiyaç ve mecburiyet vardır. Kabine'yi teşkil eden şahısların iyi niyetli ve tutarlı fikrine herkesin emin olduğu kanaatindeyim. Hiçbir kabinenin memnuniyetini devam ettirmesine imkân bırakmayacak iç meselelerin, dış siyaset üzerindeki korkunç tesirleri bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır. Mebusların bir an evvel seçilmesi ve Meclis'in toplanması için Osmanlı Hükümetince âcil tedbirler alınmaktadır. Vatanın kurtarılması uğrunda gösterdikleri kahramanca azim ve niyetlerinin, hükümet üyelerince nasıl karşılandığı, bugünkü beyannâmeden anlaşılacağından, samimiyetle bir görüş birliğine varılacağına emniyetim tamdır.

Fakat bu sabah bendenizin yanına gelen, vaziyeti bilen ve güvenilir bir kişi, Kütahya ve Bilecik taraflarında istenmeyen bazı nahoş olayların yaşandığından bahsetmiştir. Bizi, fetret ve ihtilafa sevk etmek için hariç ve dahilinden ve içeriden birçok teşvik ve tahriklerin vuku bulacağı tahmin ve kabul etmek tabiidir. Diğer taraftan, dün nâzırlardan birinin gösterdiği, Kastamonu vali vekilinden gelmiş bir telgrafla da, bazı memurların tayini ve cezalandırılması gibi hususlarda adeta İstanbul Hükümeti'ne emredilmek isteniyordu. Bu gibi vaziyetler devleti bu derekeye getirmiş olan ve sizce de ne derecede kötülendiği beyannâme ve yetki tanıma vesikalarında memnuniyetle görülen kötü idareyi aynen taklit etmek olacağından, böyle kimselere bu türlü hareket etme fırsatının verilmemesini, herkesçe bilinen zekâ ve anlayışınızdan ümit ederim. Özet olarak artık memlekette birliğin temini ve Kanun-i Esasi dairesinde hükümetle bağlantı tesisini samimi tavsiye ve rica ederim (Ahmet İzzet).

Harbiye Nâzırı
Cemal

Bu telgrafa, mümkün olduğu kadar hiçbir şahsi his ve fikrimizi belli etmemeye çalışarak, yumuşak ve hatta inandırıcı bir cevap vermek uygun görüldü. Cevap budur:

Şifre: Sivas, 7.8.10/1919
İlgi: 7.8.10/1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine
"Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

Yüksek düşünceleriniz değerine layık olduğu ehemmiyetle dikkate alındı. Milli Mücadele'nin tesirleri ile ilgili müsbet

kanaate teşekkür edilir. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da yapılan milli hizmetlerin tutarlı ölçülerle devam ettirileceğine, kanuni bir idarenin tam olarak teessüsüne bütün mevcudiyetimizle çalışılacağına itimat buyurulmasını rica ederim. Çünkü mücadelemiz, kanuni bir devrenin açılmasını hedef almaktadır. Elhamdülillah, hükümet ile millet tam bir görüş birliğine varmış olduklarından, bundan sonra da devam edeceğinden emin bulunduğumuz karşılıklı samimiyet ve vahdet-i kâmile derecesine ulaşmış olan birlik, kendini, millet ve memleket menfaatlerini garanti edecek şekilde ortaya çıkaracaktır.

Kötü uygulama ve siyaseti herkesin malûmu olan Ferit Paşa Kabinesi'ne milletin uymaması, emel ve hareketlerine katılmamış olması, dış politikamız üzerinde hiçbir tehlikeli tesir uyandırmayıp, bilakis, Ferit Paşa Kabinesi'nin sebebiyet verdiği bütün kötü tesirleri ortadan kaldırmış ve şükranla karşıladığımız bugünkü müsait siyasi vaziyetimizi temin eylemiştir.

Milletin itimadını kazanmış olan bugünkü kabineyle anlaşmış bulunmanın, dahili vaziyetimizi harici siyaset üzerinde pek faydalı ve tesirli kılacağına şüphe yoktur. Fevkalâde hallerde, bazı yerlerde arzu edilmeyen bazı olayların çıkmış olması, kaçınılması imkânsız, zaruri ve tabii şeylerdir. Bilhassa Kütahya, Bilecik ve Eskişehir gibi yerlerdeki suçsuz, haksızlığa uğramış halkın karşılaştığı baskı ve aşağılama, lütfen ve biraz da insaflıca düşünülürse, şikâyet konusu olarak görülen olayların ne kadar haklı olduğu, küçücük bir değerlendirmeyle kesin olarak anlaşılır. Buralardaki elim ve üzüntü verici vaziyete da, eski hükümetin miskince davranışının sebep olduğu düşünülünce, bu olaylardan Milli Mücadele'yi sorumlu tutmaya kalkışmak haksızlık olur itikadındayım. Kastamonu Vali Vekili'nin, zat-ı devletlerince sözü edilen telgrafından dolayı kendisini de anlayışla karşılamanızı rica edeceğim. Çünkü müracaat tarzı, yalnız Kastamonu'dan değil, daha başka yerlerden de yapılmıştı ve yeni kabinenin müstereddit gibi görünen yetersiz tavrı bir iki gün daha devam etseydi, bu tarz müracaatlar memleketin her köşesinden yağacaktı. Bundan böyle bu gibi hareketlere asla meydan verilmemesi için icap eden her türlü tedbir alınacak, icap eden tesirlerde bulunacak ve zat-ı devletlerinin tavsiyelerine uyularak tam anlaşmanın gerçekleşmesi ve Kanun-i Esasi dairesinde Hükümet'le yakın işbirliği sağlanması için samimi olarak çaba harcanacaktır. Saygı ve hürmet ile ellerinizden öperim efendim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Cumhuriyet Fikrimizi Keşfediyor

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa'nın yazdığı nasihatnâmenin ve buna verdiğimiz cevabın gözden geçirilmesi bir hatıramı canlandırdı. Milletçe bilinmesi ve tarihe geçmesi için onu da söylemiş olayım:

Ali Rıza Paşa bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet sırasında aleyhimde birtakım şeyler söyler ve bu dedikodulara mühim bir keşfini de ekler, "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Makedonya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Orduları Başkumandanı Ali Rıza Paşa'nın, arslanlardan oluşmuş bulunan koskoca Türk ordularını mahvu perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını düşmana terk edip bağışladıktan sonra; devletin en müşkil anında, Vahdettin'in emellerine hizmetkârı olmak için icap eden vasıfları kazanmış olduğuna ve bu meşhur ordular başkumandanının bu defa da kendine en mahir yardımcı olarak, eski genelkurmay başkanını Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceğine tabii bir şey olarak bakılabilirdi. Fakat Milli Mücadele'nin cumhuriyeti hedeflediğini bu kadar süratle ve kolaylıkla sezip kavrayabileceğine hayran olmamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu malumatı veren, bu hikâyeyi bizzat İzzet Paşa'nın ağzından işiten ve şimdi aramızda bulunan ve çok muhterem bir arkadaştır.

Salih Paşa, Heyet-i Temsiliye ile Görüşmek İçin Geliyor

Efendiler, Cemal Paşa 9 Ekim 1919 tarihli bir şifre ile Heyet-i Temsiliye ile yakından temas etmek üzere Bahriye Nâzırı Salih Paşa'nın hareketinin uygun görülmekte olduğunu bildirdi. Fakat Salih Paşa biraz rahatsız olduğu için, görüşme yerinin mümkün mertebe yakın olması ve İstanbul'dan deniz yoluyla hareketinin münasip olacağının düşünüldüğü belirtildikten sonra, Heyet-i Temsiliye'den kimlerle ve nerede mülakatlarının tasavvur olunduğunu sordu.

10 Ekim'de verdiğimiz cevapta görüşme yeri olarak Amasya'yı tespit ettik. Görüşmek üzere, Heyet-i Temsiliye'den benimle beraber Rauf ve Bekir Sami Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik.

Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya'ya hangi gün gelebileceğinin gün ve saatinin de bildirilmesini rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında milli teşkilâtın genişletilmesi ve köklendirilmesi faaliyetlerine devam ediyorduk. Aynı zamanda mebus seçimlerinin yapılmasını temine ve hızlandırmaya çalışıyo ve bu hususdaki görüşlerimizi icap edenlere bildirerek, bazı kimseleri tavsiye dahi ediyorduk. Fakat cemiyet adına aday göstermemeyi prensip kabul etmekle beraber, mebus olmak için teşebbüste bulunanların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esaslarını ve kararlarını benimsemiş kimselerden olmasını pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi kimselerin, Cemiyet adına kendiliklerinden adaylıklarını koymaları lüzumunu da ilan ediyorduk.

11 Ekim 1919 tarihinde, bu arz ettiğim hususlara dair yeniden bazı emirler verdik (Vesika: 147, 148, 149).

Milli davaya hizmet eden memurların birer sebep uydurularak nakledilmesi ve yerlerinin değiştirilmesi, milli davaya muhalefetlerinden dolayı millet tarafından kovulan memurların da memurluk sıfatlarının muhafazaya devam edilmesi yüzünden, bazı yerlerden, yeni kabine ile uyuşmamızın anlaşılamadığı yolunda şikâyetler gelmeye başladı.

Bu hususu 11 Ekim'de Cemal Paşa'ya yazarak, Kabine'nin dikkatini çekmek istedik.

Askeri Nigehban Cemiyeti

Bir de Efendiler, malumunuzdur ki, İstanbul'da Askeri Nigehban Cemiyeti diye bir fesat grubu türemişti. O birleşik malümata göre, bu grubun başında bulunanlar Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı ordudan kovulmuş Kurmay Albay Refik Bey, eski Halaskâr grubundan Binbaşı Kemal Bey, eski Bandırma Sevkiyat Başkanı Topçu binbaşılarından Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle ilişkisini kesip kesmediği bilinmeyen ve ordudan atılmış bulunan Kurmay Binbaşı Nevres Bey gibi çeşitli yolsuzlukları yüzünden ordudan atılmış yahut emekli edilmiş bulunan kimselerle, ahlâksızlıkları ile tanınmış az sayıdaki kimselerden ibaretti.

İşte bu cemiyet, *İkdam* gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 sayılı örneğinde bir beyannâme yayımlamıştı. Cemiyet bu

beyannâmesiyle kendilerine vatan ve milletin bekçisi süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı zamanında bu cemiyet hakkında kovuşturmaya başlanmıştı. Değişikliklerden dolayı arkası kesildi.

Böyle bir cemiyetin mevcudiyeti ve faaliyeti ordu mensuplarının sinirlerini geriyordu. Heyet-i Temsiliye'ye müracaatlar başlamıştı.

12 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'dan, kendi başarısı bakımından, bu fesat kaynağının kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şiddetle cezalandırılmalarını ve bu yoldaki işlemlerin orduya bildirilmesini rica ettim (Vesika: 150).

Cemal Paşa'dan 14 Ekim'de aldığım "bu kesin olarak kararlaştırılmıştır" (Vesika: 151). şeklindeki kısa ve kesin telgrafı 15 Ekim'de bütün orduya hususi olarak duyurdum (Vesika: 152).

Fakat Cemal Paşa'nın bu kesin kararının hiçbir zaman tatbik olunduğu hatırlayamıyorum.

İşgali Kınamayan Bir Siyaset

Efendiler, hatırlayacaksınız, İngilizler Merzifon'u ve arkasından da Samsun'u tahliye eylemişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesi'nin düşmesi üzerine, Sivas halkı fener alayı yaptı ve gösterilerde bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk da, "Kahrolsun işgal" diye bağırdı. Sivas'ta yayınlanan *İrade-i Milliye* gazetesi, bu hadiseyi olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin haberlerine dayanarak Sivas vilayetine yaptığı bir tebliğde "Kahrolsun işgal" şeklindeki yazılar, hükümetin bugünkü siyasetine uygun değildir diyordu.

Bu ne demektir, Efendiler? Hükümet işgali suç saymayan bir siyaset mi takip ediyordu? Yoksa "Kahrolsun işgal" dedikçe memleketin daha çok işgale mi sebebiyet verilecekti? İşgal ve tecavüz karşısında, milletin sessizlik ve sükûnet içinde kalması, işgalden dolayı öfkelenmiş görünmemesi mi akla ve siyasete uygundu?

Böyle sakat ve hayvanca bir düşünce, çöküş ve yok oluş uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?

İşte bu münasebetle, 13 Ekim 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdığım bir telgrafta: "Vatanın kısmen tahli-

yesini gören milletin, bu tarzda, hatta daha bariz bir surette hissiyatını açığa vurmuş olmasını pek uygun ve makul gördüğümüzü" ve "milletin hakiki hissiyatına dayanarak hükümetin bu haksız işgalleri siyasi bir dille resmen reddetmesini, bugüne kadar mütareke maddelerine aykırı olarak yapılmış müdahaleleri protesto ederek, yapılanların düzeltilmesini talep eyleyeceğini beklemekteyiz" dedikten sonra, "bu vesileyle hükümetin takip ettiği siyasette, Heyet-i Temsiliyece henüz bilinmeyen noktalar varsa, aydınlatılmasını" rica ettim (Vesika: 153).

Delegemiz ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın cevabı pek enteresandır (Vesika: 154). 18 Ekim 1919 tarihli olan bu cevapta şu cümlelerin taşıdığı mânâ dikkate değer, "Milli dava dairesinde işleri yürütme mesuliyetini yüklenmiş olan İstanbul Hükümeti, harekât ve icraatında siyasi mecburiyetleri kollamak, yabancılara karşı daha konukseverce ve mülayimane hareket etmek zorunda"dır.

İşgalcileri Misafir Sayan Bir Harbiye Nâzırı

Efendiler, Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede Harbiye Nâzırı olan zat, aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalbine saplayan düşmanları misafir kabul ediyor ve onlara karşı konuksever ve mülayimmane harekette bir zaruret görüyor! Bu ne görüştür, bu ne kafadır? Milli dava bu muydu?

Harbiye Nâzırı, "Hususiyetle milli teşebbüslerinin yanlış yorumlanması yolunda girişilen faaliyetlerin henüz kuvvetten düşmediği şu zamanda, işaret ettiğim ihtiyatkârlıkların boşuna olmadığı kabul buyurulur", inancında olduğunu söyleyerek, milli teşebbüslerden zarar görülmüş olduğunu anlatmaya, bu yüzden hasıl olan fenalığı tamir için tedbirlerinin boşuna olmadığını bize de kabul ettirmek maharetini göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nâzırı telgrafını şu cümle ile bitiriyor, "Olgunluğunu, eserleri ile ispatlamış olan yüce milletin itimadını kazanmış bulunan bugünkü hükümetin, çalışmalarında serbest kaldıkça, harice karşı sözünü daha fazla dinleteceği açık bir gerçek olduğuna göre, muhterem Heyet-i Temsiliye'den hükümetin yaptığı icraatkarı daha çok desteklemelerini rica ederim."

Efendiler, Cemal Paşa hakikaten mühim noktalara temas ediyor: Evvela: milletin olgunluğunu ispat ettiğini söyleyerek, bizim millet adına öne düşüp yol göstermemize ihtiyaç olma-

dığını ima ediyor ve bununla bizi millet nazarında fuzuli birtakım müdahaleciler sayıyor. Saniyen; bizim hükümeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden harice karşı sözünü dinletmeye mâni olduğumuzu söylüyor.

Efendiler, yüce milletimizin olgunluğunu ispat eden eserler, Erzurum, Sivas Kongreleri ve bu Kongrelerde aldığı kararlar, bu kararların tatbikine çalışmak sayesinde birlik ve dayanışma yaratılmaya başlanması ve Sivas Kongresi'ni yapanları imhaya kalkışan Damat Ferit Paşa Kabinesi'ni düşürmek gibi işler ve harekât teyakkuzdu.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu harekât ve faaliyetlerde olduğu gibi bundan sonra da millete rehberlikte bulunmak gibi vicdani bir vazifeden vazgeçerek hükümeti serbest bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da serbest kalmaya lâyık olduğu anlaşılacak, Millet Meclisi'ne dayalı milli bir kabinenin memleket ve millet mukadderatını gerektiği şekilde üstlendiğine inanmaktı. Milletin, "Kahrolsun işgal!" şeklindeki şikâyetini boğmaya çalışan, his ve idraktan yoksun hayvanca insanlardan heyeti ve içinde hainler bulunan bir heyetin eblehçe, cahilce ve miskince hareketlerine seyirci kalmak, akıl ve izan sahibi vatanperver kimselerden talep olunabilir miydi?

Bir de Efendiler, Cemal Paşa, "Milletin itimadını kazanmış bulunan bugünkü hükümet" sözüyle pek büyük ve aleni bir yalana başvuruyordu. Milletin hükümete itimadı henüz belli değildi. Bu söz ancak ve hiç olmazsa Kabine Millet Meclisi huzurunda güvenoyu aldıktan sonra söylenebilirdi. Hâlbuki henüz Millet Meclisi'nin üyeleri bile seçilmiş değildi.

Harbiye Nâzırı bu sözü söylediği dakikada, yalnız bir tek kişinin itimadını kazanmış bulunuyordu. O kişi de devlet başkanlığı makamını kirletmekte olan hain Vahdettin idi.

Heyet-i Temsiliye'nin kendileri ile uyuşmaya ihtiyaç duymuş olmasını, millet adına itimada sahip olmakmış gibi kabul etmek istiyordu. Eğer maksatları bu idiyse, milletin kendilerine itimat vasıtası olan bu heyeti aradan çıkarmaya çalışmaya ihtiyaç nedendi?

Milli Teşkilât Genişliyor ve Güçleniyor

Efendiler, Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesi, memlekette müstereddit görünen bazı yerlerin de hissiyat ve maneviyatları

üzerinde müsbet tesirde bulundu. Her tarafta mülki ve askeri idareciler başta olmak üzere, teşkilâta hız verildi.

Ali Fuat Paşa, Garb vilayetlerinin hemen hepsiyle alâkadar oldu. Bizzat Eskişehir, Bilecik ve arkasından Bursa havalisinde dolaşmak ve icap eden kimselerle haberleşmek suretiyle çalışıyordu.

Balıkesir'de bulunan Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa), o bölgenin milli teşkilât ve askerî hazırlıklarıyla alâkadar ve meşgul idi.

Bursa'da bulunan Albay Bekir Sami Bey,[1] 8 Ekim'de, Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek, Kongre'nin kararlarını tatbike başlatmış ve bir merkez heyeti oluşturmuştu.

Milli teşkilât ile uğraşıldığı kadar, mebus seçimiyle de büyük bir alâka ile uğraşılıyordu.

Memleketteki bütün milli kuruluşların aynı unvan altında, Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olması esası takip ediliyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar havalisinde teşkilâtın kuvvetlendirilmesi için, Aydın, Konya, Bursa, Balıkesir bölgelerinde bağlantı kolaylığı sağlayıcı tedbirler alınıyordu. Batı cepheleri hakkında Harbiye Nezareti'ne bilgi veriliyor, hükümetçe ne gibi icraat ve tedbirler düşünüldüğü de sorularak hükümetin alâkası çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare olunan Aydın cephesindeki kuvvetlere bir kumandan gönderme hususu düşünülmeye başlandı. İşgal altındaki yerlerde gizli milli teşkilât kurulması için 14 Ekim'de Ali Fuat Paşa'ya ve Afyonkarahisar'daki 23. Tümen Kumandanı Ömer Lütfü Bey'e yazıldı. Bununla beraber, bu tarihlerde, daha bazı yerlerden maksadın tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Mesela, Redd-i İlhak Heyetlerinin kendi adlarına tebliğler yayınladıkları oluyordu. 10 Ekim 1919 tarihinde Redd-i İlhak Cemiyeti başkanının imzasıyla gönderilen bir yazıda, 20 Ekim'de büyük bir kongrenin toplanacağı, bu kongreye iki temsilci gönderilmesi vilayetlerden talep ediliyor ve birtakım tedbirler alınması bildiriliyordu.

Bir taraftan, Karakol Cemiyeti'nin de İstanbul'dan başka Bursa havalisinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu dağınıklığın önüne geçmek için icap eden tedbirler alındı. Bilhassa, Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e, Bursa Merkez Heyetine icap ettiği gibi yazıldı (Vesika: 155).

İtilaf ve Hürriyet Cemiyeti de düşmanlarla beraber Anadolu'da milli davaya karşı teşkilat oluşturmak üzere yetmiş beş kişi göndermiş. Bu haber alındı. Kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizli çalışmaya karar verildi. Teşkilâtın genişletilmesi için Trakya'ya Cafer Tayyar Bey vasıtasıyla talimat verildi.

Meclis-i Mebusan'ın Toplanacağı Yer

Efendiler, mebusların seçilmesine çalışırken, bir taraftan da Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanabileceği fikri kafamızı kurcalıyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum'dan Refet Paşa'nın bu mesele ile ilgili bir telgrafına cevap verirken "Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da" demiştim. Çünkü ben Meclis'in İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum. Fakat bu hususta yetkili olanları ve efkâr-ı umumiyeyi bu hakikate inandırmadıkça, fikrimizin gerçekleşmesi mümkün değildi. İstanbul'da toplanmanın mahzurlarını olduğu gibi gözler önüne sermek icap ediyordu. Bu maksatla ve milli davayı Rumlara ve yabancılara, Hıristiyanlara karşıymış gibi göstermek için Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin gayretleriyle Ermeni Patrikhanesi'nde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın teşebbüsleri üzerine, Harbiye Nâzırı vasıtasıyla, İstanbul Hükümeti'nin dikkatini çektik.

13 Ekim 1919 tarihinde, Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nasıl bir siyasi vaziyet alması gerektiği görüşünde bulunduğunu, Cemal Paşa vasıtasıyla hükümetten öğrenmeye çalışırken, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasında ne gibi siyasi bir teminat elde edileceğinin düşünüldüğünü de sorduk. Aynı tarihte, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da korkusuzca toplanmasını temin etmek için hangi güvenlik ve korunma tedbirlerinin alınmasının düşünüldüğünü ve ne yapılmak lâzım geldiğini, İstanbul'da teşkilâtımızın merkez heyetinde bulunan ve Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı olan Albay Şevket Bey'den sorduk.

Amasya Görüşmesi

Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Amasya'da bir mülakat kararlaştırılmıştı. Nâzır Paşa ile hükümetin hariciye siyaseti, dahiliye idaresi ve istikbâline ait

esaslar üzerinde görüşülme ihtimali vardı. Bu sebeple, kolordu kumandanlarının fikir ve görüşlerini evvelden bilmek bence pek faydalı idi.

14 Ekim 1919 tarihli şifremde, kolordu kumandanlarının bu üç noktaya ait değerlendirmelerini rica ettim. Kumandanların raporlarını vesikalar arasında okursunuz (Vesika: 156).

Salih Paşa 15 Ekim'de İstanbul'dan hareket etti. Biz de 16 Ekim'de Sivas'tan hareket ettik. 18 Ekim'de Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya, uğrayacağı iskelelerde Milli Teşkilat tarafından parlak karşılamalar yapılması ve tarafımızdan "hoşgeldiniz" denilmesi hakkında talimat verilmişti (Vesika: 157).

Biz de Amasya'da bizzat pek büyük tezâhüratla kendisini karşıladık.

Salih Paşa ile Amasya'da 20 Ekim'de başlayan görüşmelerimiz, 22 Ekim'de son buldu. Üç gün devam eden müzakereler sonunda, ikişer nüsha olmak üzere beş ayrı protokol düzenlendi. Bu beş ayrı protokolden üçü –Salih Paşa'da kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar Salih Paşa tarafından– imza edildi. İki protokol gizli sayılarak imza edilmedi.

Amasya görüşmesi neticesinde alınan kararlar, kolordulara da bildirildi (Vesika: 158).

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı öne çıkarmak isterim. Bizce temel alınan husus, milli teşkilâtın ve Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti tarafından resmen tanınmış bir siyasi varlık olduğunun, müzakerelerimizin resmi bir mahiyet taşıdığının ve neticelerine mutlaka uyulması gerektiğinin taraflarca resmen taahhüt edilmiş bulunduğunu tasdik ettirmekti.

Bundan dolayı müzakerelerin neticelerini içine alan kayıtların protokol olduğunu kabul ettirmek ve İstanbul Hükümeti'nin delegesi olan Bahriye Nâzırına imza ettirmek mühimdi.

21 Ekim 1919 tarihli protokol metni, denebilir ki, hemen bütünüyle Salih Paşa'nın teklifleri olup, kabulünde beis görülmeyen birtakım maddelerden ibarettir (Vesika: 159).

22 Ekim 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren tartışmalı bir görüşmenin kayıt şeklindeki özetidir.

Bu müzakerede her iki tarafın, hilafet ve saltanat hakkında karşılıklı güvenceleriyle ilgili geniş açıklamaları içine alan bir girişten sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli beyannâmesindeki maddelerin görüşülmesine başlandı:

1- Beyannâmenin birinci maddesinde, tasavvur ve kabul edilen sınırların en asgari bir talep olmak üzere temin edilmesinin sağlanması lüzumu ortaklaşa kabul edildi.

Kürtlerin istiklâlini kazandırmak görüntüsü altında yapılmakta olan bozguncu propagandaların önüne geçme hususu uygun bulundu. Hâlen düşman işgali altında bulunan bölgelerden Kilikya'yı, Arabistan ile Türkiye arasında bir "etat-tampon" [tampon bölge] yapmak üzere anavatandan ayırma arzusunda bulunulduğu mevzu-u bahis edildi. Anadolu'nun, en koyu Türk çevresi, en bereketli ve en zengin bir bölgesi olan bu parçasının hiçbir suretle ayrılmasına razı olunmayacağı; Aydın vilayetinin de aynı kesinlikle (ve evvellikle) vatan topraklarından kopmasının mümkün olmadığı esası herkesçe kabul edildi.

Trakya meselesine gelince: Burada da görünüşte bağımsız bir hükümet, hakikatte bir sömürge devlet kurulması, böyle olduğu takdirde de Doğu Trakya'dan Midye-Enez hattına kadar olan bölgeyi bizden ayırma arzusunun bulunmakta olabileceği ihtimali göz önünde bulunduruldu. Fakat Edirne ve Meriç sınırının bağımsız bir İslam hükümetine ilhak edilmek için dahi olsa, hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası ortaklaşa kabul edildi. Bununla beraber, bütün bu maddenin içerdiği hususlar hakkında Meclis'in vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

2- Beyannâmenin dördüncü maddesindeki, gayrımüslim unsurlara siyasi hâkimiyet ve içtimai dengemizi bozacak mahiyette imtiyazlar verilmesinin kabul edilmeyeceği konusundaki madde üzerinde ehemmiyetle duruldu. Bu kaydın, istiklâlimizi fiilen temin etmek için elde edilmesi zaruri bir istek olarak düşünülmesi ve bundan yapılacak en küçük bir fedakârlığın istiklâlimizi derinden zedeleyeceği öne sürüldü. Zikredilen dördüncü maddede, mevzu-u bahis olan ve Hıristiyan topluluklara fazla imtiyazlar verilmemesine yönelmiş olan gaye, ulaşılması lâzım gelen hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, gerek bu konuda, gerek yaşama hakkımızın müdafaası hakkındaki diğer taleplerime dair hususlarda –birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da– Milli Meclis'in oy ve kararlarının geçerli olacağı kaydı konuldu.

3- Beyannâmenin yedinci maddesi gereğince, istiklâlimiz tamamen korunmak şartıyla, fenni, sınai ve iktisadi alanların-

daki ihtiyaçlarımızın nasıl giderilebileceği hususu tartışıldı. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun mali işlerimiz üzerinde gerektirebileceği bir kontrol hakkının genişlik derecesi kestirilemeyeceğinden, bu hususun istiklâlimize ve gerçek milli menfaatlerimize zarar vermeyecek biçimde, uzmanlarca esaslı bir suretle düşünülerek sınırlandırıldıktan sonra Milli Meclis tarafından uygun bulunacak şeklin kabulü görüşüldü.

4- 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de Meclis-i Mebusan'ın kabulüne sunulmak esas itibariyle uygun görüldü.

5- Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1919 tarihli kararlarının teşkilât kısmına ait 11. maddesinde yer alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vaziyeti ve bundan sonraki faaliyet şekli ve sahası hususu konu edildi.

Bu maddede, milli iradeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Milli'nin yasama ve denetleme haklarına emniyet ve serbestlikle sahip olduktan, bu emniyet Milli Meclis tarafından da temin edildikten sonra, Cemiyet'in şeklinin kongre kararı ile tayin edileceği açıklanmıştır. Burada mevzu-u bahis olan kongrenin, şimdiye kadar yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi İstanbul dışında ayrı bir kongre hâlinde olması şart değildir, dendi. Cemiyet'in programını kabul eden mebuslar, cemiyetin nizamnâmesinde gösterilen delegeler gibi kabul edilerek, bunların yapacakları hususi toplantı, kongre yerine geçebilir. Bundan sonra, Milli Meclis'in İstanbul'da tamamen emniyet içinde, serbest olarak vazife yapabilmesi şarttır, dendi. Bunun bugünkü şartlara göre ne dereceye kadar temin edilebileceği etraflı şekilde düşünüldü. İstanbul'un düşman işgali altında bulunması hasebiyle, mebusların yasama vazifelerini hakkıyla yerine getirmelerine pek müsait olamayacağı fikri ortaya atıldı. Yetmiş Seferi'nde (1870-1871 Savaşı) Fransızların Bordeaux'da (Bordo) ve daha sonra Almanların Weimar'da (Vaymar) yaptıkları gibi, barış anlaşması yapılıncaya kadar geçici olarak Milli Meclis'in Anadolu'da, saltanat hükümetinin kabul edeceği güvenilir başka bir yerde toplanması uygun görüldü.

Milli Meclis'in toplanmasından sonra, çalışma şartları bakımından ne dereceye kadar emniyet ve gizlilik içinde bulunacağı belli olacağından, tam bir emniyet görüldüğü takdirde, Cemi-

yet Heyet-i Temsiliye'sinin faaliyetine son vererek teşkilâtının çalışma hedefini, zikrettiğim üzere, kongre yerini tutacak olan hususi bir toplantıda kararlaştırılacağı belirtildi.

Mebus seçiminde, tam bir serbestlik bulunması lüzumu hükümetçe emredilmiş olduğundan, seçimler yapılırken Cemiyet Heyet-i Temsiliyesince müdahale edilmediğinin saptandığı olduğu beyan edildi.

Mebus adayları arasında, İttihat ve Terakki üyesi ve orduda lekeli şahıslar bulunduğu takdirde, bunların mebus seçilmesine meydan verilmemesi için Heyet-i Temsiliye tarafından yol göstermek suretiyle ve münasip şekilde telkinlerde bulunulmasının yerinde olacağı hesaba katıldı. Heyet-i Temsiliye'nin bu konudaki yardım şekli de ayrıca bir formül hâlinde üçüncü protokol olarak tespit edildi (Vesika: 160).

Gizli sayıldığı için imza altına alınmayan dördüncü protokol şuydu:

1- Bazı kumandanların ordudan atılması ve bir kısım subayların Divan-ı Harb'e verilmelerine dair çıkarılan Padişah emirleri ile diğer emirlerin düzeltilmesi.

2- Malta'ya sürülmüş olanları hakkında kendi ilgili mahkemelerimizde kanuni takikat yapılmak üzere İstanbul'a getirtilmeleri çarelerinin araştırılması.

3- Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi [Milli Meclis'e terk olunacaktır.]

4- İzmir'in tahliyesi için İstanbul Hükümeti'nin yeniden protesto yapılması ve icap ederse gizli talimatla halka mitingler yaptırılması.

5- Jandarma Genel Kumandanı, Merkez kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının değiştirilmeleri (Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince).

6- İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin [kapı kapı dolaşıp] halka kâğıt mühürletmelerine mâni olmak.

7- Yabancı parasıyla satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin zararlı yayınlarına son verilmesi [bilhassa subay ve memurların bu gibi cemiyetlere girmelerinin kesinlikle yasaklanması.]

8- Aydın Kuva-yı Milliye'sinin takviyesi ve iaşelerinin kolaylıkla temini [Bu husus Harbiye Nezaretince düzenlenir. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından lüzumu kadarı hükümet tarafından bu maksat için tahsis kılınabilir.]

9- Milli Mücadele'ye katılmış memurların her yerde tam bir huzur ve güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve milli davaya muhalif hareketlerinden dolayı millet tarafından işten el çektirilmiş memurların yeni vazifelere tayinlerinden evvel vaziyetin hususi olarak görüşülmesi.

10- Batı Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.

11- Acemi Sadun Paşa ve adamlarının uygun şekilde desteklenmesi.

İmzasız beşinci protokol de Barış Konferansı'na gidebilecek kimselerin isimlerini içine alıyordu. Bununla beraber, hükümet bu hususta esaslara riayet etmek şartıyla serbest bulunacaktı.

Delegeler:

Tevfik Paşa Hazretleri	Başkan
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	Askeri delege
Hariciye Nâzırı	Siyasi delege
Reşat Hikmet Bey	Siyasi delege

Uzmanlar Heyeti:

Hamit Bey	Maliye
Albay İsmet Bey	Askerlik
Reşit Bey	Siyasi işler
Mühendis Muhtar Bey	Bayındırlık İşleri
Albay Ali Rıza Bey	Donanma albayı
Refet Bey	İstatistik
Emirî Efendi	Tarih
Münir Bey	Hukuk müşaviri
Uzman bir zat	Ticari işler
Uzman bir zat	Çeşitli mezheplerin imtiyazlarını bilen

Yazı Heyeti:

Reşit Saffet Bey	Maliye Vekâleti eski özel kalem müdürü
Şevki Bey	
Salih Bey	
Orhan Bey	
Hüseyin Bey	Robert Kolej Türkçe öğretmeni

Efendiler, bu müzakerelerimizde tespit edilen esaslar arasında en mühim noktanın Meclis-i Milli'nin toplanma yeri ile

ilgili olduğunun yüksek dikkatlerinizi çekmiş olacağını tahmin ederim.

Meclis'in, İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı konusundaki fikir görüş ve kanaatimizi Salih Paşa'ya kabul ve tasdik ettirdik. Fakat Paşa, şahsen bu kanaate katılmakla beraber, bu katılışın şahsına ait olup kabine adına söz veremeyeceği kaydını da eklemişti. Kendisi, kabine üyelerini ikna ve bu fikre katılmaları için elinden geleni yapacağını vaat etmiş, başaramadığı takdirde kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını beyan eylemişti.

Salih Paşa bu hususta başarı sağlayamamıştır.

Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri meselesine tekrar dönmek üzere, Amasya görüşmesine ait açıklamalarıma son veriyorum.

Sivas'ta Bana Karşı Yapılan Bir Teşebbüs: Şeyh Recep Hadisesi

Yalnız, Efendiler; biz Amasya'ya gelmek üzere Sivas'tan ayrılır ayrılmaz, Sivas'ta pek de hoşa gitmeyen bir hadise cereyân etmiştir. Bu hadise hakkında kısaca bilgilerimi arz edeyim:

Amasya'ya vardıktan sonra, İtilaf ve Hürriyetçilerin yabancılarla birleşerek birtakım haince faaliyetlere teşebbüs ettikleri yolunda bilgiler almıştık. Bunu derhal bir genelge ile her yere bildirmiştim. Sivas'ta da Padişah'a benim aleyhime telgraf çekilme gibi bir teşebbüs bulunduğunu haber aldım, fakat inanmadım. Elbette Heyet-i Temsiliye'deki arkadaşlarımızın, karargâhımıza mensup şahısların, valinin ve daha başkalarının dikkati buna manidir, dedim.

Hâlbuki Şeyh Recep ve arkadaşlarından Ahmet Kemal ve Celal adlarında üç kişi, bir gece telgrafhanede kendilerine bağlı bir telgrafçı vasıtasıyla arzu ettikleri telgrafları çekmişler...

Gerçekten, Amasya Telgrafhanesi'nden Salih Paşa'ya ait şu telgrafı getirdiler:

16613 K.

Sivas, 18 Ekim 1919

82

Donanma Vekili Salih Paşa Hazretlerine

Padişah Hazretlerinin Yaveri Naci Bey Hazretlerine

Aylardan beri memleketimizde cereyân eden hâli anlamak ve meselenin mahiyetini öğrenmek üzere vilayet merkezine

kadar zahmet buyurup gelmenizi, memleket ve milletin menfaatleri adına cümleten diler, memleket ve milletin menfaatleri adına makine başına teşriflerini büyük bağlılığımızla istirham eyleriz.

Şeyh Şemseddini Sivasi soyundan
Recep Kâmil, Zaralızâde Celal

Din bilginleri, ileri gelenler, tüccar ve esnaftan meydana gelen yüz altmış kişinin mührü vardır.
İlyaszâde Ahmet Kemal

Bana da 19 Ekim 1919 tarihli olan şu telgraf geldi:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya

Halkımız, Padişah ve hükümetin fikirlerini bizzat Salih Paşa'dan veyahut güvenilir bir ağızdan işitmedikçe, aradaki anlaşmazlığa hallolunmuş nazarıyla bakamayacaktır. Dolayısıyla iki şıktan birini seçmeye mecburiyetini arz ederiz.

İlyaszâde Ahmet Kemal
Zaralızâde Celal
Şemseddini Sivasî soyundan Recep Kâmil

Efendiler, biz bütün memleket için doğru yolu göstermek ve halkı aydınlatmakla uğraşıyoruz. Fakat düşmanlarımız da bize karşı her yerde ve hatta bizzat bulunduğumuz ve her suretle hâkim olduğumuz Sivas şehrinde bile habisliklerini icra ettirebilecek aşağılık vasıtalar bulmakta başarılı olabiliyorlar.

Bütün ikazlarımıza, ihtarlarımıza rağmen, şahsen oradan ayrılır ayrılmaz, Sivas'taki şahısların görülen dalgınlığı, her yerde ne kadar kayıtsızlıklar ve müsamahalar yaşandığına çok güzel bir örnek teşkil eder.

19 Ekim günü Sivas'taki arkadaşlar, Heyet-i Temsiliye imzasıyla şu telgrafı veriyorlardı:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şeyh Recep ve arkadaşlarının zatıdevletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen aşağıda arz olunur. Bu konuda Topçu Binbaşısı Kemal Bey ayrıca soruşturma yürütmektedir.

Bu telgrafa, aldığımı arz ettiğim telgrafın suretini ilâve ediyorlar.

Sivas Telgraf Başmüdürü de aynı günde şu bilgiyi veriyor.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şeyh Şemseddin-i Sivasî soyundan Recep, İlyaszâde Ahmet Kemal ve Zaralızâde Celal imzalarıyla yazılan telgrafnâmeleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız korkutularak yazdırılmıştır. Her ferdin özel şartlar içinde telgraf yazmaya hakkı olduğu bilinmektedir. Fakat makine odasına rastgelenin girmesi yasak olmak şöyle dursun, memurların tehdit ve korkutulması gibi hükümetin haysiyetini ve saygınlığını rencide edecek hareketlere cesaret etmek doğrusu kanuna isyan mahiyetindedir. Vaziyeti yüce valilik yüksek katına arz ettim ve memlekete sağlıklı bir düzeni tesis etmek için çalışmakta olan zatıdevletlerine de arz ederim. Derin saygılarımın kabul buyurulması rica edilir.

19 Ekim 1919 Başmüdür
Lütfü

İstanbul Merkez Şefi Bey'e:

Halk ağzından arz olunan ve memleket ve halkın selâmeti adına takdimi istirham olunan telgraflarımızın yerine ulaşmasına mâni olan din ve devlet hainidir. Nihayet kan dökülmesine sebep olacaktır. Padişah'a duyurmak konusu için azmimiz kesindir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyni Hümayun Yüksek Katına:

Yüksek delaletinizle Padişah Efendimize biz kullarına arz olunan yazımızın cevabını vatan ve millet adına makine başında bekliyoruz.

Mabeyni Hümayun Başkitabeti delaletiyle Halife Hazretlerinin yüce katına:

Memleketimiz bulunan Sivas'ta, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namıyla kurulan Kongre Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, etrafa siz Padişahımızın itimatnâmeyi hümayunlarını taşımakta olduğunu yayarak memleketimizde suçlarını örtmek isteyen küçük bir toplulukla beraber, kendilerini milli iradeyi temsil ediyormuş gibi gösteriyorlar. Hâlbuki şanlı halifemiz ve sevgili pâdişahımıza her şekilde bağlılığımız dinimiz gereği olduğundan Bahriye Nâzırı Salih Paşa ile Seryaver-i Hazret-i Şehriyari Naci Beyefendi'nin Amasya'ya gönderildiklerini haber aldık. Halk arasında ortaya çıkan heyecanı yatıştırmak için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzden fazla imzanın yer aldığı davetiye telgrafımıza cevap

alamadık. Efkâr-ı umumiyenin ne merkezde olduğunu bizzat gözlemlemek üzere Sivas'a kadar gönderilmesi için bütün bağlılığımızla eşiğinize yüz sürerek yalvarır ve niyaz ederiz. Bu konuda ve her hâlde emir ve ferman Padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Efendiler, düşmanlar, Şeyh Recep'e hakikaten mühim bir rol oynatmış bulunuyorlardı. Sırası gelince arz edeceğim vesikalardan, Sait Molla'nın Rahip Frew'a olan 24 Ekim tarihli bir mektubunda, Molla, Papaza "Sivas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek" diyordu.

Bütün milletin birlik ve dayanışmasından ve milli teşkilâtın memleketin her köşesine yayıldığından bahseden, milletin ortak arzusuna uyarak, askerî ve milli teşkilâta dayanarak kabineyi düşüren, yeni kabine ile karşı karşıya geçen bir heyetin başkanı aleyhinde –tam yeni kabine temsilcisiyle müzakereye girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sivas'tan çıktığının hemen ertesi günü– bütün Sivas halkı adına ayaklanma çıktığını gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette manidar idi.

Bizzat içinde bulunduğu Sivas halkı, böyle bir heyetin aleyhinde olunca, bütün milletin, aynı his ve fikirde olmayacağını ispat etmek gerçekten müşkildir. O hâlde, temsil niteliği böyle olan bir heyetle başkanının dayandığı kuvvetin de çürük olacağına hükmetmek neden caiz olmasın!

Sivas'tan yükseltilen bu sesin düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve mühim olduğu takdir buyurulur.

Efendiler, Salih Paşa'ya ait telgrafı, Amasya'ya geldiğinde kendisine verdirdim. Fakat, Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükümetçe cezalandırılmalarını talep ettim. Sivas'taki Heyet-i Temsiliye üyelerine de telgraf başında 19 Ekim'de şunları sordum:

1- Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celal imzalarıyla Mabeyn-i Hümayun'a çekilen telgrafı gördünüz mü?

2- Telgrafhanede nöbetçi subayı yok mu?

3- Hepinizin mevcudiyetine rağmen böyle bir küstahlık nasıl gerçekleşebilir? Kaldı ki, bu çılgınların teşebbüsleri hepinizce biliniyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok muydu?

4- Yabancılarla beraber İtilaf ve Hürriyetçilerin birtakım haince hareketlere teşebbüs ettiklerine dair dün bir genelgeyle yapılan tebligat alınmadı mı?

5- Baskı yapılan ve kendilerine gözdağı verilen telgraf memurlarının, hemen icap eden kimseleri, valiyi ve diğer alâkadar kişileri haberdar etmemelerinin ve nöbetçi subayının bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6- Başmüdür Bey'in bilgi vermesi üzerine alınmış olan tedbirler nelerdir?

Mustafa Kemal

Valiliğin, meseleyi askeri makamlara bıraktığının anlaşılması üzerine Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e de şunu yazdım:

Mevzu-u bahis olan meselede karışmış olanların tutuklanıp cezalandırılmaları için valilikçe mevcut olan imkânlar kullanılmış yahut yetersiz görülmüş de mi iş kolorduya atılıyor? Yoksa bu küstahça hareketlere karşı da valilikçe tedbir alınmasında tereddüt mü ediliyor? Bu cihet anlaşıldıktan sonra, meselenin halli daha kolay ve esaslı olur.

Mustafa Kemal

Daha sonra Sivas'ta bulunanlara şu emri verdim:

1- Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilecektir. Bundan evvel olduğu gibi, telgrafhaneyi işgal ve memurlara baskı yaparak milletin haklı birliği aleyhinde zihinleri bulandırıcı ve asayişi bozucu faaliyetlerde bulunacak hainler kesinlikle men edilecektir. Bu gibi asayişi bozucu hareketlerde kanuni sınırları aşan ve askere saldıranlara karşı, duraklamadan her nerede olursa olsun silah kullanılacaktır.

2- Küstahça hareketlere yeltenenleri yola getirme açısından, Genelkurmay Başkanı'nın ileri sürdüğü sebeplere binaen, kaçmalarına fırsat verilmeksizin derhal hâlin icabı yapılacak ve neticesi bir iki saate kadar bildirilecektir. Fakat bu hususta karar vermek için orada mevcut kimselerden hiçbirinin faaliyete geçmeyip de ne yapılacağının bizden sorulmaya kalkışılması, cidden esef edilecek bir şey olarak görülmüştür. Bu karar, bir taburu Sivas'ta bulunan 5. Tümen Kumandanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur kumandanına emredilmiştir. Oraca bu kararın süratle tatbikine hiç olmazsa yardım buyurulması niyaz olunur.

3- Sivas'ta güvenliğin temini için uyanık olarak, bütün alâkadar olanlarda kesin ve şiddetli tedbirler alınması lüzumunu arz ederim.

Mustafa Kemal

Özel olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü Beylere, şu talimatı verdim:

Milli Mücadele aleyhinde küstahlık edenler hakkında yapılacak muamele ilgililere bildirilmiştir. Vaziyeti takip ederek gereğinin harfiyen tatbik olunup olunmadığını ve müsamaha görüldüğü takdirde bizzat müdahale ederek, bilinen şahısların tutuklanması ve yardakçılarının zararsız vaziyete getirilmesi talep edilmektedir. Bu babta, lüzum hasıl olursa, her kime karşı olursa olsun icabını yapmakta tereddüte mahal yoktur.

Mustafa Kemal

20 Ekim'de Vali Reşit Paşa, konuyu uzun uzadıya olayı hikâye ettikten sonra, "Olayın genişlemesi ihtimali varken önüne geçilmiş ve gösterilen hızlı ve şiddetli müdahaleden dolayı, bundan sonra benzer vaziyetlerin ortaya çıkmayacağının anlaşılmış" olduğunu yazıyordu (Vesika: 161).

Efendiler, İstanbul Hükümeti'nin Şeyh Recep'i ve arkadaşlarını cezalandırmış olduğuna elbette ihtimal vermediniz. "Şemseddin Sivasî soyundan" diye imza atan bu miskin ve adi şeyhin, bundan sonra da düşmanların elinde âlet olarak girişeceği alçaklıklarla karşılaşacağız.

Adapazarı Civarındaki Tahrikler

Efendiler, henüz Amasya'da iken karşılaştığımız vaziyet, yalnız Şeyh Recep Olayı ile kalmadı. Adapazarı havalisinde de buna benzer bir olay görüldü. Müsaade ederseniz onu da kısaca arz edeyim:

Adapazarı kazasının Akyazı taraflarında türeyen Talustan Bey, İstanbul'dan para ve direktifle gelerek süvari olacaklara 30, piyade yazılacaklara 15 lira vaat eden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avşar Köyü'nden Beslân adında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım kimselerle Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey isminde olan Adapazarı Kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile kendi topladığı

yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket ediyor. Lutfiye denilen bir köyde karşılaşıyorlar. Bu güruha hareketlerinin maksadı sorulmuş... Verdikleri cevap şuymuş, "Padişah Hazretlerinin hayatta ve yüce hilafet makamlarında olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa'yı padişah yerine kabul edemeyiz..."

Tahir Bey'in makina başında, İzmit Mutasarrıfı'na verdiği bilgide, "adı geçenlerin İstanbul'da mühimce zevatla temasları olduğunu ve hatta Padişah'ın da bu hareketlerinden haberdar bulunduğunu söyledikleri" kaydediliyordu. Resmen verilen bilgide, "Bekir'in orada toplanan kimselere, 'Bu iş için İstanbul'da bir hafta müddet tayin ettiler, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi çabucak bitirelim'" dediği de bildiriliyordu (Vesika: 162).

İzmit'teki tümen kumandanı Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa da Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevk edecekti.

23 Ekim tarihinde İzmit'teki Tümen Kumandanı'na, Bekir'in İtilaf ve Hürriyetçilerle yabancı düşmanlar tarafından gönderildiği ve bozguncu hareketlerinin engellenmesi lüzumu bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'e de, 23 Ekim'de doğrudan doğruya "Bekir ve arkadaşları için uygulanacak şiddetli ve seri tedbirlerde katiyen tereddüt gösterilmeyerek, zararlarının engellenmesini ve neticenin bildirilmesini" emrettim (Vesika: 163).

Efendiler, 23 Ekim tarihli bir şifre ile Bekir ve yardakçılarının hareketleri ve kimlikleri hakkında elde ettiğimiz bilgileri, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve "Saltanat hükümetince, bu gibi bozguncu eylem ve hareketlere karşı zamanında tesirli tedbirler alınmadığı ve mesele milli teşkilâta temas ettiği takdirde, en şiddetli tedbirlere başvurmak zorunda kalacağımızı arz ediniz" dedik (Vesika: 164).

İzmit'ten giden ve olay yerinde takviye olunan milli ve askeri bir müfreze, "mühim miktarda toplanmış ve toplanmakta olan fesatçıları dağıtmış, tahsildar Beslân ve biraderi Hasan Çavuş'u ele geçirmiş, asıl talimat ve para ile bir hafta evvel İstanbul'dan gelmiş olan Bekir, firar eylemiş." Bu Bekir subaylıktan kovulmuştur ve Manyaslıdır (Vesika: 165, 166). Bundan sonra vermeye mecbur olduğumuz emirlerle, İzmit'te kışkırtıcı

ve komplocu olanlardan, "İngiliz İbrahim" diye tanınan biri ve diğer birtakımları hakkında takibat başladı (Vesika: 167, 168).

"Bekir'in olay yerinde alınan tedbirler neticesinde teşebbüsün boşa çıktığını ve firar eylediğini ve tekrar İstanbul'a dönerek orada yeniden alçakça teşebbüslerde bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, hakkında hususi takibatta bulunulmasını", Amasya'dan 26 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdım (Vesika: 169).

27 Ekim 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telgrafta, "Bekir'in emrinde iki subay, kırk silahlı adam olduğu hâlde Abaza köylerinde halkı, bugünkü hükümet adına Milli Mücadele aleyhine kışkırtarak birçok para sarf ettiği ve Nezâret'e yazdığı yazıların kabul edilmediği" bildiriliyordu (Vesika: 170).

Efendiler, bu gibi meselelerde, hükümeti ikaz ve vazifesini yapmaya davetten ibaret olan müracaatlarımız, elbette hükümetin işine müdahale gibi telakki edilmez, itikadındayım.

İstanbul'da, hükümetin gözü önünde tertiplenen, dahili ve harici düşmanların Padişah'ın bilgi ve rızası ile olduğuna şüphe etmediğimiz faaliyetlerinin, fiilen başarıya ulaşacağı dakikaya kadar beklemek ve "elbette hükümet tedbir alır, mâni olur" diyerek saf dilliğine kapılmak caiz olamazdı.

Efendiler, Amasya'da görüşmelere başladığımız 20 Ekim gününde, alınan bilgilerin özeti şuydu: İstanbul'da, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askeri Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi kimseler, gayrimüslim unsurları sürekli olarak Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtmaya başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yı Milliye aleyhine İtilaf Devletleri temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi, *Neologos* gazetesinde yayımladığı bir mektupla son Milli Mücadele hareketinden dolayı Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilan etti.

İdam edilmiş bulunan Kâzım'ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul'dan aldığı bir talimat ile Adapazarı civarında başına birtakım silahlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet ismine mühim bir vesikada da rastlayacağız. Adapazarı civarında, Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete hâlinde toplananların, Geyve hükümet binasını basmaya karar verdikleri haber alındı. Karacabey'de de buna benzer ufak tefek hareketler görüldü. Bursa'da Gümülcineli İsmail'in topladığı

çetelerin Kuva-yı Milliye aleyhindeki hareketleri duyulmaya başlandı. Nigehbancılardan tutuklu bulunanların hepsi bir günde hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından Kuva-yı Milliye aleyhine tertip olunan çetelerin faaliyete başlaması, muhalif blokun aleni hareketi, İstanbul Polis Müdürü'nün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nde bizim aleyhimizde nâzırların mevcudiyeti, bazı teşkilât merkezlerimizi, bilhassa İstanbul merkezimizi ümitsizliğe sevk etmeye başladı (Vesika: 171, 172).

Hükümetin bir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek hiçbir harekette bulunmaması ve yalnız Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'nın menfi ve aralıksız faaliyetini tasvipkâr davranması, hakikaten düşünülecek ve endişe edilecek bir manzara arz ediyordu.

İstanbul'da Kuva-yı Milliye'ye Karşı Tahrikler

Bu hususta ilk defa hassasiyet ve inisiyatif gösteren Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey'in Sivas'a çektiği 15 Ekim 1919 tarihli bir şifresini, merhum Hayati Bey'in imzasıyla diğer bir şifre içinde 22 Ekim'de Amasya'da aldım. O şifre aynen şudur:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri; biz geleceğimi ne böyle milletin geleceğini bilmeyen hükümete ne de gelişigüzel gönderilecek valilere terk edemeyiz. Defaatle zat-ı âlilerine arz ettiğimiz düşünceler dikkate alınmadığından, İstanbul Hükümeti, Ferit Paşa Kabinesi'nin atayıp da gönderemediği eski Bitlis Valisi Ziya Paşa'yı buraya ve memuriyet hayatında hiçbir varlık gösterememiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya vali etmek suretiyle şeklinde ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi vaziyetler dolayısıyla, Meclis-i Mebusan kurulmadan evvel hiçbir memuniyete hariçten kimsenin getirilmemesini geçenlerde arz etmiştik. Mademki şimdiki hükümet, buraya yeniden vali göndermeye kalkışmıştır, şu hâlde buradaki Milli Mücadele'nin söndürülmesi isteniyor demektir. Nasıl ki zat-ı âlileri askerlikten istifa ederek milletin bir ferdi olarak çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek aynı suretle milletimin vazifesini yapmaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime bırakacağını lütfen bildiriniz, efendim.

15 Ekim 1919

Ankara Vali Vekili
Yahya Galip

Bir gün sonra da, 23 Ekim'de Cemal Paşa'nın, 21 Ekim 1919 tarihli şu telgrafını aldım:

Sayı/419 Kadıköy, 21.10.1919

"Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ankara'dan belediye başkanı ve müftü efendi; hariçten gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini; Ankara'ya Ankara'dan vali tayin olunması lüzumunu kendi yetkilerine dayanarak iddia ediyorlar. Böylece her taraftan ayrı ayrı taleplerin ileri sürülmesi, hükümeti müşkil vaziyete sokmaktadır. Bedhahlar ve azınlıklar bu gibi vaziyetleri türlü türlü tefsir ediyor. (...) Hükümetin destekleneceğine vaadi üzerine, bu gibi hususların önlenmesi lüzumunu rica ederim. Tayin olunması, Padişah'ın onayından geçen valinin yola çıkması icap edeceği tabii takdir buyurulur.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Gerçekten başta Müftü Efendi olduğu hâlde, (şimdi Diyanet İşleri Başkanı bulunan muhterem Rıfat Efendi Hazretleri idi) Ankaralılar protesto mahiyetinde İstanbul'a müracaat etmişlerdi.

Ankara'yı teskin ederek hükümet otoritesini kırmamak için telgraf başında birçok nasihatlarda bulundum. Fakat Ankara'nın haklı olduğunu teslim etmemek mümkün değildi. Nihayet Cemal Paşa vasıtasıyla hükümete yazdığım telgraftan bansedecek, alınacak cevaba kadar vaziyetin iyi idare edilmesini Ankara'daki Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Bu noktada sırası gelmişken bir hakikati arz etmek doğru olur. Heyet-i Temsiliye olan bizler, hükümetin vaziyet ve mahiyetini pek âlâ anlamıştık. Hükümet üyelerinden bazılarının hükûmette bulunmaktan pişmanlık duyduklarını ve çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka, hariç ve dahili düşmanların ve Padişah'ın el birliği ile, Ali Rıza Paşa Kabinesi yerine, kendi görüşlerini açıktan açığa ve süratle tatbik edecek diğer bir kabineyi iktidara getirmeye kararlı olduklarından da habersiz değildik ve bunun için de Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni, en az zararlı sayıyorduk. Bir de Ferit Paşa'nın düşmesinden sonra, yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört beş gün zarfında, bazı taraflardan mümkün olduğu kadar ça-

buk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyeler de bizce göz önünde tutulması gereken mânâ ve mahiyette idi. Bu bakımdan, maksada emniyet içinde ulaşıncaya kadar lüzum görülürse biraz da fedakârlık yapmak zaruriyetini hissediyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifrede üstü kapalı bir şekilde bu noktalar da belirtilmişti (Vesika: 173).

Cemal Paşa'ya verdiğim cevabı aynen arz edeceğim:

Şifre
Mahsustur, Aceledir — Amasya, 24.10.1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

İlgi: 21.10.1919 tarih ve 419 sayılı şifre:

Ankara'dan vali hakkında yapılmış olan müracaat ve istirhamın aşağıdaki sebeplerden ileri geldiği anlaşılmıştır:

Şöyle ki: İstanbul'dan alınan güvenilir haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin, İtilaf ve Hürriyet ve Nigehbancıların, Hıristiyan azınlıklar ile işbirliği yaptıkları, Anadolu'ya birçok bozguncu göndererek milli teşkilâtı ihlâl ve İstanbul Hükümeti'ni dağıtma teşebbüslerine giriştikleri ve bu fesat erbabının, Adapazarı ve Bursa'dan hareket eyledikleri bildirildiği gibi, son günlerde Adapazarı'nda da bazı olayların görülmesi endişe yaratmıştır. Konya'ya gönderilen Vali Suphi Bey'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin İstanbul idare heyeti üyelerinden olduğunu Konya'da Refet Bey'e ifade eylemiş bulunduğunun rivayeti, uyanan şüpheyi daha da artırmıştır. Ankara vilayetine tayin olan Ziya Paşa'nın meslek ve namusu hakkında bir şey denemezse de, kendisinin ehliyet ve iktidarı da şüpheli göründüğünden, Ankara vilayeti gibi mücadelemizin en mühim merkezlerinden olan bir mahalde, daha henüz vaziyetler açıklık kazanıp da tam bir sükûnet ve asayiş sağlanamadan, buradaki vaziyetin işlerin başına, hiçbir tecrübesi bulunmayan âciz bir valinin tayini tereddüt uyandırmıştır. Ankara'da bulunan Vali Vekili ve Kumandan ile Heyet-i Temsiliye arasında yapılan haberleşmeler üzerine şimdiki hükümetin, her ne suretle olursa olsun emirlerine ve icraatına uymak tabii görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya halkın kendisi, düşündükleri tehlikeye karşı verilen teminatı kâfi görmeyerek, tam bir emniyet ortamı doğuncaya kadar, kendilerince milli davaya bağlılığı denenmiş bulunan Vali Vekili'nin memuriyeti sürdürmesini elzem addederek doğrudan doğruya hükümete müracaat eylemişlerdir. Zat-ı devletlerinin son yazıları üzerine

Ankara'da icap edenlerle tekrar görüşülmüş, hatta mahzurları bulunsa bile sırf hükümet otoritesini sarsmamak için Ziya Paşa'nın iyi karşılanmasının teminine çalışılmıştır. Fakat karşılaştığı tehlikelerden ve fesatlıkların ağır bastığı gidişattan fevkalâde ürkmüş olan halkı, tatmin etmek mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretlerinin, içinde bulunduğumuz vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini, düşmanlarımızın durmaksızın ne kadar şeytanca çalışmakta olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre, Nezaret makamına yeni teşrif buyurmuş oldukları için, çalıştırılmaya lâyık olan memurları tanımakta mazur oldukları gibi, Âdil Bey'in de müsteşarlığını yapmış olan Keşfî Bey'in hâlâ müsteşarlık makamında bulunması göz önünde bulundurulunca, bilhassa yüksek dereceli memurların tayininde de ne dereceye kadar uzak görüşlü davranılmasının gerekeceği kendiliğinden anlaşılır. Bu bakımdan Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesinin temin buyurulmasına yüksek yardımları ve neticesinin bir emirle bildirilmesi bilginize sunarak istirham olunur.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa, 28 Ekim 1919 tarihli bir şifresiyle, İstanbul'daki teşkilâtımızın adıma gönderdikleri bir telgrafı bildirdi. Bu telgrafta verilen malûmat mühimdi.

Çerkez Bekir'in yarattığı o bilinen olay, Adapazarı civarında Kuva-yı Milliye aleyhinde isyan başlangıcı sayılmış. Bundan ne suretle istifade olunacağı hakkında "Padişah, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Bey'den kurulu" bir heyet, birtakım planlar yapmışlar.

Bu telgrafta, yukarıda adı geçen Hikmet hakkında da izahat veriliyordu. Bu Hikmet iki ay evvel Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O havalide öteden beri kendisine ve ailesine muhalif olanların milli teşkilâta girdiğini anlamış. Hikmet Bey Amasya'dan geldiğini, beni tanıdığını ve milli teşkilâtı kurmaya ancak kendisinin yetkili olduğunu ileri sürerek Sivas'la haberleşmeye kalkışmak ister. Muhalif taraf mâni olur. Hikmet muhalif teşkilât yapar. Bunu hisseden Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hıristiyanlar aleyhinde bir isyana teşvik eder.

Efendiler, Hikmet ile düşmanlarımızın Hıristiyanlar aleyhindeki hareket tertiplerine dair verdiğim malumat, daha sonra temas edeceğimiz bazı vaziyetlerin kolaylıkla anlaşılmasına

yarayacağı için bunların lüzumsuz sayılmamasını rica ederim (Vesika: 174, 175).

Efendiler, bu bilgiler üzerine Cemal Paşa'ya yazdığım telgrafın aynen Meclis-i Âlimizce de dikkat buyurulmasını arzu ederim:

"Şifre Sivas, 31.10.1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

Adapazarı havalisinde, hükümet ve Milli Teşkilât aleyhinde geçen olay, yüksek şahıslarınca bilinmektedir. Bu olay milli birlikteki azmi ve İstanbul Hükümeti'nin yerinde ve kesin tedbirleri sayesinde bertaraf edilmiş ise henüz oralarda fesat tohumu mevcut bulunmaktadır. Milletin birliği karşısında bunların tamamen ezilip yok olacağına şüphe yoktur. Fakat bu fesatça hareketlerinde Damat Ferit Paşa'nın eski Dahiliye Nâzırı Âdil ve ondan evvelki Ali Kemal Beylerle Sait Molla'nın destekçi ve hazırlayıcı oldukları anlaşılmıştır. İsimleri bildirilen bu zatlar, kendi vatan hainliklerinden başka gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha eylemişlerdir. O da haince işlerinden sanki kutsal Padişah Hazretlerinin de bilgisi bulunduğunu çevreye yaymak gibi büyük bir alçaklıktır. Kabinenin muhterem heyetinden büyük bir samimiyetle rica ederiz; şimdi vakit geçirmeden vaziyeti uygun bir şekilde Padişah Hazretlerinin tertemiz huzuruna arz etsinler. Milletin ve teşkilâtın bu gibi uydurmalara elbette önem vermeyeceği açık bir gerçektir. Fesatçıların, yalanlarla milli birliği lekelemek istediklerini ileri sürerek, saltanat hükümetince, olayın geçtiği mahalde resmen yalanlamak suretiyle, herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan verilmemesi ve bu zararlı şahıslar hakkında lâzım gelen tetkikatın yapılarak kanuni takibata geçilmesi hayati bir mesele addolunmaktadır, efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesini İktidarda Tutma Kararı

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin malûmumuz olan kuruluş tarzına rağmen muhafazasına ve mümkün olduğu kadar takviyesine neden lüzum görüldüğünü bir nebze ima etmiştim.

Amasya'dan Sivas'a döndükten sonra, Heyet-i Temsiliye ve diğer mevcut arkadaşlarla yaptığımız toplantıda, Amasya Görüşmesi ve diğer konular hakkında arkadaşlara uzun uza-

dıya izahat verdim. Bu toplantıda, Heyet-i Temsiliyece alınan kararlara ait kayıtların 29 Ekim 1919 günü yapılan görüşmeye ait sayfasında, aynen kayda geçmiş olan şu kararı tespit ettik:

> "Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin âciz, Padişah gözünde bir mevki tutmak isteyen kimseler oldukları, kısmen Milli Mücadele'nin yanında ve kısmen de karşısında bulundukları, bununla beraber Padişah'ın ilk fırsatta bunları düşürerek yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek isteyeceğinden, Milli Meclis kurulup da yasama vazifesine başlayıncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin bu kabineyi muhafaza etmesinin vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu kabul olundu."

Hakikaten bu kararımızı tatbik ettik. Bunu teyit eden bir hususu bu münasebetle arz edeyim: İstanbul'daki teşkilâtımız güvenilir kaynaklara dayanarak bildirdiği bazı bilgileri 31 Ekim 1919 tarihinde bize gönderdi. O bilgiler şu idi:

"İki günden beri Kiraz Hamdi Paşa Saray'a gidiyor, iki üç saat huzurda (Padişah'ın yanında) kalıyor ve şu karar alınıyor: Mareşal Zeki Paşa başkanlığında bir kabine kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nâzırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nâzırı Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait ve daha başkaları diğer nezaretleri alacaklardır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait'e henüz teklif yapılmamıştır. Zat-ı şahane, Ali Rıza Paşa'ya münasip bir zamanda belki bugünlerde istifa teklif edecektir. Bu meselede evvelce faaliyetinden bahsolunan blok, bir gizli cemiyet vardır." Bu bilgiler üzerine, Cemal Paşa'ya 2 Kasım 1919'da Sadrazam'a hiçbir sebep ve bahane ile mevkiini terk etmemesi kesin olarak lüzumunun bildirilmesi ve bu takdirde bütün memleketin İstanbul ile kesinlikle ilgisini keseceği bildirildi (Vesika: 176). Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün kumandanlara da vaziyetten ve Cemal Paşa'ya yazılan telgraftan bilgi verildi. Ve vaziyetten, temastan bulunulan Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerinin de haberdar edilmesi lüzumu da bildirildi (Vesika: 177).

Efendiler, Salih Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine, 21 Ekim tarihli protokolde belirtilmiş olan ve mühim olduğunu murazatım sırasında işaret eylediğim nokta üzerinde, yani Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri hakkında hükümetle ara-

mızda münakaşa başladı. Hükümetin Cemal Paşa vasıtasıyla yazdıkları, bizim ileri sürdüğümüz fikirler bir defa daha incelenmeye değer itikadındayım. Bu haberleşmelerimizin esasını Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısına ait tutanakta görebileceğiniz için burada ondan tekrar bahsetmeyeceğim.

Fakat Efendiler, bu hususta haberleşmeler ve tartışmalar yalnız İstanbul Hükümeti ve Cemal Paşa ile cereyân etmekle kalmıyor, bütün memleketin ve bilhassa İstanbul'daki teşkilâtımızın, bu meseleye dair görüşünü anlamak icap ediyordu. Burada, bu noktalar hakkında bazı malumat arz edeceğim.

Barış Anlaşmasına Kadar İstanbul'a Ayak Basmamamız ve Mebus Olmamamız Tavsiyesi

İstanbul teşkilâtımızdan 13 Ekim 1919 tarihinde düşüncelerini öğrenmek üzere, çekilen telgrafımıza verdikleri 20 Ekim 1919 tarihli cevapta, "mebusların İstanbul'da toplanmasında bir mahzur ve tehlike olmadığı, İtilaf Devletleri'nin herhangi bir hareketlerinin medeniyet dünyasına karşı kötü tesir yapacağının imkân dahilinde görüldüğü" beyanına; yalnız "yasama kuvveti, şimdiki yetkisinin genişletilmesine teşebbüs ederse Padişah'ın Meclis'i feshetmeye kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları, İtilaf Devletleri'nin de bundan istifadeyle sizin gibi yüksek şahsiyetlere taarruz etmeye cesaret göstermeleri muhtemeldir" haberi ilave olunuyordu. Bu telgrafın nihayetinde, "bizim barış anlaşması yapılıncaya kadar İstanbul'a ayak basmamaklığımız ve mebus olmamaklığımız" tavsiye olunuyordu (Vesika: 178, 179).

İstanbul'daki teşkilât merkezimizden Kara Vasıf Bey'in gizli, Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız 30 Ekim 1919 tarihli şifrede, teşkilâtımıza mensup olanların görüşleri, daha birçok kimsenin görüşleriyle takviye edilmekteydi. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu: "Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam, Harbiye Nâzırı, Genelkurmay Başkanı, Nafia Nâzırı ve programlara gerçekten sadık olan ve hizmet eden ve sadakatleriyle beraber mühim de bir kuvveti bulunan Göz Tabibi Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve diğer zatlarla gerek talepleri ve gerek münasebet itibarıyla görüştüm. Bütün düşüncelerin üzerinde birleştiği noktalar aşağıdadır":

Bundan sonra bütün düşüncelerin birleştiği noktalar özetleniyordu:

1- Meclis-i Mebusan'ın mutlak suretle İstanbul'da toplanması zaruridir. Yalnız, biz İstanbul'a gitmemeliyiz. Sadrazam Paşa, Meclis'in İstanbul'da vicdan huzuruyla kararlar alabileceğini yabancılardan söz alarak vaat etti. Fakat yalnız bizim için teminat almak mümkün olamayacağından, mebus olurlarsa izinli olarak veyahut mebus olmadan daha yüksekte ve milletin sevgilisi olarak kalmaları uygun olur, deniliyordu.

Birinci maddenin (b) fıkrasında, "Zaten hükümet yapılacak anlaşmada nisbi temsili, azınlıkların hakları bakımından kabule mecburdur. Şu hâlde Milli Meclis'in, azınlıkların da yeniden seçime katılmaları için dağıtılıp tekrar toplanması bazı çevrelerce katiyetle ümit edilmektedir" gibi yeni bir bilgi veriliyordu.

Birinci maddenin (c) fıkrasında da "Hükümet hakikaten iyi niyetlidir, fakat isteksizlik içindedir" teminatı okunuyordu.

İkinci maddede de, "Mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilafçı vb çıkarmak" gibi bizim anlayamayacağımız muğlak ve karışık bir zihniyetin ifadesine tesadüf ediyorduk. Ondan sonra:

3. maddeyi, "Hükümeti müşkilata düşürmemek",

4. maddeyi de, "Bize zararı dokunacakları, her suretle temin ederek elde etmek istiyorum. Her taraf da bana bunu tavsiye ediyor. Mesela, Refi Cevat, sosyalistler gibi" görüşleri içine alıyordu (Vesika: 180).

1 ve 4 Ekim 1919 tarihlerinde İstanbul'daki teşkilâtımıza uzun düşünce ve tahlillerin yer aldığı cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda, özet olarak "Mebusların İstanbul'da toplanması tamamen tehlikeli ve mahzurludur" dedik ve izah ettik. Cemal Paşa vasıtasıyla hükümete bildirdiğimiz görüşleri özetledik. "Bizim için mevcut tehlikenin bütün mebuslar için mevzu-u bahis olduğunu" ispata çalıştık. "Bizim seyirci mevkiinde kalmamız mutlaka arzu buyuruluyorsa, sebepleriyle birlikte" bildirilmesini talep ettik (Vesika: 181).

Yalnız, Kara Vasıf Bey'e çekilen telgrafta;

"Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, esasen Milli Mücadele'nin İstanbul'da katliama sebep olabileceği zannında idi. Sözlerinin ciddiye alınması, evvellikle bu itikatlarının değişip değişmediğini bilmekle mümkündür. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine gelince; Onun da müteredditolduğu meçhulünüz değildir. Abuk Paşa da aynı vasıflarda ve haleti ruhiyededir. Göz Tabibi

Esat Paşa hakkında kati bir fikrim yoktur. Yalnız, bazıları bu zatı son derece dar görüşlü, pek fazla şan ve şöhret düşkünü gösteriyorlar. Velhasıl azim ve fikirlerinde istikrar ve isabet olmayan ve İstanbul'da düşman baskısı altında düşünen resmi ve özel şahısların tavsiyeleri incelenmeye değer" dedikten ve mevzu-u bahis toplantı yeri hakkında yeniden, doğabilecek tehlike ve mahzurları saydıktan sonra, "asıl garip karşılanacak olan nokta, bizi, yani isimleri bilinen iki üç kişiyi korumakta acz içine düşen hükümetin, diğer mebusları nasıl koruyacağı meselesidir.

Bizde yavaş yavaş hasıl olmaya başlayan fikir ve kanaat, maalesef yabancılar değil, belki onlardan ziyade, şimdiki hükümet üyeleri ile diğer şahıslardan bazılarının bizi mahzurlu addeylemekte olmalarıdır" dedik.

Bundan sonra yer alan fıkralardan birinde; "Nisbî temsili kabul etme zarureti karşısında Meclis'in dağıtılmasını şimdiden düşünen bir çevrede, Meclis-i Mebusan'ın toplanmaması lüzumu tabii görülmelidir" zannını ifade ettik.

Bir fıkrada da Hükümetin istekli olmadığı kaydından bir şey anlayamadığımıza işaret ederek, "Gayesi bizi güç zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sorusundan sonra, onların bir düşüncelerine cevap olarak da "Muhaliflerin iktidar mevkiine geçmesinden korkmak fayda vermez. Bundan dolayı siyaset ve anlayış değiştirilemez" dedik (Vesika: 182).

Efendiler, bu yazışmalardan ve bu yazışmalarda ileri sürülen düşüncelerden kolaylıkla anlaşılmaktaydı ki, bizim İstanbul'daki teşkilâtımızın ileri gelenleri, hükümet adamlarının, şunun bunun görüşlerine tutsak olmuşlar ve artık onlara porte parole olmaktan (sözcülük etmek) başka bir vazife ifa etmiyorlardı.

İşte diğer bir şifre telgraf ki, 6 Kasım 1919 tarihinde yazılıyor, fakat şifrenin metninde Kara Vasıf Bey'in görüş ve imzası görünüyor ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu. Bu şifrede yine toplanma yerinden bahsolunarak bilhassa, "Evvela siyasi mahzurlar var, sonra idari mahzurlar var, daha sonra toplanma imkânı yoktur... Zaruret hisse hâkim olmalıdır... Uygun cevabınızı acele olarak Kabine'ye buyurunuz" sözleriyle baskı yapılıyor ve "Japon Rıza Bey'le beraber pek yakında iyi haberlerle sizin yanınızda olacağım" müjdesi veriliyordu. "Sulh

ve selâmeti iyice kazandık demektir. Milli Türk, keza bizim. Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre yola gelecek" cümleleriyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi boş şeylere ait olduğunu işarette acele ediliyordu (Vesika: 183).

Kara Vasıf Bey'e 7 Kasım 1919'da hemen Sivas'a gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Bey'in yine aynı meseleye dair gönderdiği, 19 Kasım 1919 tarihli şifresinde uzun değerlendirmelere istinat ettirdiği muhakeme ve mantığını şu cümlede özetliyordu:

"Kuva-yı Milliye ile hem fikir olan Meclis, Padişah'a karşı husumet ilan ederse, Anadolu kimin arkasından gider?!... Kuva-yı Milliye'ye mi tâbi olsun?!... Meclisi Anadolu'da toplamak fikrinden feragat bir vatan borcudur..." (Vesika: 184).

Kumandanların Görüşlerini Almak

Efendiler, çok mühim olan bu Meclis'in toplanacağı yer konusunda kendi başına karar verip, bu kararı da millete ve seçilen mebuslara tatbik ettirmek pek tehlikeli olurdu. Bu sebeple, çok dikkat ve hassasiyetle bütün hususi veya umumi hissiyat ve fikirleri araştırmak hakiki temayülleri icra edilebilecek kararı bulmak zarureti karşısında bulunuyordum.

Gördüğünüz gibi, bir taraftan İstanbul'un ileri gelenleriyle haberleşirken, bir taraftan da muhtelif vasıtalarla efkâr-ı umumiyeyi yokluyordum. Vereceğim kararın tatbikini temin etmek için ordunun değerlendirmesini almak da pek mühimdi. Bu sebeple daha Ekim'in 29'unda., 15., 20., 12. ve 3. Kolordu Kumandanlarını Sivas'ta bir toplantıya davet ettim.

Diyarbekir'deki Kolordu Kumandanı'na, Edirne'deki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e de "kendilerini, mesafenin yolun uzaklığı ve hususi vaziyet icabı davet etmediğimi, alınan kararları bildireceğimi" yazdım (Vesika: 185, 186).

Efendiler, davet edilen kumandanlardan Selâhattin Bey zaten Sivas'ta idi. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki kolordu kumandanının cephe ile ilgili mühim vaziyetleri bizzat halli lâzım geldiğinden, kendisine vekil olarak Konya'dan da Kurmay Başkanı Şemsettin Bey gelerek Sivas'ta toplandılar. Heyet-i Temsiliye'den olan veya bu heyetten

olmayıp da toplantıda bulunmaları faydalı görülen şahısların ve kumandanların katılmasıyla, 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Toplantı gündemimiz şu üç noktaya dayanacaktı:

1- Meclis-i Mebusan'ın toplanma yeri.

2- Meclis'in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve milli teşkilâtın alacağı şekil ve hareket tarzı.

3- Paris Barış Konferansı'nın hakkımızda müsbet veya menfi bir karar vermesi hâline karşı hareket tarzı.

Dört Muhalif Görüş ve Aldığımız Karar

Efendiler, bu tarihe kadar cemiyetimizin merkez heyetlerinden istediğimiz bilgilere gelen cevaplar dört görüş etrafında toplanıyordu:

1- Birinci görüşe göre, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanması uygun görülüyordu.

2- Başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan heyetleri bulunuyordu; İstanbul'da... İstanbul'daki devlet adamları ile ileri gelenlerden hemen hepsinin bu fikirde olduğunu biliyoruz. Padişah'ın arzusu, hükümetin ısrarı da buydu.

3- Trakya-Paşaeli'nden gelen üçüncü fikre göre İstanbul yakınlarında...

4- Bir kısım merkez heyetleri de Salih Paşa'nın şahsi kanaatine istinaden, hükümetin desteği hâlinde, İstanbul dışında toplanmakta bir mahzur görmüyorlardı.

Efendiler, İstanbul Hükümeti ile onun yardakçılarının efkâr-ı umumiyeyi ne kadar bulandırıp karıştırmış olduğunu, milletin ortaya koyduğu bu farklı fikirlerden kolaylıkla anlamak mümkündür.

Artık bunun üzerine ısrarın, zararlı netice kötü neticeler vereceğine hükmetmek de müşkil değildir.

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 tarihine kadar, günlerce süren müzakere ve münakaşadan çıkan neticeleri ve alınan kararları aynen yüksek bilgilerinize arz ediyorum:

> 1- Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasının mahzur ve tehlikelerine rağmen, Saltanat Hükümeti İstanbul dışında toplanmayı kabul etmediği ve memleketi bir bunalıma sürüklemekten sakınıldığı için, Meclis'in İstanbul'da toplanması zorunluluğu kabul edildi. Fakat aşağıdaki tedbirlerin alınması lüzumu da karara bağlandı:

a) Bütün mebusların vaziyet hakkında aydınlatılarak teker teker görüşlerinin alınması.

b) Milli Meclis İstanbul'da toplanacağına göre, mebusların İstanbul'a gitmeden evvel, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak, gerek İstanbul'da gerekse İstanbul dışında alınması lâzım gelen emniyet tedbirlerini ve programımızın esaslarını müdafaa edecek kuvvetli bir grubun vücuda getirilmesi yolları üzerinde görüşmeleri.

c) Cemiyetin teşkilâtını süratle genişletmek ve güçlendirmek için kolordu kumandanlarının, bölge kumandanları ve askere alma teşkilâtı başkanları vasıtasıyla vakit kaybetmeden fiili yardımda bulunmaları.

d) Bütün mülki idare yöneticilerinin, her ihtimale karşı, milli teşkilâta sadakatte bulunacaklarına dair söz alınması ve kendilerinin eldeki imkânlarıyla cemiyetin teşkilâtını kurmaya hızla girişmelerinin istenmesi.

2- Milli Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, mebusların tam bir emniyet ve serbestlik içinde yasama vazifelerini yapmakta olduklarını teyit edecekleri güne kadar Heyet-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi yine İstanbul dışında kalarak milli vazifesine devam edecektir. Fakat bütün livalardan ve mebus olan kimseler arasından seçilmek üzere birer, vilayetlerden ve bağımsız livalarda ikişer şahsın, nizamnâmenin sekizinci maddesine istinaden Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınında toplantıya çağrılıp, vaziyetin açıklanması ve Meclis-i Mebusan'daki tutumun kararlaştırılması üzerinde görüşülecektir. Bu sebeple Heyet-i Temsiliye de oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra Heyet-i Temsiliye de uygun şekilde yeni üyelerle takviye olunduktan sonra, diğer mebuslarda İstanbul'a Milli Meclis'e gideceklerdir. Heyet-i Temsiliye vazifeye devam ettiği müddetçe, milli teşkilâtın şekli ve faaliyet tarzı nizamnâmede yazıldığı gibi olacaktır.

Meclis'i Mebusan,mutlak bir emniyet içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman Heyet-i Temsiliye, nizamnâmede mevcut yetkisine istinaden, genel kongreyi toplantıya davet ederek on birinci madde uyarınca da cemiyetin ileride alacağı şeklin belirlenmesini, kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerede ve nasıl toplanacağı o zamanki vaziyet ve icaplara tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile toplanması arasında geçecek müddet zarfında, Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti ve Meclis-i Mebusan Başkanlığı ile kesin bir mecburiyet görmedikçe resmi ilişkilerde bulunmaz.

3- Paris Barış Konferansı hakkımızda menfi bir karar verdiği ve bu Hükümet ve Milli Meclisçe kabul ve tasdik edildiği hâlde, uygun ve en kestirme yoldan milli iradeye müracaatla, nizamnâmede açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem	Mazhar Müfit	Ali Fuat (20. Kolordu K.)
Hüsrev	Hüseyin Rauf	Kâzım Karabekir (15. K. Ordu K.)
Hakkı Behiç	Hüseyin Selâhattin	
İbrahim	(13. Kolordu Kom.)	
Süreyya		
Bekir	Sami	
Ömer Mümtaz		
Vâsıf		

12. Kolordu Kurmay Başkanı
Şemsettin

Mebuslara Verilen Direktif

Efendiler, bu kararlar icabınca, mebusları aydınlatmak için verdiğimiz malûmat ve talimatı aynen arz edeceğim:

Seçilen mebuslara verilen malûmat ve talimat şudur:

Madde 1: İstanbul'un, İtilaf Devletleri'nin ve bilhassa İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerince kuşatılmış olduğu, güvenlik kuvvetlerinin de yabancılar elinde ve karmakarışık vaziyette bulunduğu malûmdur. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul mebusu adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan lider ve kumandanlarının idaresi altında olmak üzere, gizli polis ve ihtilâlci teşkilatlar kurarak, devletimize zamanı gelince âsi bir vaziyet alacakları anlaşılmıştır. Maalesef hükümetin, İstanbul'da iktidar sahibi olmadığını itiraf etmek mecburiyeti vardır. İşte bu sebeplerle, Milli Meclis'in toplanma yerini münakaşa etmek gibi bir konu ortaya çıkmış bulunuyor. Milli Meclis, İstanbul'da toplandığı takdirde, mebusların yapacakları vatan vazifesi dikkate alınırsa, tehlikeye maruz kalmalarından cidden korkulur. Hakikaten İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerini bozarak barış anlaşmasını beklemeye lüzum görmeksizin vatanımızın büyük bir bölümünü işgal etmek ve Hıristiyan azınlıklara hukukumuza tecavüz fırsatını bahşeylemek suretiyle, yapılan

haksız muamelelerini tenkit edip reddedecek, toprak bütünlüğümüzü ve bağımsızlığımızın dokunulmazlığını azimle talep ve müdafaa edecek Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması ve üyelerinin tutuklanması veya sürgün edilmesi uzak bir ihtimal değildir. Kars'ta toplanan Milli İslam Şürası'na İngilizlerin yaptıkları gibi, seçimlere katılmamış olan Hıristiyan azınlıkların, onlara uyan İngiliz Muhipleri ve Nigehban Cemiyetlerinin, bu hususta düşmanların emellerine hizmet ederek her türlü fenalığı yapabilecekleri de akla gelebilir. Bu bakımdan Milli Meclis'in İstanbul'da toplanması, Meclis'ten beklenen ciddi ve tarihi vazifenin ifasını imkânsız kılacağından ve Milli Meclis de devlet ve milletin istiklâlinin temsilcisi olduğundan, ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da zedeleneceğini belirtmeye lüzum yoktur. Kabine adına, Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nâzırı Salih Paşa Hazretleri bile bu hakikati göz önünde tutarak Milli Meclis'in İstanbul'un dışında emin bir yerde toplanması lüzumuna vicdanen ve fikren de kanaat getirmiş ve bu hususu uygun bulduğunu imzası ile teyit etmiştir. Milli Meclis'in düşman baskısından uzakta ve tam bir emniyet içinde bulunan bir yerde toplanması hâlinde, İstanbul'da toplandığı takdirde akla gelebilecek tüm mahzurlar bertaraf edilmiş olacağı gibi, hilafet ve saltanatın tehlikede olduğunu dünya efkâr-ı umumiyesine ve hususiyetle İslam âlemine fiilen duyurmuş olacak, milli mevcudiyet ve istiklâlimizin aleyhinde alınması muhtemel bir karar karşısında vatana ve millete karşı olan vazifelerini ifa edecek ve İtilaf Devletleri karşısında, Meclis'in milletin kaderine tamamen hâkim bulunduğu daha bariz bir suretle ortaya konabilecektir. Meclis'in İstanbul dışında toplanması hâlinde akla gelebilecek olan mahzurlar aşağıdadır:

Bedhahlar, İstanbul'dan vazgeçildiği tarzında muzır bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükûmet, İstanbul'da olduğu gibi, Meclis'le temas ve bağlantı kuramayacaktır. Meclis'in açılış töreni, Zat-ı şahaneyi seyahat zahmeti ile karşı karşıya bırakmamak için vekil tayin buyuracakları bir kişi vasıtasıyla yapılabilecektir. İşte bu mahzurlara istinaden, şimdiki Hükûmet, Milli Meclis'in İstanbul dışında açılmasını kabul etmemiştir. Hükûmetin bu menfi kararı yüzünden mevcut mahzurlara aşağıdakiler de eklenmektedir:

Milli Meclis'in kanuni bir şekilde toplanması, Meclis-i Mebusan ile Âyân Meclisi'nin aynı yerde ve aynı zamanda bulunmasına bağlı olduğundan, Hükûmetin İstanbul dışında,

uygun göreceği bir yerde toplanmaya razı olması yüzünden Âyân Meclisi ve hükümet İstanbul dışındaki toplantıya katılmayacak ve Zat-ı şahane'ye şekline uygun olarak Meclis'i açtırmayacaktır.

Buna göre, Milli Meclis'in İstanbul dışında toplanmasına, kanunen imkân kalmayıp, yukarıda arz edilen mahzurlara rağmen, İstanbul'da toplanması bir zaruret hükmüne girmiş oluyor. Sayın mebuslar İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip İstanbul dışında kendiliklerinden toplandıkları takdirde, böyle bir toplanma elbette Milli Meclis'in herkesçe bilinen yasama gücünü temsil edemez. Belki milletin mevcudiyetini, emellerini, istiklâlini temsil edecek, onun hakkında verilecek hükümleri tenkit edecek ve millete istinaden reddedebilecek bir milli toplantı şeklinde olabilir. Bu takdirde, Milli Meclis de elbette İstanbul'da toplanmamaya mahkûm kalır. Bu hareket tarzı, hükümetin itiraz ve aleyhinde zorlayıcı tedbirler almasına ve netice olarak millet ile İstanbul Hükümeti arasındaki her türlü ilişkinin kesilmesine sebebiyet vereceği de düşünülebilir. Mebuslarının bir kısmının İstanbul'a gitmesi ise bu babtaki mahzuru artırabilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yukarıda dile getirilen bütün hususları gözden geçirip tartıştıktan sonra, Milli Meclis'in İstanbul'da toplanma zorunluluğuna karşı, vaziyetten bütün mebusları haberdar ederek her birinin fikir ve değerlendirmelerini almayı vazife addetmiştir. Bundan başka, sayın mebusların İstanbul'da Milli Meclis'e dahil olmadan evvel, kolayca bir araya gelebilecekleri bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki hususları Heyet-i Temsiliye'ye bildirmeleri lûzumlu görülmüştür. Görüşülecek hususlar şunlardır:

a) Meclis'in İstanbul'da toplanması zaruretine karşı, İstanbul ve İstanbul dışında olmak üzere bütün vatanda alınması lâzım gelen tedbirler ve düzenlemeleri;

b) Meclis-i Mebusan'da vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için beraber hareket eden, azimli bir kadro mevcuda getirmek için çarelerinin düşünülmesi.

Mebusların yukarıdaki hususları görüşmek için toplanmaları münasip görülen yerler şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2: Birinci maddeyi, aynen bölgelerinizde bulunan mebuslara tebliğ ile evvela mümkün olan süratle şahsi görüş-

lerini almak ve bunları vakit kaybetmeden bir taraftan Heyet-i Temsiliye'ye bildirmek, bir taraftan da bölgelerinizdeki merkez heyetlerine ulaştırarak bu konuda faaliyet göstermelerini temin etmek.

İkinci olarak bölgelerinizdeki mebusların birinci maddede gösterilen yerlerde huzur ve itimat içinde toplanmalarını temin ederek, görüşme neticelerinin Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi için gereken düzenleme ve tedbirlerin alınması istirham olunur.

Seçim bölgelerinden mebus olup hâlen İstanbul'da bulunanların kendi seçim bölgelerindeki teşkilâtı tarafından İstanbul'a yakın toplanma yerlerinden birine davet ettirilmesi lâzımdır.

Ekim 1919'da Mühim Hadiseler

Efendiler, 1919 senesi Ekim ayına ait olup da temas etmek istediğim bazı hususları da, birkaç kelime ile özetlememe müsaadenizi rica ederim.

İşgal altında bulunan İzmir vilayetindeki Müslüman halka zulüm uygulanıyor ve katlediliyorlardı. Bunun için, İtilaf Devletleri'nin temsilcileri nezdinde etkin teşebbüslerde bulunmasını Hükümet'ten rica ettik. Yunanlıların zulüm ve zorbalıkları devam ederse aynı şekilde karşı koymak mecburiyetinde kalınacağını bildirdik. İzmir'deki facia üzerine İstanbul'da bir miting yapılmak istenmişti. Buna engel olunduğu haber alınınca Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma havalisinde haince ve canice faaliyetlere başlamıştı (Vesika: 187). Verdiği zararları önlemek için ve Karabiga, Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyeti'ne mensup subaylar hakkında, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve daha bazı münasebeti olanlara yazdık. Otuz kadar Nigehbancı subayın da bir yabancı işgaline zemin hazırlamak için Hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere Trabzon ve Samsun'a çıkacaklarını haber aldık. Derhal 15. Kolordu'nun ve Canik Mutasarrıfı'nın dikkatlerini çektik.

Malûm-u âleleridir Maraş, Urfa ve Antep'te İngiliz birlikleri vardı. Bu birlikler, Fransız askerleri ile değiştirildi. Bu münasebetle, işgali tekrar engellemeye çalıştık. İşgalden sonra da evvela siyasi, daha sonra fiili teşebbüslere geçtik.

Bozkır'da yeniden mühimce bir ayaklanma çıktı. Onun bastırılması için muhtelif tedbirlere başvurduk. Maraş ve Antep'te

Kılıç Ali Bey'i, Kilikya bölgesine de Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddi teşkilâtlanma ve teşebbüslere geçtik.

Efendiler, bu münasebetle hatırıma gelen bir noktayı da arz etmiş bulunayım: Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye mesuliyeti üzerine alarak, kongrelerin nizamnâme ve beyannâmelerinden başka ve Sivas Kongresi Nizamnâmesi'ne ilave olmak üzere, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruluş Nizamnâmesi'ne Ektir" başlıklı, "Yalnız üyeleri içindir ve gizlidir" kayıtlı, silahlı milli teşkilâtlar için gizli bir talimat düzenlendi. Düşmanla temasta bulunulan mahallerde bu talimata göre, silahlı müfrezeler ve birlikler kuruldu (Vesika: 188).

Ali Rıza Paşa Kabinesi Direniyor

Efendiler, 2 Kasım'da, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'dan aldığım bir şifreli telgrafta, "Zaten az olmayan dedikodulara biri daha ilave olundu. Ziya Paşa'nın Ankara'ya kadar gitmemesi, yardımcı olduğunu hükümetin tesirini kırmaktan başka bir mânâya gelemez. Bu meselede hükümet fikrinde ısrarlıdır" denilmekte ve bunun cevabının süratle beklenmekte olduğu bildirilmekteydi. Ziya Paşa'nın gönderilmemesi hakkındaki ricamıza hükümet iltifat etmemişti. Ziya Paşa'yı memur eylemiş ve göndermişti. Ziya Paşa, Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geri dönmüştü.

Cemal Paşa aynı telgrafında "Bozkır hadisesinden dolayı basına verilen beyannâmenin tarzını, hükümet aramızdaki uzlaşmaya aykırı görmektedir" diyordu. Hâlbuki böyle bir beyannâmemiz yoktu.

Cemal Paşa'nın bu telgrafına şu cevabı verdik:

Şifre — Sivas, 3. 11. 1919
Acele

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

İlgi: 2.11.1919 tarih 501 numaralı şifre:

1- Hükümetle Milli Teşkilat arasında samimi bir uzlaşmaya, hakiki bir görüş birliğine vardık. Zat-ı devletleri vasıtasıyla pek mühim bir istirhamımız vardı. O da meşru bir maksada yönelen Milli Teşkilatın zarar görmemesi için bütün üst düzey memurların bu bakış açısından seçilmesi, muhaliflerin ise

değişmesiydi. Bunlara ait tekrarlanan ricamıza cevap alamadık. Trabzon, Diyarbekir Valileri, Antalya Mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Bilakis vaziyeti yerinde incelemeksizin Dahiliye Nezareti Konya'ya gayet zayıf, aciz, Muhibler Cemiyeti üyelerinden Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dahiliye Nâzırı'nın bu gibi meselelerde bizimle hiçbir temas ve münasebet kabul etmediği, adeta Milli Teşkilat'a karşı hareket ettiği inancı hasıl oluyor. Bu fikrimizde yanılıyorsak vaziyetin açıklanmasını ve aydınlatılmasını rica ederiz. Ankara Valisi Ziya Paşa'nın, arzusu ile izin aldığını arz etmiştim. Tabii yine kendisi, resmen Ankara Valisi addolunmaktadır. Fakat arz ettiğim noktadaki şüphe ve zan ortadan kalkıncaya kadar adı geçen Vali'nin aldığı izine devam eylemesi en hayırlı şekil olarak kabul olunmalıdır. Polis müdüriyetinin şu an Nurettin Bey gibi bir zat elinde bulunmakta olması, sizin de bu pek mühim noktaya karşı kayıtsız davranmakta olduğunuza dair bir fikir vermektedir. Hâlbuki bu duyarsızlığın neticesi hem Hükümet'e hem de Milli Teşkilat'a zararlı olacaktır. Heyet-i Temsiliyemizin teşkilat ve milli birliği ihlal edecek en ufak bir hale karşı müsamahakâr davranamayacağını elbette mazur görürsünüz.

2- Bozkır hadisesi hakkında Heyet-i Temsiliye tarafından basına bir beyannâme verilmemiştir. Bundan bir yanlışlık olacaktır. Muhtemeldir ki bu haberler *İrade-i Milliye* gazetesinin istihbaratı olacaktır. Heyet-i Temsiliye'nin bir gazeteyi sansür uygulamaya yetkisi olmadığı malûmunuzdur. Bununla beraber gazetenin dikkatini çekilmek üzere, bu haberde yer alan hükümetle aramızdaki fikir birliğine aykırı görülen noktaların izah buyurulmasını rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Heyet-i Temsiliye'nin temsilcisi ve Milli Mücadele'nin taraftarı olduğunu iddia eden Cemal Paşa'nın telgrafımıza cevabı şudur:

Harbiye, 4/5. 11.1919

Sivas'ta K. O. 3 Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Resmi beyannâmede yazıldığı gibi, bugünkü hükümet böyle bir zamanda yalnızca vatan ve memlekete hizmet emeliyle büyük bir mesuliyet almış ve bu vazifesini ifa için tam bir tarafsızlık ve samimi hare-

ket etmekte olduğundan, aşağıdaki noktaların izahına acilen lüzum duyuldu.

İlk olarak mebus seçimlerine gayrimüslüm unsurlar katılmadığı gibi bugün çeşitli fırkalar da çekingen vaziyettedir. Çeşitli fırkalar memlekette iki hükümet mevcut olduğunu ve seçimlerin tarafsız olarak yapılmadığını sebep olarak göstermekte ve gayrimüslüm unsurların da bu sebepten dolayı katılmadığı ileri sürmeleri pek olası görülmektedir... Seçimlerin tarafsızlık içinde gerçekleşmediğine dair şikâyet ve duyumlar artarak yabancı basın ve çevrelere kadar yansımıştır. Meclis-i Mebusan milletin bütün kesimlerini temsil etmediği ve bilhassa Kuva-yı Milliye'nin tesiratıyla kurulduğu takdirde, bunun dünyanın gözünde ne suretle anlaşılacağını izaha muhtaç yoktur. Bununla beraber mebus seçimlerinde baskı yapılmasına meydan verilmemesi elzemdir.

İkinci olarak tekrarına lüzum olmayan sebeplerden dolayı Meclis-i Mebusan'ın başkentten başka bir yerde toplanması, dahilen ve haricen türlü mahzurlar doğuracağından, Meclis'in mutlaka İstanbul'da toplanması, memleketin hayati menfaatleri icabıdır.

Üçüncü olarak; taşralarda Milli Teşkilat adına bazı kimseler tarafından hükümet işlerine müdahale edildiği birbiri ardına gelen bilgi ve haberlerden anlaşıldığından bunun acilen ve seri biçimde tehdbirinin alınması mühimdir.

Bugünkü hükümet şu üç talebinde sabittir. Başka suretle işleri yürütmek imkânsızdır.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Cemal Paşa'nın bu telgrafına –Başyaver Salih Bey tarafından açılacaktır kaydıyla– verdiğimiz cevâbı aynen arz etmek isterim:

Şifre Sivas, 5. 11. 1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

İlgi: 4/5.11.1919.

1- Gayrimüslüm unsurlar ile bu vatan ve bu millet için Gayrimüslüm unsurlardan daha zararlı olan bazı siyasi fırkaların seçimlere katılmamalarını, onların bilerek yaydıkları sebeplere istinaf ettirmek elbette doğru olamaz. Hıristiyan unsurların henüz Milli Teşkilat'ta ismi yokken, seçimlere katıl-

mayacaklarını ilan eyledikleri bilinmiyor mu? Yaygara koparan siyasi fırkalara gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü her tarafta seçimlere katılmışlardır. Fakat beşer onar kişiden ibaret olan bu fırkaların millet nezdinde bir yeri olmadığından ve millet temsilcilerini bu defa İstanbul'daki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlarından seçmekte olduğundan, bunlar başarılı olamayacaklarını anlayarak telaş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu noktadaki hakikatle, kabinenin müteredditi bulunuşu şaşılacak şeydir. Bahsolunan baskı nerede, kimi tarafından ve nasıl yapılmıştır? Lütfen izah buyurulmalıdır ki, Heyet-i Temsiliye vazifesini ifa edebilsin. Boş sözlere ehemmiyet vererek telaşa düşmek doğru değildir.

2- Meclisin toplanma yeri hakkındaki görüşte, hükümet kararlılığının yerinde olup olmadığını zaman ve olaylar gösterecektir. Bu konuda son düşüncelerimizin merkezlerden alınacak cevaplar üzerine arz edileceğini bildirmiştik.

3- Milli Teşkilat adına hükümet işlerine nerede ve kimin tarafından karışılmışsa derhal bildirilmelidir ki, icap eden muamele yapılsın. Fakat Dahili Nâzırı Paşa Hazretlerinin şüphe doğurabilecek tarzdaki muamelelerine yüksek dikkatlerinizi çekmeyi lüzum görürüz efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

***

Dahiliye Nâzırı memlekete birtakım heyetler sevk etmeye kalkıştı. Bunlardan biri de Harbiye Nezareti Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adında bir zatın başkanlığında, Temyiz Mahkemesi üyelerinden İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendilerden oluşmaktaydı.

Heyet-i Temsiliyemizin temsilcisi olan Cemal Paşa bundan bizi haberdar eylememişti. 5 Kasım 1919 tarihli bir şifre ile, kendisinden bu heyetin ne maksatla gönderildiğini sorduk ve "bilhassa fetva emini ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan kimselerin böyle bir heyette neden bulundukları-nın" anlaşılamadığını zikrettik (Vesika: 189).

Efendiler, Fuat Paşa'nın, Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren sebepler tezahür etmeye başladı. Bu sebeplerin en mühimi, memleket içinde halkın zehirlenmeye başlanmasıydı. Dahili ve harici düşmanların birlikte çalışmaları,

Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden çok daha fazla başarılı olmaya başlamıştı.

Refet Paşa, Salihli ve Aydın Cephelerine Kumandan Olarak Gönderiliyor

Balıkesir havalisinde Kâzım Paşa, cephe kurmaya ve vaziyete hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki sevk ve idarenin askerî bir düzene sokulması icap ediyordu. Buraya az çok tanınmış bir askerin gitmesi lâzımdı. Elimizde faydalanabileceğimiz kumandan olarak Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki kolordunun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Bundan dolayı Aydın Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'nı yürütmek üzere Refet Paşa'ya cepheye hareketini, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya dönmesini kendisine de yazmıştık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye vardığı anlaşıldıktan sonra da Genelkurmay Başkanlığı'na gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen savaşta tecrübe görmüş genç kurmaylardan seçilecek dört beş subayın, Nazilli'ye Refet Paşa'nın yanına gönderilmesini rica ettim. Bu hususu Refet Paşa'ya da bildirdim.

Refet Paşa, Demirci Efe'nin Emrine Giriyor

Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa Demirci Mehmet Efe'den komutayı almayı lüzum bulmamış ve bunda bir fayda görmemiş, veyahut kimbilir belki de komuta kendisine teslim edilmemiş?! Demirci Efe'nin emrinde kurmay gibi vazife yapmayı daha faydalı ve uygun bulmuş.... Refet Paşa bunu bize bildirdi. Bölge şartlarını yakından görmüş bir kişinin kararını değiştirmek ekseriya müşkildir. Çünkü ya hakikaten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta fayda vardı, veyahut Refet Paşa o cephenin komutasını herhangi bir sebeple ele alamıyordu. Her iki ihtimale göre de, mutlaka komutayı al, diye emir vermek anlamsız olurdu.

Asıl gariplik bundan sonra görüldü. Bir müddet sonra Refet Paşa Nazilli'de gözden kayboldu. Birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla münasebete girip girmemesini bizden sorması vesilesiyle anladık.

22 Aralık 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta, "Milli teşkilâta mensup olanların, bilhassa Heyet-i Temsiliye üyesi olarak tanınmış olmaları sebebiyle, kendisinin yabancılarla hiçbir şekilde temas kurmasını istemediğimizi bildirdik. Refet Paşa tekrar ortadan kayboldu. Nihayet bir gün "Bursa'dan Refet" imzalı kısa bir telgraf aldık, "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim."

Bu telgrafın bir türlü mânâsını anlamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul ile ne münasebeti vardı? Bir de Nazilli-Balıkesir-Bursa yolu İstanbul'dan mı geçer? Bu muammayı bir türlü halledemedim. Nihayet mesele anlaşıldı.

Refet Paşa Nazilli'yi tek ettikten ve Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğradıktan sonra Bandırma'ya inmiş; oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a gitmiş; orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş, daha sonra da Bursa'ya dönmüş...

Efendiler, bu muammayı hâlâ halledemiyorum. Beni bunda anlayışla karşılayacağınızı umarım.

Refet Bey'in bir İngiliz gemisi ile Samsun'a gelen Selâhattin Bey tarafından değiştirildiği ve aynı gemi ile Refet Bey'in İstanbul'a geri dönmesinin talep olunduğu ve bunun üzerine gitmeyip istifa ettiği, İstanbul Hükümeti'nin benimle beraber kendisinin de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmemiz için her tarafa emir verdiği biliniyordur. Bu kadar çok bilinmeyeni çözememek, cebir bilenlerce pek bağışlanmazsa da, benim bu noktada acze düştüğümü itiraf ederim. Gerçi Ferit Paşa Kabinesi yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmişti. Fakat yeni kabinenin istihbarat ve yürütme vasıtalarının evvelkinin aynı olduğu malumunuzdur.

Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde, düzenli bir ordunun kurulmasına kadar ciddi bir sevk ve idare kurulamamasına sebep oldu.

Dahiliye Nâzırı'nın Şüphe Uyandıran Tavırları

Efendiler, bu garip hikâyeden sonra olayları yeniden bıraktığımız noktadan takibe başlayalım:

Cemal Paşa, bizim 5 Kasım 1919 tarihli şifremizin bir noktasını anlayamamış. Babıâli merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu surette bir açıklama istiyordu, "Dahiliye Nâzırı'nın şüphe çekebilecek şekildeki muamelelerine dikkatinizi çekmeyi lüzumlu görürüz" cümlesinden maksadın ne olduğu anlaşılamadı. Burasının acilen ve açıkca bildirilmesi (Vesika: 190).

Bu kısa şifreye verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız aynen arz edeyim:

"Şifre Sivas, 12.11.1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

İlgi: 8.11.1919 tarih ve 8084 sayı:

Dahiliye Nâzırı Paşa Hazretlerinin şüphe uyandıran faaliyet ve hareketlerinden akla gelenler aşağıda bilginize arz olunur:

1- Ankara gibi bazı vilayetlerde, mülki idare âmirlerini telgraf başına çağırarak, Milli Mücadele sırasında Ferit Paşa Kabinesi aleyhinde faaliyete girişenlerin vaziyetlerini, hükümeti neden suçladıklarını, bütün bunların kanuna ne dereceye kadar uygun olduğunu tehditkâr bir surette soruşturma;

2- Uzun müddet hasta iken tifodan vefat eden Tokat Mutasarrıfı'nın ölüm sebebinin esrarengiz bir olay sayılarak Sivas ilinden şifre ile sorulması...

3- Adliye Nâzırı ile beraber, Balıkesir Cephesi'nden gelen milli heyet ile yapılan gizli görüşme sırasında, Adliye Nâzırı'nın Milli Mücadele liderleri aleyhinde harekete geçilip geçilemeyeceğini, kendisinin yanında mevzu-u bahis edebilmesi;

4- Nezarete geçildiği zaman, ilk vatanperverce iş olmak üzere, vatan hainliği kesin delilleriyle ortaya çıkmış bulunan eski Dahiliye Nâzırı Âdil Bey'in düşünce ve hareketlerinde kendisine sırdaşlık eden Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey'in, vazifesinden atılması lâzımken, hâlâ yerinde muhafaza edilmesi ve bunun vasıtasıyla mülki memurlar arasında değişiklikler yapılması.

Tabiidir ki, bu müsteşarın tayin ettireceği memurlar pek haklı olarak milletin güvenini kazanamaz. Mesela, Milli Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar karşı bir vaziyet takınmış ve nihayet halk tarafından işten el çektirilmiş ve hasta olması cihetiyle zaman tutuklanması ve uzaklaştırılması cihetine gidilmemiş olan eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, idareceilik vasıflarından büsbütün mahrum ve güçsüz takımından olmasına rağmen Burdur'a tayin buyurulmuştur.

Yine yetersizliğinden ve Canik Livası için uygun görülmediğinden, kendi arzusuyla vaktiyle İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de Menteşe'ye tayin edilmiştir. Aydın mutasarrıflığına da eskiden Niğde mutasarrıfı olup Sivas'a getirilen Cavit Bey tayin olunmuştur.

Bunlara rağmen eski Konya Valisi vatan haini Cemal Bey'in adamı olan Antalya Mutasarrıfı, tekrar tekrar yaptığımız

müracaatlarımıza ve halkın feryatlarına rağmen hâlâ yerinde oturuyor.

5- Özlük İşleri Müdürlüğü gibi en mühim makam bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6- Basın Yayın Müdürlüğü'nde ve Ajans'ın vaziyettinde bir değişiklik görülmemektedir.

7- Memleketin geleceğini temin edecek yegâne kuvvetin milli birlik olduğu ve bunu da ancak milli teşkilâtın devam ettirebileceği malûmdur. Bu birlik ve teşkilâtın, vatanı parçalanmaktan kurtarmak, devlet ve milletin istiklâlini temin-den ibaret olan mukaddes gayesini bozmaya çalışanlar da, İstanbul'daki fesat sahipleridir. Bunların zararlarının önlenmesi ancak kuvvetli ve ciddi bir inzibata bağlıdır. Bunun da başlıca çaresi polis müdürünü namuslu, milliyetperver, muktedir, müteşebbüs kimselerden seçmek ve tayindir.

Hâlbuki zat-ı âlilerince de bilinmektedir ki, bugünkü Emniyet Genel Müdürü düşürülmüş olan vatan haini eski kabinenin ve ona bağlı olanların biricik müdafiidir. Sait Molla'nın Mister Frew'a yazmış olduğu mektuplardan anlaşıldığına göre de, bu kişi muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün kucak açmakta, sığınaklık etmektedir. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu tasdik buyurmuşlardı. Hâlbuki Dahiliye Nâzırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir mahzur tasavvur etmiyor, belki fayda görüyor demektir. Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın ise gerek milli dava ve gerekse sizler için zararlı bir şahıs olduğu muhakkak iken, hâlâ makamında durması da Dahiliye Nezareti'nin iyi niyetine mi atfedilmelidir?

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi Milli Teşkilâtı Düşman Teşkilâtla, Bizi de Ali Kemal ve Sait Molla ile Bir Tutuyor

Efendiler, Harbiye Nâzırı'nın 9 Kasım 1919 tarihli bir telgrafı vardı. O telgrafın içeriği de enteresandır. Bu telgrafında, Cemal Paşa Kabine'nin fikrini şu noktalar üzerinde yoğunlaştırıyordu:

1- Seçimlerin güvenlikle yapılabilmesi,

2- Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması,

3- Milli Teşkilât adına hükümet işlerine müdahale olunma-

ması hakkında, hükümetin tarafınıza başlangıçtan beri yaptığı tebligatı kesindir.

4- Birçok telgrafınızda ileri sürülen taleplerin de aynı mahiyette, yani müdahale mahiyetinde olduğu açıktır.

5- Hükümet beyannâmesinde tespit ve ilan ettiği tarafsızlıktan ayrılmayacaktır. Bu cihetle milli teşkilât muhalif içhihatta bulunanları baskı altında tutma ve cezalandırma yoluna gidemez."

Telgrafın nihayetinde şu tehdit vardı, "Şimdiki hâl bir müddetçik daha devam edecek olursa, Heyet-i Vükelâ'nın çekileceği muhakkaktır" (Vesika: 191).

Muhterem Efendiler, bu maddelerin ifade ettikleri mânâlar, esasen bütün hakikatleri ortaya koymuş bulunuyordu. Kabine, Milli Teşkilât aleyhinde bulunanların memleket ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu. Milli teşkilât ile düşman ve hainler teşkilatı, Ali Kemal ile, Sait Molla ile bizi aynı görüyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur hadiselerini suç olarak addetmiyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz cevapta bu noktaları izah ettikten sonra, Hükümetin his ve temayülünü açık olarak söyletmek maksadıyla şu cümleyi de ilave ettik: "Bildirdiklerinizden anladığımıza göre, İstanbul Hükümeti, milli teşkilâtın mevcudiyetini ihtimal ki lüzumsuz görüyor. Gerçekten vaziyet bu merkezde olup, milli teşkilâta ihtiyaç olmaksızın memleketi kurtaracak kuvvete malik bulunuluyor ise ona göre gerekenlerin yapılmak üzere açıkça bildirilmesini, aradaki her türlü yanlış anlamanın giderilmesi için arz ve istirham ederiz" (Vesika: 192).

Dahiliye Nâzırı Damat Ferit Paşa Sürekli Olarak Milli Birliği Bozmakla, Temsilcimiz Olan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa da Hükümetin Yaptıklarını Savunmakla Meşgul

Efendiler, Cemal Paşa'nın hususi olarak Sivas'a gönderdiği 10 Kasım 1919 tarihli ve kendi el yazısıyla olan bir mektubunu da 18 gün sonra –yani 28 Kasım 1919 tarihinde– almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda yapılan yazışmalarda yer alan meseleleri madde madde özetliyor ve her biri hakkında izahat veriyordu.

Hele Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'dan başka bir yerde toplanmasından bahsederken, "bu meseleye Padişah'ın rıza göster-

meyeceği tamamen anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin Meclis-i Mebusan'a taarruzlarının, belki Osmanlı Devleti için hayırlı neticeler verebileceğini, Amerikalılar hissettirdiler ve hatta açıkça da belirttiler" diyordu.

Cemal Paşa, "Kuva-yı Milliye ruhu taşımayan memurların kodamanları, işgal ordularına adeta sırtlarını yaslamış vaziyettedirler" tarzında, sanki bilinmeyen bir bilgi verdikten ve bu bilgiyi, "eski kabine üyelerinin çoğu sırtını dayamıştır" bilgisi ile tamamladıktan sonra, "mesela, polis müdürünün değiştirilmesinde bu hâl tamamıyla tezahür etti" diye bir de misal zikrediyor.

Cemal Paşa, Kabine birçok işler, yapmayı düşünmüş ise de "esaslı bir faaliyet için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı" cümlesi ile bizi ithamdan sonra, kanaatini şöyle dile getiriyordu, "Dahiliye Nâzırı bu kuvvete –yani Kuva-yı Milliye'ye– ihtiyaç gösterenlerin başında desem mübalağa edilmiş olmaz."

Cemal Paşa'nın mektubuna imza koyduktan sonra, yine imzasıyla eklediği bir özette şu cümle yer alıyordu, "Muhalifler ve yabancılar Meclis'in açılmasına mâni olmaya karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de bu engellemeye toplanma yeri çekişmesiyle devam ederse işimiz Allah'a kalıyor demektir" (Vesika: 193).

Efendiler, bu mektupta yazılanlarda ve bundan evvel gelen yazılarla bundan sonra devam edecek olan düşüncelerde hâkim olan mantık, muhakeme ve görüş isabeti hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız, bu mektuba 28 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz etraflı cevabın bir tek cümlesini aynen nakletmekle yetineceğim. O cümle şudur, "Saltanat Hükümeti'nin esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine itimadının kalmadığını gösteren maddeleri ciddi görmüyoruz."

Efendiler, Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa tereddütsüz ve sürekli olarak milli birliği bozacak, milleti her gün birbiri ardınca yayılmakta olan taarruzlar karşısında sessiz ve atıl tutacak tedbirler almaktan geri kalmıyordu. Diğer nezaretleri de aynı prensipte harekete teşvik ettiği görülüyordu. Mesela, Eskişehir'de Hamdi Efendi adında bir kadı vardı. Kuva-yı Milliye'ye aleyhtar olduğu için orada duramamış, bir daha dönmemek üzere İstanbul'a gitmiş ve bu kadı efendi yeni kabine

tarafından tekrar Eskişehir'e gönderilmiş. Vaziyet açıklanarak, adı geçen kadının değiştirilmesi lüzumu Mutasarrıf tarafından Adliye Nezareti'ne yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Bölge Kumandanı bu vaziyeti Heyet-i Temsiliye'ye bildirmekle beraber, "Eğer Nezaret bu yazıyı dikkate almayacak olursa, bu kadının kovulması zaruridir. Zat-ı devletlerinin irade ve emirleri istirham olunur" deniliyordu. Biz de görüşümüzü bekleyenlere şu cevabı vermek zaruretinde kaldık, "Milli davaya bağlı olacağına vaat eden ve bu esas dahilinde Milli Teşkilât'ın her türlü yardımını sağlamış olan Saltanat Hükümeti'ne adı geçen kadının değiştirilmesi kabul ettirilemezse, nihayet kovulmasının bir zaruret hâline geleceği açıktır." Şüphesiz, bu vaziyette bulunan İstanbul memurları az değildi.

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın, buna benzer birtakım hususlardan bahseden ve Kabine'nin görüşünü bildiren 24 Kasım 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şuydu,

"Devletin içişleri idaresi ve siyasetinin kesinlikle ortaklık kabul etmez" (Vesika: 194).

Bu telgrafa 27 Kasım 1919 tarihinde verdiğimiz ayrıntılı cevapta biz de şöyle dedik, "Devletin dahili işleri idaresi ve siyasetinin kesinlikle ortaklık kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber, benzeri görülmemiş olan bugünkü vaziyet karşısında, vatan ve milletin mukadderatını temin edecek olan milli teşkilâtı, bilerek bilmeyerek zayıflatacak ve milli birliği ihlal edecek hiçbir muameleye milletin razı olamayacağı da meşru haklı ve tabiidir." Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi, "Heyetimiz, imzası altındaki taahhütlere tamamıyla sadıktır... Şu kadar ki, taahhütlerin karşılıklı olması lâzımdır. Hâlbuki hükümet, Salih Paşa'nın imzasını taşıyan taahhüt ve notların henüz hiçbirini ifa eylememiş ve varsa, mani olan sebepler de bildirilmemiştir" (Vesika: 195).

Efendiler, şimdi vereceğim kısa malûmat ve bu bilgileri doğrulamak üzere göstereceğim vesikalar, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin bizi ithamda ne kadar haksız ve hükümet işlerinde en hafif mânâsıyla ne kadar kayıtsız olduğunu heyet-i âliyyenizin gözleri önüne serecektir zannederim.

Efendiler, İstanbul'daki gizli cemiyetler ve bu cemiyetlere öncülük eden ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf edildiği üzere, sırtlarını yabancılara dayamış olan birta-

kım şahıslar, bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin geniş hoşgörü ve ataleti sayesinde, memleketi baştan başa ateşe vermek için olanca gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu hususta malûmat ve elde edilen vesikalar da, hükümetin bilgi ve haberleri dışında bırakılmış değildi. İstanbul'daki teşkilâtımız ve aldığımız tedbirler sayesinde elde edilmiş bir kısım vesikalar olduğu gibi Cemal Paşa'nın ve Sadrazam Paşa'nın ellerine teslim edilmişti. Bu vesikalar, o tarihte yabancı temsilcilere de verilmiş ve bu suretle İtilaf Devletleri hükümetlerinin eksenisi tarafından öğrenilmiş ve o tarihlerde özetleri bütün kumandanlara ve sair icap edenlere tebliğ edilmiş olduğuna göre, artık olayın tarihe karışmış olduğu bugünde, heyet-i âliyyenizce ve milletçe bilinmesinde bir mahzur görmüyorum.

Sait Molla Nasıl Çalışıyordu?

Milli Mücadele sırasında maruz kalmış olduğumuz açık ve gizli müşkilat hakkında esaslı bir fikir verebilecek ve gelecek kuşaklara ibret ve ders olacak mahiyetteki mevzu-u bahis vesikaları olduğu gibi bilgilerinize arz etmeyi münasip buluyorum. Bu vesikalar, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin güya başkanı olarak tanınmış bulunan Sait Molla'nın, Mister Frew adındaki rahibe gönderdiği mektupların suretleridir.

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Molla'nın, Türkçe *İstanbul* gazetesinin 8 Kasım 1919 tarihli sayısında bu mektuplardan bahisle uzun ve sert bir dille kaleme alınmış bir yalanlama yayımlamış olmasına rağmen hakikat inkâr edilemez. Bu mektupların suretleri, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen alınmıştır. Bu vaziyet bir yana, mektupların içindekiler, memlekette zuhur eden vaziyetler ve hadiselerle ve ne oldukları ortaya çıkan bazı şahıslarla tam bir uygunluk göstermektedir. Şimdi müsaade buyurursanız bu mektupları tarih sırasıyla arz edeyim:

Birinci Mektup

Aziz Dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra

verimli neticelerini elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu bilgileri, şu mektubumla acele olarak size müjdelemek istedim. Yarın sabah bizzat gelip detaylı bilgi vereceğim.

Kuva-yı Milliye taraftarlarının Fransa'ya fevkalâde yaltaklanma gösterdiklerini ve General Franchet d'Esperey'nin Sivas'a gönderdiği subayların, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiliz Hükümeti aleyhinde bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki (N.B.D. 285/3) adamımız bize hususi olarak bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor (D.B.K. 91/3), her ne kadar cemiyetimize dahil ise de, bende, bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu örgüte başkanlık ettiğinizi etrafa yaymış olduğu kanaati uyanmıştır. Bu mesele hakkında da zat-ı âlilerinin görüşlerine ve yüksek itimatlarına muhalif olarak beyan edeceklerimle, şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimattaki hatayı ortaya koymuş olacağım. Dün sabah Âdil Bey'le beraber Damat Ferit Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri lüzumuna tarafınızdan kendilerine tebliğ ettim. Paşa Hazretleri cevaben size teşekkür etmekle beraber, Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldığını, buna mukabil bir hareketle hain liderleri tepelendirilmedikçe kendilerinin iktidar mevkiine gelemeyeceklerini, zat-ı şahanenin de kabulüne sunulan anlaşma hükümlerinin konferansta müdafaasına imkân olmadığını ve Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için İngiliz Hükümeti nezdinde süratle teşebbüse geçillmesi ve müşterek bir notanın, mebus seçimlerinden evvel Babıâli'ye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı gerçekleştirecekleri saldırıları doğru gibi göstererek, Kuva-yı Milliye'nin asayişi ihlal ettiklerini ileri sürerek, maksadın meşrulaşmasına çalışmamızı ve İngiliz basınının Kuva-yı Milliye aleyhinde yayın yapmasının teminini, torpido ile özel olarak gönderilen "E.B.K. 19/2"ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz meseleler hakkında talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece 11.00'de Âdil Bey "Sizi K"de görecek ve Ferit Paşa'nın hususi bazı ricalarını daha tebliğ edecektir. Ondan sonra da zat-ı şahane ile Mister "T.R." görüşebilecektir. Refik Bey'e itimat etmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim.

11.10.1919, Sait

Not: Karacabey ve Bozkır'dan henüz bir haber almadık."

İkinci Mektup

12.10.1919 tarihiyle Ankara'daki "N.B.D. 285/3" tarafından gelen mektupta, Sivas Heyet-i Temsiliyesi'nden ve Em. Kur. Alb. Vasıf Bey'in, d'Esperey ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Evvelki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Dönüşümde biri sarı bıyıklı diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız birbirlerine yavaşça "Bu Sait Molla imiş, artık gidelim" dediklerini işittim. Bu fazla temas benim için hayırlı olmayacak. Fuat Paşa Türbesi yakınlarındaki görüştüğümüz evi tutabilirseniz buluşabiliriz. Nâzım Paşa cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok gücendi. İzninizle "N.B.S. 495/1" tertibine kendilerini kattım. Ev işi halledilinceye kadar teması bu kişi yapacaktır. Karacabey'de "N.B.D. 289/3"e gönderilen bin iki yüz lira alınmıştır. Hareket edeceklerdir. Ferit Paşa Babıâli'ye verilecek notayı her dakika beklemektedir. Zat-ı şahane bu vaziyetten pek üzgündür. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümit verici beyanlara bulunmanız menfaatimizin icabındandır. Bizim padişahların her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi o mesele hakkında pek tuhaf sözler söyledi. Güya, arkadaşları "vatanperverliğe sığmaz" diyorlarmış. Artık siz icabına bakınız. Polis Müdürü Nurettin Bey'in değiştirileceği söyleniyor. Hepimizin koruyucusu olan bu kişi hakkında gereken kimselerin dikkatini çektiriniz. Hürmetlerimi takdim ederim.

18/19.10.1919, Sait

Not: Ali Kemal Bey o zatla görüşmüş. Konuşmayı idare edemediğinden karşısındaki maksadını anlamış ve hatta kendisine esaslı bir hakaretle, "biz sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık" demiş.

Üçüncü Mektup

"Yapılan propagandaları Göz Tabibi Esat Paşa kolu ve bilhassa Çürüksulu Mahmut Paşa resmi bilgilere dayanarak durmadan yalanlattırıyor ve halkın heyecanını yatıştırmaya çalışıyorlar. Bu adamlara müracaatlarına hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan kişiye, zat-ı şahane vasıtasıyla emir vermenizi rica eder, saygılarımı sunarım.

19.10.1919
Sait"

Dördüncü Mektup

"Aziz Üstad;

Muhipler (İngiliz Muhipler Cemiyeti üyeleri) arasında Franmason teşkilatı istemeyenler oluyor. İttihatçıların yolundan gidilmesinden çekiniliyor. Bu programı, teşkilatın idaresine kalbi ve ruhuyla tam bir imanla yetiştirilmiş gençlerin alınmasıyla tatbik edebileceğiz. Benim dış görünüşümün mâni olması yüzünden, eski dostunuz "K.B. V.4/35" kararlaştırılmış olan esaslar dahilinde işe başlayacaktır. Ankara ve Kayseri'den yine haber yok. Hürmetleri mi takdim ederim üstâdım.

19.10.1919
Sait"

Beşinci Mektup

"Üstad;

Kasidecizâde Ziya Molla dün Adam Block'a haber göndermiş, kadim dostu olduğuna güvenerek benim başında bulunduğum Muhipler Cemiyeti'nin mazhar olduğu himayenin İngilizlerin karakter yapısı ile bağdaştırılamadığını ve bunun efkâr-ı umumiyede fena tesirler yaptığını, bu cihetle cemiyeti namuslu kimselerin temsil etmesi lâzım geleceğini bildirmiş ve benim aleyhimde pek fena şeyler ilave etmiş. Bu zatın bana karşı şahsi husumeti olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Molla'nın damadının kardeşi eskiden benim karımdı. Kendisini boşadığım için bana böyle bir husumet yöneltildi. Vaziyetin, Adam Block Hazretlerine bildirilmesini ve Ziya Molla'nın hâlen İngiliz taraftarı olmayıp, Milli Mücadele'yi benimseyenlerin bir propaganda vasıtası ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında münasebet mevcut olduğunu ve beni suçlamakla kendi mahiyetini göstermekte olduğunu yüksek dikkatlerinize arz etmek isterim.

21.10.1919
Sait

Not: Mazhur yoksa Adam Block Hazretlerine size olan hizmetimi bildiriniz."

Altıncı Mektup

"Muhterem Üstad,

Ankara'dan "N.B.D. 295/3"ten kurye ile gelen 20 Ekim 1919 tarihli mektupta, "K.D.S. 93/1", talimatımız gereğince orada

bırakılarak, kendisi Kayseri'ye hareket etmiştir. Talimatın tasdikli bir suretini de Galip Bey'e gönderdiğini bildiriyor. Evvelki ödenek harcandığı için yeniden ödenek istiyor. Gizli teşkilatın yayıldığını, başındaki şirret reislerinden yakasını kurtaran Muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartıyla el altından işe başladıklarını müjdeliyor ve zat-ı âlilerinin son tertibatın iyi neticeler vereceğini bildiriyor. "M.K.B." düzgün Türkçesi sayesinde mühim rol çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın "X VV." tertibi tamamen hazırlanmış. Aramıza yeni yabancılar girmemiş ise meydana çıkmadan maksat fiilen temin edilmiş olacaktır. Yeni ödeneğin gönderilmesini beklemek üzere kurye (4R) burada alıkonulmuştur.

23/24.10.1919
Sait

Not: Ahmet Rıza Bey'in İtalya mandası hakkındaki beyanatını mektubun sonuna ilave ettim. Kendisinin Fransa'ya geçmesi bizce tehlikeli olur. Bunu temin edeniz."

Yedinci Mektup

"Üstadım;

Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Basın meselesinde biraz ihtiyatlı olmak lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere bir görüşe inandırılmış olan fikir ve kalem erbabını, o görüşe muhalif bir emele sevk etmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmi memurlar Milli Mücadele'yi şimdilik iyi görüyor demiş. Ali Kemal Bey talimatınıza harfi harfine uyacak. Zeynel Abidin Fırkası'yla da işbirliği yapmaya çalışıyor.

Sözün kısası işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransa ve Amerika çevrelerinde benim isminden çok bahsediliyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlayamadım. Milli Mücadele taraftarlarının bu hükümetin siyasi memurları üzerinde yaptıkları tesirin neticesi olarak, hayatımın muhafazası size emanet edilmiştir. Ben kendi kendime bu ümitle cesaret veriyorum. Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini kaypakça gördüm. Bununla beraber kesin olarak teminat verdi. "Ben merdim. Sözümden dönmem" dedi. Sivas vakasını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek. Kadıköylü de işi üzerine alıyor. Fakat melun İttihatçı basın, bazan bizim işlere mâni oluyor. Bunların yazılarına dikkat lâzım. Paşamız hâlâ sinirli. "Ne vakit olacak?" diyor. Ev meselesinin hâlâ hallolunmamış bulunması, temas ve münasebetimizi güçleştiriyor (N.B.S. 495/1). Konya'ya ehemmiyet

verilmesini tavsiye ediyor. Size kendisinin sözlü olarak anlattığı mesele hakkında dikkatini çekmemi rica ediyor. Ali Kemal Bey'in son felâketi üzerine üzüntülerinizi bildirdiğinizi söyledim. Bu kişiyi elde bulundurmak lâzımdır. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye sunmak için en münasip zamandır. 19 Ekim tarihli mektubumu almadığınıza üzgünüm. Vasıtası olan şahsı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden sakınmak benim için pek mühimdir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmet'e ve Kadıköylü'ye numaralarını vereceğim. Hürmetlerimi takdim ederim üstadım.

24.10.1919
Sait

Not: Birkaç defadır söylemek istediğim hâlde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi tam bir emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veririz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz."

Sekizinci Mektup

"Aziz üstad;

Seçimleri geciktirmek ve askıya almak için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendilerle talimatımız dahilinde uzun uzadıya görüştüm. Rızalarını aldım. Seçim bölgelerinde propagandalar başladı. İcap edenleri elde edecekler. Bol para dağıtmak şekliyle oyları bölmeye uğratacaklardır. Zat-ı şahanenin bu hususta aydınlatılması elzemdir. Maksada sizin yüksek görüş ve tedbirlerinizle ulaşacağımızı temin ederim, üstad.

26.10.1919,
Sait"

Dokuzuncu Mektup

"9.R" kurye geldi. Keskin'deki teşkilât bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Başarılarımızın ilk semeresini yakında toplayacağımızdan eminim üstadım.

27/28.10.1919,
Sait"

Onuncu Mektup

"Aziz Üstâd;

Sarayda, yeni kabine kurulması ile ilgili tertip ve tasavvurunun yer aldığı haberi etrafa yayılmıştır. Bu işin hızlandırılması elzemdir. Anadolu teşkilatımızın bazı tertipleri Kuva-yı Milliyece anlaşılmış, hususen Ankara ve Kayseri'de aleyhimiz-

de faaliyet başlamıştır. Kürt Cemiyeti verdiği vaadine rağmen bir varlık gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı çekiliyor. Ne olursa olsun tasarlanan kabinenin iktidara mutlak elzemdir. Ali Rıza Paşa'nın, tertibatımıza karşı tedbirler alacağını da tahmin ediyorum. Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış kimseler oldukları için fazlasıyla korkuyorlar. Konya'da, "K.B. 81/1"e, sizin vasıtanızla hadisenin kızıştırılması için tebligat yapılarak propaganda heyetlerinin bu mesele için faaliyete davet edilmesi lâzım ve zaruretini arz eder, hürmetlerimi takdim ederim.

29/30.10.1919

Not: Benim bir mektubumdan Hikmet'e bahsedilmiş. Bu mektupta yazılanları nereden öğrenmişler? Hikmet'le bizzat görüştüm. Bunun doğru olduğunu Hikmet'ten hayretle dinledim. Casus benim çevremde midir; yoksa sizin çevrenizde mi?"

On Birinci Mektup

"Aziz Üstadım;

Kürt Teali Cemiyeti'ndeki samimi dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen talimat dairesinde hazırlık yapacaklarını, yalnız Kürdistan'a gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük bir ödeneğe ihtiyaç olduğunu söylediler. "D.B.R. 3/141"den gelen mektubu da gösterdiler. Urfa, Antep, Maraş'ta Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla kışkırtmalar yaptıklarını ve Kolordu Kumandanı'nın takip ettiği yumuşak politikaya rağmen halkı kandırdıkları yazılıdır. Kabinenin başkanlığına Zeki Paşa'nın getirilmemesi ile ilgili görüş doğru değildir. Bu kişi Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni katliamı unutulmuştur. Sizin ileri sürdüğünüz görüş herhalde bugün için zamansızdır. Bunu icabında başka türlü göstermek mümkündür. Üstatça yardımlarını her dakika beklemekteyiz. Karşıdaki olayı diğerlerine de vermeye çalışıyoruz. Hürmetlerimi takdim ederim.

4.11.1919
Sait

On İkinci Mektup

"Aziz Üstadım;

Ahmet Rıza'nın, *Le Temps* muhabirine verdiği beyanatı herhalde dikkatinizi çekmiştir. Emir Faysal'a Fransızlarla anlaşma imzalamayı tavsiye etmesindeki mânânın taşıdığı siyasi ince-

lik, efendimizin gözünden kaçmamalıdır. Kuva-yı Milliye liderleri, Fransa'ya son zamanlarda dikkate değer bir şekilde temayül gösterdikleri gibi, Irak'ta çıkardıkları karışıklığın yanı sıra, diğer cihetten Suriye'deki hâkimiyetimize de darbe vurmak istiyorlar. Bu kuvvetin devamında gösterilecek ihmal ve kusur, İslam dünyasının İngiltere aleyhindeki fevkalâde ayaklanmasına yol açacaktır. Üzerinde özenle durulmuş olan bu noktayı büyük bir önemle görmek ve yüksek seviyedeki siyasi şahsiyetlerinize göstermek elzemdir. İleri sürdüğüm bu görüşle, ilmi kıymetimize karşı bir saygısızlıkta bulunduğuma hükmetmeyiniz. Çünkü Türkiye üzerinde sizden başka bir kuvvetin nüfuz ve hâkimiyetini idame ettirmesi, siyasi gayemize aykırıdır. Fransa, İtalya ve bilhassa Amerika'nın, gerek devlet adamları ve gerek basınıyla bu kuvvete karşı gösterdikleri muhtelif temayüller, siyasi ve askeri üstünlüğünüzle rekabete girişildiğinin açık bir delilidir. Ahmet Rıza gibi, Clemenceau'nun, Pichon'un ve muhtelif siyasetçilerin eskiden beri süregelen en samimi dostluklarını kazanmış olan kişilerin Fransa'da mühim bir rol çevireceğinden ve efkâr-ı umumiyeyi tam mânâsıyla istedikleri tarafa çekebileceklerinden emin olunuz. Bu zatın İsviçre'ye geçeceğine dair bilgi alındığına göre, oradan bir fırsatını bulup Fransa'ya geçmek emelinde olduğuna kâni olabilirsiniz. Balıkesir civarındaki kuvvetlerimiz bozularak firar etmiş ve "A.R." bölgesinde gizlenmiştir. Yeni kuvvetler hazırlanıyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere ödenek istiyor. Karaman'dan "D.B.S. 40/5"ten gelen mektupta, şimdilik beklemek zorunda olduklarını ve Kayseri'den "K.B.R. 87/4"ten gelen mektupta da yakında harekâta başlayacaklarını bildiriyor. Ziya Efendi de "H.K.", "C.H." mevkilerinde teşkilat bittiğinden yalnız ödenekle oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu şifahen beyan ediyor. Arzu ederseniz vaziyet hakkında şifahen ayrıntılı bilgi verecektir. Şiddetle takip edildiğimizi, tertibatımızdan ve hazırlıklarımızdan Sivas'ın düzenli olarak haber aldığını arz edebilirim. Mehmet Ali'ye güvenmeyiniz. Ağzı sıkı değildir. Herhalde boşboğazlık ediyor. Dışarıdaki planlama ve teşkilâtlanmada, bendenizden başkasını kullanmasanız daha isabetli hareket edersiniz. Ali Kemal Bey'in listeye dahili zaruridir. Bu kadar sırrımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, tertibatımız tamamıyla düşmanların eline geçer. Bu zatı sıkça, sıkça kollayınız. Hürmetlerimi takdim ederim.

05.11.1919
Sait

Not: Kemal yakalanmış, mensubiyeti itibariyle "K.B.R. 15/1"in teşkilatla münasebet derecesi ortaya çıkmış demektir. Bu zatı himaye elzemdir."

Mister Frew'a Yazdığım Mektup

Efendiler, bu geniş tertibata mâni olmak ve yaratılan tehlikeli vaziyetleri bertaraf etmek için elimizden gelen her çare ve tedbire tevessül ettik. Şimdiye kadar ifade ettiğim ve bundan sonra sırası geldikçe hatırlatmaya çalışacağım bildiğiniz isyanları, ihtilâlleri, resmi düşman kuvvetlerinin tecavüzlerini bastırmak, bertaraf etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi gözüne batan Kuva-yı Milliye'yi batırmaya ve bunun için bizimle didişmeye çalışmaktan başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sonra iktidara gelen sayın arkadaşları da onun yolunu takipten ve neticesinde felâketten felâkete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler.

Efendiler, bütün bu gizli tertibat kaynaklarının, Rahip Frew'un kafasında toplandığı ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına akıtılarak filiyata dönüştüğü tahmin olunduğundan, Rahip Frew'un bir zaman için olsun bu işlerden uzak kalmasını sağlar düşüncesiyle, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşabilmesi için şu bilgiyi de ilave edeyim ki, ben Mister Frew ile İstanbul'da bir iki defa görüşmüş ve tartışmıştım. Frew'a Fransızca olarak gönderdiğim mektubun Türkçesi şudur:

"Mister Frew'a

Zatı-ı âlinizle Mösyö Marten'in vasıtasıyla yaptığımız görüşmelerin hatırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim. Senelerce memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan zat-ı âlinizin, hakkımızda en doğru fikir ve kanaatleri taşıyacağınızı ümit ederdim. Hâlbuki ne yazık ki, İstanbul çevresinde sizinle temasa geçen bazı gafil ve menfaat perest kimselerin sizi yanlış istikametlere sevk ettiklerini pek büyük bir esefle anlıyorum. Bunlar arasında Sait Molla ile tertip ve tatbikine başladığınız, güvenilir kaynaklardan haber alınan planın, İngiltere milletinin cidden kabul edemeyeceği bir mahiyette olduğunu arz etmekliğime müsaadenizi rica ederim. Milletimiz, Sait Molla'nın değil, fakat gerçek vatanperverlerimiz gözüyle görüldüğü takdirde böyle planların artık memleketimiz ve milletimiz üzerinde tatbik alanı kalmadığına kolaylıkla hükmolu-

nabilir. Nitekim daha bugünlerde yaşanmış olan Adapazarı ve Karacabey hadiselerinin başarısızlığa uğramış olması sözümüzü teyide kâfidir. Fakat buna ne hacet vardı? İngiliz subayı Noell'in, Diyarbekir havalisinde, Müslüman Kürt halkını kışkırtmak için birçok kez çalıştıktan sonra, Malatya'da eski Elaziz Valisi Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerle Sivas aleyhine yaratmaya çalıştığı olay, netice itibarıyla medeniyet dünyasına karşı utanç verici değil miydi?

Zat-ı âlinize bütün ciddiyet ve samimiyetimle arz ederim ki, İngiliz milleti, milletimizin kendisine karşı gösterdiği dostluk ve itimadı kıymetsiz görüyorsa, bundaki hata pek derindir. Aksi takdirde ise kullandığınız vasıtalar pek hatalı olup netice ve semere verecek mahiyette değildir. Sait Molla vasıtasıyla Adapazarı'na gönderilen iki bin liranın, yakında müsbet netice vereceği hakkındaki vaadin asılsızlığını olaylar size ispat etmiş olacağından fazla söze lüzum görmem. Hususen sizinle temasa gelen sahtekârlar tarafından ortak çalışmalarınızda ve meselelerinizde Osmanlı Padişahı'nın da payı varmış gibi gösterilmesi pek tehlikelidir. Zat-ı âliniz pekâla takdir edersiniz ki, zat-ı şahane gayrı-mesul ve tarafsız olup, milli irade ve hâkimiyetimizi ilgilendiren hakikatleri değiştirmez ve bozmazlar. Memleketimizde bulunan İngiliz siyasi memurlarının, şüphesiz İngiliz milletinin temayül ve menfaatlerine aykırı olarak vatan ve milletimiz aleyhinde, gayrı-insani ve gayrı-medeni bir tarzda vuku bulmakta olan teşebbüslerini, elimizde mevcut vesikalarla İngiliz milletinin gözleri önüne sererseK, netice dünyaca takdire değer görülmez zannederim. Fakat bu hususta garipliği itibarıyla şunu da arz etmek mecburiyetindeyim ki, zat-ı âlileri bir din adamı olarak siyaset manevralarında ve hele karşılıklı katletmelere sebep olacak vaziyetlerde rol oynamak sevdasında bulunmamalıydınız. Zat-ı âlinizle yaptığım görüşmelerde sizi bu türlü bir siyaset adamı olarak değil, insanlığa hizmet eden, adaleti seven, faziletli bir insan gibi görmüştüm. Bunda ne kadar aldandığımı son aldığım güvenilir bilgilerin teyit etmekte olduğunu bildirmekle şeref duyarım.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi Düşmanın İftira ve Safsatalarına Hakikat Diye İnanıyor

Efendiler, İstanbul'da Hükümetin gözü önünde ve bilgisi dahilinde yapılmış ve yapılmakta olan alçakça faaliyetlerin bütün

memleketteki korkunç neticelerini açıkça ortaya koyan olayların hakiki kaynak ve sebeplerini İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Temsiliye'den daha iyi bildiğinden hâlâ şüphe edilebilir mi?

Efendiler, olaylar hakkında derinlemesine bilgiye sahip olan hükümet üyelerinin, düşmanların sırf aldatmak ve yıkmak maksadıyla ortaya attıkları iftira ve söylentilere hakikat nazarıyla bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak uygulamaya kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu sorulara cevap vermek için heyet-i âliyenizin zihinlerini yormaktan çekinerek, sözü, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin fikrini tercüme eden Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya terk etmeyi tercih ederim.

Efendiler, itiraf ederim ki ben, Cemal Paşa'nın bu hususta verdiği şifreli telgrafın mânâ ve içeriğini anlamakta güçlük çektim ve hayrete düştüm ve kendilerinden telgraflarının tekrarını talep ettim. Nâzır Paşa, 9 Aralık 1919 günü arka arkaya, aynen arz edeceğim şu telgrafları çektiler:

09.12.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:
Tekrarı istenen telgraf aşağıda sunulmuştur:

Hükümetin, Barış Konferansı'na davet olunmak hususunda isteklerde bulunduğu malûmdur. Barış Anlaşması'ndan iyi netice alınabilmesi, gidecek delegelerimizin hem milletimizin itimadını kazanmış kimseler olması hem de memleket içinde otoriteye sahip bir hükümeti temsil edebilmesine bağlıdır. Yabancı temsilciler tarafından memleket içinde emniyet ve asayişin tesis ve takrini ısrarla tavsiye olunuyor ve Anadolu'da bir katliama uğrayacakları endişesiyle korku ve dehşet içinde olan Hıristiyan halkın akın akın işgal altında bulunan yerlere iltica etmekte bulundukları etkili ve dikkati çeken bir dille söyleniyor. Gerçi işgal altındaki yerlere ve bilhassa Adana havalisine gidenler, oralarda Ermeni nüfusunu artırmak maksadıyla gitmekte iseler de Anadolu'da emniyet ve asayişin bozulmuş olduğu sebep gösterilerek, hükümet tarafından yapılan red ve yalanlamanın tesiri azaltılıyor. Çünkü Heyet-i Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, vilayetlerde bazı kimselerin kendilerine hoş görünmeyen memurları kimseye danışmadan vazifeden almak, değiştirmek, hükümet işlerini

sekteye uğratmak, zorla yardım ve vergi toplamak gibi hareket ve müdahalelerinin tamamıyla önü alınamadığından hâlâ yabancı çevrelerde de endişe devam etmektedir. Devletimizin kara ve denizdeki bugünkü vaziyetinde, geleceğimiz hakkında kararlar alacak olan devletlere karşı tehditkâr bir vaziyet alması herhalde zararlıdır. Bundan başka, temsilcilere Heyet-i Temsiliye adına telgraflar çekilmesinin memlekette iki hükümetin mevcudiyetini gösterdiği, Fransa temsilcisi tarafından alenen ifade olunmuştur. Hele bunlardan herhangi birine karşı aşağılayıcı sözler sarf edilmesi, yaratılıştan sahip olduğumuz ahlâk temizliği, sağduyu ve uzak görüşlülükle bağdaştırılamaz. Tehlike ve musibet anlarında ağırbaşlılık ve sakinliği korumanın milli şiarımız olduğu unutulmamalı, umutsuzluk ve bezginliğin akla getireceği müfrit ve tehlikeli emel ve fikirlere, vatanın yüksek menfaatleri feda olunmamalıdır. Hukukumuzu, bugünkü vaziyetimizde ancak siyaset, uyanıklık ve zamanın gereklerine göre akıllıca hareketle müdafaa edebiliriz. Bu düşünceler, zat-ı âlilerine karşı bilineni tekrarlamak oluyorsa da, arkadaşlara ve şubelere de vatanperverce tavsiyelerde bulunmak mutlak bir lüzumdur. Toplanması yaklaşmış olan Meclis-i Mebusanı'mızın, aziz vatanımızın kurtuluş ve selâmeti için alınacak isabetli tedbirleri bularak bu ulvi maksadın gerçekleşmesine bütün gücü ile çalışacağı beklenmektedir.

Kabine'nin fikrini arz ederim.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Efendiler, dinlediğiniz bu telgrafta yazılanların tahliliyle yaparak heyet-i âliyenizi yormayı lüzumsuz addederim. Yalnız müsaade buyurursanız, buna verdiğim cevabı olduğu gibi arz etmekle yetineceğim.

Şifre Sivas, 11.12.1919

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

Kabinenin fikri olmak üzere gönderilen 9 Aralık 1919 tarihli telgraf heyetimizce incelendi. Bu telgrafta yer alanlar bunca izahat ve arz ettiğimiz bilgilere rağmen, eskiden evvel bildirilen görüşlerin tekrarı mahiyetinde görülmüştür. Heyet-i Temsiliyemizin gayesi, hükümet otoritesinin kırılmasını önlemek, milletin hükümete itimadını artırmak olduğu defalarca belirtilmiştir. Maalesef arz ettiklerimizin lâyıkıyla dikkate alınmadığı kanaati hâsıl olmaktadır.

1- Anadolu'da düzen ve emniyetin bozulduğu doğru değildir. Belki düşürülmüş Damat Ferit Paşa Kabinesi zamanında oluşturulmuş olan bu fikir karmaşası ve emniyetsizlik, sonradan milli birlik sayesinde ortadan kalkmıştır.

2- Birtakım kişiler tarafından kimseye danışmadan memurları vazifeden alma ve yerlerini değiştirme olmamıştır. Yalnız Dahiliye Nezareti Milli Mücadele aleyhtarlığından dolayı, düşürülmüş kabine zamanında millet tarafından kovulan ve her taraftça isimleri malûm olan memurları yeniden tayindeki ısrarıyla pek manidar bir yol takip ediyor. Dahiliye Nezareti'nin milli davaya tamamen aykırı ve hâlâ Eski Vekil Âdil Bey ruhunun Dahiliye Nezareti'nde yaşadığını efkâr-ı umumiyeye hissettiren icraatı elbette pek haklı ve meşru olarak halkça iyi karşılanmaktadır. Aynı müsteşar, aynı dahiliye amiri, aynı personel müdürünün vazifelerinde devam eylemeleri, hakikaten hem yüce hükümetimizi hem de millete karşı taahhüt altında bulunan Heyet-i Temsiliyemizi pek müşkil bir vaziyete sokmaktadır ..... tarihli telgraf ile arz ettiğimiz Dersim Mutasarıfı meselesi dikkat çekicidir. Artık bu konuda Heyet-i Temsiliyece yapılacak bir şey kalmamıştır. Bundan böyle de Dahiliye Nezareti'nin bu gibi icraatı yüzünden ortaya çıkacak vaziyetlerin düzeltilmesi için Vekâletçe iyi karşılanmadığı ve itimat duyulmadığı için istirhamlarda bulunulmayacaktır.

Son defa olarak şunu arz edelim ki, yüce hükümetimiz, milletin güveni ve itimadını hakkıyla kazanmak ve bu memleket ve millete faydalı olmak arzusunda ise –ki buna heyetimizin hiç şüphesi yoktur– milletin ruhuna, vaziyetin nezaketinin derecesine göre bir hareket yolu seçmeli, asıl derdi kendi içinde tedavi eylemelidir. Yoksa iktidara gelindiğinden itibaren tutulan yol bakımından Heyet-i Temsiliye'yi hedef alarak sürekli ayrı mahiyette yazı yazmakla maksat temin edilemez.

3- Düşmüş hükümetin millete düşman, düşmanlara dost olarak takip etmiş olduğu haince siyasetin mirası olan Aydın cephesinde, para toplama işinde belki bazı uygunsuzluklar olmuş olabilir. Su kadar ki Sivas Genel Kongresi ile oluşan milli birlik ve Harbiye Nezareti'nin vatanperver yardım ve çabaları sayesinde bu gibi hallerin de önü alınmış demektir.

4- Millet mütareke hâlinde bulunduğu düşman devletlerden hiçbirisine tehditkâr bir vaziyet almış değildir. Yalnız mukaddesata ve meşru haklarına karşı yapılan müdahaleleri, kesin lüzum hâsıl olursa, silahla dahi olsa önlemeye azmeylemiştir.

5- Heyet-i Temsiliye'nin temsilcilere telgraf çekmesi bahsine gelince: Bu ancak protestolardan ibarettir ki, milli birliğin temsilcisi olmak sıfatıyla Heyet-i Temsiliye'nin millet adına bu gibi müraacatlarda bulunması meşrudur. Eğer hükümet de aynı hassasiyeti gösterir ve milletle hemfikir olduğunu bu gibi fırsatlarda ortaya koymaya ve göstermeye koşarsa, siyasete zarar şöyle dursun, büyük faydalar sağlanacağı açıktır. Hâlbuki yüce Hükümetlerinin Adana'nın işgali gibi açık bir haksızlığı bile protesto eylemediğini Fransızlar söylüyorlar. Bununla beraber Fransız temsilcisinin aleni ifadelerinin hikmetini bu noktada aramalıdır. Özetle şunu arz edelim ki, Heyet-i Temsiliye ne ümitsizlik ve bezginliğe düşmüştür, ne de mukaddes vazifelerinde millet ve vatanın selâmetine ait icap eden şeyleri idrak edemeyecek şuursuzlukla malûldür. Milletin selâmeti namına aldığı tedbirler ve icra eylediği bütün işlerde vakar ve haysiyeti, miskinlik ve zillete tercih eylemeyi esas kabul etmiştir. Siyaset, uyanıklık ve vaziyetin gereklerine uygun hareketin ancak bu yolda olduğuna iman eylemiştir. Bununla beraber vahim hakikatler karşısında dikkatli ve uyanık olan milletin ruhundan aldığı bu esasların aksini millete tavsiye eylemez ve yakında toplanmasını mühim saydığı Meclis-i Mebusan'ın da aynı ruh ve hisle donanmış olacağı ümidini kuvvetle besler.

6- Heyet-i Temsiliyemizin görüşü yukarıda bilginize arz olundu. Bu gibi hususlarda temsilcimiz olmanız itibarıyla, sizin Heyet-i Vükelâ'yı aydınlatmanız ve hakikatı yansıtmayan hususları kendilerine açıklamanız lâzım olduğunu, memleketin selâmeti adına derin bir saygıyla arz eyleriz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Beyanı

Efendiler, İstanbul'da, vatanın kurtarılması ile ilgili en mühim vazifelerle uğraşan, muhterem ve âkil olarak tanınmış kimselerin, o devirde İstanbul'un zehirli havasını soluması yüzünden zihniyet ve düşüncelerinde ne kadar menfi sapmalar meydana gelmiş olduğuna misal olmak üzere, henüz Sivas'ta iken temas ettiğim küçük bir meseleyi müsaadenizle arz etmek isterim. İhtimal, sayın üyeler arasında hatırlayanlar vardır. Ayan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa, *Bosphore* gazetesi yazarlarından birisine siyasi vaziyetimiz hakkında beyanatta bulunmuştu. Mahmut Paşa'nın o tarihlerde Barış Hazırlıkları

Komisyonu üyesi olduğunu da hatırlarsınız. Paşa'nın 31 Ekim 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan beyanatını 17 gün sonra Sivas'ta okudum. "Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermemekle beraber, sınırlarda bazı düzeltmelerin yapılmasına razı oluruz" ifadesi dikkatimi çekti. Şarki Anadolu'da Ermenistan lehine toprak tavizlerinde bulunulacağına söz verme mânâsı taşıyan bu cümlenin, Barış Komisyonu üyesi olan bir devlet adamı tarafından sarf edilmiş bulunması cidden üzerinde düşünülmeye ve hayretle karşılanmaya değerdi. Bu sebeple 17 Kasım 1919 tarihinde, Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretlerine yazmayı faydalı addettiğim bir telgrafta, beyanatındaki işaret ettiğim cümleden dolayı, "Şarki Anadolu halkının pek haklı olarak, son derece üzgün ve kırgın olduğunu" belirttikten sonra, "Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararları gereğince, milletin Ermenistan'a bir karış toprak terk etmeyeceğini ve hatta hükümet böyle elim bir mecburiyete boyun eğerse, milletin kendi hukukunu bizzat müdafaaya azmeylediğini ve bunun bütün dünyaya ilan edilmiş olduğunu" yazdım ve bu milli azim ve kararın herkesten evvel Barış Hazırlıkları Komisyonu'nun sayın üyelerince bilinmesi ve ona göre hareket edilmesi lüzumunu arz ettim (Vesika: 196).

Efendiler, Sivas'ta geçen ikametimiz esnasında birçok mesele ve hadiselerle temas edilmiş ve mecburen milli, idari, askeri ve siyasi teşebbüslerde ve icraatta bulunulmuştur. Bunların hepsini ayrıntılı anlatmak uzun sürer. Yalnız, takip ettiğimiz olaylar zincirinin bağlantısına yarayacak bazı noktaları kayıt ve işaret ederek geçeceğim.

***

Milli Teşkilâtın Tekrar Tanzimi

Efendiler, milli teşkilâtın bir düzene sokulması mühimdi. Bunun için hususi tedbirler alındı. Seçim münasebetiyle ortaya çıkan bazı görüş ayrılıklarının giderilmesi için çareler arandı.

Maraş'ta bazı Çerkez vatandaşlar güya Maraş'ın bütün Çerkezleri adına Cebel-i Bereket "Guvernörü"nün Maraş'a gönderilmesini, Antep'teki Fransız askeri kumandanından telgrafla istemişlerdi. Buna müsaade eden Maraş Mutasarrıfı'na teessüf edildi. Adı geçen Guvernör geldiği takdirde Maraş eşraf ve ileri

gelenlerinin karşılamamaları lüzumu bildirildi. İstanbul Hükümeti'nin de dikkati çekildi.

Bolu havalisinde asayişsizlik gittikçe artıyordu. İzmit'te Asım Bey'den sonra, 1. Tümen Kumandanı olan Rüştü Bey'e bu hususta talimat verildi.

Efendiler, 20 Kasım 1919 tarihinde İstanbul'daki teşkilâtımızdan Kara Vasıf ve Albay Şevket Bey imzalarıyla gelen bir şifrede, "Gebze Kaymakamı'nın Milli Mücadele'ye muhalif olduğu, bu kaymakamın, birçok korkunç olaylara cesaret eden Yahya Kaptan'ın fenalıklarını örtmeye vesaireye başlayarak Kuva-yı Milliye'ye leke sürmeye çalıştığı" bildiriliyor ve Kaymakam'ın yerinin değiştirilmesi mevzu-u bahis ediliyordu (Vesika: 197).

Biz de bu görüşe samimiyetle iştirak ederek meselenin Cemal Paşa vasıtasıyla teminini cavaben bildirdik (Vesika: 198).

Efendiler, bu Yahya Kaptan meselesi inkılâp safhalarından mühim birine dahil ve çok mânidar olduğu için biraz tafsilat vermeyi münasip görüyorum.

Şimdiye kadar verilen malumattan anlaşılmış olacağına şüphe yoktur ki, bir araya gelerek anlaşmış bulunan ortak düşmanların tatbikine çalıştıkları planın mühim bir noktası da, memleket içinde asayişsizlik olduğunu ve Hıristiyan azınlıklara taarruzlarda bulunulduğunu, fiili ve maddi delil ve hadiselerle dünya efkâr-ı umumiyesine ispat etmek, bu hareketlerin Kuva-yı Milliye tarafından yapıldığına ikna etmek idi. Bu gizli ve habis maksadın temini için de, malumunuz olduğu üzere, birtakım çeteler teşkil ederek, bunları bilhassa Hıristiyan halkı üzerine saldırtmak ve bu çetelerin işleyecekleri cinayetleri, milli teşkilâta atfetmek yolunu takip ediyorlardı. Bu teşebbüsler az çok memleketin her tarafında filiz vermeye başlamakla beraber, en mühim gelişme ve faaliyet, İstanbul'a yakınlığı itibarıyla Biga, Balıkesir ve bilhassa İzmit, Adapazarı, Bolu havalisinde dikkat çekici bir manzara arz ediyordu.

Biz, bu haince ve fakat –itiraf olunmalıdır ki– çok mahirâne teşebbüse mukabil fevkalâde tedbirler almak ve faaliyete geçmek mecburiyetinde kaldık. Çünkü İstanbul Hükümeti, düşmanın bütün bu teşebbüslerini hakikaten Kuva-yı Milliye'nin üzerine yüklüyor ve yok edilmeleri için sert tedbirler alacak yerde, durmadan Heyet-i Temsiliye'yi suçlayarak ve baskı yaparak, bu faciaları yaratan düşman çetelerinin faaliyetine son

vermeyi bizden talep ediyordu. Ne yazık ki Hükümet, bu fikir ve kanaatini, İstanbul'daki teşkilâtımızın başında bulunanlara da tamamıyla aşılamayı ve telkini başarabilmişti.

Efendiler, bizim bilhassa İstanbul'a yakın olan İzmit bölgesinde tatbikini düşündüğümüz tedbir, orada silahlı milli müfrezeler teşkil etmek ve o havalide kendilerine güvenilir kumandan ve subaylarımızın bu milli müfrezelere yapacakları yardım ve desteklerle hain çetelerin takip ederek verdikleri zararlara ve varlıklarına son vermekti.

Yahya Kaptan Meselesi

İşte bu maksatla vücuda getirebildiğimiz milli müfrezelerin en mühimi ve kuvvetlisi bu Yahya Kaptan denmekte olan fedakâr bir vatanperverin müfrezesiydi.

Merhum Yahya ile ilk münasebetimiz şöyle oldu:

Bir gün telgrafçılar, Sivas Telgraf Merkezi'ne şu bilgiyi veriyorlardı, "Çok acele bir telgrafı durdurdular, yani İstanbul'da durdurulmuştur. (Telgrafın) Meali şudur:

> Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Dün İzmit'ten tavsiye edilen Yahya benim. Yarın akşam Kuşçalı Telgrafhanesinde emrinizi bekliyorum.

Kuşçalı, Üsküdar ile Gebze arasında bir köydür. Hakikaten Yahya Kaptan, bana İzmit'te teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Ekim 1919 tarihinde Kuşçalı merkezinden şu telgrafı aldım:

> Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
>
> Mühim ve çok aceledir.
>
> Bendeniz, size iki gün evvel İzmit'ten tavsiye edilen Yahya'yım, Emriniz üzere telgraf başında emirlerinizi almaya geldim. En geç yarın akşama kadar Kuşçalı Telgrafhanesindeyim.
>
> Yahya

Anlaşıldığına göre, Yahya Kaptan İstanbul'dan telgrafının çekilmediğini anlayınca, kendisi daha Kuşçalı'ya gelmeden, bu telgrafı Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş (Vesika: 199).

Ben de şu emri verdim (Vesika: 200).

4.10.1919

İzmit Merkezi Vasıtasıyla Kuşçalı Telgrafhanesi'nde
Yahya Efendi'ye

Bulunduğunuz havalide güçlü bir teşkilât kurunuz. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasıyla bizimle irtibat kurulmasını sağlayınız. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine, teşkilât kurdu ve aylarca İstanbul ile temas eden mühitlerde hain çetelerin icraatına mâni oldu.

Nihayet, İstanbul Hükümeti tarafından katlettirildi. Gerçi Yahya Kaptan'ın faaliyeti ve feci bir şekilde şehit edilmesi, bundan sonraki ayları ilgilendirir bir hadise ise de, burada vakaya temas edilmişken, meseleye bir daha dönmemek için şimdi izah edilmesi yerinde olur sanırım.

24 Kasım 1919 tarihinde Kartal merkezinden şu telgrafı aldım: (Vesika: 201).

Köy içinde suçsuz adam öldürme, Nahiye Müdürü'nü herkesin önünde darp ve köylerdeki gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptan'ı hükümete teslim mecburiyeti doğmuştur. Dahiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takip ediyor. Hükümetin müşkil vaziyette kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini gerektiriyor. Emri devletlerinizi makine başında bekliyorum, efendim.

İmza
Kartal Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Heyet-i
Temsiliye Başkanı Binbaşı
Ahmet Necati

Askerlerin ve resmi memurlarının, alenen bizim milli teşkilât şubelerimizin başkanlıklarını almaları usulümüz değildi. Bir de bizim teşkilât nizamnâmemize vakıf olması lâzım gelen şube başkanlarının, Heyet-i Temsiliye'nin yalnız bir tek heyet olduğunu her yerde birer Heyet-i Temsiliye olamayacağını bilmesi lâzım gelirdi. Bu telgraf üzerine İzmit'teki Tümen Kumandanı'na şu telgrafı yazdım.

Şifre
Acele

Sivas, 25.11.1919

İzmit'te 1. Tümen Kumandanı
Rüştü Beyefendi'ye

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı unvanı ile Ahmet Necati Bey tarafından gönderilen bir telgrafta; adam öldürme, Nahiye Müdürü'nü darp ve köylerde gasp meselelerinden dolayı Yahya Kaptan'ın hükümete teslimi mecburiyetinin hâsıl olduğu ve Dahiliye Nâzırı'nın da bu meseleyi ehemmiyetle takip ettiği bildirilmektedir.

Başından beri Milli Mücadele'de büyük hizmetler göstermiş olan bu zadın, memleketimizin en buhranlı zamanlarında hükümete teslimi asla uygun görülmemekte olduğundan, işin hükümetin otoritesini de dikkate almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın şu aralık kanuni takikattan kurtarılması şeklinde çözüme bağlanması, Kartal'da Necati Bey'e icap eden talimatın verilmesi ve neticenin bildirilmesi ehemmiyetle rica olunur.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

26 Kasım 1919 tarihinde Hereke merkezinden de şu telgrafı aldım:

Millet adına istirham ediyorum. Bugünlerde Binbaşı Necati Bey'in suiistimalleri, Kuva-yı Milliye'yi lekelemektedir. Hemen tahkikatı yapılmasına açılmasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze Kazası Milis Kumandanı
Yahya

İzmit'teki Tümen Kumandanı'ndan aldığım cevap aynen şudur:

İzmit, 29.11.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na

İlgi: 25.11.1919

Heyeti Temsiliye Başkanlığı'na: Şimdiye kadar yaptığım tahkikatın göre Yahya Kaptan'ın adam öldürme, Nahiye Müdürü'nü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın kendi şahsi menfaatlerini temini için Yahya Kaptan'ın mevcudiyetini ortadan kaldırma gayesini tekip ettiği ve bu babta zat-ı âlinize telgrafla müracaatta bulundukları

zaman Yahya'yı da aldatarak yanlarına getirip katletme planı yaptıkları ve Yahya'nın işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Tahkikatı icap ettiği şekilde derinleştiriyorum. Neticeyi arz ederim.

1. Tümen Kumandanı
Rüştü

Tümen Kumandanı Rüştü Bey'in birkaç gün sonra verdiği tamamlayıcı bilgi şuydu:

İzmit, 05.12.1919

Sivas'ta 3. Kolordu Kumandanlığı'na
Heyet-i Temsiliye'ye:

Binbaşı Necati Bey, Maltepe Atış Okulu'nda vazifeli memur olduğu hâlde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatını takınarak Kuva-yı Milliye adına başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesiyle ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'nin de bununla işbirliği yaptığına bende şüphe kalmamıştır. Son zamanda hükümetin başına dert açan Darıca Rum bekçilerinin katli ve Stelianos isminde bir zenginin dağa kaldırılarak para talebi gibi hususların adı geçen çete vasıtasıyla yaptırılması ve bütün bu yapılanların, böyle bayağılıklara yanaşmayan Yahya Kaptan'a yükletilerek, kendisi hakkında gerek oraya gerek hükümete asılsız ihbarlarda bulunması, herhalde bunların, milli teşkilât perdesi altında halkın ve hükümetin başına mesele çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemedikleri ve belki de siyasi daha başka matsat takip eylediklerine hükmediliyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte bulunan Yahya Kaptan'ın bu gibi faaliyetlere iştirak etmemesi ve yukarıda adı geçen çetenin kendi bölgesinde hiçbir rezaletine meydan vermemesi hasebiyle, onun mevcudiyetini resmen veya gayrıresmi olarak ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Dün Yahya Kaptan yanıma gelerek hayatının tehlikede olduğunu, bu yüzden adamlarının silah ve mühimmatını bana getirip teslim ederek kendisinin de buradan uzaklaşacağını bana resmen söyledi. Kendisine lâzım nasihatlar vererek ve daha hizmet edecek mühim zamanlar bulunduğunu anlatarak, mahalline iade ettim. Her şeyi iyi bilmesi lâzım gelen Gebze Kaza Kaymakamı'ndan resmen durumu sorunca aldığım cevap da tamamen yukarıda arz ettiğim şekilde, yani Necati ve Nail Efendilerin aleyhinde, Yahya Kaptan'ın lehindedir. Necati'nin, İstanbul'da nereyle

haberleştiğini bilemiyor isem de, bir yerden arasıra para aldığı söyleniyor. Bunların mevcudiyeti ve cana kastettikleri dolayısıyla Yahya Kaptan bu lavalide durmak istemiyor. Bu bakımdan zaten muvazzaf bir subay olan Necati Efendi'nin başka bir yere, Nail Efendi'nin de keza diğer bir yere kaldırılmasının elzem olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbul ile haberleşmekte olduklarından, tabii bendenizce bir şey yapılamamaktadır. İcabının oraca yerine getirilmesi bildirilir.

1. Tümen Kumandanı
Rüştü

Rüştü Bey'in verdiği bilgilerden ayrıntısıyla bahsederek 8 Aralık 1919 tarihinde, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya yazdım (Vesika: 202).

Aynı tarihte vaziyet ve Cemal Paşa'ya olan müracaat izah edilerek meselenin takibi, İstanbul'daki teşkilatımızın başkanlarına da bildirildi (Vesika: 203).

On dokuz gün sonra, yani 27 Aralık 1919 tarihli ve şifreli, şifrenin altında Vasıf dışında Albay Şevket Bey'in de imzası bulunan uzun bir telgrafla şu bilgi veriliyordu:

".... Asayişsizliğin başlıca müsebbipleri Yahya Kaptan ile arkadaşı Kara Arslan ve Alemdağ'ında dolaşan Sadık çeteleridir."

Yahya Kaptan'ın birtakım şımarıklarından bahsettikten sonra, ".... Bizi artık bu hayduta zarar veremeyecek bir hâle getirmeye teşebbüs ettirmişti."

"Öteden beri araları iyi olmayan Küçük Aslan çetesinin teveccühte olması (!) kendisini muhtelif vasıtalarla suçlarını örtbas etmeye sevk etmiştir."

"Yüzbaşı Nail, Yahya'nın aleyhindedir. Necati Bey'e gelince, düşmüş olan eski hükümet zamanında (!) Kartal kazasınca başkan seçilerek Kuva-yı Milliye adına merkezle alâkasını kesmiş (?..) Milli teşkilâtı esaslandırmış... Yeniköy Rumlarının etrafa sarkıntılıkları üzerine, Küçük Aslan çetesini dolaştırmaya başlamış... Tarafınızdan para da verilmiştir(?!)

"Yahya Kaptan (...) her şeyi neticesiz bırakmak manevrasına müracaat etmektedir (?!)."

"Binbaşı Necati biraz idaresiz ise de cezayı hak etmiş değildir!"

"Gebze Kaymakamı'nın... bir an evvel kaldırılarak Rum ve Ermeni entrikalarına nihayet verdirilmesi..." (Vesika: 204).

Efendiler, bu bilgiler arasında, benim vakıf olmadığım noktalar da vardı. Mesela ben, Küçük Aslan çetesinden ve onun tereccühte olduğundan haberdar değildim. Bu çeteye Necati Bey vasıtasıyla para verdiğimi kesinlikle hatırlayamıyordum.

Yahya Kaptan'ın, verdiğimiz talimat icabınca düşman çetelerini bertaraf eylemeye ve hiç olmazsa onların Hıristiyan halka saldırarak düşmanın maksadını temin etmeye yönelmiş olan her teşebbüslerini başarısız kılmaya çalıştığını pekâlâ biliyorduk.

Gebze Kaymakamı'nın mahiyeti, şimdi ilave edeceğim vesikalarla takdir olunabilecektir zannındayım.

4 Ocak 1920 tarihinde, Tümen Kumandanı Rüştü Bey'e, Vasıf Bey'in verdiği bilgiyi olduğu gibi özetleyerek bu bilgilerin kendi tarafından verilen bilgilerle tezat teşkil ettiğini ve bu bakımdan bir kere daha emniyet ve itimat edilir şahıslar vasıtasıyla tahkik ve tedkik ettirilmesini ve kanaatlarıyla beraber alenen bildirilmesini rica ettim (Vesika: 205).

Efendiler, bu meselede, hakikatin ortaya çıkmasına yarayan vesikalardan bilgi edinmenizi arzu ettiğim için, Rüştü Bey'in cevabını aynen arz etmeme müsaade buyurunuz:

Düzce, 7/8.1.1920

20. Kolordu Kumandanlığı'na

İlgi: 4.1.1920 tarihli şifre:

Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na,

Yahya Kaptan hakkında muhtelif suçlamalar üzerine, birkaç defa Yüzbaşı Ali Aguş Efendi vasıtasıyla ettirdiğim tahkikat soruşturma, onun lehinde çıktı. Bununla beraber kendisi cahil olduğundan, hizmet zannıyla bazı şeyler yapmış olması muhtemeldir. Büyük ve Küçük Aslanlar zaten eşkıyadır. Fakat milli teşkilâtın aleyhinde bir görüşe sahip olduğu muhakkak olan ve Yahya hakkında herkesten ziyade şikâyetçi olması lâzım gelen Gebze Kaymakamı'na bu babta yazdığım yazılara aldığım 1.12.1919 tarih ve 17 sayılı cevap sureti aşağıda aynen verilmiştir.

Bendeniz, bu telgraftaki bilgilere kısmen olsun itimat etmek mecburiyetinde kaldım ve aynı itimatla bu yazıları İstanbul'a, bizzat Şevket Bey'e de gösterdim. Bendenizin vakıf olamadığı bazı sebeplerle İstanbulca hakkında bir muamele yapılmasına icap görüldüğü takdirde, elbette bir şey denemeyeceği bildirilir."

Suret

İlgi: 30.11.1919 tarih ve 53 sayılı yüksek emirleri cevabıdır

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Başkanı Binbaşı Necati Bey'in, adam öldürme ve Nahiye Müdürü daip ile ilgili vuku bulan ihbarları, şahıs ve zaman beyan etmemek itibarıyla hakikat olarak kabul edilemez. Ziran darp edilidiği beyan olunan Nahiye Müdürü Burhaneddin Bey, Yahya Kaptan tarafından darp ve taaarruza maruz kalmadığını resmen ve yazılı olarak beyan ettiği gibi, bu babta bendenizin makamına herhangi bir şikâyette de bulunmamıştır.

Adam öldürme meselesine gelince; Yahya Kaptan hakkında hükümete ve adliyeye hiçbir yerden böyle bir cinayetle alâkalı müracaat ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde, yakalanması için bir yazı bile yoktur. Şayet Darıca Rumlarından iki Rum'un katli ve Kartal'ın Paşa köyünden Stelianos Çorbacı'nın dağa kaldırılarak fidye talep edilmesi kastediliyorsa, bu cinayetlerin Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği kanaati yaygın ve doğrudur. Bu çete, Yahya Kaptan'a öteden beri düşman olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendi'nin himayesi altındayken sayısı on sekiz kişiye ulaşmış bulunan bu çetenin, şimdi Binbaşı Necati Bey'in emrine verildiği ve hatta kendilerine ellişer lira maaş tahsisine gidilmekte olduğu haber alınmıştır. Bu çetenin köyleri soymaktan geri durmadığı aşikârdır. Binbaşı Necati Bey'in, Yüzbaşı Nail Bey'in eski okul arkadaşı olduğu ve kendisiyle bir buçuk ay evvel Aydınlı köyünde, Küçük Aslan çetesi üyelerinden Ali Kaptan'ın dağa kaldırdığı Çorbacı'dan alınan parayla yaptığı meşhur düğününde görüştüğü bilinmektedir. Daha sonra Binbaşı Necati Bey, birçok defa Yüzbaşı Nail Bey'in evine gelip misafir kalmıştır. Her ikisi de aynı düşüncede oldukları için Yüzbaşı Nail Bey öteden beri Yahya Kaptan'ın aleyhindedir. Yahya Kaptan teşkilâtı kurduğu sırada, Yüzbaşı Nail Bey, onu bulunduğum kazanın sınırları dışına çıkarmaya ve uzaklaştırmaya çalıştığı gibi, Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği söylenen ve doğruluğuna şüphe olmayan yukarıdaki iki cinayet olayının, Kuva-yı Milliye'yi şaibedar ve Yahya Bey'i lekedar etmek fikir ve emeli taşıdığı hissedilmiştir. Hâlbuki işlenen bu cinayetler, Aslan çetesinin faaliyet ve hareket alanı içinde işlenmiştir. Hatta Yüzbaşı Nail Bey'in, takibat yapmak için gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayı'na mensup Süvari Müfrezesi Kumandanı Hakkı Bey'i, artık gelmesine lüzum kalmadığı beyanıyla haberleşme sırasında İstanbul'a naklettirip işi takipsiz bıraktırmış olduğu da emri muhakkaktır. Sözü edilen adam

öldürme meselesi bundan başka bir hadise ise, vaziyetin açıklığa kavuşması için zat ve zaman beyanıyla zikredilmesi lâzımdır. Darıca Rum bekçilerinin katledildiği gün cinayetin çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından işlendiği haberinin yayılması üzerine, Yüzbaşı Nail Bey, korkusundan başka bir yere gönderilmesini istemiş ve kesinlikle burada oturmayacağını beyan etmiştir. Fakat alay ve tabur kumandanları ve Binbaşı Necati Bey buraya gelerek Yahya Kaptan hakkında bir muamele yapılması için Temsilci Sırrı Bey'e yazı yazdıracaklarına vaat ve temin ederek, Nail Bey'in burada kalmasını istemişlerdir. Bu defa Yüzbaşı, 25 Kasım 1919 Salı günü gidip gelen Necati Bey'i aldatarak ona hakikate aykırı suçlamalar yaptırdığı gibi, telefonla Yahya Kaptan'ı merkeze davet ettirirken bir taraftan Küçük Aslan çetesini de kendi evinde hazır bulundurarak tutuklamayı tasarlamıştır. Her nedense bu işi gerçekleştirmeye cesaret edemeyerek faaliyetlerinden vazgeçtiği için, Necati Bey de Kartal'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. İşte bundan dolayıdır ki Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek yapılanlara alet olan Küçük Aslan çetesi vasıtasıyla Yahya Kaptan aleyhinde suçlama ve tertiplere başvurmaktan bir an geri kalmamaktadır. Yahya Kaptan, kendisine muhalif ve düşman olan Küçük Aslan çetesi gibi köyleri yağmalamaya ve Hıristiyanları katle ve imhaya izin vermemiştir. Kendi emrinde bulunan Büyük Aslan Bey çetesi tarafından bazı uygunsuzluklar yapıldığında, derhal bunları önleme ve cezalandırma yoluna giderek milli bir gaye olan vatanın istiklâl ve selâmeti için inzibat ve asayişin muhafazasına hizmet etmektedir. Daha evvel de Büyük Aslan Bey çetesinin aman dilemesine ve sığınmasına yardımda bulunarak, hükümetçe affedilmesini temin etmek suretiyle yaptığı hizmetler takdire değer, aleyhindeki suçlamaların Yüzbaşı'nın şahsi emellerine boyun eğmemiş olmasından, Küçük Aslan çetesi tarafından yapılıp Yahya Kaptan'a atfedilmek istenilen cinayet olaylarının eksik olmamasından ve bunlara cesaret edenlerin korunması dolayısıyla, kınayarak Yüzbaşı'ya şiddetli ihtarlarda bulunmasından ileri geldiği arz olunur.

Gebze Kaymakamı Mehmet Nurettin
1. Tümen ve Bolu Havalisi Kumandanı
Rüştü

Efendiler, bu bilgilerin alınmasından evvel şöyle bir haber verdiler, "Tavşancıl'da Yahya Kaptan'ın etrafı sarıldı. Bunu yapan İstanbul'dan gelen bir askeri birliktir."

Bu haber üzerine, İzmit'teki Tümen Kumandanlığı'ndan, 7 Ocak 1920 tarihli şifre ile makine başında vaziyeti sorduk. Eğer bu haber doğru ise "İstanbul'dan geldiği bildirilen Birlik Kumandanı'na, Yahya Kaptan'ın bizim adamımız olduğunu, eğer bir kusur ve kabahati varsa, tarafımızdan icabının yapılmasının tabii olduğunu, Yahya Kaptan'ın sarılmasına ve tutuklanmasına hiçbir suretle razı olmadığımızı bildiriniz" dedik (Vesika: 206).

Efendiler, 7 Ocak 1920'de yazılıp 8 Ocak'ta aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri İzmit'ten, "1. Tümen Kumandan Vekili" imzasıyla Fevzi Bey'dendir. İçeriği şudur: "Bu gece iki bin kişilik bir kuvvet Tavşancıl'a çıkarak Kuva-yı Milliye Kumandanı Yahya Bey'i çevirmişlerdir. Yapılacak muamelenin bildirilmesi bilginize sunulur."

Diğer telgraf, Düzce'de bulunan asıl Tümen Kumandanı'ndan geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı aynı bilgileri bildiriyordu (Vesika: 207).

Tümen Kumandan Vekili Fevzi Bey'in, 7 Ocak 1920 tarihli açıklama bekleyen telgrafımıza verdiği 7/8 Ocak 1920 tarihli cevabında, Yahya Kaptan'ın henüz ele geçmediği, Kuva-yı Milliye ile gelen müfreze arasında bir çatışma ihtimalinin olduğu ve gelen Müfreze Kumandanı'na emrimizi bildireceği haber veriliyordu (Vesika: 208).

Efendiler, o tarihte mebus olarak İstanbul'da bulunan yaverim Cevat Bey'den, 10 Ocak 1920 tarihinde şöyle bir telgraf geldi:

Harbiye, 10.1.1920

20. Kolordu Kumandanlığı'na

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

6.1.1920 gecesi sabaha karşı Genel Jandarma Kumandan Yardımcısı Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey komutasında dört subay, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi komutasında İstanbul Muhafız Alayı'ndan doksan er, Bandırma Vapuru'nun ışıkları söndürülerek Hereke'ye götürülmüş ve sabahleyin erkenden Hereke'ye çıkan müfreze derhal Tavşancıl'ı kuşatmış ve birçok ev basılmıştır. Gelen heyet, köy ihtiyar heyetini toplayarak vatan haini olan Yahya'yı teslim etmez veya nerede olduğunu söylemezlerse, Tavşancıl'ı insanlarıyla beraber yakacaklarını ifade ederler. İhtiyar heye-

ti, Yahya Kaptan'ın iki günden beri köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini ısrarla ifade ettiler. Yahya, sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya'nın imhasından sonra Marmara havzasına sahip ve hâkim olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından silahlandırılan Rumların ve İstanbul'daki rezillerin pek büyük bir başarıya ulaşacakları bellidir. Kuva-yı Milliye adını taşımakta olan Yahya'nın ortadan kaldırılması İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde düşmanlarımız hesabına birçok fesat çetelerinin de doğmasına sebebiyet verecektir. Bundan dolayı Cemal Paşa Hazretlerinin, işe müdahalesiyle Yahya'nın da isim değiştirerek bir evvelki arz ettiğim şekilde serbest bırakılmasının temini için icap edenlere emir buyurulması istirham olunur (Cevat).

Harbiye Nâzırı
Cemal

Bu telgrafın Harbiye şifresiyle ve Cemal Paşa imzasıyla kapatılmış olmasına rağmen, içinde "Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiyle Yahya'nın kurtarılması" çaresinin temini cümlesi dikkat çekicidir. Demek ki Cemal Paşa, Cevat Bey'in telgrafını okumaya lüzum görmeden, kendi şifresi ve imzası ile çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü bir defa Yahya'yı takip ettiren Cemal Paşa'dır. Bundan başka serbest bırakılması için kendi yardımlarının kendisi tarafından emrolunmasını, kendi bilgisi dahilinde elbette yazdırmazlardı.

İzmit'ten Tümen Kumandanı Vekili'nden gelen 9 ve 10 Aralık 1920 tarihli iki telgrafla "duyulduğuna göre iki çarpışmadan sonra Yahya Kaptan'ın ölü olarak ele geçirildiği" bildirildi (Vesika: 209).

11 Ocak 1920'de, Tümen Kumandan Vekili'nden, İstanbul'dan gelen Müfreze Kumandanı'na, tarafımızdan tebligatta bulunup bulunmadığını sordum (Vesika: 210). Üç gün sonra 14 Ocak 1920 tarihli raporunda Tümen Kumandanı Vekili şu bilgiyi verdi, "Bizzat yaptığım tahkikatten... çarpışma olmadığı ve yalnız, Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra, köy dışında kesici bir âletle katledildiği anlaşılmıştır. Kafatasının olmaması bunu doğrulamaktadır" (Vesika: 211).

Efendiler, bu uğursuz haber üzerine, İstanbul'daki teşkilâtımıza, 20 Ocak 1920 tarihinde, Albay Şevket Bey vasıtasıyla şu telgrafı yazdık:

Yahya Kaptan'ın katledilmesine lüzum gösteren sebeplerle teslim olduktan sonra kasten şehit edildiği anlaşıldığından, katline kimlerin dahli ve tesiri olduğunun, İstanbul'dan başvuran pek çok fedakâr arkadaşa izahat verilmek üzere süratle bildirilmesi rica olunur, efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Eski bir yazımıza karşılık olmak üzere, İstanbul'dan 20 Ocak 1920'de yazılıp bir gün sonra elimize geçen telgraf da şuydu:

Beşiktaş, 20.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Mahsustur.
İlgi: 17.1.1920.

1- Olay yerinde bulunan itimat edilen bir kişinin ifadesine göre, Yahya Kaptan yakalanıp köy dışında bulunan karakola götürülürken çevreden on kadar eşkiyanın karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katlolunmuştur. Bununla beraber iyi bir tahkikat yapılması hususunda hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunuldu.

2- Yahya Kaptan'ın Kuva-yı Milliye adına pek çok fenalıklar yaptığı tevatür derecesine vardığı gibi, özel bir resmi yoldan yapılan tahkikat da da bunu teyit ettiği cihetle hükümet takibata karar vermişti. Fakat, heyetimizce kendisinin geçici bir süre için gizlenerek Kuva-yı Milliye işlerine karışmaması ve fenalığa cesaret etmemesi, yanında bulunan firari er ve jandarmaları iade etmeleri şartıyla takibat yapılmaması arzu edilmiş ve lâzım gelenler nezdinde teşebbüslerde bulunulduğu gibi, Gebze'ye özel olarak bir memur da gönderilmişti. Bu esnada hükümet birdenbire gizlice asker göndermiş; yalnız Yahya Kaptan'ı yakalamak istediğini ilan etmiş ve arz edilen vaziyet meydana gelmiştir, efendim (Vasıf).

Çanakkale Müstahkem
Mevkî Kumandanı
Şevket

Efendiler, "köy dışındaki karakola götürülürken civardan ateş edilmiş(?) firara teşebbüs etmiş, bu esnada katledilmiş (?!)." Bu sözlerin bu gibi suiskastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için çok safdil lâzımdır.

Yahya Kaptan'ı imha etmek için, beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükümetin gizlice, birdenbire emrivâki yapıvermiş olduğu yolundaki ifade de dikkate değer. İstanbul'da jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayı'ndan subay ve asker vazifelendiriliyor... İstanbul'da vaziyete hâkim olduklarını iddia eden teşkilât başkanlarımız haberdar olamıyor. Kara Vasıf Bey'in bu telgrafına verdiğimiz cevapta şu hususu sorduk:

Şifre Ankara, 22.1.1920

İstanbul'da Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı
Şevket Bey'e,

Yahya Kaptan'ın katli meselesini ciddi olarak takip eden ve bilhassa İstanbul'da hesabını isteyen pek çok kimseler vardır. Hakikatin anlaşılabilmesi için tevatür derecesine vardığı bildirilen fenalıkların nelerden ibaret olduğunun süratle bildirilmesi rica olunur.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Efendiler, bu izahatlere gelen cevabı da tahammülünüze sığınarak aynen arz edeceğim:

Beşiktaş, 24.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığına,
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Mahsustur:
İlgi: 22.1.1920

1- Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra katolunduğunu işittik. Tahkikat yapıyoruz. Neticeyi arz edeceğiz.

2- Adı geçenin katline sebeb, hiçbir kimseyi dinlememesi, Kuva-yı Milliye adına aleni zulüm ve eşkıyalık yapması, eşkıyayı evvelden beri gizlemesi veya gösterilen mahalle gitmesi için verilen emirleri dinlememesi üzerine hükûmetin, kendisine köylerden ve etraftan müracaat edenlerin ısrarına dayanamayarak kendiliğinden ve hatta heyetimizin haberi olmadan teşebbüse geçmesidir, efendim (Vasıf).

Çanakkale Müstahkem
Mevkî Kumandanı
Albay Şevket

Muhterem Efendiler, telgrafın ikinci maddesindeki, Yahya Kaptan'ın hiç kimseyi dinlememesinin, katline sebep olarak

gösterilmesi asla doğru olamaz. Merhum şehit beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre hareket ediyordu. Başka bir makama veya şahıslara bağlı olduğunu, onlardan emir alması lüzumu kendisine emretmemiştim. Bu sebeple İstanbul'dan her önüne gelenden, Dahiliye Nâzırı'ndan, Jandarma Kumandanı hain Kemal Paşa'dan verilen emirleri dinlememesi zaten bizim istediğimiz şeydi. Kuva-yı Milliye adına eşkiyalık ve zulüm yapanın da kendisi olmayıp Küçük Aslan çetesi gibi haince bir maksatla teşkil edildikleri vesikalara dayanılarak anlaşılmış olan çeteler idi. Yahya'nın bunların eşkıyalıklarını önlemeye çalıştığı da, sözlerine itimat olunmak lâzım gelen kimselerin tahkikatıyla kesinleşmiş bir vaziyettir.

Gebze Müdafaa-i Hukuk Heyeti Başkanı ile Gebze Kaymakamı Fevzi Bey'in ortak imzalarıyla bu üzücü hadisenin vukuundan evvel makine başında yapılmış bir müracaatı da zikretmeden geçemeyeceğim:

> Gebze Kuva-yı Milliye Kumandanı Yahya Bey hakkında bazı kimselerin yaptıkları iftiralar üzerine, en nihayet Salı gecesi İstanbul'dan kumandanlar ve yüksek rütbeli subaylar komutasında gelen iki bin kişilik kadar bir kuvvetle, kendisinin Tavşancıl'da kuşatıldığı ve kuşatmanın hâlâ devam etmekte olduğu şimdi halktan aldığım bilgilerden anlaşılmıştır. Böyle vatanı için çalışan bir zata karşı yapılan bu muamelenin pek haksız olduğu yüksek kumandanlığınızca bilinmektedir. Yahya Bey'in kurtarılması için ne gibi bir uygulama yapılacağının emir buyurulmasını makine başında bekliyoruz.
>
> Kaymakam Fevzi
>
> Müdafaa-i Hukuk heyeti Bşk.
> Hacı Ali

Efendiler, o tarihlerde İzmit havalisinde Kuva-yı Milliye teşkilâtı ile uğraşan Mebus Sırrı Bey'in de bu babta verdiği bilgileri aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim:

> İzmit, 11.1.1920
>
> 20. Kolordu Kumandanlığına
>
> 1- Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine özel: Haberleşmesi dört gün evvel yapılmış olan Yahya Kaptan meselesi, nihayet haber almış olacağınız üzere, kendisinin şehit edilmesiyle neticelendi.

2- Yahya Kaptan'ın, İstanbul girişinde teşkilâtlanmış bir vaziyette bulunması, herhalde Kuva-yı Milliye'ye karşı cephe almış bulunan kimseleri yıldırdığından, kendisinin ortadan kaldırılmasının planlandığına şüphe yoktur.

3- Yahya Kaptan'ın bu maksatla öldürülmüş olması, meseleyi bölgesel mahiyetten çıkarmakta ve Heyet-i Temsiliyece üzerinde düşünülmesini vakip kılmaktadır.

4- İzmit livası, eşkıya yüzünden huzursuz iken yerinden kımıldamayan ve mahiyetindeki hiçbir birliğe emir vermeyen, yanındaki hapishaneden on beş yirmi kişinin birden firar eylemesini basit günlük olaylardan sayan Alay Kumandanı Hikmet Bey, Yahya'nın öldürülmesini ehemmiyetli bir mesele saymıştır. Yanına aldığı jandarma kuvvetleriyle bizzat yola çıkmış ve nihayetinde Kuva-yı Milliye'ye ağır bir darbe vurmak suretiyle maksadına vâsıl olmuş bulunuyor. Devamı var (Mebus Sırrı).

1. Tümen Kumandanı Vekili
Fevzi

20 K.O. Kumandanlığı'na

5- Gebze'de teşkil edilmiş bulunan Kuva-yı Milliye'nin başsız kalması, bundan sonra oraları dehşete sürükleyecektir.

6- Buralarda bütün Kuva-yı Milliye'nin dayanağı olarak bilinen Yahya'nın bu suretle imhası efkâr-ı umumiyeyi haklı olarak karıştırmıştır.

7- Yahya'nın öldürülmesi, hükümetin Kuva-yı Milliye'ye karşı bundan sonra alacağı saldırgan vaziyete delil addedilmemektedir.

8- Bu hareket kuşkusuz yabancılar tarafından da Kuva-yı Milliye'nin hükümetin gözünde değersiz ve imha edilesi bir mahiyette görüldüğüne hükmedilecektir. Bu itibar ile lâzım gelen tedbirler alınmalıdır. Devamı var (Mebus Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığı'na

1- 68 numaralı şifreye ektir: Evvelkilerin devamıdır. Vaziyet karışıklıktan kurtarılmaz ve Gebze kuvvetlerinin hemen bir kişiye verilmesi önlemi alınmazsa, Üsküdar livası dahil olmak üzere, bütün İzmit livasında tek bir kişinin bile Kuva-yı Milliye taraftarlığı yapmasına imkân bulunamayacağı kesinlikle bilinmelidir.

2- Jandarma Alay Kumandanı Hikmet Bey'in zaman kaybetmeksizin yerinden alınması elzemdir.

3- İzmit livasında Kuva-yı Milliye'nin çalışabilmesi, nizamiye hizmetinde bulunan Kaymakam Fevzi Bey'in, jandarma kumandanı olmasına bağlıdır. Başka çare yoktur. Bunu ehemmiyetle arz ediyorum (Mebus Sırrı).

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K.O. 20 Kumandanlığı'na

1- 79 numaralı şifreye ektir.

Kuva-yı Milliye'nin, Anadolu taraflarında, değer görmediği hakkında dolaşan dedikodular, bu elim hadise üzerine muhaliflere daha çok kuvvet kazandırdığından eski dinçlik ve zindeliğinin zarara uğramadığını gösterecek fiili bir tedbir alınması mühimdir.

2- Ali Fuat Paşa Hazretlerinin buraya kadar gelmelerini lüzumlu görmekteyim.

3- İzmit livasına ehemmiyet verilmesini ve ehemmiyet verildiğini gösterecek fiili tedbirler alınması gereğini tekrar için mecburiyet görüyorum (Mebus Sırrı).

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

O tarihte İstanbul'da bulunan Rauf Bey de şu mektubu gönderdi:

İstanbul, 19.2.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra telef edildiği burada da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş, otopsi de yapılmıştır. Hükûmet kanuni takibatı eline almıştır efendim. Saygıyla arz ederiz.

Hüseyin Rauf

Vicdani Vazifelerimden Biri

Efendiler, Yahya Kaptan'ın katledildiğine şüphe kalmamıştı. Bu hakikat bilindikten sonra, katil olan hükûmetin, kanuni takibatı eline almış olması, cinayet faillerinin meydana çıkamayacağına delil değil miydi? Fakat Efendiler; zaman her şeyin, her hakikatın, tarih önünde samimi olarak incelenmesine imkân hazırlar.

Muhterem Efendiler, hükümeti ve İstanbul'daki teşkilâtımızın başkanlarını böyle çirkin bir cinayetin işlenmesinde vasıta olmaya yönelten sebep ve tesirlerin tetkikinin, cidden ders verici neticeler getireceğine kâni bulunduğum cihettedir ki zahiren ehemmiyetsiz gibi görülebilecek bir vakayı delillere ve vesikalara dayandırarak izah ettim. Bu izahatımla, milletin gözünde, hakikati açıkça ortaya koyabilecek bir zeminin doğmasına yardım edebildiysem, vicdani vazifelerimden birini yapmış olduğuma kâni ve müsterih olacağım.

Efendiler, bu hadiseyi incelerken iki noktayı göz önünde tutmak faydalı olur. O noktalardan:

Birincisi: Sait Molla'nın mensup olduğu gizli örgüt ve Gebze, Kartal havalisinde bu teşkilata mensup şahsi çetelerin oynadığı rol ile, bu rolü bizim adamlarımıza atfetmekte ve vatanperver yaşayan kimseleri aldatıp kandırmada gösterilen maharet ve başarı.

İkincisi: İstanbul teşkilâtımızın başkanlarıdır ki, bunlar bizim, yani Heyet-i Temsiliye'nin emrinde ve onun verdiği talimatı ve işaretleri dahilinde hareketle mükellef bulunuyorlardı. Fakat bu mükellefiyeti samimi ifa etmekle asıl hedefe doğru yanılmadan yürümenin mümkün olabileceğini de kabul etmeleri icap ederdi. Hâlbuki bu kimseler, kendi akıl ve tedbirlerini, Heyet-i Temsiliye'nin ikazlarına rağmen yüksek görmekten geri durmamışlar ve hareket serbestliklerine mâni olunmasını bir izzeti nefis meselesi yaparak sinirlenmişler ve bu sakat hislerinin tesiriyle, aldatılmaya kadar varmışlardır (Vesika: 212).

Şimdi Efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanları cidden kan ağlatan bir telgrafı daha merhametli gözleriniz önüne sererek bu meseleye dair anlatacaklarımı sonlandıracağım.

4960 İstanbul, 14.1.1920

Ankara'da Kuva-yı Milliye Reisi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kocam Yahya Kaptan sırf sizin yüksek şahsınızla münasebeti dolayısıyla bir kanuni bir suçu olmaksızın teslim olduğu hâlde Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Üsteğmen Abdurrahman Efendiler tarafından alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl ahalisi vakanın şahididir. Hakkın yerini bulması için Adliye ve Dahiliye Nezaretlerine müracaat edildi. İki

yetimle perişan bir hâlde bulunuyoruz. Bu babta yüksek teşebbüslerinizi ve yardımlarınızı bekliyoruz, emir sizindir.

Karagümrük'te, Keçeciler'de, Karabaş Mahallesi'nde
19 numaralı evde oturan Yahya Kaptan'ın karısı
Şevket Hanım

***

1919 Sonbaharındaki Diğer Hadiseler

Efendiler, Yahya Kaptan meselesine 20 Kasım 1919 tarihinde temas ettik. Zaman ve mesafe bakımından birçok atlamalar yaparak vakanın çeşitli yönleri ile izah ve tamamlamak zorunda kaldık. Şimdi müsaade buyurursanız, tekrar bıraktığımız tarihe dönerekvakayı takip edelim:

Ankara-Eskişehir demiryolunun işletilmesine İtilaf Devletlerince mâni olunmuştu. Bu hattın işletilmesi için İtilaf Devletleri temsilcilerinin şiddetle protesto edilmesi, 21 Ekim 1919 Ankara Merkez Heyeti'ne bildirildi.

Adana teşkilâtı kurucularının Niğde'ye veya Kayseri'ye gelerek ve bizimle temasta bulunmak suretiyle çalışmalarına devam etmeleri temin edildi.

Aydın cephesinde vaziyet her gün tehlikeli ve ciddi bir hâl almakta olduğundan, Salih Paşa ile Amasya'da kararlaştırdığımız üzere, Donanma Cemiyeti'nin dört yüz bin lirasının bu cephenin ihtiyaçlarına tahsis edilmesini Harbiye Nâzırı'na yazdık. Bu cephedeki mücahitlere silah, cephane verilmesini ve cephenin makineli tüfek ve topçu kıtalarıyla takviyesini, Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı'ndan rica ettik.

Efendiler; Fransızlar, Bandırma-Soma demiryolunu denetlemek bahanesiyle Bandırma'ya bir müfreze çıkarmışlardı. Bunların asayişi mükemmel olan Bandırma'ya asker gönderme haklarının olmadığı açıktı. Bu noktaya 24 Kasım 1919'da 14. Kolordu ve 56. Tümen Kumandanlarının dikkatlerini çektik.

Yabancı subaylar, Aydın cephesinde dolaşarak propaganda yapıyorlar ve vaziyeti anlıyorlardı. Bu gibi subayların cephede kıtalarla temasına kesinlikle meydan verilmemesi, resmi müracaatlarını hükümete yapmaları, eğer Kuva-yı Milliye'ye bir söyleyecekleri olursa, merkez heyetimiz vasıtasıyla bize müracaatları lüzumunun kendilerine duyurulması, propaganda ya-

panlar olursa, korumalı olarak bölgeden çıkarılmaları ve kesin bir mecburiyet doğarsa, cephede görülecek İtilaf askerlerine karşı da silah kullanılması cepheye bildirildi.

Efendiler, biz İzmir halkının da fiilen seçimlere katılmasını temin etmek istiyorduk. Bunun için maksadımızı muhtelif yollarla duyuruyorduk. Fakat Yunanlılar tabiatıyla mani oluyordu.

29 Kasım 1919 tarihinde bu hususu İtilaf Devletleri temsilcileri ve tarafsız elçilikler nezdinde protesto ettik ve bunu, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü olan Ethem Bey'e yazarak, İzmir halkını da haberdar etmek istedik.

Efendiler, ihtimal birçoklarınızın hatırındadır. İşgal zamanında Adana'da *Ferda* adında, Kuva-yı Milliye aleyhinde yabancı bir gazete yayımlanıyordu. Bu gazete sırf Anadolu'daki efkâr-ı milliyesini yanıltmak ve bulandırmak maksadıyla yazılmış sütunlar ve bizim aleyhimizde uydurulmuş hezeyanlarla doluydu. Şüphesiz, bu gazetenin Anadolu içine sokulmasına mâni olduk.

Fakat bu gazetenin memlekette okunmasını elbette faydalı gören, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nâzırı ve Cemal Paşa'nın, defalarca temize çıkardığı Damat Şerif Paşa, *Ferda* gazetesi denilen bu zehirli paçavranın serbestçe dağıtılmasına mâni olunmaması için emirler verilmişti. Bu sebeple Şerif Paşa'nın arkadaşı Cemal Paşa'nın, 3 Aralık 1919'da dikkatini çekmeye lüzum gördük.

***

Ankara'ya Geliş

Efendiler, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına mâni olmamak zarureti üzerine, İstanbul'da toplanacak Meclis'te, "vatanın bütünlüğünü, devlet ve milletin istiklâlini temininden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr kesin kararlı bir grup vücuda getirmeyi" yegâne çare olarak düşündük. Bunun temini için, malûmunuz olduğu üzere 18 Kasım 1919 tarihli talimat ve genelgede, mebusların belirli yerlerde grup grup toplanarak üzerinde görüşecekleri mühim noktalardan biri olmak üzere bu meseleyi kaydetmiştik.

Aynı tarihte düşündük ki, bu grubun teşkilini temin için her livandan birer mebusu Eskişehir'e davet edelim. Eskişehir üzerinden trenle İstanbul'a gidecek mebusları da, davet ede-

ceğimiz mebuslarla birleştirelim ve bizzat Eskişehir'e giderek yapılacak genel bir toplantıda esaslı bir suretle görüşmelerde bulunalım. Bu arada mebusların İstanbul'daki emniyetleriyle ilgili tedbirleri de mevzu-u bahis etmek istiyorduk. Fakat bundan sonra vereceğim bilgilerden anlaşılacağı üzere, bu toplantıyı Ankara'da kalarak yapmayı tercih ettik. Sivas'ta bir ay kadar daha kaldıktan sonra Ankara'ya hareket ettik.

Ankara'ya gelişimizi 27 Aralık 1919 tarihli şu açık tebliğ ile her yere duyurduk:

> Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya hareket eden Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük milletimizin çok sıcak ve samimi vatanperverlik gösterileri içinde, bugün şehre geldi. Milletimizin gösterdiği bu birlik ve azim, memleketimizin istiklâli hakkındaki kanaatleri sarsılmaz bir surette güçlendirici mahiyettedir.
>
> Şimdilik Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'dadır. Hürmetlerimizi takdim eyleriz, efendim.
>
> Heyet-i Temsiliye adına
> Mustafa Kemal

2 Ocak 1920 tarihinde Cemiyet merkez heyetlerine, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve yazılma tarzı şöyleydi:

> .... Seyahatimizdeki gözlem ve incelemelerimiz hakiki gerçek koruyucu olan Yüce Allah'ın ilahi lûtfuyla oluşan milli birliğimizin dayanmış olduğu milli teşkilâtın, kökleşmiş, millet ve memleketin istiklâlini kurtarmak için gerçekten güvenilir bir kuvvet ve kudret hâline gelmiş olduğunu, şükürler olsun gösterdi.
>
> Harici vaziyet ve bu milli birlik ve azim sayesinde ve Erzurum-Sivas Kongreleri esasları çevresinde, vatanın ve milletin menfaatlerine elverişli bir şekle girmiştir.
>
> Kutsal birliğimize, azim ve imanımıza dayanarak, meşru taleplerimizin temin edileceği güne kadar büyük bir dirençle çalışılması ve bu tebligatımızın genelge hâlinde köylülere varıncaya kadar bütün millete duyurulması rica olunur.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
> Hukuk Cemiyeti
> Heyet-i Temsiliye'si adına
> Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gitmesine Taraftar Değildi

Efendiler, Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara'ya nakdi fikri oldukça eskiydi. Bu fikir ilk mevzu-u bahis olduğu sıralarda, Kâzım Karabekir Paşa'dan gelmiş olan bir telgrafı burada aynen aktaracağım:

Şifre — Erzurum, 3.10.1919

3. Kolordu Kumandanlığı'na

Heyet-i Temsiliye'ye: Kuva-yı Milliye'yi temsil eden yüksek heyetin, değil Ankara'ya, hatta Sivas'ın batısına geçmemesi fikrindeyim. Çünkü Doğu vilayetlerinin Kuva-yı Milliye'si demek olan bu heyetin bütün bütün uzaklaşması, dolayısıyla bu vilayetlerin teşkilâtsız kalmasına yol açacaktır. Şimdiye kadar pek meşru ve mantıken olarak idare edilmekte olan Milli Mücadelenin, öteden beri daima her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımıza karşı da eskiden olduğu gibi bir yerden yöneltilmesi için, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan batıya geçmemesi görüşünde bulunduğumu arz ederim.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

Böyle bir telgrafın asılsız olduğu hükmetmek istedim. Fakat ne çare ki, şifre telgraf Erzurum'dan Sivas'taki 3. Kolordu'ya çekilmiştir. Çözülen şifrenin altında; "Açıldı. Fethi, 4/5 Ekim" yazı ve imzası olduğu hâlde 3. Kolordu'dan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, davetimiz üzerine Sivas'a geldikten ve bizimle görüşmelerde bulunduktan sonra, şüphesiz bu telgrafla evvelce bildirdiği fikir ve görüşünde isabet olmadığını anlamış olacaktır. Fakat bu fikir ve görüşündeki isabetsizliği anlamak için mutlaka yüz yüze gelip görüşmeye hiç de hacet olmayacağı açıkça bellidir. Bu fikir ve görüşün istinat ettirildiği sebeplere en basit bir nazar atfetmek bile onların yanlışlığını anlamaya yeter sanırım.

Bir defa, Heyet-i Temsiliye'nin yalnız Doğu vilayetlerinin Kuva-yı Milliye'sini teşkil veyahut temsil etmediği ve belki bütün memleketin –Anadolu ve Rumeli'nin– Kuva-yı Milliye'sini temsil ettiği çoktan bilinmiş olmak lâzımdı. Kaldı ki, bu nokta üzerinde günlerce devam eden telgraf başı tartışmaları ol-

muştu. Bir de Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya nakli, Doğu vilayetlerde teşkilâtsızlık kalmasına yol açacak bir sebep olamazdı. Heyet-i Temsiliye'nin Doğu vilayetlerine Sivas'tan telgrafla verdiği emirleri ve talimatı, aynı suretle Ankara'dan verebileceğine şüphe yoktu.

Fakat Heyet-i Temsiliye'nin Doğu vilayetlerinden ziyade çok Batı vilayetlerine ve İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren mantıklı sebepler elbette çoktu. Evvela batı ve güneybatı vilayetlerimizden fiilen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı. Bu vilayetlerimizi işgal eden düşman karşısında esaslı müdafaa cepheleri teşkil etmek ve onların kuvvetlendirilmesini temin etmek lâzımdı. Hâlbuki Doğu vilayetlerimizde böyle feci bir vaziyet yoktu. Kesin olarak yakın bir fiili tehlike de görünmüyordu. Uzak bir ihtimale göre, diyelim ki, doğudan Ermenilerin fiili bir tecavüzü kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuva-yı Milliye ile takviyesi kararlaştırılmış olan, kendilerinin komutasındaki 15. Kolordu hazır bulunuyordu. Fakat İzmir cephelerinde muhtelif komuta tarzları, muhtelif mahiyette kuvvetler ve muhtelif ve menfi kaynaklardan gelen değişik yapıda türlü zararlı tesirler vardı. Adana, işgaline karşı henüz cephe teşekkül edememişti.

Genel Vaziyeti İdare Mesuliyetini Üzerine Alanlar En Mühim Hedefe ve En Yakın Tehlikeye Elden Geldiği Kadar Yakın Bulunmalıdırlar

Bu bakımdan uyulacak yol ve yöntem şudur ki, genel vaziyeti idare ve sevk mesuliyetini üzerine alanlar, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki bu yakınlık genel vaziyeti gözden kaybettirecek derecede olmasın! Ankara, bu şartları kendinde toplayan bir noktaydı. Herhalde cephelerle ilgileneceğiz diye Balıkesir'e, Nazilli'ye veyahut Afyonkarahisar'a gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı bulunan ve genel vaziyeti idare nazarından Sivas'tan hiçbir farkı olmayan Ankara'ya gelecektik.

Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zorunlu görüldükten sonra ise, Ankara'ya gelmenin ne derece lüzumlu ve faydalı sayılmak lâzım geldiğini izaha lüzum görmem.

Efendiler, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya nakledilmemesi için sebepler ileri sürülürken, hele öteden beri daima her te-

şebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlardan bahsedilmiş olmasına hiçbir mânâ veremedim. Gerçekten kendisinin dediği gibi, düşmanlar bizim hangi hareketimizi, hangi teşebbüsümüzü iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki, ona göre hareket edelim!

Eğer bu fikir ve görüşe yol açan, "İstanbul'da, milli davaya inanan bir Ali Rıza Paşa Hükümeti vardır. Meclis-i Mebusan da orada toplanarak millet ve memleketin mukadderatını denetlemeye başladıktan sonra, Heyet-i Temsiliye'nin Batı cepheleriyle, Meclis-i Mebusan ile alâka ve münasebetiniz ne lüzum kalır? Bu takdirde Heyet-i Temsiliye'nin yalnız Doğu vilayetlerinin teşkilâtı ile ilgilenmesi ve yetinmesi daha yerinde ve daha faydalı olmaz mı?" gibi bir fikir ve görüş idiyse, bir dereceye kadar üzerinde durulabilir. Fakat bu takdirde de genel vaziyeti olayların içyüzünü ve hakiki şartları görüş ve anlayış bakımından, Heyet-i Temsiliye ile Kâzım Karabekir Paşa arasında doldurulması imkânsız bir hendek olduğunu kabul etmek icap eder.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesini düşmanlar fena görecektir noktasında daha çok durularak, belki ileri sürülmüş olan fikir ve görüşün membağı daha iyi kavranabilirse de, bizim şimdilik buna ayıracak fazla zamanımız yoktur.

Yeni Mebuslarla Ankara'da Görüşme Teşebbüsü

Efendiler, bundan evvel bahsettiğim gibi, bir iki günlük bir toplantı ve görüşme isteği ile mebusları davet için ilk yazdığımız telgrafta –ki bu telgrafın suretini basılı olarak yazılı evrak hâlinde postayla göndermiştik– maksattan bahsettikten sonra "Heyet-i Temsiliye'nin bulunacağı bir yerde toplanılacaktır; toplantı tarihi, gönderilecek mebusların isim ve adresleri belli olduktan sonra haberleşilerek kararlaştırılacaktır. Heyet-i Temsiliye kısa bir süre sonra İstanbul'a yakın bir yere gidecektir" denmişti (Vesika: 213).

Ankara'ya varışımızda Ankara-Eskişehir demiryolu işlemeye başlamış olduğundan, evvelki tebliğimize 29 Aralık 1919 tarihinde yaptığımız bir ek ile, mebuslarla görüşme yeri olarak Ankara'yı gösterdik ve bunu bir genelge ile tebliğ ettik. Bu genelgenin bir maddesi de, diğer mebuslardan mümkün olduğu kadar çok kimsenin görüşmelere katılmasının son derece arzu edilmekte olduğu kaydından ibaretti (Vesika: 214).

Efendiler, neticesinden pek ziyade fayda umduğumuz bu hayırlı ve vatanperverce faaliyetin dahi İstanbul hükümeti tarafından önüne çıkıldığını arz edersem, hayret etmezsiniz zannederim.

Müsaade buyurursanız, bu ciheti biraz izah edeyim. Biz mebuslar Ankara'ya davet ederken, birtakım kişiler de bu daveti hükümsüz bırakmak, düzenlenecek toplantıyı da neticesiz bırakmak için karşı önlemler alıp teşebbüslerde bulunuyorlarmış... Bazı mebusların çektikleri telgraflarla bu hususu öğrendik. Mesela Burdur Mebusu Hüseyin Bâki Bey imzalı ve 29 Aralık 1919 tarihli şöyle bir telgrafı geldi:

> İstanbul'da toplanan mebuslar namına Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım imzasıyla Heyet-i Teftişiye Başkanlığı'na gelen telgrafta, en seri vasıtayla İstanbul'a gelmekliğimin elzemi bildirilmekte ve bugün de Dahiliye Nezareti'nden gelen telgrafta dahi yola çıkmam bildirilmekte.
>
> Daha evvel Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından verilen emir ve duyuru üzerine bu konudaki görüşüm arz ve izah kılındığı hâlde, henüz bu babta bir emir alınamadığından sizlerin emirlerini ehemmiyetle bekliyorum efendim.

Akdağmadeni Mebusu Bahri imzalı ve aynı tarihli bir telgrafta da:

> Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım imzasıyla gelen telgrafta, mebusların en seri vasıtayla İstanbul'a gelmeleri bildiriliyorsa da Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilen mebusların mı, yoksa bütün mebusların mı davet olunduğunda tereddüt edilmiştir. Lütfen ne yapacağımın bildirilmesine izninizi istirhan ederim, emir sizindir.

Efendiler, buna benzer telgraflar birbiri ardınca geldi. Bu telgraflardan kolaylıkla anlaşılıyordu ki, mebus arkadaşlar Heyet-i Temsiliye ile hükümetini ve İstanbul'dan bütün mebusları davet etmek yetkisini kendinde görebilen kişileri, müşterek maksatlarda hemfikir ve ahenkli olduğunu düşünüyorlardı. Hükümetin ve sözü geçen kişilerin olumsuz niyetlerini hatır ve hayallerine bile getiremiyorlardı. Olsa olsa bizimle İstanbul'daki kişiler arasında yeni kararlaştırılmış bir vaziyetin bulunduğu-

nu veyahut arada tertip noktasından bir yanlışlık olabileceğini zan ve farz eylemiş oldukları, bize gelen telgraflarındaki saflık ve samimiyetten anlaşılmaktaydı.

Müracaat eden mebuslara verdiğim cevap şuydu:

> Hüseyin Kâzım Bey'in bildirdikleriyle bizim hiçbir alâkamız yoktur. Adı geçenin, vaziyeti tamamen bilmediği anlaşılıyor. 17 ve 29.12.1919 tarihli telgraflarımız ahkâmınca hareket, milli ve vatanla ilgili menfaatlerimize daha uygun olduğundan, icabının hızla yerine getirilmesini Kâzım Bey'in kendi başına gönderdiği telgrafa icap eden cevabın verilmesini ve neticenin bildirilmesini rica eder, saygılarımızı sunarız efendim.
>
> Heyet-i Temsiliye namına
> Mustafa Kemal

Bütün mebuslara da şu genelgeyi yazdık:

> Ankara, 30 Aralık 1919
>
> Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Beyefendi'nin sayın mebuslardan bazılarına İstanbul'a doğru süratle hareket etmelerine dair telgraf çektiği anlaşıldı. Bu teşebbüs, adı geçenin, vaziyeti tamamen bilmediğini gösterdiğinden, kendisine vaziyet anlattırıldı ve ..... tarih ..... numaralı tebligata dair bilgi verdirildi. Dolayısıyla Heyet-i Temsiliye üyesi olarak seçilmiş sayın mebuslarla diğer mebuslardan görüşmelere katılmak isteyen sayın üyelerin, Ocak ayının beşinden itibaren Ankara'ya gelmeleri bir daha rica olunur.
>
> Heyet-i Temsiliye namına
> Mustafa Kemal

30 Aralık 1919 tarihli bir şifre ile de İstanbul'daki teşkilâtımıza, "Hüseyin Kâzım Bey'in teşebbüsünden bahsettikten sonra, kendisinin bizim tebligatımızdan haberdar edilmesini ve görüşmelerde hazır bulunmak arzu buyuruyorlarsa lütfen ve seri olarak Ankara'ya teşrifleri gereğinin anlatılmasını" bildirdik (Vesika: 215).

Efendiler, biz İstanbul'daki teşkilâtımızdan haber beklerken, karşımıza bir zat çıktı. Bunun kim olabileceğini tahminde güçlük çekmezsiniz zannederim. Bildiğimiz gibi bizim İstanbul'da hem delegemiz ve hem de nâzır olan kişi... Cemal Paşa... Evet; 1 Ocak 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nâzırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu:

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

İstanbul'da bulunan mebuslardan bir grubun bize müracaat ederek verdikleri yazılı isteklerini aşağıda aynen arz eylerim:

1- Meclis-i Mebusan'nın bir an evvel toplanması elzemdir. Şu sırada bazı mebusların Ankara'ya davet edilmeleri Meclis'in hemen açılmasına mâni olacaktır.

2- Bu hâlin ve yapılan davetin meydan vereceği yorumlar arasında en ziyade dikkati çekecek olanı, yasama gücünün başka güçlerin tesiri altında iş görmekte olduğunun zannıdır. Bu vaziyet, dahilde ve hariçte pek büyük bir itimatsızlık doğuracağı muhakkaktır.

3- Böyle bir hâl ve tutum karşısında, Meclis'in kendisinden beklenilen işleri yerine getirebilmesi mümkün değildir.

4- Evvelce yapıldığı gibi mebuslarla münasebette bulunmak üzere geniş yetkilere sahip bir zatın temsilci sıfatıyla İstanbul'a gönderilmesi, maksadın teminine katidir.

5- Ankara'ya davet edilen mebusların gelişlerinin tehiri ve orada toplananların da hemen İstanbul'a hareketleri hakkında yeniden acil bir tebligat yapılması beklenmektedir.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Efendiler, bu hareket tarzı ve haberde bir samimiyet ve asalet görüyor musunuz? Evvela bizim mebuslarla toplantı yapmak kararımız ve bu babtaki tebligatımız, bundan bir buçuk ay evvelinden beri malûmdu. Eğer bu hareketimiz vatanın menfaatine cidden uygunsuz ve mahzurlu görülmüş idiyse, bizimle aynı milli gayeyi takip ettiklerini iddia etmekte bulunan efendilerin ve hükümetin, bizim davet ettiğimiz mebuslara İstanbul'a çağrı telgrafları yazmadan evvel bizimle anlaşması, hiç olmazsa görüş ve teşebbüslerinden bizi haberdar eylemeleri gerekmez miydi? Böyle yapmayıp da doğrudan doğruya İstanbul'a hareketlerini çabuklaştırmak için Heyet-i Teftiş vasıtasıyla, Şeyh Muhsin-i Fâni'nin ve Dahiliye Nazırı'nın imzalarıyla taşradaki mebusları sıkıştırıp şaşırtmak ve emrivâkiye getirerek bizim teşebbüsümüzü neticesiz bırakmaya kalkışmak doğru muydu?

İkinci olarak Efendiler, seçimlerin yenilenmesi aylarca ve aylarca yapılmayıp kanuni müddetin çoktan geçirilmiş olduğu tarihlerde, hiç de acele etmeyi aklına getirmeyen bu efendiler,

bizim Erzurum'dan, Sivas'tan beri sonsuz teşebbüs ve faaliyetimizin bir başarısı olarak seçimlerin yenilenmesi sağlandıktan ve her birinin mebusluğu ayrıca aracılık edilerek ve uğraşılarak temin ettikten sonra, nihayet üç beş gün gibi az bir gecikme böyle bir aceleciliği gerektirir miydi? Hele bu gecikme, büyük bir gayenin gerçekleştirilmesi, bilhassa İstanbul'da toplanmak yanlışını yapanların, kendilerinin de dokunulmazlığıyla alâkalı tedbirlerin alınması yollarını görüşmek gayesine dayandığına göre, bu efendileri bu kadar aceleye sürüklemeli miydi? Hiçbir tedbir ve karar almadan, bir an evvel hakaret ve rezalete uğramakta acele etmek neden ileri geliyordu?

Üçüncü olarak Efendiler, saf ve nezih arkadaşlarını aldatarak İstanbul'da, kendilerinin dahil oldukları tehlike ve hakaret çemberine hızla sokmak isteyen bu efendiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensup değiller miydi? Bu milli cemiyetin üyesi bulunmuyorlar mıydı? Bir cemiyetin üyeleri, mebus oldukları hâlde dahi cemiyetin liderleriyle görüşerek, en nihayet tesbit olunacak program dahilinde harekete mecbur değil midirler? Dünyanın her tarafında, bütün medeni toplumlarda bu böyle değil midir?

Bir grubun, bir partinin liderleriyle temas ve münasebete gelmesinden, yasama gücünün başka kuvvetlerin tesiri altında hareket etmiş olduğu zannının doğuracağı kuruntusuna neden düşülüyor ve bunun düşmanların dikkatini çekeceğinden neden korkuluyordu? Bu efendiler, seçimlerin yenilenmesini ve mebusların seçilmesini temin etmiş olan teşkilât kuvvetinin tesiri altında görülmeyi,şeref ve haysiyetlerine aykırı mı buluyorlardı?

Mebuslarının, memleket dahilinde kuvvetli bir milli teşkilâta mensup olduklarını ve o teşkilatın tespit eylediği belli başlı gayelerden ayrılmayacağını ve her ihtimale karşı o teşkilât kuvvetinin tesiri altında bulundukları, açık bir vicdan ve dürüstlükle ilan etmelerinin, asıl bunun dahilde ve hariçte en büyük itimat ve saygıyı temin edebileceğini bu efendiler takdir edemiyorlar mıydı?

Ve asıl böyle bir vicdan ve kanaatte bulunup belirli milli gayeleri temin yolunda her tehlikeyi göğüslemeye hazır bir hâl ve vaziyet alınmadıkça, Meclis'in kendisinden beklenilen hizmetleri yerine getirebilmesine imkân olamayacağını anlamak,

kehanete mi, yoksa görüldüğü gibi tecavüz ve hakarete miskince boyun eğmeye mi bağlıydı?

Bu efendiler, benim şahsen mebuslarıyla temasta bulunmamı arzu etmiyorlar ve yine hükümet ve bazı efendiler, benim İstanbul'a da gitmemi caiz görmüyorlar. Fakat geniş yetkilerle bir delegenin gönderilmesini tavsiye ediyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıl ve ferasetlerince diyecek yok! Gönderdiğimiz temsilciler değil miydi ki mebusların düşman pençesine girmesine birinci derecede etkili olmuşlar ve en nihayet, kendi şahıslarını bile savunmanın önlem ve çaresini uygulayamayacak vaziyetti olduklarını ispat eylemişlerdir.

Mebuslarını kimseye danışmadan davetlerinde, onları aldatmayı ve emrivâki yaratmayı başaramayınca, bizim tarafımızdan tebligat icra ettirmeyi talepte de gösterilen nezaket pek ince değil midir, Efendiler.?

Muhterem Efendiler, bu bahsettiğim telgrafa cevaben, evvela şu kısa şifreyi yazdım:

5 Ocak 1920

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

Takrir sahibi mebusların isimlerinin ve bu takriri kime hitaben verdiklerinin bildirilmesini bekliyoruz, efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Harbiye, 6 Ocak 1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na

İlgi: 5 Ocak 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Mebusların isimleri şunlardır: Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celalettin Arif, Hamit... diğerleridir. Bana getirenler baştaki iki zattır.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Efendiler, sonradan bize verilen bilgilere göre, bana telgraf yazan kişiler, mebuslardan meydana gelen bir grup değildi. Sadrazam, şahsen tanıdığı Hakkı Bey namında bir zatı –Siverek mebus olduğu bilgisi üzerine– ve Hüseyin Kâzım Bey'i yanına davet ederek, bana hitaben kısa bir telgraf yazdırmış. Bu telg-

rafı elden bazı kişilere imza ettirmişler. Şifre gönderilmek üzere Hakkı ve Hüseyin Kâzım Beyler Cemal Paşa'ya götürmüşlerdir.

O hâlde beş maddelik ve takrir adı verilen telgrafname sonradan uydurulmuştur. Zaten takrirden bahsolunduğu hâlde, bunun takdim olunduğu makamın henüz mevcut olmaması da meselede hile ve özel bir maksadın olduğunu göstermeye kâfiydi. Henüz Meclis açılmış ve Meclis Başkanlığı vazifeye başlamış değildi. Bununla beraber Cemal Paşa'nın bu telgrafını aldıktan sonra şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 9.1.1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celalettin Arif, Hamit Beyefendilere:

Ankara'ya gelmenin menfi yorumlanacağına dair, Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleri vasıtasıyla bildirilen görüşlerinize vakıf olduk. Mesele vatan ve milletin hayatıyla alâkalıdır. Milli Meclis'te, milli teşkilat üzerine dayanan, kuvvetli bir grup oluşmaz ve Sivas Genel Kongresi'yle milletin cihana ilan eylediği kararlar, Meclis'in büyük çoğunluğu tarafından bir akide ve düstur olarak kabul olunamazsa, milli birliğimizin temin edeceği başarılar heba olur. Memleket bir felâkete maaruz kalabilir. Dolayısıyla birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları bizim için uyulacak bir düstur olamaz. Gaye, vatanın ve milletin kurtuluşudur. Bir iki gün için gelmeniz ve karşılık görüşme ile bir ideal birliğine varılması bizce pek mühimdir. Buna göre izlenecek yolun belirlenmesi, yüksek görüşünüze bağlıdır. İhtiramlarımızı arz ederiz efendim.

Heyet-i Temsiliye namına

Mustafa Kemal

Bayburt'ta Bir Yalancı Peygamber

Muhterem Efendiler, İstanbul'un temas ve izahında bulunduğumuz can sıkıcı vaziyetiyle uğraşırken, memleketin doğu ucunda da bir yalancı peygamberin yarattığı mühimce ve kanlı bir vaka cereyan ediyordu. Buna dair 15. Kolordu Kumandanlığı'ndan birçok rapor geliyordu. Bayburt'a dört saat mesafede Hart Karyesi (Karye, ihtiyar heyeti olmayan köy) vardır. Bu karyede oturan Eşref adında bir şeyh, Şiilik telkinlerinde bulunuyormuş. Bundan üzüntüye kapılan Bayburt Müftü ve uleması, Şeyhi getirerek sorguya çekmek için kurdukları

bir heyeti Hart'a göndermişler ve mahalli hükümet adına Şeyh'i davet etmişler... Şeyh bu davete icabet etmemiş... Yerel hükümet 50 kişilik bir müfreze göndermiş. Buna büsbütün öfkelenen Şeyh, müritleriyle beraber birliğe saldırmış; silahlarını ve cephanesini almış; er ve subaylarını esir, bazılarını da şehit etmiş.... Bunun üzerine, çevredeki bazı birlikler Bayburt'a sevk olunmakla beraber, meselenin kan dökülmeksizin barış yolu ile halli tercih edilmiş... Şeyh'e, ulema ve ümeradan birkaç heyet gönderilmiş... Hükümete boyun eğmesi için nasihatle bulunulmuş... On altı gün bu suretle zayi edilmiş. En son giden Erzurum kadısı başkanlığındaki heyetin ricası da Şeyh Eşref üzerinde tesirli olamamış. Bilakis Şeyh bunlara "Hepiniz kâfirsiniz! Kimseyi tanımam, itaat etmem. Harbedeceğim. Allah bana, şeriat ilanına memursun dedi" şeklinde bir ultimatom vermekle beraber, bir taraftan da köylere "Sahib-i Şeriat" ve "Mehdi-i Muntazar" imzalarıyla birtakım beyannâmeler göndererek halkı kandırmış ve kendisine katılmalarını sağlayarak isyan etmiş... Bunun üzerine bizzat Bayburt'a gelip 9. Tümen'in komutasını alan Yarbay Halit Bey, 25 Aralık 1919 günü, kâfi kuvvetle Hart'a hareket eder. Şeyh, topladığı asilerle müdafaaya karar verdiğinden, topçu ve piyade kuvvetleri ile muharebe şeyhle çatışması ve çarpışmaya ihtiyaç hâsıl olur. Bu esnada, Şeyh'in müritlerinden birtakımları da Hart'a yardım etmek üzere civar köylerde toplanırlar. Nihayet, Yarbay Halit Bey'in doğrudan doğruya Bayburt'tan bana gönderdiği 1 Ocak 1920 tarihli şifresinde dediği gibi, "Hart meselesi yalancı peygamberle oğullarının ve kendisine bağlı adamlardan bazılarının öldürülmesi ve Hart'ın teslim alınmasıyla neticelenmiştir."

Halit Bey bu şifresinde mebuslarıyla ilgili bazı bilgiler de verdiğinden, kendisine 1/2 Ocak 1920 tarihinde şu şifreyi yazdım:

> Hart meselesinde siz biraderimin elde ettiği başarıyı tebrik eder ve mebuslarına Ankara'ya gelmesi için sarf buyurduğunuz çalışmalara teşekkür ederim.
>
> Mustafa Kemal

***

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Genç Kumandanları İş Başından Uzaklaştırmak İstiyor

Efendiler, Harbiye Nezareti'yle Heyet-i Temsiliye arasında bir türlü çözüme bağlanamamış bir mesele vardı.

Nâzır Paşa, İstanbul'da bulunan generalleri kolorduların ve albay rütbesindeki kumandanları tümenlerin başına geçirmek istiyordu. Öteki kumandan ve subayları da Anadolu'daki birliklere göndereceğinden bahsediyordu. Bu arzuyu bir prensip olarak ileri sürmüş ve tatbikatını da Harbiye Nezareti Eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa'yı, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yerine 20. Kolordu Kumandanlığı'na, Nurettin Paşa'yı da Konya'da Albay Fahrettin Bey'in yerine 12. Kolordu Kumandanlığı'na tayin eylemek suretiyle bir emrivâkiye yapmak istemişti.

Bu sistem takip ve tatbik olunduğu takdirde, I. Dünya Savaşı'nda yetişmiş, kolordu ve tümen kumandanlıklarına yükselmiş ne kadar genç general ve kumandan varsa, şüphesiz bunların hepsi de bu makamlardan uzaklaştırılmış olacaklardı. Çünkü İstanbul'da toplanmış bulunan eski general ve kumandanlar, kıdem ve rütbe bakımından büyük ordu birliklerinin başında bulunan genç kumandanlardan önde geliyorlardı.

Biz asla bu prensibin taraftarı olamazdık. Bilhassa içinde bulunduğumuz şartlar unutularak girişilen böyle sakat işleri elbette onaylayamazdık. Bundan dolayı Cemal Paşa'ya evvel ve ahir görüşümüzü ve tayin olunan yeni kolordu kumandanlarının gönderilmemeleri lüzumunu bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine yardım ve destek temin etmekle meşgul oluyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında azledilmişti. Cemal Paşa o haksız muameleyi düzeltmek istememişti.

20. Kolordu'ya, Ankara'da bulunan 24. Tümen Kumandanı Yarbay merhum Mahmut Bey vekâleten kumanda ediyordu. Ali Fuat Paşa hem Kuva-yı Milliye kumandanlığı yapıyor hem de hakikatte kolordusuna hâkim bulunuyordu.

Biz kolordu ve tümen birliklerinde kumanda değişimini kabul etmemeye, hususiyetle milli maksatlara tabii ve o yolda hareket etmekte bulunan, şahısları belli kumandanları böyle boş ve kim bilir nasıl hususi bir maksada dayanan prensibe feda etmemeye katiyen karar verdik. Yalnız, İstanbul'da bulu-

nan genç ve fedakâr subayların ve tabiplerin, bir an evvel Anadolu'ya, ordu birliklerine gönderilmesini faydalı ve buluyor ve arzuluyorduk.

Cemal Paşa, Ankara'ya vardığımız günlerde, bu mesele üzerinde daha çok ısrar göstermeye ve diretmeye başladı. Meseleyi izzeti nefis meselesi yaptı, istifa edeceğini bildirerek tehdit etmeye başladı. Makine başında cevap verilmesi konusundaki ısrarı üzerine, Harbiye Nâzırı'na 29 Aralık 1919 tarihinde yazdığı telgrafta,

> Ali Fuat Paşa'nın kumandadan ayrılmasını biz esasen hiçbir vakit kalıcı kabul etmedik. Ahmet Fevzi Paşa'nın asaleten kumandanlığa tayini mevzu-u bahis olamaz. Barışın yapılmasından evvel düşünülen ve tasdik edilen prensibin tatbike konması büyük mahzurlar doğurur. Harpte fayda gösteren yükselmiş kişilerin rütbesini küçültmek olamaz. Bu zamansız teşebbüsler, milli teşkilât için çalışmakta olan kişilerin iş başından ayrılmalarını ve bu suretle milli birliğin zarar görmesine yol açar.
>
> Açıkta kalmış muktedir subaylar, kolordular dairelerinde ve kolorduların emrinde, mıntıka ve mevki kumanlanlıklarına, askerlik şubelerine tayin olunarak tatmin edilebilirler.
>
> Küçük rütbeli subaylar ve tabiplerin ise bir an evvel gönderilmesi lâzımdır. 12. Kolordu'ya gelince: Bu kolordu, savaşmakta olan Kuva-yı Milliye ile işbirliği yapmış ve iki taraf arasında eylemli ve karşılıklı bir itimat doğurmuştur. Değişiklik katiyen arz değildir. Oradaki vaziyetin de böyle bir hale asla tahammülü yoktur.

dedim.

Efendiler, bu mesele üzerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün kumandanlarla haberleşerek dikkatlerini çekmiştim. Ocak ayı başında Ankara'da bulunan Fuat Paşa'ya olduğu gibi, Konya'da bulunan Fahrettin Paşa'ya da "Nurettin Paşa tayin olunacak olursa, kumandayı terk etmeyerek eskisi gibi vatana ve millete vazifenize devam etmeniz icap etmektedir. Dolayısıyla bu babta yapılacak tebligattan bize zamanında haber veriniz" emrini verdim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Tehdidi

Cemal Paşa Ocak ayı başlarında o tarihte Harbiye Nezareti başyaveri bulunan Salih Bey'i –8. Kolordu Kumandanı Salih Pa-

şa'dır- kendisinin iki mektubu, bu mektuplara ek olarak İtilaf Devletleri fevkalâde temsilcilerinin 24 Aralık 1919 tarihli ortak bir takririni ve bu takrire hükümetin verdiği cevap suretini beraber Ankara'ya gönderdi. Cemal Paşa bu mektuplarında da komuta değişikliği ve vazifeden alma düzenlemeleriyle ilgili prensibinden, kumandanlığa atadığı Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşaların vazifeleri başına gitmelerini sağlama gereğinden söz ediyor ve bilhassa "Ordunun mühim komuta makamlarında, son Milli Mücadele'ye açıkça katılmış olan kimselerin bizzat ve resmen bulunmaları, harice ve bilhassa yabancılara karşı, orduda siyasetin hâkim olduğu manzarasını verir ve bu da her halde kötü tesir eder. Nezaret bilfiil bu tesirlerin fiili baskısı ile karşı karşıyadır" diyordu. Yine istifasını tekrar ediyor ve bu defa, bu hâlde artık Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının gerçekleşmeyecek bir hayal olacağını haber veriyordu (Vesika: 216).

Efendiler, bu meseleye dair verdiğim cevapları şöylece özetleyebilirim, Görüşlerimizde isabet bulunduğu yolundaki kanaatinizi tekrar ederiz. Ferit Paşa'nın kötü idaresinin mirası olan Aydın cephesinin ve mıntıkasının ve oralardaki Kuva-yı Milliye'nin şimdiki ve gelecekteki vaziyetini, son derece alâka ile dikkate alıyoruz. Gelecek için ümit verici bir vaziyetin teminini düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşa'nın devlet ve millet nazarında, her türlü tenkitten muaf bulunduğu inancının müdafaası ana şarttır. Milli Mücadele esnasında her ne suretle olursa olsun ileri atılmış olanların, makam ve vaziyetlerinden uzaklaştırılmaları veya değiştirilmesi, fedakârlıklarının kabahat olarak telakki edildiğine atfolunur. Bu, bizim sonuna kadar değişmeyecek olan görüşümüze göre asla onaylanamaz."

Hükümetçe siyasi mahzurları bertaraf etmek için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa bizimle işbirliği yapabilme kabiliyetine sahip değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın hususi vazifeyle gezip dolaşırken, gittiği yerlerde ifade ettiği mantıksız sözleri bildirmiştik. Bunu kendisinden beklemem diye buyurmuştunuz. Ahmet Fevzi Paşa'nın arkadaşlara yazdığı hususi bir şifreli telgrafta "Ordu bugünkü anarşik vaziyettinde kaldıkça memleket için felâket muhakkaktır" diyor. Bu zat ordunun milli teşkilâtı desteklemesini anarşi telakki ediyor. Halbuki bilmek lâzımdır

ki, ordu, milli teşkilât kadrosunun haricinde değil, belki onun ruh ve esasını teşkil etmektedir."

Ahmet Fevzi Paşa'nın Gönen'de ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı bin müşkilatla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur. Bizimle görüşmeden tayin ettiğiniz iki kişinin kabul edilmemesi hakkındaki zaruri ve haklı düşüncelerimize karşı bir izzeti nefis meselesi yapmayınız. Bu, vatan ve millete sadakat ve bağlılıkla bağdaştırılamaz.

"İstifanız hâlinde, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının gerçekleşmeyecek bir hayal olacağı" hakkındaki kaydınızdan, Sadrazam'ın da dahil olduğu bütün kabinenin, meşrutiyet idaresine karşı olduğu anlaşılmaktadır. Pek mühim olan bu noktanın tamamıyla açıklanması rica olunur" (Vesika: 217).

İtilaf Devletleri'nin Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne Verdikleri Nota

Efendiler, şimdi Başyaver Salih Bey vasıtasıyla gönderildiğini arz ettiğim İtilaf Devletleri fevkalâde temsilcilerinin Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne verdikleri ortak takrirden de bir nebze bahsedeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalâde komiserleri, Karadeniz Ordusu Başkumandanı Sir George Milne (Sör Corç Miln) ile Osmanlı Harbiye Nâzırı arasında geçen birtakım yazışmalara Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çektikten sonra, "bu yazışmalardan açıkça anlaşılıyor ki, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkumandanı'nın, Paris Konferansı kararlarına uyarak verdiği talimatı tatbik edecek yerde, yüksek vazifesinin icap ettirdiği mesuliyetten kaçınarak, birtakım kabulü imkânsız mazeretler ve sebepler ileri sürmüştür.

Fevkalâde komiserler, Harbiye Nâzırı'nın aldığı vaziyetin yol açacağı vahim neticeler hakkında, Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çekmekle beraber, Karadeniz Ordusu Başkumandanı tarafından bildirilen konferans kararlarının tatbiki için ne gibi tedbirler almayı düşündüğünü öğrenmek ister.

Fevkalâde komiserler, vakadan haberdar olan İtilaf Devletleri Yüksek Meclisi'ni aydınlatmak üzere, Yüksek Meclis adına verilen emirlerin, Harbiye Nâzırı tarafından yapılmaması hususunu, Osmanlı Hükümeti'nin nasıl karşıladığını derhâl bildirmesini talep eder" diyorlar.

Efendiler, Osmanlı Hükümeti bu takrire verdiği cevapta, "İzmir'in işgalinin nasıl başladığını, karma komisyonun nasıl tahkikat yaptığını ve tahkikata kadar geçen zaman zarfında, Yunan yırtıcılığı karşısında halkın nasıl can ve namusunu muhafaza kaygısına düştüğünü; hükümetle ordunun daima araştırma komisyonunun adalet ve insafına güvendiğini ve yalnız, akan kanları geçici de olsa dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin, General Milne cenaplarına 23 Ağustos 1919 tarihli bir tezkere ile teklifte bulunmuş olduğunu zikrediyor. Bu teklifin, Yunan birlikleriyle Kuva-yı Milliye arasına Osmanlı birliklerinin yerleştirilmesinden ibaret olduğunu; ve bu teklifin reddolunduğunu" ifade ediyor.

Sonra, "İşgal bölgesinin Yunan birliklerinden gayr, İtilaf birlikleri tarafından da işgali teklifiyle alakalı 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki tezkereye ve bunların da cevapsız kaldığına" işaret olunuyor.

Bundan sonra da, "General Milne cenaplarının, sınır belirlenmesini gösterir tezkerelerinin (3 Kasım 1919) Harbiye Nezareti'ne gönderildiği noktasına temas edilerek, Harbiye Nazırı'nın böyle bir tebliğin kararlarını tatbike tek başına yetkili bulunmadığından, hükümete müracaatından ve hükümetçe de komiserlere arz-ı hâl edildiğinden" bahsolunuyor.

Daha sonra, geçici sınır çizgisine kadar Yunanlıların işgaline mâni olan kuvvetin halktan ibareti olduğunu söylüyor. Hükümetin ve ordunun halka mukavemet göstermekten aciz olduğunu beyan ederek meselenin âdil bir hâl çaresinin bulunmasını tekrar niyaz ettikten sonra "gerek hükümeti ve gerek Harbiye Nazırlığı'nı güya Yüksek Meclis kararlarını tatbik etmiyor gibi bir tahmetten vazgeçilerek, lütfedip kurtarmaya yardımcı olunması" yolundaki niyazlarına yüksek ihtiramlarını da ilave ederek cevaba son veriliyor (Vesika: 218).

Muhterem Efendiler, şimdi de Cemal Paşa'nın mektuplarında temas ettiği noktalara da işaret edeceğim.

Harbiye Nazırı, bize İtilaf Devletleri komiserlerinin takririni okuturken, bir taraftan da öteden beri yaptırmak veya bizi yapmaktan men etmek istediği noktaları tekrar ve teyit ediyordu. Cemal Paşa'nın arzularını bu defa anlatıp teklif ederken bu takriri de okutmak suretiyle, bizim ruh halimiz üzerinde tesirli olmayı düşündüğüne inanmak bilmem doğru olur mu?

Cemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin siyasi temayüllerinden bahsettikten sonra, "Hükümet, Wilson Prensipleri çerçevesinde kabul edebilecekleri ıslahatı vaat eden bir beyannameyi yakında yayınlayacaktır. Dahiliye Nâzırı'nı gücendirmemelidir, çünkü istifa eder. Bu takdirde buhran olur. Meclis açıldığında Dahiliye ve Hariciye Nâzırlarının değiştirilmesi muhakkaktır. Düşmanlar, Meclis'i açtırmamak istiyor. Hatta Muhipler Cemiyeti'nin Padişah'a müracaatla bu Meclis'in meşru olmadığını beyan ve feshini isteyecekleri haber alındı" diyor (Vesika: 219) ve mebusların Ankara'ya gelmesi meselesinden bahsediyor.

İşgalciler Harbiye Nâzırı'na Talimat Veriyor

Şimdi Efendiler, bu üç vesika muhteviyatını göz önünde bulundurarak hep beraber kısa bir tahlil yapalım:

Komiserlerin takrininden anlıyoruz ki, İtilaf Devletleri'nin Karadeniz Başkumandanı Mr. George Milne, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı, ona Cemal Paşa'ya, doğrudan doğruya kendi emri altındaymış gibi talimat ve emirler vermektedir. Cemal Paşa şimdiye kadar bize bundan bahsetmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve kabulü imkansız mazaretler ve sebepler ileri sürmüş olmaktan dolayı itham ediliyor.

Harbiye Nâzırı'nın aldığı emirlerin ne olduğunu kestiriyor ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü Kuva-yı Milliye mânidir... Kuva-yı Milliye, Harbiye Nâzırı'nın ve Hükümetin, Başkumandan Mr. George Milne'nin emirlerine ve talimatına uyarak verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor... İşte komiserler, Paris Konferansı adına, bunu kabul edilecek mahiyette bir mazeret ve sebep telakki etmiyorlar. Demek istiyorlar ki, hükümetseniz, Harbiye nâzırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve sebepler kabul değildir.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi, 2 Ekim 1919'da iktidar makamına geçti. Ondan evvel Ferit Paşa Kabinesi vardı. Buna göre, Kuva-yı Milliye ile Yunan birlikleri arasında, Osmanlı birliklerinin yerleştirilmesiyle ilgili, 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan Ferit Paşa Kabinesi'dir. İşgal bölgelerinin yalnız itilaf birlikleri tarafından işgaline dair 20-27 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi de yapan Ferit Paşa Kabinesi'dir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi henüz bir teklif ortaya koymuş değildir. Fakat bilakis Başkumandan Milne, 3 Kasım 1919 tarihinde düşmanların gireceği bölgenin sınırını çiziyor ve bu sınıra kadar Yunanlıların işgalinin temin hususunu Cemal Paşa'ya emrediyor. İşte Cemal Paşa'nın infaz ettiremediği emir bu oluyor. Teşekküre şayandır ki, gerek kendisi gerekse mensup olduğu kabine, nihayet iktidar makamına geldikten bir ay sonra, Kuva-yı Milliye'ye karşı aciz olduklarını yabancı komiserlere söyleyebilmişlerdir.

Efendiler, bu vesikalardan anlaşılması lâzım gelen en mühim ve en manidar nokta, bence kabinenin müşterek takrire vermiş olduğu cevabında komiserlerin, ileri sürdükleri noktalara olgun bir tevazuyla ve büyük nezaketle cevap verilirken, bir hususun asla dikkate alınmamış olmasıdır. O da, Efendiler; Mr. George Milne'nin Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı'na doğrudan doğruya emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hâl, ne milli teşkilâta karşı izzeti nefis meseleleri çıkaran Harbiye Nâzırı'nın ne de Osmanlı Devleti'nin istiklâlini temin etmek mesuliyetini yüklenmiş olan Kabine'nin izzeti nefis ve haysiyetine dokunuyor. Bu hâlin kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklâlini çoktan zedelemiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, "İstiklâlimize darbe vuran bu taarruz ve tecavüze vasıta olamayız" diye feryada cesaret edemiyorlar... Cesaret edemiyorlar Efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu yakında göreceğiz. Korkmamak için, insan haysiyetini ve milli gururun tecavüze uğrayamayacağı çevre ve şartlar içinde bulunmak lâzımdır. Buna ehemmiyet vermeyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için, hiçbir taarruza uğratılmaksızın muhafazası en büyük namus borcu olan mukaddesat hakkında çoktan laubali ve gayri-hassas olduklarına hükmetmekte hata yoktur!.

Hak Verilmez, Alınır!

İnsaf ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Milletin ve devletin şeref ve istiklâli temin edilemez.

"İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti Türkiye'nin müstakbel çocukları, bunu bir an hatırlarından çıkarmamalıdırlar."

Efendiler, Cemal Paşa'ya komuta değişikliğine ait noktalarda verdiğimiz cevabı arz etmiştim. Müsaade ederseniz, o cevabın baş tarafını teşkil eden diğer hususlar hakkındaki görüşlerimizi de özetleyeyim:

Esas noktalar üzerindeki görüşlerimiz şunlardı:

"1- İtilaf Devletleri'nin her biri, bütün Türkiye'den azami menfaatini temin etmek gayesindedir. Bu Türkiye'de güvenilir bir istinat noktasının elde edilmesini gerekli kılmaktadır. Yabancıların açıktan açığa aleyhte görünmelerinin ve gayrı-memnun görünmelerinin sebebini, Kabine'nin tarafsız tutumunda aramalıdır, aciz ve istinatsız olmasında aramalıdır.

2- Kabine, beyannâme yayınlamakta acele etmemelidir. Beyanname kabine mevkiini takviye ettikten sonra yayınlanmalıdır. Kabine'nin güçlü olması, her bakımdan Kuva-yı Milliye'ye dayandığı inancını verecek bir hareket tarzını benimsemesi ve bunu bütün dünyaya göstermesiyle mümkündür.

Meclis toplandıktan ve orada kuvvetli bir "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" vücut bulduktan sonra beyannameye sıra gelebilir. Herhalde beyannâme Barış Konferansı'na gidecek delegeler yola çıkmadan evvel, fakat gruplar görüş birliğine varılarak düzenlenmelidir. Çünkü böyle olmazsa hiçbir kıymet ve itibarı olmayacaktır. Bir de işe, kabul olunacak ıslahatı ilan etmekle başlamak doğru değildir. Bilakis, beyannâmede milletin istiklâli ve memleketin bütünlüğünden başlamak, ancak bunun temini şartına bağlı olmak üzere, hükümet işlerinin ana çizgilerini tespit etmek yerinde olur.

Bu beyannâmeye esas olacak mühim noktalar Sivas Genel Kongresi'nin beyannâme ve nizamnâmesinde mevcuttur. Orada, müstakbel sınırlar, devlet ve milletin istiklâli, azınlıkların hakları, yabancı himayesinin milletçe nasıl karşılandığı gibi hususlar açıklanmıştır. Böyle bir beyannâme şimdiden hazırlanır ve Meclis'in açılışında çoğunluk grubuyla görüşüldükten sonra ilan edilir. Uygun olanı budur.

3- Dahiliye Nâzırı'nın istifasıyla Kabine'de bir buhran doğmasına sebep görülmemektedir. Böyle bir düşünceden, Dahiliye Nâzırı'nı Sadrazam telakki etmekte olduğunuz mânâsı çıkar. Bir kabinede buhran ancak hükümet başkanının istifasıyla çıkabilir. Kabine'nin Dahiliye Nâzırı Şerif Paşa'ya, onun da Ferit Paşa'ya tâbi olduğu anlaşılıyor.

Meclis açıldıktan sonra Dahiliye ve Hariciye Nâzırlarının kesin olarak değiştirilecekleri yolundaki işareti anlayamadık. Bu nâzırlar şimdiden böyle bir vaatte bulundular mı?

Düşmanların Meclis'i açtırmak istemeyecekleri tabiidir. Yalnız Padişah'ın Meclis'i feshetmesi ihtimali de düşünülebilir mi? Eğer böyle bir ihtimal varsa, o hâlde Meclis'i İstanbul'da dağıtmak ve milleti Meclis-i Mebusan'sız bırakmak için mi topluyoruz? Bu bakımdan, Padişah'ın bu babtaki görüşlerinin heyetimizce kesin olarak şimdiden bilinmesi lâzımdır ki, mebuslarının İstanbul dışında emin bir mahalde toplamak için teşebbüslerde bulunalım. Aksi hâlde "Meclis İstanbul'da toplanmak yüzünden yukarıda belirtilen vaziyetlere düşerse, bunun mesuliyeti İstanbul'da toplanmasını ısrarla isteyenlere ait olacaktır."

4- Mebusların görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmeleri faydalıdır."

***

Ankara Halkına Verdiğim Konferans

Efendiler, beni cidden, samimi, parlak ve emniyet verici hislerle karşılamış olan muhterem Ankara halkı ile daha yakından tanışmak ve onlarla görüşmek bir vazife hükmünde idi. Onun için görüşmek üzere davet ettiğimiz mebusların gelmelerini beklediğimiz günlerde, toplanmış olan muhterem Ankaralılara bir konferans vermiştim (Vesika: 220).

Bu konferansa zemin oluşturduğum noktalar üzerinde kısaca konuşayım:

Wilson Prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiye ile ilgili olanları vardı. Zaten mağlup olan ve mütareke anlaşması imzalamış Osmanlı Devleti bu prensiplerin gönül okşayıcı ve göz aldatıcı manzarasıyla bir zaman oyalandı.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin maddeleri ve bu maddeler arasında bilhassa yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın geri kalan kısmını düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya kâfiydi.

İstanbul'da birbiri ardınca gelen ve âciz kimselerden kurulmuş olan kabineler şerefsiz, haysiyetsiz ve sûfli manzaralarıyla, suçsuz ve mütevekkil milletin timsali olarak tanındı; itibara

lâyık görülmemeye başlandı. Bu yüzden dünyanın medeni devletleri medeniyetin icaplarını unutacak kadar laubali oldular. Öteden beri Türk milleti aleyhinde bütün dünyada yapılan en mantıksız propagandalar, her zamankinden ziyade kulak vermeye değer görüldü.

Dokuz aydan beri başlayan milli uyanış ve faaliyet, vaziyeti ve manzarayı değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, kurulmuş olan birliği muhafaza ve ederse ve istiklâli için fedakârlıktan çekinmezse başarı muhakkaktır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınmış olan kararlar, milletin gerçekleştireceği maksatların temelini oluşturur.

Ferit Paşa Kabinesi'ni düşüren millettir. Fakat Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni iktidar mevkiine getirmiş olma mesuliyeti millete ait değildir. Bununla beraber anlaşma vaziyetindeyız.

Ankara'ya Gelen Mebuslarla Görüşmelerim

Efendiler, şimdi Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan temas ve görüşmelere gelelim:

Mebuslar, aynı günde veya günlerde toplu olarak bulunamadılar. Teker teker veya küçük gruplar hâlinde gelip gittiler. Bu kişilerin veya heyetlerin hepsine, ayrı ayrı ve hemen hemen aynı temel noktaları günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hâsıl oldu.

Her şeyden evvel, manevi kuvvetin, kalp ve vicdan gücünün yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu gücü attırmak üzere;

Evvela dahili ve harici vaziyetin emniyet ve ferahlık verici mahiyette gelişen noktalarını ve yönlerini araştırarak izah ve ispata çalıştık.

Sonra, belirli bir maksat etrafında şuurlu ve azimkârana birleşmenin sarsılmaz bir kuvvet olduğu hakikatini, yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir toplumun yaşamasının ve saadetinin, ancak emelde ve çalışmalarının gerçekleştirilmesinde tam bir birlik hâlinde bulunmasına bağlı olduğunu izah ettik. "Vatanın kurtuluşu, istiklâlin temini" hedefine yönelmiş bulunan milli birliğimizin, köklü ve düzenli bir teşkilâtın mevcudiyetine ve teşkilâtı iyi sevk ve idare edecek muktedir kafaların ve enerjilerin, bir tek beyin ve bir tek enerji hâlinde birleşmiş ve kaynaşmış olması-

na bağlı bulunduğunu söyledik. Bu münasebetle, İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusan'da kuvvetli ve dayanışma içinde bir grubun teşkil edilme zaruretini meydana koyduk.

Millet, tarihin ancak devletlerin yıkılış ve çöküş gibi bunalımlı zamanlarında kaydettiği çok mühim ve tehlikeli anları yaşıyordu. Böyle anlarda, talih ve mukadderatını bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, gelecekleri meçhul ve felâketlerle doludur.

Türk milleti bu hakikati anlamaya başlamıştı. Bu idraki neticesiydi ki, kurtuluş ümidi vaat eden her samimi işarete koşmaktaydı. Fakat uzun asırların uyuşturucu idare ve terbiyesinin tesirinden bir toplumun bir günde, bir senede kurtulup azat edebileceğini düşünmek ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple, vaziyeti ve hakikati bilenler, ellerinden geldiği kadar mensup oldukları millete ışık tutup yol göstererek, ona kurtuluş hedefine yürümekte önderlik etmeyi en büyük insanlık vazifesi bilmelidirler.

Türk Milletinin Arzusu: İstiklâl

Türk milletinin kalbinden, vicdanından doğan ve ilham alan en esaslı, en bariz arzu ve iman belli olmuştu: Kurtuluş!...

Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün ufuklarında yankılanmaktaydı. Milletten başka bir izahatta bulunmaya mahal yoktu. Artık bu isteği ifade etmek kolaydı. Nitekim Erzurum ve Sivas Kongrelerinde milli arzu billurlaştırılmış ve ifade olunmuştu.

Bu kongrelerde alınan kararlara sadık olduklarını beyan ettikleri için milletçe vekil seçilen kimseler, her şeyden evvel, bu kararlara bağlı şahıslardan oluşan ve bu kararları ilan eden cemiyetle ilişkili bulunduklarını gösterir ad taşıyan bir grup kuracaklardı, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu." ... İşte bu grup, milli teşkilâta ve dolayısıyla millete dayanarak, her nerede olursa olsun, milletin mukaddes mücadelesini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti.

Misak-ı Milli Hazırlanıyor

Efendiler, milletin emel ve maksadını kısa bir programın temelini oluşturacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misak-ı Milli adı verilen bu programın ilk karalamaları

da bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu ilkeler hakikaten toplu bir surette yazılmış ve tespit olunmuştur.

Efendiler, görüştüğümüz her zat veyahut zevat bizimle fikir ve kanaat birliği yaparak ayrılmışlardı. Fakat İstanbul Meclisi'nde "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" diye bir grubun kurulduğunu işitmedik. Niçin?! Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü Efendiler, bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler imansız idiler... korkak idiler... cahil idiler.

İmansız idiler; çünkü milli mücadelenin ciddiyet ve katiyetine ve bu mücadelenin dayanağı olan milli teşkilâtın sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler; çünkü milli teşkilâttan olmayı tehlikeli görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü tek kurtuluş dayanağının millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişah'a dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, mülayim ve nazik davranarak büyük gayelerin gerçekleştirilebileceği gafletini gösteriyorlardı.

Milli Mücadeleyi Küçümseyenler

Bundan başka Efendiler, nankör ve bencil idiler... Milli fikir ve milli teşkilâtın kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti küçümsüyorlardı. Vücut bulmuş olan vaziyet ve mevcudiyetin kolayca elde edilmiş olduğu zannına ve anlamsız korkusuna kapılmakla, çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı...

Erzurum'da, Sivas'ta telaffuz olunmuş, tespit olunmuş bir isim aynen kabul etmek, zül olmaz mıydı?! O isimden daha anlamlı bir isim mi yoktu?!

Evet, işittik Efendiler; varmış, "Fellâh-ı Vatan Grubu".

Efendiler, mâziye ait safhaları ve hadiseleri burada beyan edebileceğim çerçeve dahilinde, hakikate uygun olarak tespit etmek azmindeyim. Bu sebeple tam üzerinde bulunduğumuz noktaya dair bir hususu da büyük bir samimiyetle bilgilerinize sunacağım.

Ankara'da Toplanma Fikri

Ben, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da taarruza uğrayacağını, dağılacağını, kesin olarak bekliyordum. Böyle bir vaziyet

karşısında alınacak tedbiri kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve gerekli düzenlemelerimiz de başlamıştı: Ankara'da toplanmak...

İşte bu vazifeyi yaparken, milletçe yanlış anlaşılmaya yol açmamak için tedbir olarak da bir şey düşünmüştüm: Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na seçilmek. Bundan maksat, dağıtılan mebuslarını, Meclis-i Mebusan Başkanı sıfat ve yetkisiyle davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak görünüşü muhafazada ve geçici olarak faydalı olabilirdi. Fakat herhalde buhranlı zamanlarda, faydası geçici de olsa, her türlü tedbirin alınmış olması lüzumsuz addedilemez...

Hakikatte İstanbul'a gitmeyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin zaman kazanacak ve vaziyet bir süre için uzakta bulunuyormuşum gibi ayarlanarak, Meclis Başkan Vekilleri vasıtasıyla idare olunacaktı.

Bu tedbirin tatbiki, elbette Meclis'e giden ve hakiki vaziyeti idrak etmiş olması lâzım gelen arkadaşların yardım ve gayretleri ile mümkün olabilecekti.

Efendiler, bu hususu lâzım gelen kimselere söyledim. Düşünce ve görüşlerimi uygun buldular. Bu yolda çalışacaklarını vaat ve temin ederek İstanbul'a gittiler.

Fakat pek az, belki bir veya iki arkadaştan başkasının, bu fikri telaffuz dahi etmediklerini öğrendim.

Bu meselede hâkim olan muhakeme ve mantık şuymuş: Bunca mebus içinde meclis başkanı olabilecek liyakatta bir adam bile yok mudur ki, Meclis'te bulunmayan bir mebusu kendi yokken başkan seçeceğiz... Meclisi teşkil eden sayın üyeleri bu kadar liyakatsiz göstermek, yabancılar üzerinde kötü tesir yapmaz mı?

Bir başka mantık da, Meclis Başkanlığı'na, Kuva-yı Milliye Başkanı'nı seçmek daha ilk günden Meclis üzerine şüphe ve taarruzu çekme fırsatı vermektir. Bu da akıl kârı olamaz.

Böyle muhakeme ve mantık yürütenlerin, bana pek de uzak insanlar olmadığını görenler, susmayı tercih etmişler...

Efendiler, itiraf etmeliyim ki bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sonra beni küçük bir müşkille karşılaştırmıştır. Bu ciheti de sırası gelince arz edeceğim.

***

Harbiye Nâzırı'nın Azledilmesi Teklifi ve Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde açılmıştı. Yaklaşık bir ay sonra, Harbiye Nâzırı'nın 21 Şubat 1920 tarihli telgrafını aldım. Aynen arz ediyorum:

Geciktirilmesi sorumluluğu gerektirir

Harbiye, 21.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

İngilizler, hükümete verdikleri bir notada, benimle Cevat Paşa Hazretlerinin vazifeden çekilmemizi talep ettiler. Kabinece şiddetli bir red cevabı verildiyse de, vaziyet Kabine'nin yerinde kalmasını ve yalnız benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi icap ettirdi.

Harbiye Nezareti'ne Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabine'yi müşkil vaziyete sokacak bir harekette bulunulmamasını rica ederim. Aksi hâlde vaziyet, tasavvur buyurduğunuzdan daha tehlikeli olur.

Harbiye Nâzırı
Cemal

Bu telgraf 22 Şubat'ta elimize geçmişti. Hemen telgraf başında, saat 11.30'da şu telgrafı yazdım:

Harbiye Nâzırı Cemal Hazretlerine

1- Verilen notayı aynen lütfeder misiniz?

2- Yapılan teklifi yerine getirmekte acele etmeyiniz. Notayı inceledikten sonra görüşlerimizi arz edeceğim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa'nın, imzasını gizleyerek verdiği cevap şuydu:

Çok Aceledir

Kadıköy, 22.1.1920

Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Notanın kısaltılmış sureti aşağıdadır:

1- Özel olarak seçilmiş subayların Kuva-yı Milliye kurmaylıklarına gönderilmeleri,

2- 14. Kolordu'dan bir kısım erleri ayırıp terhis etmek suretiyle Kuva-yı Milliye kurmaylıklarına gönderilmeleri,

3- Top kaması ve benzer malzemelerin kaçırılması,

4- Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun iadesini geciktirmek,

5- Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e alay nakletmek,

6- Bursa'dan Bandırma'ya bir alay nakletmek,

7- Bu işlerde Harbiye Nâzırı ile Genelkurmay Başkanı'nın şahsen rolleri olduğu anlaşılmıştır. Kırk sekiz saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyuruluyor ki, Aydın cephesi meselesi bu notada mevzu-u bahis bile değildir. Bu notaya cevaben; bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü mesele benim zamanımda değildir. Ben müracaatları üzerine iade ettim. Beşinci meselede, Tümen Kumandanı'nı değiştirdim. Altıncı mesele, Ahmet Anzavur meselesi de asayişi ilgilendirir. Bu babta yazışmalarımız vardır. Şimdi de dosyalar tetkik olunursa anlaşılır, denildi. Kabul etmediler. Bunun üzerine üç şık mevzu-u bahis olundu: Notaya birinci cevaptan sonra cevap vermemek ve hükümlerine kulak asmamak, Kabine'nin toptan istifa etmesi, benim istifam. Birinci madde hâlinde, burada bir skandal çıkmasından korkuldu. İkinci madde hâlinde, zaten istediklerinin olacağı ve Ferit Paşa'nın Kabine'ye gelmiş olacağı düşünüldü. Bu bakımdan, benim istifam ile Nezaretin vekâletle idare edilmesi tercih edildi. Her hâlde, kararınızın evvela bana tebliğini rica eder, sizlere derin hürmetlerimi sunarım efendim (Korgeneral Cemal).

Başyaver
Salih

Cemal Paşa bu notada Aydın cephesinin mevzu-u bahis olmadığını işaret etmekle bilmem ne murat ediyor? Şüphe yok ki, mevzu-u bahis olan Aydın cephesidir, ona yardımdır ve Kuva-yı Milliye'dir. Yalnız, Cemal Paşa imasıyla bütün bunlara sebep olanın Heyet-i Temsiliye olduğunu anlatmak sevdasındadır.

Cemal Paşa'ya, bu telgrafına cevaben yazdığım telgrafta şu emri verdim:

22.2.1920

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

Vazifeden çekilmek suretiyle İngilizlerin talebine uymanız, öyle vahim bir vaziyet yaratır ki, sizin aksi hâlde ortaya çıkacağını düşündüğünüz tehlikeden daha vahimdir. Bundan başka,

Heyet-i Temsiliye'nin bir temsilcisi vaziyette olan siz zat-ı devletlerinin, Heyet-i Temsiliye'nin haberi olmaksızın ve onun görüşüne uymayarak çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi zorla vazifeden ayırmaları ihtimali bile bizim hesabımızdadır ve hemen tedbirleri alınmıştır. Bu vaziyete göre evvela notayı aynen bildiriniz, sonra ahvalden malumat vererek kararımızı beklemeniz ve sarsılmaz bir metanetle mevkiinizi muhafaza buyurmanız kati talebimiz olmaktadır.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal"

Ali Rıza Paşa'ya da şu telgrafı yazdım:

Ankara, 22.1.336

Yüce Sadrazam Hazretlerine

İngilizlerin, Harbiye Nâzırı'nın ve Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesini talep etmeleri, devletin siyasi istiklâline kesin bir taarruzdur. Bu taarruz, bir müddetten beri memleketimizin taksimi ve siyasi mevcudiyetimizin imhası yolunda dünya efkâr-ı umumiyesinde süregelen tartışmaların kesin bir karar kavuşmuş olması neticesi midir? Yoksa siyasi mevcudiyetimizin imhası yolunda vuku bulacak teşebbüslerin ne netice vereceğini keşif için yapılmış bir teşebbüs müdür? Yoksa İtilaf Devletleri'nin alıştıkları gibi, bir diğerinin onayını ve kararını almaya lüzum görmeksizin, tek başına nüfuz kullanma yolunda herhangi bir hareket midir? Bunları ayırt edebilecek bilgiye sahip değiliz ve sahip olamayız. Aynı şekilde Yunanlıların Salihli cephesinde başlayan taarruzlarının bu teşebbüslerle münasebetini de tayin edemeyiz. Fakat siyasi istiklâlimiz vuku bulan bu apaçık kastı devletçe kabul ve milletçe sükut edersek, siyasi mevcudiyetimizin aleyhinde en kötü kararlara ve icraata kendi tarafımızdan yol verilmiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Bununla beraber, İngilizlerin İstanbul'da muhtemel taarruzları ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun, dahili ve harici nazarda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayandığı bilinen hükümetin, bu teklifi şiddetle reddedip Nâzır ile Genelkurmay Başkanı'nı muhafaza etmesi kesin talebimizdir. Bunun haricinde gösterilecek bir uysal tavır, yalnız milletin istiklâline ve mevcudiyetine aykırı olmaz; fakat hükümeti millete karşı vermiş olduğu taahhütten dönmüş ve istiklâl uğrundaki milli mücadelemizi geciktirmiş ve güçleştirmiş bir vaziyetine de koyar. Bununla beraber hükümet kabul etse dahi biz, hükümetin heyetimize karşı taahhütlerini ifa etmemekle, milletten

aldığı kuvvetini tamamen ziyan etmiş olduğunu ve istiklâlimizi ortadan kaldıran tavır ve hareketlerinden dolayı hükümeti mesul addetliğimizi ilan etmek mecburiyetinde kalırız. Hükümetin mukavemeti hâlinde, İngilizler Harbiye Nâzırı'nı zorla vazifeden almak ve bütün hükümeti düşürmek yoluna bile teşebbüs etseler, vaziyet gerek harice ve gerek dahile karşı, onların emriyle Nâzır'ı feda etmek şıkkından daha müsaittir. Vaziyetin safhaları hakkında bir iki saate kadar siz Sadrazam Hazretlerinin cevabını istirham ederiz. İstanbul ile haberleşme, İngilizler tarafından men olunursa, milli istiklâl uğrunda, milli ve dini cihat ilan etmek yolunda ilerleyeceğiz!

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Aynı günde Cemal Paşa'ya, bu telgrafı yazdım:

Zata mahsus ve fevkalâde aceledir.

22 Ocak 1920

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Hazretlerine

İngilizlerin emri neticesi olarak Harbiye Nezareti'ni terk buyurdukları anlaşılıyor. Devlet ve milletimizin istiklâlini tehlikeye düşüren bu çekilme hâlini ne olursa olsun kabul etmemek sizin ve bizim vazifemizin icabıdır. Biz vazifemizi sonuna kadar ifa etmek için her türlü tedbiri alıyoruz. Sizi de makamınıza oturup nezaretinizi ifa etmek suretiyle vazifenizin ifasına davet ederiz. Eğer şahsi bir sebep veya içtihadi herhangi bir sebeple durmak istemiyorsanız İngilizlerin notası üzerine değil, özgür bir milletin nâzırına uygun olan şekilde ayrılırsınız. Meseleyi şahsi bir görüş açısından değil, bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin başlangıcı olabilir bakış açısından muhakeme etmenizi rica ederiz. Nezaretten bu suretle çekilmeniz, İngilizlerin müdahalesini ve milli istiklâlin tehlikeye düşmesini kolaylaştıracaktır. Eğer vazife başına gelmemekte ısrar ederseniz, İngilizlerin milli istiklâli ihlal ettiğini ilan ederken, Harbiye Nâzırı'nın da vatani vazifesini ifa etmemekten mesul olduğunu ağır bir suretle ilave eylemek mecburiyetindeyiz. Notada yazılanları bir gün sonra bildirmeniz ve şu anda heyetimizle temasa geçmeyerek surette uzaklaşmanız vaziyeti ağırlaştırmaktadır. Cevap vermenizi talep ve rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Sadrazam ile telgraf başında şu haberleşmeler cereyân etti:

Babıâli, 22 Ocak 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın Kabine'den çekilmesi ve Erkan-ı Harbiye Başkanı Cevat Paşa'nın değiştirilmesi, yalnız İngilizler tarafından talep olunmamıştır. İngiltere, İtalya ve Fransa temsilcileri Babıâli'ye ortak bir ultimatom vererek gerekçe göstererek kırk sekiz saat zarfında bu talebin yerine getirilmesini istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında Kabinece etraflıca görüşmeler yapıldıktan sonra toptan çekilmeye karar verildi. Meclis-i Mebusan toplanmış olsaydı Kabine'nin başka türlü hareket etmesi mümkündü. Tekliflerini geri aldırmak üzere üç devlet temsilcilerinin nezdinde ileri sürdükleri sebeplerin reddiyle lâzım gelen teşebbüslerde bulunuldu. Temsilciler tekliflerinde ısrar ettiler. Kabine'nin istifası gerçekleşmişken Cemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın henüz görüşmelere başlayamadığı bir zamanda Kabine'nin çekilmesi vatanın milli menfaatlerine aykırı olacağını belirterek ve böyle bir buhranlı zamanda Kabine'nin istifasının İstanbul'u Anadolu'dan ayırmaya kadar varıp gayet vahim neticeler doğuracağını ileri sürerek, kendi istifasıyla meselenin hall olunmasını tercih etmiştir. Meselenin safhaları bundan ibarettir. Meclis-i Mebusan'ın, nihayet bir iki güne kadar çoğunluğu sağlayarak toplanması muhakkak olduğundan hükümet her türde hususu Meclis'in gözü önüne koyacaktır. Tarafınızdan bu babta hiçbir teşebbüste bulunulmaması. Çünkü söz sahibi Meclis-i Mebusan'dır. Vekiller vaziyetin vahametini idrak ettikten ve yaptıklarının doğruluğuna kani olduğundan, ehvenişerri seçmiştir. Müdahalelere nihayet verileceği Cumartesi sabahına kadar bildirilmediği hâlde Kabine'nin iktidar mevkiinden çekileceği ve bundan doğacak hadiselerin mesuliyetinin kendisine ait olmayacağı beyan olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, Sadrazam Paşa kendilerine hakaret edene değil, bize dehşetli ultimatom veriyor.

Kongre, 22.1.1920

Sadrazam Paşa Hazretlerine

Yüksek şahsınızın telgrafları üzerine, Heyet-i Temsiliyece bir karar alınması için evvelimizde ültimaton suretinin aynen bildirilmesine kesin ihtiyaç vardır. Bunun lütfen tebliğini arz ve rica ederim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23.1.1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne

C: Görüşüldükten sonra bildirilecektir.

Sadrazam
Ali Rıza

Burada söylemeliyim ki hükümet bu nota suretini aynen bize vermek istememiş ve vermemiştir.

Sadrazam'a verdiğim cevap şudur:

22.1.1920

Sadrazam Hazretlerinin Yüksek Katına

Ultimatom suretini gördükten sonra kesin kararı arz edeceğiz. Fakat vaziyet değerlendirilirken dayanılan esaslarda, hükümetle aramızda görüş farkı vardır ki evvela onu bertaraf etmek isteriz. Hükümet bizim sunduğumuz hususları kendi işlerine müdahale şeklinde telakki etmiş, yani hariçten gelen müdahaleleri bir tarafa bırakarak, bir dahiliye meselesi önünde bulunduğunu zannetmiştir. Vakayı, yalnızca yabancıların bir nâzırı değiştirebilmesi bakımından düşünmek lâzımdır. Ayrıca sanıldığı gibi Harbiye Nâzırı'nın şahsı da mevzu-u bahis değildir. Aynı vaziyette diğer bir nâzır ve herhangi bir zat olsa, vaka aynı şekilde değerlendirilecekti. Diğer taraftan nâzırın değiştirilmesini emreden kuvvetin, Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına ve hükümetin açıklamalarından sonra Meclis-i Mebusan'ın bir karar almasına müsaade edip etmeyeceği de şu anda meçhuldür. Meclis-i Mebusan söz sahibi olmazdan evvel emrivâkiler birbirini izler, hariciye meselelerinin mahiyetine uygun tedbirlerin alınması gecikirse, bundan doğacak mesuliyetin de heyetimize ait olamayacağını kabul edersiniz. Meclis-i Mebusan gerçekten toplanır ve vazife yapmaya başlarsa, hükümete hiçbir şey için müracaat etmeyeceğiniz tabiidir. Notayı

yalnız İngilizlerin değil, İtilaf Devletleri'nin ortaklaşa tebliğ etmesi, bu hariciye meselelerinin ehemmiyetini kavramak için ayrı bir sebeptir.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Cemal Paşa, son telgrafımıza, 23/24 Ocak'ta verdiği cevapta, çekilmesinin zaruretinden ve Milli Meclis'in nasıl bir hareket tarzı içinde olacağını beklemek lüzumundan bahsediliyordu (Vesika: 221).

Efendiler, aynı gün öğle vakti Ankara, Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursa'da bulunan kumandanlara, vaziyet ve görüşümüz bildirilerek dikkatleri çekildi ve düşünceleri soruldu (Vesika: 222).

İstanbul'daki 10. Kafkas Tümeni Kumandanı Kemalettin Sami Bey'e de (Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'dır), ayrıca şu emri verdim:

22.1.1920

10. Kafkas Tümeni Kumandanlığı'na

Hemen Rauf Bey'i bularak, vaziyeti beraber ve emniyet dahilinde takip etmenizi rica ederiz. İngilizlerin talebini yerine getirmek katiyen caiz değildir. Buraca o bakımdan acil tedbirler alındı. İstanbul'daki telgraf haberleşmelerini teminat altına almanız lâzımdır (Vesika: 223).

Mustafa Kemal

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami, Câmi Bey ve bütün mebuslara da Kafkas Tümeni Kumandanı Kemal ve Müstahkem Mevki Kumandanı Şevket ve Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Beyler vasıtasıyla ve şifreli telgrafla şu tebliğde bulundum:

22.1.1920

İngilizler, Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın vazifeden çekilmesini talep etmişlerdir. Bu teşebbüs, devletin istiklâl aleyhinde kesin bir harekettir. O hâlde, bu teşebbüs aleyhine milletin göstereceği icap edeceği harekât istiklâlinin muhafazası bağımsızlığın korunması için yapılacak bir cihat olacaktır. Bu mücadelenin ilk devresinde vazife, milletin vekillerinindir. Mebuslar, Kabine üyelerinin mevcudiyetine müdahale ve tesir etmek suretiyle devletin siyasi istiklâli aleyhine, İngilizlerin girişmiş oldukları taarruzları,

dahile ve harice karşı kesinlikle ve hemen reddeylemek mecburiyetindedir. Bunun nasıl yapılacağını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat icraattaki şu noktaların mutlaka temin etmek icap eder:

Evvela Meclis'in feshi hakkında bir padişah iradesinin Meclis'te ansızın okunması ihtimaline maruz kalınmamalıdır. Eğer bu ihtimalin gerçekleşmesi kesin olarak önlenemezse, mebusların çalışmalarını hususi toplantılar hâlinde devam ettirmeleri de kâfidir. İkincisi, devletin siyasi istiklâli aleyhine kesin bir hareket vuku bulduğunu, Barış Konferansı'na, Avrupa milletlerine, İslam alemine ve memleketin her bir yanına ilan etmek lâzımdır. İngilizlerin saldırıları geri alınmadığı takdirde, Meclis'in vazifesi, Anadolu'ya geçmek ve milli iradeyi üzerine almaktır. Bu icraat, bütün milletin kuvvetlerini kendisinde toplamış olan Kuva-yı Milliye tarafından her vasıta ile teyit olunacaktır. Şimdiden lâzım olan tedbirler alınmıştır.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Bu tebliğ sureti, aynen bütün kumandanlara bildirildi.

Efendiler, ayrıca Rauf Bey'e de 23 Ocak 1920'de, 10. Kafkas Tümeni Kumandanı vasıtasıyla yazdığım şifrede, "Harbiye Nâzırı'nın vazifeden çekilmesi bir emri vâki olmakla beraber, meselenin ehemmiyeti bâkidir" dedim. İtilaf Devletleri'nin temsilcileri, hükümeti istedikleri gibi kurma yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclis'in itimat edeceği bir hükümete de aynı suretle muamele etmelerine misal hazırlanmış oluyordu. Hükümetin, milleti ve basını haberdar etmeyerek, bir kabine meselesi yapmayarak buna boyun eğmesi, milletin istiklâlini tehlikeye düşürüyordu. Hadiseyi kapatmayarak, hükümeti Meclis-i Mebusan'da milletin istiklâlini muhafaza edemediğinden alenen düşürmek lâzım idi. İşte, bütün bunları Rauf Bey'e yazdım (Vesika: 224).

Aynı tarihte, 10. Kafkas Tümeni Kumandanı ile Rauf Bey'e şu ortak direktifi vermiştim:

Hükümetin mukavemet ederek, Barış Konferansı'nı Kuva-yı Milliye'den dolayı Türk Hükümeti'ni düşürmeye karar verdiğini, bütün dünyaya karşı ilana mecbur etmek lâzımdır. Kabine'nin, eski kabinelerde olduğu gibi milli istiklâlden sükunette fedakârlık etmesi, kendi şahsiyeti itibarıyla zaafını, idrak

ve kavrayış itibarıyla da asla itimada şayan olmadığını bir daha açıkça göstermiştir. Bu kadar muğlak meseleleri, karakter ve fikir yapısı bakımından bu mertebe zayıf kimselerle idare etmeye çalışmak artık gayrı-mümkündür. Bu bakımdan, Kabine'nin son meseleden dolayı düşürülmesi lâzımdır. Bütün milletin itimadına lâyık bir kabinenin iktidar mevkiine gelmesi yolunda çalışınız (Vesika: 225).

Anadolu'da Bulunan Yabancı Subayların Tutuklanması Kararı

Efendiler, yabancıların İstanbul'da taarruzlarını artırarak nâzır veya mebuslardan bazılarını tutuklamaya başlamalar ihtimaline binaen, Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmalarına karar verdim. Bu kararımı ve buna göre tedbirler alınması lüzumunu, 22 Ocak 1920 tarihinde, Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki Kolordu Kumandanları'na, "zata mahsus" olarak şifre ile emrettim (Vesika: 226).

Efendiler, mebuslara yazdığım telgrafa, Vasıf, Rauf, Bekir Sami Beylerin ortak imzasıyla cevap geldi. Bu cevapta, Meclis resmen çalışmalara başlayınca, mevcut mesele sebebiyle Kabine çekilecektir. O zamana kadar vaziyetin emniyeti için Kabine'nin işbaşında kalması lâzımdır. Siz hareket ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Görüşlerinizin her makam nezdinde hakkıyla müdafaa edileceğine itimat ediniz denilmekteydi (Vesika: 227).

Ben, ne hükümete ne de Meclis'e bir şey yazmaya karar vermiş ve işi artık muhterem mebus arkadaşlarımıza bırakmıştım (Vesika: 228).

Efendiler, İstanbul'daki şahısların hareketlerini ne gibi nasihatlara göre tanzim ettiklerini belirtebilmek için şu kısa malumatı arz edeyim:

Filan siyasi temsilci, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk dostuymuş. Bu zat çok samimi ve dokunaklı bir dille demiş ki, "Eğer Harbiye Nâzırı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal edilecekti. Kuva-yı Milliye'nin gösterdiği sükunet ve metanet bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana itimat edin. Hakaret varsa, yapanlar utansın. Belki daha başka delilikler olacaktır. Fakat siz sakın delilik etmeyin."

İstanbul'daki şahıslar, "Biz bu sözlerin samimiyetle söylendiğinden şüphe etmiyoruz" diyorlardı (Vesika: 229).

Meclis-i Mebusan Başkanlığım Meselesi

Efendiler, mebuslar İstanbul'da toplandıktan bir hafta sonra, Başkanlık Divanı ve bu münasebetle Meclis Başkanlığı'na dair görüşmelere başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben Meclis Başkanı seçilmeyi, bazı faydalarına binaen bir tedbir telakki etmiş ve icap eden kimselere düşüncelerimi de bildirmiştim. İşte arz ettiğim gibi, bu mesele üzerinde görüşülmeye başlandığı günlerde, 28 Ocak 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde, Rauf Bey tarafından gönderilen yazılarda birtakım görüşlerden sonra, "Biz çok büyük bir mahzur doğuracak olan bu ciheti ileri sürmekten vazgeçiyoruz" denmekte (Vesika: 230) ve ".... hususi, gizli bir toplantıda yeniden mevzu-u bahis oldu. Şeref Bey, seçilmenizin faydalarından bahsetti. Seçim hususunda oyların dağılacağı yeniden kesin olarak hissedildiğinden, sizin milletin başında, Milli Meclis'in koruyucusu olarak kalmayı zaten tercih buyurduğunuz tarafımızdan söylendi. Yüksek şahsiyetiniz hakkında alkışlarla içten gösterilerin yapıldığına şahit olundu. Genel toplantıda Reşat Hikmet Bey Meclis Başkanı; Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülaziz Mecdi Efendi ikinci başkan vekili seçildiler" haberi verilmekteydi.

Efendiler, benim başkanlığımdan bahseden demek ki, yalnız Şeref Bey oluyor. Diğer kişiler tarafından ne maksatla başkanlığa seçilmemin mevzu-u bahis edildiği, gizli olduğu bildirilen toplantıda, ima yoluyla bile söylenmiyor. Ciddi gerekçelere dayanarak benim başkanlığımı mevzu-u bahis etmeliydiler. Ondan sonra oyların dağılıp dağılmayacağını incelemeliydiler. Yalnız, Şeref Bey'in konuşması üzerine oyların hangi tarafa temayülüne hüküm vermekte isabet olmayabilirdi.

Rauf Bey'in başkanlık meselesine ait izahatına verdiğim cevapta demiştim ki; Belirtilen mahzurlar evvelce etrafıyla düşünülen şeylerdir. Benim başkanlığımı mevzu-u bahis eden sebepler malûmdur. Kuva-yı Milliye'nin millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek, Meclis fesh olunduğu hâlde başkanlığa ait vazifeleri emniyetle yerine getirmek, hayatımızla karşılığı ödenemeyecek bir barış teklifi karşısında milli bir ayaklanma yapılırsa, başkanlık vaziyetiyle milletin maddi ve manevi kuvvetlerini müdafaaya yönlendirecek mülahazarlarıdır. Değerlendirmelerinizden müdafaaya taalluk eden bu sebeplerin bugün

İstanbul çevresinde ihmale şayan addedildiği anlaşılıyor. Eğer isabetsiz değerlendirmelerden, milli müdafaada şimdi ve gelecekti noksan hâsıl olursa, mesuliyet hata edenlere ait olur. Şahsen benim bu hususta emin olduğumu temine hacet yoktur.

Efendiler, Harbiye Nâzırı ve Genelkurmay Başkanı'nın zorla düşürüldüğünü biliyoruz. Meclis başkanlığına seçilen merhum Reşat Hikmet Bey'in, bir sebeple yabancılar tarafından tutuklandığını haber almıştık. İstanbul'da bulunan Heyet-i Temsiliye üyelerinin tutuklanmalarının düşünüldüğü, Rauf Bey'in 28 Ocak 1920 tarihli yazısında bildiriliyordu. Bu vaziyetlerden, Kuva-yı Milliye aleyhtarlığının, Meclis'in feshi ihtimalinin ve dolayısıyla millet müdafaasına teşebbüs zamanının daha da yaklaştığı meydanda idi. Fakat bu hakikati sezebilen azdı.

Efendiler, Reşat Hikmet Bey'in kurtarılması için de Ankara'dan çalışmak lâzım geldi (Vesika: 231).

Rauf Bey'in, Meclis'in vaziyetini tasvir eden 27 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafında, endişe verici bazı cümleler vardı. Mesela, Kabine başlangıçta istifayı düşünmüş, fakat yapmamıştır. Meclis'in bugünkü vaziyeti bu meseleyi halle müsait değildir. Buradaki mebuslar, milletin Maraş havalisine dair gönderdiği telgrafları, genel kurulda okumaya dahi müsait değildir. İtilaf Devletleri'nden filanın, falanın isteklerine uysal davranmamızı tavsiye ediyorlar. Toplanacak yerimiz yoktur (Vesika: 232, 233).

Rauf Bey'e, 7 Şubat 1920'de gönderdiğimiz bir yazıda şu fikirlerimizi bildirdik, "Mebuslar, İstanbul'daki dahili ve harici tesirleriyle, barışa yönelik olan gayeyi ihmal ederek, kölelik, ikbal haset,, vehim vb gibi etkenlerle anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok sayıda mebusdan meydana gelen bir çoğunluk temin edebilmek için kendi düşüncelerinden, inançlarından devamlı fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasıyla hükümet ve bilinen çevreler nezdindeki tesirlerini tamamen kaybetmişlerdir. Şirazeyi bozmamak kaygısıyla devam edilirse, milli davaya aykırı emellere ve türlü türlü ihtiraslara alet olunmaktan, milli meselelere zarar verici kararlar alınmasına mâni olunamamaktan korkulur. Bu hâle karşı tedbir budur: Azınlıkta olsalar bile, prensiplerinize tamamen sadık arkadaşlardan meydana gelen bir grupla yetinmek... Bunun mahzuru uysallıktan azdır. Hükümeti kayıtsız şartsız düşürmek lâzımdır, kesin mücadele vaziyeti alınmak lâzımdır" (Vesika: 234).

Hükümeti Yıkmak Mecburiyeti

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclis de bir mesele çıkarmaktan sakınarak, onu düşürmek yoluna gidememiş ve bazı üyeleri değiştirilmiş olan Ali Rıza Paşa Kabinesi'ne güvenoyu vermiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Meclis huzurunda okuduğu hükümet programını bilmem hatırlar mısınız? Bu programda:

Sadrazam Paşa, ifa ettiği mühim vazifeyi sözlerine başlangıç olarak alıyor; İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine kadar varan anlaşmazlığın giderilmesini başardığını, bundan böyle milli iradenin Meclis-i Âlide tecelli ettiğini, artık Meşrutiyet konularına tamamen uyulabilmesi için bir mâni tasavvur etmediğini söylüyordu.

Efendiler, bu sözlerle, Heyet-i Temsiliye'nin milli irade adına hareket etmesine, Meşrutiyet kanunlarına uygun hareketlere mâni olmasına artık mahal olmadığı gibi bir mânâ sezdirilmek isteniyor. Daha dün, Milli Meclis'in İstanbul'da toplandığı bir sırada, milli iradeye de milletlerarası kurallara da aykırı olarak bizzat kendilerinin ve kendileriyle beraber Meclis'in ve milletin ne kadar ağır bir taarruza maruz kaldığını söylemeye lüzum görmeyen Sadrazam, hâlâ Heyet-i Temsiliye'yi jurnal etmekle vaziyetini kurtarmaya çalışıyor ve bizim muhterem mebus arkadaşlarımız da bu sözleri büyük bir sükunetle dinlemek kabiliyetini gösteriyorlar.

Hükümet, siyasi zümrelere karşı tarafsızlıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını teyit ettikten sonra, bugüne kadar elde ettiği başarıların derecesinin takdirini Meclis'e havale ediyor.

Sadrazam, devlet idaresinin ıslaha muhtaç olduğunu beyan ederek, Osmanlı Devleti'nin, her yabancı devlet baskısı karşısında kaldığı zaman takip ettiği eski siyasetini yeniden canlandırarak, dünyaya yeni ıslahatlar vaat ediyor. "Yabancıların haklarını genişleteceğiz. Azınlıkların haklarını korumak için nisbi temsil idaresini oluşturacağız. Adliye, maliye, bayındırlık ve asayiş işlerinde ve hatta mülki idarede yabancılara yeteri kadar teftiş yetkisi vereceğiz" diyerek kast ettikleri ıslahatın esaslarını sayıyor.

Sadrazam Paşa hariciye idaresinden bahsederken de, "Mütareke hükümlerinden ayrılmamak, hükümetçe gerekli görülmektedir" taahhüdünü zikrederken, "İzmir'in işgalinden dolayı

meydana gelen galeyan ve karışıklığa son verecek olan ancak barıştır" demekle yetiniyor; azim ve basiret ileri görüşlülüğün güçlükleri yeneceğine tam bir kanaati bulunduğunu söyleyerek, programını bitiriyor (Vesika: 235).

Ali Rıza Paşa ve Hükümetinin İçyüzü

Efendiler, Meclis-i Mebusan'ın onayladığı bu programı tahlil ve tefsir ile burada zaman kaybetmeyi lüzumsuz addederim.

Yalnız Efendiler, Sadrazam Ali Paşa'nın ve kabinesinin içyüzünü ve hayasızlığını gösteren bir vesikayı aynen arz etmeme müsaade buyurmanızı rica edeceğim.

Çok aceledir — İstanbul'dan, 14 Şubat 1920

Vilayet ve Bağımsız Livalara

Son olarak Meclis-i Mebusan'da okunup büyük bir çoğunlukla onaylanarak hükümete güvenoyu verilmesini sağlayan programın mühim noktalarından birinde belirtildiği üzere, her türlü milli taleplerin tek belirdiği yer olan Meclis Genel Heyeti, Allah'a şükürler olsun, toplanıp çalışmaya başladığına göre, Meşrutiyet hükümlerinin her tür mâni ve tesirden uzak olarak tatbiki icap eden memleketinizde, bu Meclis'ten başka yerde milli irade adına söz söylemeye ve talepler ileri sürmeye artık sebep ve imkân kalmadığından hükümet işlerine müdahale şeklindeki her nevi faaliyet ve harekâtın cezalandırılacağı genelgeyle tebliğ olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, böyle bir genelgeye ne hacet vardı! Heyet-i Temsiliye millet gözünde küçük düşürmekte, onun cezalandırılabileceğinden bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyet-i Temsiliye zaman zaman hükümetin dikkatini çekmeye lüzum görüyor idiyse, bu hareketinin ne kadar temiz ve âli maksatlarla olduğuna ve ne derece vatani zaruretler yüzünden vuku bulduğuna hâlâ şüphe edebilir miydi? Heyet-i Temsiliye'yi, dolayısıyla milletin birlik ve dayanışmasını bertaraf etmeyi asıl hedef olarak gören hükümet. Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Antep cephelerinde vuku bulmakta olan çarpışmalardan ise asla etkilenmiş görünmüyordu. Yabancı devletlerin doğrudan doğruya kendi kabinelerine yaptıkları saldırılardan sıkıntı duymuyordu. Şunu

da açık olarak zikretmeliyim ki, her türlü milli emelin belirdiği tek yer olması lâzım gelen Milli Meclis'in, henüz Sadrazam'ın hamdederek bahsettiği gibi, faaliyetlerine başladığı da maalesef görülmüyordu.

Efendiler, Sadrazam'ın bu genelgesi üzerine biz de şu tebliğ ile milletin dikkatini çekmeyi gerekli bulduk:

> Genelge
> Tel 17.2.1920
>
> Milli iradenin kanuni olarak belirdiği yer olan Meclis-i Mebusan'ı açarak milli hâkimiyeti gerçekleştirmekte başarılı olan Cemiyetimizin, en mühim ve en esaslı vazifelerinden biri de milli davaya uygun esaslar dahilinde bir barış yapılıncaya kadar, milli birliği muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her müşkili göğüsleyerek, vatan ve milli mevcudiyeti kurtarmak hususundaki rehakâr çalışmalarını, milli maksat elde edilinceye ve ona ulaşılıncaya kadar, daha büyük bir azim ve imanla devamı lâzım bulunmaktadır. Hayat ve beka esasından ibaret olan milli teşkilatın, vatanın her köşesinde geniş ve yaygın bir şekilde kökleşmesine eskisi gibi devam edilmesini, bütün merkez ve idare heyetlerinden bir kere daha ehemmiyetle rica ederiz.
>
> Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
> Heyet-i Temsiliye adına
> Mustafa Kemal

Verilen Sözler ve Ağır İftiralar

Efendiler, İstanbul'dan gönderilen 19 Şubat 1920 tarihli yazıda, "İngiltere Devleti Hariciye Nezaretinden İstanbul'daki siyasi temsilciliğine gelen ve siyasi temsilcilik tarafından da resmen hükümete yapılan sözlü tebligatta, Saltanat başkentinin Osmanlı Devleti'nde bırakıldığı bildirilmiş; fakat bununla beraber, Ermeni katliamıyla, Yunanlılarla da dahil olduğu hâlde, İtilaf Devletleri'nin kuvvetlerine karşı tarafımızdan yapılan harekâtın hemen değiştirilmesi istenmiş; aksi takdirde, barış şartlarının değiştirilmesinin muhtemel bulunduğu da ilaveten ifade edilmiştir" denilmekte ve bazı hususlar, bilhassa "şikâyete yol açacak en küçük hadiselere bile meydan bırakılmaması" tavsiye edilmekteydi.

Efendiler, bu sözlü vaadin arkasındaki mânâ ve maksat ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların vesairenin işgali altında

bulunan memleket topraklarından başka, İstanbul'un da alınması kararlaştırılmıştı. Fakat ileri sürülen şarta riayet olunursa, İstanbul'u almaktan vazgeçeriz mi denilmek isteniyordu? Yoksa Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten geçicidir, İtilaf Devletleri yalnız İstanbul'u alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta riayet edersek, onu da bırakacaklardır mânâsı mı çıkarılıyordu?

Yoksa Efendiler, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri emrivâkidir, İstanbul'un işgali de düşünülmektedir, fakat Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları işgal eyledikleri bölgelerde rahat ve emin bırakırsanız, onların işgallerini kabul ettiğinizi fiilen gösterirseniz, İstanbul'u işgal düşüncesinden vazgeçeriz mi denilmek isteniyordu?

Veyahut Efendiler, İtilaf Devletleri Kuva-yı Milliye'nin işgal bölgelerinde, işgal kuvvetlerine karşı aldığı cepheleri bozdurmaya ve açtığı savaşları, giriştiği hareketleri durdurmaya, İstanbul Hükümeti'nin muktedir olamayacağını çok iyi anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere, İtilaf Devletleri'ne karşı yapılan taarruzun önlenememiş ve mevcut olmayan Ermeni katliamına nihayet verilmemiş olduğu bahanesiyle, İstanbul'u da mı işgal eylemek kastında idiler?

Daha sonraki olaylar, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir zannederim. Fakat İstanbul Hükümeti'nin İngiliz temsilciliğinin teklifinden böyle bir mânâ çıkarmaya yanaşmamış, bilakis ümide düşmüş olduğu görülüyordu.

Efendiler, vukubulmuş olan teklifin ne derece yersiz olduğu hususunda bir fikir verebilmek için, biz de o günlere dair bazı vaziyetleri hatırlayalım. Şüphe edilmemesi lâzımdı ki, Ermeni katliamı hakkındaki, beyanat vakıaya mutabık değildi. Bilakis, güney bölgelerinde yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, gördükleri koruyuculuktan cüret alarak bulundukları mahallerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. İntikam fikriyle her tarafta insafsız bir şekilde katil ve imha siyasetine sahip olmakta idiler. Maraş'taki feci hadise bu sebepten çıkmıştı. Yabancı kuvvetleri ile birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi kadim bir Müslüman beldesini yerlebir etmişlerdi. Binlerce aciz ve masum valide ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte emsali görülmemiş olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak namuslarını ve

canlarını muhafaza için mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında, Müslümanlarla beraber şehirde kalan Amerikalıların, bu hadise hakkında İstanbul'daki temsilcilerine çektikleri telgraf, faciaya sebep olanları, yalanlanamayacak bir surette tayin etmekteydi.

Adana dahilindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılmış olan Ermenilerin süngüleri tehdidi altında her dakika katliama maruz bulunuyorlardı. Hayat ve istiklâlinin muhafazasından başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı tatbik edilen bu zulüm ve imha siyaseti, medeni insanlığın dikkatini çekecek ve onları insafa getirecek mahiyetteyken, aksinin yapıldığını iddia ederek ondan vazgeçilmesini isteme gibi bir teklif nasıl ciddi olarak kabul edilebilirdi?

İzmir ve Aydın havalisinde vaziyet buna benzer ve belki daha da feci değil miydi? Yunanlılar her gün kuvvet ve araçlarını artırıyor ve taarruz hazırlıklarını tamamlıyorlardı. Bir taraftan da oraya buraya saldırmaktan geri durmuyorlardı. O günlerde İzmir'e yeniden bir piyade alayı ile tam donanımlı bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobiliyle çok sayıda nakliye arabası, altı tane top, birçok mühimmat çıkarıldığı, cephelere bol miktarda cephane sevk edilmekte olduğu anlaşılmıştı. Hakikat şu idi ki, milletimiz sebepsiz olarak hiçbir yerde hiçbir yabancıya saldırmış değildi.

Bu vaziyet karşısında Efendiler, vatanımızın işgal edilmiş yerlerinden düşmanlarının çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine tam bir kanaat hasıl olmadan, aldatıcı sözlere lüzumundan ziyade değer vermek akıl kârı mıydı? Memleket kaderinin tek dayanak noktası olarak kalmış bulunan Kuva-yı Milliye'yi dağıtma gayesi güden bu gibi teklif ve teşebbüsleri anlamakta müşkilat var mıydı? Geleceğin şüphe ve müphemliği içinde milli davadan hemen vazgeçmek doğru olur muydu? Yalnız İstanbul'un değil, Boğazlar'ın, İzmir'in, Adana havalisinin kısacası milli sınırlarımız dahilindeki bütün vatan topraklarının hâkimiyetimiz altında kalması milli gayemiz değil miydi? Bu vaziyete göre, yalnız İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne terk olunacağı vaadi karşısında, Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla yetinerek susup oturmayı tercih edeceği nasıl farz olunabilirdi? Vahdettin'in Sadrazamı, Kuva-yı Milliye'yi

dağıtmayı hedef alan bütün teşebbüslerin tarihi mesuliyetini düşünmek istemiyor muydu?

Efendiler, yabancıların teklifi ve onu tatbike kalkışan hükümetin arzu ve emrinin, milletce Kuva-yı Milliyece kabul edilmeyeceği tabii idi.

Milli Bir Hükümet Teşkilinin İmkânsızlığı

Muhterem Efendiler, Rauf Bey, 19 Şubat 1920 tarihli bir şifreyle hükümet ve Meclis hakkında pek düşündürücü bilgiler veriyordu. Bu bilgileri özetleyeyim:

> Şubat'ın 19. günü, Sadrazam, Dahiliye Nâzırı, Bahriye Nâzırı, Felâh-ı Vatan grubunun toplantısına gitmişler. Sadrazam, Kuva-yı Milliye'nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesi, hükümet işlerine karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere götürülmeyerek durdurulması ile intizam ve asayişin temini lüzumuna siyaseten faydalı gördüğünü söylemiş; Ziya Paşa'nın vali ve Ahmet Fevzi Paşa'nın kolordu kumandanı olarak Ankara'ya gönderileceğini bildirmiş. Dahiliye Nâzırı da çalışma özgürlüğüne müdahale olunmamasını istemiş. Polis Müdürü ile Jandarma Kumandanı'nın değiştirilmesine muktedir olamadıklarını anlatmış. Eskiden beri dostu olan Keşfi Bey'in namusluluğundan, onu Bursa'ya vali ve Faik Ali Bey'i de müsteşar yaptığından bahsetmiş. Salih Paşa da Maraş havalisinde tahliye ettirilen mahallere hükümetçe el koymayı siyasetin mümkün görmemiş; Fransız basınını aleyhimize çevirir demiş. Padişah, hükümete, Meclis'ten ziyade hakim imiş. Meclis'in halet-i ruhiyesine göre, bu hükümeti düşürmek ve yerine lâzım koşullara sahip milli bir kabine ikâme etmek mümkün değilmiş (Vesika: 236).

Bu bilgileri Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün kumandanlara bildirirken şunu da ilâve eyledik:

> Heyet-i Temsiliye, işgal ve çeşitli yabancı tesirlerin baskısı altında bulunan İstanbul'da, daha milli ve fedakâr bir hükümetin işbaşına getirilmesindeki müşkilat takdir ettiğinden, Sadrazam Paşa'nın malüm olan beyannâmesine mukabil 17 Şubat 1920 tarihindeki genelge ile görüşünü bütün teşkilatına ilan etmişti. Milli birliğin ihlâli fikriyle yapılacak her teşebbüs ve taarruzu, akıl çerçevesinde neticesiz bırakmak vaciptir. Milli davaya uygun bir barış elde edilmedikçe Kuva-yı Milliye'nin

faaliyetini terk etmesinin imkânsız olacağı hakkında alakâdar olanların tekrar dikkati çekilmekle beraber, milli birlik ve dayanışmanın takviye ve idame ettirilmesi hususunda her zamandan ziyade ileri görüşlü ve müteyakkız bulunulmasını hususen rica ve temenni eyleriz (Vesika: 237).

Rauf Bey'e de cevaben şunu yazdım:

21.12.1920

Müdafaa Vekâleti Başyaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e:

İlgi: 19.2.1920 tarihli şifre:

Felâh-ı Vatan grubunun Sadrazam Paşa ve arkadaşlarıyla yaptığı tartışmalardan genellikle anlaşıldığına göre, şimdiki hükümetin, Milli Meclis'den aldığı güvenoyuna dayanarak, Kuva-yı Milliye'nin ülkedeki nüfuz ve tesirini yok etmeye çalıştığı açıkça anlaşılıyor. Milli Mücadele'ye muhalefetinden dolayı azedilen Faik Ali Bey'i müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile beraber çalışan Müsteşar Keşfi Bey'in Bursa valiliğine tayin etmesi ve evvelce memurlukları millet tarafından kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'yı da Ankara'ya göndermek hususunda ısrar eylemesi, açıktan açığa Kuva-yı Milliye aleyhine hareket edildiğinin açık bir misalidir. Hükümetle milletin tam bir birlik içinde çalışarak, tespit edilen esaslar dahilinde, milli davaya uygun bir barış elde edilmesi lüzumunu her zamandan ziyade takdir etmekte olduğumuzdan, hükümet işlerine karşı her türlü muhalefet ve müşkilat çıkarmaktan çekinmeyi bir vatani vazife kabul ediyoruz. Her şey bitmiş, milli gaye elde edilmiş değildir. Arada daha pek müthiş ihtimaller mevcuttur. Geleceğin sonsuz bilinmezlikleri içinde, Kuva-yı Milliye'nin rehakârca faaliyetlerini gerekli bulup bulmadığının hükümetten sorulması icap eder. Bize gelince, tarihin bu memlekette şimdiye kadar husule getirmediği bu milli birlik ve dayanışmanın bozulmasına ait her hareket bir vatan hainliği kabul ederek ona göre lâzım gelen tedbirleri almakta tereddüt etmeyeceğiz. Bu mecburiyetlerin hükümet ileri gelenleri tarafından bilinmesi pek faydalı olacaktır. Hükümetle aramızdaki ahenk ve birliğin muhafazası, ancak şimdiki vaziyetin devam ettirilmesiyle mümkün olabilir. Lüzumsuz tayin ve azillerin yapılması ve bilhassa Milli Mücadele'ye muhalefetinden dolayı azolunmuş olan memurlar hakkında diretilmesi, Kuva-yı Milliye aleyhine bir husumet telakki edileceğinden, bu gibilerin

memuriyetlerne müsamaha olunmayacaktır. Bilhassa Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşa'nın gönderilmeleri vaziyette derhal iade edileceklerinin bir emrivâki telakki edilmesi icap eder.

Şimdiki vaziyetin vahamiyetini anlamış olan Milli Meclis'teki arkadaşların da, böyle gayrı-tabii hadiselere karşı susmayı tercih etmesi, her taraftan tahrik ve teşvik edilen hükümeti cesaretlendireceğinden, gayeye bağlı arkadaşların bu hususta da metin ve sarih bir tavır almaları gerekmektedir. Hükümetin Meclis'e hâkim olması, denetleme işini güçleştireceğinden, böyle bir hâlin ortaya çıkması hâlinde, vatanın kurtulması adına sağlam kararlar alınamayacağı ve neticesinde milli davanın gerçekleşemeyeceği aşikârdır. Bütün milletçe uyulan ve mukaddes sayılan Kuva-yı Milliye gayelerinin, Meclisce de temin ve tatbiki ve hükümet çalışmalarının bu gayeler etrafında denetlenmesi hususunda, son vatanperverlik gayretlerinin esirgenmeden yerine getirilmesini ehemniyetle rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Rauf Bey'in diğer bir haberine de verdiğimiz cevabı arz edeyim:

Şifre 21.12.1920

Harbiye Nezareti Başyaveri Salih Bey'e

Rauf Bey'e:

İlgi: 20.2.1920 tarihli şifre:

Hükümetin Milli Meclis'teki gruba karşı tehdit edici bir hâl almasının, grubun, dayanışma hâlinde bir siyasi kuvvet olarak gelişip mevcudiyetini gösterememesinden ileri geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Her şeye tercihen, grubun bu bakımdan müdrik bir denetim kuvveti hâline getirilmesi lüzumu tahakkuk ediyor. Hükümetin sonradan hatır almak maksadıyla sizleri davet etmesi bugünkü zaafını anlamasından ve kuvvet kazanıncaya kadar oyalayıp vakit kazanmak fikrinden kaynaklanmaktadır. Hükümete karşı kati bir vaziyet alma zamanı gelmiştir. Sadrazam'a ve Dahiliye Nâzırı'na açıkça söylemek lâzımdır ki, Kuva-yı Milliye neticeye kadar çalışmalarını sürdürecektir.

Memleketi işgal eden ve milletimizin mutlak isteyen esaretini düşmanlarımız, Kuva-yı Milliye'nin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat devlet ve milletin

kurtarılmasına çalışan bir milli kuvvete, kendi hükümetimiz tarafından hücum ve taarruza geçilmesi görülmemiş bir şeydir.

İtilaf Devletleri'nin, İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetinde bırakılması hakkındaki görüşü ne kadar sevinçle karşılanmış ise, İzmir ve Adana cephelerinde savaştan vazgeçilmesi hususundaki talepleri de o kadar hayretle karşılanmıştır. Harbiye Nâzırı'na, İzmir ve Adana'nın da Osmanlıların hakimiyetinde kalması temin edilinceye kadar silahların bırakılamayacağı, Ermenilere karşı bizim tarafımızdan bir taarruzun yapılmadığı, Fransızlar tarafından silahlandırılan ve teşvik edilen Ermenilerle aramızda bazı hadiseler zuhur etmişse, bunun mesuliyetinin Ermeni nasyonalistlerine ve onları kışkırtanlara ait olacağı bildirilmiştir.

Hükümetin, Maraş ve Urfa'dan ileriye gidilmemesi teklifine karşı, milleti tatmin etmek ve Kuva-yı Milliye'yi durdurabilmek için, Fransızların Adana'yı derhal tahliyeye başlamaları talep olunmalıdır. Aksi hâlde, Kuva-yı Milliye'yi, memleketi kurtarma mücadelesinden men etmenin mümkün olamayacağını ve bu ateşin Halep ve Suriye'ye sirayete başlamak üzere bulunduğunu; Fransızların, Adana ve civarının tahliyesinde ne kadar çabuk davranırlarsa, o kadar menfaatkâr olacaklarını kendilerine açıkça izah etmelidir. Anadolu basınının kullandığı sert dilin hafifletilmesi, İtilaf Devletleri'nin mezalim ve tecavüzlerine nihayet vermekle mümkündür. Bu kadar haksızlıklara, zulümlere, hatta katliamlara karşı feryat eden masum bir milleti susturmak zulmünü bizden kimse talep etmemelidir. Aslında dünyanın her noktasında basın bu gibi sıkı kayıtlardan kurtulmuş olup hür ve serbesttir. Akbaş cephanesinin bir kısmının İngilizlere iadesi hakkındaki hiçbir yardımda bulunmamanızı arzu ederdik. *Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere iade edilmemesi daha yerinde olur fikrindeyiz.*

Hükümet, İtilaf Devletleri'ne karşı böyle sahte yaranma hareketlerinde bulunarak merhamet uyandırmayı başarabileceği ve bu riyakârane hareketlerin, barış şartlarının değişmesini etkileyeceği zannını besliyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Kısacası barışımızın mevzu-u bahis olduğu bu mühim anlarda, Kuva-yı Milliye'yi zayıf gösterecek her hareketin, milletimizin mukadderatı üzerinde meşum bir tesir icra edeceği şüphesiz olduğundan, Meclis'teki arkadaşlara düşen denetleme vazifesinin azami fedakârlıklarla icra edilmesini bilhassa rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Kuva-yı Milliye'nin Mücadeleye Devam Konusunda Efkâr-ı Umumiyenin Yoklanması

Efendiler, bugünlerde hissolunan lüzum üzerine Rauf Bey'e aynı tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu lüzum, Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin mücadeleye devamı hakkındaki efkâr-ı umumiyeyi kontrol etmek idi. Rauf Bey'e yazdığım bu telgrafı aynen Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa'ya da vermiştim.

Çok acele olup geciktirilmesi uygun değildir.

21.2.1920

Rauf Bey'e mahsustur:

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şeklini değiştirmeye yetkili olacak kongrenin toplanması, nizamnâmenizin sonuncu maddesi icabınca Meclis-i Mebusan'ın yasama vazifesini tam bir emniyet ve serbestlik içinde yerine getirdiğinin Meclisce açıklanmasına bağlıdır. Heyet-i Temsiliye'nin genel teşkilâtının başında, barış yapılıncaya kadar eski şeklini muhafazası lüzumu, bütün arkadaşlarımızın onayı ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Hâlbuki hükümet tarafından adeta teşvik edilen muhalif gazetelerin hücumları, Âyan Meclisi'nin aleni taarruzları, hükümetin faaliyet ve icraatı ve bilhassa Sadrazam Paşa'nın beyannâmesi, Meclis-i Mebusan'da Kuva-yı Milliye'nin gayrı-ı meşruiyetini alkışlattıran nutuklar, efkâr-ı umumiyeyi milli teşkilât aleyhine çevirmekte ve Heyet-i Temsiliyemizi müşkil bir vaziyete sokmaktadır.

Bir taraftan Padişah'ın isteğine uyarak Zeynel Abidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi kimselerin, sırf Kuva-yı Milliye'yi yok etme maksadıyla her tarafta vücuda getirmeye çalıştıkları Teali-i İslam Cemiyeti adı altındaki kuruluşlar, milli teşkilâta fiili taarruzlara başlamışlardır. Mesela, Niğde ve Nevşehir'de, bu ayın on dokuzuncu günü, "Meclis-i Mebusan açıldı. Milli teşkilâtı Padişahımız istemiyor" gibi sözlerle, halkı aleni toplantı ve gösterilere sevk etmişlerdir. Bu hâl Sadrazam Paşa'nın tebliğini alan bazı memurlar tarafından da teşvik edilmiştir. Bu hadisenin Konya'ya ve her tarafa sirayet etmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan:

1- Hükümetin Kuva-yı Milliye'nin muhafazasına taraftar olup olmadığını kesin olarak bildirmesini kendisinden talep etmek lâzımdır.

2- Felâh-ı Vatan grubunun, mevzu-u bahis olan tam bir emniyet ve serbestliğe sahip olduğunu, bu bakımdan Kuva-yı

Milliye'yi dağıtmak lüzumuna inanıp inanmadığını bildirmesi lâzımdır. Eğer bu kuvvetin devamına lüzum görüyorsa, ona göre hükümetin dikkatini çekmekle beraber, Meclis'te de lüzumu olduğu müdafaa eylemesi icap eder. Bu hususu, grupça görüşülmesi ve tartışılması düşüncesindeyiz.

3- Vatanın menfaatleri açısından, milli teşkilâtın ve Kuva-yı Milliye'nin imhası tercih edildiği takdirde, İzmir, Maraş vesair cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı da Hükümetce lâzım olan tedbirlerin alınmasını temin etmek lâzımdır.

Yukarıda bildirilen düşüncelerin büyük bir ehemmiyet ve ciddiyetle dikkate alınıp, icabının yerine getirilmesini, bizi şahsen de müşkil vaziyetten kurtarmak için, neticesinin mümkün olduğunca süratle bildirilmesini ederiz. İstanbul'daki bazı arkadaşların bunca emeklerle meydana getirilmiş olan milli birliğe ve Kuva-yı Milliye'ye vurulan darbelere karşı kesin tedbir alma konusunda, sonuna kadar gayret ve ciddiyet göstermekten ziyade, harici ve uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak teselli buldukları zannı uyanıyor. Biz elimizdeki kuvveti iyi muhafaza edemediğimiz takdirde, harici kuvvetlerin de bize değer vermeyeceklerini hatırlatmak isteriz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, "İstanbul'da, Meclis-i Milli'de beliren cereyâna karşı, Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuva-yı Milliye'nin ters ve hükmedici bir vaziyet almasını hiç uygun bulmuyorum. Yalnız, Heyet-i Temsiliye'nin bu işin içinden vakarlı çıkmasını, işin mesuliyetini ve vaziyetin takdirini, Meclis-i Milli'nin namusuna ve hamiyetine bırakmayı sürdürmelerine, "Kuva-yı Milliye'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin mevcudiyetlerini sürdürmelerine Meclis-i Milli taraftar olmazsa... kongrelerin aldığı kararlar gereğince tam bir emniyet içinde yasama ve denetleme yetkisine sahip ve hâkim olduğundan, Heyet-i Temsiliye, kararların tatbikini Meclis-i Milli'ye bırakarak dağılır, faaliyetine son verdiğini yazar ve bir de teşekkür eder." "Fakat Meclis-i Milli'nin böyle bir mesuliyeti yüklenerek, vaziyetinin ve geleceğinin emin olduğu yolunda bir karar alarak bunu duyuracağı pek şüphelidir. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu kararları aldırır da, Heyet-i Temsiliye'nin işbaşından çekilmesi gereğini bildirirse, o zaman Heyet-i Temsiliye bunu memnuniyetle kabul eder. Basına ve

millete ilan ederek artık faaliyetten uzaklaşır. Şerefli ve vakarlı mevkiini de meşru bir şekilde mahfuz tutar. Şüphesiz ki bir seneden beri milletin ısrarı ile kurulmuş olan Aydın cephesi ne dağılıp kaderini Yunanlıların eline teslim eder ve ne de hükümet bunları dağıtabilir. O mücahitler, kendiliklerinden ve eskiden olduğu gibi savaşa devam ederler. Fakat bu vaziyet o cepheye bağlı kalır ve kolordu kumandanları kendi bölgelerinde bunu vaziyet ve maksada göre iyi bir şekilde idare eyler. Ondan sonra da gelecekteki vaziyet ve faaliyetlerimizde olayların akışına ayak uydurulur... İşte benim âciz görüşümün bundan ibaret olduğu bildirilir" diyor (Vesika: 238).

Olayların Akışına Ayak Uyduramazdık

Efendiler, İstanbul'un fiili olarak işgalinden takriben yirmi gün evvel ortaya konulan bu görüş ve düşünce incelemeye değer. Ben yalnız bir noktaya işaret etmekle yetineceğim. O nokta, olayların akışına tâbi olmak tevekkülüdür. Biz elbette böyle bir mütevekkillik yaklaşımını benimseyemezdik. Bilakis olayların akışının ne olabileceğini evvelden kestirip tespit ederek, karşı tedbirleri düşünmek ve anında, tereddütsüz tatbik etmek taraftarı idik. İşte bu maksatla idi ki, daha evvelinden efkâr-ı umumiyeyi yoklamaya başlamıştık.

Efendiler, Mebus Mazhar Müfit Bey'in bir mektubuna verdiğim cevabı aynen arz edersem, Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşlerine verilmesi lâzım gelen cevap da kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Bey'in mektubunda yazdıklarını tekrar etmeyeceğim. Onu icap ederse kendileri yayınlarlar. Benim verdiğim cevap şuydu:

Ankara, 25/26.2.1920

Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Beyefendi'ye

Efendim Hazretleri,

14.2.1920 tarihli ayrıntılı mektubunu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabımı şimdi yazıyorum. Yüce Milli Meclis'in ve Felâh-ı Vatan adlı grubun hakiki vaziyetlerini anlatan değerli beyanatınız beni üzdü. İzahat ve vasıflandırmalarınızla nazarımda canlanan manzara elem vericidir. Zavallı millet; hayatını, mevcudiyetini, mukadderatını, müdafaa, muhafaza ve temin etmekle mükellef bildiği muhterem mebuslarını, hakiki milli ve vatanla ilgili vazifelerini daha

ilk anda ve ilk adımda unutmuş görüyor. Batılıların ve bütün düşman dediğimiz milletlerin, Türkiye'de, Türklerde kabiliyet olmadığından her şeyin, bizim için menfi olan her şeyin yapılmasına göz yumdukları bilinirken ve her birimiz ayrı ayrı bu zannın butlanını ispata kararlı olduğumuzu iddia ederken, menfaat duygularımız, basit ihtiraslarımız bize her şeyi unutturabilir. Evvel gelen mebuslar şöyle yapacakmış, sonra gelen mebuslar böyle tavır almış, Heyet-i Temsiliye şunu kendine yakın görmüş, bunu bayağı görmüş... Bunları söyleyenler, koca Türk milletinin muhterem mebuslar, öyle mi? Bu halet-i ruhuye, bu bir ahlak mahiyet karşısında hayret ve şaşkınlıktan donakalırım. Yeni grup veya fırka teşkilatlanmasından bahis buyuruluyor... Azizim Mazhar Müfit Bey! İzah ettiğimiz mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, fırkadan da, ben memleketi kurtarıcı metin bir tavır alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben ve Heyet-i Temsiliye adı altında fedakârlıkla vazife yapan arkadaşlar, bu vatanın kurtuluşu, milletin esenliği için ölünceye kadar çalışmak isterken, değerli mebuslar, tavır ve davranışlarıyla, aymazlık uçurumuna yuvarlanmalarıyla anlıyorum ki, buna da müsaade etmeyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatına ve bu teşkilatın vücuda getirdiği Kuva-yı Milliye'ye dayanmaya ihtiyaç kalmadığını, çocukça ve gafilane muamele ve hareketleriyle ima eden Meclis-i Mebusan'ın ve Felâh-ı Vatan grubunun bu babtaki kesin kararının öğrenilmesini ve tarafımıza bildirilmesini Rauf Bey'e yazdık. Bu kararın bir an evvel alınabilmesi için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken, değerli mebusların toplantı yeri olan İstanbul'da, kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kara kuvvetinin yığınak yaptığını ve İngiliz Akdeniz donanmasının da Fındıklı Sarayı'na karşı demir atmış olduğunu göz önünde bulundurmaları lüzumunu hatırlatırım.

Mustafa Kemal

Akbaş Cephaneliği ve Köprülü Hamdi Bey

Efendiler, Rauf Bey'e yazdığımız son şifrede, Akbaş Cephaneliği'ndeki cephanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine yardım ettikleri yolunda bir saldırı vardı. Bu meseleyi biraz izah edeyim. Rumeli sahilinde, Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde bir cephane deposu vardı. Orada Fransızların eli altında bol miktarda silah ve mühimmat bulunuyordu. Hükümet, İtilaf

Devletleri'ne karşı tam teslimiyet göstermiş olmayı menfaatlerine uygun gördüğünden, zikrettiğim mühimattan silah ve cephanenin bir kısmını İtilaf Devletleri'ne vermeyi vaat etmişti. Onlar da Wrangel ordusuna göndereceklermiş. Rusya'ya nakli için bir Rus vapuru da Gelibolu'ya gelmiş. Hükümet daha evvel, İstanbul'daki teşkilât başkanlarımızın izin ve yardımlarını temin etmiş...

Hâlbuki Efendiler, Köprülü Hamdi Bey adında kahraman bir arkadaşımız, Kuva-yı Milliye'den bir müfreze ile 26/27 Şubat 1920 gecesi sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş cephaneliklerini ele geçirdi. Depo muhafızları olan Fransızları tutukladı ve haberleşme hatlarını kesti. Silahların hepsini, cephanenin bir kısmını ve muhafız Fransız askerlerini de göz altında Lapseki'ye nakletti. Silahları ve mühimmatı Anadolu'ya sevk ettikten sonra, Fransız erlerini iade etti. Akbaş Deposu'nda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus mitralyözü, yirmi bin sandık cephane tahmin ediliyordu (Vesika: 239).

Bu vaka üzerine İngilizler, Bandırma'ya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilaf kuvvetlerinin, milli savaş bölgelerinin gerilerinde İtilaf Devletleri askerlerinin de bulundukları yerlerdeki depolarda bulunan silahların ve cephanenin başka yere nakli, kullanılamaz hâle getirilmeleri veya bu gibi yerlerin işgal edilmeleri ihtimaline karşı, kumandanlara verdiğimiz emirde bazı tedbirler tavsiye etmekle beraber, bütün kumandanların büyük bir azim ve katiyetle hareket etmeleri lüzumunu bildirdik (Vesika: 240).

Anzavur'un Milli Cephelerimizi Arkadan Vurma Teşebbüsü

Efendiler, hemen aynı günlerde Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde, oldukça mühim ve helak edici vaziyetler yaratmayı başarmıştı. Balıkesir'de milli cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına bir yığın adam toplamıştı. Karşısına gönderilen milli kuvvetlerle Biga'da kanlı bir muharebe oldu. Anzavur galip geldi. Kuvvetimizi dağıttı. Toplarımızı ve mütralyözlerimizi gasp etti. Erlerimizi ve subaylarımızı esir ve şehit etti. Akbaş Kahramanı Hamdi Bey de bu şehitler arasındaydı. Bundan sonra Ahmet Anzavur, kendi ismini verdiği Ahmediye Cemiyeti adı altında alçaklıklarını gittikçe artırdı.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihinde, içinde fevkâlade dikkat çekici bir şifre aldım. Bu şifre İstanbul'dan, İsmet Paşa'dan geliyordu. Ben Ankara'ya geldikten sonra, İsmet Paşa Ankara'ya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşa'dan sonra Harbiye Nâzırlığı makamına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Paşa Hazretlerinin hususi talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla İsmet Paşa'yı bu tarihten birkaç gün evvel İstanbul'a göndermiştim.

Mühim olarak gördüğümüz nokta şuydu: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlardı. Buna karşı makul olan tedbir, bütün kuvvetleri seferber ederek düzenli bir savaşa girmekti. Bilhassa Fevzi Paşa Hazretleri bu lüzum ve zorunluluğu kabul etmekteydi.

İşte bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve hatta Genelkurmay Başkanlığı'na resmen getirilerek işe başlaması çok faydalı olacaktı. Bu maksatla İstanbul'a gitmesine lüzum görmüştüm. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Müdafaa Vekâleti, 3.3.1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Alınan malümata göre, İstanbul'da bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet İngilizlerle beraber kararlar almış. Hükümetin düşürülmesi ve malum bir hükümetin tesisi, Meclis'in feshi, İzmir ve Adana'nın işgalinin temini için Kuva-yı Milliye'nin ilgasi, dünya barış ve güvenliğini temin etmek üzere İstanbul'da Müslümanlar arası bir Hilafet Şûrası'nın toplanması ve Bolşeviklik aleyhine fetva çıkarılması kararlar arasındaymış. Nâzır Paşa bu cemiyetin faaliyetine ehemmiyet veriyor. Anadolu'daki Anzavur teşebbüsleri bu kararlara bağlı olduğu gibi, İngilizlerin hükümete en ziyade baskı yapmaları da aynı sebeptendir. Malûmat olarak arz etmekliğini arzu ettiler (İsmet).

Harbiye Nazırlığı Başyaveri Binbaşı
Salih
(İmza)

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası

Efendiler, malûm-u âliniz ki İngiliz temsilcisi, Yunanlılar da dahil olduğu hâlde İtilaf kuvvetlerine karşı mücadelenin durdurulmasını hükümete teklif etmişti. Bu temin olunursa, İstanbul'u Osmanlı Devleti'ne bırakacakları gibi yaldızlı bir

vaatte de bulunmuşlardı. Fakat İstanbul'da bu teklif yapılırken, Şubat'ın 18, 19 ve 20. günlerinde, Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvet, nakliye araçları çok miktarda cephane getirdiğini ve bunları cephelere sevk ederek yeni bir taarruza hazırlandığını biliyorduk. Bu malumatımızı –hükümetin işlerine müdahale etmeyiniz yaygarasına bakmaksızın– İstanbul Hükümeti'ne de ulaştırarak dikkatini çekmekten geri kalmadık.

Yunanlılar bu suretle taarruza hazırlanırlarken, Ali Rıza Paşa Kabinesi diğer bir teklif karşısında kalıyor:

"Yunanlılar karşısında bulunan Kuva-yı Milliye'yi üç kilometre geri aldırmak!..."

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin buna muktedir olmadığı meydanda idi. Fakat maksat onun düşürülmesiydi. Sadrazam ister istemez bu teklifin yerine getirilemeyeceğini cevaben bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük Yaylası ile Bozdoğan'ı işgal ettiler.

İşte bu hadise üzerine Ali Rıza Paşa'nın düşünebildiği tek çare, makamını daha fazla muhafazadan vazgeçerek hemen istifa edip bu mesuliyetli işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü Milli Mücadele'yi duraksatmak hususunda vuku bulan teklifi tatbike çalışmış fakat başaramamış olan Ali Rıza Paşa'nın, bu defaki teklifi de, tatbik ettireceğim vaadinde bulunup da başaramadığı takdirde, İtilaf Devletleri nezdinde mesul tutulması ihtimali de hatıra gelmez miydi?

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Başkumandan Mister George Milne'nin emirlerini tatbik ettireceğimden dolayı en nihayet Kabine'den ihraç muamelesine maruz kalmamış mıydı? Aynı hâlin Ali Rıza Paşa'ya tatbikine kalkışıldığı takdirde kendisini Padişah'ın muhafaza edebileceğinden emin olabilir miydi? Böyle bir hâlin vukusunda, milli emellerin tek belirdiği yer olduğunu söylediği İstanbul'daki Milli Meclis'e güvenebilecek miydi? Milli irade adına söz söylemeye ve taleplerde bulunmaya artık mahal ve imkân kalmadığını söyleyerek cezalandırmakla gözdağı verdiği Heyet-i Temsiliye'ye dayanmayı kabul etmeli miydi? Dolayısıyla kendisi için istifadan başka çıkar bir yol olamazdı. İşte o da öyle yapmıştır (Vesika: 241). Ali Rıza Paşa, bu istifasını, Kabine'ye ilk taarruz gerçekleştiğinde yapmasının lüzumu hakkında ikaz ve ihtarda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana faydalı olacağını söyledi.

Meclis-i Mebusan da bu cahilce değerlendirmeyi tasvip ederek onu yerinde tuttu. Acaba yapılması mevzu-u bahis olan vazife, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını tamamlayarak vatanın mukaddes topraklarından bir kısmını daha çiğnemek ve aziz vatandaşlardan bir kısmını daha süngüler altında inletmek için muhtaç olduğu fırsatı sükunetle ona bahşetmek miydi?!

Padişah, Sadrazam Bulamıyor

Rauf ve Kara Vasıf Beyler, 3 Mart 1920 tarihli şifrelerde, bu istifa meselesini haber verirken, Felâh-ı Vatan grubu Başkanı'nın ve Meclis başkan vekillerinin Saray'a gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu başkanlar, Padişah'ın huzuruna kabul olunmamışlar. Başkâtip ve Başmabeynci ile görüşmeleri irade buyurulmuş. Grup başkanı, milli teşkilâtın Padişah'a sadakatini teyit etmiş. Sözü hükümetin istafası meselesine getirmiş. Padişah, Başkâtip aracılığı ile şu iradeyi tebliğ etmiş: "Bütün mebuslara selam. İşlerin gidiş ve vaziyetindeki vahametini ben de onlar kadar biliyorum. Gidişatın ve vaziyetin icabına göre birisini sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarını seçmesine karışamam. Fakat ona çoğunluk grubuyla anlaşmasını tavsiye edeceğim."

***

Başkanlar heyeti teşekkür edip ayrılmışlar (Vesika: 242). Verilmekte olan bilgiler arasında şunlar da vardı, "Mebuslar telaştalar, fakat arzu edildiği gibi bir kabine geleceğine emindir. Yabancıların, Hürriyet ve İtilafçıların ve Nigehbancıların tertip ettikleri irticai hareketlerinde başarılı olabilmeleri için, Ferit Paşa'yı veya yakınlarından birini iktidar mevkiine getirmeleri de muhtemeldir. Meclis'i elbette feshedeceklerdir. Padişah nezdinde tesirli olacak tedbirlerin, oradan alınması... arz olunur."

Efendiler, garip değil midir ki, bugün bu istekte bulunanlar, daha birkaç hafta evvel "Meclis resmen açılmış olduğuna göre, bundan sonraki emirlerinizin bize bildirilmesini ve görüşlerinizin her makam nezdinde hakkıyla müdafaa edileceğine itimat buyurulmasını" diyen kimselerdir. Birkaç hafta evvel, İstanbul Hükümeti ile hemfikir olarak beni hükümet işlerine müdahaleden men etmek isteyen kimseler bugün İstanbul'da hiçbir şey yapmaya muktedir bulunmadıklarını itiraf ederek, buradan Heyet-i Temsiliye'den tesirli tedbirler bekliyorlar.

Biz bu arzuyu da ifa edeceğiz. Fakat bu kimselerin arzusu olduğu için değil, bunu vatanın menfaatleri emrettiği için...

Efendiler, 3 Mart ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul'la yapılan haberleşmeler ve oradaki vaziyeti anlamakla geçti. 4 Mart günü gerek İsmet Paşa'dan ve gerek diğer kişilerden aldığım bilgiler üzerine vaziyeti bir genelgeyle bütün ordulara, teşkilat merkezlerimize ve millete bildirdim (Vesika: 243, 244). Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na da şunu yazdım:

Ankara, 4.3.1920

Meclis-i Mebusan Başkan Vekilliği Yüksek Katına

İtilaf Devletleri'nin işlerinize tekraren müdahale etmelerine karşı nihayet Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin Meclis huzurunda istifasını verdiği üzüntüyle haber alınmıştır. Aydın cephesinde, mübarek vatanı istila etmeye çalışan düşmanla Kuva-yı Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına sadık ve fedakâr evlatlarının çocuklarının naaşlarını defnetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir yetki, milletimizi tarihin emrettiği bu vazifeden men edemeyecektir. Vatan ve milletin istiklâlini temin hususunda her fedakârlığa hazır bulunan milletimizin mukaddes heyecanını, ancak milletin tam itimadına sahip bir hükümetin işbaşına getirilmesi tatmin edebilir. Bütün millet bu tarihi günlerde milli iradesinin mutlak vekilliğini üzerine almış bulunan mebusların kararlarını sabırsızlıkla beklemektedir. Vatana ve tarihe karşı üstlendiğimiz büyük mesuliyeti, bütün dünyanın kürsülerimize çevrilmiş olan tetkik edici bakışlarını düşünerek, milletin azim ve fedakârlığına yaraşır kararlar alınacağından emin olduğumuzu ve vatanperverâne mesainizde bütün milletin yanınızda ve yardımınızda olduğunu arz eyleriz, efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Padişah'a da şu telgrafı çektim, Efendiler:

Ankara, 4 Mart 1920

Padişah Hazretlerinin Yüce Eşiğine

İtilaf Devletleri'nin istiklâlimize ve haysiyetimize zarar veren taarruz ve mütareke hükümlerine aykırı müdahale ve hareketlerine daha fazla metanetle dayanamayan Kabine'nin istifasıyla yeniden devleti âliyyelerinde bir hükümet buhranının zuhur etmesi, efkâr-ı umumiyede derin bir heyecan

uyandırmıştır. Saltanat ve Hilafet makamlarının etrafında, fikir ve amaç birliğine vararak Padişah Hazretlerinin yüksek istiklâl, dokunulmazlığınız ve yüce Devlet-i Âliyye'nin memleket bütünlüğü için son fedakârlığı göze almış olan bütün yurttaşlarınız, düşmanlar tarafından idare eden bazı nifak ve ihtilâl tertiplerinden dolayı zaten üzgün ve endişeli bir hâlde, hükümet krizinin mümkün mertebe süratle sona ermesini ve milli istekleri hakkıyla gerçekleştirebilecek muhterem bir hükümetin teşkilini beklemektedir. Milli Meclis'in çoğunluk grubunda yoğunlaşan milli emel ve temayüllerinin yüksek katınızda himaye bulunacağına, bütün tebaanız gibi, heyetimiz de emindir. Fakat dahili ve harici bin türlü ihtirasın galeyanıyla sükun ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin, milli vicdanı temin edemeyecek bir kabine başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini ve maazallah böyle bir vaziyet ortaya çıkarsa, Osmanlı Devleti tarihinde benzeri görülmemiş elim hadiseleri doğuracağını ve Padişah Hazretlerinin yüce eşiğine arz etmeyi hamiyet vazifesi kabul ederiz. Ferman padişahımızındır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Bu telgrafın bir suretini bilgi için Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na ve Kolordu Kumandanlarına vermekle beraber, bunun bir suretini kopya ederek İstanbul gazetelerine ve Basın Cemiyeti'ne vermesini de İstanbul Telgrafhanesi'ne emrettik. Bundan başka Efendiler, kumandanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk merkez heyetlerine ayrıca şu genelgeyi de gönderdik:

4 Mart 1920

İtilaf Devletleri'nin tahammül edilemez bir şekle gelen müdahale ve baskılarından dolayı Kabine, 3 Mart'ta istifa etmiştir. Aldığımız sağlam bilgiye göre Kabine'nin düşürülmesi Ferit Paşa'nın veya benzerlerinden birinin iktidar mevkiine getirilmesi ve İstanbul'da yabancı emellerine hizmet edecek bir Hilafet Şurası teşkili esasları üzerinde, harici düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların vasıtasıyla vücuda gelen bir komitenin faaliyetlerinin neticesidir. Yani komitenin faaliyetine zemin hazırlamak için İtilaf Devletleri, evvela Kabine'yi istifaya mecbur edecek baskılar yapmışlardır.

Vaziyetin bu vahameti karşısında Meclis-i Mebusan, tabii olarak icap eden tesir edici tedbirleri almaya devam etmektedir. Fakat bu girişimlerin fiilen desteklenmesi için hemen milli emelleri gerçekleştiremeyecek bir kabine başkanına milletin tahammül edemeyeceğini gayet şiddetli bir dille Padişahlık makamına, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na ve basına bildirmek lâzımdır. Bu telgraf ulaştığında bir dakika kaybetmeden bu şekilde telgraflar hazırlanmasını ve bu gece mutlaka çekilmesinin yolunun bulunmasını, buraya da yarın sabaha kadar bilgi verilmesini ehemmiyetle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Efendiler, verdiğimiz talimat icabınca, memleketin her tarafından, milletin her makamından 4/5 Mart gecesi başlayan telgraf fırtınası ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah ve Meclis-i Mebusan saraylarında talep edilen tesiri yaptı.

Salih Paşa Sadrazam Oluyor

Nihayet, 6 Mart günü, kim ve ne olduğunu anlayamadığım bir kişi tarafından şu haber verildi:

İstanbul, 6 Mart 1920

Heyet-i Temsiliye'ye

Sadrazamlık makamını Bahriye Nâzırı Salih Paşa'ya verildiği bilginize arz olunur.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Genel Sekreter Vekili
Halit

Bu telgrafı şu telgraf izledi:

Meclis-i Mebusan, 6 Mart 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yüce Padişah ve Halife Hazretleri, şimdi Meclis-i Mebusan Başkanı'nı makamlarında kabulüyle şereflendirerek, Sadrazamlık vazifesini Âyan Meclisi'nden Eski Bahriye Vekili Salih Paşa'ya verdiklerini ferman buyurmuş ve Salih Paşa da kabineyi teşkil ile meşgul bulunmuş olduğundan buhranın yarın akşama kadar tamamıyla ortadan kalkacağı arz olunur.

Meclis-i Mebusan Başkanı
Celalettin Arif

Efendiler, Rauf Bey'in de aynı günde, fakat henüz kabine başkanı tayin olmadan verdiği bilgiler vardır. Dikkate değer olduğu için bu bilgileri veren telgrafı aynen arz ediyorum:

Zata mahsus, çok aceledir
Dakika geciktirilmesi uygun değildir

Harbiye Vekâleti, 6 Mart 1920
Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1. Dün gece İzzet ve Salih Paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadrazamlık teklifi vâki olmamıştır. Vekalet eden kabine de kimin olacağını bilmiyor. Eski Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'in Saray ile Fransa ve İngiltere Elçilikleri arasında dolaşmakta olduğu sağlam kaynaklardan haber alınıyor. Bir nihayete göre, adı geçenin sadrazamlığa getirileceği merkezindedir. Evvelsi gece Padişah Hazretleri, Tevfik Paşa'yı kabul etti. Daha sonra Ferit Paşa'yı kabul ederek saat beşten sonra gece 10.00'a kadar görüştü. Dünkü Cuma günü Baltalimanı'ndan Ali Kemal ve Eski Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali'nin de dahil olduğu, uzun görüşmeler yapıldı. Daha sonra Rahip Frew'un da katılımıyla Ali Kemal'in evinde görüşmeler devam etti. Celalettin Arif Bey dün saat 4'ten sonra huzura kabul olundu. Bugünkü buhranın devama tahammülü olmadığından, memleketin ve mebusların itimadına sahip bir kabinenin bir an evvel iktidara getirilmesi konusundaki ısrarlı dileklere karşı, Padişah Hazretleri vaziyetin nezaketini aynı suretle idrak eylediğini ve Kuva-yı Milliye'nin lüzumunu söyledikten sonra, dahilde ve hariçte itimat uyandırabilecek bir kimsenin tayin hususunun çok acele yapılamayacağı ve Pazar gününe kadar düşünmek lâzım geldiği tarzında cevap vermişler. Yukarıda bilginize arz ettiğim hususlardan ortaya çıkan şahsi sezgilerim, Padişah'ın İngilizlerle konuşmakta ve haberleşmekte olduğu, Londra'dan cevap beklediği kanaatini veriyor. Herhalde vaziyet pek buhranlıdır. İngilizlerden ümitvar olurlar ise Ferit Paşa'nın iktidara getirilmesi de uzak bir ihtimal değildir. Özetle, şimdiye kadar Padişah doğrudan doğru Tevfik ve Ferit Paşalardan başka kimseyi kabul etmemiş, Ferit Paşa'yla görüşmesi de gizli olmuştur. Saray'a mensup, itimadımıza sahip olduğunu bildiğim bir zat, Perşembe günü Padişah Hazretlerinin çok yakınları adına bendenizi özel olarak gördü ve fikrimi sordu. Cevaben, vaziyeti saltanat, devlet ve millet leyhine halledebilecek zatın zat-ı dev-

letleri olabileceği ve fakat şu sırada meşgul bulunan İstanbul'a gelişiniz mümkün olamayacağı için, İzzet Paşa'nın iktidara gelmesi lüzumunu açık dille söyledim. Salih Paşa Meclis'in kapatılmasının da muhtemel olduğunu ima ediyor. Birinci Başkan Vekili Hüseyin Kâzım Bey'in de Saray ve İngilizler ile Meclis adına entirika yaptığı anlaşılıyor. Bilgilerinize arz olunur.

Celalettin Arif Bey bugün Saray'a gidecek. Vaziyeti gayet açık bir suretle Padişah Hazretlerine anlatacak. Muhalifleri iktidara getirirse Anadolu teşkilatının sarsılması ve bu suretle Doğudaki, kendileri için neticede zararlı olacak prensiplerin memleketimize gireceğini ve Halifelik makamının Müslümanlar gözünde düşeceği vaziyeti açıklayacak ve Anadolu'dan milli teşkilat merkezlerinden buna dair gelmiş olan bütün telgrafları gösterecek, bu hususa ait ayrıca yazılı bir rapor takdim eyleyecektir. Suretini beraber yazılmıştır. Suretini daha sonra takdim ederiz (Rauf).

2. Bu telgraf, 6.3.1920 günü saat 17.15'te Harbiye Nâzırlığı Telgrafhanesi'ne verilmiştir.

Harbiye Nâzırı Başyaveri
Salih

Efendiler, Rauf Bey'in, sadrazam bulmak mevzu-u bahis olurken benden bahsetmesi elbette lüzumsuzdu. Aramızda asla böyle bir şey mevzu-u bahis olmuş değildi. Ben, İstanbul Hükümeti'nin yaşayacağından esasen ümitvar değildim. Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığına ise çoktan kanaat getirmiştim. Osmanlı Devletinin sadrazamlığını üstlenmek gibi zayıf ve manasız bir fikrin benim kafamda yeri olamayacağı tabii idi. Ben, gelip geçmesi tabii olan inkılap safhalarını sükunetle izlerken, geleceğin tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Rauf Bey, bahsettiği Celalettin Arif Bey'in raporunun suretini de gönderdi (Vesika: 245). Kabine teşekkül ettikten sonra da şu malümatı verdi:

Harbiye Nâzırlığı, 8.3.1920

20. Kolordu Kumandan Vekilliğine
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1. Kabine şu şekilde teşekkül etmiştir: Sadrazam Salih Paşa, Şeyhülislam yerinde, Dâhiliye yerinde, Hariciye Safa Bey yerinde, Harbiye yerinde, Bahriye Salih Paşa vekaleten, Nafia Tevfik Bey asaleten, Maliye Tevfik Bey vekaleten, Şura-yı Devlet

Abdurrahman Şeref Bey vekaleten, Maarif Abdurrahman Şeref Bey asaleten Evkaf Eski Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi asaleten, Adliye Celal Bey, Ticaret Defterhane emiri Ziya Bey.

2. Celal Bey'in tavrını bilmiyoruz. Bu şekil Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak maksadıyla Saray'ın tertibidir. Salih Paşa, bir buhrana set çekmek suretiyle, bu suretle vatana faydalı bir hizmet yaptığı itikadındadır. Bizim fikrimiz bu kabineye güvenoyu vermemektir. Grupta bunu temin etmek için çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi hâlâ mevcuttur. Ona göre vaziyetin temin buyurulması arz olunur.

3. Dikkate değer olarak şunu da arz edelim ki, Salih Paşa tarafından Meclis-i Mebusan dahilinden nâzır olma imkânsızlığı anlaşıldıktan sonra, hariçten alacakları kişilerin tespiti için grubun fikrini yoklayacaktı. Hâlbuki sonradan bundan da vazgeçerek isimleri bilginize arz olunan kabineyi kendiliğinden teşkil eylemiştir, efendim (Rauf).

Harbiye Nazırlığı Başyaveri
Salih

Trakya'da Cafer Tayyar Bey'in Tuttuğu Yanlış Yol

Efendiler, İstanbul buhranı hakkında verdiğim izahat epeyce uzadı. İstanbul'da zaten öteden beri mevcut olan vaziyette, daha çok olayın ortaya çıktığına şahit olacağız.

Müsaade buyurursanız, tekrar İstanbul'a gelmek üzere, biraz da Edirne havalisindeki vaziyet göz atalım. Şimdiye kadar yaptığım genel beyanatım sırasında, vesile buldukça Trakya'yı da teşkilât ve tasarılarımızın hiçbir vakit hariçte tutmadığımızı anlatmış olduğumu ümit ederim. Edirne ile münasebet ve haberleşmelerimiz, memleketin her yeriyle olduğu gibi muhafaza ve idame edilmekteydi.

Yaptığımız haberleşmelerimizdeki dikkate değer bazı noktaları heyet-i âliyyenize ayrıntısıyla arz etmek uygun olur:

1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 31 Aralık 1919 tarihli gayet ayrıntılı bir raporunda, Trakya ve bilhassa Batı Trakya'da Yunanlıların yaptıkları işleri ve giriştikleri faaliyetleri pek mükemmel izah ediyordu. Bu fevkalâde faaliyetlere karşı kendisinin lüzumu gibi tertibat alamadığından şikâyeti vardı.

"Kolordusunun bu vaziyet ve ileride ortaya çıkabilecek hâller karşısında, vazifesini ifa edebilecek bir vaziyet almasına

General Milne'nin izin vermediğinin, haberleşmeyle anlaşıldığını" haber veriyordu (Vesika: 246).

General Milne'in tertibat almamıza izin vermeyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu açık gerçeği yazışma yoluyla anlatmaya bilmem nasıl bir fikir ve muhakeme sevkiyle kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Bey'e 3 Ocak 1920 tarihinde verdiğim talimatta, gönderdiğimiz gizli talimatnâmeye uyularak silahlı müfrezeler teşkilini tekrar hatırlattım. "Askeri vaziyetin değiştirilmesi ile elde edilmeyen faydaların bu suretle telafisi lâzımdır" dedim (Vesika: 247).

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya da yine aynı tarihte vaziyetten bahsedere, Yunanlıların Doğu Trakya'daki hazırlıklarına mâni olmasını yazdım (Vesika: 248).

Trakya Paşaeli Cemiyeti'nin gönderdiği raporlarda, lüzumu gibi teşkilât kurulamamakta olduğundan bahsediyorlar ve bazı yüksek dereceli memurlardan şikâyet ediliyorlardı (Vesika: 249). Bu gibi memurlara evvel ve ahir bazı ihtarlarda bulunuyordum (Vesika: 250).

Şikâyetin mühimi, Cafer Tayyar Bey'den olmaya başladı. Mesela buna dair okuyacağım şu mektup bir fikir verebilir zannederim:

26 Ocak 1920

Muhterem Paşam;

Arif Bey'in Trakyalılar hakkında beyanatını tasdik ederim. Trakya Cemiyeti maddi kuvvetle desteklenmemiştir. Maalesef Cafer Tayyar hepimizi aldatmış, zerre kadar teşkilat kurmamış, bir tek tüfekle bile silahlandırma bile yapmamıştır. Cafer'i, şahsını düşünmekle itham ederim. Bulgarya olaylarından da tamamen habersiz, mutlak bir gaflet hâlindedir.

Son günlerde Cafer'in tümenlerine yazdığı bir emirnâme tesadüfen elimize geçti. Yunalıların harekâtından, fikirlerinden bahsettikten sonra, bu hâl karşısında artık Müdafaa-i Hukuk talimatı doğrultusunda milli teşkilat kurmaya başlamak lâzım ise de, kumandanların bu babta subaylar vasıtasıyla halka yardım edip etmemek hakkında düşüncelerini soruyor. Artık düşününüz... Allah milli meselelerde aldatanları kahretsin. Fakat çok yazık aldanmış olanlara!

Netice, Bulgar askeri Batı Trakya'yı tahliye ederek gittiği, 5-10 memurla 150-200 jandarmadan başka kuvveti bulunmadı-

ğı hâlde bile kendisinden ihtilâl ve muharebe ile vatan müdafaasını beklediğimiz Trakya bir şey yapamadı. Cafer bu vaziyette bir elem hissetti mi, bilmem. Dolayısıyla artık Topçu İhsan'ı, Baytar Rasim'i (zeki, cevval, mutedir, pek itimat edilen bir arkadaş) teşkilat kurmak için Trakya'ya göndereceğiz. Buradan silah da göndereceğiz. Kör olası Cafer yalnız bunları serbest bıraksın. Gölge etmesin başka ihsan istemeyiz.

Edirne hattını, İngilizler halis İngiliz askerleriyle teslim alıyor. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgaz'ta gruppe oluyor. Bulgarya kaynaşıyor. Yunan eşkıyalığı artmakta, halkın yakınmaları karşısında Vali elini ovuşturmakta, Cafer aczını göstermekte. Trakya'nın Bolşevizme karşı yabancıların yığınak yeri olması Bulgarların harekâtına hedef olması beklenebilir. Orada kuvvetli bir pençe ve beyin lâzım. Ne Cafer ne de Vali bu işi yapabilirler ve ayrıca fedakâr değillerdir. İşte hâl ve vaziyet budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek üzülmüş ve şifreyle açıklama istemiştim. Cevap alamadım. Paşam, şahsi bir siyaset takip ettiğimi mi zannediyorsunuz? Yoksa maksadı kavramayacak, vaziyeti anlamayacak ahmaklardan olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hâli de protesto ederim. İman ve itikadım birdir. Sapmadan yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve azarlayıcı sözlere son derece üzülürüm. Bu beni çalışmaktan alıkoymaz. Beni size muhalefete sevk etmez. Fakat arada şahsiyet meselesini pekâlâ doğurabilir. Buna dikkatinizi çeker ve bir hakikat ortaya çıkmadan ve benim neler çektiğimi takdir etmeden teşebbüslerde bulunmamanızın, mevkiinizden beklenen ve hiç ihmal edilemeyecek olan nezaket ve itidal icabı gereği olduğunu şuracıkta belirtmeme müsaade buyurunuz. Hürmetlerimi arz eder, başarılar dilerim Paşam.

İmza
Vasıf

Efendiler, Edirne'den gelen yazılardan ve raporlardan, bence yanlış bir görüş takip edildiği anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da bu hatalı görüşlerin tasvip edildiğine delalet eden cümleler vardır. Bu hatalı prensibi düzeltmek için, öteden beri belirtilen görüşlerimizi, 3 Şubat 1920 tarihinde Cafer Tayyar Paşa'ya ve İstanbul'da Rauf Bey'e bir kez daha tekrar ettim.

Tekrar ettiğim görüş şuydu:

"Doğu ve Batı Trakya'nın milli bir bütünlük altında tasavvur ve ifadesi doğru bir siyaset değildir. Doğu Trakya, itiraz ve tartışma kabul etmez surette memleketimiz bir parçasıdır. Batı Trakya ise bir antlaşma ile vaktiyle terk edilmiş olan bir bölgedir.

Olsa olsa Doğu Trakya, Batı Trakya'nın kurtarılmasına çalışanların bir hareket üssü olabilir.

Doğu ve Batı Trakya'nın birliği üzerinde ısrarla iddia etmek, Doğu Trakya üzerinde de bazı iddiaların ileri sürülmesine yol açabilir.

Bulgarların da Adalar Denizi'nde iktisadi bir çıkış kapısı talep etmeleri, ayrıca üzerinde düşünülmeye değerdir. Bulgaristan için de bu bakımdan gayret sarf edilmelidir" (Vesika: 251).

Cafer Tayyar Paşa da, memurlardan, esnaftan ve halktan şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresinde, "Bizde halk her işi hükümetten beklemekte; mülki idare âmirlerinin ilgisiz tutumları yüzünden milli teşkilât yüksek emirlerinize uygun olarak kurulamamaktadır. Vilayet dahilinde sık sık yapmakta olduğum kontrollerde, bilhassa köylülerle sıkı ilişki kurmaktayım... Fakat her köye gitmek mümkün olamıyor", "Teşkilâtın esaslı ve kapsamlı olması hepimizin arzulanıp bunun da ileri sürülen mahzurların ortadan kaldırılmasına çalışmakla gerçekleştirilebileceği bilgilerinize arz olunur" diyordu (Vesika: 252).

Efendiler, General Milne, Cafer Tayyar Paşa'ya askeri konumu değiştirtmiyor. Vali ve mutasarrıflar tarafsız kalıyor ve her işi hükümetten bekleyen halka, milli teşkilat kurulması konusunda yol göstericilik ve öncülük etmiyor. Bu mahzurlar kalkmadıkça, işin esaslı ve kapsamlı olması mümkün görülmüyor!

Karakol Cemiyeti İstanbul'da Teşkilâtını Genişletmeye Çalışıyor

Efendiler, başka bir münasebetle Karakol Cemiyeti'nden ve onun faaliyetlerini men etme hususundaki teşebbüslerimizden bahsetmiştim. Bu Cemiyetin İstanbul'da hâlâ teşkilâtını genişletmeye çalıştığı anlaşılıyordu. Tekrar şöyle bir ikazda bulunmak icap etti:

Yazı ile 12.3.1920

Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Albay
Şevket Beyefendi'ye

İstanbul'da bulunan teşkilâtımızın maksatı temine hizmet konusunda gayrı-kâfi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif zamanlarda ve bilhassa bugünlerde Ankara'ya gelen ve durumu bilen bazı kimselerin verdiği bilgilere göre, bundaki başarısızlık sebebi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilâtı adı altında Karakol Nizamnâmesinin tatbikine çalışılmasından ileri gelmektedir.

Karakol Nizamnâmesi birçok kimseyi teşkilâtla temas kurmaktan ürkütmüştür. Bu sebeple, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı Nizamnâmesinin esaslarına göre teşkilâtlanmak, bilhassa İstanbul için kâfidir. Zira İstanbul'da esas kuvveti fikir cereyânlarını birleştirmede aramalıdır. İstanbul'da fiili hareketler ve özel teşebbüsler için kurulacak silahlı teşkilâtta bile Müdafaa-i Hukuk Nizamnâmesi'nin ekinin tatbiki kâfidir. İstanbul merkez heyetinin ve ona tâbi şubelerdeki idare heyetlerinin ortaya çıkmasında bir mahzur görülüyorsa, bu heyetleri teşkil edecek olan kimseler kendilerini gizli tutabilirler. Bu esaslar çerçevesinde kurulmuş ve kurulacak olan teşkilâtın ve bunların merkez heyetleri ile idare heyetlerinin teşkil eden kimselerin isimlerinin güvenilir bir vasıta ile gönderilmesine yüksek lütuf ve yardımları bilhassa istirham olunur, efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

İstanbul'daki Kuva-yı Milliye Başkanlarının Tutuklanması Hakkında Londra'dan Gelen Emir

Şimdi, arzu buyurursanız tekrar dönelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta Rauf Bey şu bilgileri veriyordu: 10 Mart 1920 günü öğleden sonra İtilaf Devletleri'nin temsilcileri toplanmışlar. Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuva-yı Milliye başkanlarının tutuklanması emrini içine alan bir meseleyi görüşmüşler ve emri infaza karar vermişler. Bu bilgi, itimat edilen bir kimseye sağlam bir kaynaktan gizlice ihbar edilmiş ve bu gibi kimselerin bir an evvel İstanbul'dan uzaklaşmaları lüzumu bildirilmiş. Bu hususu muhtelif ihtimallere göre değerlendirdikten sonra, işin sonuna kadar İstanbul'da kalarak namus va-

zifesini ifaya karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa bu vaziyete bile bile sebep olmaktaymış. Onun için Kabine'yi düşürmeye çalışacaklarmış. Başaracaklarına da emin imişler (Vesika: 253).

Rauf Bey'in bu telgrafını aynı tarihte takip eden kısa bir telgrafında, "Son bildirdiğimiz hususlar ve Kabine'nin vaziyeti hakkında herhangi bir fikrimizi elde edemediğimizden, telgrafın size ulaşmadığından ve sıhhatinizden haklı olarak endişedeyim. Cevabınızı bekliyoruz" denilmekteydi.

Rauf Bey'e ve bilgi için 15. ve 3. Kolordularına 11 Mart tarihinde şu bilgileri vermiştim:

11 Mart 1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920'de Ankara'da Fransız temsilcisi Yüzbaşı Boizeau'nun tercümanı olup bize öteden beri gizli ihbarlarda bulunan bir kişi, Ankara'da İngiliz temsilcisi Withall'un aldığı bir telgraf üzerine bütün ağır yükleri ve maiyetiyle beraber bugün Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a hareket edeceğini ve bu trenden sonra demiryolu ulaşımının İngilizler tarafından durdurulacağı ihbar etti. Adı geçen Withall, hakikaten bugün ihbara uygun olarak hareket etti. Dolayısıyla kuvvetle muhtemel ki tren ulaşımı da kesilmiştir. Durumu, İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'da alınan tedbirlerle alâkalı bulunduğunda şüphe yoktur.

Mustafa Kemal

Rauf Bey'in telgrafına şu cevabı vermiştim:

Kabineye güvensizlik oyu vermek suretiyle taarruzun tarafınızdan yapılması o kadar kuvvetli bir sebebe istinat ettirilemeyecektir. Grubun dayanışma ve direnme derecesi ile işbirliği yapma konusundaki kati azmi üzerinde açık bir fikir ve kanaate varmadıkça, Salih Paşa'nın, grup idare heyetiyle müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşruiyet meselesi yapmak hususundaki kararınız hakkında hiçbir fikir ileri süremem. İngilizlerin tutuklama kararına karşı, Meclis'in, cesaretle sonuna kadar vazifesine devamı pek faydalı ve parlaktır. Fakat zat-ı âlinizle beraber, kendileri, ileriki faaliyet ve harekâtımız için elzem olan arkadaşların neticede bize katılmalarını sağlayacak çarelerin düşünülmüş ve bulunmuş olması şarttır. Aksi takdirde, grubun birlik ve azim içinde hareketini tanzim edebilecek kimselerin şimdiden vazifelendirilmesi ve sizlerin hemen buraya gelmeniz elzemdir. Buraya gelecek kimseler arasında,

memleketi temsil edebilme vasıflarını taşıyanlarla, icabında hükümet teşkil ve idare edebilme liyakatindekilerin bulunması mühimdir.

İtilaf Devletleri'nin zorlayıcı tedbirleri tatbik edeceklerine şüphe yoktur... vb. (Vesika: 254).

Mustafa Kemal

Efendiler, Rauf Bey'i ve diğer zevatı tam zamanında davet etmiş olduğumuz, yaşanan olaylarla hem de üç-dört gün geçmeden belli oldu. Fakat ne yazık ki bu davetimiz lâyık olduğu ehemmiyet ve ciddiyetle dikkate alınacak değerde görülemedi. Rauf Bey ve Vasıf Bey gibi kimseler, en nihayet büyük bir uysallıkla Malta'ya gittiler. Bu cihet malûmunuzdur.

Son dakikaya kadar Anadolu'ya geçmek ve Ankara'ya gelmek fırsat ve tedbirlerinin bazı arkadaşlar tarafından hazırlandığı ve temin olunduğu bana hikâye edilmiştir. Eğer böyle idiyse, bu kimselerin Ankara'ya gelmeye razı olmayıp İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve mazeret cidden tetkike değer görülür. Hakikaten Türkiye'nin vaziyetinin ve akıbetinin şüpheli, karanlık, tehlikeli görüldüğü varsayımına göre, bu karanlık tehlike içine atılanların, korkunç ve müthiş bir akıbetle karşılaşmaları vehminin tesiri altında en nihayet herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere, düşmana teslim olmayı daha uygun görecekleri gözden uzak tutulamaz. Bununla beraber, ben burada böyle ağır bir muhakeme yürütmekten çekinirim. Bu düşünceyledir ki, bu şahısları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan istifade ederek mümkün olan teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadım.

İstanbul'un İşgali

Efendiler, İstanbul'da 10. Tümen Kumandanı'ndan, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir yazı geldi. Çözülmüşü şuydu:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine mahsus: İngilizler tarafından Türk Ocağı binasının işgali üzerine Milli Talim ve Terbiye Binası'na taşınan Ocak'ın, bu yeni taşındığı bina, dün öğle vakti İngilizler tarafından yeniden işgal edilmiştir, efendim. 9 Mart 1920 (Hâdi)"

Efendiler, 1920 senesi Mart'ının 16. günü öğleden evvel, saat 10.00'da makine başında şöyle bir telgraf geldi:

İstanbul, 16.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bu sabah Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle çarpışarak, neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize arz olunur.

Manastırlı
Hamdi

Ben bu telgrafın altına kurşun kalemle, "Acele olarak kolordulara benim imzamla, M. Kemal" işaretini koyduktan sonra, telgrafı verenden izah istemeye başladım. Manastırlı Hamdi Efendi sürekli olarak bilgi vermeye devam etti.

Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki, yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Hatta Beyoğlu Telgrafhanesi'nin önünde İngiliz askerleri olduğunu öğrendik, fakat Telgrafhane'yi işgal edip etmeyecekleri meçhuldür.

Bu esnada Efendiler, Harbiye telgrafhanesinden Memur Ali, bilgi vermeye başladı:

"Sabahleyin İngilizler basarak altı kişiyi şehit ettiler. On beş kadar da yaralı var. Şimdi İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi işte İngiliz askerleri Nezaret'e giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır."

Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu:

Paşa Hazretleri,

Harbiye Telgrafhanesi'ni de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kestikleri gibi bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar. Bir taraftan da zırhlılardan asker çıkarılıyor. Vaziyet vahamet kesbediyor, efendim. Sabahki çarpışmada 6 şehit 15 yaralımız var. Paşa Hazretleri, yüksek emirlerinizi bekliyorum.

16 Mart 1920.
Hamdi

Hamdi Efendi devam etti:

Sabahleyin bizim asker uykudayken, İngiliz bahriye askerleri karakola gelip giriyor. Askerimiz uykudan şaşkınlık içinde kalkınca çarpışmaya başlanıyor. Neticede bizden 6 kişi şehit oluyor, 15 kişi yaralanıyor. Bunun üzerine zaten melanetlerini tasarlamışlar ki, hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu tarafını ve Tophane'yi, işgal edip, bir taraftan da Harbiye Nezareti'ni işgal etmişlerdir. Hatta şimdi ne Tophane ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak imkânı oluyor. Şimdi de aldığım habere göre işgal Derince'ye kadar yayılıyormuş, efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burayı işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım, efendim.

Merhum Hayati Bey, benim ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işarete uygun olarak verilen bilgileri özetlemiş: Rumeli ve Anadolu'daki bütün kumandanların adresine telgraf çektiriyordu. Bir an evvel İstanbul üzerinden Edirne'ye çektirilmesini söylemiştim (Vesika: 225).

Hamdi Efendi:

"Yüksek emirleriniz yerine getiriliyor. Edirne'ye yazıyorum ve bütün merkezleri hazır ettirdik."

Hamdi Efendi'den:

"Mebuslar için bir haber aldınız mı? Meclis-i Mebusan telgrafhanesi cevap veriyor mu?" diye sordum.

Hamdi Efendi:

"Evet yapıyor. 14. Kolordu Kumandanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?"

Efendiler, bundan sonra artık Hamdi Efendi'nin sözünü işitemedik,İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

Manastırlı Hamdi Efendi

Bu hamiyetli ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felâketinden kimbilir haber almak için ne kadar

çok beklemek zorunda kalacaktık. İstanbul'da bulunan nâzır, mebus, kumandan ve teşkilâtımızdan bir kimsenin çıkıp da vaktiyle bize haber vermeyi düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki hepsini heyecan ve korku kaplamıştı. Bir ucu Ankara'da bulunan telin İstanbul'da bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir hâle gelmiş olduklarına bilmem ki hükmetmek doğru olur mu? Telgraf Memuru Hamdi Efendi daha sonra bizzat Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu ifa etmiştir. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada alenen ifade etmeyi milli ve vatani vazifelerimden addederim.

Efendiler, bu vaziyet üzerine, herşeyden evvel meydana gelebilecek bir felâketin önüne geçmek için şu emri verdim:

Telgraf. Aceledir — Ankara, 16 Mart 1920

Bütün Vali ve Mutasarrıflara
Sivas'ta 3. Kolordu, Bandırma'da 14. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu, Erzurum'da 15. Kolordu, Konya'da 12. Kolordu, Diyarbekir'de 13. Kolordu Kumandanlıklarına
İzmir Cephesinde Refet Beyefendi'ye,
Balıkesir'de 61. Tümen Kumandanlığı'na,
Bütün Müdafaa-i Hukuk Merkez heyetlerine ve İdare Heyetlerine,

Bugünkü vaziyete göre, milletimiz, medeniyet dünyasının insanca hislerle dolu vicdanlarından ve bütün İslam âleminin manevi birliğinden emin olmakla beraber bir müddet için, dost olsun düşman olsun, bütün resmi harici dünya ile geçici olarak temas edemeyecektir.

Bugünler zarfında vatanımızda yaşayan Hıristiyan halk hakkında göstereceğimiz insanca muamelenin değeri pek büyük olduğu gibi, hiçbir yabancı hükümetin fikir ya da zahiri yardımını görmeyen Hıristiyan halkın tam bir huzur ve sükunetle içinde yaşamaya devam etmeleri, ırkımızın yaradılıştan bezenmiş olduğu medeni kabiliyetine en kesin bir delil olacaktır. Vatanın menfaatleri aleyhinde çalıştıkları görülenler ile memleketin huzur ve asayişi ihlal eyleyenler hakkında, din ve milliyet mensubiyetine bakılmayarak kanun hükümlerinin eşit olarak ve şiddetle tatbikini; bulundukları yerlerdeki mahalli idarelere itaat gösteren ve vatandaşlık vazifelerini ifada kusur etmeyenler hakkında ise yumuşak ve şefkatli muamele edilmesini özel bir ehemmiyetle arz eder, bu hususların bütün ala-

kadar olanlara süratle tebliğini ve bütün millet mensuplarına münasip vasıtalarla duyurulmasını rica ederiz, efendim.

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal"

İtilaf Kuvvetleri'nin Tebliği Meselesi

Efendiler, İtilaf Kuvvetleri İstanbul telgraf merkezlerini işgal ettikten sonra, memlekete telgrafla bir resmi tebliğde bulunmak istediler. Tarafımızdan yapılan ikaz ve ihtar üzerine, bazı merkezler dışında bu resmi tebliğ alınmadı. Alanlar ve cevap verenlerden belli başlıları şunlardır: İzmit Mutasarrıfı Suat Bey, (Vesika: 256), Konya Valisi Suphi Bey (Vesika: 257).

Resmi Tebliğ

Beş buçuk sene evvel, Osmanlı Devleti'nin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri, Alman telkinlerine kapılarak Osmanlı Devleti ve milletini Dünya Savaşı'na soktular. Bu haksız ve meşum siyasetin neticesi malûmdur. Osmanlı Devleti ve milleti bin türlü felâket geçirdikten sonra, öyle bir mağlubiyete uğradı ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri bile bir mütareke imzalayarak firar etmekten başka çare bulamadılar. Mütarekenin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri'ne bir vazife düştü. Bu vazife eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halkının, ırk ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin müstakbel saadetlerini, gelişmelerini, içtimai ve iktisadi hayatlarını temin edecek bir barışın temellerini atmaktan ibaretti. Barış Konferansı bu vazifenin ifasıyla meşgul iken, firari olan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin taraftarı olan bazı kimseler, "Milli Teşkilât" takma adı ile bir teşkilât kurarak ve Padişah ile İstanbul Hükümeti'nin emirlerini hiçe sayarak, savaşın elim neticeleriyle büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli unsurlar arasında nifak çıkarmak, milli yardım bahanesiyle halkı soymak gibi işlere cüret ettiler ve böylece barış değil, adeta yeni bir savaş devrini açmaya teşebbüs eylediler. Bu teşebbüs ve tahriklere rağmen, Barış Konferansı vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar verdi. Bu karar Osmanlıların kalplerini ferahlatacaktır. Fakat bu kararlarını Babıâli'ye bildirdikleri zaman icrasının ne gibi şartlara tâbi olduğunu da ihtar eylediler. Bu şartlar Osmanlı vilayetlerinde bulunan Hıristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakma-

mak, bugün İtilaf Devletleri ile müttefiklerinin askeri kuvvetleri aleyhinde yapılmakta olan sürekli hücumlara son vermekti. İstanbul Hükümeti bu ihtara karşı bir dereceye kadar iyi niyet göstermişse de, "Milli Teşkilât" takma adı altında hareket eden kimseler, ne yazık ki, teşvik ve tahriklerinden vazgeçmek istemediler. Bilakis, hükümeti kendi hareketlerine katılmaya teşebbüs eylediler. Herkesin sonsuz bir hevesle beklediği barış için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı, İtilaf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin tatbikini temin edebilmek üzere, lâzım gelen tedbirleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da İstanbul'u geçici olarak işgal etmekti. Bu karar bugün yürürlüğe girmiş olduğundan, efkâr-ı umumiyeyi aydınlatmak için aşağıdaki noktaların açıklanması lâzımdır:

1- İşgal geçicidir. 2- İtilaf Devletleri'nin niyeti, saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, bilakis Osmanlı idaresinde kalacak olan memleketlerde o tesiri takviye ve tahkim etmektir. 3- İtilaf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat maazallah-ı teala taşrada genel bir karışıklık veya katliam gibi vukuat ortaya çıkarsa bu karar değiştirilebilir. 4- Bu nazik zamanda, Müslüman olsun gayrimüslim olsun, herkesin vazifesi, herkesin işine gücüne bakmak, asayişinin teminine hizmet etmek, Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye'nin kurulması için son bir ümidi cinnetleriyle mahvetmek isteyenlerin aldatıcı sözlerine kapılmamak ve hâlâ saltanat merkezi olarak kalan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmektir.

Yukarıda sayılan teşviklere katılan şahısların bazıları İstanbul'da yakalanmışlardır. Onlar tabii kendi yaptıklarından ve sonra da o yaptıklarının neticesi olarak ortaya çıkabilecek olaylardan mesul tutulacaklardır.

İşgal Kuvvetleri

Bu tebliğ münasebetiyle, derhal şu genelgeyi yayınladım:

16.3.1920

Bütün Vali ve Kumandanlara ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine

İtilaf Devletleri tarafından silahlı çarpışma neticesinde, İstanbul'un cebren işgali gerçekleştirilmiştir. Bu suikasttten istifade edecek hainlik düşünen birçok kimsenin milleti aldatmaya teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim resmi tebligat

şeklinde imzasız bazı beyannâmelerin yayınlanmak istendiğini öğreniyoruz. Yanlış hareketlere mahal verilmemek ve hakiki vaziyete ters düşen heyecanlar yaratılmamak bakımından bu gibi haberlere katiyen ehemmiyet atfedilmemesi lâzımdır. Hakiki vazifeyi takip eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti milleti aydınlatacaktır.

Mustafa Kemal

İşgalci Devletlere Yaptığım Protesto

Efendiler, aynı günde muhtelif vasıtalarla şu protestoyu gönderdim:

16.3.1920
Protesto

İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasi Temsilcilerine,
Amerika Siyasi Temsilcisine,
Bütün Tarafsız Devletler Hariciye Nezaretlerine ve
Fransa, İngiltere, İtalyan Millet Meclislerine verilmek üzere
Antalya'da İtalyan Temsilciliği'ne

Milli istiklâlimizi temsil eden Meclis-i Mebusan da dahil olmak üzere, İstanbul'da bütün resmi daireler, İtilaf Devletleri'nin askeri kuvvetleri tarafından resmen ve cebren işgal edilmiş ve milli dava dairesinde hareket eden birçok vatanperver kimsenin de tutuklanmasına teşebbüs edilmiştir. Osmanlı milletinin siyasi hâkimiyet ve hürriyetine indirilen bu son darbe, ne pahasına olursa olsun hayatını ve mevcudiyetini müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asır medeniyet ve insanlığının mukaddes addettiği bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünkü insan toplumlarının temelinde yatan bütün maddelere ve insanlığın bu maddelerini meydana getiren ortak vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, hukukumuzun ve istiklâlimizi müdafaa için girişti-ğimiz mücadelenin kutsiyetine ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine kâniyiz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve Wilson Prensiplerine dayanan bir mütarekenin milleti müdafaa imkânlarından tecrit etmiş olmasından doğan bir hileye de dayanmış olması bakımından, ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetleriyle de bağdaşmayan bu hareketin mahiyetin takdirini, resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, ilim, irfan ve medeniyet

Avrupa ve Amerika'sını" vicdanına bırakmakla yetinir ve bu hadiseden doğacak büyük tarihi mesuliyete, son defa bir daha dünyanın dikkatini çekeriz. Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti bu müşkil zamanlarda Cenab-ı Hakk'tan sonra en büyük yardımcımızdır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Heyet-i Temsiliyesi
adına
Mustafa Kemal

Aynı günün gecesi şu talimatı bir genelgeyle tebliğ ettim:

Şifre 16.3.1920

Bütün Vali ve Kumandanlara

İstanbul'un ve resmi makamların, hususiyle Meclis-i Mebusan'ın İtilaf Devletleri tarafından ve cebren işgal edilmiş olduğunu ve bu hareketin mütareke ile milleti silahsız bıraktıktan sonra yapıldığını dile getirerek, İtilaf Devletleri temsilcilerine, bütün Tarafsız Devletlerin Hariciye Nezaratleriyle, İtilaf Devletleri'nin Millet Meclisi Başkanlıkları'na protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler yapılması lâzım görülmektedir. Protesto telgraflarında bilhassa, gerçekleşen tecavüzün Osmanlı hâkimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir medeniyet ve insanlığın eseri olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik prensiplerine bir darbe teşkil edeceği ve Osmanlı milletinin beka ve istiklâlinin müdafaası hususundaki azim ve imanına, bu hadisenin hiçbir tesir vücuda getiremeyeceği, yalnız medeni milletlerin bu tecavüzü kabul etmekle, büyük bir tarihi mesuliyetin altına girmiş olacakları belirtilmelidir. Tarafsız Devletlerin Hariciye Nezaretleriyle, Millet Meclisi Başkanlıklarına çekilecek telgraflar, İstanbul'da ait oldukları makamlara verilmekle beraber, Antalya'da İtalyan temsilcisi vasıtasıyla da verilmelidir. Protesto telgraflarının birer suretinin de buraya gönderilmesini rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Şifre 16.3.1920

Albay Refet Bey'e

Son hadiseler münasebetiyle her tarafta yapılan mitingler neticesinde çekilecek protesto telgraflarının birer sure-

tinin de İtilaf Devletleri'nin toplantı hâlinde bulunan Millet Meclislerinin Başkanlıklarına ve Tarafsız Devletlerinde Hariciye Nezaretlerine gönderilmesini faydalı addediyoruz. Antalya'daki İtalyan temsilcisinin de yardımını temin etmenizi rica ederiz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Millete Tebligatım

Efendiler, aynı günde millete şu beyannâmeyi yayınladım:

Beyannâme

Bütün Kumandanlara, Vali ve Mutasarrıflara,
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine,
Belediye Başkanlıklarına ve Matbuat Cemiyetine

İtilaf Devletleri'nin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevesül ettikleri muhtelif tedbirler bilinmektedir. Evvela, Ferit Paşa ile anlaşarak ve milleti müdafaasız bir hâlde yabancı idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif mühim bölgesini galip devletlerin sömürgeleri arasına ilave eylemek düşünülmüştü. Kuva-yı Milliye'nin, bütün bir milletin desteği ile istiklâli müdafaa konusunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. İkincisi, Kuva-yı Milliye'yi aldatmak ve onun müsaadesiyle Doğu'da bir üstünlük sağlama siyaseti takip etmek için Heyet-i Temsiliye'ye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve vatanın bütünlüğü temin etmedikçe ve hususiyle işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça, hiçbir türden görüşmeye yanaşmadı. Üçüncüsü, Kuva-yı Milliye ile işbirliği yapan hükümetlerin icraatına müdahale etmek suretiyle milli birliği sarsmak, hainee muhalefetleri teşvik ve cesaretlerini artırmak yolu takip olundu. Ne var ki milli birliğin yarattığı kuvvet ve dayanışma karşısında bu taarruzlar da eridi. Dördüncüsü, vatanın mukadderatı hakkında endişe verici kararlar verildiğinden bahsolunarak, efkâr-ı umumiyeye baskı yapılmaya başlandı. Namusunu ve memleketini müdafaa uğrunda her fedakârlığı göze almış olan Osmanlı milletinin azim ve iradesi önünde bu tehditler daha fayda vermedi. Nihayet bugün, İstanbul'u cebren işgal etmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin yedi yüz senelik hayat ve *hâkimiyetine son verildi*. Yani *bugün Türk milleti* medeni kabiliyetinin yaşama

ve istiklâlinin hakkının ve bütün bir istikbâlinin müdafaasına davet edildi. İnsanlık dünyasının takdirlerini kazanmak ve İslam âleminin kurtuluş emellerini gerçekleştirmek, hilafet makamının yabancı tesirlerden kurtarılmasına ve milli istiklâlimizin şanlı mâzimize yaraşır bir imanla müdafaa ve teminine bağlıdır. Vatanımızı ve istiklâlimizi kurtarmak için giriştiğimiz cihadında Cenab-ı Hakk'ın yardım ve koruyuculuğu bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Efendiler, aynı zamanda bütün İslam âlemine de hitap edilerek yapılan tecavüz, bir beyannâmede detaylı bir şekilde anlatılarak muhtelif vasıtalarla ilan edildi.

Efendiler, hadise hakkında fazla bilgi almayı beklemeksizin telgrafçı, Manastırlı Hamdi Efendi'nin verdiği bilgilerden ve işgal kuvvetlerinin bu bilgileri teyit eden tebliğin, muhteviyatından vaziyetin mahiyetini anlayarak lüzumlu bulduğum ve derhal alınmasında zorunluluk gördüğüm tedbirleri, izah olunduğu gibi hemen işgal günü aldım ve tatbik ettim. İstanbul'un işgal sureti ve tutuklamalar hakkında muhtelif kaynaklardan birbirini tutmaz mübalağalı bilgiler gelmeye başladı. Biz de muhtelif vasıtalarla tahkikat etmeye devam ettik. Yasama vazifesinin fesinin ifasına imkân göremeyerek dağılan mebusların ve bazı şahısların İstanbul'dan firar ederek Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı. Seyahatlerini kolaylaştırmak için güzergâhlarında icap edenlere ilgililere gereken emirleri verdim.

Fevkalâde Yetkili Bir Meclisin Ankara'da Toplanması Kararı

Efendiler, 16 Mart'ta İstanbul işgal edilir edilmez, hemen aldığım tedbirler arasında daha birtakımları vardır ki, onları Büyük Millet Meclisi'nin ilk açılışında beyan etmiş olduğum için burada yeniden açıklamadım. Mesela Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki yabancı birliklerin silahlarının alınması veya oradan uzaklaştırılmaları, Geyve ve Ulukışla civarlarında tren hatlarının tahribi ve Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması vesaire gibi tedbirlere ait ayrıntıları, Büyük Millet Meclisi'nin ilk tutanaklarında okumuşsunuzdur. Bu tedbirler arasında en mühimi; fevkalâde yetkiler taşıyan bir meclisin

Ankara'da toplanmasını temin hususundaki milli ve vatani vazifemize ait karar ve bu kararın tatbikidir.

Efendiler, bu hususdaki kararımızı ve bu kararın nasıl tatbik olunacağını gösteren bir tebliği, 19 Mart 1920'de, yani İstanbul'un işgalinden üç gün sonra yayınladım.

Efendiler, bu mesele hakkında, iki gün kadar kumandanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım müsvetlede "kurucu meclis" tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin "rejim"i değiştirme yetkisine ilk anda sahip olmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın alışkın olmadığı bir tabirdir diye, Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine "fevkalâde yetkiye sahip bir meclis" tabirini kullanmakla yetindim.

"Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Kumandanlarına

İtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan milli kuvvetlerini işlemez vazifeye sokmuş ve bu vaziyet karşısında vazife ifa etmeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu hâlde devlet merkezinin korunmasını, milletin istiklâlini ve devletin kurtuluşunu temin edecek tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere, millet tarafından fevkalâde yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplantıya daveti ve dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat mucibince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanperverlik anlayışından beklenir:

1- Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da fevkalâde yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2- Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, mebuslar hakkındaki kanuna tâbiidir.

3- Seçimlerde livalar esas alınacaktır.

4- Her livadan beş üye seçilecektir.

5- Seçim her livada, o livanın kendi kazalarından çağıracağı ikinci seçmenlerle, liva merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, liva idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk idare heyetlerinden ve vilayetlerde, vilayet merkez heyetlerinden ve vilayet idare meclisiyle, vilayet merkezindeki belediye meclisinden ve vilayet merkezi ile merkez kazası ve merkeze

bağlı kazaların ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir meclis tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılacaktır.

6- Bu meclis üyeliğine, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu mukaddes cihad mücadelesine fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği mahalden koyma hakkı vardır.

7- Seçimlere her bölgenin en büyük mülkiye memuru başkanlık edecek ve seçim selâmetinden mesul olacaktır.

8- Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak; oylar, meclisin kendi içlerinden seçeceği iki kişi tarafından ve meclis huzurunda sayılacaktır.

9- Seçim neticesinde, bütün heyet üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri, üç nüsha mazbata tanzim olunacak; bir nüshası yerinde alıkonularak diğer iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir.

10- Üyelerin alacakları tahsisat daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Fakat geliş harcırahları seçim meclislerinin zorunlu masraflar olarak takdir edeceği miktar üzerinden mahalli idarelerce temin olunacaktır.

11- Seçimler nihayet on beş gün zarfında, Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve netice üyelerin isimleriyle beraber derhal bildirilecektir.

12- Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Haşiye: Kolordu Kumandanları'na, Valiliklere ve bağımsız livalara tebliğ edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta zarfında, muhtelif yerlerden Ankara'ya gelmekte olan mebuslarıyla, telgrafla haberleşilerek bizzat temasa geçildi. Kendilerine, elemlerinin giderilmesine, manevi kuvvetlerinin yükseltilmesine yarayacak bilgiler verildi. İstanbul'da artık davamızı takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca muhtelif tarz ve suretlerle yaptığımız ikazlarıma rağmen, bizim dediğimiz tarzda teşkilât kurmayıp Karakol Cemiyeti'nin vücut bulmasına çalışanların başları Malta'ya gitmiş ve İstanbul'daki üyelerinin hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât kurabilmek için çok zahmetli mesai ve o zamanki hâlimize göre haddimizden fazla para sarf etmeye mecbur oldum.

Muhterem Efendiler, genel açıklamaların arasında bir iki noktada, benim İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'a başkan seçilmem hususuna ait meseleden ve bundaki maksattan bahsetmiştim. Bunun temin edilmemiş olmasından küçük bir müşkille karşılaştığımı da arz etmiştim. Hakikate, İstanbul'da Meclis tecavüze uğrayıp dağılınca mebuslarını toplamaya ve hususiyetle izah ettiğim gibi bir meclis tesisine girişebilmek için bir an tereddüt ettim. Meclis-i Mebusan Başkanı bulunan Celalettin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini tabii olarak bilemiyordum. Gelmesi hâlinde, onun gelişini beklemeyi ve daveti onun vasıtasıyla yaptırmayı düşündüm. Fakat vaziyet pek çok sürat ve hızlı hareket etmeyi emrediyordu. Meçhul bir ihtimali bekleyerek vakit kaybetmeyi ihtiyatlılığa uygun bulmadım. Fakat vereceğim kararın tatbik edilebilmesini için de bir iki gün telgraf başında bütün kumandanların düşüncelerini dinlemekle vakit geçirmeye mecburiyet hissetim. Celalettin Arif Bey'le 27/28 Mart gecesi Düzce'ye ulaştığında irtibat hâsıl olmuştu. Kendisine şu telgrafı yazdım:

Numara: 34 Ankara, 27/28.3.1920

Düzce'de Meclis-i Mebusan Başkanı Muhterem Celalettin Arif Beyefendi'ye

İstanbul'un resmen ve fiilen olarak İngilizler tarafından işgaliyle devlet kuvvetlerinin baskı altına alınması ve esir edilmesi, Meclis-i Mebusan'a tecavüz edilerek milletin istiklâline ve milli namusa tecavüz edilim olması, bu yüzden mebusların memleketin mukadderatı hakkındaki vazifelerini ifaya başarılı olmayacaklarını anlayarak milletin sinesine ilticaya mecbur olmaları dolayısıyla, devlet ve milletin bütün kuvvetlerini hüküm ve denetimi altında bulunduracak fevkalâde bir meclise şiddetle ihtiyaç doğduğundan, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'da fevkalâde yetkilere sahip bir meclisin toplanmasına karar verdiği ve icabının icrasının genelgeyle her yere tebliğ edildiği malûm-u âlileridir. Bu babtaki 19.3.1920 tarihli tebligatı değerlendirdikten sonra, hükümlerini bir kere daha belirtmek ve seçimlerin en kısa sürede yapılarak meclisin bir an evvel toplanması için bu görüşümüzün sizin tarafınızdan da kısa bir beyannâme şeklinde efkâr-ı umumiyeye şimdiden tebliğ ve ilanını faydalı addediyoruz. Değerli cevabınızı bekliyorum, efendim.

Mustafa Kemal

Celalettin Arif Bey ile Fikir Ayrılığı

Celalettin Arif Bey'in verdiği cevap şudur:

Düzce, 27.3.1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bildirilen 19.3.1920 tarihli beyannâmeyi görmedim. Fevkalâde bir meclisin toplanması her ne kadar doğruysa da böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas eylemesi lâzımdır. Gerçi bizim Kanun-i Esasimizde böyle fevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de, diğer Kanun-i Esasilerde mevcut hükümlerden istifade olunabilir. Mesela Fransız Kanun-i Esasisine göre, meclis gayri-kanuni bir suretle fesholunur veya bir taarruza uğrarsa, taarruza maruz kalan meclis üyelerinden kurtulabilenler, vilayet ve liva idare meclislerinden seçilecek ikişer üye ile beraber münasip bir mahalde toplanırlar. Meclisin yeniden açılması ve taarruzun önüne geçilmesi için kararlar alırlar. Bu meclisin kararları kesindir, uyulması zorunludur. Bu kararları dinlemeyenler vatana hıyanetle itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekteydim.

19.3.1920 tarihli beyannâmenin ne gibi esaslara dayandığı anlaşıldıktan sonra, Ankara'ya vardığımda yapacağım istişareler sonrasında bir beyannâme yazmak düşüncesindeyim. Yine görüşürüz. Telgraf başında beraber bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Mebusu Reşit Bey'le beraber hürmetlerimiz arz ederek, veda ederiz. Arkadaşlarımdan Kırşehir Mebusu Rıza Bey de ihtiramlarını arz ediyor sunuyor ve kendisinin de Bolu'da bulunduğunun Keskin'deki pederine haber verilmesini istirham ediyor, efendim.

Celalettin Arif

Bu cevap ve telgrafın muhteviyatına dikkatle bakılırsa, Celalettin Arif Bey'le görüşlerimiz arasında büyük ayrılık olduğu kolaylıkla fark edilir. Ben, fevkalâde yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanmasına karar verirken, bizim Kanun-i Esasimizde böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin olup olmadığını düşünmek asla hatırıma gelmedi. Bundan başka, taarruza uğrayan meclis üyelerinden kurtulabilenler ile vilayet ve livaların idare meclislerinden seçilecek ikişer üye ile beraber Mebuslar Meclisi'nin yeniden eski şekil ve

mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilakis, büsbütün başka mahiyet ve yetkide, daimi bir meclis teşkil etmeyi ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılap safhalarını beraber geçirmeyi düşündüm. Buna göre, uyuşmaz olduklarına şüphe etmediğim görüşlerimizin, görüştükten sonra da birleşmesinin mümkün olacağına ümidim kalmadı. Bununla beraber, 19 Mart 1920 tarihli beyannâmemi telgrafla Celalettin Arif Bey'e verdirdim. Ertesi gün aldığım cevap şuydu:

Düzce, 28 Mart 1920

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yüksek Temsil Heyeti'nin 19.3.1920 tarihli genel tebligatı incelendi. İçindeki maddeler ana hatlarıyla bendenizin düşündüğü esaslara mutabıktır. Dolayısıyla Ankara'ya varışımdan sonra sizlere danışarak ayrıca bir beyannâmenin ilanı tabiidir. Yarın zorunlu olarak Bolu'da kalınarak 29 Mart 1920'de Ankara'ya doğru yola çıkılacağını saygılarımla arz ederim.

Mebuslar Meclisi Başkanı
Celalettin Arif

Celalettin Arif Bey Meclis-i Mebusan Başkanlığını Terk Etmiyor

Celalettin Arif Bey, beyannâmemizi inceledikten sonra muhteviyatının düşündüğü esaslara genellikle mutabık olduğunu söylemekle beraber, bu esasları teyit eder bir beyannâme yazıp ilan etmiyor. Bunu Ankara'ya geldikten ve istişare ettikten sonraya bırakıyor.

Efendiler, Celalettin Arif Bey Ankara'ya geldikten sonra, kendisiyle ve diğer bazı hukukçularla bu meseleye dair oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyân ettin. Fakat aldanmıyorsam Celalettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisi'nin mahiyet ve salahiyeti hakkındaki görüşüme katılmamıştır. O, daima toplanmış olan heyetin esas vazifesini, İstanbul Meclis-i Mebusan'ının toplanmasını teminden ibaret olarak görmüş ve kendisini de daima İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın başkanı telakki eylemiştir. Bunu teyit eder ufak bir hatıramı, müsaade ederseniz arz edeyim:

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve kendisi İkinci Başkan bulunduğu sırada, bir gün Başkanlık Divanı toplantı-

sında, Celalettin Arif Bey'in tahsisat meselesinden bahsettiğini ve kendisinin Mebuslar Meclisi başkanı olması dolayısıyla o makama ait tahsisat talebinde bulunduğunu o tarihte Meclis Genel Sekreteri bulunan Recep Bey beyan etti. Malum-u âlinizdir ki, o dönemde Meclis başkanı ve ikinci başkanı ve diğer başkanlar ile meclis üyelerinin tahsisatı arasında fark yoktu. Celalettin Arif Bey, yalnız kendisini Meclis-i Mebusan Başkanı sıfatıyla istisna ederek fazla tahsisat almak hakkından bahsediyordu. Ben bu meselenin halline Başkanlık Divanı'nın yetkili olmadığını, talep ve iddiasında ısrar ederse, meseleyi Meclis Genel Kurulu'na arz ederek ortaya çıkacak karara göre hareket edebileceğini söyledim. Celalettin Arif Bey, Meclis huzuruna çıkmayı uygun görmeyerek talebinden vazgeçti.

Seçimlerde Hükümet Memurlarının Çıkardığı Güçlükler

Muhterem Efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat mucibince memleketin her tarafında seçimler sürat ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız bazı yerlerde tereddüt ve direnmeler görüldü. Bunlardan bazıları az, bazıları uzunca bir müddet tereddüt ve mukavemetlerinde ısrar gösterdiler. Nihayet bütün seçim bölgelerinin mebuslar, Büyük Millet Meclisi'nde, bütün milletin ve memleketin temsilcisi olarak hazır bulundular. Bu müstesna yerler şunlardı: Dersim, Malatya, Elaziz, Konya, Diyarbekir, Trabzon...

Efendiler, hakiki hâli ifade etmiş olmak için şunu da açıklamalıyım ki, tereddüt ve mukavemet gösteren bu seçim bölgelerinin halkı değildir; belki o tarihte, o bölgelerde bulunan mülki idare âmirleridir. Halk hakikati anlar anlamaz derhal milletin müşterek arzusuna katılmakta asla tereddüt göstermemiştir.

Şimdi Efendiler, yeniden inkılâbın tabii neticelerinden sayılan vakalardan bazılarına temas edelim:

Samsun'daki Subaylar Arasında Güya Padişah Taraftarlığı Varmış

3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey'den aldığım 29 Mart 1920 tarihli bir şifrede, "Samsun'da bulunan 15. Tümen'in ruhiyatının bozuk olduğundan ve güya, subaylar arasında padişah taraftarlığı bulunduğundan" bahs olunuyordu. "Subaylar,

padişah aleyhinde verilecek emirleri icra etmeyeceklerine dair amirlerine müracaat etmişler. Baskı yapılırsa, vazifelerini terk etmeleri ihtimali varmış. İstanbul'dan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgalin ikinci günü, işgal edilen binaların hepsinin tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesi'nin yerinde olduğu, Âyân Meclisi'nin vazifesine devam ettiği ve son Cuma selamlığında, Harbiye ve Bahriye Nâzılarının da hazır bulunarak gerekli törenin eskiden olduğu gibi yapıldığı anlaşılmış..." "Şu hâlde İstanbul'da bir kabine mevcut iken bu kabinenin haberi olmaksızın yapılan işler nedir?" diyorlarmış. Subayların bu fikir ve tavırlarını bildiren 15. Tümen Kumandanı şu görüşleri ileri sürüyordu, "Burada bir subayı hapsetmenin fevkalâde bir hâl yaratması düşünülemez. Fakat bundan istifade ederek Anadolu üzerine yürümek gibi olaylar meydana gelecektir. İzmir cephesinde, Kuva-yı Milliye'ye nasıl hizmet gördürüldüğünü bilemiyorum. Zannedersem, bunlar para ile istihdam edilmekteymiş. Bir savaş çıktığında bütün halka maaş verilemeyeceği meydanda olduğundan, Kuva-yı Milliye adı altındaki mevcut kuvvetten savaşın ikinci günü orada da hiçbir kuvvet kalmayacağına eminim. Ordu birliklerine gelince, şimdiden firar vukuatı başlamıştır. Parasızlık böyle devam ettikçe ve İstanbul'da merkezi hükümet bulundukça subaylardan dahi şüphem vardır." Bundan başka 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey, vermiş olduğumuz talimat icabınca, Amasya'ya gelen Kontrol Memuru Forbes adındaki yüzbaşıyı tutuklamış. Samsun'a bir İngiliz temsilcisi yüzbaşı gelmiş. Selâhattin Bey'e Yüzbaşı Forbes'in bir dakika bile geçirilmeden Samsun'a gönderilmesini yazmış; aksi takdirde Selâhattin Bey'in mesul olacağını ilave etmiş. Bu babtaki düşüncemi soran Selâhattin Bey'e vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum, "Forbes'i tutuklayan ben değilim; başkenti mütarekeye insanlığa aykırı olarak işgal edilen millettir. Bu bakımdan serbest bırakılmasını da ancak millet yapabilir." Buna rağmen bu Forbes memleketten çıkarılmakla yetinilmiş, tutuklanmamıştır.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'in 9 Nisan 1920 tarihli kısa bir şifresinden, Adapazarı ile Hendek arasında bulunan Çatalköprü adlı yerdeki köprülerin ve Mudurnu Suyu köprüsünün Kuva-yı Milliye aleyhtarları tarafından tahrie edildiği anlaşıldı.

Bolu ve Havalisi Kumandanı Mahmut Nedim Bey'in Düzce'den yazdığı 9 Nisan 1920 tarihli şifresinden de 8 Nisan'da Adapazarı'nda Kuva-yı Milliye aleyhine gösteriler yapıldığı, Hendek ile Adapazarı arasında telgraf ve telefon hatlarının kesildiği, Düzce Abazalarından tarafsız kalanların da muhaliflere katılmak üzere yola çıktıkları anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu Suyu üzerindeki büyük köprünün tahribi dolayısıyla ulaşımın kesik olduğu da anlaşılıyordu. Bu bilgiler üzerine, Geyve'de bulunan 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'in dikkati çekildi.

Nevşehir'de de Nevşehir Kaymakamı Nedim Bey'in başkanlığı altında Teali-i İslam Cemiyeti'nin bir şubesi teşekkül etmiş. Verilen raporda, Cemiyet'in en bozguncu üyelerinden sekiz kişinin Niğde'ye getirtildiği bildiriliyordu. Bu Cemiyet'in üyeleri, "Padişah'tan başka hiçbir kuvvet tanımayız. Kuva-yı Milliyeyi dağıtmak için mal ve can olarak bütün kuvvetinizi sarf etmeye aht ettik" diyorlarmış. Her gece toplanıyorlarmış. İleri gelenleri, Niğde'deki Tümen Konutanlarının gönderdiği bir müfreze tarafından tutuklanmış.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Toplanıyor

Efendiler, bu türlü vakalara bundan sonra daha geniş çapta tesadüf edeceğiz. Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını temin için çalıştığımız günlerde, bizi en çok meşgul olan, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki mevkilerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşacak kadar genişleyen irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben bir taraftan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel vaziyetide henüz lâyıkıyla vakıf bulunmayan mebuslarını dehşete düşürecek vakalar karşısında bırakmamak ve böyle vaziyetlerin ortaya çıkmasıyla Meclis'in toplanamaması gibi meşum ihtimalleri önlemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için Meclis'in açılmasında pek çok acele ediyordum. Nihayet, gelebilmiş olan miletvekilleriyle yetinerek Meclis'in Nisan'ın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1820 tarihinde bütün memlekete yaptığım tebligat metnini, o günün hissiyat ve düşüncelerine ne kadar uymak mecburiyetinde bulunulduğunu gösteren bir vesika olmak bakımından aynen bilgilerinize arz etmeyi yerinde görüyorum.

"Telgraf: Çok Acele
Ankara'ya acele yazı gönderilmesi

Ankara,
21.4.1920

Kolordulara (14. Kolordu Kumandan Vekilliği'ne),
61. Tümen Kumandanlığı'na, Refet Beyefendi'ye,
Bütün Vilayetlere, Bağımsız Livalara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine, Belediye Başkanlıklarına

1- Allah'ın lütfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazın müteakip sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın istiklâli, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle, o günün kutsallığından istifade edilecek ve bütün muhterem mebuslarıyla beraber Hacı Bayram Veli Cami-i Şerifi'nde Cuma namazı eda olunarak Kuran'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak Meclis'in toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden evvel bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde cami-i şeriften başlayarak Meclis binasına kadar Kolordu Kumandanlığı'nca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3- Açılış gününün kutsiyetini teyit için bu günden itibaren vilayet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin tertibiyle şekilde, hatim ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımlarının bereketi gelsin diye Cuma günü namazdan sonra Meclis binası önünde tamamlanacaktır.

4- Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde bugünden itibaren aynı suretle Hatm-i Şerifler ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan evvel minarelerde salavat-ı şeriefe okunacak, hutbe esnasında, Halifemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin mübarek adları anılırken Padişah Efendimizin yüce varlıklarının, şanlı memleketlerinin ve bütün halkının bir an evvel kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve Cuma namazının edasından sonra da hatim tamamlanarak yüce hilafet ve saltanat makamı ile saltanatın ve bütün vatan topraklarının kurtuluşu için gerçekleştirilen Milli Mücadele'nin ehemmiyet ve kutsiyeti, milletin her bir ferdinin kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin terdi eyleyeceği vatani vazifeleri ifaya mecburiyeti hakkında vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletin

kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dini ve vatani merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı topraklarının her tarafında hükümet makamına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmen tebrikler yapılacaktır. Her tarafta Cuma namazından evvel münasip suretle Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5- Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaşabilmesi için her vasıtaya müracaat ve seri biçimde en uzak köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün teşkilât ve müesseselerine ulaştırılması temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar hâlinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6- Cenab-ı Hakk'tan tam bir muvaffakiyete ulaştırması niyaz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği yayınladım:

Telgraf
Dakika tehir edilmeyecektir. 22.4.1920

Bütün Vilayetlere, Müstakil Livalara,
Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye,
Bursa'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine,
Bursa'da 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Beyefendi'ye,
Balıkesir'de 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Beyefendi'ye

Allah'ın lutfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden itibaren askeri ve mülki bütün makamlarla. bütün milletin tek merkezinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize arz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler,

Şimdiye kadar vuku bulan maruzatım, şahsen ve Heyet-i Temsiliye adına temas ettiğim vakaların ve hadiselerin izahıyla alâkalıydı. Bundan sonraki beyanatım, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından ve hükümetin teşekkülünden bugüne kadar meydana gelmiş olan hadisat ve inkilâpları içine alacaktır. Bu beyanatım esasen herkesçe açıkça malûm olan veyahut kolaylıkla malum olması mümkün olan vakaların safhalarına

aittir. Hakikaten Meclis'in tutanaklarında, vekaletlerin dosyalarında, basın koleksiyonlarında bu vaka ve hadiselerin vesikaları kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Bu bakımdan ben bütün bu vesikaların genel cereyânını işaret ve tespit etmekle yetineceğim. Maksadım inkılabımızın tetkikinde tarihe yardımcı olmaktır. Bütün bu vaka ve hadiselerin cereyânında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet Başkanı, Başkumandanı ve Cumhurbaşkanı sıfatlarını taşımış olmaktan ziyade, teşkilâtımızın Genel Başkanı sıfatıyla kendimi bu vazifeyi ifaya mecbur addederim.

***

Türk Milletinin Takip Etmesi Gereken Siyasi Prensip: Milli Siyaset

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde, Meclis'e, içinde bulunduğumuz vaziyet ve şartları izah ve takip ve tatbikini muvafık mütalaa ettiğim görüşlerimi arz ettim. Bu görüşlerin başlıcası Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi lâzım gelen siyasi prensiple ilgiliydi.

Malûmdur ki, Osmanlılar devrinde, muhtelif siyasi ilkeler takip edilmiş ve edilmekteydi. Ben bu siyasi ilkelerin hiçbirinin yeni Türkiye'nin siyasi şekillenmesinde ilke olarak kabul edilemeyeceğine kâni olmuştum. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu nokta üzerinde daha sonra da çalışmaya devam edilmiştir. Bu hususa dair öteden beri söylediklerimin esas noktalarını burada hep beraber hatırlamayı faydalı bulurum.

Efendiler bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele ve kavga demektir. Hayatta başarı kazanmak mutlaka mücadelede başarı kazanmakla mümkündür. Bu da maddi ve manevi kuvvete, kudrete istinat eder bir özelliktir. Bir de insanların meşgul olduğu bütün meseleler, maruz kaldığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğagelmiştir. Şarktaki kavimlerin Garbdeki kavimlere taarruz ve hücumu, tarihin belli başlı bir safhasıdır. Şark kavimleri arasında, Türk unsurunun başta geldiği ve en kavi olduğu malûmdur. Hakikaten Türkler, İslamlıktan evvel ve İslamlıktan sonra Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilâlar yapmışlardır. Garba taarruz eden ve İspanya'yı ele geçirerek Fransa sınırlarına kadar uzanan Araplar da vardır. Fakat Efen-

diler, her taarruza daima mukabil taarruz düşünmek lâzımdır. Karşı taarruz ihtimalini düşünmeden ve ona karşı emniyet veren bir tedbir bulmadan hareket edenlerin akıbeti mağlup olmaktır, hezimete uğramaktır ve yıkılmaktır.

Garbın Araplara yaptığı karşı taarruz, Endülüs'te acı ve ibret alınmaya değer bir tarihi felâketle başladı, fakat orada bitmedi. Takip, Kuzey Afrika da devam etti.

Attila'nın Fransa ve Garb Roma topraklarına kadar yayılmış olan imparatorluğunu hatırladıktan sonra, bakışlarımızı, Selçuklu Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Şarki Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere çevirelim. Osmanlı hükümdarları arasında Almanya'yı, Garbi Roma'yı zapt ve istila ederek muazzam bir imparatorluk kurma teşebbüsünde bulunmuş olanlar vardı. Yine bu hükümdarlardan biri, bütün İslam alemini bir merkeze bağlayarak idare etmeyi düşündü. Bu maksatla Suriye'yi ve Mısır'ı zapt etti. "Halife" unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı zapt etmek, hem de İslam âlemini hüküm ve idaresi altına almak gayesini güttü. Garbın daimi taarruzu, İslam âleminin hoşnutsuzluğu ve isyanı böyle cihangirane tasavvurlar ve emellerin aynı sınır içine aldığı muhtelif unsurların uyuşmazlıkları, neticesinde emsalleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine gömdü.

Efendiler, harici siyasetin en çok alâkadar ve dayandığı husus, devletin dahili teşkilâtıdır. Harici siyasetin dahili teşkilâtla uygun olması lâzımdır. Batı'da ve Doğu'da, başka başka karaktere, kültüre ve emele sahip birbirinden farklı unsurları tek sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilâtı elbette asılsız ve çürük olur. O hâlde, harici siyaseti de esası ve metin olamaz. Böyle bir devletin dahiliye teşkilâtı, bilhassa milli olmaktan uzak olduğu gibi, siyasi ilkesi de milli olamaz. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin siyaseti milli değil, fakat şahsi, belirsiz bulanık ve kararsızdı.

Muhtelif milletleri, müşterek ve genel bir unvan altında toplamak ve bu muhtelif unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar altında bulundurarak güçlü bir devlet tesis etmek, parlak ve cazip bir siyasi nazardır. Fakat aldatıcıdır. Hatta hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet hâlinde birleştirmek, varılması imkânsız bir hedeftir. Bu, asırların ve

asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hadiselerle meydana koyduğu bir hakikattır.

Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı tatbik sahası yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan cihangirane devlet teşkili hırslarının neticeleri de tarihe yazılmıştır. Yayılmacı olmak hevesleri mevzu-u bahisimizin haricindedir. İnsanlara her türlü hissiyat ve bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insani bir devlet kurmak teorisinin de kendine mahsus şartlara maliktir.

Bizim açıklık ve tatbike imkânı gördüğümüz siyasi ilke milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, asırların akıllarda ve karakterlerde yerleştirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin, güçlü, mesut ve dengeli yaşayabilmesi için devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi, bu siyasetin dahili teşkilâtımıza tam olarak uyması ve ona dayanması lâzımdır. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim mânâ ve öz şudur: Milli sınırlarımız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanmakla mevcudiyetimiz muhafaza ederek, millet ve memleketin hakiki saadet ve ümranına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde milleti yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani muameleye ve karşılıklı dostluk beklemektir.

Hükümetin Teşkili

Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim mühim bir husus da hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilafetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni esaslara dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat vaziyeti olduğu gibi telaffuz etmek, maksadın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi. Çünkü halkın fikir ve temayülleri, henüz Padişah ve Halife'nin mazur mevkiinde bulunduğu yolundaydı. Hatta Meclis'te ilk anda hilafet ve saltanat makamıyla irtibat kurmak ve İstanbul Hükümeti'yle uzlaşma aramak cereyânı baş göstermişti.

İstanbul'daki şartların, Halife ve Padişah ile ne aleni ne de hususi ve gizli olarak görüşmeye müsait olmadığını izaha çalıştım. Böyle bir temasla ne anlamak istediğimizi sordum ve "milletin, istiklâlini ve vatanın bütünlüğünü temin etmek için çalışmakta olduğunu haber vermek için ise buna hacet yoktur. Padişah ve Halife olan zatın da bundan başka bir şey düşünmesine ve arzu etmesine imkân var mıdır? Bunun aksini ağzından işitsem inanmam; mutlaka zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim" dedim. Aleyhimizde çıkarılmış olan fetvanın uydurma olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin emir ve tebligatının yoruma muhtaç bulunduğunu söyleyerek, bazı zayıf kalpli ve zayıf mulakemeli insanların göstermek istedikleri dikkati lüzumlu görmediğimizi izah ettim.

Milli Hâkimiyet Esasına Dayanan Halk Hükümeti: Cumhuriyet

Arz etmek istiyorum ki, hükümetin teşkili hakkında bir teklif ileri sürmeden evvel, hissiyat ve düşünceleri göz önünde bulundurmak zarureti vardı. Bu zarurete tâbi olmakla beraber asıl maksadı saklı tutan teklifimi bir takrir hâlinde takdim ettim. Kısa bir tartışma ile ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu.

Bu takriri bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı maddelerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz.

Bu maddeleri müsaade buyurursanız burada belirterek sayacağım:

1- Hükümetin teşkili zaruridir.

2- Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir.

3- Meclis'te yoğunlaşan milli iradenin, bilfiil vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek esas ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak vazifelendirilecek bir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis Başkanı bu heyetin de başkanıdır.

Hatıra: Padişah ve Halife, cebir ve zorlamadan azade olduğu zaman, Meclis'in tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır.

Efendiler, bu esaslara dayanan bir hükümetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, milli hâkimiyet esasına dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükümetin teşekkülünde esasa, kuvvetler birliği teorisidir. Zaman geçtikçe bu esasların taşıdığı mânâlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve vakalar birbirini kovaladı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkanlığa Beni Seçti

Muhterem Efendiler, açık ve gizli oturumlarda, bir iki gün devam eden beyanat ve izahatlarımdan ve işaret ettiğim esasları içine alan teklifi yaptıktan sonra, Yüce Meclis-i Âli beni başkanlığa seçmekle hakkımda genel itimadını gösterdi.

Burada ufak bir noktayı açıklığa kavuşturmalıyım:

Hatırlarsınız ki, hâsıl olmaya başlayan milli birliği, milletin coşku ve uyanışının neticesine atfetmekten ziyade, şahsi teşebbüs enticesi telakki ediyorlardır. Bu arada benim faaliyetlerde bulunmamın men edilmemi mühim görüyorlardı. Beni, millete ve hükümete reddettirmekten ve lanetletmekten fayda umuyorlardı. Yapılan propaganda da, "Ben reddedildiğim ve lanetlendiğim takdirde, millet ve devlet aleyhinde, hiçbir harekette bulunulmayacak... Bütün fenalığın sebebi benim şahsımdır. Bir adam için bir milletin birçok tehlikeyi göze alması makul değildi" tarzındaydı. Hükümet ve düşmanlar benim şahsımı millete karşı bir silah gibi kullanıyordu. Bu sebeple, 24 Nisan 1920 günü gizli bir oturumda Meclis'e bu ciheti izah ettim. Başkanlık seçiminde bunun da bir mahzur olarak dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek oy ve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

Heyet-i Vükelâ'nın Tesisi

Efendiler, Büyük Millet Meclisi, İcra Vekillerinin seçimine dair 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla, Genelkurmay işlerini dahil olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nde, 11 Vekilden oluşan bir İcra Vekilleri (Bakanlar Kurulu) Heyeti meydana getirdi.

Görülüyor ki Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan'dan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu müddet zarfında bittabi memleket ve millet işleri ve bilhassa yıkıcı akım ve faaliyetlere karşı tedbir alma hususu elbette bir an bile gecike-

mezdi ve gecikmemiştir. Yalnız, İcra Vekilleri'nin seçimine dair kanun çıktığı zaman, Meclisçe vekilliğe seçilen kimselerden bazıları, daha evvel fiilen vazifeye başlamışlar ve bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Genelkurmay işlerini üstlenmiş bulunuyordu.

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı kaydetmeye lüzum görüyorum: O günlerde mevcut arkadaşların hangi işlerde vazifelendirileceklerinin münasip olacağı düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim. Ankara'da bulunan Refet Paşa beni hususi olarak görerek açıklama yapmamı istedi. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığı'nın en yüksek askeri makam olup olmadığı noktası idi. Benden, mevzu-u bahis makamın en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağı cevabını alınca buna itiraz etti. İsmet Paşa'nın başkumandanlık demek olan bu vaziyetine razı olamayacağımı. Vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu, benim bütün arkadaşlar hakkındaki bilgi ve tarafsızlığıma emniyet etmenin doğru uygun olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunmasının münasip almadığını da ilave ettim.

Efendiler, daha sonra Batı Cephesi Karargâhı'nda görüştüğüm Fuat Paşa da, İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na katiyetle karşı çıktı. Fuat Paşa'yı da, hâlin en uygun olan çözüm yolunun kabulündeki zorunluluğa iknaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşaların kendilerine mahsus bazı düşüncelerine ilave ettikleri itiraz şuydu: Kendileri daha evvel Anadolu'da benimle beraber çalışmışlar; fakat İsmet Paşa sonradan katılmış. Hâlbuki bundan evvelki beyanatımda sıra ve münasebet düştüğü için arz etmiştim ki, İsmet Paşa benim İstanbul'dan hareketimden evvel benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat Fevzi Paşa Hazretlerinin Harbiye Nezareti'ne gelmesi üzerine bazı mühim değerlendirmelere dayanarak ve hususi vazifeyle tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Bu bakımdan, fikir ve işbirliğinde kıdem mevzu-u bahis olamazdı.

Genelkurmay Başkanlığı vazifesinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı, bu hususta Fevzi Paşa Hazretlerinin de beni ikaz etmeleri vatani bir vazife hükmünde idi. Hâlbuki Paşa Hazretleri bilakis bu vazifeyi pek yerinde bulmuş ve kendileri, teklif edilen Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni

pek samimi bir hisle derhal kabul buyurmuştur. İsmet Paşa'nın gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda, gerek daha sonraki Cephe Kumandanlığı'nda gösterdiği liyakat ve üstün gayret, kendisine vazife vermekte doğru hareket ettiğimi fiilen ispat etmiş bulunduğu için millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen müsterihim.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri

Efendiler, Meclis, 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu ve müteakip aylarda İstiklâl Mahkemeleri Kanunları'nı da çıkarmakla inkılâbın tabii lüzumlarını yerine getirmiş oldu.

Efendiler, İstanbul'un işgalini müteakip başlayan birtakım menfi cereyânlara, vakalara, isyanlara temas etmiştik. Bunlar seri bir suretle memleketin her tarafından birbiri ardınca tezahür etti ve sürüp gitti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa derhal yeniden iktidara getirildi. Damat Ferit Paşa Kabinesi ve İstanbul'daki bütün menfi ve hain kuruluşların meydana getirdiği blok, bu blokun Anadolu içindeki bütün isyan teşkilâtı, bütün düşmanlar ve Yunan ordusu elbirliği ile aleyhimizde faaliyete geçtiler. Bu ortak taarruz politikasının talimatı da, Padişah ve Halife'nin, düşman tayyareleri de dahil olduğu hâlde, her türlü vasıtalarla memlekete yağdırdığı, "Padişaha Karşı Ayaklanma" fetvasıydı.

Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı, biz de daha Meclis açılmadan evvel, Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunda bulunan düşman birliklerini Anadolu'dan çıkarmakla, Geyve, Lefke, Carablus köprülerini tahrip etmek ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'nun büyük ulemasının fetvasını almakla karşı tedbirleri aldık.

Dahili İsyanlar

Efendiler, 1919 senesi içinde milli faaliyetlerimiz aleyhinde başlayan dahili isyanlar, süratle memleketin her tarafına sirayet etti.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga ve havalisinde; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı havalisinde; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar havalisin-

de; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum havalisinde; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir havalisinde alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve taassup dumanları bütün vatan semasını kesif karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları Ankara'da merkezimizin duvarlarına kadar çarptı. Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden mühim bölgeleri de Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı.

Dikkatle üzerinde durulmaya değer bir husustur ki, sekiz ay evvel millet, Heyet-i Temsiliye etrafında toplanarak Damat Ferit Hükümeti ile münasebet ve haberleşmelerini kesmiş iken, Ali Galip'in teşebbüsü gibi münferit vakalardan başka böyle genel bir ayaklanma olmamıştı. Bu seferki yaygın ve genel ayaklanmalar sekiz ay zarfında, memleket içinde çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit'i takip eden hükümetlerle milli şuurun muhafazası ve güçlendirilmesi için yaptığımız mücadelelerin ne kadar haklı sebeplere dayandığı, acı bir suretle bir daha anlaşılmış oluyordu. Milli Mücadele'ye kuvvet vermek için cephelerle ve ordu ile ilgilenme bakımından, İstanbul'daki hükümetlerin gösterdiği başka türlü ihtimallerin acı neticeleri de ayrıca görülecektir.

Anzavur ve Düzce İsyanları

Efendiler, evvel dahili isyanlar hakkında açık bir fikir edinmek için, müsaade buyurursanız, bu isyan harekâtına yeri geldikçe temas ettikçe, temas olunan safhaları özet olarak arz edeyim:

21 Eylül 1919 senesinde Balıkesir'in kuzey bölgesinde başlayan Birinci Anzavur İsyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı bölgede ikinci defa vuku buldu. Bu iki isyan, askeri birliklerimiz ve milli müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Bolu, Düzce havalisi de isyan etti. Bu isyan 19 Nisan 1920 tarihinde Beypazarı'na kadar sirayet etti. Bu esnada Anzavur, 11 Mayıs 1920'de top ve mitralyözlerle donatılmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü defa olarak Adapazarı ve Geyve havalisinde zayıf bir milli müfrezemize taarruz etmek suretiyle meydana çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz milli müfre-

zelerimize, düzenli ordu birliklerimize durmadan saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde Geyve Boğazı civarında mağlup ve firara mecbur edildi.

Düzce havalisindeki isyan olayı mühimdi. Abaza ve Çerkezlerden meydana gelen dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapishaneleri tahliye ettiler ve çarpışma ile oradaki süvari müfrezemizin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarını ve subayları hapsettiler.

Her taraftan asiler üzerine kuvvet gönderdik. Bu arada Geyve'de bulunan 24. Tümen de, Kumandanı Yarbay Mahmut Bey başta olduğu hâlde Düzce'ye hareket etti. Mahmut Bey Meclis'in açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920'de Hendek'ten Düzce'ye geçerken Hendek de isyan etti. Adapazarı da asiler tarafından ele geçirildi. Mahmut Bey 25 Nisan 1920'de Hendek-Düzce yolu üzerinde asiler tarafından aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Kurmay Başkanı Sami Bey, yaveri ve daha birkaç subay da aynı zamanda şehit düştüler. Bunun üzerine 24. Tümen savaşmadan asiler tarafından tamamıyla esir edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu sırada İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim İstanbul'dan Adapazarı'na geldi. Halka Padişah'ın selamını bildirdi ve yüz elli lira maaşla gönüllü kaydına başladı. Toplanan asi kuvvetler bütün o havaliye hâkim olduktan sonra, Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar.

Bizim bu isyan sahasına gönderdiğimiz kuvvetler şunlardı:

1- Salihli ve Balıkesir Kuva-yı Milliyesi'nden oluşturulmuş Çerkez Ethem Bey müfrezesi;

2- İki tabur düzenli ordu birliği, dört dağ topu, beş makineli tüfek ve üç yüz efe süvarisinden kurulmuş Binbaşı Nâzım Bey müfrezesi;

3- İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki dağ topundan oluşan, Yarbay Arif Bey müfrezesi;

4- Üç yüz kişilik milli kuvvet ve iki makineli tüfek ve iki hayvan topundan ibaret, Binbaşı İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) müfrezesi.

Kumandan olarak da Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde, Refet Paşa da Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu istikametinde memur edildiler.

Hilafet Ordusu

Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa komutasında, Hilafet Ordusu adını taşıyan bir hain kuvvet yığınak yapıyordu. Bunun bir kısım kuvveti de Bolu civarlarında Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında asileri takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Hilafet Ordusu'nun Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, bellibaşlı kumandanları Süvari Tuğgenerali Suphi Paşa ve Topçu Yarbaylarından Senai Bey'di. İstanbul'da da hususi olarak teşkil edilmiş bir kurmay topluluğu vardı. Bu heyetin başlıca kumandanları da Kurmay Albay Refik ve Kurmay Yarbay Hayrettin Beylerdi.

Suphi Paşa hakkında küçük bir hatıramı nakledeyim: Suphi Paşa'yı Selanik'ten tanırdım. Ben yüzbaşı (kolağası) iken, o daha o zaman tümgeneral ve süvari tümeni kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen çok samimi arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyetin ilanında ilk defa İştip havalisinde Cumalı adında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı kurmaylar arasında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş çok mahir bir biniciydi. Fakat askerlik sanatını anlamış bir kumandan değildi. Manevranın sonunda, ben yetkim ve rütbem müsait olmadığı hâlde, Paşa'yı bütün subayların önünde acı bir tarzda eleştirmiştim. Müteakiben, "Cumalı Ordugâhı" isminde küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa gerek aleni yaptığım bu tenkitlerden ve gerek yayınlanan bu eserimden pek üzüldü. Kendi itirafına göre, manevi kuvveti kırıldı. Fakat, şahsen bana gücenmedi. Arkadaşlığımız devam etti. İşte Hilafet Ordusu'na buldukları kumandan bu Suphi Paşa'dır. Paşa sonradan Ankara'ya geldi. Seyahate çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sualim şu oldu, "Paşam niçin Hilafet Ordusu kumandanlığını kabul ettin?" Suphi Paşa bir an tereddüt etmeksizin, "Size mağlup olmak için" cevabını verdi.

Bu cevabı ile anlatmak istiyordu ki, bu vazifeyi hususi bir maksatla kabul etmişti. Suphi Paşa böyle bir histe bulunabilir. Fakat hakikatte komutayı üstüne aldığı zaman kuvvetleri zaten mağlup edilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyan, bu defa 4 Haziran 1920 tarihine kadar üç aydan fazla devam etti. Fakat bundan sonra, 29 Temmuz'da tekrar bir isyan oldu. Bundan sonra da bu havalide tamamen sakin kalınmış değildir. Bununla beraber netice olarak asiler tamamıyla bozguna uğratılmış ve elebaşları Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına teslim edilmiştir. Hilafet Ordusu'nun Bolu civarında bulunan kısmı da hezimete uğratıldı. Kumandanı Binbaşı Hayri ve subayları Yüzbaşı Ali, Üsteğmen Şerafettin, Üsteğmen Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lütfi, Cerrah İbrahim Ethem Efendiler de diğer asi elebaşıları gibi muamele gördüler. Hilafet Ordusu da İzmit'ten İstanbul'a firara mecbur edildi.

Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyanları

Efendiler, memleketin kuzeybatı bölgesinde asilerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan havalisinde de isyan başlıyor. Bu isyan hareketleri de hatırlanmaya değer.

14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz-kırk kişi ile Yenihan'a bağlı Kaman Köyünde isyan ettiler. Bu hareket gittikçe artan bir şiddetle genişledi. Asiler 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım asi de, Tokat civarında yürüyüş hâlinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve bir kısmını esir ettiler. Cüretlerini artıran asiler 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile Kalesi'ne çekilerek kendilerini müdafaa ettiler. Askerin erzak ve cephanesi tükendiğinden üç gün sonra asilere teslim oldular. Asiler 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Cemil Cahit Bey'in komutasındaki 5. Kafkas Tümeni, asile aleyhine harekete geçirildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de bir milli müfreze ile bu bölgeye gönderildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum Milli Müfrezesi de o havalide bırakıldı. 1920 senesi Temmuz'unun ortalarına kadar bu asilerin takip ve ortadan kaldırılmasıyla uğraşıldı. Yenihan İsyanı, Orta Anadolu'nun diğer yerlerindeki fesat ehlini de harekete

geçirdi. Çapanoğullarından Celal, Edip, Salih ve Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkıyayı başlarına toplayarak 13 Haziran'da Yozgat civarında Köhne nahiye merkezini işgal etmek suretiyle isyan ettiler ve 14 Haziran'da da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir bölgeye hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan 3. Kolordu Kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız milli kuvvetler yetersiz geldi. Eskişehir'den Ethem Bey Müfrezesi ile Bolu havalisinden İbrahim Bey Müfrezesi de Yozgat havalisine gönderildiler.

Yozgat ve havalisinde asiler yok edildikten sonra, oraya gönderilen müfrezelere diğer bölgelerde vazife verildi. Fakat bu havalide genellikle sükun tesis edilemedi.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım serseriler Zile civarlarında, Kara Nâzım, Çopur Yusuf adında birtakım adamlar da Erbaa cihetlerinde tekrar faaliyete geçtiler. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu vaziyet üzerine İkinci Kuvve-i Seyyare adını alan İbrahim Bey Müfrezesi, tekrar bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a vararak, milli müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle beraber Maden, Alaca, Karamağra, Mecitözü bölgelerinde, muhtelif gruplar hâlinde, fesat çıkaran ve eşkıyalık eden asileri takip ederek ortadan kaldırıldı. İbrahim Bey asilerin ortadan kaldırılmasını ancak üç aydan fazla bir zamanda başarabildi.

Güney Sınırlarımızdaki Hadiseler

Efendiler, bu tarihlerde güney bölgelerimizde de bizi ciddi bir surette meşgul eden mühim isyanlar çıktı:

Milli Aşireti'nin beyleri olan Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman Beyler güneyde düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra, Siirt'ten Dersim havalisine kadar uzanan bütün aşiretlerin beyleri sıfatını takınarak o havaliye tahakkûm ve riaset davasına kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 senesi Haziran'ının başlarında Urfa'yı ikinci defa sapt etmek maksadıyla hareket ettikleri zaman, Milli Aşireti de Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı o havalide bulunan 5. Tümenimiz memur edildi. Bu tümen o havalideki milli kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde birliklerimizin takibi altında, güneydoğu yönünde düşman bölgesine firara mecbur edildi. Bu aşiret, bir

müddet düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden oluşan bir kuvvetle tekrar bizim topraklarımıza geçti. Viranşehir civarına geldi. Asiler aman dilemek maksadıyla geldiklerini söyleyerek o bölgedeki kumandanlarımızı aldatıp, tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada, o civarda dağınık hâlde bulunan müfrezelerimize hücum ederek onları mağlup ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i işgal ettiler. Haberleşmemize ve irtibatımıza mâni olmak üzere de o bölgedeki bütün telgraf hatlarını kestiler.

Fakat on beş gün sonra, 5. Tümen'in Siverek, Urfa, Resülayin ve Diyarbekir'da bulunan birliklerinden gönderilen kuvvetlerle sadık aşiret kuvvetleri asileri mağlup edilebilmişlerdir. Takip edilen Milli Aşireti tekrar güneye, çöle firar eyledi.

Efendiler, güneyde Milli Aşireti'nin isyanını bastırmaya çalışırken, Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa adında bir adam da başına topladığı kuvvetle askerleri firara teşvik ve millete askere gitmemeyi telkin ediyor. Çopur Musa, 21 Haziran 1920 tarihinde Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında firar edip Yunan ordusuna katıldı.

Konya İsyanı

Efendiler, Çopur Musa hadisesinden evvel bir ayaklanma hadisesi de Konya'da oldu. 5 Mayıs 1920 tarihinde, Konya'da bir fesat cemiyeti keşfedildi. Bu cemiyete mensup olanların ileri gelenleri tutuklanmaya başlandı. Bir gün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı da kışkırtarak Konya içinde silahlı bir toplantı yapmaya giriştiler. Bir kısım halk da silahlı olarak dışarıdan gelerek hep beraber isyan ettiler. Konya'da bulunan kumandan, malik olduğu kuvvetlerle cesurca hareket ederek asileri dağıtmayı ve önayak olanları tutuklayıp takibe başardı.

***

Cephelerdeki Vaziyet

Efendiler, Meclis'in açıldığı ilk günlerde muhtelif cephelerin ne vaziyette olduklarını da hep beraber bir defa daha hatırlayalım:

1- İzmir Yunan Cephesi:

Malûm-u âlinizdir ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman orada 17. Kolordu Kumandanı olarak karargâhıyla bizzat Nadir

Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak Yarbay Hurrem Bey komutasında 56. Tümen'in iki alayı vardı. Bu kuvvet bilhassa, Kolordu Kumandanı'nın emriyle, düşmana karşı koydurulmaksızın, büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir alayı (172. Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Kumandanı Yarbay Ali Bey (Afyonkarahisar Mebusu Albay Ali Bey) idi.

Yunan ordusu işgal alanını genişletirken, Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da muharebeye girişti. Bu tarihe kadar Yunan birlikleri hiçbir tarafta ateşle mukabele görmemişti. Bilakis, bazı şehir ve kasabalarda halkları korkutulmuş, İstanbul Hükümeti'nin emirlerine uyarak idare âmirleri başta olmak üzere, Yunan birliklerini hususi heyetlerle karşılaşmışlardı. Ali Bey'in Ayvalık bölgesinde savaş cephesi teşkil etmesi üzerine, tedricen Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de milli cepheler teşekküle başlamıştı.

1919 senesinin 5 Haziran'ından başlayarak, Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61. Tümen'in komutasını vekâleten üzerine almıştı. Daha sonra Ayvalık, Soma, Akhisar kesimlerini içine alan Kuzey Cephesi Kumandanlığı'nı yaptı. Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanlığı'na tayinini müteakip Kâzım Bey'e, Kuzey Kolordusu Kumandanlığı makam ve yetkisi verildi. Aydın havalisinde, İzmir'in işgalinden sonra, asker ve halktan bazı vatanperverler, Yunanlılara karşı müdafaada bulunmak, halkı cesaretlendirmek ve silahlı milli teşkilât kurma gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu arada İzmir'den isim ve kıyafet değiştirerek o havaliye gitmiş olan Celal Bey'in (İzmir Mebusu Celal Bey) gayret ve fedakârlığı anılmaya değer. 15/16 Haziran 1919 gecesi Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan işgal kuvvetlerini bir baskınla perişan etmişlerdi. Bu baskına, kısmen Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de iştirak etmişti. Bu vaka üzerine Yunanlılar, dağınık ve zayıf müfrezelerini geri çekip toplamak lüzumunu hissetiler. Bu arada Nazilli'yi de tahliye eylediler. Bu sebeple Aydın'da da hazırlıkta bulunurken, etraftan toplanan halk kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla halk arasında şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Neticede, Yunanlılar Aydın'ı da tahliye edip çekildiler.

Bu suretle 1919 senesi Haziran ayı ortalarında Aydın Cephesi de teşekkül etti. Bu bölgede bulunan 57. Tümen'in Kumanda-

nı Albay Mehmet Şefik Bey ve Tümen Topçu Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey'di. Alay kumandanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey, milli kuvvetlerin başında Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe vardı. Neticesinde, Demirci Mehmet Efe vaziyete hâkim olarak Aydın Cephesi Kumandanlığı'nı kendi üzerine aldı. Daha evvel dolayısıyla arz etmiştim ki, sonradan oraya gönderdiğim Albay Refet Bey (Refet Paşa) bile Demirci Mehmet Efe'nin kumandanlığını kabul etmiştir.

Efendiler, İzmir'in muhtelif cephelerinde teessüs eden ve tedricen subaylar ve askeri birliklerle takviyeye çalışılan milli cephelerin beslenmeleri, daha çok doğrudan doğruya o bölge halkı tarafından temin olunuyordu. Bunun için de geri bölgelerde milli teşkilât kurulmuştu. Bu vazifenin halktan hükümete intikali, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin teşekkülünden sonra temin olunabilmiştir.

2. Güney Fransız Cephesi:

a) Fransız birliklerine karşı doğrudan doğruya Adana bölgesinde; Mersin, Tarsus, Islahiye bölgelerinde ve Silifke havalisinde milli kuvvetler kurulmuş ve çok cesurca faaliyete geçirilmişlerdi. Adana'nın doğu bölgesinde Tufan Bey adıyla hareket eden Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayda değer. Milli müfrezeler, Mersin, Tarsus, Adana şehirlerinin girişlerine kadar sokulup hâkim oldular. Pozantı'da Fransızları kuşatarak geri çekilmeye mecbur ettiler.

b) Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da mühim savaş ve çarpışmalar oldu. Neticede işgal kuvvetleri buradan çekilmeye mecbur edildiler. Bu başarıların kazanılmasında büyük rolleri olan Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin isimlerini yad etmeyi vazife addederim.

Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde milli kuvvetler hergün daha esaslı bir şekilde teşkilâtlanıyorlardı. Milli kuvvetler, ordu birlikleri ile de takviye olunmaya başlanmıştı. İşgal kuvvetleri her taraftan sıkı ve şiddetli bir şekilde püskürtülüyordu.

Efendiler, bu vaziyet üzerine Fransızlar, 1920 Mayıs'ından başlayarak bizimle temas ve görüşme imkânları aradılar. Evvela Ankara'ya, İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bu şahıslar İstanbul'dan evvel Beyrut'a gitmişler. Eski Van Mebusu Haydar Bey bunlara aracılık ediyordu. Bu mülakat ve görüşme-

lerimizden esaslı bir netice çıkmadı. Fakat Mayıs nihayetlerine doğru, Suriye Fevkalâde Komiseri adına hareket eden Mösyö Duquest adında bir zatın başkanlığında bir Fransız heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir mütareke yaptık. Bu geçici anlaşma ile biz Adana bölgesinin tahliyesine bir başlangıç hazırlama hedefini güdüyorduk.

Efendiler, bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük mütarekeye, Büyük Millet Meclisi'nde bazıları karşı çıktı. Hâlbuki benim bu mütarekeyi kabul etmekle temin etmek istediğim noktalar şunlardı:

Evvela, Adana bölge ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye olunan milli kuvvetleri, sükunetle tanzim ve güçlendirmek istiyordum. Milli kuvvetlerin bu çarpışma aralığında dağılmaları ihtimalini de dikkate alarak ateşkes tebliğinin yanında bazı tedbirlerin alınmasını da emrettim. Bundan başka, Efendiler, mühim addettiğim siyasi bir faydayı da elde etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti henüz İtilaf Devletleri'nce tanınmamıştı. Bilakis memleket ve milletin mukadderatıyla ilgili çalışmalarda, İstanbul'da Ferit Paşa Hükümeti'yle münasebet ve muamelede bulunmaktaydılar. Bu itibarla, Fransızların İstanbul Hükümeti'ni bir tarafa bırakıp Ankara'da bizimle müzakerede bulunmaları ve herhangi bir meselede uyuşmaları, o gün için temini mühim siyasi bir nokta idi. Bu mütarekenin müzakaresinde, milli sınırlarımız dahilinde olup Fransızlar tarafından işgal altında bulunan bölgelerin tamamıyla tahliyesini açık ve kati bir dille istedim. Fransız delegeleri bu hususta yetki almak üzere Paris'e gitmek mecburiyetini ileri sürdüler. Yirmi günlük mütareke, bir bakıma daha esaslı bir anlaşma yapmak için yetki almaya zaman bırakmak gibi telakki edildi. Efendiler, bu müzakere ve konuşmalarımızdan bende hâsıl olan intiba, Fransızların Adana ve havalisini tahliye edecekleri merkezinde idi. Bu düşünce ve kanaatimi, Meclis'e ifade etmiştim. Gerçi Fransızlar, mütareke müddeti sona ermeden Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle, anlaşmanın yalnız Adana bölgesine ait olduğunu göstermek istemişlerse de, biz bu hareketi mütarekenin feshini icap ettiği neticesine vardık. Fransızlarla anlaşmamız bir müddet gecikti.

İstanbul, Ankara ile Temas Arıyor

Muhterem Efendiler, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'in gizli oturumunda izahat verirken ve Fransız memurları ile heyetleri tarafından bizimle temas ve irtibat yolları arandığını beyan ederken, mebuslardan biri (hatıramda yanılmıyorsam Çorum Mebusu merhum Fuat Bey), "Birkaç günden beri güya İstanbul bizimle anlaşmak istiyormuş, bu hususta malumat verir misiniz?" diye bir soru yöneltti.

Hakikaten o tarihten dört-beş gün evvel İstanbul'da, Leon isminde biri, Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Ankara'yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra dediler ki, "Söyleyeceğimiz şeyler gayet mühimdir. Onun için haberleşmeyi geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler." O gece görüşmediler. Fakat bir iki gece sonra tekrar aradılar. Bu defa karşımıza çıkan muhataplar eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir telgraf verildi. Bu telgrafın muhteviyatı şöyleydi, "Ben, iki arkadaşımla beraber, İstanbul'un sizinle anlaşmasına aracılık etmeyi vatan menfaatinden sayarım. Buradaki hükümet ve İngilizler buna razı oldular. Sizin de müsbet cevabınızı bekleriz." Nurettin Paşa telgrafını Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na yazıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin kurulduğundan, çalışmaya başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyetini ve meşruiyetini teyit eden Hiyanet-i Vataniye Kanunu'ndan bi-haber görünüyordu. Nurettin Paşa'nın telgrafını, Müdafaa-i Milliye Vekili olan Fevzi Paşa Hazretlerine havale ettim. Fevzi Paşa, Nurettin Paşa'ya cevap verdi. Bu cevabında dedi ki "Telgrafınızı Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na çekmekle daha hakiki vaziyetten haberdar olmadığınız anlaşılıyor." Ve vaziyeti izah ettikten sonra "İstanbul'da hangi makam Ankara'da hangi makamla görüşmek istiyor?" dedi. Bu telgrafa imzasız gelen cevapta "Telgrafı yazan kimseler şimdi burada değillerdir. Bunu bıraktılar, gittiler. Yarın saat 10.00'da size bilgi veririz" deniliyordu. Bundan sonra Nurettin Paşa ikinci defa olarak yine müracaat etti. Bu defa, "Telgraf haberleşmeleriyle anlaşmak imkânı olmadığından, tarafınızdan yetki sahibi bir heyeti İstanbul'a gönderin, görüşelim ve anlaşalım" diyordu.

Efendiler, biz de cevaben dedik ki, "Pek doğrudur, hakikaten telgrafla anlaşmak mümkün değildir. Fakat siz Mudanya'ya

geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim tarafımızdan da orada yetkili kimseler hazır bulunur. Bursa'ya da icap eden talimat verildi." Ondan sonra bir daha müracaat gerçekleşmedi. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir), "Acaba hakikaten Nurettin Paşa mıydı?" diye sordu. Ben de, "Evet! Hakikaten Nurettin Paşa" cevabını verdim.

Efendiler, Nurettin Paşa vasıtasıyla İstanbul Hükümeti'nin vuku bulan bir müracaatının, Anzavur'un Balıkesir bölgesinde mağlup edildiği ve Bolu'da başarı kazanmaya başlandığı günlere tesadüf ettiğini de kayıt ve işaret etmeyelim.

Nurettin Paşa Ankara'da

Efendiler, Nurettin Paşa'dan bir daha telgraf almadık. Fakat kendisi Diyarbekirli Kâzım Paşa ile beraber, 1920 senesinin Haziran ayı ortalarında Ankara'ya geldi. Bizimle işbirliği etmeden evvel, bazı meseleler hakkında görüşümüzü anlamak istediğini söyledi. Bu noktalar şunlardı:

Birincisi, hilafet ve saltanat makamına karşı düşünce ve görüşümüz;

İkincisi, Bolşeviklik hakkındaki görüşümüz;

Üçüncüsü, İtilaf Devletleri'ne karşı, bilhassa İngilizlere karşı da, muharebeye karar verip vermediğimiz konularıydı.

Mülakat, Ziraat Mektebi'ndeki karargahımızın bir odasında gece yapıldı. Bu mülakatta Nurettin Paşa ile beraber gelen Kâzım Paşa'dan başka Fevzi ve İsmet Paşalar da hazır bulunuyorlardı. Nurettin Paşa birinci, ikinci sorulara aldığı cevapları pek tatminkâr bulmadı. Fakat bilhassa üçüncü sualin cevabı, uzun ve hararetli tartışmalara yol açtı. Çünkü biz demiştik ki, maksadımız milli sınırlarımız dahilinde toprak bütünlüğümüzü ve milletin istiklâlini tam olarak temin etmektir. Buna mâni olmak üzere karşımıza çıkacak olan kuvvet, kim ve ne olursa olsun, mutlaka çarpışır ve başarı kazanırız. Bu hususdaki karar ve kanaatimiz katidir. İşte Nurettin Paşa bir türlü buna kâni ve razı olamıyordu. Nihayet kendisine dedik ki "Bu konuda görüşmeyi kabul etmekle, yeni görüşlere varmak ve kararlar almak mevzu-u bahis değildir. Sen bugüne kadar milletin iyice belirlenmiş ve kesinleşmiş olan kanaatlerine tabi olacaksın." Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz münasip bir vazife mevzu-u bahis edildi. Kendisinin, Konya Valisi mülki vazifesi ve Konya

Havalisi Kumandanı unvanıyla, Yunan cephesinin güneyindeki bölgenin kumandanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi için kumandan olarak Ali Fuat Paşa'yı 18 Haziran 1920'de memur eyledik.

Efendiler, o günlerde Yunan cephesinde düşmanın bazı hazırlıklar yaptığı hissedildiğinden, cephede hassasiyet ziyadeleşti. Bu münasebetle, Nurettin Paşa'nın vazifesi kesinleşmeden ve kendisini vazife yerine göndermeden, acele olarak Batı cephesine hareketim icap etti. Nurettin Paşa'nın vazifelendirme muamelesinin tamamlanmasını Genelkurmay Başkanı olan İsmet Paşa'ya terk ettim. Hakikaten düşman bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim birliklerimiz geri çekiliyordu. Nurettin Paşa cephedeki gayri-müsait vaziyeti anlayınca İsmet Paşa'ya vazife kabul edebilmek için birtakım şartların hükümetçe karar altına alınması lüzumundan bahsetmiş. O şartlara göre, hükümet memleketin idaresinde ve mühim meselelerde esaslı ve kati karar almadan evvel Nurettin Paşa'nın düşünce ve onayını almak mecbur olacaktır. Çünkü Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni teşkil edenler Tevfik Paşa ve benzerleri gibi olgun yaşta ve tecrübeli kimseler olmayıp, genç birtakım kimselermiş. İsmet Paşa yadırgadığı bu zihniyet ve teklifi, derhal şifreyle bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa'nın, kendisine vazife teklif ettiğim zaman söylemediği bu düşünceyi, genel vaziyette buhran başgöstermesi üzerine ortaya atmış olmasını manidar buldum ve İsmet Paşa'ya verdiğim cevapta, kendisine vazife verilmemesini emrettim. Nurettin Paşa'nın Yunan taarruzu başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir yazısının muhteviyatını dikkate değer bulmuştum. Arzu buyurursanız, bu yazıyı heyet-i âliyyenize aynen okuyayım:

Ankara İstasyonu, 24.6.1920

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na

Efendim Hazretleri,

Tayin edilmiş olduğum kumandanlıktan ve valilikten uzaklaştırılma tarzı ve vazifeden alınma hâlimin tebliğ tarzını hakaret telakki ettim. Bir devlet adamı tarafından ileri sürülen vatani bir fikir ve görüşün münakaşasına değil, dinlenilmesine bile rağbet ve tenezzül edilememesini ve alakâdar Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin oylarını alıncaya kadar bile bek-

lenmeyerek ve tahammül edilmeyerek veyahut belki de buna lüzum görülmeyerek iki veya üç zat gibi pek az üyenin fikir ve arzularıyla bu yolda muamele yapılmasında bir beis görülmemesini ve bundan dolayı da memleketin, eğer yanılmıyorsam bu zihniyetle sevk ve idaresini millet ve vatan için tehlikeli saymakta bulunduğumun arzına, Başkanlık yüksek makamının müsaadesini rica ederim.

Bugünkü şartlar içinde, vazife kabulünü mahzurlu bulduğum ve işbirliğini faydalı göremediğim için, memleketim olan Bursa'da ikâmet etmek üzere, ilk trenle Ankara'dan ayrılacağımı bilginize arz eyler, veda ederim, Efendim Hazretleri.

Nurettin İbrahim

Efendiler, benim bu yazıya verdiğim cevap da aynen şuydu:

25.6.1920

Tuğgeneral Nurettin Paşa'ya

İlgi: 24 Haziran 1920 tarihli yüksek tezkerelerinin cevabıdır:

Bahis buyurulan kumandanlık ve valilik vazifesi, daha Müdafaa-i Milliye ve Dahiliye Nezaretlerince resmen zat-ı âlilerine verilmemiş ve tebliğ edilmemişti. Bu bakımdan ne tayininiz ne de istifanız gerçeklememiştir. Yalnız, zat-ı âlinize vazife verilmesi düşünülmüş, bu hususta düşünce ve kararınız sorulmuştu. Tayin vaziyeti henüz kesinleşmemiş olduğu bir sırada Genelkurmay vasıtasıyla öğrenilen fikir ve kanaatinizdeki tereddütleriniz üzerine, Heyet-i Vekilece, tayininizden vazgeçilmesine karar verildi. Böyle bir kararı vermek için, zan buyurduğunuz gibi, Büyük Millet Meclisi'nin Genel Heyeti'ne durumun arz edilmesi, mevcut ve yürürlükteki kanunların icaplarından değildir. Bursa'ya giderek orada ikâmetiniz meselesine gelince, bağlı bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla bu babta Müdafaa-i Milliye Vekâleti yüksek katına usulünce müracaat buyurmamız lüzumu tebliğ olunur, efendim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Nurettin Paşa Bursa'ya değil, Taşköprü'ye gitmiş ve uzun müddet orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine, tekrar birkaç vaziyette temas edeceğiz. O vaziyetleri de sırasında lüzumu derecesinde izah edeceğim.

TBMM Hükümeti'nin İlk Hariciye İcraatı

Efendiler, kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, hariciye meselelerinde verdiği ilk karar Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi Rusya ile irtibat tesis etmekti. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı anlaşmanın bazı esasları, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak uzlaşmaya bağlanamayan bazı noktalardan dolayı gecikmiştir. Moskova Antlaşması diye anılan diplomatik vesikanın imzası ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmiştir.

Muhterem Efendiler, memleket dahilinde yer yer kendini gösteren isyanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan taarruzu, bakışlarımızı yeniden Batıya çevirecektir.

Yunanlıların İlk Taarruzu

Yunanlılar 22 Haziran 1920'de Milne (Miln) hattından genel taarruza geçtiler. Kuvvetleri altı tümene çıkmış bulunuyordu. Üç tümenle iki koldan, Akhisar-Soma istikametinde; iki tümenle Salihli istikametinde; bir tümenle de Aydın cephesinden taarruz ettiler. Düşmanın kuzey kolu 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri 2 Temmuz 1920'de Kirmastı ve Karacabey'i işgal etti. Bu düşman karşısında bulunan 61. ve 56. Tümenlerimiz, Ulubat Köprüsü'nü tahrip ederek Bursa istikametine çekildi. Düşman takibe devam ederek Bursa'yı da işgal etti ve ileri hatlarını Dünboz-Aksu hattına kadar sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı. Eskişehir'e kadar çekildi. Bu harekât sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer müfreze çıkardılar.

Salihli istikametinde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de 24 Haziran'da Alaşehir'e girdi. Daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos'ta Uşak'ı zapt etti ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu bölgeye kadar ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23. Tümen ve milli kuvvetlerimiz çok zayiata ve zaafa uğradı... Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye kadar geldi.

Bu harekât esnasında tümenlerimizin kuru birer kadro hâlinde ve mühimmatsız oldukları ve takviyelerine de henüz imkân olmadığı malûmunuzdur.

Efendiler, bizzat Eskişehir'e ve oradan da ileri bölgelere gittim. Gerek orada gerek diğer bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzene sokulmasını emrettim. Yeniden, düşman karşısında muntazam komutaya tâbi cepheler tesisini temin eyledim.

Yunan Taarruzu Karşısında Milli Cephelerin Bozulması Üzerine Meclis'te Şiddetli Hücum ve Tenkitler

Efendiler, Yunan taarruzu ve milli cephelerin bozulması, Meclis'te büyük bir buhrana, şiddetli hücum ve tenkitlere yol açtı.

Büyük Millet Meclisi'nin 13 Temmuz 1920 günü, 41. toplantısında kusurlarından ve idaresizliklerinden dolayı Bursa Kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hâcim Muhittin Beylerin ve Alaşehir Kumandanı Âşir Bey'in niçin bir harp divanına verilmediklerinden dolayı Genelkurmay Başkanlığı'na ve Dahiliye Vekâleti'ne yönelik gensoru teklifleri okundu.

Bu teklifin sahibi Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Mebusu Hakkı Hâmi Bey'in de hızla cezalandırma hususundaki ısrarı, "bravo" sesleriyle karşılanıyordu. Teklif sahibi olan Mehmet Şükrü Bey'in, "Biz mesul edildiklerini görmek istiyoruz!" feryadı üzerine, gensoru kabul edildi. Soruşturma günü olarak tespit edilen 14 Ağustos 1920'de Genelkurmay Başkanı cevap verdi. Fakat bir türlü kanaat ve sükunet mümkün olamıyordu. Karahisar Mebusu Şükrü Bey "anket" (soruşturma) istiyor. Diğer bir hatip, bazı subay ve kumandanların cezalandırılmalarının tabi olduğundan bahsederek birçok misaller sıralıyor. Diğer bir hatip, asker geri çekilirken bir kumandanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor. Başka bir mebus da Yunan ordusunun kısa bir zaman içinde Akhisar'dan Marmara sahillerine varıncaya kadar bütün şehir ve köyleri yıldırım hızıyla istila ettiğinden bahsederek, "Bursa felâketi dolayısıyla uğramış olduğumuz korkunç zarar, dünyanın gözünde, Anadolu'da müdafaa denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna genel bir kanaat uyandırmıştır" diyor ve bu büyük bozgunun mesullerinin cezalandırılmalarını istiyordu.

Efendiler, uzun ve ateşli olarak devam eden tartışmalara benim de karışmam icap etti. Ortaya çıkan bu çok elim vaziyette, Meclis'in üzüntü ve alâkası anladıktan sonra, fikir ve hissiyatı yatıştırmak maksadıyla konuşma ve izahatlar yaptım. Benim

sözlerime karşı da yapılan ufak tefek hücumlara cevap verdikten sonra, genel izahat kâfi görüldü.

Efendiler, ayrıntılarını Meclis tutanaklarında okuduğunuz bu hareretli müzakâreden evvel, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir oturumda buna benzer bir müzakâre cereyân etmişti. Orada da uzun izahatta bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü üzüntü ve ızdırap neticesinde yapılmakta olan tenkitlerde ve tekliflerde bu mağlubiyeti doğuran hakiki sebepleri sanki unutulmuş gibiydi. Bütün felâketin sorumlusu olmak üzere daha kurulalı ve üzerine vazife yükleneli iki ay bile geçmemiş olan Vekiller Heyeti'ni mesul tutmak gayesi güdülüyordu. Bir seneyi aşkın bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş ve sürekli olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu, buna mukabil İstanbul Hükümeti'nin ordumuzu sürekli olarak felce uğratacak şartlar hazırlamakla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği milli kuvvetleri dağıtıp imha ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer, bu sene zarfında içinde Yunan kuvvetleri karşısında, az çok bir vaziyet vücuda getirilmiş idiyse, bunun da beş on fedakârın kendiliğinden vuku bulmuş olan azim ve gayretlerinin mahsulü olduğunu insafla görmek istemiyorlardı. Askeri harekâtı, hakiki vaziyeti kavrayarak ve askerliğin icaplarını göz önünde tutarak düşünen ve tetkik eden yoktu. Söylenilen sözler ya vatanperverlik hissinin galeyanıyla veyahut aşırı hassasiyet neticesinde feryat ve figan hâlinde dile getiriliyordu. Söz söyleyenler içinde, ender olmakla beraber milli akideye ve vatana bağlılığı şüpheli olanlar dahi vardı.

Bu mevzu-u bahis ettiğimiz gizli oturumda, uzun beyanlarım sırasında bilhassa demiştim ki, "Felâket başa gelmeden evvel, ona mâni olacak ve ona müdafaada bulunacak sebepleri düşünmek lâzımdır. Geldikten sonra üzülmenin faydası yoktur. Yunan taarruzu vâki olmadan evvel, bunun vuku bulacağı kuvvetli bir ihtimal dahilindeydi. Eğer buna mâni olacak sebepler ve tedbirler alınmamışsa, bunun mesuliyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun Hükümeti'ne ait olamaz. Büyük Millet Meclisi'nin mesuliyet mevkiine geldiğinden beri almaya başladığı tedbirlerin, bir sene evvelinden beri İstanbul hükümetleri tarafından, bütün milletle beraber ve ciddiyetle alınmaya başlanması lâzımdı. Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp dahili isyan-

ların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zaruri idi ve hâlen de öyledir. Gerçi Bursa'da terki zaruri olan bir tümen, Adapazarı isyan bölgesine sevk edilen iki tümen, Hendek'te dağılan bir tümen, yani dört tümen; Zile, Yenihan bölgesinde asilerle uğraşan bir tümen ve bütün bu nizamiye kuvvetlerine yardım eden milli müfrezeler cephede bulundurulabilseydiler, ihtimal düşman taarruzu bu derece ilerleyemezdi. Fakat memleketin sükuneti ve milletin kurtuluş emelleri noktasında birleşip dayanışma temin olunmadıkça, bir harici düşmanın istila adımlarını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir fayda ve netice alınabilir. Fakat memleket ve milletçe dediğim vaziyet muhafaza edebilirse, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun neticesi olarak fazla toprak elegeçirmiş olması, geçici olmak mahiyetinden kurtulamaz. Beraber ve emelde azim ve ısrar eden millet, mağrur ve mütecaviz her düşmanı evvel ve ahir bu gurur ve tecavüzünde pişman kılabilir. Onun için dahili isyanları bastırmak elbette Yunan taarruzunu durdurmaktan daha mühimdir. Zaten cepheden dahili isyanlara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı, neticenin başka türlü olabileceğini farz etmek müşkildir. Mesela düşman, kuzey cephesine üç tümenle saldırdı. Bizim orada cepheye yetebilecek kuvvetimiz yoktu. Filan noktada, filan derede, filan köydeki kuvvetimiz yahut da oradaki subay veya kumandanımız düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felâket başımıza gelmezdi tarzında feryat etmemenin mânâsı yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Hususiyetle, mevzu-u bahis olan cephe, savunmaya ayrılan kuvvetle orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre genişliğinde ise, bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin, sonuna kadar müdafaasını kabul etmek bütün tasavvur ve muhakemeleri hataya sevk eder. Cepheler delinebilir, buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, yedekte kuvvetli destekler bulundurmakla mümkündür. Hâlbuki Yunan ordusu karşısındaki milli cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvette miydi? Bütün Batı Anadolu vilayetlerimizde, Ankara ve havalisi dahil olduğunda, daha doğrusu bütün memlekette, kuvvet denilecek bir askeri birlik bırakılmış mıydı?

Ciddi Bir Askeri Teşkilât Kurma Meselesi

Muharebe hatlarına yakın köylerdeki halkın yapabileceği müdafaadan, hayali neticeler beklemek makul olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından istifade şartlarına ve salahiyetine malik olduktan sonra dahi ciddi bir askeri teşkilât kurabilmek ve bundan başarı temin edebilmek için zaman şarttır. Bursa'da Bekir Sami Bey'in emrine verilen kuvvetin esası, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yunanlılara teslim edilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil miydi? Bu kuvvetin maneviyatını düzeltmek için İstanbul hükümetleri herhangi bir tedbir almışlar mıydı? İstanbul hükümetleri değil miydi ki, Yunan taarruzundan evvel, Balıkesir'de müdafaaya çalışan kuvvetlerimizin arkalarına Anzavur'u saldırttı? Yine İstanbul Hükümeti, Halife ve Padişah değil miydi ki, Yunan cephesinde kullanılacak nispeten kuvvetli bir tümeni, 24. Tümeni, Hendek-Düzce yolunda Hilafet Ordusu ve asilerin grupları tarafından aldatılarak dağıttırmış ve kumandanlarını şehit ettirmişti.

Memleketin mukaderatının mesuliyetini yeni üzerine almış olan Vekiller Heyeti, bu tarihteki şartlar içinde acaba seferberlik yapabilmeyi acaba düşünübilir miydi? Memleketin adeta baştan başa Halife'nin fetvası hükmünü yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, milleti askere davet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silah altına davet etmeden evvel, silah miktarını ve mevcut silahı kullanılır hâlde tutabilmek için cephane ve para miktarları ile kaynakların düşünülmesi zaruri değil miydi? Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir düşünürken, acı da olsa hakikati görmekten bir an olsun uzak kalmamak lâzımdır. Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz vaziyetin ve cephelerin ihtiyacından habersiz değiliz. Her taraftan adıma sayısız telgraflar gelmektedir: 'Büyük çapta düzenli kuvvetler sevk ediniz', 'Şu kadar cephane gönderiniz', 'Bunlar gelmezse burada mağlup oluruz' denilmekte ve tehlike ve ateş içinde bulunmanın verdiği heyecan dolayısıyla, hâlimiz acı bir dille anlatılmaktadır. Bizim vazifemiz ve vaziyetimiz, onların üzüntü ve heyecanına iştirak ederek halkın manevi kuvvetini kırmak değildir, bilakis onlara metanet sebat ve ümit verecek tarzda hareket etmektir.

Bundan sonra, elbette vaziyetler değişecek, bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet bahsedecek tedbirler tatbik olunacaktır. Artık buna mâni kalmamıştır. Hükümet bir kısım doğumluları da silah altına alabilecektir.

Yeşilordu

Muhterem Efendiler,

Bazı müphem meselelerin kolaylıkla izahına yardımcı olacağını zannettiğim için heyet-i âliyyenize, bir "Yeşilordu"dan bahsedeceğim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin tesisinden sonra Ankara'da "Yeşilordu" adı altında bir cemiyet teşekkül etti. Bu cemiyetin ilk kurucuları pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş maksadını izah için dahili isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen nizamiye kuvvetlerinin ve milli müfrezelerin gösterdikleri bazı vaziyet ve manzaraları hatırlamak icap eder. Asilerin, ordunun erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayrı-meşruiyetinden bahsederek onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Hakikaten birçok yerde bazı nizamiye erleri asilerle çarpışmak yerine, bilakis silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Milli müfrezelerin inkılabın gayesini daha kolay anladıkları ve asilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple Osmanlı ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilmemiş birliklerle, inkılâbı başarma hususunda müşkilat hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni zihniyete göre şuurlu bir hâle getirmenin, o günlerin şartları içinde pek müşkil olacağı zannediliyordu. Bu bakımdan talep edilen vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma fikri, bazı kimselerde hâkim olmayan başladı. Birbirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli vaziyetler arz eden dahili isyanlar karşısında, bu arz ettiğim fikir ve temayül kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler böyle bir teşkilat vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüse geçtiler. Ben bir taraftan ordumuzu ihya ve takviye için çareler ararken, bir taraftan da her türlü mahzurlarına rağmen, her yerde, ister istemez teşekkül etmiş bulunan milli müfrezelerden azami istifadeye çalışmakta idim. Fakat, ciddi inzibat, kayıtsız

şartsız ve tereddütsüz ifaat talep eden ciddi askerlik vazifelerinin, ancak muntazam ordu ile yerine getirebileceği hakikatini unutmaya elbette mahal yoktu. Milli müfrezelerden istifade, zaman kazanma maksadına dayanabilirdi. Şüphesiz, istihdamları zaruri olan milli müfrezelerin, seçkin ve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

Yeşilordu teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak fikriyle, kendileri faaliyete geçerek faaliyette bulunmayı münasip görmüşler. Bana, yalnız, faydalı bir iş yapacaklarını söyleyerek, basit bir tarzda bu teşebbüslerinden bahsetmişlerdir. Ben, cidden çok meşgul olduğum için arkadaşların bu teşebbüsleriyle uzunca bir zaman alâkadar olamadım. Yeşilordu teşkilâtı, bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki idare heyeti mühim ve esaslı faaliyetler yapmışlar. Basılı nizamnâmeleri ve muvazzaf memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilâtı ile meşgul olanlar benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve takviyeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât sadece milli müfrezeler vücuda getirmek gibi sınırlı bir sahadan çıkmış ve çok genel bir gayeye de yönelmiş.

Teşkilâtın kurucuları arasına, mebus bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler dahil olmuşlar. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşilordu'nun adeta esasını teşkil eylemişler.

Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Hâl ve Tavırları

Efendiler, bu girişten sonra, Çerkez Ethem Bey ve kardeşlerinin, ilk defa dikkati çekmeye başlayan bazı tavır ve muameleleri hakkında heyet-i âliyyenizi aydınlatmak isterim.

Çerkez Ethem Bey, milli bir müfreze ile evvela Anzavur'un takibinde ve sonra da Düzce isyanında, başarılı bazı hizmetler ifa etmiş olduğu cihetle, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman hemen herkesten iltifat ve takdir gördü. Kendisini mübalağalı bir tarzda metheden ve övenler de şüphesiz bulunmuştur. Ethem Bey ve kardeşlerinin daha sonra gösterdikleri vaziyet, gördükleri takdir dolu muameleden gururlandıkları

ve bazı hayallere kapıldıklarını gösteriyor. Ethem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat'a, isyanı bastırmakla meşgul oldukları sırada, kendilerine yakın uzak ne kadar askeri ve milli kumandanlarımız varsa, bunların rütbe ve mevkilerine ehemmiyet vermeksizin, hepsine birer birer hakaretlerde ve saldırgan muamelede bulunmakta hiçbir mahzur görmemeye başladı. Ethem Bey'in şahsını, mahiyet ve kıymetini tanımayan kumandanların çoğu memleketin ateş içinde bulunduğunu ve Ethem Bey'in mübalağalı bir tarzda işittikleri hizmetini düşünerek, mümkün olduğu kadar kendisiyle çekişmekten kaçınmışlardı. Bundan cüret alan Ethem ve kardeşi Tevfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve kumandan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bu zanlarını açıktan açığa pervasızca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin yerine getirilmemesi hâlinde idam edilecekleri tehdidini de ilave ediyorlardı. Ethem Bey, Ankara ve Ankara'daki Hükümet üzerinde bile nüfuz kurma tecrübesinde bulunmuştur. Güya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tâbi bulunduğu Ankara Valisi'nin kötü idaresinden çıkmış; bundan dolayı isyana sebep olanlar için tatbik ettiği cezayı, ki o ceza asılarak idamdı, Ankara Valisi hakkında da bizzat olay yerinde kendisi tatbik etmeye karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini talep ettiği Ankara Valisi, Milli Mücadelede fevkalâde hizmet etmiş, fedakârlık göstermiş ve göstermekte olan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in hizmeti bilhassa bizce takdir olunmuş, varlığı pek lüzumlu ve faydalı bir zat olduğu malum idi. İşte böyle bir zatı, kendi eline, idam sehpasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri kazanabileceğini düşünmüştü. Elbette Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar gösteremediler. Fakat Yozgat'ta, bilhassa mebuslara, "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis önünde asacağım" yollu boşboğazlıkları duyulmuştur. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey de bu boşboğazlığı işitenlerdendir. Biz, bütün malûmat ve istihbaratımıza rağmen bu "kardeşleri" daima istifade edebileceğimiz bir hâlde bulundurmak cihetini tercih ettik. Bu sebeple kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Ankara üzerinden Kütahya havalisine gönderdik. Bu meseleye

tekrar dönmek üzere, asıl mevzu-u bahisimiz olan Yeşilordu'ya sözü getireceğim.

Arz etmiştim ki, her yerde, Yeşilordu teşkilâtını benim adıma kuruyorlardı. Şahsen tanıdığım kimselerden birinin, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in memur bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu teşkilâtının beni memnun edebilecek biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden müteyakkız olarak, bu gizli cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin mahiyet bakımından zararlı bir şekil aldığına kâni oldum. Hemen kapatılması cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. İcabını yaptılar. Fakat genel sekreter olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin kapatılması hakkındaki teklifimin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ben kapattırırım, dedim. Bunun da imkânsız olduğunu, çünkü vaziyetin tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayetine kadar maksatlarından ayrılmayacaklarına dair birbirlerine söz vermiş olduklarını kendine has bir tavırla ifade etti. Vakalar gösterdi ki, biz bu gizli cemiyetin faaliyetini men etmeye çalıştığımız hâlde, tamamen başaramadık. Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler başta olmak üzere, cemiyet ileri gelenlerinden bir kısmı bu defa faaliyetlerine menfi ve bize aleyhtarane bir tarzda devam etmişlerdir. Eskişehir'de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de fikir ve maksatlarını mütecaviz bir surette yayınlatıyorlardı.

Celalettin Arif, Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a Gidişi ve Orada Ortaya Attıkları Meseleler

Muhterem Efendiler, takibini düşündüğüm sıraya göre heyet-i âliyyenizi biraz Şark Cephemizle meşgul edeceğim. Fakat temas edeceğim vaziyetten evvelki bir safha vardır ki, evvel onu izah etmek lâzım geliyor.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Başkan olan Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey, 15 Ağustos 1920 tarihli bir dilekçeyle Meclis'ten iki ay müddetle izin aldı. İleri sürdüğü mazaret, zihin yorgunluğundan ileri gelen daimi baş ağrısı idi. Aynı zamanda, çoktan beri görmediği seçim bölgesinde de teftiş eylemek arzu ediyordu.

Celalettin Arif Bey, Erzurum mebuslarından Hüseyin Avni Bey'in, kendisine refakat ettirilmesini benden hususi olarak

rica etti. Hüseyin Avni Bey'in Meclis'ten izin talep edebilmesi için belirli bir mazereti yoktu. Kendisini, ben hususi bir vazifeyle gönderecektim. Bu hususu 18 Ağustos 1920'de Meclis'ten rica ettim. Tasvip olundu.

Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'a varışlarından sonra, Celalettin Arif Bey'den 10,15/16 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde üç şifreli telgraf aldım. Bu telgraflara göre, Erzurum halkında hassasiyet ve galeyan varmış... Fakat Celalettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a hareketinden haberdar olunca, halk beklemeyi tercih etmiş. Kaynaşmanın sebebi de, ordu ambarları, tüfek ve cephane kaybı ve kötü dağıtımıyla ilgiliymiş.

Celalettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi icraatta sürat talep ediyordu. Mevzu-u bahis, memurların değiştirilme ve cezalandırılmalarında, Erzurum vali vekilliğinde bulunan Albay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) başta bulunuyordu. Celalettin Arif Bey halkla görüşülerek, eski Adana Valisi Nâzım Bey'in Erzurum valiliğine memur edilmesine karar verildiğinden, Trabzon yoluyla tebligat yapılmasından ve Nâzım Bey gelinceye kadar halk oylamasına müracaatla bir vali vekili seçilmesinden bahsettikten sonra, verilecek müsbet cevapla halkın gittikçe artan galeyanı acilen tekin edilemezse, tehlikeli neticeler doğacağından korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafında, "Ankara şikâyeti dikkate almadığından, mesele Ankara'ya itimadın sarsılması suretine dönüşebilecektir" denilmekteydi.

Efendiler, şarktaki kolordumuzda dehşetli fenalık ve suiistimaller varmış... Fenalık derecesi o kadar artmış ki, halkın hamiyetine dokunmuş... Müthiş galeyanına yol açmış... Fakat bu kadar genel ve teskin edilmesi mümkün olamayan galeyanı Erzurum'da ne Vali Vekili ne Kolordu Kumandanı anlamış!.. Hiçbir vazifeden, hiçbir alâkadar böyle bir galeyanın farkına varamamış, Hükümeti haberdar eden hiçbir kimse bulunmamış... Bununla beraber halk, Celalettin Arif Bey'in zihin yorgunluğundan dolayı izinli, Hüseyin Avni Bey'in de benim tarafımdan memur olarak Erzurum'a hareketlerinden haberdar olduklarından, hassasiyet ve galeyanlarını zaptetmişler... Mebus beylerin oraya varmalarıyla beraber açığa vuruyorlar.

Doğrusu Efendiler, ben bu bilgilere asla inanamadım. Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin birer bahane bularak Erzurum'a gitmelerini manidar buldum ve hayret ettim. Bilhassa halkın genel oyuna başvurarak vali tayini teklifinin, hukuk profesörlüğü etmiş, kanun adamı olarak tanınmış, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı'na gelmiş Celalettin Arif Bey'den geldiğini görmek hayretimi büsbütün artırdı.

Erzurum'daki Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı'na, 16/17 Eylül 1920 tarihinde, "telgraflarının Vekiller Heyeti'nde okunduğunu, bu babta Cephe Kumandanlığı'yla görüşülmekte olduğunu" bildirdim. Şark Cephesi Kumandanlığı'ndan da, Arif Bey'in telgraflarını özetledikten sonra, malûmat ve mütalaasını sordum.

Celalettin Arif Bey'in Geniş Yetkiyle Doğu Vilayetleri Valiliğine Tayini İsteniyor

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da 14 Eylül 1920'de benim telgrafımdan evvel yazılmış şifreli bir telgrafını 19 Eylül'de aldım. Bu telgrafta, "Celalettin Arif Bey'in Lazistan, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayazıt vilayetlerini ve Meclis-i Âlice uygun görülecek başka bölgeleri de ihtiva etmek üzere Şark Vilayetleri Valiliği'ne tayinini arz ve teklif ederim" denildikten sonra, şu fikirler ilave olunuyordu, "Bu teklifin tasvip ve icrası hâlinde, askeri ve mülki her iki vazifenin lâyık olduğu ehemmiyet ve dikkatle yapılacağı faydasından başka, yeri gelince, mühim işleri görüşmek ve icabını yerine getirmek için mebus olarak bir kişi daha bulunmuş olur. Yukarıda bildirilen hususun Büyük Millet Meclisi'nce lâyık olduğu ehemmiyetle dikkate alınarak kabul edilip tasvip olunacağını umar, bu husuta zat-ı âlilerinin yardım ve himmetlerini istirham ederim. Vaziyet, esas hatlarıyla Celalettin Arif Beyefendi ile görüşülmüş ve kendilerince de uygun bulunmuş ise de, bu babtaki kararın Millet Meclisi'nin uygun bulmasına ve onayına bağlı olduğu tabiidir."

Efendiler, ordunun suiistimalinden, halkın galeyanından, Erzurum'a halkın oyu ile vali seçiminden ve seri olarak müsbet cevap verilmezse, Ankara'ya karşı itimatsizlik hâsıl olacağından bahseden Celalettin Arif Bey, ordunun kumandanı ile görü-

şüyor ve kendisini geniş yetkiyle Şark Vilayetleri valiliğine teklif ettiriyor. Ordu Kumandanı da Celalettin Arif Bey'in neticede kendi aleyhindeki şikâyetlerinden habersiz görünüyor. Vaziyeti, hususi maksatla düzenlenmiş bir oyun ve aynı zamanda bir gaflet manzarası gibi kabul etmemek müşkil değildi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın 16/17 Eylül tarihli telgrafıma, 18 Eylül'de verdiği cevapta, "Celalettin Arif Bey'in bildirdikleri, birkaç kişinin, Vali Vekili Albay Kâzım Bey'i sırf Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın galeyanı ve halkın oyları ile vali seçimi hususları ne yazık ki Celalettin Arif Bey'in yanlış bir istikameti tutmalarından başka bir şey olduğunu zannetmiyorum. Küçüklerinden büyüklerine bütün Şark'ın pek ziyade hürmet ve emniyetini kazanan bendenize, mevzu-u bahis şikâyetlerin yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarılı olamayacaklarını bilmelerinin neticesidir...

Celalettin Arif Bey, Albay Kâzım Bey'in Vali Vekilliği'nden ve Kolordu Kumandanlığı Vekilliği'nden alınarak Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bendenize teklif etti. Vali Vekilliğinden alınmasının Dahiliye Vekâleti'nden emrolunmasıyla ve vali vekilliğini kendilerinin, yani Celalettin Arif Bey'in üzerine almasıyla mümkün olabileceğini bildirdim.

Celalettin Arif Bey'in Erzurum'daki gayriresmi vaziyetinin nüfusunu kırabileceğini zannederim. Başladıkları işin sükunetle ve başarıyla sona erdirilmesi için derhal Erzurum Vali Vekilliği'ni üzerine alması elzemdir. Uygun görülürse, daha sonra Şark Vilayetleri Müfettişliği'ne veya Valiliği'ne tayin buyurulur. Herhalde bahis buyurdukları galeyan ve hassasiyetin kendi teşrifleri üzerine şimdilik yatıştığını kabul etmiyorum. Böyle bir sözü, kendisine pek ehemmiyet verildiğini gören bir zatın cüretkâr ifadeleri diye kabul ediyorum..."

Celalettin Arif Bey Kendi Kendine Erzurum Vali Vekili Oluyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın 14 ve 18 Eylül tarihli telgraflarına 20 Eylül'de verdiğim cevapta, "Büyük Millet Meclisi üyeliği ile devlet memurluğu sıfatının bir kişi üzerinde aynı anda bulunamayacağı" hakkındaki 5 Eylül 1920 tarihli kanunun ilgili maddesini aynen yazdıktan sonra, "Celalettin Arif Bey'in Erzurum Valiliği'ne tayini mümkün değildir. Mebusluğundan istifa eyle-

diği takdirde, mevzu-u bahis vilayete tayini Vekiller Heyeti'ne teklif edilebilir" dedim.

Hâlbuki Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın son telgraf tarihi olan 18 Eylül günü, bizim 20 Eylül'de bildirdiğimiz, kanunun hükmüne aykırı olan vaziyet Erzurum'da alınmış imiş...

Bu kanuna aykırı vaziyetten, aynı zamanda yeni Türkiye'nin Adliye Vekili bulunan Celalettin Arif Bey'in, 18 Eylül'de yazılıp 21 Eylül'de aldığım telgrafı ile haberdar edildim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan, Adliye Vekili'nin telgrafı aynen şudur:

Erzurum, 18.9.1920

Ankara'da, Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kâzım Paşa Hazretlerine gönderilen şeref verici ve yüksek telgraflarınız üzerine, arz edilen meseleler hakkında kendisiyle enine boyuna görüştük. Paşa, hâlin vahametini anlamak istemiyorlar ve maiyetinde bulunan kimseler her bakımdan himaye oluyor. Efkâr-ı umumiyedeki gelayanın bir an evvel teskini için silah, mühimmat ve sair levazımat ile Kilise'de çıkan suiistimalleri ciddi bir surette tatkik ve bu işlere yeltenenleri kanunun pençesine teslim edebilmek için, halkın hürmetini kazanmış olan 9. Tümen Kumandanı Halit Bey'in memur buyurulmasını istirham ederim. Ordu hesaplarının teftişi de lâzım geldiğinden, derhal bir maliye müfettişinin gönderilmesi yüksek kararlarınıza sunulur. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir yazıda, evvelce vali vekilliğinden kayıtsız şartsız çekilmeye karar veren Albay Kâzım Bey, o kararından vazgeçerek vekilliği bendenize veya Dahiliye Vekâleti'nden tayin olunacak bir vekile devredeceğini yazılı olarak beyan etmiştir. Kendisinin vekilliğinin devamı da mahzurlu ve tehlikeli görülmüş olduğundan, şu bir iki gün zarfında vaziyetin nezaketi sebebiyle ve memlekette muhtemelen olan hercümerce meydan verilmemek üzere, Dahiliye'den gelecek emri bekleyerek vekilliği bizzat kabul mecburiyetinde kaldım. Erzurum halkınca, vekilliği arzu olunan arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine tayin edilmesi istirham olunur. Sunduğum bu teklifler sayesinde efkâr-ı umumiye teskin olunabileceğinden, icabının yerine getirilmesi zat-ı devletlerinin kararına bağlıdır.

Adliye Vekili
Celalettin Arif

Efendiler, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in bu hareket tarzı ve telgrafları bizim için anlaşılmaz bir muamma hâlini aldı. Vaziyet çok mühim ve nazikti. Bu ehemmiyet ve nezaketin sebebi, bence Celalettin Arif Bey'in ve beraber hareket ettiği arkadaşlarının teminini tahayyül ettikleri gizli niyetler ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri emrivâki değildi. Hayatının mühim bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiş, ihtilâller ve inkılâplar içinde yoğrulmuş insanlar için bu gibi ufak tefek beklenmedik olayların karşı tedbirlerini bulup tatbik etmekte vehim gösterecek ve gecikeceklerini zannedenlerin aldanacaklarına şüphe yoktur.

Ermenistan'a Taarruz Kararı

Hakikaten vaziyet çok mühim ve çok nazikti. Çünkü o günlerde Şark Cephesi'nde Ermenistan'a karşı artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedbirler almaktaydık Şark Cephesi Kumandanı'na da icap eden emirler ve talimat verilmişti. Şarkta, ileri sürülen ordunun arkasından, Hükümetin Adliye Vekili, güya ordunun hırsızlığını, mensuplarının suiistimal erbabından bulunduklarını meydana çıkarmak için, kanuna aykırı olarak o vilayetin vali vekili sıfatına bürünmeyi bir çare ve tek çıkar yol olarak buluyor.

Erzurum'dan cephedeki karargâhına gitmiş bulunan Cephe Kumandanı nihayet 22 Eylül tarihinde diyor ki:

> Celalettin Arif Beyefendi'nin Şark Vilayetleri Genel Valiliğine tayini hakkında, zat-ı devletlerine daha evvel yapmış olduğum teklif, bendenize hissettirilmiş ve tarafımdan samimi karşılanmış bir fikrin neticesiydi. Erzurum hakkında Celalettin Arif Bey'in, teşebbüs ve müracaatları ile hakikat su yüzüne çıkmış olduğundan, kendisinin genel valiliğe tayinindeki teklifimden tabii ki vazgeçmiş olduğum bilgilerinize arz olunur.
>
> Doğu Cephesi Kumandanı
> Kâzım Karabekir

Celalettin Arif Bey'in Ultimatomu

Erzurum Vali Vekilliği'ni üzerine alan Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı'ndan da aynı tarihli, yani 22 Eylül 1920 tarihli bir telgraf aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki, "Silah ve mühim-

mat, erzak ve terk edilmiş mallarda vuku bulan suiistimaller, gayrı-kanuni ve sınırsız vergi toplama, kanunsuz tahakküm ve zorbalık halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş... *Erzurum'un emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düşerek, artık kendi elleriyle idare edilmeleri lüzumunu yegâne kurtuluş çaresi addeylemiş bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da hareketi memleket menfaatlerine uygun düşmedi.* Bu sebeple alenen yapılan fenalıklara hemen nihayet vermek ve yapanları cezalandırma lüzumunda halk hep beraber ısrar etti. Güvenilir tedbirlerin acilen alınması talebi ve vali vekilliğini bizzat kabul etmekliğim, paşa da dahil olduğu hâlde halk tarafından istirham olundu. Vekilliği Hüseyin Avni Bey'e vermek lüzumunu yazmıştım. Memleketin kendilerinden addederek itimat gösterdikleri Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate kadar memuriyete tebliğinin bildirilmesi... Celalettin Arif" (Vesika: 258).

Muhterem Efendiler, halkın kendi eliyle kendini idare etmesi prensibini ortaya koyan bizdik. Fakat bununla, her vilayetin veya her bölgenin ayrı ayrı birer idare teşkil etmesini asla kastetmedik. Maksadımızı Büyük Millet Meclisi'nin ilk günlerinde açıkça ifade ettik.

Meclis'in de kabul ettiği maksat ve gayemiz, milli iradenin kendini gösterdiği yegâne yer olan Millet Meclisi'nin bütün vatanın mukadderatını eline aldığı suretinde ifade edildi.

Bu Meclis'in başkanlarından biri ve Vekiller Heyeti'nde Vekil, hem de Adliye Vekili olan zatın, orduda veya herhangi bir yerde kanuna aykırı bir hareketi meydana çıkartmak ve müsebbiplerini kanunun pençesine teslim etmek için başvuracağı tedbir, birtakım beyinsizlere uyarak, çok yakından tanıdığım, cidden vatanperver Erzurumlu hemşehrilerimin asla razı olamayacakları isyankâr bir tavır almak mı olacaktı?

Hüseyin Avni Bey'in 24 saate kadar vali vekilliğine tayinini istiyor. Bu ultimatomun mânâsı var mıydı?

Celalettin Arif Bey bu teklifini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış... Kâzım Karabekir Paşa ona demiş ki, "Hüseyin Avni Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren... hiçbir memuriyette bulunmamış vasat bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak hükümeti oyuncak yapmayı istemek olur."

Efendiler, Celalettin Arif Bey'in ultimatomuna verdiğim cevap aynen şöyleydi:

Şifre
Geciktirilemez
Sayı: 388

Ankara, 23.9.1920

Erzurum'da Adliye Vekili Celalettin Arif Beyefendi'ye

İlgi: 22.9.1920 tarihli şifre: İlk telgrafınızı gereken ehemmiyetle dikkate almış ve bu hususta Şark Cephesi Kumandanlığı ile haberleşilmekte olduğunu yazmıştım. Adı geçen kumandanlıkça gereğinin yapılacağı pek tabii idi. Buna rağmen, birbiri ardınca yapılan kanunsuz ve isabetsiz teklif ve teşebbüsleriniz Vekiller Heyeti'nce hayretle karşılanmıştır. Dahiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri'nce ait olduğu makamlara lâzım gelen tebligatta bulunulmuştur. Zat-ı âlilerinin Vekiller Heyeti'nin lüzum gördüğü izahatı vermek ve icap ederse Meclis huzurunda da izahatta bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz lâzımdır.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa 22 Eylül 1920 tarihli bir şifresinde şu bilgileri veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki Celalettin Arif Bey daha Ankara'da iken, kendisiyle bazı külâh yapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Mesela, Hüseyin Avni Bey, Erzurum valisi olacak.. Celalettin Arif Bey şark vilayetlerinin genel valisi olacak...

Celalettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü Halit Bey'i bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı başka bir mânâ ifade etmiyor. Halit Bey'in Albay Kâzım Bey'le arası pek iyi olmadığından, kendisine Kâzım Bey aleyhinde bir karar verdirebilir. Hüseyin Avni Bey de vali adı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine tayin edildiğini işitenler ümitsizliğe düşüyorlar ve iğreniyorlar. Özet olarak arz edeyim, Erzurum Mebusu Necati Bey'in kardeşi olup son zamanlarda Milli Eğitim Müdürlüğüne getirilen Mithat Bey, halkın Bolşevikliği, iş beceremeyenlerin mevki kapması şeklinde anladığını zannediyor. Bu zat, menfaatperest olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükümeti meselesinde bendenizi müsait bulamadığından, Celalettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle haberleşilerek işin daha evvelden tertip ve tasvip edildiğini zannediyorum.

Efendiler, Celalettin Arif Bey'i Ankara'ya davet eden 23 Eylül tarihli telgrafım, 24 Eylül tarihli çok sert bir telgrafla karşılandı. Bu telgraf Meclis Başkanlığı makamına hitaben yazılmıştı. "Heyet-i Vekile'de ve Büyük Millet Meclisi'nde okunacaktır" notunu da taşıyordu. Benim telgrafımdaki iki kelimeyi, "kanunsuz" ve "isabetsiz" kelimelerini alarak, Celalettin Arif Bey Erzurum'daki teşebbüs ve tekliflerini birer birer bu iki kelime ile tartıyordu. "Bu mu kanunsuzdur?", "Bu mu isabetsizdir?" diyerek kendini müdafaa ediyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu, verilen bilgilerden anlaşıldığı için hangisinin kanunsuz olmadığını ve hangisinin isabetsiz bulunmadığını takdir etmek güç olmayacaktır. Celalettin Arif Bey, "kanunsuz ve isabetsiz bir teklifin benden çıkmayacağına Heyet-i Vekile'nin inanmasını beklerdim," dedikten sonra, "aranızda iddialarımı takdir edecek arkadaşların mevcut olacağına kâniyim" sözleriyle, kendisini takdir edebilmenin, ancak kendisinin eşi ve arkadaşı olmak mahiyetinde bulunmakla mümkün olabileceği hakikatini ortaya koyuyordu. Celalettin Arif Bey, seçim bölgesini teftiş etmeksizin Ankara'ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

Erzurum Halkının Bana Gösterdiği Muhabbet

Efendiler, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi, İstanbul Hükümeti'ne Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer davet yeri ve davet sahibi aynı olsaydı, insanın adeta, garip bir nazire yapıldığına hükmedeceği gelebilirdi. Fakat şartlar büsbütün başka olduğuna göre, İstanbul'un davetine karşı bana, vefa ve fedakârlık kucağını açmış olan kahraman Erzurum halkının, bu samimiyet kucağını suiistimal edebileceğine asla ihtimal vermedim.

Hatta Efendiler, 28 Eylül 1920 tarihinde Erzurum halk temsilcileri adıyla, memur ve halktan aldığım elli imzalı telgraf dahi bu kanaatimi ihlal etmedi. Gerçi telgraf çok kaba ve isyankârdı. Fakat imzaların çoğu Celalettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği vilayet memurlarının idi. Bilhassa istinaf mahkemesi üyelerinden olup Celalettin Arif Bey tarafından polis müdürü vekilliğine tayin edilen zatın imzası, bu telgrafın nasıl çirkin bir zihniyetin mahsulü olabileceğine delil sayılamaz mıydı? Bu telgrafın Maarif Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimseler tarafından hazırlandığını anlamakta gecikmedik.

Efendiler, Celalettin Arif Bey, tekliflerini bir taraftan Erzurum Merkez Heyeti Başkanı Tevfik imzasıyla, "Celalettin Arif Beyefendi'nin bildirdiği şekilde muamele yapılmasını katiyetle talep ederiz." diye teyit ettirirken, bir taraftan da güya, Ankara ile yapılan şifreli haberleşmelerle birtakım işler yapılmak ve teşebbüsün ne tesir yaptığı anlaşılmak isteniyordu.

Erzurum, 21/22.9.1920

Ankara Maarif Vekaleti'ne

Erzurum Mebusu Necati Bey'e:

Mümkünse Sıhhıye Müdüriyeti'ne Merkez Tabibi Doktor Salim Bey'in tayinine yardımcı olunması uygundur. Bundan evvelki tayinlerin ciddiyetten uzak bulunduğu, tahsisatımızı mutlaka alarak Ziraat Bankası'ndan havale veriniz. Meclis'e yazılmıştır (Hüseyin Avni).

Maarif Müdürü
Mithat

Ve ondan sonra:

Erzurum, 22.9.1920

Maarif Vekâleti'ne

Rıza Nur Beyefendi'ye:

Şimdiye kadar yazdığım meselelerden ne netice hâsıl oldu? Heyet-i Vekile'de bu mesele hakkında ne cereyan eyledi? Lütfen beni bilgilendirmenizi rica eder, gözlerinizden öperim (Celalettin Arif).

Maarif Müdürü
Mithat

Ve ondan sonra:

"Çok mühim ve aceledir Erzurum, 25.9.1920

Ankara'da Maarif Vekaleti'ne

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:

Ermenileri yola getirmek maksadıyla Haziran'da seferberlik ilan olunarak üç yüz beş (1305/1889) doğumlulara kadar silah altına çağrılmış, dokuz bini muharip ve on üç bini gayrı-muharip ki toplam yirmi iki bin askerle, subay ailelerinin beslenmeleri hemen Erzurum vilayeti halkına yükletilerek, şu zamanda tekalif-i harbiye (savaş vergileri) toplanmak suretiyle bir buçuk

milyon liralık erzak, hayvan ve nakliye vasıtası alınmıştır. Halk, maksadın ulviyetini takdir ederek bu kadar fedâkarlık ettikten sonra, Çiçerin'in malûm mektubunun askeri harekâtı akim bırakması, Ermenilerin bundan cesaret alarak Müslüman halka mezalim yaparken, ordunun Ermeni ve Bolşevik ittifakını ileri sürerek cesaretsizlik göstermesi ve Kızıllar ile talep edildiği derecede anlaşılamaması ve bunlarla beraber Celalettin Arif Bey'in yazdığı suiistimallere meydan verilmesi pek fena bir tesir yaparak, halkı ayaklanmaya ve dinsizliğe sevk etmiştir. Şark'taki işleri idare edebilme kudreti Kâzım Paşa'da olmadığı cihetle, buranın siyasi ve askeri vaziyetini Ermenilere mukabele edebilecek ölçüde iyi idare edebilecek muktedir ve aynı zamanda fevkalâde yetkiye sahip bir heyetin mevcudiyeti elzemdir. Şimdiye kadar kıymetli zamanlar, Ankara'da dosyası mevcut mânasız yazışmalarla geçmiş, belki de birçok fırsatlar kaybolmuştur. Diğer taraftan, Erzurum'un mevsim itibarıyla müşkil zamanları geldi. Ordunun muhafazası zaruri olup, elbise ve beslenme hususunda pek ziyade sıkıntı çekilmektedir. Askeri ve mülki memurlar dört aydan beri maaş almamaktadırlar. Askeri masraflar için yeni vergiler koymayı düşünüyorlarsa da, halkın kudretini bilmiyorlar. Durumları katiyen müsait değildir. İstanbul Hükümeti pek kayıtsız. Civar vilayetler, hususiyetle Harput vilayeti büsbütün kayıtsızdır, hiç alâka göstermemektedir. Bu gibi konularda hükümetten, icap ederse benim adıma Meclisinizden de araştırma isteyiniz ve ordunun ihtiyaçlarını oraca katiyen temin ederek sonra geliniz. Şark vilayetleri hakkındaki ajansa pek inanmadım. İmza: Hüseyin Avni.

Maarif Müdürü
Mithat

Görülüyor ki Celalettin Arif Bey'in, Vekiller Heyeti arasında, iddialarını takdir edeceğini zannettiği ve makamının şifresinden istifadeye kalkıştığı zat da, kendisinin sırdaşı olmak istememiş ve Meclis Başkanlığı'nı haberdar eylemiştir.

Efendiler, kırk elli kişinin, bütün Erzurum halkı adına telgraf çekmek suretiyle oynanmak istenen oyunun içyüzü, yine Erzurum halkından gelen ve halkın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı sadakat ve fedâkarlık hissiyatıyla dolu olduğunu gösteren telgrafla anlaşıldı.

Celalettin Arif Bey, Ermenistan seferinde, en nihayet Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun muzaffer olduğunu gözleriyle gör-

dükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan tebligatı aldıktan tam kırk yedi gün sonra, Erzurum'dan ayrılmaya karar mecburiyetine kâni olmuşturş. Buna rağmen, hareketini Meclis'e şu telgrafla müjdeliyordu:

Erzurum, 27 Ekim 1920

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı ve Adliye Vekili muhterem mebusum Celalettin Arif Beyefendi, mebusumuz Hüseyin Avni Bey ile dünkü gün kışın şiddetine rağmen, Erzurum halkının büyük ve parlak uğurlama merasimiyle Ankara'ya hareket ettiklerini arz ve bu vesileyle Meclis'e karşı sonsuz hürmetlerimizi takdim eyleriz.

Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti Başkanı
Tevfik

Hüseyin Avni ve Celalettin Arif Beylerin Erzurum'dan döndükten sonra, Meclis'teki muhalif hâlleri ve Kâzım Karabekir Paşa'ya taarruz ve hücumlarıyla Meclis'i çok işgal ettikleri görülmüştür.

Doğu Cephemizde Ermenilerle Harp Başlıyor

Muhterem Efendiler, şark sınırlarımızda acele olan işimiz, Celalettin Arif Bey'in, Erzurum'un inkılâp tarihinde bıraktığı eserini daha fazla ele alıp tetkike müsait değildir. Arzu buyurursanız aynı günlerde şark sınırlarımızdaki ciddi işlerine geçelim:

Malûm-u âlinizdir ki, Mondros Ateşkes Mütarekesi'nden beri, Ermeniler gerek Ermenistan dahilinde, gerek sınıra yakın mahallerde, Türkleri toplu hâlde katilden bir an geri durmuyorlardı. 1920 senesinin Sonbaharında Ermeni mezalini tahammülsüz bir hâle geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde Şark bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Şark Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziran'ında, Ermeniler Oltu'da teşekkül eden, mahalli Türk idaresine karşı hareketle, havaliyi istila etti. Hariciye Vekâletimiz tarafından Ermenilere, 7 Temmuz 1920'de bir ultimatom verildi. Ermeniler aynı tarz hareketlerine devam ettiler. Nihayet, seferberlikten üç buçuk-dört ay kadar

sonra Kötek, Bardiz bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin taarruzuyla savaşa başlandı.

Ermeniler 24 Eylül 1920 sabahı Bardiz cephesinden baskın tarzında yaptıkları genel bir taarruzla başarıya ulaştılar. Efendiler; bu hoşa gitmeyen malûmata ait Şark Cehpesi'nin raporunu okurken, Celalettin Arif Bey'in de, Ermenilerin taarruz günü olan 24 Eylül'de yazılmış, bildiğimiz ultimatomunu alıyordum (Vesika: 259). Ermeniler geri püskürtülüp, girdikleri bölgelerden atıldılar. Ordumuz 28 Eylül sabahı ileri harekete geçti. Aynı günde Erzurum'un elli imzası da Ankara'ya taarruza geçiyor. Ne kötü tesadüf!... Sanki bu efendiler, Ermenilerle aleyhimizde harekete sözleşmiş gibi!...

Ordu 29 Eylül'de Sarıkamış'a girdi. 30 Eylül'de Merdinik (Göle) işgal olundu. Fakat bazı sebepler ve düşüncelerle 28 Ekim 1920 tarihine kadar bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu hattında kaldı.

Bu sebeplerden birinin de Erzurum'da bulunan Celalettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları vaziyet olduğunu tahmin buyurursunuz. Hakikaten Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan çekilen telgrafında, "30 Eylül'de cepheyi gezip tespit ettikten sonra Erzurum'a giderek, orada cereyan eden meselenin neticelendirileceği arz olunur" deniliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920 tarihinde Sarıkamış'tan Celalettin Arif Bey'e yazdığı bir şifrede, "Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, harici düşmanların milyonlar sarf ederek elde edemeyeceği bir vesikadır. Vakanın kendisinden daha mühim ve tehlikeli olan bu açık telgrafı harici düşmanların tehlike ve tehdidinden daha tahripkâr ve doğuracağı vahim neticeleri cephe vaziyetinden daha mühim gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi arz eylerim" diyordu.

Celalettin Arif Bey, 5/6 Ekim 1920 tarihli telgrafıyla, bilhassa "vatanperver ordu içinde kıymetli ve halkın itimadına mazhar olmuş pek çok subay ve üstsubay mevcut olduğundan, suiistimal, şikâyetleri, elbette ordunun mukavemet kuvvetini ve intizam esaslarını tesir altına alacak kadar büyümemiştir" şeklinde bilgi veriyordu.

Ordularımızın Kumandan ve Subayları Hakkında

Senelerce vatanın muhtelif harp sahnelerinde komuta ettiğim ordularımızın kumandan ve subayları hakkında zaten malûmum olan bir hakikati 180. defa olsa da işitmiş olmaktan elbette çok hüzünlenmiştim.

Efendiler, muhareke meydanında verilecek emri bekleyen Şark Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, mukavemet etmeksizin Kars'ı terk etti. Kars 30 Ekim'de tarafımızdan işgal olundu. 7 Kasım tarihinde birliklerimiz, Arpaçay'ına kadar olan bölgeyi ve Gümrü'yü işgal etti.

Ermeniler, 6 Kasım'da ateşkes ve barış için müracaat etmişlerdi. Biz de mütareke maddelerini, Hariciye Vekaleti vasıtasıyla 8 Kasım'da Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri 2 Aralık'ta son buldu ve 2/3 Aralık gecesi Gümrü Antlaşması imza olundu.

İlk Antlaşma: Gümrü Antlaşması

Efendiler, Gümrü Antlaşması, milli hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit Vadisi'ne kadar uzanan Türk ülkeleri bahsedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 Seferi'yle kaybetmiş olduğu yerleri bize, milli hükümete terk ederek dava haricine çıkarılmıştır. Doğu'daki vaziyetlerde mühim değişiklikler olması yüzünden bu antlaşma yerine daha sonra yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçerli olmuştur.

Efendiler, o bölgenin genel vaziyeti ve sınırlarımız bakımından temas hâlinde bulunduğumuz Gürcistan ile olan münasebet ve aramızda cereyân eden muamele hakkında da kısaca bir malûmat vereyim:

1920 senesinin Temmuz'unda Batum İngilizler tarafından tahliye edilince, Gürcüler hemen burayı işgal ettiler. Bu vaziyet Brest-Litowsk ve Trabzon Antlaşmalarına muhalif olduğundan, 25 Temmuz 1920'de tarafımızdan protesto edilmişti.

8 Şubat 1921'de Ankara'da itimatnâmesini takdim etmiş sunmuş olan Gürcü Sefiriyle de Türkiye-Gürcistan antlaşması için müzakere başlamıştı. Nihayet 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kati bir ultimatom üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un tara-

fımızdan işgaline razı olundu. Batum'un işgali bu tarihten on beş gün sonra gerçekleşmiştir. Bu yerlere, Türkiye'ye katılmayı sabırsızlıkla bekleyen halkın alkışları içinde girildi.

Daha sonra Moskova Antlaşması icabınca Batum tahliye edildi; fakat işgal etmiş olduğumuz diğer kısımların anavatan sınırları içinde kalması pekiştirildi.

***

Trakya'daki Vaziyet

Efendiler, içinde bulunduğumuz tarihlerde Trakya'nın vaziyetine de hep beraber göz gezdirelim:

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trakya-Paşaeli Merkez Heyeti bir kongre yaptı. Bu kongre, Trakya'nın idaresini Trakya-Paşaeli Merkez Heyeti'ne verdi. Trakya'da Kolordu Kumandanı olarak bulunan Cafer Tayyar (Cafer Tayyar Paşa), bu merkez heyetine dahil olmakla beraber, Edirne mebusu olarak da Meclisimize üye seçilmiştir. Trakya Merkez Heyeti'ne ve Kolordu Kumandanı'na verdiğimiz talimat, Trakya'nın kaderinin bütün memleketin kaderiyle beraber hallolunabileceği dayanıyordu. Askeri harekât bakımından da verdiğimiz direktif şuydu:

Üstün kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa nihayete kadar mukavemet edilecek ve Trakya tamamıyla ele geçirilip işgal edilmiş olsa dahi teklif edilecek herhangi bir hâl tarzı tek başına kabul edilmeyecektir. Zaten Trakya'daki kumandanın da kararının böyle olduğu ifade edilmekteydi. Fakat son zamanlarda Kumandan Cafer Tayyar Bey, yabancıların verdiği teminat üzerine, vuku bulan davete icabetle İstanbul'a gitmiş, bize ancak dönüşünden sonra vaziyeti bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına mevcudiyetini muhafaza edemeyeceği, ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı devletin idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş... Herhalde manevi kuvveti kıracak birtakım propagandalar yapılmış...

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken Tümen Kumandanlarından Muhittin Bey İstanbul'dan kolordu kumandanlığına tayin edilmiş, Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine müsaade olunmuş. Cafer Tayyar Bey İstanbul çevreleriyle temastan sonra, Muhittin Bey teklif ettiği hâlde, artık kolordunun kuman-

danlığını üzerine almamış, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Bu suretle Trakya'nın kaderi, İstanbul siyasi çevrelerinin verdiği tesire terk edilmiş...

Efendiler, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman, Trakya'da 1. Kolordu'nun savaş düzeni şöyleydi:

Kolordu Karargâhı Edirne'de,

60. Tümen: Keşan, Edirne, Uzunköprü havalisinde,

55. Tümen: Tekirdağ bölgesinde,

49. Tümen: Kırkkilise (Kırklareli) bölgesinde.

Yunan ordusu, Anadolu'da, Batı Cephesi'nde yaptığı genel taarruzda başarı sağladıktan sonra, 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde çok dağınık bir hâlde bulunan 55. Tümen toplanmaya vakit bulamadan, Yunan tümeni Edirne istikametine doğru yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan Meriç'i geçerek taarruz etmek isteyen Yunan kuvvetleri, o bölgedeki 60. Tümen'e komuta eden Cemil Bey'in (Dahiliye Vekili Cemil Bey'dir) ve 15 Haziran'dan itibaren kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç istasyonu arasında ciddi muharebeler vermiş olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) dikkat ve mukavemeti sayesinde durduruldu ve ilerlemeleri önlendi.

Tekrar Cafer Tayyar Paşa Meselesi

Edirne istikametinde serbestçe ilerlemekte bulunan düşman tümenine karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak Kolordu Kumandanı Muhittin Bey'in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız, elde ettiğim bilgilere göre, Cafer Tayyar Bey kendi kuvvetleri ile temas edemeden Havsa civarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden mahrum 1. Kolordumuz tamamıyla dağıldı. Birliklerinin bir kısmı esir oldu, bir kısmı da Bulgaristan'a irtica etti. Netice olarak, Trakya'nın tamamı Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, 1. Kolordu Kumandanınca, milletin talep ettiği ve beklediği basiret, dikkat ve fedakârlığın tecellisine şahit olamadık.

Efendiler, Trakya'nın hususi ve müşkil vaziyet ve şartlar içinde bulunduğuna şüphe yoktu. Fakat bu hususiyet ve müşkilat, hiçbir vakit Trakya'daki Kolordu'nun askerliğin icaplarını yerine getirmesine ve vatanperverlik namusunu göstermesine mâni olamazdı. Eğer bu yapılamamışsa, millet ve tarih karşısında bun-

dan yegâne mesul Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte bütün bir vatanı, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son bir avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namusluca müdafaa etmiş ve yine mevcudiyetini muhafaza eyleyebilmiş ordular görülmüştür. Türk ordusu o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenler, komuta edebilme vasıflarına sahip bulunsun.

Efendiler, kumandanlar askerliğin vazife ve icaplarını düşünür ve tatbik ederken, beyinlerini siyasi görüşlerin tesiri altında bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasetin icabatlarını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdırlar.

Kumandanların, emirleri altına verilen millet evladını, memleket vasıtalarını, düşmana ve ölüme doğru sürerken, düşündükleri yegâne nokta, milletin kendilerinden beklediği vatan vazifesini ateşle, süngüyle ve ölümle ifa etmek ve netice almaktır. Askeri vazife, ancak bu zihniyet ve kanaatle ifa olunabilir. Lâfla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaatlerine kulak vermekle askerlik vazifesi yapılamaz. Kumandanlık vazife ve mesuliyetini yüklenecek kadar omuzlarında ve bilhassa zihinlerinde kuvvet bulunmayanların feci akıbetlerle karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Efendiler, bir kumandanın esareti de mazur görülebilir. O zamanki askerliğin vazife ve icaplarını ifa ve tatbikte elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra, kanını akıtmak fırsatını bulmaksızın düşman eline düşerse...

Efendiler, bütün ordusu üstün düşman karşısında mağlup olup kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına, atını, düşman başkumandanının çadırına saldırarak ölüm arayan Türk kumandanları görülmüştür.

Bir Türk kumandanının, ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü tesadüf ve kötü talih neticesi dahi olsa, düşmana esir düşmesini biz mazur görsek de, tarih bunu asla affetmez ve affetmemelidir. Türk inkılâp tarihinin gelecek nesillere hitap ve ihtarı işte budur.

***

İkinci Konya İsyanı

Muhterem Efendiler, Anadolu ortasında çıkarılan dahili isyanların, Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerindeki kötü tesirler, düşmanlarca umulan

neticeyi vermedi. Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya tesirini göstererek, cephemizi yıkmaya yönelmiş bulunan harekâtla beraber, cepheye yakın bölgelerde de halkı ayaklandırmak, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul bu hususta öteden beri çalışmaktaydı. Zeynel Abidin Fırkası'nın Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyan hareketleri nihayet 1920 senesi Ekim'inin başında zuhur etti.

Delibaş adında bir eşkıya beş yüz kadar asker firarisini topladı. 2/3 Ekim 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Ekim sabahı da Konya'yı işgal etti ve idareyi ele geçirdi. Konya valisi bulunan Haydar Bey ve Kumandan Avni Bey (Mebus Avni Paşa'dır) Konya'da mevcut az sayıdaki asker ve jandarma ile Alaettin Tepesi'nde asilere karşı anılmaya değer bir kahramanlıkla müdafaada bulundular. Fakat asilerin çokluğu ve her taraftan saldırmaları karşısında asilere esir düştüler.

Aynı günlerde Beyşehir ve Akşehir kazalarında da, vazifeli olarak dolaşan askeri heyetlerimiz oralardaki asiler tarafından vazifelerini yapmaktan men olundu. Ilgın kazasının Çekil Köyü civarında toplanan üç yüz kadar asi de, nasihat için giden heyete ateş etti. Konya'nın güneyinde Karaman kazasında da asiler toplanmaya başladı. Sultaniye asiler eline düştü.

Efendiler, bu isyan hareketlerine karşı Afyonkarahisar'dan ve Kütahya'dan sevk ettiğimiz Derviş Bey (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa) komutasındaki kuvvetler, Konya'nın kuzeyindeki Meydan İstasyonu civarında asilerle temas etti. Ankara'dan da bir süvari alayı ve bir dağ topu ile o zaman Dahiliye Vekili bulunan Refet Bey komutasında sevk edilen kuvvet, Meydan İstasyonu'ndan ilerleyen Derviş Bey kuvvetiyle birleşti. Adana cephesinden de bir kuvvet Karaman'a doğru yola çıkarıldı.

Konya üzerine hareket eden kuvvetler, asilerle yaptıkları birkaç çatışmadan sonra, 6 Ekim 1920'de Konya'yı asilerden kurtardı. Oradan kaçan asiler Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat'a doğru gittiler.

Diğer bir kısım asiler de Afyonkarahisar ile Konya arasındaki Kadınhan ve Ilgın'ı işgal ettiler. Bu bölgeye de Batı cephesinden Yarbay Osman Bey komutasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey Müfrezesi Ilgın, Kadınhan, Çekil ve Yalvaç'taki isyanları bastırdı. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

İsyan bölgesinde asileri ortadan kaldırmayı başaran kuvvetlerimiz Bozkır, Seydişehir ve Beyşehir'i de isyancılardan temizledi. Her tarafta asilerin dökün tülerinden bir kısmı bize katıldılar. Bir kısmı da Antalya ve Mersin istikametlerine firar ettiler. Delibaş, Mersin bölgesinde Fransızlara irtica etti.

Muhterem Efendiler, Yeşilordu teşkilâtından bahsederken izah etmiştim ki, düşmana karşı oluşturulacak kuvvetler konusunda iki zıt nazar çarpışmaya başlamıştı. Bizim takip ettiğimiz muntazam ordu teşkili fikrine muarız olarak "milis" diyebileceğimiz bir nevi teşkilât kurma fikrine umumi bir cereyan vermeye çalışıyordu. Reşit, Ethem ve Tevfik biraderler, Kütahya civarında, Kuva-yı Seyyare adı altında ve elleri altında bulunan kuvvete istinaden bu cereyânın başında ve hararetli bir suretle çalışıyorlardı.

Batı Cephesi Kumandanının Taarruz Teklifi

Batı Cephesi'nde, orduda ve halk arasında bu cereyân etrafında yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve tesirli bir hâle geldi ki, "Ordudan fayda yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuva-yı Milliye olalım..." sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında Kuva-yı Milliye hâlinde bir bölge ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey müfrezesinin adamları, adeta müstesna, ordu erlerinden daha üstün, imtiyazlı görünmeye ve gıpta edilecek vaziyette telakki edilmeye başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir nevi nüfuz ve hâkimiyet tesisine başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Kumandanı, Genelkurmay Başkanlığı'na, Ethem ve Tevfik biraderlerin tesiriyle olduğu zannolunan bir teklifte bulundu, "Yunan ordusunun Gediz civarında bulunan bağımsız bir tümenine taarruz etmek!.."

Batı Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağılmış olarak bulunduğu, Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve tek başına bırakıldığını ileri sürerken, düşmanın manevi kuvvetininde düşük olduğunu da kabul ediyordu.

O tarihlerde Yunan ordusu üç tümenle Bursa bölgesinde; bir tümenle Aydın havalisinde; bir tümenle Uşak'ta ve bir tümenle Gediz'de bulunuyordu.

Gediz Taarruzu

Batı Cephesi Kumandanı, iki piyade tümenini ve Ethem Bey'in Kuva-yı Seyyare'sini Gediz'deki Yunan tümeni üzerine harekete geçirecekti. Bu hareketten parlak bir netice almayı kuvvetle umuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Kumandanlığı'nın bu teklifini kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu genel itibariyle bizim ordumuzdan daha kuvvetli idi. Biz henüz ordumuzu teşkil etmiş ve düzene sokabilmiş değildik. Cephane miktarı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek nispeten güçlü bir kuvvet toplayarak, Gediz'de düşmana karşı seri bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat kuvvetlerimiz ve hazırlığımız böyle bir başarıyı genel ve netice verici bir başarıya götürmeye müsait değildi. O hâlde bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, sınırlı ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman bütün kuvvetleri ile bir karşı taarruza geçerse, her tarafta mağlubiyet muhakkak olurdu. Bundan dolayı da, cephenin ve hükümetin şimdilik asıl vazifesinin ordu teşkilâtını genişleterek ve sayısını artırarak cepheyi kuvvetlendirmeye çalışması lâzım geliyordu. Memleketin hayat memat meselesini teşkil eden Batı Cephesi'nde hususi ve sınırlı düşüncelere kapılmak doğru bulunmuyordu.

Genelkurmay Başkanı, bu Gediz taarruzunun yapılmamasında ısrar etti. Batı Cephesi Kumandanlığı ile haberleşme yoluyla anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan Eskişehir'de Batı Cephesi Karargâhı'na gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın bu görüşmeleri neticesinde, Ali Fuat Paşa vaziyeti mahallinde bir daha tetkikten sonra karar vermek üzere hareketi ertelemiştir. Fakat birkaç gün sonra, Cephe Kumandanlığı'nca gönderilen rapordan taarruza karar verildiği anlaşılmıştır.

Efendiler, o günlerde bu taarruz lehinde, her tarafta ve Meclis'te müthiş bir propaganda cereyân ediyordu.

"Düşman Gediz'de tek başınadır. Biz onu orada mahvederiz. Parlak bir vaziyet hâsıl olur. Zaten Yunan ordusu kaçmaya hazırdır." sözleriyle Gediz taarruzu lüzumu adeta genel bir kanaat hâline getirilmek isteniyordu.

Nihayet, Batı Cephesi Kumandanı, 61. ve 11. Tümenler ve Kuvve-i Seyyare'lerle 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana taarruz etti.

Efendiler, dalgalı, inzibatsız, emir ve komutasız bazı hareketlerden sonra, bildiğiniz üzere Gediz'de mağlup olduk.

Yunan ordusu bu harekete cevap olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa cephesinden taarruza geçti. Yenişehir'i ve İnegöl'ü işgal etti. Uşak'tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize taarruz etti. Birliklerimiz Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi.

Bu suretle Efendiler, cephenin her tarafında yeniden genel bir mağlubiyete uğradık.

Batı Cephesi Kumandanı'nın taarruza başladığından dört gün sonra Heyet-i Vekile'de şu telgrafı okundu:

Çavdarhisar, 27/28.10.1920

Genelkurmay Başkanlığı'na

1- Birliklerin muharebe zayiatını süratle telafi ihtiyacındayız. Gediz Muharebesi, üç yüz savaşçıdan heyeti birliğin, bir taburun savaş vazifesini yapmasına kafi gelmediğini gösterdiğinden, tabur mevcutlarını dörder yüz savaşçıya çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu savaşlar dolayısıyla bütün depo birlikleri bile cepheye sürüldüğünden, yetişmiş, silahlı ve teçhizatlı bin ikmal erinin, bilhassa Ankara'daki birliklerinden, bu mümkün değilse, en yakın bir mahalden süratle gönderilmesini.

2- Askeri manevralar ve savaşlar, giydirilebilen erlerin bile elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış, dünden beri kar yağan dağlarda asker çıplak ve yalınayak kalmıştır. "Cephe Kumandanlığı Vekilliği" emrinde hiçbir şey olmadığından, bilhassa kaput, ayakkabı, pamuklu elbise, yelek, kuşak; kısacası hava şartlarından muhafaza için ne verilmek lâzımsa, on beş bin hesabıyla acele olarak gönderilmesini arz ve rica ederim.

3- Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne, Genelkurmay Başkanlığı'na ve bilgi edinilmesi için Cephe Kumandanlığı Vekilliği'ne yazılmıştır.

Batı Cephesi Kumandanı
Ali Fuat

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, henüz Gediz Muharebesinin cereyan etmekte bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telgrafının muhteviyatında, bunlarda sezi-

len mânâ ve zihniyetin pek dikkate değer görülmesi tabiidir, zannederim. Askerin hâli, kuvvetimizin miktarı, hazırlığımızın derecesi, bütün memlekette her bakımdan muhtaç olduğumuz kaynakların kudret ve kabiliyeti elbette bu telgraf tarihinden üç gün evvel Batı Cephesi Kumandanlığı'nca biliniyordu. Her şey tamam olup da bunlar Gediz Muharebesi'nin yapıldığı üç beş gün zarfında mı mahvolmuştu? Malûm olan bütün hakikatlere rağmen, Batı Cephesi Genelkurmay Başkanlığı tarafından mı taarruza mecbur edilmişti?

Mevzu-u bahis telgraf, Heyet-i Vekile'de okunduktan sonra altına şu not yazılmıştı:

> Heyet-i Vekile'de okundu. İleri sürülen sebepler ve vakalar makul bulunmadı. Lâzım olan yardımın yapılacağı tabiidir. 3. Alay'dan beklenen kuvvet gönderilecektir.
>
> İsmet

Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Çıkardığı Dedikodular

Efendiler, her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların meydana çıkması beklenmelidir. Gediz Muharebesi'nden sonra da genel vaziyet feci bir manzara arz edince her tarafta dedikodular, haklı ve haksız tenkitler başladı.

Bazıları ve bilhassa Kuva-ı Seyyareciler, Ethem ve kardeşleri, bütün suçu Cephe Kumandanı'na ve nizamiye tümenlerine atarak, kendilerinin müşkil vaziyette bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlar ve "Ordu Kumandanı hatalarını kapatmak için kusuru bize yükletiyor" diyorlardı.

Ordu da Kuva-yı Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını, yapmaya muktedir olmadığını, muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.

***

Efendiler, tekrar bıraktığım noktadan izahata devam etmek üzere, burada küçük bir vakayı zikretmeme müsaadenizi rica edeceğim. Malûmdur ki, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu sırasında ortaya konan esaslara göre, İcra Heyeti adı verilen hükûmetin üyeleri, doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclis tarafından seçiliyordu. Bu usûl 4 Kasım 1920 tarihine kadar tatbik olundu. Bu babtaki kanun, ancak bu tarihte, "İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın, Meclis üyelerinden göste-

receği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilir" suretinde değiştirildi.

Nâzım Bey'in Dahiliye Vekâleti'ne Seçilmesi

İşte arz etmek istediğim husus, vekillerin seçimine dair kanunun değiştirilmesini gerektiren sebeplerden biridir.

Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde, Tokat mebusu bulunan Nâzım Bey 89 oya karşı 98 oyla Meclisce Dahiliye Vekâleti'ne seçildi. Nâzım Bey dakika kaybetmeksizin büyük bir aceleyle Vekalet makamına gidip vazifesine başladı. Daha sonra İcra Heyeti Başkanı da olmam hasebiyle beni ziyarete geldi.

Ben Nâzım Bey'i kabul etmedim. Meclis-i Âlinin güvenini kazanarak seçilmiş olan bir vekili kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük menfaati beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Elbette bu hareketimin sebebini izah ve isbat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Meclis-i Âlice de ayrı mühim görüleceğinden emindim.

Efendiler, Meclis üyeleri arasından aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhura başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nâzım Bey'in, daha Sivas Kongresi esnalarında kendisinden aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarından, ne zihniyet ve mahiyette bir kimse olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey mebus olarak Ankara'ya geldikten sonra her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her siyasi grupla temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey bizzat veya çeşitli vasıtalarla yabancı çevrelerden bazıları ile temas yolunu bulmuş; onlardan teşvik görmüş ve yardım imkânları da sağlamıştı.

Bu zatın Halk İştirakiyun Fırkası (Halk Komünist Fırkası) diye gayrı-ciddi ve sırf kendisine menfaat temini maksadıyla bir fırka kurma teşebbüsünü ve onun başında gayrı-milli faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur.

Bu zatın, yabancı çevrelere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim daha sonra İstiklâl Mahkemesi birçok hakikati meydana koymuştu.

İşte Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve bize muhalefete

hazırlananların, milletin âli menfaatlerini unutarak yaptıkları yardımlarla Dahiliye Vekaleti'ne getirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey hükûmetin bütün dahili idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti.

Elbette ki Efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman da Meclis'teki gizli oturumda hakkındaki bilgi ve görüşlerimi açıkça söyledim.

Mebusları Seçerken Çok Dikkatli ve Titiz Olmalıdır

Muhterem Efendiler, pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle idare olmuş ve olunan memleketlerde vatan için, milet için en büyük tehlike sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu, çok defa kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle idare edilen memleketlerde ise en tehlikeli cihet, bazı mebusların yabancılar adına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine kadar dahil olmak yolunu bulabilen vatansızlara tesadüf etmek, tarihin bu babtaki misalleriyle hükmetmek zaruridir. Bunun için millet, vekillerini seçerken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletin hata yapmaktan korunması için yegâne salim çare, fikir ve faaliyetleriyle milletin itimadına mahzar olmuş siyasi bir fırkanın seçimde millete kılavuzluk etmesidir. Genellikle bütün vatandaşların, adaylıklarını ortaya atan her şahıs hakkında hüküm vermeye yardımcı olacak doğru bilgilere ve isabetli oya sahip bulunacağını kabul etmek, görüş olarak farz olunsa bile bunun tam hakikat olmadığı tecrübelerin tecrübeleriyle ve inkâr edilemez bir açıklıkla ortaya çıkmıştır.

***

Efendiler, bıraktığımız noktaya, yani Batı Cephesi'ne dönüyorum. Gediz Muharebesi'nden, onun maddi ve manevi can sıkıcı neticelerinden sonra, Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görünüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zaruri addetmeye başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek üzere 5 Kasım 1920 tarihli bir şifre ile izin istedi. 6 Kasım'da Ankara'ya gelmesinin mürasip olacağını cevaben bildirdim. Fuat Paşa,

aleyhindeki dedikodu ve Kuva-yı Seyyare'nin mevcudiyetinin ordudaki inzibatsızlığı üzerindeki kötü tesiri o kadar hissedilmeye başlamıştı ki, 7 Kasım tarihinde Ali Fuat Paşa'ya en seri bir suretle Ankara'ya gelmesini emretmeyi lüzumlu gördüm.

Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğine Tayini ve Cephenin İkiye Ayrılması Kararı

Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi'ne komuta edemeyeceğine kâni olmuştum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O hâlde, Fuat Paşa sefir-i kebir (büyükelçi) olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok ciddi ve dikkatli mesai talep ettiğinden, bu cephe kumandanlığını da zaten genel askeri harekâtı yürütmekte olan Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ilave vazife olarak tebliğ etmekse; en hızlı ve uygun bir tedbir olacaktı. Bir taraftan da gerek dahili isyan ve itaatsizliklere karşı gerek savaş harekâtı açısından kuvvetli bir süvari teşkilâtına duyulan ihtiyaç barizdi. Sırf bu teşkilâtı vücuda getirebilmek için de Dahiliye Vekili olan Refet Bey'e (Refet Paşa) ilave olarak bu vazifeyi de vererek, kendisini Konya ve havalisine göndermeyi münasip buluyordum. Çünkü Refet Paşa muhtelif zamanlarda muhtelif sebeplerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş, Batı Cephesi'nin güney kesimi ile alâkadar olmuş ve o kısımla münasebettar bölgeleri tanımış bulunuyordu. O hâlde meseleyi şu suretle halledebilirim: Cepheyi ikiye ayırmak; mühim kesimleri ihtiva eden sahayı Batı Cephesi diye adlandırarak İsmet Paşa'nın komutasına vermek; güney kesimini de Konya ve havalisine göndereceğim Refet Paşa'ya vererek, her iki cepheyi birden doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı makamına bağlamak...

Genelkurmay Başkanlığı'na da, Müdafaa-yı Milliye Vekili olan Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Fuat Paşa zamanında bir de cepheden Sivas'a kadar uzanan "geri bölgesi" vardı. Fuat Paşa bu bölgeyi idare edebilmek için de bir "Cephe Kumandanlığı Vekâleti" makamı kurmaya mecbur olmuştu. Bunun tabii ve pratik olmadığı meydandaydı. Bu bakımdan yeni tertipte, bu geri bölgesini de kısmen menzil sahası olarak cepheye bıraktıktan sonra, Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'ne bağlamak tabii idi. İsmet Paşa'nın bir zaman için Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmaması ordunun düzenlenme ve hazırlanmasında hız sağ-

lanması için faydalı görüldüğü gibi, Refet Bey'in de Dahiliye Vekâleti sıfatını geçici olarak muhafaza ettirmesi, bilhassa kendi bölgesinde asayişin temini, halktan hayvan ve malzeme toplamak suretiyle vücuda getirmeye mecbur olduğu süvari teşkilâtını bir an evvel kurabilmek için lüzumlu idi.

Hızla Düzenli Ordu Kurma Kararı

Efendiler, 8 Kasım 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omuzunda bir filinta olduğu hâlde Kuva-yı Milliye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Kumandanı'nı bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cerayanının, bütün Batı Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya, kısa bir görüşmeden sonra, alabileceği yeni vazifeyi söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi, İsmet ve Refet Paşaları da davet ederek yeni vaziyeti ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kati direktif, "süratle muntazam düzenli ordu ve süvari birlikleri vücuda getirmekten" ibaretti. Bu suretle, 1920 senesi Kasım'ının sekizinci günü, "düzensiz teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı" fiil ve tatbik sahasına konulmuş oldu.

***

Bizi İçten Yıkma Teşebbüsleri

Muhterem Efendiler, burada bir an durarak nazarlarınızı İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin her nevi düşmanla ortak olan "silahla netice alma planı" tatbikatta başarı kazanamamıştı. Dahili isyanlara mukabele ve mukavemet ettik. Yunan taarruzu en nihayet bir hatta durdu. Yunanlıların ondan sonraki hareketleri de sınırlı sahalar içinde kaldı. Dahili isyanlara ve Yunan cephesine karşı ciddi tedbirler almakta olduğumuz görülüyordu. Dahilden ve hariçten gelen silahlı hücumların, bilhassa Ankara'daki milli hükümeti sarsamayacağı anlaşılıyordu. Bu itibarla İstanbul'un silahlı taarruz politikası iflâs etmiş bulunuyordu. Bunu değiştirmek, yeniden görünüşte uzlaşma politikasına geçmek suretiyle, bizi dahilden yıkma politikasının daha faydalı olacağına kanaat getirdiklerine hükmedilebilirdi. Tıpkı 1919 Eylül'ünde Damat Ferit Paşa'nın

birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin gelmesiyle olduğu gibi, görünüşte bizim için mülayim zannolunan bir politika ile bizi dahilden yıkma faaliyeti yenilenecekti.

Bundan sonraki mücadelelerimizde, İstanbul vasıtasıyla yapılan dahili ve harici teşebbüsler, bizi zaafa düşürecek telkinler ile Yunan ordusuyla olduğu kadar, fakat anlaşılması ve anlatılması daha güç şartlar içinde, dahili fesatlıklara karşı uğraştığımız görülecektir.

İstanbul'da Tevfik Paşa iktidar mevkiine getirildi. Dahiliye Nâzırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nâzırı olarak Salih Paşalar Kabinede bulunuyordu. Tevfik Paşa Kabinesi, derhal bizimle temas ve münasebet aradı. Bu vazifeyi başlıca Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. Saray kurmay kurulunda bulunan bir subay, Ahmet İzzet Paşa tarafından bazı notlarla Ankara'ya gönderildi. Bu notlarda, eskisine nispetle daha müsait şartlarla, mesela Osmanlı hâkimiyeti altında İzmir'de Yunanlılar tarafından hususi bir idare kurulmasının kabulü gibi şartlarla, bir barış yapma ümidinde bulundukları ve her şeyden evvel, İstanbul Hükümeti'yle bir uzlaşmaya varmanın mühim olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşa'nın ve dahil olduğu Kabine'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin mahiyet ve salâhiyetinden haberdar olmadıkları hâlâ İstanbul'da bir hükümet kurmak ve o vasıta ile milletin mukadderatı ve memleket meselelerini halletmek hususlarını düşündükleri görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'yı ve Tevfik Paşa Kabinesi'ni vaziyetten haberdar etmek ve tamamıyla aydınlatmak maksadıyla, icap eden bilgi ve görüşleri detaylı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen hususi memurla 8 Kasım 1920 tarihinde İnebolu istikametinde yola çıkardık.

12 Kasım 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telgraf aldım. Bunda "şifreli bir telgrafı çekmek üzere İstanbul'dan hareket ettirildim" deniliyordu. Mevzu-u bahis şifreli telgraf Dahiliye Nâzırı İzzet Paşa imzalıydı. İstanbul'da 9 Kasım 1920 tarihinde yazılmıştı.

Tevfik Paşa Hükümeti Ankara ile Temas Arıyor

Bu telgrafta İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsiziyle haberleşmek için Fransız Temsilcisi'nin onayı alındığından bahsedildikten sonra, "Hükümet ile bir uzlaşma esası ka-

bul olundu mu? Kabul olunduysa, nerede buluşmanın mümkün ve oraya hangi yolla gelmenin münasip olacağı" sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Genel Müdürü Orhan Şemsettin imzalı 11 Kasım 1920 tarihli bir emir de Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'ne geliyordu. Bu emir Ereğli Müdüriyeti'ne gönderilen gayriresmi bir mektubun zarfından çıkıyordu. Emir aynen şudur:

> Madde 1- Anadolu ile başkent arasında telgraf haberleşmelerinin bir an evvel tesisi gereklidir.
>
> Madde 2- Bu maksadın temini için bir taraftan Sapanca ile Geyve arasındaki ana hat üzerinde tamir edilebilecek tellerin süratle ıslahı ve diğer cihetten de mühim çalışma ve inşaata ihtiyaç gösteren İzmit, Kandıra, İncili arasının inşa ve tamirine başlanılması uygun görülmektedir.
>
> Madde 3- Bu tamiratı yapmakla memur olan İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey maiyetinde bir başçavuş ve kafi miktarda çavuşla İzmit'e gitmeye hazırdır.
>
> Madde 4- Dahiliye Nezareti'nin yüksek makamının vesikasını taşıyan bu memurlar icap ettiğinde herhangi bir tarafta tamir çalışmalarına lüzum gördüklerinde, tarafınızdan ait oldukları makamla haberleşilerek, kendilerine lâzım gelen yardımların temini gayretlerinizden beklenmektedir.
>
> 11 Kasım 1920

Bu telgraf üzerine, icap edenlere verdiğimiz emir, İstanbul ile temastan kaçınılması ve telgraf hatlarını tamir bahanesiyle gelen olursa tutuklanması lüzumuna dairdi.

Efendiler, İzzet Paşa'nın dolaylı olarak gönderdiği şifreli telgrafına cevap vermeyi, hususi memurla gönderdiğimiz notların onun tarafından okunduğu haberini aldıktan sonraya bırakıyorum. İzzet Paşa'nın, tarafımızdan verilen bilgileri öğrendikten sonra da fikrinde sebat edip etmemekte olduğunu anlamak istiyordum. Bu husus anlaşıldıktan sonra, İzzet Paşa'ya aradaki vasıtalarla şu cevabı verdim:

> Zat-ı devletleri ve Salih Paşa Hazretlerinin de dahil bulunmaları gerekli olan heyetle en kolay ve seri olarak Bilecik'te buluşmak mümkündür. İstanbul'dan ya Sapanca'ya kadar tren ve oradan otomobille veyahut deniz yoluyla Bursa'ya ve yine oradan otomobille Bilecik'e teşrif buyurulabilir. Bu istikamet-

ler üzerinde şimdiden icap edenlere tebligat yapılmıştır. Aralık ayının ikisine kadar Bilecik'te bulunacak şekilde seyahatin tanzim buyurulmasını ve İstanbul'dan hangi tarihte ve hangi yolla hareket edileceğinin şimdiye kadar kullanılan vasıta ile Zonguldak'a bildirilmesini rica ederim. Seyahatin mümkün olduğu kadar gösterişsiz yapılması, hatırlatma kabilinden arz olunur. 25/26 Kasım 1920

Efendiler, İstanbul'da 23/24 Kasım 1920 tarihinde yazılan ve İstanbul'a varmış olan hususi memurun imzasıyla İnebolu'ya gönderilen ve oradan 27 Kasım'da Ankara'ya çekilen bir telgrafta şu bilgiler veriliyordu:

"Bugün 23.11.1920'de İzzet Paşa'nın nezdinde bulunduğum esnada, Hariciye Nâzırı, son siyasi vaziyetle hakkında aşağıdaki beyanatta bulunulmuştur:

> Yeni gelen İngiliz sefiri, Ermenistan, Gürcistan ve bir zaman sonra İzmir hakkındaki mühim meselelerde Osmanlı Hükümeti lehine bir çözüm bulunacağını söylemiş. Bu müsait vaziyetten istifade ederek memleketin geleceğinin temini için büyük bir güçle çalışılarak fırsat kaçırılmamalıdır. Şayet Ankara zaman kazanmak arzusunda ise bile bir temas kurularak ilerideki kararlar beraber alınmalıdır.

dedikten sonra şu satırlar ilave olunuyor:

> Beyanata ilaveten, İzzet Paşa'nın kendisine tarafımızdan gönderilen özetteki, "şimdiye kadar verilen mücadelelerin bugün sunduğu ve temin etmekte olduğu müsaadelerden istifade vazifemizdir" cümlesine istinaden; eğer Anadolu gönderilecek heyeti kabul etmezse, şahsen benimle temas ederek maksadımızı şahsen kararlaştırmalıyız. Bunu da kabul etmedikleri takdirde, mevzu-u bahis cümledeki görüşten feragat anlaşılacağından, artık Kabine'de bulunmayarak istifa edeceğini ve arzu edersek İstanbul'u dikkate almayarak kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Efendiler, aynı telgrafta, İstanbul basınında İzzet Paşa'ya atfen şu beyanatın da yayınlandığı yazılıydı:

> Hükümetin Anadolu'ya hususi bir memur göndermekten maksadı, Ankara'dakilerle bir temas hâsıl olup olmayacağını anlamak içindi. Oradan dönen memur, bu temasın temin edi-

lebileceğini anlattı ve haberleşme de yapılabildi. Tabiatıyla icabının icarasına çalışacağız.

Bu tarz bir beyanatın Anadolu'nun görüşüne uygun düşmeyeceği ve yalanlanması lâzım geldiği değerlendirmesine karşı kabine bunu kabul etmemiş; bununla beraber İzzet Paşa *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine şu beyanatta da bulunmuş:

"Memleketin âli menfaatleri, şimdilik bu meselede basının susmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan bir iki gün daha beyanatta bulunmakta mazurum."

Efendiler, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Millet bunları akıl, tedbirli ve ileri görüşlü olarak biliyordu. Bu sebeple Damat Ferit Paşa çekilip de yerine ileri gelenleri bu zevattan olan bir kabine iktidar mevkiine gelince, herkeste türlü türlü ümitler uyandı. Tevfik Paşa Kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkâr-ı umumiyede, iyi niyetine hükmolunmamak için bir sebep görülemedi. Herkes Tevfik Paşa Kabinesi'nin iktidara gelmesini hayırlı addetti. Bu kabinenin memleket ve milletin azami menfaatlerini gözetecek çare ve yolları bulmadan hükümete gelmiş olduğunu kabul etmek ve ettirmek cidden müşkildi. Kaldı ki, kendileri de İstanbul çevrelerinde ve basında kullandıkları dille, herkesin değerlendirmesini teyit edecek bir vaziyet almış bulunuyorlardı.

Bilecik Mülakatı Kararlaştırılıyor

Biz, hakiki vaziyetin herkesin zannettiği ve düşündüğü gibi olmadığına tamamen kani bulunuyorduk. Fakat İstanbul'un kurtuluş çaresi olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve görüşme tekliflerini, efkâr-ı umumiyeyi inandırmaya yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık. Onun için bilhassa İzzet ve Salih Paşaların dahil olacağı bir heyetle Bilecik'te görüşmeyi uygun bulduk. Bu zevatla görüştükten sonra, halkın bütün zan ve telakkisinin esassız olduğunun anlayacağına şüphem yoktu. Bir de her ne olursa olsun, efkâr-ı umumiyece işaret ettiğim vasıfları ile tanınmış olan bu zevatın, İstanbul'da hükümet teşkil etmesinin milli maksatlar için ne kadar zararlı olduğu meydandaydı. Bu bakımdan, görüşmeden sonra da kendilerinin

İstanbul'a dönmelerine müsaade etmemek lüzumu bence tabii idi. İşte bu düşüncelerledir ki, İzzet Paşa heyetiyle Bilecik'te mülakat kararlaştırıldı. Mülakat 2 Aralık'ta değil, fakat 5 Aralık'ta vuku buldu.

Efendiler, bu görüşmeyi beklerken o güne kadar cephede ve Ankara'da cereyân eden olayları da arz edeyim:

Efendiler, hatırlarsınız ki, İzzet Paşa'nın hususi memurunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Kasım 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Sefareti, İsmet ve Refet Paşaların da Batı Cephesi'ne memuriyetleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa ertesi gün cepheye hareket etti. 10 Kasım'da vazifeye başladı.

O zamanlar Ethem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir zatın Eskişehir'den 13 Kasım 1920 tarihli bir şifreli telgrafını aldım. Bu telgrafta deniliyordu ki:

> "Ethem Bey'in, Fuat Paşa Hazretlerinin yanında Rusya'ya gideceği söylentisi cephede ve geride bulunan halk arasında bir kötü niyete yorulmaktadır. Bu gibi kimselerin çevrenizden uzaklaştırılması, zat-ı devletlerinizin diktatörlük ilan edeceği zannını uyandırmıştır...

Efendiler, hakikaten Ethem ve biraderlerinin Türkiye'den uzaklaştırılmaları, Türkiye'nin ve kendilerinin de menfaat ve selâmeti bakımından yerindeydi. Bu sebeple Fuat Paşa'ya, arzu ederlerse, bunları da beraber alıp münasip surette vazifelendirebileceğini söylemiştim. Ethem Bey'in arkadaşı tarafından yazılan bu telgraftaki ifadelerin, yalnız arkadaşının mütalaası olduğu ve hakikate uygun bulunduğu elbette kabul edilemezdi. Çünkü ne cephenin ne de halkın Ethem Bey'in Rusya'ya gönderilip gönderilmeyeceği meselesiyle alâkası yok idi. Hususen, "Ben diktatör olmak istiyorum; fakat Ethem ve emsali buna mânidir; onun için bu gibileri uzaklaştırıyorum" zannından bahsolunması büsbütün dikkatimi çekti.

Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Muhalefete Geçmesi

İsmet Paşa'nın cephede faaliyete başlamasından sonra Ethem Bey rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet oturdu. Onun yokluğunda, kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuva-yı Seyyare'nin başında kumandan bulunuyordu.

Vaziyeti lüzumu gibi aydınlatabilmek için, bir vaka silsilesinin bazı esas noktalarına işaret etmek münasip olur. Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı, Karacaşehir'de, kendisine bağlı olmak üzere, gizlice Karakeçili adında bir müfreze teşkil etmişti. Batı Cephesi Kumandanlığı'nın bundan malümatı yoktu. Bu müfrezenin mevcudiyeti 17 Kasım 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe Kumandanlığı'nın, bu müfrezenin mevcudiyeti hakkında malumat talebi ve kıtanın teftişe arz edilmesi emri Ethem Bey tarafından yerine getirilmedi. Cephe Kumandanlığı'nın, mülki işlere ve geri hizmetlere karışılmaması için verilen genel emre aykırı olarak Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı, Kütahya bölgesinde her şeyde gösterdiği müdahale ve zorbalığını daha da artırdı.

Cephe Kumandanı, Ethem Bey Kuvve-i Seyyare'sinin, diğer gezici kuvvetlerden ayrılması için "Birinci Kuvve-i Seyyare" adıyla anılmasını emrettiği hâlde, Ethem Bey ve kardeşi bunu dikkate almak şöyle dursun bu emre rağmen kendi kendine "Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı" suretinde bir komuta vaziyeti oluşturdu.

Görülüyor ki Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki birlikleri teftiş ettirmiyorlar, verilmemiş yetki ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

"Bütün Kuvva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik" imzasıyla 21 Kasım 1920'de Cephe Kumandanlığı'na gelen bir raporda, "13. düşman tümeninin, Emirfakıhlı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu" ve "kendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerini davet ettikleri"ne dair bilgi vardı. Hâlbuki hakikatte ne düşman tümeni ilerliyordu ne de Türk halkının düşmanı daveti vâki idi. Bu bilgilerin hususi maksatlarla verildiği anlaşılacaktır. Müslüman halkın düşmanı daveti yalnız bir tek sebeple izah olunabilirdi ki, o da tarafımızdan zulüm ve eziyet göreceklerine inanmalarıdır. İşte Cephe Kumandanı, vaziyeti bu noktadan değerlendirerek verdiği genel emirde demişti ki:

> Muharebenin buhranı esnasındaki kızgınlıkların tesirleriyle zorlayıcı sert tedbirler alınmasına katiyen mâni olmak lâzımdır. Hıyaneti ne derece muhakkak olursa olsun, hiçbir köy katiyen yakılmayacak, halktan hiç kimse hiçbir birlik tarafından hiçbir suçla idam olunmayacaktır. Casusluk ları ve

diğer ihanetleri ortaya çıkmış adamların, göz altında İstiklâl Mahkemeleri'ne gönderilmeleri icap eder.

Umum Kuvva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey bu emre de itiraz etti.

Efendiler, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak maksadıyla aldığı tertibat yüzünden, Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı bölgesindeki bazı yerleri boşaltmıştı. Buralarda mülki idare kuruluncaya kadar halkın emniyetle idaresi için, hemen teşkilât kurulmasına lüzum vardı. Bu sebeple jandarma hizmetinde bulunmuş ve iyi halli tanınmış kimselerden seçilen yüz elli mevcutlu bir sahra jandarma bölüğü teşkil edilerek, "Simav ve Havalisi Kumandanlığı" adı altında bir makam kuruldu. Bu kumandanlık, sınırları belli bir bölge içinde inzibat işlerine bakacaktı. Yarbay İbrahim Bey adında bir zatın memur edildiği bu kumandanlığa, idare ve inzibat itibarıyla bu bölgedeki askerlik şubeleri de bağlanacaktı. Ordu birliklerinin ve Kuvva-yı Seyyare'nin kumandanları yalnız askeri harekâttan mesul olacaklardı. Bu havali kumandanlığının teşkili münasebetiyle, o civar halkına, Cephe Kumandanlığı tarafından yazılan beyannâmede, "Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek, âdilane bir idare tesis etmek vazifesiyle, Simav'da bir Havali Kumandanlığı teşkil ediyorum" cümlesi vardı. Bu cümleyi Kuvva-yı Seyyare Kumandanlığı tarafından kötüye yorulacağını göreceğiniz için bilhassa kaydediyorum.

Düşmandan kurtarılan bu kazalar halkı, kurtuluş tarihinden başlayarak iki ay müddetle askeri hizmetinden muaf tutulmuşlardı. Umum Kuvva-yı Seyyare Kumandanı Vekili Tevfik Bey birtakım düşünce ve sebeplerle bu Havali Kumandanlığı'na da itiraz etti.

Tevfik Bey 23 Ekim 1920 tarihli bir raporunda, "Bir düşman tümeninin taarruzu üzerine, kuvvetlerini Gönen Köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini" bildiriyor ve "Sol cenahımda bulunan Cümbürdü kesimini emniyet altına alınız" diyor.

Düşmanın ciddi bir taarruzu olmamıştır. Kuvva-yı Seyyare Kumandanlığı'nın maksadının, ordu birliklerini cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Kumandanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği bilgileri ciddiye alarak, icap edenlere icabı gibi emirler vermiş olmakla

beraber, kendisinden de "Taarruz eden düşmanın tahminen kaç top kullanmakta olduğunu" ve "Kuruköy'den cadde boyunca Çamköy'e doğru bir düşman harekâtının yapılıp yapılmadığını" sordu ve Cümbürdü Vadisi'nin İslamköy'e doğru emniyet altına alınmasının Güney Cephesi'ne ait olduğunu da bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Kasım 1920 tarihinde Cephe Kumandanlığı'na yazdığı telgrafta, iğneleyici birtakım sözlerden sonra, "Bendeniz, kuzey ve güney cephelerinin her ikisinin de hükümetin emrinde olduğunu zannederim. Mademki değildir, idaresizlik yüzünden, beyhude yere burada vatan evlatlarını kırdıramayacağım. Yirmi dört saate kadar sol cenahımız kuvvetli bir suretle temin edilmediği hâlde (.....), Kuvva-yı Seyyare'yi Efendi Köprüsü civarına çekeceğim. Bu hususta mesuliyetin kime ait olduğunu hükümet bulsun, efendim" diyordu. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Kuvva-yı Seyyare Kumandanı'na cevap verdi ve dedi ki, "12. Kolordu, sol cenahımızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka geri çekilmiş olan düşmanı, keskin taarruzla ve zorla yerinden atmak vazifesi birliklerimize verilmiştir. Bu bakımdan Kuvva-yı Seyyare, düşmanı takip eden bağımsız bir süvari tümeni vaziyetindedir. Düşmanın üstün kuvvetle taarruzlarına karşı yalnız başına tedbirler alır; düşman, ölçülü ve ciddi bir hareket yapıldıkça, buna karşı kesin muharebeden kaçınır. Bu vazifeler süvari tümenlerine verilir. Güney Cephesi'nde kuvvetli süvari olmadığından, sizin cephenizi süvari kuvvetleri ile genişletmek mümkün değildir. Güney Cephesi Kuvva-yı Seyyare'lerle yalnız dış kanadından temas ve irtibatı muhafaza etmesi lâzımdır. Kısacası cephemiz iyi idare edilmektedir, vb..."

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanlığı elbette ordusunun bütçesini tanzim etmek istiyordu. Bu maksatla, 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden kuvvetlerinin mevcudu ile ilgili düzenli birer liste istedi. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi. Kuvva-yı Seyyare talep olunan mevcut listesini göndermedi. Bu hususta cepheden istenen açıklamaya gelen cevapta, Tevfik Bey diyordu ki; "Kuvva-yı Seyyare ne bir tümen ne de muntazam bir kuvvet hâline getirilebilir... Bu serserilerin başına ne bir subay ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, bunun kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar.

Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük çavuşları da yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan müteşekkildir. "Sen yapamıyorsun" diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvva-yı Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel idare edilmesi zaruridir... Esasen, Kuvva-yı Seyyare, zapturapt ve intizama koymak, değil, bu fikrin meydana çıkmakta olduğunu hissettiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız..."

Tevfik Cephe Kumandanını Tanımıyor

Efendiler, tam bu günlerde düşmanın Bursa Cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında bir faaliyeti hissolundu. Cephe Kumandanı bizzat oraya giderek, yakından tedbirler almaya mecbur oldu. Onun için, 28 Kasım 1920 tarihinde Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey'e cevap verirken, "Bugün Bilecik'e gidiyorum. Dönüşte zat-ı âlileriyle nerede karşı karşıya oturup görüşmek mümkün olur?" sorusunu sormuştu. Cephe Kumandanı'na cevap verilmemişti. Cephe Kumandanı, İznik vaziyetine karşı tedbir ve tertibat ile meşgul bulunduğu sırada, Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı'ndan muharebe raporları gelmeye başlamış... Sebebi sorulmuş:

> Raporlar lâzım olduğu vakit Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yazılmıştır. İmza, Yüzbaşı Tahsin

telgrafı alınmış.

Efendiler, bir cephe kumandanı için cephesinin bir kısmında cereyan eden hadiseler hakkında bilgi alamamak ne kadar müşkil bir hâldir. Böyle bir müphemiyet içinde kalmak bütün cephenin idaresini yanlış yola sevk edebilir. Düzeltilmesi imkânsız tehlikeli vaziyetlere sebep olabilir. Cephe Kumandanı İsmet Paşa 29 Kasım 1920 tarihinde, vaziyeti Ankara'da bulunan Kuva-yı Seyyare Kumandanı Ethem Bey'e yazarak, raporlar için vekilinin ikaz edilmesini bildiriyor.

İsmet Paşa 29 Kasım 1920'de bize şu telgrafı gönderdi:

> Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na
> Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı'na
> 1- Kuvva-yı Seyyare Kumandanlığı, 27.11.1920 akşamından beri Cephe Kumandanlığı'na rapor vermemektedir.

2- Bugün Ethem Bey'den vekilini ikaz etmesini rica ettim. Düşmandan geri alınan yerlerin mülki idaresi için Simav ve Havalisi Kumandanlığı sebebiyle Tevfik Bey'in üzüntü duyduğunu bildiren Ethem Bey'den bugün bir telgraf almış ve cevap vermiştim. Vaziyette dikkati çekici bir fevkalâdelik var ise de, fazla malümatım yoktur. Oraca mevcut malümatın bildirilmesini istirham ederim.

Efendiler, Batı Cephesi Kumandanlığı ile Kuvva-yı Seyyare Kumandanlığı arasında geçen yazışmaları ve ortaya çıkan vaziyeti nasıl öğrendiğimi müsaade buyurursanız izâh edeyim:

Kuvva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşa'ya yazılan, firari ve casusların İstiklâl Mahkemesi'ne verilmesine itirazı olduğunu ve Kuvva-yı Seyyare'nin sol cenahının yirmi dört saate kadar 12. Kolordu tarafından korunamaması hâlinde kuvvetini Efendi Köprüsü'ne çekeceğini bildiren telgrafları bana Ankara'da bulunan Ethem Bey verdi. Ben tabiatıyla telgrafları manidar buldum. Kuvva-yı Seyyare'nin vaziyetinde tedbir alınmasını lüzumlu kılan dikkate değer bir hâl gördüm. Onun için İsmet Paşa'ya, bu telgrafları Ethem Bey vasıtasıyla öğrendiğimi bildirdiğim 25 Kasım 1920 tarihli telgrafımda, "Tevfik Bey'in ehemmiyet verdiğim bu müracaatına karşı ne tarzda cevap verildiğinin ve ne gibi tedbirler alınmış buyurulduğunun bu gece bildirilmesini rica ederim" demiştim.

İsmet Paşa cereyan eden yazışmayı aynen bildirdi.

Efendiler, bir taraftan da 28 Kasım 1920 tarihinden başlayarak Kuvva-yı Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, "Umum Kuvva-yı Seyyare Kumandan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla doğrudan doğruya bana bildirilmeye başlandı. Tevfik Bey'e şu şifreli telgrafı yazdım:

Ankara, 29/30.11.1920

Birinci Kuvva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Beyefendi'ye

İki üç günden beri doğrudan doğruya bana göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Kumandanlığı'na verilmiş olduğunun kayıtlı bulunmadığı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa bir sebebe mi dayanmaktadır? Bu babta malümat buyurulmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Tevfik Bey'den cevap almadım. Fakat Ankara'da bulunan Ethem Bey'den merhum Hayati Bey'e şöyle bir yazı gönderildi:

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki anlaşmazlığın sebeplerini ve bu hususta her ikisiyle yaptığım yazışmaları aynen takdim ediyorum. Lütfen Paşa Hazretlerine gösterilip okunarak yanlış telakkiye meydan verilmemesini rica ederim, efendim.

Kuvva-yı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Kumandanı
Ethem

Efendiler, bu yazıya ilişik olan telgraflarda dikkati çeken noktalar şunlardı: Tevfik Bey kardeşine diyor ki, "Simav ve Havalisi Kumandanlığı'na katiyen ihtiyaç yoktur. Bu havali kumandanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi emir verdim." Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka hitaben beyannâmesini de şu suretle tefsir ediyordu:

> Bu beyannâme, bulunduğumuz yerlerde bizim adaletsiz, emniyetsiz ve namussuzcasına hareket ettiğimizi ilan ediyor... Kuvva-yı Seyyare bunu katiyen kabul etmez. Bu konular halledilinceye kadar Kuvva-yı Seyyare, Batı Cephesi Kumandanlığı'nı kabul etmeyecektir.

Bunun üzerine, Ethem Bey'in İsmet Paşa'ya yazdığı telgrafta, biraderinin üzüntüsünden bahsettikten sonra, bu icraatın dönüşünden sonraya bırakılmasını rica ediyor. Biraderine de, Batı Cephesi Kumandanlığı'na yazdığından ve itidal ve nezaketle hareket ve muhabele etmenin lüzumundan bahsediyor. Tevfik Bey 28 Kasım 1920'de Ethem Bey'e yazdığı cevabi telgrafında,

> "Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Kumandanı'nı bundan böyle âmir tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği kumandanına, bugün maiyetiyle Eskişehir'e dönmesi için emir verdiğimi yazmıştım" dedikten sonra, "Bu hususta başka bir şey düşünemem ve düşünebilmek imkânı da yoktur, efendim"

diyordu.

Tevfik Bey'in biraderine olan ve diğer tarihli bir telgrafında da:

> "... En ufak bir şey hissedersem bu yeni kurulan kumandanlığın bütün mensuplarını gözaltında Batı Ordusu'na iade vereceğim. Batı Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu cephe kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum."

denilmekteydi.

Efendiler, bundan sonra Kuvva-yı Seyyare'nin muharebe raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesi'ne gönderiliyormuş.

Bundan başka, Kuvva-yı Seyyare Kumandanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koymuş. Telgraf ve telefon hatlarının Kuvva-yı Seyyare Kumandanlığı'nın haberleşmeleriyle meşgul olduğundan bahis ile, cephe ile haberleşmeler açık ve resmi surette men edilmiş. Aynı zamanda Kuvva-yı Seyyare'nin Eskişehir civarına saldıracağı söylentisi yayılmıştır.

Ethem ve Tevfik Kardeşlerin Milli Hükümete İsyanı

Muhterem Efendiler, bu vaziyeti hep beraber incelemeye yardım edecek kadar malûmat arz ettiğimi ümit ederim. Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileriyle hemfikir olan bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının tatbikine Tevfik Bey cephede vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terk ederek toplarken, Ankara'da Ethem Bey ve mebus olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları da siyaseten çalışıyordu. İsyan planında başarılı olabilmek için her şeyden evvel, buna mâni sayılan Batı Cephesi'ndeki ordunun başındaki kumandanı itibar ve makamından düşürülerek orduya hâkim olmak elzem idi. Ondan sonra da Meclis efkâr-ı umumiyesini tamamen kendi lehlerine çevirerek kumandan, vekil veya hükümet düşürmekte kolaylık sahibi olmak mühim bir noktaydı. İşte bu maksatlarla çalışmakta olduklarına bizde şüphe kalmamıştı. Ethem Bey'in İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı mülayim ve nazik bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak maksadına dayandığına ve bu meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasındaki anlaşmazlıktan doğan bir üzüntü dolayısıyla, en nihayet Tevfik Bey'in asabiyetine mağlup olarak

fazla hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet yumuşak başlı ve mütevazı olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de vaziyeti olduğu gibi ciddi saydık. Siyasi ve askeri tedbirlerimizi ona göre tatbike başladık.

Efendiler, arz etmeliyim ki, gerek cephede gerek Ankara'da her bakımdan icap eden tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyanları hâlinde, yola getirilip cezalandırılacaklarına şüphem yoktu. Onun için gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle yola getirmeye ve itiaatli olmaya çalışmayı, bunu başaramadığım takdirde, efkâr-ı umumiyede daha ziyade açıklık kazanacak olan saldırganca faaliyet ve hareketlerinin icabını yapmayı tercih ediyordum. Bu fikirle, Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beylerle diğer bazı kimseleri de alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya 2/3 Aralık 1920 tarihinde, karar vermiştim. Ethem Bey'in bu seyahatte benimle gitmekten çekineceğini tahmin ediyordum. Hâlbuki Ethem Bey'i de beraber alıp götürmek bence lüzumlu idi. Bunun için arzusu olsun olmasın, Ethem Bey'i de beraber götürmek veyahut ısrarı hâlinde ona göre muamelede bulunmak üzere icap eden tedbirleri de emretmiştim.

Hakikaten ertesi günü, Ethem Bey, hastalığını ileri sürerek beraber seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de (Adnan Adıvar) Ethem Bey'in rahatsızlığının seyahate mâni olduğunu söyledi. Israr ettim. Nihayet 3 Aralık 1920 akşamı hususi bir trenle Eskişehir'e hareket ettik. Ethem ve biraderi Reşit Bey'den başka beraber bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı:

Kâzım Paşa, Celal Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüp Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Aralık 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykudayken tren Eskişehir'e vardı. Daha evvel İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman trenin niçin durduğunu ve hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini

ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini istedim. Birkaç dakika sonra "Hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki herkes hazırdı, ama Ethem Bey bir arkadaşıyla beraber ortada yoktu. Derhal Ethem Bey'in firar ettirildiğine hükmettim. Fakat bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız, "O hâlde" dedim. "Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz."

İsmet Paşa da, telgraf başında yapılan hususi bir görüşmeden sonra, Eskişehir'e hareket etti. Daha evvel yalnız ve hususi olarak görüşmemiz lüzumlu olduğundan ben de bir iki istasyon ileri giderek, buluştuk. Beraber 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep beraber bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu biraderinden sordum. "Rahatsız, yatıyor" dedi. O gece İsmet Paşa'nın karargâhında Kâzım Paşa, Celal Bey, Hakkı Behiç Bey de hazır olduğu hâlde, Reşit ve Ethem Beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilave etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik. Fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şuydu: "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!"

Bu habere rağmen, sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Şu noktayı da izâh etmeliyim ki, ben Eskişehir'e resmi bir sıfatla gitmemiştim. Orada hazır bulunan bazı arkadaşların yanında, İsmet Paşa ile olan görüşme ve konuşmalarımızı, tarafsız bir arkadaş sıfatıyla yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, vaziyeti, aralarında geçen haberleşmeleri, Kuvva-yı Seyyare kumandan vekili olarak Tevfik Bey'in aldığı inatçı tavrı izah etti. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına cevap veriyordu. Reşit Bey gayet kaba ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini, bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu pervasızca söylüyor; ordu, zapturapt, komuta ve hükümet mefhumlarına ve bunların icap ettirdiklerine dair ileri sürülen görüşlere kulak dahi vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki: "Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfa-

tıyla ve sizin lehinizde bir netice almak için samimi bir histe görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve yakınlığım son bulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı sıfatıyla, Batı Cephesi kumandanına hâlin icabını tatbikte yetkisini kullanmasını emrediyorum." Hemen İsmet Paşa da dedi ki: "Mahiyetinde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben onu terbiye etmeye ve cezalandırmaya muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu vazifenin kolaylıkla yerine getirilmesi için yardımını rica etmiş değilim. Ben vaziyetin icabını yaparım."

Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi vaziyet üzerine, avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan Reşit Bey derhal sindi ve ileri gitmekte acele edilmemesini, kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir uzlaşma çaresi bulabileceğini beyan etti. Bundan bir netice çıkmayacağı, maksadın kardeşlerine vaziyeti anlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydandaydı. Buna rağmen Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü İsmet Paşa'nın hazırlatacağı hususi bir trenle Kütahya'ya kardeşlerinin yanına gitmesi uygun görüldü. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey'le beraber gitmesi münasip görüldü. Hareket ettiler.

Bilecik Mülakatı

Muhterem Efendiler, müsaadenizle bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Aynı günde, yani 5 Aralık 1920'de Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa heyetine temas edeceğim.

Hatırınızdadır ki, İzzet Paşa'nın talep ve teklifi üzerine kendileriyle Bilecik'te görüşülmesine karar verilmişti. Heyet ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Heyet İzzet ve Salih Paşalarla sefirlerden Cevat, Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Müşaviri Münir Beyler ve Hoca Fatin Efendi'den oluşmaktaydı. Bilecik istasyon binasının bir odasında birleştik. İsmet Paşa da beraberdi. Görüşme şu tarzda cereyan etti: Ben ilk söz olarak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı" diye kendimi takdim ettikten sonra, "Kimlerle müşerref oluyorum?" sorusunu yönelttim. Salih Paşa benim maksadımı kavrayamadığı için, kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın da

Dahiliye Nâzırı olduğunu izaha kalkışırken, ben derhal İstanbul'da bir hükümet ve kendilerini o hükümetin üyeleri olarak tanımadığımı; eğer İstanbul'daki bir hükümetin nâzırları olarak görüşmek istiyorlarsa, kendileriyle görüşemeyeceğimi söyledim. Ondan sonra, sıfat ve yetki mevzu-u bahis edilmeyerek görüşülmesi münasip bulundu.

Konuşmanın bazı safhalarında Ankara'dan beraber gelen bazı mebus arkadaşların da katılmasını sağladım. Birkaç saat süren konuşmadan, gelen kişilerin esaslı hiçbir malûmat ve kanaatten olmadığı anlaşıldı. Nihayet, İstanbul'a dönmelerine müsaade etmeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi bildirdim.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'da

Zaten beklemekte olan trenle hareket olundu. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul heyetini, itirazlarına rağmen alıkoymuştum. Fakat bunu ilan etmeyi faydalı bulmadım. Çünkü İzzet ve Salih Paşalarla diğerlerinden milli hükümet işlerinde istifadeyi düşünerek, haysiyetlerini korumak istedim. Bu maksatla, Ankara'ya gelir gelmez basına verdiğim resmi ajans tebliğinden, mevzu-u bahis zevatın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle görüşme yapmak vesilesiyle İstanbul'dan çıktıklarını, memleketin hayır ve selâmeti için daha faydalı ve daha tesirli bir suretle çalışmak üzere bize katıldıklarını ilan ettirdim.

Efendiler, biz İzzet Paşa heyetiyle Bilecik-Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Aralık 1920 tarihinde Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le konuşacağından, Ethem Bey'in de oraya ulaştığından söz eden ve fakat henüz müsbet bir mânâsı olmayan bir telgraf aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey'in geri dönerken Eskişehir'den gönderdiği 9 Aralık tarihli bir telgrafta, "Tevfik ile olan mesele, iyi bir neticeye bağlanmıştır" denildikten sonra, "lâkin tanımak ve tanıtmak istediğimiz zavatın basit ve zamana lâyık düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur." ibaresi okunmakta idi. Reşit Bey tarafından Eskişehir'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya da meselenin çözüldüğü ve haberleşmenin temin edildiği ve Simav Havalisi Kumandanı'nın iade olunabileceği söylenmişti. 9 Aralık 1920'de Ethem Bey'den de aldığım bir şifre telgrafta, meselenin İsmet Paşa tarafından

maksatlı ve zamansız çıkarılmış olduğu anlatılmak isteniyordu. O zaman başyaverim bulunan Salih Bey'in de, güya almakta olduğu tedbirler ve yaptığı tertikattan aynen haberdâr edildikleri zikrediliyordu. Benim evhama sevk edildiğim delilleriyle haber aldığını yazıyordu. Ondan sonra, birtakım tatminkâr cümlelerle Kuva-yı Seyyare'ye mensup olup Maden'den kendilerine katılmak üzere geri dönen ve Genelkurmay'ın emriyle Güney Cephesi'ne sevk edilen bir müfrezesinin, kendi emrine verilmesini ve Kuva-yı Seyyare'nin Fuat Paşa zamanında seyyar jandarma teşkilâtı icabınca bütçeye dahil edildiğinden bahis ile fazla para temin etmek istediği görülüyordu.

Benim üç gün sonra buna verdiğim tatminkâr cevapta, "Son günlerin beklenmedik olaylarının beni kuruntuya değil, fakat tereddüde sevk ettiğini itiraf ederim" dedikten başka "... genel vaziyetimizin ahenk ve intizamını ihlalde hiç kimseye müsamaha eylemesini" yazdım.

Ethem ve Kardeşleri Bizi Yanıltmaya Çalışıyor

Hakikatte mesele hallolunmamıştı. Vereceğim izahattan açıklamalardan anlaşılacaktır ki, Ethem Bey ve kardeşleri zaman kazanmak için bizi yanıltmaya çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeni kuvvet toplamak; Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetleriyle Lefke'de bulunan Gök Bayrak taburunun kendisine katılmasını ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendileriyle beraber isyanını temin etmek; bir taraftan da cephe kumandanlarını değiştirmek, ordudaki subay ve erlerin kendilerine mukabele etmemeleri için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı. Hakikaten de, Simav ve Bölgesi Kumandanı, Simav'a gitmek üzere Kütahya'dan geçerken, Ethem ve Tevfik Beyler tarafından durdurulup, kendi emirleri altında ve göstereceksi yerde istihdam edilmek üzere Kütahya'da kalması emrolunmuştur. Bu emirlerinin teyidi lüzumunu da, 10 Aralık 1920'de Cephe Kumandanlığı'ndan temenni etmişlerdir. Görülüyor ki, "Her şey hallolundu" denildiği hâlde, başlangıçtaki itaatsizlik vaziyeti aynen muhafaza edilmekteydi.

Ethem Bey, Konya, Ankara, Haymana dahil, her tarafa ellerinde hususi şifreler bulunan, irtibat subayı unvanıyla birtakım memurlar göndererek yeniden silah ve hayvan tedarikine başladı. Bunlara verdikleri vazife ve hükümet memurlarına

yaptıkları tebliğler hakkında bir fikir edinmek üzere, mesela 7 Aralık 1920'de Ankara kuzeyinde Kalecik Kaymakamı'na yazdığı yazıyı aynen okuyayım:

Kütahya, 7 Aralık 1920

Kalecik Kazası Kaymakamı Yüksek Katına,

Kuva-yı Seyyare müfreze kumandanlarından olup aşağıda künyesi yazılı olan İsmail Ağa, dostane kazanız dahilinde Kuva-yı Seyyare'ye mensup olup izinli ve izinsiz mücahitle yeniden silah ve hayvan tedarikiyle, bize katılacak vatanperverleri alıp getirmek vazifesiyle memur edilerek Kalecik'e gönderilmiştir. Kendisine her türlü kolaylığın gösterilmesini ve vatani yardımın yapılmasını rica eylerim, efendim.

Genel Kuva-yı Seyyare ve
Kütahya Bölgesi Kumandanı
Ethem

Garp Cephesi Kumandanı'nın, Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı'ndan mevcut cephane miktarını ve son Gördes muharebesinde ne miktar topçu cephanesi sarf edildiğini sorması üzerine, Kuva-yı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik imzasıyla 11 Aralık 1920'de, "... Bu yazışınızdan bize emniyet etmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir, ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu emniyet meselesi akla geliyorsa, cephane göndermeyebilirsiniz." tarzında cevap verilmekte idi.

Efendiler, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Ethem Bey cephede ve kuvvetinin başında olduğu hâlde, Tevfik Bey yine vekil olarak yazışma ve muamele yapıyordu. Bir tek kuvvet üzerinde aynı yetkide iki ayrı kumandan...

Cephe Kumandanı, 13 Aralık'ta, sorulan soru ve alınan cevap suretlerini, bilgi için bana göndermişti. Hükümetçe, anahtarı olmayan şifrelerle hususi şifreler kullanılması genellikle men edilmişti. Hâlbuki Ethem Bey'in hususi memurları ve mebuslardan bazı arkadaşları bu yasağa riayet etmeksizin şifre haberleşmelerine devam etmekte idiler. Pek tabii bunlara mâni olundu. Bunun üzerine Ethem Bey, İsmet Paşa'ya yaptığı 13/14 Aralık 1920 tarihli bir müracaatıyla, "Bazı ihtiyaçlar ve saire hakkında Ankara ve Eskişehir Kuva-yı Seyyare irtibat subaylarına çekilen telgrafların durdurulmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin men edilmesi veya müşkilata uğratılması

suretindeki muameye lütfen son verilmesini rica ederim" diyordu. Hâlbuki irtibat subaylarının açık haberleşmeleri men edilmemişti. Men edilen hususi şifreli haberleşmeydi. Bilhassa Ethem Bey'in bahsettiği Ankara ve Eskişehir'deki subayların bütün haberleşmeleri men edilmiş ve bu subaylar tarafından da Ethem Bey'e şikâyette bulunulmuş değildi. O günlerde Eskişehir'e çektirilmeyen bir hususi şifre vardı. Fakat o, kumandan ve mebus diye imza atan Ethem Bey'in bir arkadaşının şifresi idi. Onun için İsmet Paşa, Ethem Bey'e verdiği cevapta bu hususstaki muhbirin kim olduğunun bildirilmesini talep etmişti.

Çerkez Ethem, Hükümetin Kanunlarını Tanımıyor

Efendiler, başlı başına dikkati çeken bir muameleyi de burada zikredeyim. Bu tarihlerde Kütahya'da, Mutasarrıf Vekili Kadı Ahmet Asım Efendi adında bir zat bulunuyordu. Kütahya'da Mevki Kumandanı unvanıyla Ethem Bey tarafından tayin edilmiş, Abdullah Bey adında da biri vardı. Bu kumandan, firari asker ailelerinden bazılarını tehcir edilmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi'ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, tehcir muamelelerinin son çıkarılan kanun icabınca, İstiklâl Mahkemesi'ne ait olduğunu bildirerek, evrakı kumandanlığa iade eder. Bunun üzerine Mevki Kumandanı, Mutasarrıf Vekili'ni gece vakti makamına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili, gece meşgul olduğundan sabahleyin görüşebileceğini bildirir. Kumandanın gönderdiği erler, Mutasarrıf Vekili'nin evinin kadınlara ait odasının kapısını kırmak suretiyle cebren içeri girerler ve kendisini hakaret edici sözler söyleyerek alıp götürürler. Sorguya çektikten sonra, aynı gece silahlı bir müfrezeyle on dört saat mesafede bulunan Kuvva-yı Seyyare Kumandanı'nın huzuruna götürürler. Ondan sonra da Kütahya'dan çıkararak uzaklaştırırlar. Kadı olmak ve Mutasarrıf Vekili bulunmak hasebiyle, muhtelif vekaletlerinin mühim bir memuru vaziyette olan bir kimsenin uğradığı bu tecavüz ve muamele, elbette doğrudan doğruya hükümete yöneltilmiş bulunuyordu. Bu vaka üzerine Meclis'te, Hükümet'e gensoru açıldı. Ait olduğu Vekâletler, Cephe Kumandanlığı'ndan suçluların Harp Divanı'na sevklerini talep ettiler. Cephe Kumandanı'nın, Kuva-yı Seyyare Kumandanlığın'dan tahkikat icrası ve neticesinin bildirilmesini talep eden telgrafına, 19 Aralık 1920'de "Umum

Kuvva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandan Vekili Mehmet Tevfik" imzasıyla gelen cevapta, "Abdullah Bey her ne yapmışsa tarafımdan verilen kesin emir üzerine yapmıştır ve yapmaya da mecburdu. Bu meselenin gerekçesi, icap eden vekaletlere arz edilmişti (.....) Adı geçen kişinin geri dönmesi için kesin emir verildiği, taraf-ı âlinizden bildiriliyor. Döndüğü hâlde... mutlaka idam edeceğim." deniliyordu.

Efendiler, milletin vekillerinin emriyle vazifesine iade edilmek istenen bir memurun idam edileceğinin bildirilmesi, elbette anayasa ve kanun hükümleriyle bağdaştırılamazdı. 13 Aralık 1920 günü Ethem Bey, Ankara'daki biraderi Reşit Bey'le, makina başında açık telgraflarla uzun uzadıya görüştü. Bu görüşmelerin özeti şuydu: Ethem Bey, "Meseleyi mutlaka Meclis'te mevzu-u bahis ettiriniz. Sarı Efe denilen Edip'in müfrezesiyle beraber Gök Bayrak taburuna katılması için haber gönderiniz. Meclis vasıtasıyla kumandanları çektiriniz. Meclis vasıtasıyla olmadığı takdirde, bunu idareten hemen temin ediniz" diyor; "patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının da pek yakın olduğunu" söylüyor. Reşit Bey'in verdiği cevaplar arasında da dikkati çeken şunlar vardı, "Kuva-yı Seyyare'nin düşmana karşı müdafaa etmemesini, bunu tümenlere bırakmasını ve Edip'le bizzat haberleşmesini, buna mâni olunduğu takdirde Cephe Kumandanı'yla tekrar alâkayı kesmesini" söylüyordu.

Reşit Bey bu haberleşmeyi olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Zaten Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra yanıma gelmemişti. Kendisini yanıma çağırttım. Ne istediklerini sordum... "Cephe kumandanlarını değiştiriniz" dedi. "Yerine koyacak adamlarımız yoktur" dedim. "Beni tayin ediniz, ben daha iyi yaparım" dedi. "Cephe kumandanlarını değiştirmek mühim bir meseledir. Genel vaziyetimizi zaafa uğratır. Böyle bir teklifi kabul etmek kolay değildir. Uygun da düşmez." cevabını verdim.

Aynı gün yani 13 Aralık 1920'de Ethem Bey'e yazdığım bir telgrafta, Reşit Bey'le makina başında yapılan haberleşmeleri okuduğumu söyledikten sonra, meselenin Meclis'te resmen mevzu-u bahis ve müzakere edilmesinin uygun olmadığını, Edip'in yerinden oynatılmasının doğru bulunmadığını bildirdim. Aynı tarihte, Ethem Bey verdiği cevapta, meselenin ciddi

olduğunu söyleyerek kumandanlar aleyhinde sözler sarf ediyordu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar. Vekâletleri ve Hükümet'i tanımıyorlar. Yalnız güya bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi arzularına göre harekete geçireceklerini ümit ediyolar. Bana ve Meclis'e karşı hoş görünerek, büyük bir gayretle hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı. Ethem Bey 18/19 Aralık tarihli bir telgrafıyla da yine Edip'in müfrezesiyle kendisine katılmasının sağlanmasını benden rica ediyordu. Talebini haklı göstermek için de diyordu ki:

> Anadolu'daki isyan hareketlerinin bastırılması sırasında, vaziyet gereği, Biga havalisinde terk ettiğim ve sonradan geçici olarak Düzce'ye gönderilen Birinci Kuva-yı Seyyare'ye mensup ve büyük bir kısmı İzmir ve dolayları gönüllülerinden oluşan 250 süvari, 200 piyade, bir dağ topçu takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvari erlerinden meydana gelen Edip Bey müfrezesinden, İzmir sınırına yaklaşmamız dolayısıyla daha fazla istifade edileceği tabii bulunmakla beraber, sürekli olarak da müracaat olduğundan ve hâlen o havalide asayiş vesairenin de emniyet altında olduğu Edip Bey tarafından bildirildiğinden, bu bölgenin, münasip diğer bir birliğe teslim edilerek, Edip Bey'in müfrezesinin savaş araçlarıyla beraber Kuva-yı Seyyare'ye katılmasının lâzım gelen makamlara emir ve havalesini rica ederim.

Efendiler, bu telgrafta ileri sürülen fikirlere, en tecrübesiz ve en basit fikirli birinin bile kani olması kabul olunabilir mi? Kütahya'da bulunan bir zat, bana, İzmir sınırına yaklaşmaktan bahsediyor. Düzce ve havalisinde vaziyetin emniyette olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip Bey müfrezesinin kuvvetini ayrıntılı olarak saydıktan sonra, bu müfrezenin harp vasıtalarıyla beraber kendisine katılması ricasının bence kabul edilebilir bulunacağını zannediyor.

Bu telgraf üzerine, 19 Aralık 1920'de, hususi olarak bizzat Düzce'de bulunan Müfreze Kumandanı Edip Bey'e yazdığım telgrafta, Ethem Bey'in talebinden ve kendisinin bunu arzu ettiği bildirildiğinden bahsederek, müfrezenin o havalide kalmasına kesin olarak ihtiyaç buluduğunu da belirttim.

Edip, 19/20 Aralık 1920'de verdiği cevapta, müfrezesinin o bölgede kalmasının zaruri olduğunu bildirdi. Buna, müfrezesinin Kuvva-yı Seyyare'deki kimseler gibi aynı tahsisatla çalıştırılmalarının temini istirhamını ilave etmek fırsatını da kaçırmamıştı.

Efendiler, Ethem ve arkadaşları, Ankara yakınında Haymana'da da ayrıca bir kuvvet toplamaya teşebbüs ettiler. Hırsızlık suçundan Ankara'da tutuklu iken sonradan tahliye olunan Van mültecilerinden Musa Beyzâde Abbas adında biri, elinde bir vesika oluduğu hâlde ve beşon kişiyle Haymana havalisinde adam toplamaya başladı. Bu adam 19 Aralık'ta yakalanabilmiş ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişti. Bunu yakalamak ve adamlarını dağıtmak için hususi ve seri tertibat almak lâzım geliyordu. Bu maksatla, Haymana'ya şimdi mebus bulunan Recep Zühtü Bey komutasında hususi bir kuvvet gönderilmişti. Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç arkadaşıyla beraber yakaladıktan sonra, mühim bir hücuma maruz kalacağını pek muhtemel gördüğünden, tutukluları, yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmeye mecbur olmuştu.

Demirci Efe de Harekete Geçiyor

Efendiler, Demirci Efe, Ethem Bey'le haberleştikten sonra hususi bir vaziyet aldı. Bu hissolunur olunmaz, Güney Cephesi'nde bulunan Refet Bey süvarileri derhal üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de, Dinar civarında İğdecik Köyü'nde, bir gece baskınıyla Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış... Kendisi beş on kişiyle firar etmiş. Efe, çok sonra bize iltica ederek atfolunmuştur.

Efendiler, Reşit Bey, 20/21 Aralık gecesi evinde dört kişiye, ordu birlikleriyle Kuvva-yı Seyyare arasında bir çatışma çıktığı takdirde, subaylarımızla erlerimizi yanıltma vazifesi veriyordu. Bu dört kişi şunlardı: *Yeni Dünya* gazetesinden Hayri, Arif Oruç'un kız kardeşinin oğlu Nizamettin, Mareşal Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü Beyler... Bunlar, 21 Aralık'ta trenle Eskişehir'e hareket ettiler. Beraberinde Ethem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı. Bunların içinden biri, trenin hareketinden evvel gizlice istasyondaki ikametgâhıma gelip, bana durumu bildirdi. Bu zat, propagandayı tertip ve idareye memur imiş. Başkanları Hidayet Bey'miş. Para harcama yetkisi de ondaymış. Muhbir olan, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Ethem

Bey'den talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Diğerleri Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

Ben bu zata, "Biz Ethem Bey ve kardeşlerine karşı sevgi duyuyoruz. Onlar beyhude telaşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden üzüntü duydum. Fakat Ethem Bey'in orduda fesat çıkarmak için vereceği talimatı bilmek isterim" dedim ve arkadaşlarıyla beraber kendilerini hareketlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir'de İsmet Paşa'ya, Afyon Karahisar'da Fahrettin Paşa'ya bilgi verdim ve bu adamların takip olunmaları lüzumunu bildirdim.

Muhbir, ihbarlarında sadık olduğunu, sonradan faaliyetleriyle ispat etmiştir.

Efendiler, Kâzım Paşa, Reşit Bey'le beraber Kütahya'da Ethem ve Tevfik Beylerle konuşma ve görüşmelerde bulunduğu zaman, Ethem Bey'in ifadelerinden, mühim olan noktaları bana şu suretle özetlemişti:

1- Ankara'daki Hükümet gayeyi gerçekleştirecek vaziyette ve güçte değildir. Bu Hükümete karşı miskin davranmamız caiz değlidir.

2- Fiili teşebbüsümüzün mahiyetini kötüye yoracaklardır. Fakat neticede başarırsam, herkes bana hak verecektir.

3- Refet Bey'le aramızda bir gurur meselesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'in itibarına değer vererek bizimkini kırıyor. Herhalde Refet Bey'i önüme katarak Ankara'ya kadar kovalamak isterim, ölürsem de bu takipte öleyim.

4- Biz çoktan bu işi yapardık. Fakat Reşit'in Ankara'da Meclis'teki vaziyeti bizi aldatmıştır. Meclis'in ne ehemmiyeti ne mahiyeti vardır?

Reşit, Ordu'yu Yanıltmaya Çalışıyor

Kâzım Paşa, bu görüşleri dinledikten sonra, "Türkiye'nin Batı Cephesi'nden başka doğuda, güneyde, merkezde de orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde büyük kıymette ve kudrette kumandanlar ve subaylar vardır, bütün bunlarla beraber bir millet vardır" diyerek, kendilerini sakin ve mütedil bir vaziyete getirmeye çalışmıştı.

Efendiler, Reşit Bey, Meclis'te hararetli telkin ve teşebbüslerde bulunuyordu. Bir gün, Meclis'te kırk elli kadar mebus toplanmış. Bunların cephe hakkında bazı şüpheleri varmış.

Vekiller Heyeti'ni davet ederek bunu anlamak istiyorlarmış. Bolu mebusu bulunan merhum Yusuf İzzet Paşa, bu vaziyeti ve toplanan mebusların arzusunu bana bir mektupla bildirdi. Ben, toplantı hâlindeki Vekiller Heyeti ile beraberdim. Hükümet üyeleri, "bu suretle toplanan mebusların herhangi bir meselede soru sormak için hükümeti davet etmesi usule uygun değildir, kabul edemeyiz" dedi. Ben bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa vasıtasıyla tebliğ etmekte beraber, kişisel görüşüm olarak ilave ettim ki; "Siz mebussunuz, ben de başkanınızım. Herhangi bir mesele hakkında benimle görüşmek isterseniz, memnuniyetle kabul ederim." Benim cevabımı, Yusuf İzzet Paşa, toplantı hâlinde bulunanlara tebliğ ettiği vakit, Reşit Bey ayağa kalkarak:

"Efendiler! Bu cevap, 'göğsünüzü kapayın!' demektir. Malûmunuzdur ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması zapt u rapt icabıdır."

Reşit Bey'in, "Başkan bizi askeri inzibat altına almak istiyor" demek istediği anlaşılıyor.

Mevzu-u bahis toplantıyı tertip eden, hiç şüphe yok ki, Reşit Bey ile bazı arkadaşlarıydı.

Reşit Bey, sözü Ankara'da bulunan İzzet Paşa heyeti ile yaptığı temas ve görüşmelere de getirerek, "Paşalar İzmir'i, İstanbul'u kurtararak barış yapabileceğini söylemek üzere geldikleri hâlde, tutuklanmışlardır." şeklinde bir cereyan da uyandırmıştı.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'i ve vekil ve mebuslardan on beş kadar arkadaşı odama davet ettim. Bu arkadaşlar arasında Celal Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emir Paşalar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de hazır bulundu. Bu heyete mevzu-u bahis meselenin bütün cereyan silsilesini icap eden vesikaları da göstermek suretiyle, açık bir tarzda izah ettim. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. Düşman tecavüzlerine karşı yegâne kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını söyleyerek, mutlaka Ethem Bey kuvvetinin çoğaltılıp ve takviyesine ihtiyaç olduğunu bildirdi. Cevaben dedim ki: "Ethem Bey'in kendi komutası altında kullanabileceği kuvvetin azami miktarı bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu sayı artırılacak olursa, inzibatsızlıktan dağılıp felâkete sebep olur. Herhalde memleketin kaderinin şahsa bağlı kuvvetlere değil,

ancak Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına tâbi muntazam birliklere emanet edilmesi lâzımdır. Kuvva-yı Seyyare belirli bir kadro hâlinde, verilen emirlere tamamen itaat ve boyun eğmek şartıyla istifadeli olabilir."

Reşit Bey, açıklanan hakikatleri kabullenmiş gibi görünen bir tavır takındı. Bunun üzerine son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber kardeşlerinin yanına gidip nasihatte bulunması kabul edildi.

Bundan sonra, nasihat vermek için gidecek olan kurula, meselenin halledilebilmesi için, şimdiye kadar yaptığım faaliyetlere de son vereceğini bildirdim. Heyet, Kuvva-yı Seyyare'ye, Hükümet'in son ve kati talepleri olmak üzere şu hususları bildirecekti:

1- Kuvva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak tâbi olacak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2- Kuvva-yı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi yapılacak müracaat üzerine Cephe Kumandanlığı'nca temin olunacaktır.

3- Kuvva-yı Seyyare, firarilerini yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar tayin edip göndermeyecek; firariler, diğer birliklerin olduğu gibi Cephe Kumandanlığınca takip ettirilecek ve yakalattırılacaktır.

4- Kuvva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları Hükümetçe bilinecek ve bu irtibat subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir sureti de bize verilecektir.

Çerkez Ethem'e Bir İkaz Heyeti Gönderiliyor

Bu şartlar ifa olunduğu takdirde, Kuvva-yı Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi belirli bir kadro dahilinde yine vazifesine devam edecektir. Reşit Bey'le beraber Celal, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Vehbi Beyler, 23 Aralık öğle vakti Ankara'dan hareket ettiler ve 24 Aralık'ta öğleden sonra saat 4.45'te Kütahya'ya vardılar.

Efendiler, Ethem ve Tevfik Beylerin Cephe Kumandanı'nın bilgi ve teyidi olmaksızın, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheye dağıtarak, Kuvva-yı Seyyare'nin ağırlıksız erlerini

Gediz'de ve Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da toplamış olduğunu haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920'de, Kütahya'da Celal Bey ve arkadaşlarına yazdığım açık bir telgrafta, "Bu hareket tarzından maksat ve mânânın ne olduğunu katiyen bilmek isterim. Bu babtaki kanaatinizin bildirilmesini makine başında bekliyorum" dedim. Bu telgrafın suretini İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara şifre ile bildirerek dikkatlerini çektim. Heyet, müşterek imza ile şu kısa cevabı verdi: "Müsterih olunuz, kötüye yorumlanacak herhangi bir maksat yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Neticeyi etraflı olarak arz ederiz." Ben bu cevaptan, giden arkadaşların ya vaziyetten haberdar edilmeyerek aldatılmakta olduklarına veyahut da tutuklanıp arzu edildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerine hükmettim. Onun için hakiki vaziyeti anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri teminata kani olmuş görünmek istedim. Bu sebeple cevaben, "Tevfik Bey ile de görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin âli menfaatlerini temin edecek esaslar üzerinde anlaşacaklarına şüphem olmadığını (...) bana gelen haberleri dedikodu addederek, Hükümetçe hiçbir tedbir alınmasına lüzum olmadığı yolundaki kanaatimi Hükümet üyelerine anlatmayı başaracağımı, ancak aramızdaki samimiyeti zedeleyen vaziyetin bir an evvel ortadan kalkmış bulunduğu haberini beklediğimi, beni gönül kırıklığına uğratmamalarını" yazdım.

Heyetin 26/27 Aralık 1920'de, müşterek imza ile çektikleri etraflı ve açık telgraflarındaki mühim noktalar şunlardı:

1- Emniyet tedbirleri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini müdafaa içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekildiği takdirde, bu hareketlerden de vazgeçeceklerdir.

2- Hasmâne harekete maruz kalmadıkça, memleketin gelecekteki selâmeti için ve zat-ı devletlerinin kişiliğine karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü fiili hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle temin eylemişlerdir.

3- Kuva-yı Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen neferin ve Kuva-yı Seyyare Müfreze Kumandanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'teki akrabasından cihada katılmak üzere askerlik

yaşı haricindeki kimselerden toplananların Kuva-yı Seyyare'ye katılmalarına mâni olunmaması.

4- Kuva-yı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi.

5- Emniyet ve itimadın fiilen tesis ve idamesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.

Bu noktalardan çıkan mânâ nedir, Efendiler?! Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin birden bu mânâyı idrak edemeyeceklerine ihtimal verilebilir miydi? O hâlde biraz evvel işaret ettiğim gibi, Kütahya'ya giden heyet, hakikaten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler kendilerine dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını heyet gitmeden evvel biliyordum. Bu sebepleydi ki Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı beraber götürmek için ısrar ettiği hâlde, müzakereler esnasında tesadüf neticesi solumda oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi lâzım geldiğini sezdirmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, sonuna kadar tutuklayarak, imzasını kullanmaktan çok istifâde edebilirlerdi.

Aynı gece kendilerine şu cevabı verdim: "Telgrafnamemizi yarın Heyet-i Vekile'ye arz edeceğim." Aynı zamanda, 26/27 gecesi Eskişehir'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Beyefendi'ye de şu şifre telgrafı yazdım:

> Kütahya'ya giden heyetin ayrıntılı telgrafnamesini aynen geleceğe bırakıyorum. Bunun esas noktalarını özetleyerek, makine başında Refet ve Fahrettin Beylere bildirmenizi rica ederim. Heyete makine başında verdiğim cevap da, "Telgrafnamenizi, yarın Heyet-i Vekile'ye arz edeceğimden" ibarettir. Yarın, Heyet-i Vekile kararıyla heyete, vazifelerinin son bulduğunu ve seri biçimde Ankara'ya avdetlerini tebliğ edeceğim. Ondan sonra, meseleyi bütün teferruatıyla Meclis'e izah etmek fikrindeyim.
>
> Kuvve-i Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve müteyakkız olmalarını ve ittihaz edilmiş bulunan genel tedbirlere daha çok ehemniyet ve dikkat atfedilmesini rica ederim. Fiili harekete herhalde onlar başlamadan, şimdilik başlanması taraftarıyım.
>
> Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
> Mustafa Kemal

Efendiler, ertesi günü Batı ve Güney Cephesi'ne şu telgraf verildi:

Şifre 27.12.1920

Garp Cephesi Erkân-ı Harbiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne
Cenup Cephesi Erkan-ı Harbiye Birinci Şube Müdüriyeti'ne

Refet ve İsmet Beyefendilere mahsustur. Kütahya'ya giden heyetin gönderdiği ayrıntılı telgraf, Heyet-i Vekile'de değerlendirilerek bir karara bağlandı: Bu karar, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'ndan doğruca Kütahya'ya tebliğ edilecek ve heyetin vazifesine son verilecektir. Buna nazaran icap eden tedbirlerin alınması ve değerlendirmelerimizin bildirilmesi rica olunur (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili Fevzi).

Harekât Şubesi Müdürü
Salih
27 Aralık 1920

Kararname

Vatanın selâmet ve hakiki kurtuluşu için ordularda fikir birliği ve mutlak itaatin icap ve lüzumunu her şeyden önde addeden Heyet-i Vekile, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celal, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin Kütahya'dan 26/27 Aralık 1920 tarihli telgrafnamesini ve bu mesele etrafında cereyân eden durum ve hadiseleri değerlendirme ve müzakereden sonra aşağıdaki şu kararları ittihâz etmiştir:

1- Birinci Kuvve-i Seyyare, diğer bütün askeri birlikler gibi kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına, nizamına ve hükümet emirlerine tâbi olmak ve itaatle mükellef ve askeri zapta bağlıdır.

2- Birinci Kuvve-i Seyyare Kumandanlığı'nın, vazife ve askeri hususlardan dolayı bütün teklif ve görüşleri ancak emri altında ulunduğu kumandanlığa ve zikredilen kumandanlık vasıtasıyla icap eden makamlara tebliğ olunur.

3- Zikredilen hususlarla alâkadar olmak Genelkurmay Başkanlığı'na aittir.

		Mustafa Kemal
Şeriye Vekili	Müdafaa-i Milliye Vekili	Hariciye Vekili
Fehmi	Fevzi	Ahmet Muhtar
Dahiliye Vekili	Genel Kurmay Başkan Vekili	Maliye Vekili
Doktor Adnan	Riyâseti Vekili	Ferit
	Fevzi	

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celal, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin, 26/27 Aralık 1920 tarihli

ayrıntılı telgrafnamelerine, 27 Aralık'ta cevap verdim. Bunda Heyet-i Vekile kararını aynen tebliğ ettim ve dedim ki; "Buna nazaran zat-ı alilerinizden rica ettiğim hususi vazife son bulmuş olmakla geri dönmeniz rica olunur."

28 Aralık 1920'de heyetten aldığım bir telgrafname aynen şu idi:

Kütahya, 28.12.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Heyet-i Vekile kararını içeren emirnamelerini akşam aldık. Esasen her birerlerimiz, memleket ve milletin selâmeti için emrinize büyük samimiyetle uyarak buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın hâl ve tavrını gördük, muhtelif önleri olan meseleyi tarafsız bir olgunlukla ve hakkaniyet ile tetkik ile tetkik ve tahkik ettik. Müzakerenin cereyânını ve safhalarını olduğu gibi arz ve samimi kanaatlerimize istinaden meselenin hâl noktasını anladığımız gibi yazdık. Marüzatımızın nazaran Heyet-i Vekile'nin tebliğ edilen kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Bilakis vatanının selâmet ve saadetine atıf yapan marûzatımızın olumlu karşılanmadığını gördük. Meselenin daha ziyade devamına tahammülü olunmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.

Celal Reşit Eyüp Sabri Vehbi Kılıç Ali

Bu telgrafa şu cevabı verdim:

Şifre, makine başında Ankara, 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi Üyelerinden Celal, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere

C: 28.12.336 şifreye: memleket ve milletin selâmeti için hakk-ı âcizânemdeki samimiyetinize cidden müteşekkirim. Mevzu-u bahis mesele hakkında azimet-i âlilerinizden evvel, bütün vesikaları arz etmek suretiyle verdiğim izahat neticesinde, meseleyi resmen Hükümet'e intikal ettirirken, zat-ı âlilerinizin münasip alan hareketi biçimini oradaki arkadaşlara izah ve ifham buyurmak üzere seyahat külfetinde bulunmanızı rica etmiştim. Meselenin hâl noktası diye telgrafnamenizde işaret buyurduğunuz nokta, zaten burada da mevzu-u bahis olmuş idi. Hükümetin genel tedbir ve tertibatının, herhangi bir tarafın imlasıyla olamayacağını arz etmiştim. Heyet-i Vekile kararı, zaten uyulması lâzım olan tabii ve malum hususları resmen

ve katiyen bir defa daha ifade eder. Buyurduğunuz noktalar, hiçbir suretle olumsuz görülmüş değildir. Fakat burada da arz eylediğim vechile, benim bir buçuk aydan beridir şahsi ve hususi teşebbüslerimle ve büyük bir samimiyetle vuku bulmuş olan meşgalemin maalesef takdir edilmemiş olduğunu görüyorum ve elbette meselenin hâl ve takibini mesul ve alâkadar olan makamlara terk etmiş bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Efendiler, Kütahya'daki heyetin, Meclis'te vaziyeti izah ederek kendilerine daha faydalı olabilecekleri, Ethem ve kardeşlerini ikna suretiyle ellerinden kurtulabildikleri anlaşılmıştır. Elbette Reşit Bey orada kalmıştı.

Âsi Ethem ve Kardeşlerine Karşı Fiilî Harekâta Geçilmesi

Efendiler, Kütahya'ya, Vekiller Heyeti kararını ve heyetin geri dönmesi lüzumunu bildirdikten sonra cephe kumandanlarına da Âsi Ethem ve kardeşlerine karşı fiili harekâta geçmelerini emrettim.

Efendiler, askeri harekâtı çapulculuktan, devlet teşkil ve idaresini şunun bunun masum çocuklarını fidye dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını bezdiren ve Türk milletinin Büyük Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran hayasız haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık ve rezil yaradılışta olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla beraber yola getirmek ve ortadan kaldırmak suretiyle, inkılâp tarihimizde, tesirli bir ibret örneği vermek zaruri görüldü. Onun için şu tertibatı almıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni terk olunarak, iki piyade tümeni ile bir süvari tugayına Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya istikametinde yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da yalnız bir tabur cepheye terk olunarak iki piyade tümeni ile yedi süvari alayına, Dumlupınar civarında ve yine Kütahya istikametinde yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz hareket emrini alır almaz derhal Kütahya'da bulunan âsi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney Cepheleri'nden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz istikametinde bir hatta birleştiler. Âsi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve mukavemet ettirmeye cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu, kendisini, Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ni küçük görecek kadar beyinsizlik ve eblehçe gurur gösteren bu âsilere lâyık oldukları yola getirme tokadını vurmak için, zapt olunmaz bir hiddet ve şiddetle hareket ediyordu. Nefes almaksızın firar eden Âsi Ethem, "İstanbul'da Sadaret-i Uzma Katına" diye şu telgrafı veriyordu:

> Ankara'da tutuklanan muhterem arkadaşlarınızın İstanbul'a iade edilmeleri için, Ankara Meclis Başkanlığı'na çektiğim protesto yazısı aşağıda bilgilerinize arz olunmuştur. Şimdi ki hâlde Millet Meclisi'nin kararıyla taarruza maruz bulunuyorum. Kuvvetim müdafaaya, hatta karşı taarruza bile kâfi olmakla beraber, karşımda ve yanlarımda Yunanlılar bulunduğundan, hareket biçimi hakkında Yunan kumandanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, zat-ı devletlerinin teyidini almayı da her cihetten lüzumlu görülmekte icap eden icraatın yapılması, haberleşmelerin ve Zat-ı devletlerinin emirlerinin alınmasının temini için, Gediz telgraf hattının tamir ve ıslahı, yüksek emirlerinize arz olunur.
>
> Umum Kuvva-yı Seyyare ve
> Kütahya Bölgesi
> Eski Kumandanı ve Şimdiki
> Umum Kuvva-yı
> Milliye Kumandanı Ethem

Efendiler, bu telgrafta anılan ve protesto yazısı denilen saçma sapan bir telgraf, hakikaten Meclis Başkanlığı'na çekilmiş ve gizli bir oturumda Meclis'e okunmuştu. Bu telgrafta kullanılan laflar ve tabirler o kadar galiz ve edepsizcedir ki, bir defa okunduktan sonra tekrar aynen okunmasına ve dinlenmesine tahammül edilememişti. Bu kadar adi, saçma sapan bir yazıyı huzurunuzda da arz etmeye lüzum görmüyorum. Bu abuk

sabuk yazı ile mebusların şahıslarına hakaret, Milli Meclis'in meşrutiyetine tecavüz edilerek, İzzet Paşa Heyeti'nin İstanbul'a dönmekte serbest bırakılması talep olunuyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te bazı mebuslar tarafından sorguya çekilmiş bulunuyordum. Âsi Ethem'e karşı hareket, ona taarruz ve onu takip etmemize itirazlar ediliyordu. Fuat Paşa'nın, Ethem ve kardeşini çekip çevirebildiği için değiştirilmemesi yerinde olurmuş. Bütün ihtilafa sebebiyet veren, yeni tayin ettiğim kumandanların tecrübesizlikleri ve vaziyetin gereğine uygun tutum ve davranışlarda bulunmamaları imiş... Orduda ciddiyet ve intizam aramak zamanı mı imiş? Ya Allah muhafaza etsin, Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar mühim bir hadiseye kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis haberdar edilmeksizin nasıl alınırmış gibi birçok soru ve tenkitten sonra, herhalde Ethem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır talepleri ileri sürüldü. 29 Aralık gününün bütün celselerini ve 30 Aralık gününün birkaç gizli celsesini izahat vermekle geçirdim. Vaziyetin bütün safalarını vesikalarıyla, delilleriyle ve gerçekleriyle izaha çalıştım. Bütün bu izahatıma rağmen, tartışma bir türlü son bulmuyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclis'in meşrutiyetine tecavüz maksadı güden telgraf, sahiplerini Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na çarptırmaya kâfi iken, bu âsilerin aylardan beri devam edegelen isyankâr vaziyetleri ve Milli Hükümeti yıkmak, kendi akıllarınca başka türlü bir hükümet teşkil etmek fikirlerini tatbike yeltenmeleri dikkate alınmak istenmiyordu. Bilakis, bunların ortadan kaldırılmaktan ve cezalandırılmaktan kurtulmalarına çalışılmak isteniyor gibiydi. Bunun sebebini kısaca izah edeyim. Efendiler, mebuslarından bazıları, vaziyetin şahsi ve hissi kırgınlıklarından doğduğuna inanmışlardı. Hakikaten bu yolda sonsuz propaganda yapılmış ve efkâr-ı umumiye yanıltılmak istenmişti. Yine, kuvvetli ve mübalağlı telkinlerden, Ethem kuvvetlerinin çok ve mağlup edilmesi müşkil olduğu zannında bulunarak, ordu ile çatışması hâlinde, ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman vaziyetin hakikaten feci olabileceğini düşünüyorlar ve böyle silahlı bir çatışmaya mâni olmayı uygun buluyorlardı.

Efendiler, bu fikirleri isabetli görüp ona göre hareket etmenin neticesi, emir erliğinden gelen ve esasen daha yüksek bir

fikir kabiliyetine sahip bulunmayan Ethem'in koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve tasdike uygun olacağını anlamamak mümkün müydü?

Meclis'in heyecan ve tereddüdünü giderecek tatminkâr bir konuşma yaparak, gizli oturumlardaki görüşmeleri, çarpışmanın fiili neticelerini beklemek üzere kapattık.

Ethem ve Kardeşleri Düşman Saflarında

Efendiler, Ethem kuvvetlerini takip eden birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleri ile beraber düşman saflarında lâyık oldukları vazifeyi aldılar. Artık Ethem vakası kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman, kovularak cephesine gönderilmişti. Bundan sonra yalnız bir tek düşman cephesini ve harekâtını göreceğiz. Hakikaten de bir gün sonra, 6 Ocak 1921'de Yunan ordusunun tamamı bütün cephe üzerinde her noktadan taarruza geçti.

Efendiler, o günkü askeri vaziyeti basit bir şekilde izah için şöyle diyeceğim:

Birinci İnönü Zaferi

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a kadar bir hat tasavvur ediniz, bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman üç tümenle bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamaya mecburdu. Karşıladı, mağlup etti. İnkılâbımızın tarihine, Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

Güney Cephesi'ne ait olan kuvvetler, eski yerlerine, Dumlupınar'a gönderildiler. Kütahya'da yalnız 61. Tümen, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa'dır) komutasında terk edilmişti.

Efendiler, 8 Ocak 1921 Cumartesi günü Meclis'in açık oturumunda vaziyeti izah ediyordum. Artık herkes hakikati görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşleri lehinde ve mülayim hareket edilmesi görüşünde olanlar, bu defa aleyhlerinde ve pek coşkun idiler. Ben beyanatta bulunurken, "Ethem, Tevfik ve Reşit Beylerin" diyerek konuşmama itiraz olundu. Yükselen bir ses, "Paşa

Hazretleri, artık 'Bey' demeyiniz, 'Hâin' deyiniz", ihtarında bulundu. "Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, fakat henüz Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey için de aynı şeyi kullanmak mecburiyetindeyim. Heyet-i âliyyenize olan hürmetim dolayısıyla bunu teleffuz edemem. Evvela, Reşit Bey'in Büyük Millet Meclisi üyeliğinin kaldırılmasına oy vermenizi rica ederim" dedim.

Düşmanla İşbirliği Yapan Manisa Mebusu Reşit Bey'in Mebusluğunun Kaldırılması Kararı

Başkan, "Millet ve memleketin âli menfaatleri aleyhine silah kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Manisa mebusu Reşit Bey'in mebusluğunun kaldırılmasını kabul buyuranlar el kaldırsın!" dedi. Eller kalktı, kabul olundu.

***

Yunan ordusunun icap ettiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen vazifeyi ifadan geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize taarruza başladılar. İzzettin Paşa'nın metin karakteri, vakıfhâne komutası ve maiyetindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları Ethem ve kardeşleriyle saldıran hain kuvvetleri mağlup ve geri çekilmeye mecbur etti. Eğer şahısları da dahil olmak üzere bütünüyle imha edilmekten kurtulabilmişler ise, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu olduklarını söylemeliyim. Bu noktayı izah edivereyim:

Refet Paşa, iki süvari tümeniyle, Dumlupınar'ın on kilometre kadar doğusunda Küçükköy'de bulunuyordu. Kütahya'da bulunan 61. Tümen'e batıdan taarruz eden Ethem kuvvetlerini seri bir surette mağlup ve imha etmek üzere hareketi emrolundu. Refet Paşa, süvarileriyle, Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu mevkiden kuzeye, Kütahya'ya bakılacak olursa, bu vazifenin tabii bir yürüyüşle ve pek tesirli bir surette yapılabileceği meydandaydı. Hâlbuki Refet Paşa icap eden yere gitmemiş. Bunun ters tarafına, Kütahya'nın batısına değil, doğusuna Alayunt'a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gitti. İzzettin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya güneyinden,

Yellice Dağı batısından, tamamen süvariden ibaret olan Ethem kuvvetlerinin gerilerine gönderilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, tarafların savaş vaziyeti hakkında tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek böyle bir harekete yanaşmamış... Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin, doğuya, Porsuk Suyu gerisine çekilme vaziyeti ile karşılaşırsa, süvarileriyle Kütahya Ovasından âsilerin yan ve gerilerine taarruzu düşünüyormuş. Atlı âsilerin hayvanlarından inip piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaştığı en zayıf vaziyette bile, üzerine yürümekte tereddüt gösteren kumandanın, piyade tümenimiz mağlup olarak geri çekilirken atları üzerinde bulunacak, manevi kuvvetleri yükselmiş âsilerin, hangi yanına ve nasıl taarruz etmeyi düşündüğü, hakikaten her asker için üzerinde durup düşünülecek bir meseledir. Böyle bir şey olamaz! Bu düşman süvarisi, geri çekilmeye mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Efendiler, muharebe meydanına top ve tüfek sedasına gelen bir kuvvet, bir tek tüfek atmadan, savaşmakta olan kendinden üstün bir kuvvetin yenilmesini beklemesi, ondan sonra iş görebileceğini zannında bulunması, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile makul bulacağı bir fikir değildir. Vazife ve fedakârlık, savaşan birliklerin yenilmeden, çekilmeden başarısını temine çalışmakla ifa olunur.

Arkadaşı muharebe ederken ve yardıma muhtaç iken, seyirci kalmış olan kumandanlar, arkadaşının mağlubiyetine şahit olabilirlerse de tarihin amansız tenkit ve suçlamalarından asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 öğlesinden 13 Ocak gece yarısına kadar cereyan eden şiddetli ve buhranlı muharebeler esnasında, süvari gruplarının da taarruza katılması zamanının geldiği hakkında, Genelkurmay Başkanlığı'na muruzatta bulunmuştu. Refet Paşa Güney Cephesi'nden getirtmekte olduğu 8. Tümen yetişebildiği takdirde, 14 Ocak'ta taarruza geçmek niyetinde olduğunu birliklerine bildiriyordu. İzzettin Paşa 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla muharebe ettikten sonra, akşam gün batarken yaptığı bir karşı taarruzuyla âsileri mağlup ve firare mecbur etti. Refet Paşa, muharebeye seyirci olmak suretiyle büyük bir fırsatı kaçırdı; Ethem'in ve kuvvetlerinin geri çekilmesine müsait vaziyet bıraktı. 14. gün emri altında

bulunan bütün süvari kuvvetlerini Süvari Tümen Kumandanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Kumandanı Derviş Paşa'dır) emrine vererek, onu Ethem'in takibine memur etti. Derviş Paşa, Afşar'da bilhassa Gediz'de, Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek suretiyle indirdiği müthiş darbelerle Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini, 14 Ocak'tan 22 Ocak'a kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın durmadan takip etmiştir. Neticede, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş; yalnız Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni vazife almak üzere düşman ordugâhına firar edebilmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan Memnun Görünmüyor ve Payitahta Dönmek İstiyorlardı

Muhterem Efendiler, Ankara'da bulunan İstanbullu misafirlerimize bir, bir buçuk aylık misafirlikleri esnasında çok şeyler göstermek fırsatına malik olduğumuzu zannederim. Âsi Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'de mağlup ettik. Büyük Millet Meclisi'nin müsterih ve memnun olacağı yeni bir devir açıldı. Fakat İzzet ve Salih Paşalar bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, doğduğu yere müptela olmuş gibi ille, payitahta gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak etmekte oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya muvâsalatlarından on gün sonra, Fransız telsiz telgrafıyla Zonguldak'a bir telgraf gelmişti. Telgraf şudur:

16 Ocak 1921

Zonguldak Mutasarrıflığı vasıtasıyla
Devletlü İzzet Paşa Hazretlerine
Yüce tarafınızdan henüz bir haber vâki olmadığından, heyet-i âlinin ulaştığı haberi beklenmekte olduğu.
Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telgraf geldi:

Dahiliye Nâzırı İzzet Paşa Hazretlerine
Yüce taranızdan bir haber vâki olmadığından, âliyyelerinin ulaştığı yönünde bir haberin beklenmekte olduğuna dair bir-

kaç gün evvel Zonguldak yoluyla yazıla telgrafın cevabının bir an evvel bildirilmesi rica olunur.

Dahiliye Nâzırı Vekili
Mustafa Arif

Tevfik Paşa Kabinesi adına, Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir hususi memur, 10/11 Ocak 1921'de uzun bir şifre ile birtakım malûmat veriyordu.

İzzet Paşa heyetinin Anadolu'ya katılma haberi İstanbulca doğrulanmış... Kabine, İzzet Paşa'dan malûmat talep ediyormuş... Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Beyler de demişler ki, "Menfaat-i memleket, heyetin Anadolu'da kalmasını lâzım kılıyorsa buna bir şey denilmez. Bu takdirde Kabine'nin sûkut edeceği muhakkaktır. Fakat bu hâlde biz de bu vatanın evlatlarıyız. Hiç olmazsa bizleri de vaziyetten haberdar etsinler... Bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre hareket edelim.."

Ziya Paşa Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektup muhteviyatından ve İstanbul'da güvenilir bir kaynaktan elde ettiği bir malûmattan da bahsettiriyordu.

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki, eğer Kuva-yı Milliye'nin askeri kudreti müsait ise, İzmir meselesi, iyi hazırlanmış bir hücumla emri-vâki suretiyle halledilmeli imiş... Aldığı malûmat bunu teyit ediyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış...

Ziya Paşa'nın hususi malûmatı da son konferanstan evvel Yunanlıların takviye olunarak büyük bir taarruz icra ettirileceğine dair idi.

Damat Ferit Paşa hummalı faaliyete başlamış. Baltalimanı'nda arka arkaya kabine listeleri tanzim edilmeye başlanmış.

İnebolu'ya gelmiş olan hususi memur vasıtasıyla Ziya Paşa'ya ve arkadaşlarına ulaştırdığım cevapta, "Verdikleri malûmata teşekkürden sonra, İzzet ve Salih Paşalar, ortak maksadımızın kesin icabı olarak Ankara'da kalmışlardır." dedim. Kendilerinin İstanbul'da hâkim vaziyette kalmaları doğru ise de sûkut etmeden evvel cümlesinin, şimdiden hazır bulunduracakları emin ve seri bir vasıta ile hemen Anadolu'ya gelmelerinin vatanın âli menfaatleri icabından olduğunu, bu suretle ifa edecekleri hizmet ve fedakârlığın millet nezdinde şükranla karşılanacağını yazdım.

Hususi memurun, İstanbul'a dönüşün ardından, İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Ocak 1921'de çekilen şifrede, Ziya Paşa

ve arkadaşlarının değerlendirmelerine göre harekete karar verdikleri bildirilmişti.

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra, Kocaeli Kumandanlığı'ndan şöyle bir telgraf aldım:

Geyve İstasyonu, 26.1.1921

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Memleketin yüksek menfaatleri ile ilgili mühim bir mesele hakkında, Sadrazam Paşa'nın zat-ı devletleriyle makine başında görüşmek istedikleri, İstanbul Telgraf Genel Müdürü'nün 26.1.1921 günü saat 16.30'da yazdırdığı telgrafla bildirilmektedir. Bu babtaki iradeleri arz ve rica olunur."

Kocaeli Kumandanlığı'na aynı gün makine başında verdiğim cevapta dedim ki:

İstanbul Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile veya herhangi biriyle haberleşip münasebette bulunabilmekliğim Vekiller Heyeti'nin ve belki Meclis'in kararına bağlı olduğundan, bu hususta şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun dahi açıktan açığa haberleşmede bulunması, İstanbul'a karşı olan vaziyetimizin hariçteki görünüşünüzü sarsacağından, uygun olmaz. Fakat Tevfik Paşa'nın benim şahsıma değil de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bir müracaatı varsa, bu müracaatın kabulü tabiidir. Bu hususun gayrıresim ve aynı vasıtayla kendisine duyurulmasında beis yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf ve oradan Geyve'ye askeri makamların kontrolü altında telefon hattı mevcut idi. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine, İstanbul teli Ankara'ya bağlandı.

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu telgrafı aldım:

İstanbul, 27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

25 Ocak tarihinde Paris'te toplanan konferans tarafından alınan kararlar icabınca, Doğu Meselesi'nin hallini müzakere etmek üzere, 21 Şubat'ta Londra'da İtilaf Devletleri delegeleriyle Osmanlı ve Yunan Hükümetleri delegelerinden oluşan bir

konferans toplantıya davet olunacaktır. Mevcut antlaşmada, daha sonraki olaylar dolayısıyla zorunlu değişiklikler yapılacaktır. Osmanlı Hükümeti'ne gönderilecek davet için Mustafa Kemal Paşa'nın veya Ankaraca kendilerine lâzım olan yetki verilmiş olan delegelerin, Osmanlı delegeler heyeti arasında bulunması şart koşulmuştur. Bu kararlar İtilaf Devletleri'nin İstanbul temsilcileri tarafından tebliğ edildi. Tayin edeceğiniz delegelerin, buradan seçeceğimiz kimselerle birleşerek yola çıkmaları için karar ve cevabınızı bekliyorum. Zamanın nezaketine binaen, bu gibi mühim bazı vaziyetlerin bildirilmesi için hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen cevap vermek mümkünse, telgraf başında beklemekteyim, efendim. Bir de şifre var efendim.

Tevfik

Şifrenin çözülmüş şekli de şuydu:

İstanbul, 27.1.1921
Saat: 8.00

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra Konferansı'nda kuvvetli konuşabilmek için Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e sevk etmekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya kaydırmakta olduğu ve on güne kadar bir taarruz hareketine başlayacakları inanılır kaynaklardan haber alınmıştır.

Tevfik

Tevfik Paşa'ya Verdiğim Resmi ve Hususi Cevaplar

Efendiler, Tevfik Paşa'ya cevaben çektiğim telgraf şuydu:

Tel Ankara 28.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

İlgi: 27.1.1921

Milli iradeye dayanarak Türkiye'nin kaderini elinde tutan meşru ve müstakil tek hâkim kuvvet, Ankara'da sürekli olarak toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü harici münasebette muhatap ancak bu Meclis'in hükümetidir. İstanbul'daki herhangi bir heyetin, hiçbir bakımdan meşru ve hukuki bir vaziyeti yoktur. Bundan dolayı böyle bir heyetin kendine hükümet adını vermiş olması, milletin hayatı ile ilgili konularda,

harice karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülemez. Heyetinize düşen vatani ve vicdani vazife, derhal hakikat ve vaziyete uyarak millet ve memleketimiz adına meşru, muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilan etmektedir. Millet ve memleketimiz adına meşru yetkiye hükümetin Ankara'da olduğu İtilaf Devletlerince anlaşılmış olduğu şüphesiz bulunduğu hâlde, adı geçen devletlerin bu görüşlerini alenen belirtmekte gecikmeleri, İstanbul'da aracılık yapan bir heyetin mevcudiyetinin kendileri için istifadeli olabileceğini zannetmekten kaynalanmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış ve güvenliği büyük bir ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız milli haklarının tanınmasını talepleri ibaret olan şartlarını defalarca ilan etmiş, bu hakların tasdiki hâlinde, teklif olunacak müzakereleri kabule hazır olduğunu beyan eylemiştir. İtilaf Devletleri, Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu Meselesi'ni hak ve adalet dairesinde halletmeye karar vermişlerse, davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne doğrudan doğruya yapmalıdırlar. Yukardaki şartlara uygun olarak yapılacak davetin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından iyi karşılanacağını tekrar beyan ederiz.

Saat: Dakika
30 evvel

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

Bunu müteakib de doğrudan ve hususi olarak da şu telgrafı yazdım:

Tel Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Yüce zatınız gibi bütün bir ömür bu millet ve memlekete aralıksız, şükran duyulan hizmetlerde bulunmuş bir muhterem devlet büyüğü, bütün eski hizmetlerinizi büyütüp tamamlayarak müstesna ve tarihi bir fırsatın ortaya çıktığına kaniyiz. Biz, tam bir birlik üzere hareket etmek istiyoruz. Aracılarca davet olunduğumuz konferansta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin ne kadar mahzurlu olduğunu tamamıyla takdir buyurduğunuza eminiz.

Milletin, sırf hâkimiyet hakkını muhafaza maksadıyla sarf ettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar, dahili ve harici birçok

müşkilata karşı gösterdiği sebat ve mukavemet bugün karşısında bulunduğumuz yeni vaziyeti ortaya çıkardı. Bir taraftan da dünyada yaşanan hadiseler, sebat ve mukavemetin asıl hedefi olan bütün istiklâlimizi teyit edecek surette gelişmeye devam ediyor. Bizi esaret ve çöküşe mahkûm etmek istemiş olan hükümetler muvacehesinde, hukuk-ı milliyemizi müdafaa ederken.... maddi ve manevi bütün memleket kuvvetlerinin birlik içinde hareket etmesi elzemdir. Bunun için zat-ı şahanenin milli iradenin memlekette yegâne tecelligâhı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık icap etmiştir. Bu suretle İstanbul'un memlekete sayısız zararlar verdiği meşum tecrübelerle sabit olan ve ancak yabancılar lehine idame edilen gayri tabii vaziyetine bir nihayet vermek müyesser olur. İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından vâki olan tebligat gösteriyor ki İstanbul'dan hareket edecek bir temsilciler heyetinin Londra Konferansı'na iştirak edebilmesi ancak onun, Ankara Hükümeti tarafından tam yetkiye gönderilmiş temsilcileri içermesiyle meşru olacaktır. Bu suretle İtilaf Devletleri, Türkiye namına, barış müzakerelerine girecek temsilcilerin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından gönderilebileceğini kâfi bir açıklıkla itiraf etmiş oluyorlar. Fiilen ve hukuken memlekette yegâne meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin gösterdiği ve ilan ettiği esasları kabul ve bu esasların düşmanlarımız tarafından tasdikini elde etmek için, bize katılmak suretiyle vaziyetinizi tashih ve tespit buyurmanızı tarih ve millet çerçevesinde belirtmiş olduğumuz vazife ve yetkilerle teklif ederiz. Bu suretle mücadelemizi bir mutlu bir neticeye eriştirmek hususu sağlanmış olur. Birlik içinde hareket ve milli emelleri azami kuvvetle müdafaa etmek fikriyle vâki olan bu samimi teklifmimiz kabul ve infaz buyurulmadığı takdirde, câlis-i makam-ı saltanat ve hilafet olan zat-ı şahanenin vaziyeti sarsılma tehlikesinden bi-hakkın korkulur ve biz milli iradenin sunduğu fiili ve hukuki bütün yetkileri haiz bir hükümet sıfatıyla, şimdiden kayıt ve işaret ederiz ki bundan doğacak mesuliyet tahmini mümkün olmayan neticeleriyle bütün avâkıbıyla doğrudan doğruya zat-ı şahaneye aittir. Zat-ı samilerinin bu vaziyet kaşısında vicdani ve tarihi vazifenizi tamamıyla ifa ve neticesini tarafımıza kati ve açık olarak bildirmenizi bekliyoruz. Bu vesile ile en samimi hürmetlerimizin kabulünü rica ederiz efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, aslında maddi ve manevi bakımdan hükmü kalmamış ve fakat mevcudiyetini devam ettirmesi de çok zararlı olan İstanbul Hükümeti'ni bertaraf mühimdi. Buna mâni olanların başında Padişah ve Halife bulunuyordu. Bu bakımdan vaziyetin açıklık kazanması için yapılacak ilk iş, bu makama Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümeti'ni tanıtmak olmalıydı. Zaten elimizde temasımızda olmayan bu makama henüz başka bir muamele tatbikine maddi bir imkân da yoktu. Bu yüzden Tevfik Paşa'ya aynı günde şu üçüncü telgrafı da yazdım:

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Resmi ve hususi telgrafnamemizdeki değerlendirme ve tekliflerimizi aşağıda özetler tekrarlanan ve icabının süratle ifasıyla neticesinin bildirilmesini rica ederiz:

1- Zat-ı şahane Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanıdığını kısa bir hatt-ı hümayûn ile ilan buyuracaklardır. Bu hatt-ı hümayün makam-ı hilafet ve saltanatın masüniyetini esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni şekil ve mahiyet ve salâhiyet-i hâzırasıyla kabul buyurduklarını ihtiva edecektir. Tafsilât ve teferruatın diğer ilavesi şimdilik belirsizliğe sebep olabilir.

2- Birinci madde hükmü infaz olunduğu takdirde ailevi olan dahili vaziyetimizin tanzimi aşağıdaki gibi olabilir:

Zat-ı şahane daha evvel olduğu gibi İstanbul'da ikamet buyururlar. Salâhiyet ve mesüliyet sahibi olup her türlü tecavüzden uzak ve her türlü istiklâl koşulunu kendinde toplamış olan Türkiye Büük Millet Meclisi ve Hükümet şimdilik Ankara'da bulunur. Elbette İstanbul'da artık kabine adı altında bir heyet kalmaz. Fakat İstanbul'un hususi vaziyeti nedeniyle nezd-i şahanede Büyük Millet Meclisi'nden vazife ve salahiyeti haiz bir heyet bulundurulur.

3- İstanbul şehir ve havalisi mülki idaresinin tanzimi yeniden toparlanıp tatbik olunur.

4- Zikredilen şartların kabul ve tatbikiyle beraber, Büyük Millet Meclisince musaddak bütçemizde, esasen mevcut tahsisat-ı seniye ve hanedan-ı saltanat tahsisatıyla beraber, bilumum lâzım gelen memurlar vesair maaşlı kimselerin ödemelerini hükümet temin ve tediye edilecektir. Maliyemizin kudreti bu hususu karşılamaya kâfidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzunca telgrafımıza gece verdiği cevap çok kısa oldu, Tevfik Paşa'nın cevabı şu idi:

Tel 28/29.1.1921

Telgrafnameleri aldım. Yarın heyeti toplayarak saat altıda arz-ı malûmat ederim efendim.

Tevfik Paşa ve Arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükümeti'ne Bağlamaya Çalışıyorlar

Tevfik Paşa kabinesini toplamış, cevap verdi. Bunu da aynen arz edeceğim:

İstanbul, 29.1.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa
Hazretlerine

İlgi: 28 Ocak 1921 tarihli üç ayrı telgrafları.

Bugünkü Hükümet, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesindeki menfaatleri öteden beri takdir ettiğinden bu maksatla iş başına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda mesai sarf etmiştir.

Milletin hâkimiyet haklarını muhafaza için sarf ettiğimiz emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz müsait vaziyeti yarattığına, onda büyük ölçüde, tesiri olduğuna kaniyiz. Bu cihetle millete bir fayda temin edecek olan tekliflerinizi kabule hazırız. Bu cihetle bildirdiğiniz hususlar hakkındaki görüşlerimizi aşağıda izah ediyorum:

Konferansa dolaylı olarak davet edilmeniz tabiidir. Çünkü İtilaf Devletleri'nin temsilcileri buradadır. Bu bakımdan vaziyetin, İstanbul'da bulunan ve sizinle işbirliği yapmaya çalışan bir hükümet vasıtasıyla bildirilmesi pek tabii görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımaya bile lüzum görmeyen Avrupa hükümetlerinin, bilhassa Anadolu delegelerinin konferansta bulunmasını şart koşmaları memnuniyet vericidir. Bu cihetle, bir şekil meselesine takılarak, bu mutlu değişiklikten istifade etmemek, millete karşı üzerinize aldığınız vazife ile asla bağdaşmaz. Zaten aramızda birleştiğimiz ilan edildikten sonra, delegelerimiz ayrı gayrı değil, yek vücuk demek olur. Delegeler, kararlaştırılan esaslar çerçevesinde konuşacaklarına göre, bu babta bir mahzur düşünülemez. Bundan dolayı devlet ve millete karşı mükellef olduğumuz vazife, bu tarihi anda, bize uzatılan elden istifade edilmesine kesinlikle emret-

mektedir. Bundan kaçınmanın, Yunan iddiaları karşısında müdafaasız kalınmasına ve memleketimizin daha uzun zaman harp felâketlerine sahne olmasına yol açacağı düşünülmelidir. Esasen taleplerimizi konferans huzurunda öne sürmek ve hakkımızı Avrupa'da duyurmak, konferansın neticesiz kaldığı kabul edilmiş olsa bile yine zarar getirmez. Zat-ı âlilerinin ve arkadaşlarınızın vatanperverlikleri, bu fırsatın kaçırılmayacağının güvencesidir. Şimdiye kadar eski hükümetler tarafından alınmış ve her iki taraf için fena netice vermiş olan kararların kaldırılması tabii olduğundan, aramızda artık ayrılık gayrılık kalmamıştır. Fakat İstanbul işgal altında bulunduğundan, burada hükümet işlerinin büsbütün ve tamamen İtilaf Devletleri'nin eline geçmesine ve böylece antlaşmadaki İstanbul hakkındaki maddelerin yürürlüğe konmasına yol açacaktır. Ayrıca harp hâlinde bulunduğumuz Yunan askerlerinin şimdiki hâlde İstanbul ve havalisinde mevcudiyeti de bu teklifleri uygulanamaz bir hâle koymuştur. Kabinemizin iş başında kalma fikriyle bu görüşlerin bir ilgisi bulunmadığı konusunda teminat vermeye bile lüzum görmem. Esasen bugün bir an evvel halledilmesi icap eden mesele vakti yaklaşmakta bulunan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibarettir. Biz, konferansta bulunmadığımız hâlde, Yunanlılar katılacaklarından, yokluğumuzda hüküm giymek ve dolayısıyla davamızı kaybetmek tehlikesi ile karşılaşacağımız için, bu babta tarafınızdan mesuliyet kabul edilemeyeceğini bildirir; toplantı gününden evvel konferansta bulunmak menfaatimizin icabı olacağından degelelerinizin acele buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam Tevfik

Muhterem Efendiler, Tevfik Paşa ve Hükümeti, İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de aynı şey için çalışmakta idik. Şu farkla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu, eskiden olduğu gibi İstanbul'a bağlamak ve esir etmek istiyordu. O İstanbul'a ki, düşman kuvvetlerinin işgali altında bulunuyordu... Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükümeti'ne rapta çalışıyor. Öyle bir hükümete ki, cihanda mevcudiyetine itiraz olunmuyorsa düşman emellerinin gerçekleşmesini kolaylaştırmaya yardımcı olacak mahiyette kabul edildiği içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre, müsait vaziyetin doğmuş olmasında Anadolu mücadelesinin çok büyük tesiri vardı. Ama bu vaziyeti yaratan

yalnız Anadolu'nun mücadelesi değildir. İhtimal ki bu ihtiyar diplomat, bu kerameti, kendisinin iktidar mevkiine gelmesinde tahayyül ediyordu.

Tevfik Paşa'ya Şu Şekilde Cevap Verdim.

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

27.1.1921 ve 28.1.1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafla zat-ı sâmilerine icap eden ve tatbiki zaruri olan bütün hususları açıklık ve kesinlikle bildirmiş olduğuma kâniyim. Buna rağmen 29 Ocak 1921 tarihli telgrafınızda vaziyetin daha lüzumu derecede anlayış ve isabetle değerlendirilmemekte olduğunu gördüm. Vaziyetin ehemmiyeti ve zamanın nezaketi dolayısıyla, zat-ı sâmiyeleriyle beraber muhterem arkadaşlarınızın ve bilhassa Zat-ı Şahanenin her hususta bir defa daha aydınlatılmalarına yardımcı olmanız bir vazife hükmüne giriyor. Fikir ve değerlendirmelerinizden isabetli neticeler alınmasını kolaylaştırmak maksadıyla Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul ve tatbik eden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerini aşağıda aynen tebliğ ediyorum:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Esas Maddeleri

1- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usülü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil olarak idare etmesi esasına dayanır.

2- İcra kudreti ve yasama yetkisi, milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder ve toplanır.

3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşır.

4- Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca seçilmiş üyelerden oluşur.

5- Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki senede bir kere icra olunur. Seçilen üyelerin üyelik müddeti iki senedir, fakat yeniden seçilmek mümkündür. Eski Meclis, yeni Meclis toplanıncaya kadar vazifeye devam eder. Yeni seçimlerin icrasına imkân görülmediği takdirde, vazife süresi yalnız bir sene uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden herbiri, kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp' bütün milletin vekilidir.

6- Büyük Millet Meclisi'nin Genel Heyeti Kasım başında davetsiz toplanır.

7- Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, feshi, antlaşma ve barış imzalanması ve vatan müdafaası ilanı gibi temel haklar, Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun ve nizamnâmelerin düzenlenmesinde, halk için en faydalı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkıh ve hukuk hükümleriyle, örf ve âdetler ve olagelenişler esas olarak alınır. Vekiller Heyeti'nin vazife ve mesuliyeti hususi bir kanunla tayin edilir.

8- Büyük Millet Meclisi, hükümeti oluşturan vekillikleri, hususi kanun icabınca seçtiği vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclis, icra ile ilgili hususlarda vekillere vazife verir; icap ederse bunları değiştirir.

9- Büyük Millet Meclisi Genel Heyeti tarafından seçilen başkan, bir seçim devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Vekiller Heyeti kararlarını tasdike yetkilidir. İcra Vekilleri Heyeti üyeleri içlerinden birini kendilerine başkan seçer. Fakat Büyük Millet Meclisi Başkanı, Vekiller Heyeti'nin de tabii başkanıdır.

II. Kanun-i Esasi'nin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir.

Bizce, yukarıda saydığım temel maddelere aykırı hareket etme imkân ve yetkisinin olmadığı yüksek şahsiyetlerinin dikkatlerine ehemmiyetle belirtmek isterim. Meclis Başkanlığı ile başlayan haberleşmenizin, gerektirdiği muamelenin yürütülmesi İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakılmıştır, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

İlk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun Tarihçesi

Muhterem Efendiler, bu telgrafımda esas maddeleri bildirilmiş olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, bu tarihten henüz on gün evvel, yani 20 Ocak 1921'de Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve milli hükümetin vaziyet ve yetkisini, şekil ve mahiyetini tespit ve ifade eden ilk kanundur. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu esas kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zaruri olmuştu. Bu zaruretin kaynağı hakkında bir fikir verebilmek için müsaade buyurursanız kısa bir izahatta bulunayım:

Malûmdur ki, Meclis'in açılmasından hemen sonra elzem olan esasları içine alan bir takrir vermiştim. Meclis ve onun İcra Vekilleri Heyeti, bu esasları fiilen ilk günden teşekkül eden

ve tatbike başlamıştı. Bir taraftan da, kurulmuş olan Hukuk-ı Esasiye Encümeni (Temel Haklar Komisyonu) bu takrir metni esas almak üzere, bir kanun telifi hazırlamaya başladı. Nihayet dört ay kadar bir müddet sonra, bu Encümen, "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Kanun Maddeleri" başlıklı sekiz kanun maddesini Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1920 tarihinde çok acele görüşülmesi kararıyla müzakere gündemine alınan bu kanun maddelerinin uzunca bir gerekçesi vardır.

Encümen tutanağının, Büyük Millet Meclisi'nin tarifini yapan satırları arasında şu cümleler yazılıydı: "Halife ve Padişah'ın esareti ve diğer hadiselerin de eklenmesi ile ortaya çıkan zaruretin sevk ve neticesiyle, teşekkül eden Meclisimizin ebediyen bugünkü şekilde devam etmesini kabul etmek, had ve istisnai vaziyetlere tabii bir şekil vermek olur. Hâlbuki gayri-tabii vaziyetlerin süreklilik kazanamayacağı bir kuraldır. Buna göre, ihlal eden Hilafet ve Saltanat hakkı ile, millet ve vatanın istiklâli yeniden kazanılıncaya ve kabul ettirilinceye kadar bu vaziyetin devamı, ancak esas maksat olan bu mukaddes gayelerin husulüyle Meclis'in tabii bir şekil alması uygun görülmüştür. Onun için ikinci maddenin birinci fıkrası "gayenin husulüne değin" şartına bağlanmıştır. Hakikaten, Meclis'in ne zamana kadar toplanmakta devam edeceği konusunda belirli bir süre ve sınır konmamıştı.

Bu sebepler ve bu mütalaaya göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1920 Ağustos'unda vaziyet ve mahiyetinin bakımından tabii olmadığı değerlendirmesinin mevcut olduğu anlaşılıyor.

Kanun maddelerinin birincisi de, "Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme kuvvetlerini kendinde toplar, devlet idaresini bizzat ve müstakil olarak ele almıştır" suretindeydi. Bu madde ile Meclis'e verilen yetkinin dahi gerekçeye göre, geçici olması lâzım geleceği tabii idi. Mahiyeti geçici olan bir müessesenin yetkisi de mevcuduyeti müddetiyle sınırlıdır.

Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin görüş ve kararı Meclis'te de aynen benimsendi. Hatta Meclis üyelerinden birçoğu maksadın izahında Encümenin ifadelerini eksik bularak, bu ifadelere açıklık getirilmesi teklifinde bulundular. Dediler ki, birinci maddenin başına "Hilafet ve Saltanat ile vatan ve milletin istiklâli kurtarılıncaya kadar..." şeklinde açıklık verecek kısmı ilave etmek lâzımdır. İkinci maddedeki "gayenin gerçekleşmesine de-

ğin" ibaresi yerine de aynı açıklığın ikamesi lüzumu talep olundu. Bu mesele çok münakaşaya yol açtı. Bazı mebuslar yalnız "Hilafet" kelimesini koyalım, "Saltanat"ı da içine alır, dediler.

Bazı Hoca Efendiler buna razı olmadılar. "Hilafet manevi bir emirdir" değerlendirmesinde bulundular. "Hilafette ruhbanlık yoktur" itirazına Hoca Efendiler, "Saltanat, hükmettiği memleketleri içine alır. Hilafet bütün dünyadaki Müslümanları kapsar" diye cevap verdiler.

Bu münakaşalar günler ve günlerce devam etti. Çatışan fikirlerden biri açıktı: "Halife ve Padişah vardır ve var olacaktır. O mevcut olunca bugünkü vaziyet, şekil ve yetki geçicidir. Hilafet ve Saltanat makamı faaliyet icra etmeye fırsat bulunca, siyasi teşkilâtla ilgili esasların ne olduğu bellidir, bilinir. O bakımdan yeni bir şey tasavvur etmek mevzu-u bahis değildir. Hilafet ve Saltanat makamı faaliyet icrasını temin edinceye, Ankara'ya toplanmış olan birtakım insanlar geçici tedbirlerle çalışacaklardır."

Hilafet ve Saltanat Konuları Üzerinde TBMM'de Yaptığım İzahatlar

Buna karşı olan fikirde açıklık yoktu. "Saltanat, millete intikal etmiştir; saltanat kalmamıştır; hilafet de saltanat demektir, o hâlde onun da mevcudiyetinin bir hikmeti yoktur" tarzında açık ve kesin konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylül'de bir gizli oturumda, Meclis'e bazı izahatta bulunmayı faydalı saydım. Ortaya çıkan hissiyat ve fikriyatı tatminden sonra, başlıca şu görüşleri ileri sürmüştüm:

"Türk milletinin ve onun yegâne temsilcisi bulunan Meclis-i Âlinin, vatanın ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken, hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik bunlardan hiç bahsetmemek âh menfaatlerimiz gereğidir. Eğer maksat bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakat gösterildiğini ifade ve teyit etmekse, bu zat haindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde vâsıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine uyarak düşmanın emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve yetkilerini kullanması yasaklanmış olan kişi, zaten padişah ve halife olamaz. O hâlde, "onu hâlledip yerine derhal diğerini seçeriz" demek istiyorsanız,

buna da bugünün vaziyet ve şartları müsait değildir. Çünkü hâli lâzım gelen zat, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun mevcudiyetini yok sayarak bir diğerine biat etmek düşünülüyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından feragat etmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi, makamında oturup faaliyetini devam ettireceğine göre, Millet ve Meclis-i Âli asıl maksadını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacaktır? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özet olarak bu mesele geniş, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esnasından hâlle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanuni esaslar mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet ve Meclisi'ni ve Milli Hükümeti güçlendirmeyi hedef almış bir mânâ ve yetkiyi içine almalı ve ifade etmelidir!"

Efendiler, bu izahatımdan bir hafta evvel ben de Meclis'e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1920 tarihli olup, siyasi, içtimai, idari, askeri görüşleri özetleyen ve idari teşkilât ile ilgili kararları içeren bu program, Meclis'in 18 Eylül 1920 tarihli toplantısında okundu. İşte bu tarihten daha dört ay geçtikten sonra, yürürlüğe giren ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu bu programdan çıkmıştır.

***

Londra Konferansı'na Katılacak Olan Delegeler, Doğrudan Doğruya Milli İradeyi Temsil Eden Büyük Millet Meclisi'nce Seçilmelidir

Şimdi, arzu buyurursanız, İstanbul ile haberleşmeye devam edelim.

Tevfik Paşa 27 Ocak tarihli bir telgrafının muhteviyatını 29 Ocak tarihli bir telgrafla İcra Vekiller Heyeti Başkanlığı'ndan şu cevap verildi:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

İtilaf siyasetinde Türkiye lehine vuku bulan son gelişmeler milletin fedakârca azminin mahsulüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevres Antlaşması'nı tümüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu vaziyetten, milli menfaatlerimize en muvafik

neticelerin elde edilmesi, Londra Konferansı'na iştirak edecek delegelelerin doğrudan doğruya milli iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş ve gönderilmiş olmasıyla mümkündür. Mesum Sevres Antlaşması'nı imzalamış bir heyetin mirasçısı vaziyette olan heyetinizin delegelerinin, memleket ve millet için faydalı olan neticeleri elde edebilmeleri mümkün değildir. Bu bakımdan, vatanın âli menfaatleri icabı, bu barış görüşmelerinde, sizin aradan çıkacak Büyük Millet Meclisi delegelerini milli birliği tam olarak gösterecek bir şekilde serbest bırakmaklığınız lâzımdır. Bu sebeple evvelki tebligatımız hakkında cereyan edecek müzakereleri bir taraftan takip ve icra eylemekle beraber, bir taraftan da aşağıdaki kararları derhal kabul ederek yerine getirmeniz rica olunur:

1- Londra Konferansı'na katılacak Türkiye Heyeti yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek ve gönderilecektir.

2- Bu delegeler heyeti ile beraber gitmesini lüzumlu gördüğümüz bazı uzman danışmanlarla lâzım olan evrak ve vesikalar, tarafınızdan hazırlanacak ve heyete katılmak üzere yola çıkarılacaktır.

3- Tarafımızdan gönderilecek delegeler heyetinin bütün Türkiye'yi menfaatlerini temsil edecek yegâne heyet olduğunu da İtilaf Devletleri'ne tebliğ edeceksiniz.

4- Vaktin darlığı hasebiyle kati ve nihai olarak alınan bu kararların kabul edilmemesi hâlinde, memleket ve milletin selâmeti adına doğacak tarihi mesuliyet tamamen heyetinize ulunuza ait olacaktır.

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı
Fevzi

Efendiler, Tevfik Paşa'nın mesai arkadaşı olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa tarafından bir telgraf yazılması faydalı olur zannında bulunduk. İzzet Paşa'nın telgrafı şu idi:

Şifre Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Şubat sonlarında Londra'da gerçekleşecek konferansa dair Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle zat-ı sâmileri arasında yaşayan açık haberleşmenin muhteviyâtına sahip olmuş bulunuyoruz. Heyetimizin uğradığı başarısızlık üzerine yine değerlendirme yapma cesaretiyle beraber zat-ı fahîmanelerini hakiki vaziyet ve burada

hüküm-ferma nikat-ı nazar hakkında aydınlatmaya sevk-i vatanperverlik sevkiyle lüzum hissediyoruz. İstanbul'un işgal altında olması hasebiyle oradaki bir hükümetin milletin asli menfaatlerini müdafaadan âciz olacağı buraca tabii görülmektedir. Ayrı iki heyet hâlinde konferansta bulunmaktan, daha sonra Anadolu ile İstanbul'un ayrışmasına yol açılacağı endişesiyle de çekinilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de telgrafnâmelerindeki nikat-ı nazardan esas itibarıyla sarf-ı nazar etmeye salâhiyettar değildir. Anadolu'da avn-i hakla muhalefet ve isyanlar kesr ü izâle ve çeteler tenkil olunarak kuvvetli bir ordu ve hükümet teşekkül etmiştir. Avrupa'yı, Sevr Muahedesi'nin lehimize tadiline sevk edebilecek müzakerelerin tıkanmasına inkıtaına mahal verilmeyecek surette himmet buyurulmasını bağışlamanızı istirham eyleriz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Padişahlık tarafından tanınması asli şartı bâki kalmak üzere ayrıntılar ve şekle ait bazı hususlar için dahi fikir alış-verişi imkanı mevcuttur. Bu imkânın kaçırılmaması için durum değerlendirmelerinin taramıza buyurulması arz olunur.

Ahmet İzzet

Efendiler, sizi yormazsam Tevfik Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevabı da arz edeyim:

Şifre İstanbul, 31.1.1921

Ankara'da İzzet Paşa Hazretlerine

C: 30 Ocak 1921

Cümlemizin hükümlerini muhafazaya yemin ettiğimiz Kanun-i Esasi'ye muhalif esasların tadilatının icrası ve onun tasdiki mevcut kanunlarla ne derece uygulanabileceği tartışma konusudur. Bu husus, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ... vasıtasıyla gönderdiği telgrafla beyan olunan ve bizce gerekli bulunan değişikliğin İtilafiye Devletleri tarafından kabul edilmesine önem verilip inşallah talebin gerçekleşmesinden sonra usul-i dairesinde hallolunacak dahili işlerdendir. Aksi hâl, dünkü telgrafımızla dahi izah olunduğu üzere konferansa kabul edilmememizi ve İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılmasını ve Yunanlıların davasının müdafaasız kalmasını belki muhik görülmesini mucib olacaktır. Telgraflardan bir cihetin anlaşılmadığını anlıyoruz. Konferansa sizin ve bizim diyerek iki heyet gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Dava aynı, müdafaa

sebepleri aynı olmakla beraber bu hususta tam bir birliktelik olunca, oraca tayin olunacak temsilciler, İtilaf Devletleri'nin tanımakta olduğu hükümetin atayacağı temsilcilerle murahhaslarla beraber gidince, heyet, birleşik ve yekvücûd ve lâzım gelen yetkiye hâiz olur ve korkusuzca, birleşik olarak milli davayı müdafaa eder. Bu lüzumun oraca da takdir buyurulduğu, temsilcilerin İtilaf Devletleri'ne tanıttırılmalarını bizden talep buyurmasıyla müsbettir. Tebliğ olunan nota ve beyânatınız açıkça göstermektedir ki İtilaf Devletleri Londra Konferansı'na yalnız olarak Anadolu temsilcilerini kabul etmemektedir. Bunlar, Hükümet temsilcileriyle beraber bulunmak suretiyle kabul olunacaktır. Böyle ayrılık muhafaza edilecek olursa büyük ihtimal hiçbir tarafın temsilcileri kabul edilmeyecektir. Bu babta yalnız buradan temsilci kabul edilmesi muhtemel ise de Anadolu için bu ihtimal de yoktur. Dolayısıyla pek büyük fedakârlıklar mahsulü olan bu vaziyet, zararımıza hallolunur. Çünkü itilaf mahafilinde Yunan muhipleri fazla olup kendilerine Türkler Doğuda harbin idamesine taraftar ve sulhu itilafa talip değildir diye propaganda ile lehdar olanları kendilerine celp, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermeye salahiyet verilmiş olur. Ortak temsilcilerden oluşan bir heyet gönderilirse taleplerimiz kabul olunmasa bile, lehimize olan fikirleri aleyhe çevirmemiş ve belki aleyhdâr olanların bir önemli bir kısmını kazanmış oluruz. Vakit pek dardır. Haberleşmeyle zayi edilecek zaman kalmamıştır. Temsilcilerin hemen gönderilmesi millet ve vatanın menfaatlerinin icabıdır. Zat-ı devletleriyle muhterem arkadaşlarınızın da gelmeleri lâzımdır. Zira oranın fikirlerine ancak müşahede yaparak vukûfunuzdan mümkün olduğunca istifade edecek zamanda ve orada efkârın bu nikat-ı nazara celbi lüzumunda müttefik olduğumuz kanaatindeyiz efendim.

Sadrazam
Tevfik

Efendiler, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretlerine olan cevaben yazdığı telgrafını da okuyalım:

Şifre Dersaadet, 1.2.1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretlerine

C: 30 Ocak 1921. Kral Konstantin'in Atina'ya dönmesi üzerine İtilaf Deevletleri'nde ve efkâr-ı umumiyede Yunanistan aleyhine husûle gelen değişim sebebiyle Avrupa'da lehimize

bir cereyan doğmakla beraber, bu cereyana mukabil, Rumlara arka çıkan ve Sevr Antlaşması'nın tamamen veya küçük tadilatlarla tatbiki suretiyle Türkiye'yi imha fikrinde kararlı bazı siyasetçilerin de mevcut bulunmasına, hususiyle aldığımız güvenilir bilgilere göre, bahsolunan siyasetçilerin Anadolu temsilcilerinin de konferansa davet edilmesini kabul ve rica eylemeleri Anadolu'nun böyle bir davete icabet etmeyeceğine kâni olmalarından ileri gelmiş ve bundan maksatları da bu davete icabet etmeme durumunu öne sürerek ve aleyhimize zorlayıcı tedbir alınmasını haklı göstererek efkar-ı umumiyeyi siyasetlerine uymaya mecbur eylemekten ibaret bulunmuş olmasına binaen konferansa bir an evvel ve ortaklaşa bir heyetle gidilerek hakkımızın kazanılmasına çalışmak çok lâzımdır. Şayet orada meşru ve haklı taleplerimizin reddolunduğunu görür ve konferansı terke mecburiyet hissedersek, bu durum düşmanlarımızın elinde aleyhimize bir etkin silah olamaz. Telgrafnamelerinde beyan olunan taleplerin, evvelce de bildirilen sebeplere ve İstanbul'un hususi vaziyeti dolayısıyla kabulü mümkün değildir. Bunlarda ısrar ile konferansa vakt ü zamanında iştirak fırsatı ortadan kalkarsa evvela birlik temin olunmamasından dolayı İstanbul ve Boğazlar'ın büsbütün Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, ardından İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a maddi ve askeri desteğini vererek Anadolu'ya ortak bir taarruz harekâtına kalkışarak zaten sürüp gitmekte olan savaştan nüfusu pek ziyade eksilmiş olan Türk unsurunun bir kat daha mahv ü perişan olmaya maruz kalması, ayrıca büyük nisbette fedakârlıklar ihtiyârı mukabilinde harici desteğe ihtiyaç mecburiyeti hâsıl olarak neticede gaye-i emel olan istiklâlin heder edilmesi gibi vahim bir neticenin ortaya çıkmasına yol açar. Delegelerimizin İstanbul'a hızla hareketi elzemdir efendim.

Sadrazam
Tevfik

Muhterem Efendiler, Osmanlı Sadrazamı'nın daha bazı tavsiye ve ihbarları vardır. Müsaade buyurursanız onları da okuyalım:

Şifre İstanbul, 5.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra'da toplanacak olan konferansa Devlet-i Âliyye'nin de davet edilmesinden dolayı telaşa düşen Yunanlılar, aley-

himizdeki propagandalarına bir kat daha hız kazandırmıştır. Paris'teki delegelerimizden aldığımız malûmata göre Fransa'da efkâr-ı umumiyeyi aleyhimize çevirmek için güya Anadolu'da bir Alman askeri heyetinin mevcut olduğunu ve harekât ve siyasetinizin bu heyetin telkinatından doğduğunu Fransız basınında neşretmekte oldukları gibi, Türkiye'deki Hıristiyanların katliam edilmekte olduğundan bahis ile bunların kurtarılması için Papa tarafından bütün parlamentolara müracaat edildiği mesmû olduğu delegeler tarafından ilaveten bildirildiğinden fevkalâde kötü tesirlerinin icabı olacak olan işbu söylentilerin seri surette yalanlanması rica ve tavsiye olunur.

Sadrazam
Tevfik

Şifre İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Konferansa tesir etmek maksadıyla Şubat'ın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişi ile taarruza geçecekleri Hariciye Nezareti'nden gelen bilgilerle öğrenilmiştir. Taarruzun Karahisar-Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verilir. Ankara delegelerimizin yalnız olarak konferansa kabul edilemeyeceği tüm temsilcilerin ifadelerinde görülmektedir.

Sadrazam
Tevfik

Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek mi idi veyahut Ankara delegelerinin yalnız olarak kabul edilemeyeceğini söylemek mi idi, bunu anlamak müşkildir. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzu tehdidiyle ikinci maddesi iddiası temin edilmek mi isteniyordu?

Delege gönderilmesi konusunda bizim ileri sürdüğümüz görüşleri, yazılarımızda belirttiğimiz şekilde Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmişse de, bir telgrafın son kısmıyla, aldığı cevabı mı bildiriyordu? Bu da açık değildir.

İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Fransız efkâr-ı umumiyesini rencide etmemek için Kilikya'da taarruzdan kaçınılması, hayırseverliğinden şüphe edilmeyen

bazı Fransız devlet adamlarının tavsiyesi üzerine, Paris delegemiz tarafından büyük bir ehemmiyetle bildirilmiştir.

Sadrazam Tevfik

Osmanlı Devlet Adamlarının Vasıfları

Efendiler, bu gibi tavsiyeleri İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Bizim taarruzdan kaçınmamızı tavsiye eden hayırseverin muhatabı, işittiğini bir gramofon gibi bize ulaştırırken, bu hayırsevere, bize de taarruzdan kaçınılmasını, gerekenlere tavsiye edip etmediğini sormuş mu acaba? Aldığı cevap, menfi idiyse, onun hayırseverliğine nereden hükmetmişti? Vatanımızı işgal edenlerin efkâr-ı umumiyesini rencide etmemeyi tavsiye edenlere, vatanı işgal olunan milleti niçin rencide ettiklerini ve etmeye devam eylediklerini sormamak, neden bu Osmanlı devlet adamlarının belirgin özellikleri olmuştu?

Kısacası, Muhterem Efendiler, görülüyor ki Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla esasta fikirde, telakkide anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet, mesele Meclis'e intikal ettirildi.

Meclis'e iki teklifte bulundum. Birisi, memleketin vaziyetini ve milletin maksadını İstanbul'a açıkça bildirmek; ikincisi, ayrıca davet gerçekleştiğinde, Londra'ya müstakil bir heyet göndermekti. Her iki teklifim de kabul edildi.

Efendiler, Meclis'in görüş ve kararını Tevfik Paşa'ya beyan eden telgraf aynen şöyleydi:

Tevfik Paşa'nın Teklifleri Karşısında Büyük Millet Meclisi'nin Kararı

Londra Konferansı'na davet dolayısıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri ile İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasındaki telgraf haberleşmeleri, Genel Kurul'da okunmak şekliyle Meclis'e bilgi verildi. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından ileri sürülen görüşler, memleketin bugünkü vaziyeti üzerinde kendilerinin açık bir fikir edinmekten pek uzak olduklarını, bize üzüntüyle gösterdi. İstanbul'da Mütareke'den beri, iki türlü hükümet biribirini takip etmiştir. Biri Damat Ferit'in başkanlığı altında, muhtelif zevatın katılmasıyla kurulan hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilaf Devletleri'ne karşı mutlak boyun eğme fikrini temsil

etmiş ve memleketin kendi hâkimiyet haklarını devam ettirmek için yaptığı sürekli fedakârlıkları, düşmanlarla beraber çalışmak suretiyle neticesiz bırakmayı hususi bir siyaset hâline getirmişti. Bu fikrin peşine takılanlar, memleketin şer ve hıyanete elverişli ne kadar nankör evladı varsa, hepsini tahrik ve teçhiz ederek, milli müdafaaya kendilerini hasreden vatanperverler aleyhine hiç durmadan kullandılar. İslam şeriatı adına yayınlanan sahte fetvaların, mirîmiran (Beylerbeyi) unvanı ile ödüllendirilen Anzavurlarla, vatanın istiklâli ve müdafaası fikri aleyhine etrafa gönderdiği maddi ve manevi zehir ve fesat kuvvetlerine karşı Anadolu aylarca müddet çarpışmaya mecbur oldu. Onlar, düşmanlar hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. İslamın ilk asrından beri şeref ve hak din adına cihat eden milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri, devlet ve memleket ne zaman tehlikeye düşmüşse kanını bol bol akıtmaktan hâli kalmayan milletimiz bu defa muazzam vatandan bakiye kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son müdafaasını yaparken, hükümet adını alan heyetler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletleri aleyhine çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim davetine karşı, "Allah'ın bana bir emaneti olan bu memleketi, ancak Allah'a teslim ederim" diyen son Kayser-i Rum'un tahtına mirasçı bir hanedandan gelen bugünkü hâlife ve sultanın hükümeti, esir olmamak isteyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükümetlerin ve müttefiklerinin hezimetiyle netice buldu. İkinci türlü hükümet, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleri heyettir ki bunlar, maksat bakımından Anadolu müdafaasına taraftar olduklarını söylemekle beraber, icraat itibarıyla memleketin samimi olarak elde etmek istediği barışa asla affedilmeyecek bir gaflet ve inatla mâni olmakta devam ediyor. Saltanat Şurası'nda İtilaf Devletleri'nin uzattığı esaret vesikasını ayağa kalkarak ve hürmet göstererek kabul ve imza eden devlet adamları ve Âyan üyeleri, bütün memlekette hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen geçersiz bir kuvvet hâlindedir. Anadolu ve İstanbul, istiklâl ile esaretin, hürriyet ile mahkûmiyetin birbirine zıt ve ters düştüğü iki ayrı parça hâlinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, iradesini kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısma katmak istiyoruz. İstanbul'un devlet adamları, bütünü oluşturan ve bütün bir düşmanlık dünyasına karşı kendini şeref ve sağlamlıkla müdafaa eden hür kısmı, esir ve mahkûm vaziyetteki küçük kısma tâbi etmek ve katmak

istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, hürriyet ve istiklâline âşık bütün memleket evlatlarını ve bugünkü mazlum İslam'ın ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un sakat ve hürriyetten mahrum bir heyetine tâbi olmayı hiçbir zaman kabul edemez.

Meclisimiz tarafından kabul ve ilan edilen ve bütün memlekette uyulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz icabınca, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ve milletin yasama ve yürütme kudreti ise, onun hakiki ve yegâne temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli eder. Bu esaslara binaen delegelelerimizin İstanbul'a giderek oradan seçilecek bir heyete dahil olmasına ve oranın vereceği bir yetki vesikası ile dünyaya karşı milli davamızı dile getirmesine imkân yoktur. Eğer isterseniz, fiili ve haklı olarak mutlak istiklâli olan, bütün idari teşkilâtı ile memleketi idare eden, orduları doğuda ve batıda düşmanlara haddini bildirerek memlekete barışın yollarını açan Meclisimizin delegeler heyetini, memleketi temsil edebilecek yegâne heyet olarak tanırsınız. Yoksa, biz kendi heyetimizi kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fakat fiiliyat olması bizece talep edilmekte ve lâzım görülmektedir.

Londra Konferansı'na Katılmamız

Efendiler, Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey'in başkanlığı altında ayrıca ve müstakil bir delege heyeti kuruldu. Heyet, Londra Konferansı'na hususi olarak davet edildiğimiz takdirde katılmak üzere ve bu arada geçecek zamandan da istifade maksadıyla, Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Hariciye Nâzırı Kont Sforza vasıtasıyla, konferansa resmen davet olundukları kendilerine tebliğ olunduktan sonra Londra'ya gitmiştir.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Müsbet hiçbir netice vermedi.

İtilaf Devletleri İzmir ve Trakya nüfusları hakkında kendileri tarafından yapılacak bir araştırmanın neticesini kabul edeceğimize dair bizden vaat almak istediler. Delege heyetimiz evvela bunu kabul etmişti. Ankara'dan yapılan ihtar üzerine, sonradan, araştırmanın yapılmasını Yunan idaresinin buradan çekilmesine bağlamak teklifinde bulundu. İtilaf Devletleri'nin, Sevres Antlaşması'nın diğer hükümlerinin tarafımızdan samimiyetle ve itirazsız olarak tatbikini temin etmek istediği anla-

şılmıştı. Delege heyetimiz bu hususiaki ilgili tekliflere de red mahiyetinde cevaplar vermişti. Yunan delegeleri araştırmayı esasından reddetmişlerdi. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Türk ve Yunan delege heyetlerine bazı teklifleri içine alan bir proje vererek, hükümetlerinden, bu projeler için alacakları cevapların Konferans'a bildirilmesini talep etmişlerdi.

Bizim delege heyetimize verilen projede, Sevres Antlaşması hükümlerinde yapılacak değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı:

"Bize bırakılan jandarma ve hususi birliklerin miktarlarını bir parça arttırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subayların adedini biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerine konmuş bulunan sınırlamaları biraz hafifletmek. Nafia idaresi işleri ile ilgili imtiyaz verme hakkımız üzerine konmuş sınırlamaları da biraz hafifletmek. Bundan başka, adli kapitülasyonlar, yabancı postaları, Kürdistan... hakkında Sevres projesinde değişiklikler yapılmasını ümit ettirecek bazı müphen vaatler...

Aynı teklifler projesinde Ermenistan sınırlarının tayini hususu, Cemiyet-i Akvâm göndereceği bir komisyona terk edilmekteydi. İzmur bölgesinde de hususi bir idare teşekkül edecekti. Güya İzmir vilayeti bize iade olunacaktı. Fakat İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir sancağı aşayişi işleri, İtilaf Devletleri subayları tarafından idare olunacak, bu sancaktaki jandarma kuvveti, nüfusu nisbetine göre muhtelif unsurlardan teşekkül edecek, vilayete Cemiyet-i Akvâm tarafından bir Hıristiyan vali tayin olunacak, İzmir vilayeti Türkiye'ye gelirinin çoğalmasıyla artacak senelik bir vergi ödeyecekti.

İzmir vilayeti hakkında teklif olunan bu hâl tarzı, beş sene sonra taraflardan birinin talebi üzerine Cemiyet-i Akvâmca tadil olunabilecekti."

Delegeler Daha Yolda İken Başlayan Yunan Taarruzu

Efendiler, İtilaf Devletleri, delege heyetimiz vasıtasıyla yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla ve bütün cephelerimize karşı taarruza geçtiler.

Görüyorsunuz ki, Efendiler, Yunan taarruzu konferans ve barış hikâyesini bize zorunlu olarak terk ettiriyor. Şimdi müsaade buyurursanız, size bu taarruzu ve neticesini arz edeyim:

Yunan ordusunun Bursa ve doğusunda mühim bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir'in kuzeybatısında Dumlupınar'da ve doğusunda olmak üzere iki grup hâlindeydi. Bundan başka Yunanlıların İzmit'te bir tümenleri, bizim de ona karşılık Kocaeli grubu bulunuyordu. Yunanlıların Menderes boyundaki birliklerine karşı da birliklerimiz vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi birlikleri, arz ettiğim gibi, Eskişehir'in kuzeybatısında yığınak yapmıştı. Karar, muharebeyi İnönü mevzilerinde kabul etmekti. Ona göre tedbir alınıyor ve hazırlıklar yapılıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ cerahı ilerisine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede temas hâsıl oldu. Düşman 28'de sağ cenahımıza taarruza geçti. 29'da her iki cenahtan taarruz etti. Düşman, yer yer mühim başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin de neticesi düşman lehine tecelli oldu.

İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'de Gördüğü Vaziyet

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü karşı taarruza geçti ve düşmanı mağlup ederek, 31 Mart-1 Nisan gecesi geri çekilmeye mecbur etti. Bu suretle, inkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü zaferiyle imla edildi.

Efendiler, düşman çekilirken, Batı Cephesi Kumandanı ile 1 Nisan günü yapılan yazışmalar, o günün hissiyatını tespit eden vesikalardır. O hissiyatı ihya için, müsaade buyurursanız, o günkü yazışmalardan bazı telgrafları aynen okuyacağım:

Metristepe, 1.4.1921

Saat 6.30'da Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ cenah grubunun taarruzu ile düzensiz olarak çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok, Bozöyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Ankara 1.4.1921

İnönü Savaş Meydanında Metristepe'de Batı Cephesi Kumandanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü meydan muharebelerinde üzerinize yüklendiğiniz vazife kadar ağır bir vazife yüklenmiş kumandanlar enderdir. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dahice idareniz altında vazifelerini şerefle yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanperverliğine büyük bir emniyetle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istila hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı tarihin iftihar kitabesine kaydeden ve bütün milleti hakkınızda ebedi minnet ve şükrana sevk eden büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaalarıyla dolu bir istikbâlin ufkuna da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Hazretlerine,

Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimâne hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddi ve manevi bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz ve subaylarımız adına, askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu kumandanları adına takdir ve tebriklerinize büyük bir iftiharla teşekkürlerimi arz ederim.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Güney Cephesi'ndeki Harekât

Muhterem Efendiler, İnönü muharebe meydanı ikinci defa olarak mağluben terk ve Bursa istikametinde eski mevzilerine ricat eden düşmanın takibinde, piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri zükretmeye değer kahramanlıkları izah etmeyeceğim. Yalnız, genel askeri vaziyeti tamamlamak için, müsaade buyurursanız, Güney Cephemize ait bölgede yapılan harekâtı özetleyeyim.

Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üç piyade tümeni Dumlupınar'da hazırlanmış bir mevzide bulunuyordu. Bundan başka, bir süvari tümeni ve bir de süvari tugayı vardı. Bu, mevziin sol cenahında bulunuyordu. Güney Cephesi Kumandanı'nın aldığı vazife, bu mevzide düşmanı durdurmaktı. Uşak doğusundaki mevzilerimizden hareket eden üç piyade tümeni ve bir kısım süvari Dumlupınar mevzilerine taarruz ettiler. 26 Mart'ta birliklerimiz, mevzilerini terke mecbur oldu. Güney Cephesi Kumandanı, bundan sonra kuvvetlerini esaslı bir hatta durdurmayı ve yeniden tertip etmeyi başaramadığı için kuvvetler ikiye ayrıldı. 8. ve 23. Piyade Tümenleri ile 2. Süvari Tümeni'nden meydana gelen kısmı, kendi emri altında, Altıntaş istikametine çekildi. 57. Piyade Tümeni ile 4. Süvari Tugayı'ndan meydana gelen diğer kısım Fahrettin Paşa'nın emri altındaydı. Düşman bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa sonradan 23. Tümeni Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa emrine iade etti. Altıntaş istikametinde, düşmanın hiçbir hareketi olmadığı anlaşılınca, Refet Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirtildi.

Doğu istikametinde ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri muhtelif mevkilerde muharebeler vererek Afyon'un doğusuna çekildi. Düşman, Afyonkarahisar'ı işgal ettikten sonra, Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında Fahrettin Paşa, 57. ve 23. Tümenlerle beraber, güneyden Adana bölgesinden gelen 41. Tümeni de alarak, bir karşı hat meydana getirdi.

Yunan Ordusunun Genel Taarruz Planında Göze Çarpan Bir Yanılgı

Efendiler, askeri strateji konusunda fazla fikir ileri sürmekten kaçınma taraftarı olmakla beraber, Yunan ordusunun bu defaki genel taarruz planında göze çarpan bir hataya işaret etmek isterim.

Yunan ordusunun Uşak grubunun Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir'e doğru yürümesi lâzımdı. Afyon üzerinden Konya'ya doğru yönelmesi, kuvvetlerini asıl kesin netice alacağı alandan uzaklaştırarak, onları âtıl ve tehlikeli bir vaziyette bırakmıştır.

İnönü'deki başarı bizim tarafta kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an evvel hızla geri çekilmelerini temin etmekten başka bir şey düşünmeyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'de muzaffer olan kuvvetlerimiz, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek bu mesafenin mühim bir kısmında demiryolundan azami istifade mümkün olduğuna göre, Afyonkarahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubu geri çekilme hattını kesebilir ve bu suretle, o grubu büyük bir felâkete uğratibilmesi pek kuvvetli ihtimal dahilindeydi. Nitekim bu fikrin tatbikatına geçmekte bir an gecikilmemiştir. Derhal Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa'nın emrine ilk serbest kalan tümenler verilerek harekete geçirilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Meydan Savaşı'ndan alınan netice üzerine, derhal geri çekilmeye başladı. Refet Paşa 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhıyla Çöğürler'de, 4. ve 11. Tümenler Altıntaş bölgesinde, 5. Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay mahiyetinde bulunan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, 1. ve 2. Süvari Tümenleri Kütahya bölgesinde bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı takip edip sıkıştırırken, Refet Paşa da düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına, bu saydığımız kuvvetlerle, yani üç piyade tümeni ve bir taburla taarruz etti. Bir taraftan da kuzeyden daha iki tümen, 24. ve 8. Tümenler güneye doğru gönderildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunu durdurdu ve çok zaman kazandı. Bu müddet zarfında içinde geriden gelen birliklerle iki tümene kadar takviye olundu. Bu kuvvetler, Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmalarını temin etti.

12 Nisan 1921 günü, Refet Paşa'nın emrinde kuzeyden güneye ve doğudan batıya taarruz eden kuvvetlerin tamamı şu idi:

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8, ve 24; doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41. Tümenler ki, toplam olarak sekiz piyade tümeni ve bir piyade taburu... 1. ve 2. Süvari Tümenleri çok uzak mesafelerden dolaştırılarak ve ancak düşman mağlup edildiği takdirde tesirli olabilecek, fakat o günün muharebesinde de tesiri olmayan düşman gerisindeki Banaz hedefine sevk olunmuştu. Refet Paşa'nın komutası altına verilen kuvvetler, taarruzlarında başarı kazanamadılar, bilakis fazla zayiat verildi. Düşman Dumlupınar mevzilerine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı.

Refet Paşa kuvvetleri de Dumlupınar'ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Muharebesi diye anılan bu harekât bu suretle sona erdi.

Refet Paşa Düşmanı Mağlup Sayıyordu

Efendiler, muharebenin cereyânı esnasında muharebe hatlarındaki bazı kısımların ileri geri dalgalanışı ve bilhassa Afyon doğusunda bulunan düşman tümenlerinin Dumlupınar'ın ilerisinde bıraktıkları bir alaylarının mağlup ve bertaraf edilememesi yüzünden, Dumlupınar'a kadar çekilme imkânını bulabilmiştir. Bundan sonra Yunan kuvvetlerinin, esaslı bir hat işgal etmek tutmak üzere tertibat alırken, ilerideki parçalarının o hatta vâsıl olmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın muharebe neticesini yanlış hükmetmesine yol açtı. Hakikaten Refet Paşa, kendisi mağlup olduğu hâlde, düşmanın mağlup olup geri çekildiğini kabul etti ve bunu beş gün devam eden Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde, düşmana son darbeyi vurmak nasip olduğunu bildiren telgrafıyla bize de haber verdi. Biz de, pek tabii memnun olarak büyük takdir ve tebriklerde bulunduk. Fakat vaziyeti tamamıyla meydana çıkarmak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, vaziyetin bildirildiği gibi olduğunda şüphe ve tereddüde düştük. Nihayet anlaşıldı ki, düşman maksadına ve genel vaziyetine uygun olarak Dumlupınar'da müdafaası kolay, hâkim ve esaslı bir mevzi alıyordu. Bilakis, Refet Paşa'nın biraz geride, bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattını tutması lâzım gelirdi.

Efendiler, vaziyet sakinleşmeye başladıktan sonra, Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine karşı itimadın kalmadığı anlaşıldı. Vaziyeti yerinde tetkik etmek üzere, Ankara'dan Fevzi Paşa Hazretleri, Batı Cephesi'nden de İsmet Paşa, birlikte bizzat Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın komuta vaziyetinin bir müddet daha devamı tercih edilmekte olduğundan, meseleyi ona göre bir hâl ve tespite çalıştılar. Fakat zaman geçmeden bu vaziyetin devam ettirilmesinin mümkün ve doğru olmadığı kanaati hâsıl oldu. Bu sebeple ben, bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa'nın yanına gittim. Vaziyeti yakından tetkik ettim ve derhal şu hâl tarzını tatbik ettim. Komutası altında bulunan Güney Cephesi'ni, Batı Cephe-

si'ne bağlayarak İsmet Paşa'nın komutasına verdim. Kendisine, Ankara'da bir vazife verilmek üzere oraya dönmesi lüzumunu bildirdim.

Refet Paşa, Türk Ordusuna Başkumandan Olmak İstiyordu

Refet Paşa Ankara'ya döndüğü zaman çözümün şöyle hâllini tasavvur etmiştim. İsmet Paşa artık Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek, kendisini tamamıyla genişletilmiş olan Batı Cephesi Kumandanlığı'yla iştigal edecek. Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de, vekâleten ifa etmekte olduğu Genelkurmay Başkanlığı'nı asil olarak üzerine alacak. Ondan boşalacak Müdafaa-i Milliye Vekâleti vazifesini de Refet Paşa ifa edecek.

Refet Paşa, esas itibarıyla, yine askeri bir vazife almak istiyordu. Fakat benim bulduğum çözüm yolunu beğenmedi. Diyordu ki, "Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Fevzi Paşa'nın makamından istifa etmesine sebep yoktur. İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifasını zaruri görüyor ve bana da bu aralık bir vazife vermeyi düşünüyorsanız, çözüm şeklinin ona göre tanzimi mümkündür."

Ben birden bire Refet Paşa'nın fikrinde gizli olan maksadı nasılsa kavrayamadım. Çünkü biraz sonra anlar gibi olduğum görüş asla hatırıma gelmemişti. Müfereddit olduğum noktayı izahı için bizzat kendisine sordum. Dedim ki, "Yani siz mi Genelkurmay Başkanı olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir cevap vermedi ama ben maksadın tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu görüşü ileri sürdüm, "Genelkurmay Başkanlığı, bizim teşkilâtımıza göre bugün fiilen başkumandanlık makamıdır. Siz, henüz Türk ordusuna başkumandan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu hatırınızdan çıkarınız!"

Refet Paşa verdiği cevapta dedi ki, "Öyleyse ben de Müdafaa-i Milliye Vekâletini kabul etmem." "O sizin bileceğiniz iştir" dedim ve bıraktım. Hakikaten kabul etmedi ve izin alarak Kastamonu ormanlarında, Ecevit denilen yerde bir müddet dinlenmeye çekildi. Refet Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti, bundan sonra hâsıl olan diğer bir vaziyet üzerine vuku bulmuştur.

Londra Konferansı'ndan Dönen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey

Muhterem Efendiler, İkinci İnönü zaferinden sonra, Londra'ya gitmiş olan delegeler heyetimiz geri döndü. Konferansın müsbet bir neticeye varmamış olduğunu biliyorsunuz. Fakat Delegeler Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya diplomatlarıyla temas ve görüşmelerde bulunarak, herbiriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşme icabınca, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini iade edecektik. Buna mukabil, İngilizler de bize esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız, Türk esirleri arasında Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötü muamele yapmış olduğu iddia edilenler istisna edilecekti.

Hükümetimiz elbette böyle bir sözleşmeyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü böyle bir sözleşmeyi tasvip etmek, Türk uyruklu olanların, Türkiye dahilindeki hareketleri üzerinde yabancı bir hükümetin bir çeşit yargı hakkını tasdik etmek olurdu.

Bu sözleşmeyi tasdik etmemekle beraber, İngilizler, bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de karşılık olarak elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Daha sonra, 23 Ekim 1921 tarihinde, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey'le İstanbul'da İngiliz Komiseri arasında yapılan anlaşma üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutukluları ile elimizde bulunan bütün İngiliz tutuklularının mübadelesi kararlaştırılarak tatbik edilmiştir.

Efendiler, Bekir Sami Bey, resmi görüşmeler ve konuşmalar haricinde, sırf şahsi olarak da Lloyd George ile bir görüşme yapmış, aralarında söylenen sözler stenografiye edilmiş, bu zabıt imza da edilmiş. Fakat ben Bekir Sami Bey'in elinde bulunan nüsha hakkında bana bilgi verildiğini hatırlamıyorum. Son zamanlarda Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Bekir Sami Bey'den bu nüshayı talep ettirdim ise de, Vekâlete gönderdiği bir mektupta, o zaman bu sayfa tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının gerek tercümelerinin, Hariciye Vekâleti'nden ayrılırken

ilgili dosyada bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu vesika bulunamamıştır. Hariciye'de de hiç kimse bu vesika ve mütteviyatından haberdar değil. Ben de arz ettiğim gibi, hiçbir vakit haberdar edildiğimi hatırlamıyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey ile Fransız Başvekili Mösyö Briand arasında da, 11 Mart 1921 tarihli bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre, Fransa ile Milli Hükümet arasındaki düşmanlığa nihayet verilecek. Fransızlar silahlı çetelere, biz de mücahitlerimize silahlarını bıraktıracağız... Zabıta kuvvetlerimize, Fransızlar subayları dahil edecek... Fransızlarca teşkil olunan zabıta muhafaza edilecek... Fransa'nın tahliye edeceği yerlerle, Elaziz, Diyarbekir ve Sivas vilayetlerinin iktisadi gelişmesi için yapılacak faaliyetlerde üstünlük hakkı ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek... vb.

Hükümetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin sebeplerini sıralamaya hacet yoktur zannederim.

Bekir Sami Bey, İtalya Hariciye Nâzırı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış... Buna göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize verilmesi konusundaki taleplerimizi konferans nezdinde desteklemesine karşılık, biz de İtalya Devleti'ne Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarını sonradan tayin edilecek kısımlarında iktisadi faaliyetler için üstünlük hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk hükümeti ve Türk sermayesi tarafından yapılmayacak olan iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilmekteydi.

Elbette bu sözleşme de hükümetimizce redden başka bir muameleye maruz kalamazdı.

Efendiler, İtilaf Devletleri'nin Londra'ya barış tesis etmek için gönderdiğimiz Delegeler Heyetimiz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerdeki maddelerin, Sevres Projesini müteakip aralarında imzaladıkları Üçlü Anlaşma (Accord Tripartite) adı verilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine taksim eden anlaşmayı milli hükümetimize başka adlar altında kabul ettirme maksadına dayandığı pek aşîkardır. İtilaf Devletleri'nin siyasetçileri bu maksatlarını Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'i, Londra'da konferans görüşmelerinden ziyade münferit görüşmelerle meşgul edildiği

anlaşılıyor. Milli Hükümetin prensipleriyle Hariciye Vekilinin tuttuğu yol arasındaki uyuşmazlığı izah maalesef mümkün değildir.

Bekir Sami Bey bu uzlaşmalarla Ankara'ya döndüğü zaman fevkalâde dikkatimi çekip merakımı cezbetmiş olduğunu itiraf etmeliyim. Bekir sami Bey imzalamış olduğu sözleşmelerin muhteriyatının memleketin âli menfaatlerine uygun olduğunu söyleyerek bunu Meclis'te de müdafaa ve ispat edebileceğini iddiia ediyordu. Kanaatinde isabet, iddiasında mantık olmadığına şüphe yoktu. Mütalaalarının Meclis'te tasvip görmeyeceğinden başka, hariciye Vekâleti'nden azledileceği de muhakkaktı. Fakat Meclis'i siyasi meselelerin müzakere ve münakaşalarına boğmayı o günlerin şartlarına uygun görmediğimden, Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyleyerek Hariciye Vekâleti'nden çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey bu teklifmi kabul ederek istifasını verdi.

Fakat Bekir Sami Bey delege heyeti başkanlığı vazifesiyle Avrupa'daki seyahati esnasında yaptığı muhtelif temasların kendisinde hâsıl ettiği intibalara göre, İtilaf Devletleri'yle prensiplerimiz dahilinde anlaşmak imkânı bulunduğu kanaatinde ısrar ediyordu. Ve kendisinin bu anlaşmaları temin edebileceğini söylüyordu. Bunun üzerine kendisine şu hususi mektubu yazdım:

19.5.1921

Amasya Mebusu Bekir Sami Beyefendi'ye

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şimdiye kadar muhtelif vesile ve vasıtalarla bütün âleme ilan edilmiş olan prensipleri malumunuz olup bu prensiplerin esas hatları şu kısa cümleyle ifade edilebilir: "Malum olan milli sınırlarımız dahilinde memleketimizin bütünlüğünü ve milletin tam istiklâlini temin etmek." Delege heyeti başkanlığı vazifesiyle gerçekleştirilen son seyahat ve temaslarınızın sizde hâsıl ettiği tesirler ve intibaha nazaran İtilaf Hükümetlerinin saydığım prensiplerimizi ihlal etmeksizin memleketimizle anlaşmaya temayül içinde oldukları kanaatinde bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilaf Devletleri'nin bu temayülüne delil oluşturacak ciddi ve samimi eser ve neticeyi görememektedir. Bu babtaki tahminlerinizin gerçekleşeceğine imkân bahşedecek bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde, bu neticenin

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini temin eylerim efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey bundan sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Bu seyahatinden de bir fayda hâsıl olmadı. Yalnız, Ankara'da Mösyö Franklin Bouillon ile cereyan eden müzakereler, Bekir Sami Bey'in Paris'te bazı teşebbüslerle meşgul olduğu anlaşılması üzerine, hükümetçe Bekir Sami Bey'in bir resmi vazifesi olmadığını ajansla ilanı zaruri görülmüştür.

Bekir Sami Bey, ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada, bana bazı hususları bildirdiği gibi, dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirmiş olduğu hususlarda, gerek raporunda tesadüf edilen bazı değerlendirmeler, ne yazık ki, Bekir Sami Bey'in Türk milletinin takip ettiğimiz emel ve ülküsünü tam olarak kavramış ve o daire dahilinde hareket etmekte olduğundan şüphe ettirmeyecek ve tereddüde düşürmeyecek mahiyette değildi.

Bekir Sami Bey Avrupa temaslarının üzerinde bıraktığı tesir ve anlayışlara göre görüş ileri sürüyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifreli telgrafında, bizim siyasetimizi tenkit ettikten sonra diyordu ki, "Henüz fırsat elde iken, akıllıca bir siyaset takip etmek, memleketi düştüğü büyük bir girdaptan kurtarabilir. Olaylar itimadıyla tetkik edilerek, memleketi selâmete çıkaracak bir hareket hattı benimsemek elzemdir. Aksi takdirde, tarih ve millet nazarında mesuliyetten hiçbirimiz kurtulamayız.

Milletin saadeti ve İslamiyetin selâmeti adına isabetli bir hareket hattının benimsenmesini ve bir an evvel bildirilmesini rica ederim."

Bekir Sami Bey Ne Olursa Olsun Barış Yapmak İstiyordu

Bekir Sami Bey, her ne pahasına olursa olsun barış yapma taraftarı oldu. Bu görüşünü 24 Aralık 1921 günlü raporunda şu surette izah ediyordu:

Savaşın devamının bu memleketi, bu milletin mevcudiyetini tehlikeye koyacak kadar tahrip ve imha edeceğini ve katlanılan bütün fedakârlıkların beyhude olacağını kesinlikle fikrindeyim.

Harbin idamesinin harici ve dahili düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine, korktuğumuz belâ ve felâketleri memleketin başına kendiliğinden çekeceğine bütün mevcudiyetimle kâniyim. Zat-ı devletlerinin üzerine düşen vazife, dünyada hemen hiçbir siyaset adamının omuzlarına yüklenmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte, beş altı asırda değil, belki on, on beş asırda bir kimseye ancak kısmet olabilen bir vazifesi üstlenmiş bulunuyorsunuz. İfrat ve tefrittensakınarak, bugünkü faydaya istikbâlin hakiki faydalarını feda etmeyerek, Türklük ile beraber bütün İslam âleminin istikbâlini temin için, pek yakın bir zamanda ziyadesiyle gerçekleştirilebilecek milli ve İslami gayeyi kurtarmak ve güçlendirmek için, hatta geçici olarak fedakârlığı bile kabul eylemek sayesinde, zat-ı devletlerinin dünya tarihinde ölümsüz bir isim kazanması ve İslamiyet binasına yeni bir şekil veren şahsiyet olması mümkündür. Aksi hâlde, Türk Milletinin ve dolayısıyla bütün İslam âlemi esarete ve zillete mahkûm olacağı bendenizce şüphesizdir. İsminizi, kıyamet gününe kadar bütün İslam nesilleri için Hazreti Fahrikâinat Peygamber Efendimizden sonra en mukaddes bir ad ve yadigâr olmak üzere terk etmek şerefini ve fırsatını kaybetmemenizi, vatanperverlik ve İslamiyet icabı olarak arz etmeyi bir mukaddes vazife addederim, Efendim Hazretleri."

Bütün bu fikirlerle özet olarak, felâketten ve zillet esaretten kurtulmak için, kendisinin Londra'ya yaptığı sözleşmelerin sınırları dahilinde Milli Mücadele'ye nihayet vermeyi teklif ediyordu.

Efendiler, Bekir Sami Bey'in bu fikirleri bende müsbet bir tesir yaratmamıştı. İleri sürdüğü fikirler ve bunların dayandığı mantık, kendisiyle müzakere ve münakaşayı dahi lüzumsuz ve faydasız olduğu kanaatini uyandırmıştı.

***

Meclis'te Ortaya Çıkan Siyasi Gruplar

Efendiler, heyet-i alâyyenizi biraz da Büyük Millet Meclisi dahilinde cereyan etmekte olan ahval ile temasa getirmek istiyorum. Biliyorsunuz ki, Büyük Millet Meclisi'ne milletçe üye seçilirken, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre,

denilebilir ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir grubu mahiyetinde idi. Hakikaten, başlangıçta bu yolda hareket edilmişti. Cemiyetin esas ilkeleri, Meclis genel heyetinin da esas ilkeleri hâlindeydi. Malûmdur ki, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde tespit olunan esaslar son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nca da kabul ve teyit olunup, Misak-ı Milli adı altında özetlenmişti. Bu esaslar, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o daire dahilinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek barış ve selâmetin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Meclis'te müşterek mesainin temin ve tanziminde müşkilat zuhur etmeye başladı. En basit meselelerde oylar dağılıyor. Meclis'ten iş çıkamıyordu. Bazı kimseler, buna çare olmak üzere 1920 senesinin ortalarında birtakım gruplar meydana getirme teşebbüsüne başladılar. Bütün bu teşebbüsler, Meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesini temin etmek ve görüşülen meseleler hakkında oyları dağıtmadan olumlu iş çıkarma gayesini güdüyordu.

Yeri geldiğinde arz etmiştim ki, ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuza kaynaklık eden, 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışından sonra, okunup kabul edilen takririmi de bu kısımla beraber, Halkçılık Programı adı altında bastırmış ve yayınlatmıştım. Arz ettiğim gruplar, benim bu programımdan ilham alarak birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu gruplardan belli başlılarının isimlerini sayayım:

a) Tesanüt (Dayanışma) Grubu
b) İstiklâl Grubu
c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Müdafaa-i Hukuk Topluluğu)
d) Halk Zümresi
e) Islahat Grubu

Bu hiziplerden başka, isimsiz olarak hususi maksatlar etrafında bazı küçük grupların da faaliyet hâlinde oldukları anlaşılıyordu.

Efendiler, bu isimlerini saydığım hiziplerin her biri, Meclis müzakerelerinde disiplini temin etmek ve oyları birleştirmek

maksadıyla kurulmuş oldukları hâlde, mevcudiyetleri aksini gösteriyordu.

Hakikaten sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu hizipler birbirleriyle müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden adeta Meclis'te bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Bilhassa, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan hiziplerin, her meselede toplantıya katılmalarını ve beraber çalışmalarını sağlamanın bir kat daha müşkil olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü Misak-ı Milli'nin tespit ettiği esaslarda, kayıtsız şartsız fikir ve emel birliği yer aldığı hâlde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ortaya koyduğu görüşlerde tam bir birlik manzarası arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat bu suretle elde edilen neticelerin uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İşe doğrudan bizzat müdahale zaruri olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup teşkiline karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir esas madde koydum. Bu maddenin ruhu iki noktadan ibaretti. Birinci nokta, Grup, Misak-ı Milli esasları dairesinde memleketin tamamiyeti ve milletin istiklâlini temin edecek barış ve selâmetin temini için, milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini icap eden hedeflere yönelterek kullanacak, memleketin resmi ve hususi bütün teşkilat ve tesislerinin bu esas maksada hizmet etmelerine çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Teşkili

İkinci nokta, Grup, devlet ve milletin teşkilâtını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tespite ve hazırlamaya çalışacaktır.

Efendiler, bütün hizipleri ve Meclis üyelerinin çoğunu davet ederek bu iki esas üzerinde birleşmelerini temin ettim. İşaret ettiğim bu esas madde ve bundan sonra grubun nizamnâmesine ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul edildi. Grup genel kurulunca seçildiğim için grubun bizzat başkanlığını da üzerime almıştım.

Efendiler, memleket dahilinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mevcut olduğu gibi, onun Meclis'te aynı isim

altında bir siyasi grubu teşekkül etmiş oldu. İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin devam ettiği sürece, Hükümetin vazife ifa etmesine yardımcı olabilmiştir. Fakat grup nizamnamesinin esas maddenin ihtiva ettiği ikinci noktayı mânâlı bulanlar oldu. Bu gibiler fikirlerini ifşa etmemekle beraber, bu noktada toplanan mânâ ve maksadın gerçekleşmemesi için derhal faaliyete geçmekte gecikmediler. Menfi faaliyet diye vasıflandırabileceğimiz bu türden teşebbüsler iki suretle vuku bulmakta idi.

Birincisi, grubun içinde fikirleri karıştırma ve görüşülecek konularda aleyhte bir vaziyet yaratma tarzında oluyordu.

Hoca Raif Efendi, "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"ni Kuruyor

İkincisi, memleket dahilinde ve yine teşkilâtımız içinde... Bu noktayı izah eden en bariz misal, Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi'nin ve bazı arkadaşlarının, grubun teşekkülünden evvel Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun çıkmasından hemen sonra takip ettikleri teşebbüs teşkil eder. Arzu ederseniz, bu hususta bir nebze malûmat arz edeyim:

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti'nin adını değiştirdi. Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti dediler. Mevcut cemiyet esaslarının başına da hilafet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibi bırakılmasını temin edecek birtakım ilavelerde de bulunmuş. Bu teşebbüslerini diğer vilayetlere, bilhassa doğu vilayetlerine de birtakım beyannâmeler göndererek yaymaya kalkmıştır. Ben, bundan haberdar olur olmaz, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını ikaz ederek bu türlü teşebbüslerinden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında bazı yazışmalar cereyan ettikten sonra Raif Hoca, bizzat Paşa'nın karargâhına gitmiş, orada Muhafaza-i Mukaddesat adının kullanılmasındaki sebepleri izah ederken demiş ki, "Maksat, halifelik ve padişahlık haklarını muhafaza etmek, memleketin ve İslam âleminin bugünkü ve gelecekteki hayatı için büyük uyuşmazlık ve mahzurlar doğuracak

olan, cumhuriyet şeklinden katiyen sakınmaktır." Hoca, "Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun hilafet ve saltanat idaresini cumhuriyete inkilâbı maksadını güttüğü hissedilmektedir" mütalaasında bulunduktan sonra, bu gibi teşebbüsleri tanımamakta mazur olduklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa Söz Alıyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu malûmatı veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifreli telgrafında, Kâzım Paşa da ileri sürdüğü görüşler arasında diyordu ki, "hükümet şekle ait esasları, Büyük Millet Meclisince kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tespit etmiş olduğu görülüyor. Hâlbuki bendeniz bu kanun hükümlerinin nihayet bir fırka programı hâlinde kalmasını, uygulamada ortaya çıkacağını tahmin ettiğim müşkilata karşı daha faydalı buluyorum. Bu fikrimi, bölgenin çok yakından tanıyabildiğim hissiyat ve fikriyatına göre kısaca izah etmek isterim. Meclis'te Teşkilât-ı Esasiye Kanunu taraftarlığıyla teşekkül eden gruba dahil olanların çoğu, yeni bir idari inkilâpta memleket mukadderatına söz sahibi olmak hevesinde görünenlerdir. Halk arasında, ancak küçük bir grup yeni teşkilât fikirlerini benimser. Mebusların Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na taraftarlıkları ancak şahsi fikirleri olabilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihi değişiklik teşebbüslerinde, memleketin mukadderatından hep beraber mesul olan askeri ve mülki devlet adamlarıyla, Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden lâzım gibi görüş alınması ve vaziyetin fevkalâde bir Meclis'te tetkikinden sonra karara bağlanması lâzımdır, kanaatindeyim."

Efendiler, kesin zaferden sonra İkinci Büyük Millet Meclisi cumhuriyeti ilan ettiği zaman dahi, Kâzım Karabekir Paşa İstanbul gazetecilerine beyanatında, öteden beri gelen hissiyat ve şikâyetlerini, "Cumhuriyet ilanını bize sormadılar" suretinde özetlemekteydi.

Kâzım Karabekir Paşa mütalaalarıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millet tarafından fevkalâde yetkiler verilerek gönderilmiş üyelerden oluşan, fevkalâde bir meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu kanuna hem de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na karşı bulunduğunu ima ediyor. Daha garibi, devlet teşkilâtının değişmesinde tesirli olacak kararlar alabilmek için askeri ve mülki devlet adamla-

rının ve Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin görüşlerinin alınması lüzumuna kâni bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaa-i Hukuk Grubu'yla alâkama da itiraz ederek, "Bendeniz zat-ı devletlerinin bu gibi siyasi fırkalara ... girmemesine bilhassa taraftarım" dedikten sonra, benim tarafsız bir vaziyet muhafaza eylememi tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın bazı hususları aydınlatmaya yarayacak olan noktalarını zikretmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki, "Müdafaa-i Hukuk Grubu, memleketin tam istiklâlini temin gibi kısa ve kati bir gayeyle vücuda gelmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tatbiki ciheti de, gayesi dahilindedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu bütün idare sistemini ve Türkiye hükümetinin hukuki vaziyetini gösteren ayrıntılı ve tam bir kanun olmayıp, memleketin mülki ve idari teşkilâtında zamanın şartlarının icap ettirdiği halkçılık esasını ifade eden bir kanundan ibarettir. Bu düsturdan, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe dönüştürülmek istendiği yolundaki fikri, vehimdir."

Merkezi idarenin kendilerine verildiği zevat arasında şahsiyetleri ve geçmişteki faaliyetleri ile tenkit edilmeye lâyık olanlar bulunduğu hakkındaki iddia ise daha açık bir ifade ile doğrulanmaya muhtaç bir mahiyettedir. Her işi, bütün idari yetenekleri ve şahsi faziletleri ile mükemmel yetişmiş adamlara vermek, pek kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla beraber, toplumumuz için değil, hatta dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile, her çevre, her bölge ve her meslek sahibi tarafından hükmete değer görülecek bu kadar çok adam bulmak imkânsızdır. Hayali ve gerçek dışı fikir ve iddialarla memleketin kendisine dayanabileceği tek kuvveti ve teşkilâtı zaafa uğratacak tedbirlere tevessül etmek, eğer cahilce bir cinnet değilse, herhalde bir hiyanet olarak telakki edilmelidir. Zat-ı devletlerince malûmdur ki, ilerlemek yolunda gerçekleşecek her mühim teşebbüsün, kendine göre mühim mahzurları vardır. Bu mahzur aşgari düzeye indirilebilmesi için alınacak tedbir ve yapılacak teşebbüslerde kusur etmemek lâzımdır."

Bundan sonra Efendiler, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, mülki ve askeri devlet adamlarıyla Müdafaa-i Hukuk

Merkezlerinin görüş almak konusundaki fikrimi de şöyle izah ettim, "Zat-ı devletlerince de malûmu üzere, bir hükümet şeklinde yaşıyoruz ve onun bütün şartlarına uymak mecburiyetindeyiz. Kanunun, Meclis encümenlerinden sonra, genel kuruldaki tartışmalarıyla ortaya çıkacak şekil üzerinde, uzaktan alınacak fikirlerle tesir yapılamayacağı elbette teslim buyurulur."

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yapılmasında niçin acele edildiğinin, bunun tatbikindeki müşkilatın nasıl giderileceğinin, hilafet ve saltanat meselesi hakkındaki görüşümüzün ne olduğunun izahını da talep etmişti. Bu noktalara ait cevaplarımda demiştim ki; "Teşkilât Kanunu'nun yapılmasında acelecilik sayılan hareket tarzının hikmeti, bütün dünyada ve memleketimizde belirmiş olan halkçılık cereyanını, esaslı bir şekil üzerinde tespit ile bu mevzuda başka türlü karışmalara mahal vermemek; aynı zamanda asırlardan beri ehil olmayanların elinde boyuna suiistimal edilen millet haklarını korumak için, bu hakların asıl sahibi olan millete de söz hakkı tanımak ve bu yüksek fikrin gelişmesi için bugünkü fevkalâde şartlardan istifade eylemektir.

Kanunun tatbikinin imkân derecesini ölçmek için de, bu işle iştigale fırsat bulacakların azim ve irade kabiliyetini mevzu-u bahis eylemek lâzım gelir.

Hilafet ve saltanat meselesi diye asli bir mesele olarak mevcut değildir. Mevzu-u bahis olan mesele hükümdarın haklarıdır. Onun tayin edilmesi ve sınırlandırılması için son birkaç asrın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet hukukunun hakiki mânâsı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu esas üzerinde henüz tespit edilmiş kati bir düsturumuz yoktur."

Kâzım Karabekir Paşa'nın, grup başkanı olmayıp tarafsız kalmaklığım hususundaki teklifine verdiğim cevapta da şu fikirleri ileri sürmüştüm: "Meclis-i Mebusan mahiyetinde bir meclisin başkanı değilim. Böyle dahi olsa, bir fırkaya mensubiyet tabiidir. Hâlbuki Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma hükümet mahiyetindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir başkan için, çoğunluk fırkasının mensubu olmak elzemdir. Buna göre, geniş bir programla ortaya atılmış siyasi bir fırkanın başkanı da olabilirim. Bütün kimliğimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi, o

cemiyetten doğmuş olan grup içinde bulunaklığım da zaruridir. Esasen grup, hemen hemen Meclis genel heyetine yakın büyük bir çoğunluğu ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum mebuslardan Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile benzeri davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişiden ibarettir..."

***

İzzet ve Salih Paşaların İstanbul'a Dönmeleri

Efendiler, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'da ailelerinin yanına gitmelerine izin vermemiz için doğrudan doğruya veya dolaylı yoldan boyuna rica ediyorlar ve İstanbul'a dönüşlerinde siyasi hiçbir vazife almayacaklarına dair teminat veriyorlardı. 1921 senesinin Mart ayı başlarında İsmet Paşa'nın bazı hususlar için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, Paşalar ricalarını tekrar ettiler. Bir gün, İsmet Paşa'nın da katıldığı Vekiller Heyeti toplantı hâlindeyken, Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine, İstanbul'da siyasi vazife almayacağına uzun uzadıya izahat ile söz vererek, İstanbul'da ailesinin yanına gönderilmesi için izin rica etmiş; Salih Paşa'nın da aynı suretle söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu ilave etmiş.

İsmet Paşa bu izahat ve ricayı Vekiller Heyeti'ne bildirdi. Zaten mevcudiyetlerinin milli mesaimizde faydalı olmadığı, bilakis Ankara'da bir yük, bir ağırlık olarak bulundukları, üstelik bazı menfi cereyanlara da sebep oldukları anlaşılmış bulunduğundan, Vekiller Heyeti, bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir mahzur görmedi. Fakat ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde ciddiyet ve samimiyet olmadığını, İstanbul'a döndükten sonra mutlaka İstanbul Hükümeti'nde vazife alarak bizi tedirgin etmekte devam edecekleri kanaatinde olduğumu söyledim. "Namusları üzerine söz veriyor" dendi. Şifahen verdikleri sözü yazılı ve imzalı olarak verirlerse müsaade edilmesinin uygun olacağını beyan ettim. İsmet Paşa bu teklifimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya bildirdi. İzzet Paşa, derhal bir kalem kağıt alarak kabineden istifa edecekleini, taahhütnâme olarak yazmış ve imzalamış, eğer hatıramda aldanmıyorsam Salih Paşa'ya da imzalatmıştı. Ben

bu kısa taahhüdü kâfi görmedim. Şifahen söylediği mânâ ve genişlikte değildi. Hemen bunun bir hile olduğuna arkadaşların dikkatini çekerek, "İsmet Paşa'ya ağızdan anlattıklarını yazarak imza etsin" dedim. İzzet Paşa'nın ağızdan bu kadar izahat ve teminat verdikten sonra, başka maksatla bir taahhüt yazmış olacağı tahmin edilmedi ve bu kısa taahhüdün kâfi görülmesi rica edildi. İşte, İzzet ve Salih Paşalar böyle hileli bir taahhütle İstanbul'a gitmenin yolunu bulmuşlardır.

İzzet ve Salih Paşalar Sözlerinde Durmadılar

Hakikaten, İzzet ve Salih Paşalar İstanbul'a varır varmaz istifa ettiler. Fakat pek kısa bir müddet sonra, aynı kabinede diğer nezaretleri işgal ettiler ve bunu bize telgrafla bildirdiler. İstanbul Hükümeti'nin Hariciye Nâzırlığı'nı üzerine almış olan İzzet Paşa, millet ve memlekete yönelmiş büyük bir fenalığın önüne geçmek için hükümete geldiğini söyleyerek, bize de birtakım nasihatte bulunuyordu. İzzet Paşa'ya şu cevabı verdim:

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

Telgrafnamenizi Zonguldak İstihbarat Müdürü vasıtasıyla aldım. Vaziyetinizi, Salih Paşa Hazretleriyle beraber vermiş olduğunuz ahde muhalif gördüm. Yalnız bir nokta, lehinizde tereddüdümü mücib oldu. O da şudur: Vazife üstlenmekle hakikaten millet ve memlekete müteveccih büyük bir fenalığın önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü Ankara'ya teşrifinizden evvel iyi niyetle ve memlekete faydalı olabileceğiniz ümidiyle vazife üstlenmiş olmanızı istinat ettirdiğiniz sebeplerin ne kadar zayıf olduğunu ilk görüşmemizde takdir ve itiraf buyurmuştunuz. Telgrafnamenizin muhteviyatı sizi bu yeni vaziyete sevk eden sebepleri kâfi bir açıklıkla göstermiyor. Tavsiye buyurduğunuz hususların, millet ve memleket menfaatine ve akdettiğimiz anlaşmaya, velhâsıl Misak-ı Milli'mize mutabık olanları, esasen dikkate alınmakta ve icap ettirdiklerine tevessül edilmektedir. Dolayısıyla, genel vaziyete ve zat-ı devletinize telkin edilmiş olan fikirlere göre, evvelce olduğu gibi bu defa da kandırılmış olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve muhakememizi iptal edecek izahata mazhar ve hadiselerin ona göre müsbet gelişmelerine şahit olursak bahtiyar olacağımızı arz ederim efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa, bu beyanımıza 6 Temmuz tarihli bir şifre telgrafname ile şu karşılıkta bulundu:

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Salih Paşa ile beraber verdiğimiz söz, ulaşmamızın ardından memuriyetimizden istifa idi. Onu da yerine getirdik. İlelebet devlet hizmetinden çekilmek hususiyetle İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a fiili desteği, İstanbul'un hareket üssü olarak Yunanlılara terk edilmesi ihtimali olan bir kara günde teklif olunan fedakârlıktan uzak durmak, bizim elimizden gelmeli ve sizce de desteklenmeli midir bilmem? Bilecik ve Ankara'da tanımadığım kişiler sayesinde vâki olan bahisleri uzatmakta mahzur mütâlaasıyla, çekinerek teslimiyet gösterir gibi olmuş, hatta dönüşümüzde cidden de vâki olan beyanatımızda olayların mesuliyetini tamamen üstümüze almak medeni cesaretini de göstermiş idim. İlk konuşmalarda bulunan zevâttan birinin, sonra tebeyyün eden ahvali, sakınma hakkımı da ispat etmiştir. Fakat hiçbir vakit hiçbir kimse tarafından aldatıldığımı itiraf etmedim. Beni nezdinize sevk eden işbirliği fikrinde sabit kaldım. Heyet-i Vükelâ ile vâki olan müzakereler ve kendilerine sunduğum muhtıra bunu ispat eder. İsnat buyurulan gaflet itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi durumu kılı kırk yararcasına takdir etmiş olduğumu görmekle nefsime, fikirlerime ve mülâhazalarıma itimadım pekişmiştir. Bu esnada vazife üstlenmemizden fayda hâsıl olup olmadığını söylemek, âcizlerine düşmez. Yalnız bunda oraca tasavvur olunan mahzur izah buyurulursa minnettar olurum. Bura hükümetinin hukuki vaziyetine ve alâkadar devletler sefirlerinin burada bulunmasına binâen mevkiinin hiçe indirilmesi ne mümkün ve ne de uygundur. Fakat şimdiki kabine, büyük çoğunluğu itibariyla hâl ve istikbâle ait hiçbir şahsi emel peşinde olmayıp vatanın selâmetine fikir hasrederek niyet eylemiştir. Bu maksatla makul ve münasip suretle Ankara ricaliyle telif ve fikir birliği ile çalışmayı samimi arzu ve bu samimiyet tarafınızdan iyi karşılık görürse hayırlı hizmetler ve yardımlarda bulunabilir. Bu arzusu reddolunduğu takdirde anlayışsızlıktan doğacak kusur ve hataların manevi mesuliyetinden kendisini bağışlanmış addettiğini arz ederim efendim.

Ahmet İzzet

Bu tegrafname altına kurşun kalem ile şu satırları yazmıştım:

Münasip bir zamanda lâzım olan muamele yapılmak üzere alınan evrak kapsamında saklanması Heyet-i Vekile kararını gerektirmektedir.

Ahmet İzzet Paşa Türk Milletine Hizmet Etmeyi, Vahdettin'in Hizmetinde Olmaya Tercih Edemedi

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmeği ve nimeti ile yetiştiği Türk milletinin içinde kalarak, ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetinde olmaya tercih edememişti. Dürrizade Esseyit Abdullah'ın fetvasına tâbi kalıp, Sultanın emri dışına çıkmakla suçlanmaktan ve şeriatın hışmına uğramaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Ondan da haber vereyim.

Türk milletinin büyük kuvvetleri ellerine verilmiş olan zevata da, yazdığı hususi mektuplarla savaş bütün hızıyla devam ederken ve milletin maddi ve manevi kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, yeis ve bezginlik verecek bedbinliklerini aşılamakta devam ediyordu. Benim, "Düşman ordusunu behemehal yeneceğiz, vatanı behemehal kurtaracağız" sözlerimle alay ederek, İkinci İnönü'nden sonra yeniden doğuya, Sakarya'ya doğru yürümekte olan Yunan ordusunun hareketini bir tehdit gibi işaret ederek akıl ve izah dersi vermekten geri kalmıyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu kafanın, takip ettiğim hareket hattının felâket doğuracağını bildiren bir mektubu, Sakarya'da düşmana karşı taarruz yaparak onu geri çekilmeye mecbur ettiğimiz gün, vazife gereği bana gösterilmişti. Bu mektup bizi hayretler içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en nihayet İzmir Körfezi'nden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşması'nı okuduktan sonra, acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafındaki şu cümleyi:

"İsnad buyurulan gaflet itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi durumu kılı kırk yararcasına takdir etmiş olduğumu görmekte, nefsime fikirlerime mülâhazalarıma itimadım pekişmiştir" cümlesini yeniden mırıldanmış mıdır?

Ben buna da ihtimal veririm!

Efendiler, İzzet ve Salih Paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Milli prensiplerimizi kabul etmeleri şartıyla kendilerine

milli hizmet ve vazife vermeye hazırdık. Yanaşmadılar. Bir defa olsun Millet Meclisi'nin kapısından içeri ayak basmadılar. Fakat herhalde Türkiye Büyük Meclis-i Milli'nin kanunlarından haberdar bulunuyorlardı. Bu kanunların hükümlerini ve Millet Meclisi'ni ve Hükümet'ini İstanbul'a karşı belirmiş olan tavrını pekâlâ biliyorlardı. Bu kanunlara ve malûm olan vaziyete rağmen, İstanbul'da tekrar işbaşına geçip milli mevcudiyetin ve Milli Mücadele'nin kıymetini ve tesirini yok etmeye, düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin'in hâkimiyetini temine, bütün mevcudiyetleriyle çalışmalarına verilecek hakiki mânânın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu Türk milletine ve Türk milletinin bugünkü ve yarınki nesillerine terk ederim.

Aziz Milletime Tavsiyem

Efendiler, bu vesileyle, muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki, sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asil cevheri çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin!

***

Sakarya Meydan Muharebesi

Muhterem Efendiler, olayları Sakarya Meydan Muharebesi'ne getirmek istiyorum. Fakat bunun için müsaade buyurursanız, ufak bir giriş yapacağım. İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan ordusu yeniden cephemize genel taarruza geçti. Bu tarihten evvelki günlerde tarafların vaziyeti şöyleydi:

Bizim ordumuz, başlıca Eskişehir ve Eskişehir'in kuzeybatısındaki İnönü mevzileri ile Kütahya-Altıntaş havalisinde yığınak yapmıştı. Afyonkarahisar havalisinde iki tümenimiz vardı. Geyve'de ve Menderes havalisinde birer tümenimiz bulunuyordu.

Yunan ordusu da Bursa'da bir, Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu taarruzu ile başlayan ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri adıyla anılan bir sıra savaşlar vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı büyük kısmıyla Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zaruri kılan sebeplerin başlıcasına işaret edeyim:

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top miktarınca ordumuzdan mühim derecede üstündü. Temmuz'da, Yunan ordusu taarruza başladığı zaman, milli hükümetin vaziyeti ve Milli Mücadele'nin gelişmesi, bizim genel seferberlik ilanımıza ve bu suretle milletin bütün kaynak ve vasıtalarını, başka bir şey düşünmeden düşman karşısında toplamaya henüz müsait ve yeterli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şerait nüspetsizliğinin başlıca bariz sebebi budur. Bunun neticesi olarak biz, henüz tümenlerimizin bilhassa nakliye vasıtalarını tedarik ve ikmal edemediğimizden, bunların hareket kabiliyeti yoktu. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu taarruz karşısında bizim askeri olan vazifemiz, Milli Mücadele'nin başından beri takip ettiğimiz vazife idi ki, o da her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruzu mukavemet ve münasip harekât ile yaparak durdurup iptal ettirmek ve yeni orduyu vücuda getirmek için zaman kazanmak suretinde özetlenebilir. Son düşman taarruzu karşısında da bu asli vazifeyi bu gözden uzak tutmamak elzem idi. Bu fikirle 18 Temmuz 1921 günü, İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargahına giderek, vaziyeti yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiştim: "Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, ordunun tanzim toparlanması ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek uygundur. Düşman hiç durmadan takip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak; herhalde beklemediği birçok müşkilatla karşılaşacak. Buna mukabil bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha müsait şartlara sahip olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük mahzuru, Eskişehir gibi mühim mevkilerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana terk etmekten dolayı efkâr-ı umumiyede doğabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat kısa zamanda elde edebileceğimiz başarılı neticelerle, bu mahzurlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin icabını tereddütsüz tatbik edelim. Diğer çeşitli mahzurlara mukavemet ederiz."

Ordunun Başına Geçmemi Talep Edenler

Efendiler, hakikaten de tahmin ettiğim manevi mahzurlar hemen kendini gösterdi. İlk teessür Meclis'te tezahür etti. Bilhassa muhalifler bedbinâne nutuklarla feryada başladılar. "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu hakekâtın elbette bir mesulü vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elim hâlin, feci vaziyetin asıl mesulünü ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı.

Bu yönde konuşan kimselerin ima ve ifade etmek istediklerinin ben olduğuma şüphe yoktu.

Nihayet, Mersin Mebusu Selâhattin Bey kürsüden benim ismimi telaffuz ederek, "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna muarız olanlar da vardı.

Efendiler, bu görüş ayrılıklarının sebepleri üzerinde biraz izahatta bulunmak uygun olur. Bir defa, benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle beraber birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım zevat artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, vaziyetinin iadesine imkân kalmadığına, bundan dolayı da davanın, takip ettiğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeplerle duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde teşkil etmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi tasavvurlarına göre hezimete uğramış ve hezimete devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimete uğrasın! Diğer bir kısım zevat, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan emniyet ve itimatlardan dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen kumandanlığı üzerime almamı mahzurlu görenlerin fikri de şuydu:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir muharebede başarı kazanamayıp yeniden geri çekilmesi uzak bir ihtimal değildir. Bu vaziyetlerde, ben fiilen ordunun başında bulunursam, genel fikre göre son ümidin de yitirilmiş olduğu gibi bir zihniyetin doğması ihtimali vardır. Hâlbuki henüz genel vaziyet, daha son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini elzem kılacak bir mahiyette değildir. Bundan dolayı, efkâr-ı umumiyede son ümidin muhafazası için benim askeri harekâtı şahsen idare etmem zamanı gelmemiştir.

Başkumandanlığı Kabul Ediyorum

Ben, müzakere ve münakaşalarla ortaya çıkan bu kanaatleri lüzumu kadar göz önünde tutuyor ve inceliyordum. Son fikirde bulunanlar, mantığa dayanan kuvvetli sebepler ileri sürüyorlardı. Komutayı üzerime almamı samimi olarak teklif edenlerde, samimiyetsiz isteklerde bulunanların yaygaraları derin ve endişe verici tesirler yapmaya başladı. Benim fiilen komutayı üzerime almam, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak telakki edildi. Meclis'in bu telakkisi süratle Meclis dışında da yayıldı. Adeta benim sükutum ve komutayı fiilen üzerime almaya yanaşmayışım, felâketin muhakkak ve yakın olduğu fikir ve telakkisini yaygın bir hâle koydu. Bunu anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu bahsettiğim vaziyet, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda geçiyordu. Üyelerin hakkımda gösterdikleri teveccüh ve itimada teşekkür ettikten sonra, Başkanlık makamına şöyle bir takrir verdim:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'na
>
> Meclis'in pek muhterem üyelerinin genel olarak beliren arzu ve talepleri üzerine, Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üzerime almaktan doğacak faydaları azami süratle elde edebilmek, ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratle artırıp ikmal etmek, sevk ve idaresini bir kat daha kuvvetlendirmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haiz olduğu yetkileri fiilen kullanmak şartıyla üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca milli hâkimiyetin en sadık bir hizmetkârı olduğumu milletin nazarında bir defa daha teyit için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.
>
> 4 Ağustos 1921
> Türkiye Büyük Millet Meclisi
> Başkanı
> Mustafa Kemal

Başkumandanlığıma Yapılan İtirazlar

Efendiler, bu takririm, suret-i haktan görünerek tekliflerde bulunanların gizli fikirlerini çıkarmaya vesile teşkil etti. Derhal itirazlar başladı. "Bir defa, Başkumandanlık unvanını veremeyiz" dediler. "O, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyeti içindedir. Başkumandan Vekili denilmelidir."

İkinci olarak, "Meclis'in yetkilerini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi asla mevzu-u bahis olamaz" mütalaasında bulundular.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş köhne bir unvanı takınamayacağımı; ifa edeceğim vazife fiilen Başkumandanlık olduktan sonra, bu unvanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde ısrar ettim. Vaziyetin, Meclis'in takdir ve izah ettiği gibi fevkalâde olduğuna göre, benim de alacağım kararların ve tatbik edeceğim icraatın fevkalâde olması lâzım geleceğine şüphe yoktu. Tasavvur ve kararlarımı seri ve şedit bir surette fiiliyata geçirmek ve tatbik etmek zarureti vardı. İcra Vekilleri Heyeti'nden ve Meclis'ten izin istemekle doğacak gecikmelere meydan vermeye vaziyet müsait olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını ilgilendiren emir ve tebligatım için, her idari işin vekilinden veya Vekiller Heyeti'nden olur ve izin almak, benim ifa edeceğim Başkumandanlıktan beklenen faydaları temin edemezdi. Onun için kayıtsız ve şartsız emir verebilmeliydim. Bunun için de Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi benim şahsiyetime belirmeliydi. Bunu, başarı için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim.

Selahattin Bey, Hulusi Bey gibi birtakım mebuslar, Meclis'in kendi yetkisini bir başkasına vermekle işleyemez vaziyete geleceğinden, milletten aldığı vekâleti başkasına devretme hakkı bulunmadığını ve esasen orduya komuta edecek bir zata Meclis'e ait yetkilerin verilmesinin mevzu-u bahis olamayacağını, buna lüzum da olmadığını belirttiler. Meclis'in yetkisini kullanabilecek bir zat tarafından, mebusların şahsen emin olamamaları ihtimalden de bahsedenler oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiçbirini reddetmedim. Hepsini doğru bulduğumu beyan ettim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve ehemmiyetle mütalaa ve tetkik eylemesini söyledim. Yalnız, şahıslarından korkanların, telaşlarına mahal olmadığını beyan ettim. 4 Ağustos'ta mesele bir karara bağlanamadı. Müzakere, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bugün bazı mebusların tereddütlerinin iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi; Meclis'in mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette akamete uğratılması; ikincisi de üyelerden herhangi biri hakkında keyfi ve örfi muamele tatbiki...

Bu şüphe ve tereddütleri giderecek izahat ve beyanatta bulunduktan sonra, yapılacak kanunda da bu hususlarla ilgili bağlayıcı hükümler konmasının münasip olduğunu belirttim ve vermiş olduğum takriri buna göre bazı maddeler hâline getirerek bir proje şeklinde Meclis'e takdim ettim. İşte bu proje maddeleri üzerinde cereyan eden müzakereler neticesinde, 5 Ağustos 1921 tarihli bana Başkumandanlık unvanının verilmesiyle ilgili, kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

"Başkumandan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir."

Bu maddeye göre, benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu unvanın verilişinden dolayı "Meclis'in bana karşı gösterdiği itimada lâyık olduğumu az zamanda göstermeyi başaracağım" dedikten sonra, Meclis'ten bazı ricalarda bulundum. Mesela, henüz Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı vazifelerini yapmakta olan Fevzi Paşa Hazretlerinin yalnız Genelkurmay'ın işleri ile uğraşabilmesi için, Dahiliye Vekâleti'nde bulunan Refet Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne getirilmesi ve yerine diğer birinin seçilmesi...

Bilhassa Meclis'in ve Vekiller Heyeti'nin dahile ve harice karşı sakin ve çok kuvvetli vaziyet ve manzarasının korunmasının mühim olduğunu, ufak tefek sebeplerle Vekiller Heyeti'ni sarsmanın doğru olmadığını arz ettim. Kanun teklifi aynı gün oturumda okundu. Aceleyle müzakeresi icra olundu ve isimler okunarak oylandı.

Bu münasebetle yaptığım kısa bir konuşmanın bir iki cümlesini, tekrar etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. O cümleler şunlardı:

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam itimadımı heyet-i âlinize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilan ederim."

Başkumandanlığı Fiilen Üzerime Aldım

Muhterem Efendiler, Başkumandanlığı fiilen üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Genelkurmay Başkanlığı'nın ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bütün kadrosu ile Başkumandanlık karargâhını teşkil ettim. Bu iki makamın müşterek mesaisini Başkumandanlıkta uyumlu bir surette birleştirmek; bundan başka orduyu alâkadar eden ve Başkumandanlıkla hâlli icap eden diğer vekâletlere ait işleri yürütebilmek için de yanımda küçük bir büro oluşturdum.

Ankara'daki mesaim, özellikle ordunun insan ve nakliye vasıtası bakımından kuvvetini artırmak, iaşe ve elbiselerini temin ve tanzime ait tedbirler almak ve hazırlıklarla geçti.

Milli Vergiler Emri

Bu bahsettiğim hususları temin için iki gün zarfında, 7, 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, Tekâlif-i Milliye Emri (Milli Vergiler Emri) adı altında yaptığım genel tebligatların her birinin kısaca muhteviyatından bahsedeyim. Bir harbin kazanılmasında ne derece hurda şeylerin bile dikkate alınması lâzım geldiğine dair bir fikir vermiş olmak için bunları arz etmeye değer görüyorum:

"1 Numaralı" emrimle her kazada birer Tekâlif-i Milliye Encümen teşkil ettim. Bu komisyonlar mesailerinin sonucu olan malzemenin, ordunun muhtelif bölümlerine dağıtım suretini düzenledim.

"2 Numaralı" emrime göre, vatanda her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Milliye Encümen'na teslim edecekti.

"3 Numaralı" emrimle, tüccar ve halkın elinde mevcut olan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koydum.

"4 Numaralı" emrimle, mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yine yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koydum.

"5 Numaralı" emrimle, ordu ihtiyacı için alınan nakliye vasıtaları dışında, halkın elinde kalan nakliye vasıtaları ile parasız

yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere askeri ulaşım yapılmasını mecbur kıldım.

"6 Numaralı" emrimle, ordunun elbise ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el koydum.

"7 Numaralı" emrimle, halkın elinde bulunan savaşta işe yarar bütün silah ve cephanenin üç gün zarfında teslimini talep ettim.

"8 Numaralı" emirle, benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına el koydum.

"9 Numaralı" emirle demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalathanelerin iş çıkarabilme kabiliyetleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla beraber miktar ve vaziyetlerini tespit ettirdim.

"10 Numaralı" emirle, halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla beraber binek ve topçeker hayvanlarının katır ve yük hayvanlarının deve ve eşek miktarının yüzde yirmisine el koydurdum.

Efendiler, emirlerimin ve tebliğlerimin yerine getirilmesi için teşkil ettiğim İstiklâl Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

Cephe Komuta Merkezine Hareket

Ondan sonra Efendiler, 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle beraber Polatlı'ya cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize yüklenerek sol cenahımızdan kuşatacağına hüküm vermiştik. Bu hükme dayanarak, tam bir cesaretle tedbir ve tertibatı aldırdım. Olaylar hükmümüzü doğruladı. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize doğru ilerlemeye ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve bunalımlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu suretle ilerleyen düşman birliklerinin karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol cenahımız Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun bakışı batıya iken güneye döndü. Arkası Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiç beis görmedik. Müdafaa hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısım en yakın bir mesafede hemen yeniden tesis ettiriliyordu. Müdafaa hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde uzun mesafe geriye çekilmek gerektiği teorisini kırmak için memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade etmeyi ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve tesirli buldum. Dedim ki:

Hatt-ı Müdafaa Yoktur, Sath-ı Müdafaa Vardır

"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur."

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde her adımda azami fedakârlığını göstermek suretiyle, düşmanın üstün kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hâle getirdi.

Muharebe vaziyetinin bu safhasını sezer sezmez derhal bilhassa sağ cenahımızla Sakarya Nehri doğusunda düşman ordusunun sol cenahına ve daha sonra cephenin mühim yerlerinde karşı taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlup ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Nehri'nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe karar, bu günler de dahil olmak üzere, yirmi iki gün yirmi ve iki gece aralıksız devam eden çok büyük ve çok kanlı Sakarya Meydan Muharebesi, yeni Türk Devleti'nin tarihinde, dünya tarihinde ender olan büyük bir Meydan Muharebesi misali kaydetti.

Muhterem Efendiler, Başkumandanlık vazifesini fiilen üzerine aldığım zaman, Meclis'e ve millete mutlaka başaracağımız

yolundaki kesin kanaatimi arz ve ilan etmekle ve bu kanaatimi mevcudiyetimin bütün haysiyetini ortaya atarak gerçekleştirmekle, ilk manevi vazifemi yapmış olduğumu zannederim. Ondan sonra, maddi, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmaya mecbur olduğum vaziyet idi.

Bütün Türk Milletini İstiklâl Savaşı ile İlgilendirmeliydim

Malûmunuzdur ki, harp ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün mevcudiyetleriyle, bütün maddi ve manevi kuvvetleriyle, birbiriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki, bütün Türk milletini cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen alâkadar etmeliydim. Milletin bütün fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan muharip gibi kendini vazifedar hissederek bütün mevcudiyetini mücadeleye verecekti. Bütün maddi ve manevi mevcudiyetini vatan müdafaasına vermekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine kâni olmuş addedilemezler.

Gelecekteki harplerin yegâne başarı şartı da en ziyade bu arz ettiğim hususa bağlı olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askeri milletleri, bu hareket tarzını kanun hâline getirmeye başlamışlardır. Biz Başkumandan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir müdafaa-i memleket kanunu talep etmedik. Meclis'ten aldığımız yetkiye dayanarak aynı maksadı temin etmek için kanun mahiyetinde olan belirli emirlerle maksadın teminine çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de dikkatle gözden geçirerek aziz vatana taarruzu imkânsız kılan sebep ve şartları daha açık ve daha kesin bir surette tespit eder.

Meclis'te Şahsıma "Mareşal" Rütbesi ve "Gazi" Unvanının Verilmesi

Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye katılmak ve bizzat mücadeleyi idare etmekti. Bunu da gücümün yettiği ölçüde, hatta bir kaza

neticesi sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, bütün mevcudiyetimle, en iyi surette yapmaya çalıştığımı zannederim. Sakarya muharebesinin neticesine kadar askeri bir rütbem yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince "Mareşal" rütbesiyle bana "Gazi" unvanı verildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malûmdur.

***

Fransız Hükümeti ile Yapılan Görüşmeler ve Ankara Anlaşması

Efendiler, Sakarya zaferinden sonra, Batı ile olan müsbet ve neticeli temas ve münasebetimizi, Ankara Antlaşması teşkil eder. Bu anlaşma Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir. Bu konuda özet hâlinde bir fikir vermek için, kısa bir izahta bulunayım:

Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Delegeler Heyeti'nin gittiği Londra Konferansı'ndan sonra, malûmunuz olduğu üzere, İkinci İnönü zaferiyle neticelenen Yunan taarruzu bertaraf edilmişti. Bir zaman için askeri vaziyet sakinleşti. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki vaziyetimiz açıklık kazanmıştı. İtilaf Devletleri'nden de milli esaslarımıza uyacak olanlarla anlaşmanın faydalı olacağı düşünülmekteydi. Bilhassa Adana, Antep ve havalisini yabancı işgalinden kurtarmak bizce mühim görülmekteydi.

Muhtelif sebeplerden dolayı, Suriye'den başka, bu bahsettiğim vilayetlerimizi, işgal altında bulunduran Fransızların da bizimle anlaşma temayülünde oldukları anlaşılmaktaydı. Gerçi, Bekir Sami Bey'in, Mösyö Briand'la yaptığı, milli hükümetimizce kabulü mümkün olmayan anlaşma reddedilmiş idiyse de, ne Fransızlar ne de biz, husumetlerin sürdürmeye hevesli değildik. Bu sebeple taraflar birbiriyle temas aramaya başladı. Fransız Hükümeti, eski vekillerden Mösyö Franklin Bouillon'u evvela gayriresmi olarak Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Mösyö Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretlerinin de katılmasıyla, bizzat iki hafta kadar görüşmelerde bulundum.

Birbirimizi tanımakla geçen hususi bir buluşmadan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü, Ankara İstasyonu'ndaki bana ait dairede yaptığımız ilk toplantıda, görüşmelerimizin hareket

noktasını belirtmek lüzumundan bahsederek fikir alışverişine başladık. Ben, bizim için hareket noktasının Misak-ı Milli muhteviyatı olduğunu esasını belirttim.

Mösyö Franklin Bouillon, prensipler üzerinde tartışmanın müşkilatını ileri sürerek Sevres Antlaşması'nın bir emrivâki olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briand'ın yaptıkları anlaşmayı esas almanın ve bu anlaşmanın muhteviyatının Misak-ı Milli'ye muhalif olan noktaları üzerinde tartışmanın münasip olacağı görüşünü savundu. Bu teklifinde haklı olduğunu teyit için, Londra'ya giden delegelerimizin Misak-ı Milli'den bahsetmediklerini, Misak-ı Milli'nin ve Milli Mücadele'nin değil Avrupa'da, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu zikretti.

Ben verdiğim cevaplarda dedim ki, "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her bağımsız millet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevres Antlaşması, Türk milleti için o kadar meşum bir idam kararnâmesidir ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu konuşmamız esnasında dahi Sevres Antlaşması'nı telaffuz etmek istemem. Sevres Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan milletlerle itimat esasına dayanan muamelelere girişemeyiz. Bizim nazarımızda, böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden Delege Heyetimizin Başkanı eğer bundan bahsetmemişse, verdiğimiz talimat ve yetki dairesinde hareket etmemiş demektir. Hata yapmıştır. Bu hata yüzünden Avrupa ve bilhassa Fransa efkâr-ı umumiyesinde makus tesirler hâsıl olduğu görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı hatayı yapmış oluruz. Avrupa'nın Misak-ı Milli'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa Misak-ı Milli tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedir. Misak-ı Milli ve Milli Mücadele hakkında İstanbul'un haberi olmadığına dair beyanlar doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, Milli Mücadele'ye vâkıf ve onun taraftarıdır. Vâkıf olmayan ve aleyhtar görünen kişiler ve bunların yardakçıları sınırlıdır ve milletçe de malûmdur."

Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'in kendisine verilen talimat ve yetki haricinde hareket etmiş olduğu yolundaki

beyanatım üzerine, dediler ki, "Bundan bahsedebilir miyim?" Beyanatımı istediği yerlere bildirip anlatabileceğini söyledim. Mösyö Franklin Bouillon, Bekir Sami Bey'le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için mazeret ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Misak-ı Milli olduğundan ve onun sınırları haricine çıkamayacağından bahsetmediğini, eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp icabı gibi hareket olunabileceğini, fakat şimdi meselenin müşkil olduğunu tekrar etti. Efkâr-ı umumiye, bu Türkler delegeleri vasıtasıyla bundan niçin bahsetmemişler, şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar?" diyeceklerdir.

Nihayet, uzun müzakere ve münakaşalardan sonra, Mösyö Franklin Bouillon, evvela Misak-ı Milli'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere toplantının ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Milli'nin maddeleri baştan nihayete kadar birer birer okunarak müzakere ve münakaşaya devam olundu. En çok üzerinde durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılması ve tam istiklâlimizi talep eden madde üzerinde vuku buldu. Mösyö Franklin Bouillon bu meselelerin tetkik edilmeye ve üzerinde durulmaya değer olduğunu beyan etti. Ben bu noktaya cevap verdim. Söylediklerimin özeti şuydu: "Tam istiklâl, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin asıl ruhudur. Bu vazife bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu vazifesi yüklenirken, ne ölçüde başarılabileceği hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat neticesinde vardığımız kanaat ve iman, bunda başarılı olabileceğimize dairdir. Biz böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin yaptıkları hatalar yüzünden, milletimiz, lafzen var zannolunan istiklâline gerçekte sahip değildi. Şimdiye kadar Türkiye'yi medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse, hep bu hatadan ve bu hataya boyun eğmekten ileri gelmektedir. Bu hataya boyun eğmenin neticesi, mutlaka memleket ve milletin bütün haysiyetini ve bütün yaşama kabiliyetini kaybetmesine ve ondan mahrum kalmasına yol açabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya boyun eğme yüzünden bu vasıflardan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim cahil, istisnasız bütün millet fertlerimiz belki işin içindeki müşkilatı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam istiklâlimizin temini ve devam ettirilmesidir.

Tam istiklâl denildiği zaman elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vb... her alanda tam bir istiklâl ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin hakiki mânâsıyla bütün istiklâlinden mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin etmeden barış ve huzura kavuşacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen ve usulen barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz. Fakat tam istiklâlimizi temin etmeyecek olan bu gibi barışlar, uyuşma ve anlaşmalarla, milletimiz hiçbir vakit hayatına ve sükûnete kavuşamayacaktır. Belki maddi mücadelesini terk ederek, harap olmaya sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul edebilecek istidatta olsaydı, iki seneden beri mücadele etmeye hiç de lüzum yoktu. Daha Ateşkes Antlaşması'nın ertesinde sükûna geçmek mümkün olabilirdi."

Mösyö Franklin Bouillon, bu beyanatım karşısında, ciddi ve samimi olarak bazı görüşler ileri sürdü ve en nihayet bunun zaman meselesi olduğu kanaatini belirtti.

Efendiler, Mösyö Franklin Bouillon ile mühim ve ikinci derecede kalan meseleler üzerinde günlerce ve günlerce fikir alışverişinde bulunduk. Netice olarak birbirimizi fikirleriyle, hisleriyle, takındığımız tavırlarla anlamak mümkün oldu zannederim. Fakat Fransa Hükümeti'yle Türk Milli Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının tespit edilebilmesi için biraz daha zamanın geçmesi zaruri oldu. Ne bekleniyordu? İhtimal ki, Türk milli mevcudiyetinin Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olması!... Hakikaten Mösyö Franklin Bouillon'un kesin karara vararak imza ettiği Ankara Anlaşması, büyük ve kanlı Sakarya Meydan Muharebesi'nden otuz yedi gün sonra, arz etmiş olduğum gibi, 20 Ekim 1921'de doğmuş olan bir vesikadır.

Bu anlaşma ile siyasi, iktisadi, askeri vb hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin vatan topraklarımızın kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile milli davamız ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu.

Mösyö Franklin Bouillon bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk hissiyatını belirtme yolları aramıştır.

Pontus Meselesi

Muhterem Efendiler, genel konuşmamın başında bir Pontus meselesinden bahsetmiştim. Bu mesele, vesikalarıyla herkesin malûmu olmuştur. Fakat bizi de çok meşgul ettiğinden, burada münasebeti olan bazı noktalarına temas edeceğim.

1840 senesinden beri; yani üç çeyrek asırdan beri Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu'nun Karadeniz havzasında, eski Yunanlılığın ihyası için çalışan bir Rum zümresi mevcut idi. Amerika Rum göçmenlerinden Rahip Klematios adında biri, ilk Pontus toplantı yerini şimdi halkın "Manastır" dediği bir tepede İnebolu'da kurmuştu. Bu teşkilât mensupları zaman zaman münferit eşkıya çeteleri şeklinde faaliyet gösteriyorlardı. Dünya Savaşı esnasında, hariçten gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silah deposu hâlini almıştı.

Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, bütün Rumlar Yunanlılık milli davası ile her tarafta şımardığı gibi, Ethniki Hetairia (Etniki Eterya) Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon'daki Amerikan müesseseleri tarafından manen yetiştirilen ve yabancı hükümetlerin silahlarıyla maddeten takviye edilip cesaret verilen bu havalideki Rum kütlesi de bağımsız bir Pontus Hükümeti kurma emeline düştü. Bu maksatla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler; Amasya, Samsun havalisi Rum Metropoliti Yermanos'un idaresinde, muntazam bir program altında faaliyetlerine başladılar. Samsun'daki Rum komitecilerinin başkanı olan Reji Fabrikası Direktörü Tokamanidis, bir taraftan da Merkezi Anadolu ile haberleşme tesisine çabalıyordu. Bazı yabancı hükümetler, Pontus'un kurulması için yardımcı olacaklarını vaat ettiler. Samsun ve havalisindeki Rumluk nüfusunu artırmak için de, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas Ordularından alınıp Batum'da depo olunan silahlarla donatarak, sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rumu Sohum'da Haralambos isminde bir adamın başına topladılar. Batum'da toplananlar da Haralambos'un etrafında toplananlara katılmaları sağlanıyordu. Memleketimiz dahilinde, Samsun'da bazı yabancı devlet temsilcileri tarafından himaye ediliyor ve silahlandırılıyordu. Sahillerimize çıkan bu çetelerin mensupları, "muhacir iaşesi" maskesi altında, ya-

bancı hükümetleri tarafından yedirilip giydiriliyordu. Yabancıların Kızılhaç Heyetleri arasından gelen subayların da teşkilat kurmak, çetelerin askeri talim ve terbiyeleriyle iştigal etmek ve gelecekteki Pontus hükümetinin temelini kurmak ile memur oldukları anlaşılıyordu.

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da *Pontus* adıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde "Trabzon vilâyetinde Rum Cumhuriyeti'nin tesisine çalışmak maksadıyla yayımlandığı" ilan edilmişti.

Yunanistan'ın istiklâlini kazanma gününe tesadüf eden 7 Nisan 1919 günü her tarafta ve bilhassa Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un küstahça hareketleri, Rumların fikir ve emellerini aleniyet derecesine çıkardı. Bafra ve Çarşamba havalisindeki yerli Rumlar sürekli kiliselerde toplanıyor, teşkilatlanmalarını ve teçhizatlanmalarını takviye ediyorlardı. 23 Ekim 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmiş idi. Venizelos, İstanbul'un merkez olarak kabul edilme meselesinin daha sonraki bir tarihe ertelenerek, bunun yerine Pontus hükümeti kurulması düşüncesini ortaya atmış ve İstanbul Patrikhanesi'ne buna göre talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da gizli bir Yunan polis teşkilâtı kurmaya memur edilen Albay Aleksandros Zimbrakakis tarafından Pontus jandarmasını düzene sokmak üzere Eiffel Yunan torpidosu ile bir subaylar heyeti gönderilmişti. Türkiye'de bu faaliyet cereyan ederken, Batum'da da 18 Aralık 1919'da Pontus Rum Hükümeti ismiyle bir hükümet teşkil etmiş ve teşkilatlanmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları tarafından Pontus meselesi hakkında bir de kongre toplandı. Bu kongrenin raporu üyelerden biri vasıtasıyla İstanbul'da Rum Patrikliği'ne gönderildi. Pontusçular 1920 senesinin sonlarına doğru faaliyetlerini büsbütün arttırarak bayağı aleniyete çıktılar. Bizi ciddi tedbirler almaya mecbur ettiler.

Dağlarda vücuda getirilen Pontus teşkilâtı şöyleydi:

a) Birtakım çete başlarının emrinde silahlı ve muharip kuvvetler,

b) Bunların iaşelerine hizmet eden üretici Pontus halkı,

c) İdare ve zabıta heyetleri ile şehirlerden ve köylerden erzak teminine memur nakliye kolları.

Çetelerin faaliyet bölgeleri ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının kuvveti başlangıçta 6000-7000 silahlı idi. Daha sonra her taraftan katılanlarla 25.000 raddesini buldu. Bu kuvvet yeterli küçük birliklere ayrılarak muhtelif yerlerde barınıyordu. Pontus çetecilerinin icraatı İslam köylerini yakmak, Müslüman halka karşı akıl ve hayale sığmaz zulümler yapmak, cinayetler işlemek gibi hunhar bir sürünün icraatından başka bir şey değildi.

Biz Anadolu'ya çıkar çıkmaz Türk halkını dikkat ve teyakkuza davet ettik. Doğabilecek tehlikelere karşı tedbirler almaya başladık.

Merkezi Sivas'ta bulunan 3. Kolordu, bütün mesaisini muhtelif bölgelerde gözüken çeteleri takip ve tenkile verdi. Trabzon bölgesinde dolaşan Köroğlu adındaki Rum çetesiyle, Eftelidis çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu tarafından takip ve tenkil ediliyordu. Bir taraftan da Pontus eşkıyasının dönüp dolaştığı yerlerde, halk silahlandırılarak milli teşkilât vücuda getirildi.

Orta Anadolu'da Tekrar Çıkan İsyanlar

Efendiler, Sivas'ın kuzeyinde ve Yozgat'ta vukua gelip malûmunuz olan dahili isyan olaylarından başka, 1920 senesi sonlarında tekrar Anadolu ortasında, Zile cihetinde Küçük Ağa, Deli Hacı Aynacıoğulları, Erbaa yakınlarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf; ve diğer taraflarda Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat Çayözü Çerkezlerinden oluşan çeteler; ve 1921 yılı başlarında da Koçkiri aşiretinin başındakilerden Haydar Bey; İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine, Alişan ve akrabasından Naki, Alişir vesaire ile beraber isyan hareketlerine başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz bir taraftan Pontusçuları, diğer taraftan da bu âsileri takip ve tenkil ile iştigal ediyorlardı.

Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Nurettin Paşa'nın Kumandanlığa Getirilmesi

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk taarruzu manzarası karşısında birtakım boş ve makul olmayan değerlendirmeler öne sürmesi sebebiyle, kendisine vazife verilmemiş olduğundan, bizimle çalışamayacağını bir mektupla bildirerek ve izin alarak Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra,

Nurettin Paşa adına bazı kişiler gerek Fevzi Paşa Hazretlerine gerek bana, kendisine bir vazife verilirse, Nurettin Paşa'nın bunu ciddiyet ve samimiyetle ifa edeceğine dair aracılıklarda bulundu. Biz de Anadolu merkezindeki asayiş meselesini hâlle memur kuvvetlerimizi büyücek bir kumandanlık altında birleştirmekte fayda tasavvur ettiğimizden, 9 Aralık 1920'de Sivas'taki 3. Kolordu'yu kaldırarak onun vazifesini yeni teşkil ettiğimiz Merkez Ordusu'na verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı kumandan yaptık.

Nurettin Paşa merkez bölgesinde bir seneye yakın vazife yaptı. Fakat kendi yetkisi dışına çıkarak halktan bazılarının haklarına tecavüz ettiği yolundaki mebusların vuku bulan şikâyetleri ve Dahili Vekâleti'nden soru takrirleri vermeleri, Vekâlet'in de şikâyetleri haklı bulması üzerine, Meclis'in talebiyle Kasım 1921 başlarında azledildi. Meclis, Nurettin Paşa'nın mahkemeye çıkarılmasına karar verdi. Bu husus benimle Vekiller Heyeti arasında da bir anlaşmazlığın çıkmasına yol açtı. Ben, Nurettin Paşa hakkında tatbik olunması talep edilen muameleye katılmadım. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle hemfikir oldu. İkimizle Vekiller Heyeti arasında doğan anlaşmazlık Meclisce hâllolundu. Meclis'te Nurettin Paşa'yı müdafaa ettim. Ağır muameleye maruz kalmaktan kurtardım.

Nurettin Paşa'yı bundan sekiz ay kadar sonra, 1. Ordu Kumandanlığı'nda göreceğiz.

***

Muhterem Efendiler, Sakarya Muharebesi'nden sonra, Başkumandanlık ve Genelkurmay Başkanlığı vazifesini Ankara'da yürütüyordum. Ben aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştigal ediyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya zaferini unutanlar, muhalefette ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Muharebesi'nden evvel başlayıp, birbiri ardınca gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarının bu muhalif cereyanlarda teşvik edici rol oynadığı anlaşılmıştı. Bu noktayı müsaadenizle biraz izah edeyim.

Malta'dan Yeni Dönen Rauf Bey'le Kara Vasıf Bey İzlediğimiz Siyaseti Öğrenmek İstiyorlardı.

Rauf Bey 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i, 17 Kasım 1921'de, boşalan Nafia (Bayındırlık) Vekâleti'ne seçtirdik.

Rauf Bey'den sonra, Ankara'ya gelen Kara Vasıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Gurubu'nun İdare Heyeti üyeliğine seçtirdim. Bu iki zatın birinden hükümette, diğerinden grupta istifade etmeyi faydalı tasavvur etmiştim. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Vekiller Heyeti'nde bir meselenin açıklanmasını istediği haber verildi. Aynı günde, Kara Vasıf Bey'in de grup heyetinde aynı konuyu öğrenmek istediği bildirildi. Bu iki zatın aralarında evvelden kararlaştırdıkları anlaşılan mevzu-u bahis mesele şu idi:

"Takip olunan askeri siyaset nedir?" Bu sorudan nasıl bir mânâ çıkarılabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim takip etmekte olduğumuz siyasi ve askeri tutum belli olmuştu. Tam istiklâlimiz temin olununcaya kadar düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlup edeceğimize olan kesin bir imanla muharebeye devam etmek... İşte mevzu-u bahis edilen soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun muharebeye devam ile netice almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimalini hesaba katarak daha şimdiden başka tedbir ve çarelere –ki anlatmak istediklerine göre, siyasi çarelerdir– tevessül ile içinde bulunduğumuz badireye nihayet vermek münasip olmaz mı?

Elbette ne Vekiller Heyeti'nde ne de Grup İdare Heyeti'nde böyle bir meselenin müzakere ve münakaşa mevzuu edilmesine müsaade etmedim. Bunun üzerine Rauf Bey Vekâlet'ten, Kara Vasıf Bey de Grup İdare Heyeti'nden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası 13 Ocak 1921 tarihinde Meclis'te okunurken, aynı tarihli bir istifa yazısı daha okunuyordu. Bu istifa yazısı, Müdafaa-i Milliye Vekili olan Refet Paşa'nındı.

Efendiler, Refet Paşa'nın istifa sebebi hakkında birkaç kelime ile bilgilerimi arz edeyim: 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in bu gizli oturumunda şöyle bir meselenin tartışması yapılmıştı. Başkumandanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu netice çıkarmış ki, benim hem Başkumandan hem de Meclis Başkanı olmamda müşkilat varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni teşkil ederek ordunun vaziyetini tetkik etmeliymiş. Genelkurmay Başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olduğundan, Genelkurmay işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri yalnız İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'nda kalsın, Genelkurmay Başkanlığı ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti birleştirilsinmiş.

Müdafaa-i Milliye Vekili olan Refet Paşa bizzat kürsüden bu tezi müdafaa ediyordu. Bu görüşlere şu yolda cevap verdim:

Benim Ankara'dan Uzaklaşmam İsteniyordu

Başkumandanlık ve Genelkurmay Başkanlığı pek yerinde olarak Ankara'yı karargâh olarak seçmiştir. Vazifesini en iyi buradan yürütmektedir. İcabında ne vakit nereye gideceğini kendisi takdir eder. Cephede bizzat uğraşan cephe kumandanı vardır. Lüzumsuz yere benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı arzu etmekte mânâ yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Başkumandanın emri altında, Başkumandanlık Karargâhını teşkil etmektedir. Ayrı ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretlerinin Ankara'da bulundukça İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığını da ifa etmesi bugünün zaruretlerindendir. Çünkü onun yokluğunda, Refet Paşa, ona vekâleten İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı vazifesini de ifa etmişti. Muvaffak olamamıştı. Vekiller Heyeti'nde anarşi vukua geldi. Vekiller toplanmaz oldular. Fevzi Paşa Hazretlerinin dönüşü, vekillerinin şikâyeti üzerine vuku buldu. Ordu ile ilgili olarak yaptığımız işleri kontrol için Meclis'in bir encümen teşkilinde bir beis görmem. Fakat bu encümen benim başkanlığım altında olur.

Hakikaten, bu encümen dediğim tarzda teşekkül etti. Eski Harbiye Nâzırı Cemal Paşa da encümene üye olarak seçildi. Diğer hususlarda Refet Paşa ve diğerlerinin görüşleri benimsenmemişti. İşte bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.

***

İkinci Grup Kuruluyor

Efendiler, yeri düşünce arz etmiştim ki, Meclis'te teşkil ettiğimiz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi gitmesini ve Vekiller Heyeti çalışmalarının aksamadan yol almasını temin etmek bakımından sonuna kadar yardımcı oldu. Fakat bir taraftan da muhalif his ve fikirde bulunanlar, her gün biraz daha taraftar buldukça, grubun çalışmasını güçleştirmeye başladılar. Muhalefet fikrinin esas kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu nizamnâmesinin esas maddesindeki ikinci noktaydı. Yani hükümet teşkilatının Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fıkrası, his ve fikirlerde tam bir uyuşma sağlanmasına daimi bir mâni olarak kaldı. Bu sebepten grup dahilinde de fikir ayrılıkları ve disiplinsizlik baş gösterdi. Birtakım kimseler gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar hariçte bulunanlarla birleşerek grubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan tedbirler buna mâni oldu. Nihayet İkinci Grup adıyla yeni bir grup teşekkül etti. Bu grubu teşekkül edenler, memleketteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden ayrılmadıklarını, onun kongrelerde tespit edilen gayelerinin takipçisi bulunduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Grubun görünüşte ön ayak olanları, Salâhattin ve Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci derecede faaliyet gösteren ve kışkırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu.

Bu grubun faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun Mebusu Emin Bey, son zamanlarda bir vesileyle Ankara'ya gelmişti. Bütün hakikati anlamış; kışkırtıcı ve fesatçıları lanetliyordu. Bu zat bana şunu hikâye etti: Rauf Bey, İkinci Grubu müfritçe harekete sevk ve teşvik ediyormuş... Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki: "Bizi sevk ettiğiniz bu iş sehpaya kadar gider... O zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu cevabı vermiş: "Beraber bulunmazsam namerdim..."

Efendiler, malûm-u âliniz, o zaman mevcut olan kanuna göre, Vekâletler için ben Meclis'e aday gösterirdim. Mebuslarını gösterdiğim adaya müsbet veya menfi oy verirler veya çekimser kalırlardı. İkinci Grup benim adaylarımı dikkate almadan, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vermek suretiyle hükümet teşekkülüne mâni olmaya başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlardı ki, Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği hâlde ordu ne için taarruz etmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın! Bu cereyana mukavemet ettik. Maksadımız tamamen hazırlığımızı ikmal ederek genel ve netice verecek bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini benimseyemezdik; bunda bir fayda yoktu.

Muhaliflerde hâsıl olan kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyetini kazanamayacağı noktasında toplandı. Bunun üzerine,

ordunun taarruza geçirilmesi yolundaki hücumlarını durdurdular. Hücum sistemini değiştirerek başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa dediler ki, bizim asıl hasmımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen mağlup etsek de, bununla bizim davamız son bulmaz. İtilaf Devletleri'ni, bilhassa İngilizleri fiilen mağlup etmek icap eder. Bunun için Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek lâzımdır. Muharebe ile davamızın halledilmesi görüşü takip olunuyorsa yapılacak iş budur...

Ordu Saflarına Kadar Fesat

Efendiler, bu derece mânâ ve mantıktan uzak olan fikirlere iltifat etmedik. Onun üzerine muhaliflerin elebaşları yeni bir propaganda çıkardılar: Nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sevk ediyor? Meçhullere?... Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara çevrelerinden ordu saflarına kadar yaydırıldı. Orduya her vasıta ile bu fesat dolu telkinler yapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey sık sık gizlice diyordu ki, "Hiç olmazsa hakiki vaziyeti bana söyle, ordu ne hâldedir? Hakikaten taarruz edemeyecek mi?"

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere, Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Meclis'te, gizli oturumda bazı izahatta ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi.

Ordumuzun Kararı Taarruzdur

Ordumuzun kararı taarruzdur. Ama bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen ikmale biraz daha zaman lâzımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır. Bekleyişimizi, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veyahut bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz suretinde anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Bundan sonra şu değerlendirmelerde bulundum: Osmanlılar, yapacakları askeri harekâtın genişliği ölçüsünde hazırlıklı ve tedbirli davranmadıkları ve daha çok his ve hırslarının tesiri altında hareket ettikleri için, Viyana'ya kadar gittikleri hâlde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondan sonra Budapeşte'de de duramadılar. Geri çekildiler. Belgrad'da da mağlup olup geri çekilmeye mecbur edildiler. Balkanlar'ı terk ettiler, Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırslarımızdan, hislerimizden feragat ederek dikkatli olalım. Kurtuluş için... İstiklâl için, evvel ve ahir düşmanla bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlup etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere ehemmiyet ve itimat atfolunmamalıdır. Osmanlı idare tarzı ve siyasetinin yarattığı bu türlü zihniyetler reddedilmelidir. Ordu ile, muharebe ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki harici kaynaklı nasihatlere uymakla, bir vatan, bir millet istiklâli kurtulamaz. Tarih böyle bir hadise kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin çok acı neticelerle karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye işte bu yoldaki yanlış fikirlere, yanlış zihniyetlere sahip olanlar yüzünden her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş yalnız maddi alanda olsaydı hiçbir ehemmiyeti yoktu. Ne yazık ki, çöküş ahlâk ve maneviyata kadar yayılmış görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti dağılıp yok olmanın uçurumuna sevk eden başlıca sebep bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Meclis'te bu arz ettiğim dönemde en çok olumsuz ve karamsar rol oynayanlar, vaktiyle Türk milletinin kendi kendine istiklâlini temin edemeyeceği kanaatini ileri sürmüş olan kimselerdi. Şunun bunun mandasını talep ısrarında bulunanlar idi. Onun için görüşlerime şu yolda devam ettim. Dedim ki, "Efendiler, maddi ve bilhassa manevi çöküş korku ile, acz ile başlar...

Aciz ve korkak insanlar herhangi bir felâket karşısında milletin de atalete düşmesine ve çekingen bir hâle gelmesine yol açarlar. Acz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz,

kayıtsız ve şartsız olarak mevcudiyetimizi bir yabancıya teslim edelim. Balkan Savaşı'ndan sonra milletin ve bilhassa ordunun başında bulunanlar da başka tarzda, fakat aynı zihniyeti takip etmişlerdir.

Türkiye'yi böyle yanlış yollarda çökme ve izmihlal vadisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için keşfolunmuş bir hakikat vardır. Ona tâbi olacağız. O hakikat şudur: *Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir imanla donatmak... Bütün millete taptaze bir maneviyat vermek...*

Hazırlanmış Olması Gereken Üç Vasıta

Şimdi Efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararımızı tatbike başlamadan evvel, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim: Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi, en mühimi ve asıl olanı doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin hayat ve istiklâli için kalbinde... vicdanında belirmiş, gelişmiş olan arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet, içindeki bu arzuyu ne kadar kuvvetli bir surette ortaya koyarsa, bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı için, o kadar kuvvetli bir vasıtaya sahip olduğumuza kâni olurum. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in milli arzuyu ortaya koymakta ve bunun icap ettirdiklerine inanarak tatbik etmekte göstereceği azim ve yiğitliktir. Meclis ne kadar çok bir dayanışma ve birlik içinde milli arzuyu tecelli ettirebilirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli bir üstünlük vasıtasına sahip oluruz.

Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuzdur.

Efendiler, dedim; bu üç tür vasıta veya kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler iki mahiyette tasavvur olunabilir. Kolay anlaşılmak için şöyle diyeyim: Dahili ve zahiri cephe... Asıl olan dahili cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Zahiri cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, mağlup olabilir. Fakat bu hâl hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez. Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren dahi cephenin

çöküşüdür. Bu hakikate bizden çok ziyade vâkıf olan düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarılı da olmuşlardır. Hakikaten "kaleyi içinden almak", dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksatla, şahıslarımıza kadar temasa gelebilen fesat mikroplarının ve işbirlikçilerin mevcudiyetini iddia etmek yerindedir.

Meclis'in zihniyeti, çalışmaları ve vaziyeti düşmana ümit verici olmadıkça dahili ve harici cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis'te bir veya birkaç üyenin bedbinlik telkin eden sözlerinden bile, aleyhimizde istifade çareleri aranmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Hariciye Vekâleti'nin dosyaları buna dair vesikalarla doludur. Katiyetle arz ederim ki, istemeyerek olsa dahi, düşmanlara ümit verecek en ufak belirtilerden kaçınılmadıkça milli davanın hâlli gecikmeye kalır.

Efendiler, bu değerlendirmelerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda, ordunun hissiyat ve fikriyatı üzerinde ümitsizlik yaratacak açık münakaşalardan vazgeçilmesini Meclis'ten bilhassa rica ettim. Bu beyanatımdan sonra, muhaliflerin de sözlerini dinledim. Muhaliflerden biri, değerlendirme ve ricalarımı, emir veriyorum suretinde yorumladı. Diğer biri, Meclis'in hissiyatındaki temizlikten şüphe ettiğimi ileri sürdü. Bir başkası, tatbik imkânı olmayan bir şey yapılamaz; orduyu bozguna uğratırsın efendim, dedi.

Doğu Cephesi Kumandanının Bir Görüşü

Muhterem Efendiler, heyet-i âliyyenizi muhaliflerin sözleriyle işgal etmek istemem. Çünkü bu sözler birkaç kişinin şaşkın ve cahil kafalarının akislerinden başka bir şey değildi. Genel Kurul, arz ettiğim görüşleri anlayışla karşılamıştı. Yalnız, Doğu Cephesi Kumandanı'nın bir görüşüne, beş on günden beri vermeye muvafık olamadığım cevabı, cepheye gitmeden evvel, bugün, yani 4 Mart 1922'de yazmıştım. Onu arz edeceğim. Cevabın anlaşılması için, müsaade buyurursanız, evvela gelen mütalaayı okuyalım:

Zata mahsustur

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

İdare işlerimizin yürütülmesi hakkındaki tartışmalar bize henüz ulaşmaktadır. Barış hâlinin teessüsünden sonraki seçimlerde birçok kıymetli kimseler yerine birtakım muha-

fazakârların toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim bulurum. Milli Meclis, kıymetli şahsiyetlerden kurulmazsa, iki büyük mahzur memleketi bugünkü perişanlığından kurtaramayacaktır. Birincisi, yenilik fikri olmayacak. İkincisi, en mühim tasarılar herhangi bir hisse kapılarak değerlendirmeye dahi lüzum görmeden reddediverilecektir. Böyle bir meclise karşı, üyelerini büyük uzmanların oluşturduğu ikinci bir meclisin bulunmasını faydalı görüyorum. Bu ikinci meclis, Milli Meclis'e yön vereceği ve onu ileriye götüreceği gibi, memleketin hayatı ile ilgili kararlar, Millet Meclisi'nde heyecanla red veya kabul edilse bile, bu meclisin ikaz ve yol göstermesiyle kararın değiştirilmesi ve zararın def'i mümkün olur. Bu meclise Âyan diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için Büyük Uzmanlar Meclisi denebilir veya daha münasip bir isim verilebilir. Üyelerini birtakım kayıt ve şartlar altında, tıpkı mebuslar seçiminde olduğu gibi, millet seçebilir. Herhangi bir mesleğin en üstün tahsilini görmek ve Türkiye Hükümeti'nin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatıyla tespit edilebilir. Meselenin teferruatının tespiti, mevcut hükümet şekillerinin de tetkikiyle her türlü mahzurdan uzak olarak ortaya konabilir. Büyük Uzmanlar Meclisi kabul olunursa, her vekâletin şurası da bunlardan ayrılır. Mesela askeri şurası, nafia şurası vs gibi, iki meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi esas kabul edilecek olan herhangi bir programıza sadık kalmak ve bu programın tatbik tarzında amaçlanan hedef ve gayeden ayrılmamak için bu şuraların oluşturulmasını pek lüzumlu addediyorum. Aksi hâlde, vekâletlerde şahıslar değiştikçe, program ve bunu yürütecek kimseler de az çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey, uzmanlarca kabul edilmezse tenkite yol açar. Millet buna lâzımı gibi sarılmalı. Millet Meclisi, millet adına bir şeyi red veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, uzmanlık sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra kabul edilecek şey de başka olur. Tabii şartlara dönülmesinden sonraki vaziyetlerle ilgili endişe ve görüşlerimi arz eyliyorum. Yüksek düşüncelerinizin bildirilmesini istirham ederim.

18/19.2.1922 numarasızdır

Kâzım Karabekir
Doğu Cephesi Kumandanı

Mahsustur

04.03.1922

Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

İlgi: 18/19.2.1922 tarihli sayısız şifre.

Memleketin genel idaresini eline almış yegâne yüce kuvvet olan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların, uzmanlardan heyeti başka bir meclis tarafından incelenmemesinden doğacak mahzurlar hakkındaki yüksek görüşünüz esas itibarıyla pek yerindedir.

Fakat adı ve unvanı Âyan olmasa bile, milletin bütün hak ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin esas kararlarını diğer bir heyetin kararlarıyla bağlamak, genel idarede takip eylediğimiz esasların ruhuyla bağdaşamayacaktır. Yüksek düşüncelerinize göre, bu Uzmanlar Meclisi de mebuslar gibi milletçe seçilirse, o zaman, aynı kaynaktan aynı yetkiyi almış iki büyük kuvvet, milletin genel idaresinde söz sahibi olacak olması, hukuk bakımından olduğu kadar, tatbikat bakımından da karışıklığa yol açan bir ikilik yaratacaktır. Ve bu vaziyetin doğuracağı dengesizliği gidermek için milletin hayat ve hakları üzerinde tesirli üçüncü bir kuvvetin mevcudiyetini kabul etmek icap edecektir.

Aciz fikrime göre, tasavvur buyurulan mahzurları giderecek yegâne çare, Millet Meclisi'nin liyakat ve ihtisas sahiplerinden seçilmesini temin etmek; Meclis'in iç teşkilâtında, encümenler seçiminde, Vekiller Heyeti'nin seçilmesinde ilim ve ihtisasa ehemmiyet vermek hususlarından ibarettir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerin neticelerinden doğmuş bulunan ve milletlerin idaresinde en doğru bir yol olduğu gibi, temel haklar bakımından da en makbul bir şekli içeren mevcut idaremizin, teyit ve takviyesiyle seçim hususunda da müteyakkız bulunulması sayesinde bugün için olduğu gibi, gelecekteki gelişmeler için de başarılı bir idare makinesi kurulmuş olacağını arz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Başkanı

Mustafa Kemal

Muhtelif Devletlerle Yapılan Temaslar

Muhterem Efendiler, 1921 senesi zarfında muhtelif devletlerle resmi ve hususi birtakım temaslar vuku buluyordu. Türk-Rus temas ve münasebetleri müsbet bir yönde gelişiyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de temaslar

olmuştur. 1921 yılı Haziran'ında yanlış anlaşılmaya yol açmış bulunan bir meseleyi zikredeceğim. 13 Haziran 1921'de İtilaf Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington'un yakınlarından olduğunu ifade eden Binbaşı Henry ve Sturton adlarındaki iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harrington tarafından şunu tebliğ ettiler: Ben bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'da Harrington'un Boğaziçi'ndeki yalısına gideyim. Orada General ile barış esasları üzerinde anlaşayım. İngiltere'nin tam istiklâlimizi kabul ettiğini, Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve daha başka meseleler üzerinde de tartışmanın mümkün olduğunu söylemişler. Bu subaylara verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harrington'un İnebolu'ya gelip, o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin münasip olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da İstanbul'da Hamit Bey'den geldi. Bu telgrafın meali şöyleydi, "Burada resmi vazifesi olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'daki en büyük makamı adına bugün bendenize müracaatla seri bir barış anlaşması için müzakereye hazır bulunduklarını, Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle hemen münasebet kurmak arzu ettiklerini ve acele cevap beklediklerini size arz etmek üzere aracı olmamı rica etti."

Hamit Bey'e verilen cevapta, müzakerelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harrington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektup şuydu:

> Kumandan Henry vasıtasıyla aldığım habere göre, zat-ı âlileri, bana bir askerin bir askerle görüşmesi şeklinde bazı düşünceler bildirmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde, zat-ı âlilerince uygun görülecek bir günde İnebolu'da veya İzmit'te zat-ı âlileriyle buluşmak üzere Ajax zırhlısıyla gelmeme Britanya Hükümetince izin verilmiştir. Vaziyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde, son derece açık ve serbest bir surette fikir teatisine hazırım. Düşüncelerinizi dinlemeye ve bunları İngiliz Hükümeti'ne bildirmeye vazifeliyim. İngiliz Hükümeti adına ne müzakere yapmak ne de konuşmak için herhangi bir resmi yetkim vardır. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması lâzımdır. Zırhlıda, zat-ı âlileri kendilerine lâyık bir surette kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar

tam bir hürriyet içinde bulunacaklardır. Bu suretkabul edildiği takdirde, size uygun düşen tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim.

Bu mektupta yazılanlara göre, General Harrington ile temas arayan ve görüşmek arzusunu açıklayan ben olduğum anlaşılıyor. Hâlbuki hakikat böyle değildir. Onun için General Harrington'a şu cevabı verdim:

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektup tercümesini bugün Ankara'ya bildirdiler. Aramızda vâki olacak görüşmelerin bir yanlış anlama üzerine kurulmaması için aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmeye mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Henry ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek zat-ı âlilerinin, Binbaşı Henry tarafından Refet Paşa'ya teklif edilmiş olan esaslar üzerinde benimle görüşmek arzu ettiğinizi bildirmişlerdir. Nitekim bu noktalar Binbaşı Henry tarafından size hitaben yazılıp bir sureti, tarafınızdan imzalanmış olarak bize bırakılmış olan mektupta bildirilmiştir. Aramızda başlayan doğrudan doğruya haberleşmenin başlangıcı bundan ibarettir. Milli taleplerimiz zat-ı âlilerince malûmdur. Milli topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması, milli sınırlarımız dahilinde siyasi, mali, iktisadi, askeri, adli ve kültürel alanlarda tam istiklâl esası kabul edildiği takdirde, müzakerelere girmeye hazır olduğumuzu beyan ederim. Binbaşı Henry tarafından size izah edilen sebepler dolayısıyla, müzakerelerin, zat-ı âlilerine çok iyi karşılamada bulunacak olan İnebolu kasabasında ve karada yapılması tarafımızdan uygun görülmüştür. Bu noktalarda aramızda fikir mutabakatı olup olmadığını belirtecek cevabınızı bekliyorum. Yüksek maksadınız, sadece vaziyet hakkında fikir teatisi ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini memur edebiliriz.

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Fakat Temmuz'un yedinci günü İstanbul'da Hamit Bey'i gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö Rattigan, bir tacir sıfatıyla Anadolu'ya gelen Binbaşı Henry'ye, General Harrington'un oradaki İngiliz esirlerinin mevki ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını, ve mümkünse, milli orduların İstanbul'a doğru harekâta devam edip etmeyeceklerini Mustafa Kemal Paşa'dan sormasını tembih eylediği cihetle, Binbaşı Henry'nin bundan başka faaliyetlere girişmek için bir yetkisinin olmadığı bildirilmiş.

Efendiler, 1922 senesi Ağustos'una kadar da Batı devletleriyle müsbet mânâda ciddi münasebetler vuku bulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silah kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve milli kudreti fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın doğru olmadığı yolundaki kanaatimiz kati ve daimi idi. En doğru kanaatin bu olduğunu, bu olacağını tabii olarak kabul etmek uygundur. Hakikaten bugünün hayat şartları içinde bir tek fert için olduğu gibi, bir millet için de kudret ve kabiliyetini fiili eserlerle gösterip ispatlamadıkça kendisine itibar ve ehemmiyet gösterilmesini beklemek beyhudedir. Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz. İnsanlık, *adalet ve mürüvvet* icaplarını, bütün bu vasıflara sahip olduğunu gösterenler talep edebilir.

Dünya Karşısında Vereceğimiz İmtihana Hazırlanırken

Efendiler, cihan imtihan meydanıdır. Türk milleti bunca asırlardan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunduruluyordu. İmtihanda başarılı olmadan bize karşı lütufkârca davranılmasını beklemek doğru olabilir miydi?

Biz büyük bir ciddiyetle cihan önünde vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir taraftan yabancı gözlemcilerin de vaziyetlerini ve bizim için neler duyup düşündüklerini gözden uzak tutmamayı her zaman faydalı buluyorduk. Bu maksatladır ki, malûmunuz olduğu üzere, evvela Hariciye Vekili bulunan Yusuf Kemal Bey'i ve daha sonra da Dahiliye Vekili olan Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e, İstanbul'a ait bazı hususi vazifeler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve eğer hakiki bir arzu ve talep olursa Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Büyük Millet Meclisi'ni tanıması, İzzet Paşa ve arkadaşlarının bizim tespit ettiğimiz hedefe doğru yürümesi lüzumunu teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da, aldığı talimat dairesinde hareket etti. Fakat ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a bir müracaatçı suretinde götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüslerini karıştırmak ve güçleştirmek üzere İzzet Paşa'yı Yunan işgali

altında bulunan yerlerden geçirerek, Yusuf Kemal Bey'den evvel Paris'e ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı görüşmelerden bir netice çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilaf Devletleri'nin Hariciye Nâzırları yakın bir zamanda toplanacaklar ve bize barış tekliflerinde bulunacaklarmış. Anadolu'nun tahliyesi esas itibarıyla kabul edilmiş ise de, konferans müzakereleri esnasında muharebe başlarsa, barış teşebbüslerinin neticesiz kalacağı cihetle Yunanlılarla bir ateşkes antlaşması yapmamız lâzım imiş. Bu hususu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Curzon'a Yusuf Kemal Bey'e; konferansın, evvela Anadolu'nun tahliyesine karar verip, taraflara tebliğ etmesinin ateşkes atnlaşmasından daha kuvvetli olacağını söylemiş. Lord Curzon ateşkes üzerinde ısrar etmiş ve bunun Hükümetimize bildirilerek, alınacak cevabın kendisine verilmesini bildirmiş.

22 Mart 1922 Tarihli Ateşkes Antlaşması Teklifi

Yusuf Kemal Bey henüz Türkiye'ye dönmeden, İtilaf Devletleri Hariciye Nâzırları Konferansı, 22 Mart 1922 tarihinde Türkiye ve Yunan hükümetlerine ateşkes antlaşması teklifinde bulundu.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes Antlaşması teklifinden Hariciye Vekâleti Vekili Celal Bey tarafından haberdar edildim. Bu teklifin ana hatları şunlardı: Her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, asker bulunmayan bir saha teşkil edilecek... Birlikler, insan ve mühimmat itibarıyla takviye edilmeyecek... Birliklerin vaziyette değişiklik yapılmayacak... Bir yerden bir yere malzeme de nakledilmeyecek. Ordumuz ve askeri vaziyetimiz, İtilaf Devletleri'nin askeri komisyonlarına, denetleme ve teftişine arz edilecek... Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edeceğiz... Çarpışmalar üç ay müddetle durdurulacak ve bu vaziyet, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık müddetle kendiliğinden yenilenecek, taraflardan biri tekrar harekete geçmek, savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün evvel karşı tarafa ve İtilaf Devletleri temsilcilerine vaziyeti ihbar edecek.

Efendiler, Yunanlılar bu teklifi derhal kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve manen mağlup olmuştu. Bu

ordunun yeniden geniş çapta bir taarruza geçerek, bir daha şansını denemeye kalkışması müşkildi. Bunu, bu hakikati anlamak, elbette herkesçe mümkün olmuştu. Yunan ordusunu yeniden kesin netice verecek bir harekâta sevk etmek mümkün olmayınca, bizim de bir seneye yakın bir zamandan beri hazırlıklarıyla meşgul olduğumuz ordumuzu atalete sevk etmek, Milli Hükümete ümitler vererek bekleyiş içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında Milli Hükümeti ve ordumuzu gevşetmek cidden mühim bir tedbirdi. Bu bakımdan, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu tahliye ve Yakın Doğu Meselesini hâl maksadına dayandığını ifade ettikleri bu ateşkes şartlarını ciddiyetle tetkik ettik.

Evvela, Ankara'da bulunan Vekiller Heyeti ile makine başında telgraf görüşmesi ve fikir alışverişi yaptık. İstanbul'daki memurumuz vasıtasıyla, Hariciye Vekâleti'nden İtilaf Devletleri temsilcilerine verilmesini münasip bulduğumuz ilk cevap şuydu:

> Ateşkes antlaşması teklifinin yapıldığı notayı 23/24 Mart 1922 tarihli telgrafınıza ek olarak bugün 24 Mart 1922 günü saat ....'te aldım. Bu nota metni, ordunun vaziyetine dair olduğundan, Vekiller Heyetince ve icap ederse Meclisce müzakereye konmadan evvel, değerlendirmesini bildirmesi için, cephede bulunan Başkumandan'a yazdım. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin vereceği cevabı, temsilcilerin arzuları üzere mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda tebliğ edeceğimi kendilerine bildiriniz, efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Vekiller Heyeti Başkanlığı'na şu düşüncemi bildirdim:

> Esas itibariyla, İtilaf Devletleri Hariciye Nâzırlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes teklifine karşı, red ile mukabele etmek veya herhangi bir şekil ve surette bu teklife yanaşılmıyor ve itimat edilmiyor hissini verecek tarzda mukabelede bulunmak doğru değildir. Bilakis, ateşkes teklifini iyi karşılamak lâzımdır. Bundan dolayı vereceğimiz cevap menfi değil, müsbet olacaktır. İtilaf Devletleri'nde iyi niyet yoksa kötü muamele onlardan ortaya çıkmalıdır. Biz, yalnız onların teklif ettiği şartları kabul edemeyeceğimizden, karşı şartlar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflar da notadan bahsederek şu haberleri yayınlıyorlardı:

> ...Yakın Doğu'da barışı yeniden kurmak ve yeniden can ve mal kaybına yol açmadan, Küçük Asya'yı tahliyesi gayesini güttüğü zannedilen bu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince olumlu karşılandığı ve İtilaf Devletleri'nin iyi niyet ve tarafsızlığına emniyet ederek Hükümetçe müsbet cevap verilmesinin, kuvvetle ümit edildiği Hükümet çevrelerince ifade edilmektedir. Zikredilen teklifin makul, tatbike müsait şartları içermesini ve barışın bir an evvel yapılmasını temin edecek surette kısa süreli olmasını temenni ederiz.

Vekiller Heyeti'nin, verilecek cevabın Avrupa'da bulunan Hariciye Vekilimizin dönüşüne bırakılması yolundaki düşüncesine verdiğim cevapta da, beklemeye lüzum olmadığını bildirmekle beraber cevap hakkındaki genel kararımı da şu suretle özetledim:

> Ateşkes antlaşması teklifini prensip olarak kabul ediyoruz. Fakat, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmayacağız. Bu teklifi, Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle beraber, uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir şartlar ileri süreceğiz. Ateşkes antlaşmasıyla beraber, boşaltma işinin başlaması, en mühim şartımız olacaktır.

Mart'ın 24. günü makine başında, ben notaya verilecek olan cevabı Vekiller Heyeti'ne bildirdim. Vekiller Heyeti de Ankara'da hazırladıkları bir cevap suretini bana bildirmişti. İki cevap suretleri arasında bazı farklar görüldü. Nihayet, 24/25 Mart gecesi Vekiller Heyeti ile Sivrihisar'da birleşerek, verilecek cevabi notayı son bir müzakereyle tespit etmeye karar verdik.

Efendiler, İstanbul'daki hususi memurumuzun Hariciye Vekâleti'ne çektiği 25 Mart tarihli şifreli telgrafına göre, bu memurumuz Tevfik Paşa ile görüşmüş... Tevfik Paşa, temsilcilerin, Padişah'ın Hükümeti'ne de verdikleri aynı notayı Ankara'ya tebliğ ederek, alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Memurumuz, Tevfik Paşa'ya söz hakkının yalnız ateşkes antlaşması teklifi üzerinde mi, yoksa bütün işlerde mi Ankara'ya ait olduğunu sormuş. Tevfik Paşa bu so-

ruya cevap vermemiş. Memurumuzun, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sorusuna, Tevfik Paşa, şu cevabı vermiş: İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve her hâlde ifrada varılmamasını bildiriyor.

Ateşkes Antlaşması Teklifine Cevap Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi

Efendiler, Sivrihisar'da ateşkes antlaşması teklifine ait olan notaya verilecek cevabını kararlaştırıldıktan sonra, Vekiller Heyeti Ankara'ya döndü. Fakat bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Hariciye Nâzırları Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilaf Devletleri'nin barış esasları hakkındaki tekliflerini ihtiva ediyordu. Bu tekliflerin ana hatları şunlardı:

"Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının müdafaasına ve bu maksatla konulacak kuralların tatbikine Cemiyet-i Akvâm'ın da iştirak ettirilmesi; Doğu'da bir Ermeni yurdunun teşkili ve bu işe de keza Cemiyet-i Akvâm'ın iştirak ettirilmesi;

Boğazlar'ın serbestliğini temin için Gelibolu Yarımadası'nda ve Boğazlar'ın havalisinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması;

Trakya sınırının Tekirdağ'ı bize, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak surette tespiti;

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin idaresine adaletli bir surette iştirak edebilmek imkânını vermek maksadıyla münasip bir usulün kararlaştırılması;

Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilaflarca boşaltılması;

Sevres Projesi ile elli bin kişi olarak tespit edilen Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevres Projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevres Projesindeki mali komisyonun kaldırılmasıyla beraber İtilaf Devletleri'nin iktisadi menfaatlerinin gözetilmesi, duyun-u umumiyenin ve bize yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin temini için, Türk hâkimiyetiyle bağdaşabilecek bir usulün tayini;

Adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere birer encümenin kurulması."

Efendiler, İtilaf Devletleri'nin ateşkes antlaşması teklifine ait olan ilk notaların muhteviyatı iyice tetkik edildikten, ve ikinci ayrıntılı notalarının ihtiva ettiği şartlar da görüldükten sonra, İstanbul Hükümeti ile beraber olarak aleyhimizde, imha edici teşebbüsler ve çalışmalarda bulunulacak yeni bir safha açtıklarına hükmetmek pek tabii idi. Buna karşı vaziyetin gayet ciddi olduğunu düşünerek esaslı ve büyük bir mücadeleye hazırlanmak lâzım geliyordu.

Evvela, bize teklif olunan şartların mahiyetini, millete ve dünya efkâr-ı umumiyesine açıklamak münasip idi. Bu konudaki düşüncelerimi Vekiller Heyeti'ne bildirdim.

Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın esas noktalarını hatırlatayım:

Ateşkes antlaşmasını esas itibarıyla kabul ettik. Fakat temel şart olarak ateşkes antlaşmasıyla beraber Anadolu'nun tahliye olunması işine hemen başlanmasını da elzem addettik. Ateşkes müddetinin, Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik ve tahliyenin son bulmasıyla barışla ilgili ön görüşmeler neticelenmemiş olursa, ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Tahliye işinin nasıl yapılacağı konusundaki teklifimiz de şuydu:

Ateşkes antlaşmasının yürürlüğe girmesinden itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar ana hattı ve anlaşma süresi olan dört ay zarfında İzmir de dahil olmak üzere, işgal altındaki bütün topraklarımız tahliye edilecektir.

Ateşkes antlaşması hakkındaki tekliflerimiz İtilaf Devletlerince kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini tetkik için, üç hafta zarfında delegelerimizi kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Elbette menfi idi. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın nihayetinde, ateşkes meselesinde mutabakat hâsıl olmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettik. Bu yazışmalar da neticesiz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferansın toplanması birçok defa mevzu-u bahis oldu. Fakat nihai zaferimizin kazanıldığı ana kadar, bunların hiçbiri gerçekleşmedi.

Başkumandanlık Kanunu'nun Tarihçesi

Muhterem Efendiler, bizim Başkumandanlığımıza ait 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır. Arzu buyurursanız, bu konuda heyet-i âliyyenizi biraz aydınlatayım.

Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Ekim 1921'de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin türlü türlü tenkit ve hücumlarına uğradı. Bilhassa, üçüncü defa uzatılışı oldukça mühimce bir vaka hâlinde oldu.

6 Mayıs 1922 gününden evvelki günlerde, zamanı geldiği için, kanunun süresinin uzatılması, Meclis'te mevzu-u bahis edilmiş; ben rahatsızlığım münasebetiyle Meclis'te bulunamamıştım. 5 Mayıs akşamı ikametgâhıma gelen Heyet-i Vekile vaziyeti şöyle izah etti: Meclis'te muhalifler, benim Başkumandanlıkta kalmamı istemiyorlar. Birçok münakaşalı müzakerelerden sonra, mesele oya konmuş fakat çoğunluk sağlanamamış; yani Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması kabul edilmemiş, Heyet-i Vekile, bilhassa askeri vaziyeti yakından takip eden makamlar olan Genelkurmay Başkanı ve Müdafaa-i Milliye Vekili pek fevkalâde üzülmüşler. Meclis'in gösterdiği halet-i ruhiye karşısında kendilerinin de vazifeye devamlarında bir fayda olmayacağını ileri sürerek, istifaya kalkıştılar.

Memleketin Âli Menfaatleri İçin Başkumandanlık Vazifesine Devam Kararı Verdim

Ordu, Meclis'in oyunu belli ettiği dakikadan itibaren kumandansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Vekiller Heyeti de istifa ettiği takdirde, memleketin genel idaresinde, üzerinde durup düşünülmeye değer ağır bir buhranın doğması kaçınılmazdı. Onun için gerek Genelkurmay Başkanı'na ve gerek Vekiller Heyeti'ne yirmi dört saat daha sabretmelerini rica ettim. Memleketin ve milli gayenin âli menfaatleri adına, ben de Başkumandanlık vazifesini yürütmeye devam kararını verdim ve bunu Vekiller Heyeti'ne de bildirdim.

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de yapılan bir gizli oturumda Meclis'e izahat vereceğimi bildirdim. İzahattan evvel, Başkumandanlık aleyhinde söz söylemiş olan kimselerin düşüncelerini Meclis kayıtlarını getirerek, birer birer tetkik etmiş bulunuyordum.

Efendiler, heyetinizi fazla yormamak için arz ettiğim gizli oturumdaki konuşmamı özetlemekle yetineceğim:

"Efendiler, dedim; Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde, başlangıçta olduğu gibi bugün de kanunun lüzumsuzluğundan veyahut değiştirilmesi gereğinden bahseden ve Başkumandanlığın mevcudiyetinden şikâyetçi olan kimseler vardır. Bu şikâyetçilerin hep aynı kimseler olduğu görülmektedir. Ben lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraftarı değilim. Herhangi bir makama sınırsız salahiyet bahşedilmesini temin edecek kanunların da taraftarı değilim. Fakat Başkumandanlık makamının ve bu makama salahiyet bahşeden kanunun lüzumlu olup olmadığına karar verebilmek için, genel vaziyetin, askeri vaziyetin lâyıkıyla gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi icap eder. Bu noktaya dair kanaatimi arz etmeden evvel, Başkumandanlığın ve kanunun lüzumsuzluğu hakkında söz söylemiş olan kimselerin, bazı ifadelerini hep beraber gözden geçirelim.

Mesela Salih Efendi (Erzurum Mebusu), benim Meclis'in hakkını gasp ettiğimi, gasp etmek istediğimi söyleyerek, çok açık olan hakkımızı vermeyiz diye feryat etmiş.

Efendiler, açık ifade edeceğim, beni mazur görünüz; her birinizin fevkalâde salahiyet ile seçilmesine ve fevkalâde salahiyete sahip bir meclisin teşekkülüne ve bu meclisin memleketin mukadderatını ele alacak bir mahiyet kazanmasına çalışan benim! Bunda başarı elde etmek için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Demek oluyor ki, bu benim eserimdir. Ben eserimi alçaltmakla değil, yükseltmekle vazifeliyim. Salih Efendi'den hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclis'in haklarıyla alâkadar saymasını rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu sözlerden sonra, meclisin hakkını gasp etmek sözünü reddeder ve Salih Efendi'ye iade ederim. Böyle bir şey mevzu-u bahis değildir ve olamaz.

Efendiler, Başkumandanlık meselesinin gizli oturumda görüşülmesinin münasip olacağına dair bir takrir verilmiş. Bu da, türlü suretlerde yanlış yorumlanmış. Meselenin açık oturumda görüşülmesi talep edilmiş. Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla hakikatin milletten gizlenmek arzu edildiğini söylemiş. Bir defa Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız

yasama vazifesi olan bir meclis değildir. Yürütme yetkisine de sahip bulunuyor. Böyle olmasa bile, memleketin, devletin her türlü işleriyle ilgili kararları, vaktinden evvel alenen mevzu-u bahis etmek ve herkese duyurmak dünyanın neresinde görülmüştür? Bilhassa mevzu-u bahis edilen mesele, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkumandanına ait olursa, bunu açık oturumda görüşerek, lehte olduğu gibi aleyhte söylenen sözleri de düşmana işittirmekte, memleketin bir menfaati var mıdır? Başkumandanın ordu üzerindeki, bilhassa düşman üzerindeki tesir ve nüfuzunun çok büyük olması lâzımdır. Hatta Hüseyin Avni Bey'in burada mevzu-u bahis ettiği rahatsızlığımın bile, düşman tarafından işitilmesi mahzurludur. Buna ne lüzum vardı. Görüyorsunuz ki, meselenin gizli oturumda görüşülmesinden maksat, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir vakit hakikatleri milletten gizlemek düşüncesine dayanmamaktadır. Keşke, açık oturumda bir mahzur olmasaydı da, Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki mânâyı ve gizli maksadı millete izah ve tefsir etseydim. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedya oynamıyoruz. Biz buraya komedya oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedya sonunda, *yakalandığı kanun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.*

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkumandanlık Kanunu aleyhinde konuşurken, birtakım sözler sarf etmiş. Meclis-i Âli'de, "Bu hareket tarzıyla milleti rezil edeceksiniz!" demiş. "Miskinler" sözünü kullanmış. "Vazifeler şahıslarla olmaz; şahıs yoktur, millet vardır" tarzında kurallar ortaya atmış.

Gerçi asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi Meclis'te tecelli eder, bu her yerde böyledir. *Fakat fertler de vardır.* Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla yapmaktadır. Her devletin işlerini yürüten şahıs ve şahıslar meydandadır. Hakikati, mânâsız birtakım düşüncelerle inkâra mahal yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde birtakım mânâsız sözlerle konuşmamı kesiyordu. Kendisine ağır ihtarda bulun-

dum. Meclis'in mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletin Kâbe'si olan kürsüye, kendisinden hürmet ve riayet göstermesini talep ettim.

Efendiler, söz söyleyen bir zat da Selâhattin Bey'dir, Selâhattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi sormuş imiş... Biz de "edeceğiz" demişiz... Kendisi de "edemeyeceksiniz!" demiş. Ve en nihayet edememişiz!... Kendi sözü olmuş.

Hâlbuki taarruzun ertelenme sebeplerini lüzumunu kadar muhtelif vesilelerle izah ettiğimizi zannediyorum. Tekrar edeyim ki, taarruz edeceğiz. Düşmanı vatanımızdan kovacak ve uzaklaştıracağız. Bu kararımızdan dönmeyeceğiz. Tereddüdü lâzım kılan hiçbir sebep düşünülemez. Bundan başka, Selâhattin Bey demiş ki, ordu güç bakımdan en yüksek seviyeye gelmiştir. Evet, ordumuz mükemmeldir; fakat istenilen seviyeye gelmemiştir. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, heyet-i âlinizde böyle konuşabilmesi için ordunun içyüzünü bilmesi lâzımdır. Hâlbuki Selâhattin Bey bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından alâkadar olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün kumandanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Fakat hiç şüphe yok ki, ordumuzu lâyık olduğu seviyeye getireceğiz. Selâhattin Bey'in en mühim sözlerinden biri de, "bizim en mühim vazifemiz, siyaset yapmaktır" tarzındaki değerlendirmesidir. Hayır, *Efendiler, bizim mühim ve asıl olan vazifemiz siyaset yapmak değildir. Bizim, bütün memleketin ve bütün milletin bugün için yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır.* Bunu yapamadıkça, siyaset mânâsız bir sözden ibaret kalır. Bununla beraber, bir dakika için, Selâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim! Buna ben mâni miyim? Başkumandan mâni midir? Bu sözün, Başkumandanlık Kanunu ile ne münasebeti vardır? Anlaşılıyor ki, bir engelleme ve bir zıtlaşma düşünülmektedir. Ben milli hedefe ulaşılabilmesi için tek çıkar yolun muharebe ve muharebede başarı olduğunu söylüyorum. Bütün kudretimizi, bütün kaynaklarımızı ve bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır, diyorum.

Selâhattin Bey işte bu zihniyeti, aklınca siyaset yapmaya mâni sanıyor ve meselenin siyasetle halledilebileceğini zannediyor. Bir de Selâhattin Bey diyor ki, bugünkü askeri vaziyetin

mal olduğu masrafları incelemek için, Başkumandanlığın mevcudiyeti bir mânidir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkumandan, Meclis'i, mali kaynakları incelemesine ne zaman men etmiştir? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz konusundaki endişe belki herkesten ziyade beni meşgul etmektedir. Yalnız, *ben ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini paramıza göre ayarlama görüşünü kabul edenlerden değilim. "Paramız vardır, orduyu kurarız; paramız bitti, ordu dağılsın..."* Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur; ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir hatıramı da aktarayım. Ben ilk defa bu işe başladığım zaman en âkil ve mütefekkir geçinen birtakım zevat bana sordular: "Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır?" "Yoktur" dedim. O zaman, "O hâlde ne yapacaksın?" dediler. "Para olacak, ordu olacak ve bu millet istiklâlini kurtaracaktır" dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım Efendiler de, "Başkumandan millete angarya yaptırıyor" demişler. Hâlbuki kanunun memlekette angaryayı men ettiğinden bahsetmişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları, millete angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve *en doğru* kanun budur. Milletin ve ordunun mağlup olmaması için, kanun buna mânidir diye, lüzumlu gördüğüm tedbiri almakta tereddüt etmeyeceğim.

Efendim, Kara Vasıf Bey de demişler ki, her yerde başkumandan vardır. Fakat başkumandanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Eldeki askerî kanunlar, her kumandanın olduğu gibi başkumandanın da vazife ve yetkilerini tayin eder ve sınırlandırır ve bunu ulûm tayin ve tespit eder.

Malûmdur ki, devletler, birbirinden farklı hükümet şekilleriyle idare edilirler. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle memleketlerde, başkumandan, devletin başında bulunan zat olur. Bu zat başkumandanlık vazifesini ya kendisi ifa eder yahut birini vekil tayin eder. Bizim bugünkü hükümet şeklimize göre, başkumandanlık yetkisi Meclis'in manevi şahsiyetinde toplanmıştır. Bunun için, Meclis, falan veya filan kimseyi başkumandan seçtiğini ifade edince, bu

ifadeye kanun derler. Kral, Padişah ve imparatorun ifadesine "irade" dendiği gibi, Meclis'ten çıkan milli iradeye de "kanun" adı verilir. O hâlde, kanun vardır. Bir meclisin fevkalâde bir zamanda kendisine fevkalâde vazife verdiği başkumandan, Kara Vasıf Bey'in kumandanların vazife ve yetkilerini belirterek sınırlandırdığını işaret ettiği Askeri Ceza Kanunu'yla Dahiliye Nizamnâmesi çerçevesinde kalması lâzım gelen bir kumandan değildir. Kara Vasıf Bey'in "ulûm tayin ve tespit eder" dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik ilim ve teknikleri, askerlik sıfatını ve başkumandan olacak zatta bulunması lâzım gelen vasıfları ifade, izah ve talim eder. Yoksa insanları başkumandanlığa tayin etmek, komuta edilecek ordunun asıl sahibi veya meşru vekilleri tarafından olur. "Başkumandanlık vasıflarını taşıyorum" diyen her adamın o mevkie kendiliğinden gelebilmesinin ise mânâsı büsbütün başkadır.

Kara Vasıf Bey bir de demiş ki, "Başkumandan, cephenin gerisindeki işlerle iştigal etmesin!" Bu fikir, hatadır. Cephenin insan mevcuduyla, gıdasıyla, elbisesiyle, silah ve cephanesiyle vesairesiyle alâkadar olan Başkumandan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla da alâkadardır. Kara Vasıf Bey, bu iddia ettiği fikri hangi kitapta, hangi sahada, hangi yerde görmüş! Gerçi hem cephe ile hem de gerideki birçok işle iştigal etmek güçtür. Bir adam, hem cepheye komuta edecek, muharebe idare edecek, hem de bu işlerle beraber cephe gerisinde birçok şeyin icrasını temin edecek... Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat yapar dediğim zaman, Başkumandan şu an cepheye komuta eder, sonra kalkar oradan filan yere gider, iaşe işini yapar; filan yere de gider ordunun ikmal işini yapar demek değildir. Üzerlerine büyük işler *almamış olan insanların bu hususta ki tereddütlerini mazur görmelidir.* Bakınız, size bir misal söyleyeyim: Ben çok acemi kumandanlar gördüm. Mesela bir alay kumandanı, yeni tümen kumandanı olmuş veya bir tümen kumandanı yeni kolordu kumandanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Daha tecrübe edinmeye zaman bulamadan, güç vaziyetler karşısında kalmış. Vazifesi boyunca bir tümene alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç tümene birden komuta etmek mecburiyetinde bulununca, tereddüde düşmesi ve müşkilata uğraması pek tabiidir. Bir tek tümene komuta ettiği zaman tümenin bütün birliklerini mümkün olduğu kadar aynı

anda görüp idare edebilen acemi kumandan, gözden uzak mevzilerde yer alan iki üç tümenin savaşını idare etmeye mecbur kalınca, kendi kendine "Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu, bunun mu? Orada mı, burada mı?" diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. O zaman, "Ben hiçbirini lâyıkıyla göremem!" der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve ferasetinle görmek lâzımdır.

Ordunun Harekete Geçemeyeceğini İddia Eden Bir Gafili Alkışlayanlar

Vasıf Bey bir mütalaasında demiş ki, "Biz Sakarya Muharebesi'nden sonra işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz." Bu söz, bazılarının "bravo" sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, buna pek üzüldüm ve kahroldum, çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdayamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte Efendiler, Başkumandanlığın lüzumsuzluğunu ispatlamak için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardan ibaretti. Benim de bu sözlere verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki muhakeme ve karar Meclis'e aittir. Yalnız bir hakikati gözler önüne sermek mecburiyetindeyim. Meclis-i Âli'nin, Başkumandanlığın lüzumuna kâni bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, muhalefetin hiçbir esasa dayanmayan tutumu, Meclis kararının istenilmeyen bir surette çıkmasına yol açtı. Bunun neticesi ne oldu Efendiler, biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür muğlak ve muallak bulunuyor. Bu dakikada ordu kumandansızdır. Eğer ben orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Meclis'te tecelli eden oy neticelerine göre, hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkumandanlığımın sona erdiğini Hükümet'e bildirdim. Fakat telafisi mümkün olmayan bir felâkete meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. *Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım.*

Muhterem Efendiler, bu gizli oturumda, muhaliflerin hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım meseleler üzerinde hemen hemen düelloyu andıran

münakaşalar oldu. Nihayet lüzumu gibi aydınlanmış olan Meclis-i Âli, oyunu şu yolda belirtti: 11 ret, 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkumandanlık Kanunu'nun müddeti uzatıldı.

Ordunun Maddi ve Manevi Gücü, Milli Mücadeleyi Gerçekleştirecek Düzeye Yükselmişti

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, Başkumandanlık Kanunu, süresi bittiği için tekrar müzakere mevzuu oldu. Bu defa Meclis'te yaptığım genel konuşmamın bir kısmını aynen arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Demiştim ki: "Artık ordumuzun maddi ve manevi gücü, fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, milli gayeyi tam bir emniyetle gerçekleştirecek mertebeye ulaşmıştır. Bu sebeple fevkalâde yetkilerin devam ettirilmesine lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.

Bugün ortadan kalktığını görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da doğduğunu görmemekle bahtiyar olacağız. Başkumandanlık vazifesinin müddeti, olsa olsa Misak-ı Milli'mizin asıl ruhuyla uyumlu kesin bir neticeye ulaşacağımız güne kadar devam eder. Mesut neticeye emniyetle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana katılmış olacaktır. O mesut gün gelince, bütün milletle, beraber, en büyük saadetlere erişmekle müşerref olacağız. Benim *başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki, o da mukaddes davamıza başladığımız gün, bulunduğum mevkie dönebilmekliğim imkânıdır. Milletin bağrında serbest bir fert olabilmek kadar, dünyada bahtiyarlık var mıdır? Hakikatlere vâkıf olan, kalb-i vicdanında manevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar* için, *ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir kıymeti yoktur.*"

Efendiler, bu müzakerelerin neticesinde, Başkumandanlığın süresiz olarak bana verilmesi kararına varıldı.

Muhalif Grubun Meclis'teki Faaliyeti

Muhterem Efendiler, muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti, bizi kendisiyle biraz daha uğraştıracaktır. İkinci Grup adını alan muhalifler, olumsuz yoldaki direnmelerini uzun müddet denediler. Vekiller Heyeti'nin seçim şeklini düzenleyen 8 Tem-

muz 1922 tarihli kanunla, İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Heyeti Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclisce ve gizli oyla seçilmeleri temin olundu. Bu suretle, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'ndan fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

Rauf Bey, Vekiller Heyeti Başkanı Oldu

Muhalif grup, bundan sonra taarruza geçti. Rauf Bey'i İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na getirmeye teşebbüs etti. Bunda başarı da kazandı. Muhaliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla beraber Rauf Bey'i yanıma davet ettim. Meclis'teki çoğunluğun kendisini İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olarak seçme temayülünde olduğunu, bunun bence de münasip görüldüğünü söyledim. Rauf Bey müteredditbir vaziyet gösterdi. "Heyet-i Vekile Başkanlığı'nın bir vazifesi yoktur" dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı, Vekiller Heyeti'nin de tabii başkanıdır. Heyet-i Vekile'nin aldığı kararlar onun tarafından tasdik edilmedikçe yürürlüğe girmez. Buna göre, İcra Vekiller Heyeti Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestliği yoktur. Hakikaten Teşkilât-ı Esasiye Kanunu icabınca vaziyet öyle idi. Bununla beraber, neticesinde İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'nı kabul etti. Rauf Bey 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Efendiler, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vasıf Bey'le Rauf Bey, muhalefetin teşkilinde, takviye ve idaresinde, daha ilk günden beraber olmuşlar ve bunun liderliğini yapmışlardı. Fakat Rauf Bey açıktan açığa İkinci Gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalma vaziyetini tercih ediyor. Bu hâl üç yıl sürdü. Rauf Bey nihayet kendi tabiriyle, "Bizimle beraber imiş gibi görünmeye artık imkân kalmadığı zaman" ayrılığını ilan etmek mecburiyetinde bulundu.

Efendiler, muhaliflerin, Meclis'te ordu aleyhine açtıkları cereyan devam ediyordu. Sürekli ve hararetli bir tarzda ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından ve artık meseleyi siyasi tedbirlerle bir hâlle bağlayarak neticelendirmenin kaçınılmaz olduğundan kuvvetli bir tarzda bahsediyorlardı.

***

Taarruz Kararı

Gerçekte ordumuz ihtiyaçlarını ve eksiklerini tamamlamak üzere bulunuyordu. Ben daha Haziran ortalarında taarruza karar vermiştim. Bu kararımdan yalnız Cephe Kumandanı ile Genelkurmay Başkanı ve Müdafaa-i Milliye Vekili haberdar bulunuyorlardı. Arz ettiğim tarihlerde İzmit, Adapazarı istikametinde seyahat ettiğim zaman, Ankara'da, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştükten sonra, o zaman Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa Hazretlerini Sarıköy İstasyonuna kadar beraber götürerek, oraya davet ettiğim Cephe Kumandanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte taarruz için lâzım olan hazırlıkların süratle ikmali hakkında kararlar aldık.

Efendiler, artık Büyük Taarruz'dan söz açma sırası geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubuyla da Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında yedek kuvvetleri vardı. Sağ cenahını Menderes havalisinde bulundurduğu kuvvetlerle, sol cenahını da İznik Gölü'nün kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle muhafaza ediyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu.

Düşman ordusunun teşkilâtı, üç kolordu ve bazı müstakil birliklerin hâlinde idi. Üç kolordusu on iki tümenden oluşan mevcudunun yanı sıra müstakil üç tümeni daha bulmaktaydı. Biz, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi iki ordu hâlinde teşkilâtlandırmış ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilâtımız da vardı. Bizim bütün birliklerimiz on sekiz tümendi. Bundan başka üç tümenli bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu iki süvari tümenimiz vardı. Teşkilâtı birbirinden farklı olan iki düşman ordusu birbiriyle karşılaştırılırsa, her iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri, aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız, Yunan ordusu, dünyanın hür ve kendisini destekleyen sanayiine dayandığı için, makineli tüfek, top, uçak, vasıta, cephane ve fenni malzeme bakımından daha üstün vaziyetteydi. Diğer taraftan bizim ordumuz süvari miktarı bakımından daha üstün bulunuyordu.

1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Meselesi

Burada, sırası gelmişken bir noktayı kaydetmeliyim. Ordularımızdan birinin, 2. Ordu'nun kumandanı bugün Askeri Şura üyelerinden olan Şevki Paşa Hazretleri idi. 1. Ordumuzun komutasını Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiştik. İhsan Paşa'nın kendisini Divan-ı Harbe kadar götüren yersiz fiil ve hareketlerinden dolayı ordu kumandanlığından uzaklaştırılması lâzım geldi. Hakikaten Ali İhsan Paşa, ordunun disiplinini genel idaresini çıkmaz bir yola sokacak surette hareket etti. Mesela ordusundaki ast kumandanları, üst kumandanlara karşı itaatsizliğe sevk edecek bazı vaziyetler yarattı.

Mesela ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısının çekildiği bir sırada, ansızın ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast kumandanların itaatsizliklerini ve vazifelerini yapmamalarını teşvik sistemine dahil olarak, ordunun itaat ve vazife hissiyle oynayacak kadar entrikaya meraklı bir yaratılışta olduğu kanaatini hâsıl ettirdi.

Ali İhsan Paşa'nın bilinen, kendisine has özelliklerinden başlıcaları şunlardı:

En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, ehemmiyetli ehemmiyetsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verileceğini telkin ederek, bütün ordusunda, yalnız kendisinin kudret sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese ispat etmek endişesinde bulunmak. Gerek resmi iş gerek hususi davranış bakımından büyüklerinin itibarlarının düşkün olmasını araştırmak. Muharebe açısından tedbirde isabet ve sinirde kuvvet cihetiyle kendisini deneme fırsatı bulunmamış olmakla beraber, bu hususta anlaşılan karakteri şuydu: Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yüklemek imkânını daima düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşak ve nezaketle muameleden daha ziyade sert ve resmi muamele ile iş yaptırmayı lüzumlu gösterir.

Ali İhsan Paşa'nın tabiatı ve ahlâkı hakkında kendisinin kurmay başkanı iken çekilmek zorunda kalan Yarbay Halit Bey'in (Sonradan Kastamonu Mebusu olmuştur) Batı Cephesi Kumandanlığı'na verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmi bir rapo-

runun bazı bölümlerini aynen arz edeceğim. Halit Bey Dünya Savaşı'nda, Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile beraber bulunmuştu. Bahsettiğim raporda şu cümleler vardır:

.....

Kumandanım Ali İhsan Paşa Hazretlerinin geldiği günden beri ast kumandanların haysiyetini ve vazife şevkini kıracak muameleler yapması ve cereyan eden yazışmalardan anlaşılmış olacağı üzere Cephe Kumandanlığı'na karşı astlara hissettirecek derecede gayri-makul bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen düşünce yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini anlatır bir hareket tarzını takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elinden geldiği kadar değiştirtmeye çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim.

.....

Ahlâkında yer etmiş bencillik hastalığı, şöhret hırsı, aşırı haset ve sonsuz bir bencilliğin etkisiyle baş olmak istediği, davranışlarından ve ast kumandanlar yanında söylediği birbirine düşürücü sözlerden anlaşılıyordu. 11. Tümen Kumandanı..... istifamı işittikten sonra, bana gizli bir konuşmada, "Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken kurtulması için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve alenen İngiliz mandasını kabul için kendi karşısında saatlerce konuşmalarda ve tartışmalarda bulunduğunu" söyledi. Bu ifadeyi hareketlerine bakarak dikkat çekici buldum... Astlardan gelen bazı evrakı cepheye, cepheden geleni astlara aynen bildirerek karşılıklı itimat hislerini sarsmak şeklindeki hareketleri de ayrıca dikkat çekmektedir. Mesela Şeyhelvan Dağı'nın düşman eline geçişi hakkındaki yazışmaların aynen 5. Kolordu'ya, ve 5. Kolordu'dan yazılan bazı raporların da aynen cepheye yazılması gibi. Buna rağmen, zikredilen hadisenin mesuliyetini 5. Kolordu Kumandanı'na yüklemesi ve kendisinden cepheye şikâyette bulunması âmirlik niteliği ile bağdaştırılamaz. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayımlattığı hatıraları arasında Ateşkes Antlaşması tarihinden bir gün evvel Musul güneyinde, Şarkata'da esir olan Dicle Grubu'nun esaret sebebini yalnız o zaman grup kumandanı olan (Şimdi Doğu Cephesi'nde Tümen Kumandanı imiş) Yarbay İsmail Hakkı Bey'in üzerine atması da bu karakterinin delilidir. Dicle Grubu, 7, 9, 43, 18 ve 22. alaylarla Avcı Alayından oluşmuştur. Bunlardan başka, ayrıca 5. Tümen'den 13 ve 14. Alaylar da lokma lokma esir verildi. Ateşkes Antlaşması'ndan bir gün

evvel 13.000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun kaybı, hakikatte kendisinin şartlara ve vaziyete uygun olmayarak verdiği bir emir yüzündendir. İşte bu hâl Musul vilayetinin kaybedilmesine yol açtı. Hâlbuki ateşkes antlaşması olacağı malûm idi. Gruba, Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu esir değil, mağlup bile edemezdi. 5. Tümen de katılabilirdi. Ateşkes antlaşması yapıldığı zaman, esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve *Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce mantığa galebe* çalmıştır.

Hatıralarında Dicle boyundaki bütün başarı ve Townshend'in esaretinin şerefi kendisine mal edilmiştir..... Her başarıyı kendisine aitmiş gibi gösteren yayınlar yaptırmaktan maksadı, efkâr-ı umumiyeyi aldatmak suretiyle şöhret ve mevki temin eylemektir. Şöhretli adamların hatıralarını yayınlamak, millette övünme hislerini canlı tutar ve gereklidir de, ancak, tarihin mesul tutacağı kimselerin hareketlerini övünülecek şeyler arasında saymak tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış kanaatlere sevk eder.

General Marshall'ın, "Yarın öğleye kadar Musul'u terk ediniz: Aksi hâlde savaş esirisiniz!" emrini aldığı zaman o büyüklük taslayan Paşa Hazretleri, Sincar Çölü'nü geçerek Nusaybin'e gitmek için General Marshall'dan resmi bir yazı ile muhafız olacak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların himayesinde Âşir Bey'le (Şimdiki Müdafaa-yı Milliye Vekili Müsteşar Yardımcısı Âşir Paşa'dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler arasında hükümetin manevi otoritesini de kırdı ve bu hâli görenlerin vicdanı sızladı. Muhafızsız Zaho yoluyla gidebilirdi veyahut süvari alarak çölden geçebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden şahsı için hususi tren istedi ve yolda hakarete uğramaması için muhafız bulundurulmasını talep etmeyi de unutmadı. İcabında hayatının ve rahatının muhafazası için milli şerefi unutan Paşa Hazretlerinin ahlâkına örnek olmak üzere yukarıdaki olayları zikrettim... Eski kumandanıma hoş görünmedim..... Çünkü hırsına hizmet etmedim ve dalkavukluğunu yapmadım..... Millete, Milli Ordu'yu teşkil eden ve zaferler kazanan büyük kumandanlar gibi necip ruhlu, iyi niyetli rehberler, kumandanlar lâzımdır. Orduda birlik ve ahengin bozulmasına, vazife aşkının zayıflamasına hizmet edenler, dâhi de olsalar zararlı birer şahsiyettirler. Ben, çekilen emekleri, bildiğim..... girişilen cihatta başarıya ulaşmayı arzu ettiğim için, kötü niyetli olmadığıma ve çıkar gözetmediğime namusun ve mukaddesatım üzerine yemin ede-

rek bunları arz etmeye cüret ettim. İran'da, Kafkasya'da uzun müddet yaverliğini yapan (şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana, "İyi ki Ali İhsan Paşa Milli Mücadele'nin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi hâlde, mutlak aykırı bir yol tutardı" dedi.

Karakterini pek iyi bilen Cemil Bey pek doğru söylemiştir... Cenab-ı Hakk'tan, "kış uykusuna yatmış yılana güneş göstermesin" temennisinde bulunurum.

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclis'teki muhalif grup ileri gelenleri ile irtibat ve muhaberatta bulunuyordu. Kendisinin kumandanlığına son verilerek, hakkında kanuni muameleye devam edilmek üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine verilmesini münasip gördüğüm, 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran tarihinde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı bulunan Rauf Bey'den, makina başında, İhsan Paşa ile alâkayı gösterir bir şifreli telgraf almıştım. Münasip bir yerde bu telgrafı da arz etmiştim. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit istikametinde seyahatte bulunuyordum. Rauf Bey telgrafında diyordu ki, "1. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın azledilerek Divan-ı Harp'e verilmek üzere Konya'ya sevk olunduğuna dair Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir rivayet vardır..."

Efendiler, bir kumandanın azli, vazifeye tayini veya Divan-ı Harbe verilmesi muamelesinin üzerinden bir gün bile geçmeden, Meclisce dedikodu olabilecek bir rivayet teşkil etmesi ve Meclis İkinci Başkanı'nın bunu benden açıklama isteyecek kadar alâkadar olması dikkat çekici değil midir? Rauf Bey'e tarafımdan icap eden cevap verildi. 1. Ordu Kumandanlığı bir müddet vekâletle idare edildi. Fakat asaleten bir zatın tayini lâzımdı. Moskova Sefareti'nden dönmüş olan Fuat Paşa'nın 1. Ordu Kumandanlığı'nı kabul edip etmeyeceği hakkında düşüncesini almak istedim. Anladım ki, cephe kumandanlığı yapmış olduğundan, cephe kumandanının emrine girmeye temayül etmiyor. Müdafaa-ı Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa vasıtasıyla 1. Ordu Kumandanlığı'nı Refet Paşa'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek vazife yapacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa'yı 1. Ordu Kumandanlığı'na tayin ettik.

Taarruz Planımızın Ana Hatları

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilâtından ve ona karşı, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu hâlinde teşkil edilip düzenlenmiş olduğundan bahsetmiştim. Öteden beri tasarlamış olduğumuz taarruz planımızın esasını da arz edeyim:

Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar dış cenahında toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için elverişli bulduğumuz vaziyet, ana kuvvetlerimizi, düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ cenah gurubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orasıydı. Seri ve kesin netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü.

Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu bakımdan lüzumu gibi bizzat tetkikat yapmışlardı. Hareket ve taarruz planımız çok evvelden tespit edilmişti.

Konya'ya gelmiş olan General Townshend'in arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek için Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Genelkurmay Başkanı'nın da katılmasıyla görüşmeyi münasip gördük. Ben 24 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27'de tekrar Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de 25 Temmuz'da Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi beraber yaptığımız müzakere neticesinde, tespit edilmiş plan icabınca taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek bahanesiyle ordu kumandanları ve bazı kolordu kumandanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi kumandanlarla genel olarak taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundum. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Kumandanı ile tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa da 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ait olan hususlar tespit olundu.

Taarruza Hazırlık Emri

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasını ve taarruzunun bir an evvel yapılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Kumandanı, 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri verdi.

Genelkurmay Başkanı ve Müdafaa-i Milliyet Vekili Paşalar da Ankara'ya döndüler.

Efendiler, taarruz için tekrar cepheye gitmeden evvel Ankara'da tespit edilmek lâzım gelen bazı vaziyetler vardı. Henüz taarruz emri verdiğimi Vekiller Heyeti'ni de tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda dahili ve harici vaziyetlerle ordunun vaziyetini görüşüp tartıştıktan sonra, taarruz hususunda Vekiller Heyeti ile görüş birliğine vardık.

Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak hâlde olmadığından, böyle zulmet ve müphemiyet içinde beklemenin neticesinin felâketten ibaret olacağı yolundaki propagandalarına alabildiğine hız vermişlerdi. Gerçi Meclis'te bu telakki cereyanın yaptığı akisler zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim taarruz bakımından faydalıydı. Fakat bu menfi propaganda en yakın ve en kâni kimseler üzerinde bile kötü tesirini göstermeye başlamış, onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım *taarruz hakkında ve altı yedi günde* düşmanın ana kuvvetlerini mağlup edeceğime dair itimadım hususunda aydınlatmayı ve yatıştırmayı lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim. Genelkurmay Başkanı benden evvel, 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi, belirli birkaç kişi dışında bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta gazetelerle benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi ilan edeceklerdi. Bunu, şüphesiz o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobille Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi, telgrafla orada kimseye bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhı'nda, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe Kumandanı'na emir verdim.

26 Ağustos 1922 Taarruz Emri

20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. ve 2. Ordu Kumandanlarını da Cephe Karargâhı'na davet ettim. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Kumandanı'nı da yanımda bulundurarak, taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında izah ettikten sonra, Cephe Kumandanı'na o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Kumandanlar faaliyete geçtiler. Taarruzumuz, strateji ve aynı zamanda bir tâbiye baskını hâlinde icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına ehemmiyet vermek lâzımdı. Bu sebeple bütün harekât gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların ıslahı vesaire gibi faaliyetlerle düşmanın dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerde de aynı suretle sahte hareketlerde bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan muharebeyi idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki Çadırlı Ordugâh'a naklettik. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah Saat 5.30'da topçu ateşimizle taarruz başladı.

Başkumandan Savaşı

Efendiler, 26/27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında, düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğundaki müstahkem cephelerini düşürdük. Mağlup olan düşman ordusunun bütün kuvvetlerini 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşattık. 30 Ağustos'ta icra ettiğimiz muharebe neticesinde (buna Başkumandan Muharebesi adı verilmiştir), düşmanın ana kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman ordusunun Başkumandanlığını ifa eden General Trikopis de esirler arasına girdi. Demek ki, tasavvur ettiğimiz kesin netice beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız asli kuvvetleriyle İzmir istikametine doğru hareket ederken, diğer birlikleriyle de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlup etmek üzere hareket ediyorlardı.

Ateşkes Teklifi

Efendiler, Başkumandan Muharebesi'nin neticesine kadar her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu, resmi tebliğlerde gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, vaziyeti mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emindik. Bunu anlayıp düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin, yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi münasip görmüştük. Hakikaten bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve taarruzumuzun arkasından bize müracaatlar yapılmıştır. Mesela taarruz etmekte bulunduğumuz sırada, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olan Rauf Bey'den Ateşkes hakkında İstanbul'dan haber geldiğini belirten 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şudur:

Tel, Makama mahsustur 05.09.1922

Vekiller Heyeti'nin Yüce Başkanlığı'na

Anadolu'daki Yunan ordusu kati suretle mağlup edilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir mukavemette bulunmasına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye mahal kalmamıştır. Ateşkes ancak Trakya için mevzu-u bahis olabilir. Bu bakımdan, *Eylül*'ün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan hükümeti veyahut İngiltere vasıtasıyla, Hükümetimize resmen müracaat ettiği takdirde, aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül'ün onundan sonra yapılacak müracaatın cevabının başka türlü olmak ihtimali vardır. Bu takdirde vaziyet ayrıca taraf-ı acizâneme bildirilmelidir.

1- Ateşkes Antlaşması tarihinden itibaren on beş gün zarfında Trakya, 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mülki memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.

2- Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün zarfında İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize teslim edilecektir.

3- Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkumandan
Mustafa Kemal

Ordularımız İzmir Rıhtımında Verdiğim İlk Hedefe, Akdeniz'e Ulaştılar

Bizzat bana gönderilen bir telsiz telgrafta da, İzmir'deki İtilaf Devletleri konsoloslarına benimle müzakerelerde bulunma yetkisinin verildiği bildirilerek, onlarla hangi gün ve nerede mülakat edebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de Nif'te (Kemalpaşa) görüşebileceğimizi bildirmiştim. Hakikaten dediğim günde ben Nif'te bulundum. Fakat mülakat isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız, İzmir rıhtımında, ilk *verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.*

Muhterem Efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu tamamıyla imha veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı izah ve vasıflandırmak için söz söylemeye lüzum görmüyorum.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay *ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir.*

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtiyarım.

Efendiler, işte şimdi diplomasi sahasına geçebiliriz. Gerçi, ordumuzun zafere ulaşacağından ümitsiz oldukları için bu meseleyi daha evvel diplomasi yoluyla çözüme bağlama, anlayış ve iddiasında olanları, dediklerini yapma hususunda biraz fazlaca bekletmiş oldum. Bununla beraber, neticede benim de diplomasi sahasında ciddi olarak çaba harcadığımı görerek memnun olmaları lâzım gelirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde yürüyüşlerine devam ederken, o zaman İngiltere Başvekili bulunan Lloyd George, fiilen harbe karar vermiş bir tavırla ve yardımcı birlikler gönderilmesi, isteğiyle dominyonlara müracaat etmiş. Ondan sonraki olup bitenlere bakılırsa, Lloyd George'un talebinin yerine getirilmediğini kabul etmek lâzım gelir.

İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922 Tarihli Ateşkes Teklifi

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız Fevkalâde Komiseri bulunan General Pellé benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. "Tarafsız bölge" diye adlandırdığı bir bölgeye, ordularımızın girmemesinin yerinde olacağını tavsiye etti. Milli Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledim. General Pellé, Mösyö Franklin Bouillion'un benimle görüşmek üzere gelmek istediğini bildiren, kendisine çekilmiş hususi bir telgrafını gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklin Bouillon bir Fransız harp gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükümeti adına, İngiltere ve İtalya Hükümetlerinin de uygun görmeleri üzerine, benimle görüşmelerde bulunmaya geldiğini söyledi. Biz Franklin Bouillon'la görüşürken, İtilaf Devletleri Hariciye Nâzırları imzasını taşıyan 23 Eylül 1922 tarihli bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki mesele hakkındaydı. Biri askeri harekâtın durdurulması, diğeri Barış Konferansı'na ait idi.

Biz Rumeli'de Doğu Trakya'yı milli sınırlarımıza kadar tamamen almadıkça askeri hareketten vazgeçemezdik. Fakat vatanımızın bu kısmından düşman birlikleri çıkarıldığı takdirde fazla bir hareket yapmaya kendiliğinden lüzum kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile Yunanistan'ın da davetli olacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeyi kabul edip etmeyeceğimiz sorulmakla beraber, müzakereler esnasında Boğazlar'daki tarafsız bölgelere tarafımızdan asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dahil olmak üzere, Meriç'e kadar Trakya'nın bize iadesi hakkındaki arzumuzun olumlu karşılanacağı beyan ediliyordu.

Notada, Boğazlar'dan, azınlıklardan ve Cemiyet-i Akvâm'a girmemizden de söz ediliyordu.

Konferansın toplanmasından evvel Yunan birliklerinin, İtilaf Devletleri kumandanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, İtilaf Devletleri'nin nüfuzunu kullanacağına vaat olunmakta ve bu babta görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması teklif edilmekteydi.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhal bize iadesini talep ettim. 3 Ekim'de toplanmasının münasip olacağını söylediğim Mudanya Konferansı'na, Başkumandanlık adına fevkalâde yetkiyle Batı Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'yı delege tayin ettiğimi bildirdim. Bu notaya, Hükümetce de 4 Ekim 1922 tarihli ayrıntılı bir cevap verildi. Bu cevapta, konferans yeri olarak İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de daveti talep olundu. Diğer meseleler hakkındaki görüşlerimiz de ana hatlarıyla bildirildi.

Mudanya'da İsmet Paşa'nın başkanlığı altında, İngiltere Delegesi General Harrington, Fransa Delegesi General Charpy, İtalya Delegesi General Monbelli'nin katıldıkları konferans toplandı. Bir hafta kadar devam eden münakaşalı müzakerelerden sonra, 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu suretle Trakya, anavatana katılmış oldu.

Efendiler, zaferden sonra İzmir'de bizim siyasi temaslarımız üzerine Ankara'da Vekiller Heyeti'nin, daha doğrusu bazı vekillerin telaşlı bir vaziyet aldıkları fark edildi.

Askeri vazifemin son bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasi işlerin İcra Vekilleri Heyeti'ne ait olduğunu hissettirecek tarzda beni Ankara'ya davet ettiler. Hâlbuki ne askeri vazifem son bulmuştu ne de siyasi ve diplomatik meselelerle temas ve iştigalde kendimi uzak tutabilirdim. Bu bakımdan İzmir'den ordunun başından ve başlattığım siyasi münasebetlerden uzaklaşamazdım. Bu sebeple benimle fikir alışverişinde bulunmak arzu ve ısrarında bulunduklarına göre İcra Vekilleri Heyeti'nin veya alâkadar vekillerin İzmir'e yanıma gelmelerini teklif ettim. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'le, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey İzmir'de bana bazı hususi temennilerde bulundu. Mesela Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın zafer münasebetiyle terfilerini ve kendilerine münasip birer vazife verilerek memnun edilmelerini rica etti. Malûmunuz oldu ki, muharebeden evvel Ali Fuat ve Refet Paşaların bu harekâta katılmaları için türlü yollarla teşebbüste bulunmuştum. Fakat başaramadım. Zaferden dolayı, askeri harekâtta bilfiil hizmet edip liyakat göstermiş olan kumandanlar ve subaylar terfi ve takdir edilmek suretiyle elbette ödüllendirilmişlerdi. Askeri harekâta katılmaktan kaçınan kimselerin, bizzat orada bulunanlarla beraber ödüllendirilmeleri elbette kötü tesir yapabilirdi. Kısacası, Rauf Bey'e temennilerini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre, mevki ve vazifesi kendisini memnun edebilecek bir mertebede idi. Yalnız, açıkta bulunan Refet Paşa'ya münasip bir vazife bulmaya çalışacağımı vaat ettim. Kendisini İzmir'e davet etmesini söyledim. Refet Paşa İzmir'e gelmişti. Fakat bu geliş, tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye tesadüf ettiği için kendisiyle orada görüşme imkânı olamadı.

Barış Konferansı'na Gönderdiğimiz Delegeler

Refet Paşa'ya vazife verilmesi daha sonra Ankara'dan Bursa'ya seyahatim esnasında oldu.

Efendiler, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı müzakereleriyle uğraşıldı. Bir taraftan da Vekiller Heyeti'nde, Meclis'te ve encümenlerde Barış Konferansı'na gönderilebilecek delegeler heyeti mevzu-u bahis oluyordu. Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek delegeler heyetinin tabii üyeleri gibi görülüyordu. Ben henüz bu hususta kati kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Fakat Rauf Bey'in başkanlığı altındaki bir heyetin bizim için hayati olan meselede başarı kazanabileceğinden emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Danışman olarak İsmet Paşa'nın yanına verilmesini teklif etti. Bu teklifle ilgili görüşümü belirtirken, "İsmet Paşa'dan danışman olarak elde edilecek istifade sınırlıdır. İsmet Paşa başkan olursa azami istifade temin olunacağına ben de kâniyim" dedim. Bu nokta üzerinde fazla görüşülmedi. Ondan sonra Rauf Bey, delegeler

kuruluna kimlerin gireceği konusundaki türlü çalışmalarına devam ettiler. Ben buna ehemmiyet verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti'ne ve Delegeler Heyeti Başkanlığına Seçilmesi

Beraberimde Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa vardı. Doğuda aleyhindeki fikri ve fiili tepkilerden dolayı vazife yapma imkânını bulamadığından Ankara'ya gelmeye mecbur olan Kâzım Karabekir Paşa ile İstanbul'da kendisine vazife vermek üzere Refet Paşa'yı da birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günler zarfında Refet Paşa'yı bilindiği gibi İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da, mevcut bunca bilgime rağmen, delegeler kuruluna başkanlık edip edemeyeceğini bir daha inceledim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine düşüncelerimle ilgili hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet kararımı olumlu olarak verdim. İsmet Paşa'nın Delegeler Heyeti Başkanı olabilmesi için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münasip gördüm. Bunu temin için, doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususi ve gizli olarak yazdığım bir şifreli telgrafta, kendisinin Hariciye Vekâleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine bizzat öncü olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareket etmeden evvel, Yusuf Kemal Bey, bana, Delegeler Heyeti Başkanlığı'nı en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine bildirdiğim ricamı yerinde bularak icabını yerine getirmeye çalıştığını bildiren bir cevap aldım.

Lozan Barış Konferansı'na Davet

İşte ondan sonra idi ki, İsmet Paşa'ya, emrivâki hâlinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı'na Delegeler Heyeti Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birdenbire şaşırdı. Asker olduğundan bahsederek özür diledi. En nihayet, teklifimi bir emir telakki ederek boyun eğdi. Tekrar Ankara'ya döndüm. Bu esnada, 28 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri tarafından Lozan'da toplanacak olan Barış Konferansı'na davet

edildik. İtilaf Devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle beraber konferansa davet ediyordu.

***

Saltanatın Kaldırılması

Bu müşterek davet edilme durumu, şahsi saltanatın kaldırılması muamelesini kesin olarak neticelendirdi. Hakikaten 1 Kasım 1922 tarihli kanun icabınca, hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk seneyi aşan bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten milletin saltanatı teyit olundu. Hilafet, açıklık kazanmış bir hakka sahip olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Efendiler, bu hususa dair lüzumu kadar kayıt altına alınmış bilgi mevcuttur. Meselenin hususi yönleri ile ilgili noktalar, belki heyet-i âliyyenizi alâkada eder zannıyla, bazı bilgiler arz edeceğim:

Malûmdur ki, saltanat ve hilafet makamları ayrı ayrı birleşmiş olarak mühim meselelerden addolunmaktaydı. Bunu teyit eden bir hatıramı zikredeyim: 1 Kasım 1922 tarihinden evvel, Meclis çevresinde, muhalifler benim saltanatı kaldıracağım yolunda telaşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey bir gün Meclis'teki odama gelerek benimle bazı mühim hususları görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da orada bulunmasına izin vermemi istedi. Onu da münasip gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, saltanat makamının belki de hilafetin ortadan kaldırılması görüşünün benimsenmiş olduğu endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin ileride benimseyeceğiniz tutumdan şüphe etmektedir. Bu sebeple Meclis'i ve milletin efkâr-ı umumiyesini tatmin etmeniz lüzumuna kâniyim.

Rauf Bey'in Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Fikri

Rauf Bey'den saltanat ve hilafet hakkındaki kanaat ve düşüncesinin ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: Ben dedi, saltanat ve hilafet makamına vicdanımla ve hissiyatımla bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişah'ın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nime-

tin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişah'a sadakatimi muhafaza etmek borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde genel vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka mahiyette bir makam getirmeye çalışmak felâket ve hüsrana yol açar. Asla uygun olamaz.

Rauf Bey'den sonra karşımda oturan Refet Paşa'dan görüşünü sordum. Refet Paşa'nın cevap şuydu: "Tamamen Rauf Bey'in fikir ve görüşlerinin iştirak ederim. Hakikaten bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli mevzu-u bahis olamaz."

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni geldiğinden, vaziyeti, halkın hissini ve fikrini daha yeterince tetkike vakit bulamadığından bahsederek, görüşülen mesele hakkında kati bir fikir ve kanaat ileri sürmekte mazur olduğunu ifade etti.

Ben muhataplarıma kısaca şu cevabı verdim: Üzerinde durduğunuz mesele bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telaş ve heyecana kapılmalarına da mahal yoktur.

Rauf Bey bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu tarzda mevzu-u bahis mesele etrafında görüşmeye devam olundu. Akşamüzeri başlayan konuşmalarımız, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi temin etmek istediğini hissettim. Benim hilafet ve saltanat ve ileride şahsen alabileceğim vaziyet hakkında kendilerine söylediğim ve inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e karşı söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclis'e karşı söylemekte de beis görmediğimi bildirdim. Üstelik bu sözleri kurşun kalemle bir kâğıt parçasına yazarak ertesi gün bir münasebet bulup Meclis'te beyan edeceğimi vaat ettim. Bu vaadimi yerine de getirdim. Benim bu beyanatım muhaliflerce Rauf Bey'in başarısı olarak telakki ve kendisi takdir edilmiş...

Meclis'te Saltanatın Kaldırılması Müzakere Edilirken Rauf Bey'e Verdiğim Rol

Efendiler, ihtimal, Rauf Bey, birtakım kimselere göre, üzerine aldığı vazifesi yapmıştı. Ben de izah ettiğim üzere, genel ve tarihi vazifemin o güne ait safhasını ifa eylemiştim. Fakat genel

vazifemin emrettiği asıl noktayı ifa ve tatbik etmek lâzım geldiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın telgrafları vesilesiyle saltanatı hilafetten ayırmaya ve evvela saltanatı kaldırmaya karar verdiğim zaman ilk yaptığım işlerden biri de, derhal Rauf Bey'i Meclis'teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve görüşlerini hiç bilmiyormuşum gibi davranarak, ayakta kendisinden şu talepte bulundum: "Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız! Bunun doğru olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız!" Rauf Bey ile fazla bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı zeminde beyanatta bulunmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait Meclis zabıtlarında görüldüğü üzere, Rauf Bey kürsüden bir iki defa beyanatta bulundu ve hatta saltanatın kaldırıldığı günün bayram olarak kabul edilmesi teklifini de ortaya attı.

Burada bir nokta kafalarda düğüm hâlinde kalabilir. Bana, Padişah'a sadakati borç bildiğinden, saltanat makamı yerine başka mahiyette bir makamın getirilmesine çalışmanın felâkete ve hüsrana yol açacağından bahsetmiş olan Rauf Bey, benim, *yeni kararımı öğrendikten sonra ve hele* kararımın desteklenmesi ve saltanatın kaldırılması için Meclis'te bir konuşma yapmasını teklif etmem karşısında, ne düşündüğünü bile söylemeden boyun eğmiştir. Bu tavır ve hareket nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey eski kanaatlerini değiştirmiş miydi? Yoksa kanaatlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam kanaatle hükme varmak müşkildir.

Efendiler, böyle şüpheli bir hüküm vermeye girişmektense, vaziyetin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı safhaları, muameleleri ve münakaşaları heyet-i âliyyenize hatırlatmayı tercih ederim.

Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve Arkadaşları da Katılmak İstiyordu

Arz etmiştim ki saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir delegeler heyetinin davet edilmesi ve İstanbul'un, yani Vahdettin, Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da

böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakârlıklarla elde ettiği menfaati küçültmek, belki de mânâsız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu hâlde, kabul etmesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, evvela benim şahsıma bir telgraf çekti. 17 Ekim 1922 tarihli bu telgrafta, Tevfik Paşa, kazanılan muzafferiyetin, bundan böyle İstanbul ile Ankara arasında anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve milli birliğimizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani Tevfik Paşa demek istiyordu ki, "memlekette düşman kalmadı; o hâlde, Padişah yerinde, Hükümet onun yanında; millete düşenin de bu makamların vereceği emirlere itaat etmektir. Bu takdirde, elbette birliğe mâni bir şey kalmamış olur." Yalnız, Ankara'dan biraz daha yardım istemek ferasetini gösteriyordu. O da Barış Konferansı'na İstanbul ile Ankara'nın birlikte davet edileceğine binaen, daha evvel benden çok gizli talimat almış bir kimsenin mümkün olan süratle İstanbul'a gönderilmesini temin etmekti (Vesika: 260).

Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hamit Bey'e yazdığım telgraf ile "Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devletin siyasetini bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne büyük bir mesuliyet doğuracağının açık bulunduğunu" bildirdim (Vesika: 261).

Ne yazık ki, Hamit Bey bu telgrafın aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi lâzım geldiğinde müteredditi kalmış, bunu kendisine gönderilen direktif sanmış; bununla beraber bu telgrafımda yazılanlar dairesinde, Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kere tebligatta bulunmuş; hatta Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının konferansa delege göndermemeleri için gazetelere, ajanslara, verilmesi icap eden beyanatın esaslarını bildiren bir müsvedde dahi kendilerine göndermiş (Vesika: 262).

Menfaati, Tahtın Ayaklarına Sarılmakta Bulanlar

Bütün menfaatlerini, kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda, gören Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan oluşan Vahdettin heyetinin, gizli maksatlarını ne olursa olsun kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşılıyordu. Tevfik Paşa'nın bana çektiği telgrafın, verilen cevaptan haberi olmadığını bildirdikten sonra, doğrudan doğruya 10 Ekim 1922 tarihli telgrafıyla ve sadrazam unvanıyla Meclis Başkanlığı'na müracaat etti (Vesika: 263).

Müracaatnâme muhteviyatı, Osmanlı devrinin Tevfik Paşalarına has bir tarzdaydı.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgraflarıyla, kazanılan başarının elde edilmesine hizmet ettiklerinden bahsedebilecek kadar cüret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devleti'nin gayrimeşru olarak hükümeti adını taşımak gafletinde bulunan Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden oluşan son Osmanlı Heyeti ile fazla iştigal faydasızdır. Sözümü Meclis müzakerelerine getireceğim.

Mevzu-u bahis mesele dolayısıyla Meclis'te 30 Ekim 1922 günü müzakereler başladı. Birçok konuşmacı birçok şey söyledi. İstanbul'daki Osmanlı hükümetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten mahrum, vicdandan mahrum birtakım insanlar olduğunu beyan ederek bu adamlara lâzım olan kanuni muamelenin yapılmasını talep ettiler.

"Böyle bir zihniyeti taşıyan, yani bize bu kadar ahmakça tekliflerde bulunan kimseler..... hakikaten Babıâli'nin tarihi kimliğine imzasını koyan ve her şeyden ziyade oraya bağlı olan şahıslardır..." dediler.

İstanbul'da Hükümet adını ve kimliğini takınan adamların, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmalarını isteyen takrirler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmış olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla hâkimiyet haklarının millete ait bulunduğunu ifade eden bir takrir hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşa imza ettirildi. Bu takrirde benim de imzam vardır.

Bu takrir okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif vaziyet alanların başında iki zat vardı. Bunlardan biri Mersin mebusu bulunan Selâhattin Bey'dir. İkincisi İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar saltanatın kaldırılmaması kanaatinde bulunduklarını açıkça belirttiler.

Osmanlı Saltanatının Kaldırılması Kararının Verildiği Gün Yapılan Toplantılar

Efendiler, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. O gün Müdafaa-i Hukuk Gurubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı saltanatının kaldırılmasının zaruri olduğu hakkında

beyanatta bulundum. 1 Kasım 1922 günü yapılan Meclis toplantısında, aynı konu uzun tartışmalara uğradı. Mecliste de ayrıntılı bir beyanatta bulunmak lüzumunu hissettim (Vesika: 264). İslam ve Türk tarihinden bahsederek hilafet ve saltanatın ayrılabileceğini, milli hâkimiyet ve saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, tarihi olaylara dayanarak izah ettim. Hülagû'nun Halife Mutasım'ı idam ederek dünya yüzünde hilafete fiilen son verdiğini ve 1517'de Mısır'ı alan Yavuz, orada unvanı halife olan bir mülteciye ehemmiyet vermeseydi, hilafet unvanının günümüze kadar miras kalmış bulunamayacağını anlattım.

Bundan sonra meseleyle ilgili takrirler üç encümene, Teşkilât-ı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen üyelerinin bir araya gelip, bizim güttüğümüz maksada göre meseleyi uygun bir çözüme bağlaması elbette müşkil idi. Vaziyeti yakından bizzat takip etmek lâzım geldi.

Encümene Anlattığım Hakikat

Üç encümen bir odada toplandı. Başkanlığına Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümen'ine mensup hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını, bilinen safsatalara istinat ettirerek iddia ettiler. Bu iddiaların yersizliğini ortaya koyup çürütmek için serbestçe konuşabilecek olanlar ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda müzakerelerin istenilen neticeye varmasını beklemek beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet, Müşterek Encümen Başkanı'ndan söz aldım. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu beyanatta bulundum: "Efendiler dedim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin hâkimiyeti ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivâkidir. Mevzu-u bahis olan, 'millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız?' meselesi değildir. Mesele, zaten emrivâki olmuş bir hakikati ifadeden ibaret-

tir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat, usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

İşin ilim cihetine gelince, hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmi izahat vereyim" dedim ve uzun uzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine, Ankara mebuslardan Hoca Mustafa Efendi, "Afedersiniz efendim" dedi, "biz meseleyi başka bakımdan ele alıyorduk, izahatınızla aydınlandık" dedi. Mesele müşterek encümence hâlledilmişti.

Osmanlı Saltanatının İzmihlâli

Süratle kanun tasarısı hazırlandı. Aynı gün de Meclis'in ikinci oturumunda okundu. İsim okunarak oya konması teklifine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki, "Buna hacet yoktur. Memleket ve milletin istiklâlini ebediyen koruyacak esasları, Meclis-i Âli'nin oy birliği ile kabul edeceğini zannederim." "Oylalayım" sesleri yükseldi. Nihayet, başkan oya sundu ve "oybirliği ile kabul edilmiştir" dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi; "Ben muhalifim!" Bu ses "Söz yok!" sesleriyle boğuldu. İşte Efendiler, Osmanlı saltanatının yıkılış ve göçüş merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

***

Vahdettin Bir İngiliz Harp Gemisiyle İstanbul'dan Kaçıyor

17 Kasım 1922 tarihli resmi bir telgrafın ilk cümlesi şuydu: "Vahdettin Efendi bu gece saraydan ayrılmıştır." Bu telgrafın daha bir iki cümlesini, 18 Kasım 1922 gününe ait Meclis zabıtlarında okumuşsunuzdur. Fakat telgrafın aslında bu ayrılışa kimlerin yardım etmiş olabileceğinden, kutsal emanetlerin nasıl muhafaza olunacağından ve daha başka hususlardan bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü zabıtta, Meclis'te okunmuş bir mektup suretiyle ona ekli –ajanslarla yayınlanmış– bir beyannâme suretini de tekrar okuyalım:

17.11.1922

Mektup Sureti

Bir nüshasını ilişik olarak sunduğum resmi beyannâmede açıklandığı gibi, Zat-ı Şahane, İngiltere'nin himayesine sığınarak bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır...

İmza:
Harrington

Mektuba İlave Olunan Beyannâme Sureti

"Resmen beyan olunur ki, Zat-ı Şahane, bugünkü vaziyet neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, Bütün İslamların Halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zat-ı Şahanenin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington, zat-ı şahaneyi almaya giderek, bir İngiliz harp gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı Şahane, vapurda Akdeniz Filosu Genel Kumandanı Amiral Sir De Brook tarafından karşılanmıştır. İngiliz Fevkalâde Komiser Vekili Sir Newill Henderson, Zat-ı Şahaneyi gemide ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur.

General Harrington'un Ulviye Sultan adında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, "hiçbir cevap verilmemiş olduğu" kaydıyla aynen Refet Paşa'ya gönderilmiş, o da bize, 25 Kasım 1922 tarihinde bir suretini göndermişti. Fransızca mektubun bize gönderilen Türkçe sureti şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri,

Şu sıralarda Malta'ya yaklaşmakta olan Padişah Hazretlerinden, ailesinin vaziyeti hakkında bilgi rica eden bir telsiz aldım. Bu konuda geçen Cumartesi, Yıldız'dan bilgi almış ve Kadınefendi Hazretlerinin sağlık ve neşelerinin yerinde olduğunu öğrenmiş ve derhal Zat-ı Şahaneye arz etmiştim. Eğer Padişah Hazretlerinin aileleri hakkında yeni bilgiler lütfedebilirseniz, onu da derhal Zat-ı Şahane'ye arz etmekle bahtiyar olurum. Zat-ı Şahane'nin içinde bulundukları müşkilat dolayısıyla en samimi temennilerimi Kadınefendi Hazretlerine ve pek muhterem ailelerine arz etmeme müsaade buyurmanızı ve en derin hürmet ve tazimlerinin kabulünü rica ederim.

İmza:
Harrington

Efendiler, bu son mektup, üzerinde durulmaya değer mahiyette değildir. Bundan başka General Harrington'un, İstanbul'daki askeri memurumuza yazdığı mektup ile ekinde yazılanlar üzerinde görüş belirtmeyi de lüzumsuz bulurum.

Efkâr-ı umumiyeyi hakiki vaziyetle karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. *Saltanatı* atadan oğula *geçirmek gibi yanlış bir usulün neticesi olarak, büyük bir makam, tantanalı bir unvan kazanabilmiş bir sefilin, izzet-i nefsi çok yüksek asil bir milleti nasıl utanılacak bir vaziyete düşürebileceği o zaman daha tabii surette anlaşılır.*

Hakikaten her ne sebep ve ne surette olursa olsun, Vahdettin gibi hürriyet ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar âdi *bir mahlûkun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında olduğunu düşünmek ne hazindir! Şükre değer bir vaziyettir ki, bu alçak, mirasına konduğu saltanat makamından millet tarafından atıldıktan sonra, alçaklığını sonuna kadar getirmiş oluyor. Türk milletinin bu işte hızlı davranması elbette takdire lâyıktır.*

Âciz, âdi, *his ve idrakten mahrum bir mahlûk, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir; fakat böyle bir mahlûkun B*ütün Müslümanların Halifesi sıfatını taşıdığını ifade etmek elbette d*oğru değildir. Böyle bir telakkinin doğru olabilmesi, evvel emirde bütün Müslüman kitlelerinin esir olmaları şartına bağlıdır. Hâlbuki* dünyada hakikat böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz *boyunca hürriyet ve istiklâle timsal olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla ve sefilane sürükleyebilmek için her türlü rezilliği mübâh* gören *halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle devletlerin, milletlerin birbirleriyle olan münasebetlerinde, şahısların, bilhassa mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsi vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin herhangi bir ehemmiyeti olamayacağı şeklindeki bilinen hakikati teyit ettik.*

Milletler arasındaki münasebetlerde mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine son vermek, medeni âlemin samimi bir temennisini teşkil etmelidir.

***

Abdülmecit Efendi'nin Büyük Millet Meclisince Halife Seçilmesi

Muhterem Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisince firari halifenin halifeliği kaldırıldı. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclisçe yeni halife seçilmeden evvel, seçilecek şahsın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lâzımdı. Bunun için İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanatla ilgili kararını tamamen kabul ettiğini bildiren bir senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü, İstanbul'da Refet Paşa'ya bir şifreli telgrafla verdiğim talimatta başlıca şu noktaları belirtmiştim: "Abdülmecit Efendi, Halife-i Müslimin unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka bir sıfat ve kelime ilave edilmeyecektir. İslam âlemine duyurulmak üzere hazırlayacağı bir beyannâmeyi, sizin öncülüğünüzde, evvela şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra, tekrar şifre ile ve sizin öncülüğünüzde kendisine bildirilecek, ondan sonra yayınlanacaktır. Bu beyannâmenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilafete seçmesinden dolayı memnun olduğu açıkça beyan edilecektir.

b) Vahdettin Efendi'nin hareket tarzı detaylı olarak ele alınıp kötülenecektir.

c) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesine kadar olan hükümleri, münasip bir tarzda açıklanarak ve mühim olan ifadeleri aynen zikredilmek suretiyle Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin mahiyeti ve idare şeklinin Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en faydalı ve en uygun rejim olduğu belirtilip tespit edilecektir.

d) Türkiye milli halk hükümetinin geçmişteki hizmetlerinden ve faydalı çalışmalarından takdir edici bir dille bahsedilecektir.

e) Bu beyannâmede, belirtilen noktalar dışında, siyasi addedilebilecek bir nokta ve fikir dile getirilmeyecektir."

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da, Abdülmecit Efendi'ye, "Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini kayıtsız, şartsız millete

veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince, yürütme kudreti ve yasama yetkisi kendisinde tecelli edip ve toplanmış bulunan, milletin yegâne ve hakiki temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği icap ve esaslar dairesinde, ve Meclis-i Âlice 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda hilafete seçilmiş olduğunu" tebliğ ettim (Vesika: 265).

19 Kasım 1922 tarihli bir şifreli telgrafla, Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu. Abdülmecit Efendi, "imzasının üstünde *Halife-i Müslimin ve Hâdim'ül-Haremeyn* unvanlarının bulunmasının ve Cuma selamlığında hilat giymesinin ve Fatih'e ait bir sarık takınmasının mümkün ve uygun olacağı" mütalaasında bulunmuş. İslam âlemine yazacağı beyannâme muhteviyatı hakkında dile getirdiği görüşlerinde Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda çekinmiş ve beyannâmenin İstanbul gazetelerinde yayınlanmasında, Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin yayınlatılması" görüşünü dile getirmiş (Vesika: 266).

Refet Paşa'ya 20 Kasım 1922 günü makine başında verdiğim cevapta, "Halife-i Müslimin" unvanıyla beraber "Hâdim'ül-Haremeyn-i Şerifeyn" unvanının kullanılmasını da münasip bulduğumu söyledim. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetine girmesini gayri-tabii buldum. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askeri üniformanın elbette mevzu-u bahis olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak beyannâmede, Vahdettin'in ismi zikrolunmaksızın eski halifenin manevi şahsiyetinin ve zamanında düşünen kötü vaziyetin dile getirilmesinin lüzumlu olduğu değerlendirmesinde bulundum.

Abdülmecit Efendi "Han" Unvanından Vazgeçemiyor

Refet Paşa'dan 20 Kasım 1922'de aldığım şifreli telgrafın birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki, "Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiülevvel tarihli yazısının altında *Halife-i Resulullah Hâdim'ül Haremeyn-i* Şerifeyn unvanının altında *Abdülmecit Bin Abdülaziz Han*" imzası kullanılmıştır.

Efendiler, yaptığımız ikazı iyi karşıladığını ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi, "Halife-i Müslimin" yerine "Halife-i Resulullah" ve babasının ismi münasebetiyle "Han" unvanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşünceler ileri

sürdükten sonra da, Vahdettin hakkındaki beyanattan vazgeçtiğini, çünkü "başkasının kötü işlerini dile getirmek suretiyle bile olsa, bu tür beyanların kendi anlayış ve karakterine ağır geleceğinin açık olduğunu" bildirmiş. Bu husus, telgrafın ikinci maddesinde yer almıştı. Telgrafın üçüncü maddesi, benim Meclis Başkanı sıfatıyla kendisine halifeliğe seçildiğini bildiren telgrafıma yazdığı cevap niteliğinde idi. Bu cevabın başlığı, "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye şahsıma hitap hâlinde idi. Dördüncü maddede, İslam âlemine tebliğ edeceği beyannâmenin sureti vardı. Bu beyannâmenin yazıldığı İstanbul'un, "Dar'ül Hilafetü'l-Âliyye" olduğu da itinayla kaydedilmişti.

21 Kasım 1922 tarihi bir telgrafta, "Halife-i Resulullah" yerine, evvelce bildirdiğimiz gibi "Halife-i Müslimin" denilecektir dedik. Kendisine, hilafeti tebliğ eden telgrafımıza vereceği cevabın, şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na olmasını hatırlattık. Yazılarında siyasi ve genel hususlarla ilgili kelimeler olduğundan ve bunlardan kaçınılması lüzumundan bahsettik.

Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi görülmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim asıl nokta şudur: Ben, şahsi saltanatın kaldırılmasından sonra, başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzım gelen hilafetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta açıklanmasını tabii buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu hakikatten büsbütün gafil olduğu iddia edilemez. Bilhassa kendisinin halife unvanıyla saltanat sürmesinin imkân ve şartlarını hazırlayıp temin edebileceklerini tahayyül edenlerin mevcudiyeti düşünülürse, muhatabımızın ve tabii taraftarlarının saf ve gafil oldukları zannına kapılmak asla doğru olamazdı.

Halife Olacak Zatın Sıfat ve Yetkisi Ne Olacaktı?

Şimdi arzu buyurursanız, halife seçimi dolayısıyla Meclis'in 18 Kasım 1922 günü gizli oturumlarında geçen müzakereler hakkında kısa bir fikir vereyim:

Meclis'te meseleyi çok ciddi ve mühim sayanlar vardı. Bilhassa hoca efendiler, kendi ihtisaslarıyla alâkalı bir konu bulduklarından çok dikkatli ve müteyakkız idiler. Bir halife kaç-

mış... Onu makamından indirmek ve yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Milletin ve devletin yakından başına geçirmek... Kısacası, halifenin firarı yüzünden Türkiye'de ve bütün İslam âleminde karışıklık çıkmış veyahut çıkacakmış... Onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında düşünceler, endişeler ortaya atılıyordu.

Bazı konuşmacılar da, halife olacak zatın sıfatının ve yetkisinin ne olacağını tespit lüzumundan bahsediyorlardı.

Ben de müzakere ve münakaşaya katıldım. Beyanlarımın ekseriyeti ileri sürülen düşüncelere cevap niteliğinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümlelerde toplanıyordu:

"Bu meseleyi çok tartışmak ve tahlil etmek mümkündür. Fakat tartişma ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek, meseleyi hâlletmekte o kadar müşkilat ve gecikmelere uğrarız. Yalnız, şu noktaya hepinizin dikkatini çekerim. Bu Meclis Türkiye halkının meclisidir. Bu meclisin sıfat ve yetkileri yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatına ve mukadderatı ile ilgili ve onlar üzerinde tesir yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslam âlemini içine alan bir kudrete sahip olamaz, Efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden kurulmuş bulunan Meclisimiz, kendi mevcudiyetini, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir Efendiler! Bundan dolayı İslam âleminde karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi mânâsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor."

Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim ve alenen dedim ki:

"Sen yalan söyleyebilirsin, yaratılışın buna elverişlidir!"

Efendiler, dağdağaya mahal olmadığını izahattan sonra, dedim ki, "Bizim dünya gözündeki en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilafet makamı esaret altında olabilir. Halife unvanını taşıyanlar yabancılara iltica edebilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. *Fakat yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini katiyen sarsamazlar.*"

Türk Halkı Kayıtsız Şartsız Hâkimiyetine Sahiptir

Türkiye halkının kayıtsız ve şartsız hâkimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet,

hiçbir mânâda, hiçbir surette, hiçbir renk ve hiçbir kılavuzlukta ortaklık kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatına ortak çıkamaz. Millet buna katiyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir mebus bulunamaz. Bunun içindir ki, firari halifenin halifeliğine son verip, yenisini seçmek ve bu mevzu ile ilgili bütün muamelelerde söylediğim *görüşler dahilinde hareket zaruridir*. Başka türlüsüne katiyen imkân yoktur.

Muhterem Efendiler, biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber, yapılacak muamele üzerinde Meclis'te çoğunlukla mutabakat sağlandı. Ondan sonraki netice de malûmunuzdur.

Saltanatın kaldırılması üzerine, İstanbul'da hükümet adını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalar ve arkadaşlarının Saray'a istifalarını nasıl verdiklerinden; İstanbul'un idaresini düzene sokmak için verdiğimiz talimat ve emirlerden bahsederek heyet-i âliyyelerinizi yormayı faydalı bulmuyorum.

***

Lozan Barış Konferansı

Lozan Konferansı genel toplantısı, 21 Kasım 1922 günü yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devleti'ni İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Mebusu Hasan Bey ve Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki delegeler heyetini teşkil ediyordu.

Delegeler Heyetimiz Kasım 1922 başlarında Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Efendiler, iki dönemden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve neticesi dünyaca bilinen bir hususdur.

Bir müddet Ankara'da Lozan Konferansı müzakerelerini takip ettim. Müzakereler hararetli ve münakaşalı cereyan ediyordu. Türk haklarını tanıyan müsbet bir netice görülmüyordu. Ben bunu pek tabii buluyordum. Çünkü Lozan barış masasında ele alınan meseleler, yalnız üç-dört yıllık yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Asırlık hesaplar konuşuluyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, malûmdur ki, yeni Türk Devleti'nin yerini aldığı Osmanlı Devleti, Uhud-ı Atika (Eski Anlaşmalar) adı altında birtakım kapitülasyonların esiri idi. Hıristiyan halkı birçok

imtiyazlara ve istisnailiğe sahip bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara karşı yargı hakkını tatbik edemezdi; Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi, yabancılardan almaktan men edilmiş bulunuyordu. Devletin hayatını kemiren ve kendi sınırları dahilinde yaşayan azınlıklarla ilgili tedbirler alması mümkün değildi.

Osmanlı Devleti, kendisini tesis eden asli unsurun, Türk milletinin insanca yaşamasını temin edecek sebeplere yönelmekten de men edilmişti; memleketi imar edemez, demiryolu yaptıramazdı. Hatta okul yaptırmakta bile serbest değildi. Bu gibi hâllerde yabancılar derhal müdahale ederdi.

Osmanlı hükümdarları ve çevresindeki yakınları, debdebe ve gösteriş içinde hayatlarını temin için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü menfaatini feda etmek, devletin haysiyet ve şerefini feda eylemek suretiyle birçok dış borçlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizlerini ödeyemeyecek hâle gelmiş, dünyanın gözünde iflas etmiş addolunmuştu.

Osmanlı Devleti'nin Dünya Nezdinde Hiçbir Kıymeti Kalmamıştı

Efendiler, vârisi olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünya gözünde hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Devletlerarası hukukun dışında tutulmuş, adeta himaye ve vesayet altına alınmış bir mahiyette farz olunuyordu.

Mâziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız hâlde, esasen asırların birikmiş hesapları bizden sorulmaması lâzım gelirken, bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Milleti ve memleketi hakiki istiklâl ve hâkimiyetine sahip kılmak için, bu güçlüğe ve fedakârlığa da katlanmak bizim üzerimize yüklenmişti. Ben neticenin mutlaka müsbet olacağından emindim. Türk milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hâkimiyeti için ne pahasına olursa olsun elde etmeye ve temine mecbur olduğu hakların dünyaca tanınacağından asla şüphem yoktu. Çünkü hakikatte bu esaslar, kuvvet ve liyakatle, fiilen ve maddeten elde edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten elde edilmiş olan bu hususların usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı muhafaza ve temin

için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en büyük emniyet dayanağımız milli hâkimiyetimizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutulabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuz idi.

İşte bu düşüncelere binaen, konferansın cereyanını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği makûs vaziyetlere lüzumundan fazla ehemmiyet atfetmiyordum.

Halkın Halet-i Ruhiyesini Anlamak İçin Yapılan Temaslar

Efendiler, saltanatın kaldırılması ve hilafet makamının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa geçmek, halkın içinde bulunduğu psikolojiyi, fikir ve temayüllerini bir daha tetkik etmek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine girmiş bulunuyordu. Yeni seçim münasebetiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, siyasi bir fırka hâline getirmeye karar vermiştim. Barış gerçekleştiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın siyasi fırkaya dönüşmesini lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihâl etmeyi yerinde ve faydalı sayıyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiyeyle iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksatlarla Batı Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere, 14 Aralık 1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de, halkı münasip yerlerde toplayarak uzun hasbihâllerde bulundum. Halkın, bana istedikleri gibi serbestçe sorular sormasını talep ettim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere, altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem Efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususlardan dikkati çeken noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve neticesi, milli hâkimiyet ve hilafet makamı, bunların vaziyetleri ve münasebetleri, bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılan siyasi fırka...

Lozan Konferansı müzakerelerini, cereyan ettiği gibi her yerde özetleyerek anlatıyordum. Müsbet netice alınacağı hakkındaki kanaatimi de beyan ederek, milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Milli Hâkimiyet ile Hilafet Makamı

Milli hâkimiyet ve hilafet makamının vaziyetleri ve bunların münasebetleri hakkında halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı... Zira Meclis 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla, şahsi hâkimiyetine dayanan devlet şeklinin, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal ettiğini söyledikten sonra, birtakım Şükrü Hocalar, "Müslüman efkâr-ı umumiyesi tereddüt ve ızdıraba düşmüştür" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. Bunlar, "Hilafet demek, Hükümet demektir. Hilafetin hak ve vazifelerini yok etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclis'in milletin ortadan kaldırdığı şahsi saltanatı, hilafet makamında devam ettirmek ve padişahın yerine halifeyi geçirmek sevdasına düşmüşlerdi.

Hakikaten mürteci bir grup, Afyonkarahisar Mebusu Hoca Şükrü imzasıyla "İslam Hilafeti ve Büyük Millet Meclisi" adıyla bir risale yayımladı. Bu risalenin, Ankara'da 15 Ocak 1923 tarihinde yayınlandığı ve bütün mebuslarına dağıtıldığı bana İzmit'te bildirildi. Risalenin üzerine sadece 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Fakat risalenin daha ben Ankara'da iken hazırlanıp bastırıldığı ve benim Ankara'dan ayrılma tarihim olan 14 Ocak 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştı.

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları, "Halife meclisin, meclis halifenindir" safsatasıyla, Millet Meclisi'ni halifenin meşveret heyeti ve halifeyi Meclis'in, dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halife Olan Zatı Ümitlendirecek Sadakat Gösterileri

Efendiler, halife bulunan kişiyi ümitlendirecek bazı sadakat gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak cereyan eden sadakat gösterileri ise bizim dışardan tahmin ettiklerimizden daha fazla imiş. Bu babta bir fikir vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da memur ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın, aynı tarihlerde, halifeye "Konya" isminde bir at takdimi vesilesiyle, kendi biraderi ve aynı zamanda yaveri Rıfat Bey'e yazdığı bir şifreli telgrafla, bu telgrafa halifenin başyaveri vasıtasıyla verdiği cevabı, aynen arz edeceğim:

Şifre

Rıfat Bey'e 05.01.1923

Konya'yı, Halife Hazretlerine takdim etmek için getirmiştim. Yalnız, şimdi ne hâlde olduğunu görmedim. Cesarette bulunamıyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım için Halife Hazretlerinin başyaverlerinden de hayvan tedariki hususunda acele etmemelerini rica etmiştim. *Hayvanın Halife Hazretleri tarafından beğenilmesini, İlahi bir lütuf sayıyorum.* Büyük bir cüretkârlık olacağını bilmekle beraber, İstiklâl Savaşı'nın tarihi bir hatırası olduğu için, eski, *sadık bir askerin* gazâ yadigârı olarak takdim ettiği Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lütfen kabulüne ve Halife Hazretlerinin *en kalbi ve en saygılı hislerle ellerini öptüğümün* arz edilmesine ve iletilmesine aracılık etmelerini Başyaver Şekip Bey'den rica ederim. *Konya'yı ve bu şifreyi* Şekip Bey'e hemen teslim ediniz.

Refet
7.1.1923

Trakya Fevkalâde Temsilcisi Refet Paşa Hazretlerine

Arz ve hürmetle bildiririm:

Pek muhterem kardeşiniz Rifat Bey'in teslim ettiği mübaret şahsınızdan gelen telgrafı Halife Hazretleri Efendimize arz ve beyan eyledim. Peygamber vekili olan Halife Hazretleri, gerek teyit buyurulan içten bağlılık hissiyatlarından ve gerek kendilerine takdim edilen Konya adındaki hayvandan dolayı pek hoşnut ve müteşekkir kaldılar. Muazzez vatanımızın istiklâlini muhafaza etmek gibi, pek mukaddes ve ulvi bir maksadın elde edilmesine çalışan büyük simalar arasında seçkin bir yeri olan yüksek şahsiyetlerinin de yiğitlik ve fedakârlık gösterdikleri er meydanlarından birinin adıyla anılan bu sevimli ve güzel ata malik olmakla iftihar ettiler. Cenab-ı Cebrail fahri kâinat Peygamberimiz Hazretlerine (S.A.S.) resulluk bildirdiği gibi, Zat-ı Devletiniz de Halife Hazretlerine, Peygamber'in vekili olduğunu bildirdiğinizden dolayı, yüksek şahsiyetiniz, kendilerine bütün hayatlarının en mesut ve kutsal bir hadisesini her zaman hatırlatacaktır. Yüksek şahsiyetlerinin bu muazzez hatıraya karışmış olmaları hasebiyle, sık sık ve içten gelen bir sevgi ile hatırlanacakları zaten belli iken, bir de her gün, alışıldığı üzere tatlı sabah rüzgârı gidişli bu ata binildikçe, yüksek şahsiyetlerinin değerli hatırası yeniden anılacak ve

canlanacaktır. Şu satırlarla, Halife Efendimizin hakikaten tertemiz ve kadirşinas hislerine ne dereceye kadar tercüman olabildiğimi tayin edemem. Bunu başaramadıysam, noksanını, Zat-ı Devletlerine, Halife Hazretlerinin bizzat göstermiş ve ifade buyurmuş oldukları pederâne iltifatlarına daha evvelden telafi etmiştir kanaatiyle teselli olmaktayım. Bu vesileyle ve netice olarak size, Allah'ın gölgesi ve Peygamber'in vekili Halife Hazretlerinin hususi selamlarını ve hayır dualarını bildirmek ve müjdelemekle şeref duyar, üstün saygılarımın lütfu kabulünü rica ederim, Efendim Hazretleri.

Şekip Hakkı
Başyaver

(Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini, biz ancak hilafetin kaldırılmasından ve halife hanedanının memleketten çıkarılmasından sonra tesadüf eseri olarak haberdar olabildik.)

Arz etmeliyim ki, Şükrü Efendi Hoca ve onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine, unvanı halife olan bir hükümdar koyarak beyanatta ve iddialarda bulunmuşlardı. Şu farkla ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine, dünyanın dört bucağında kitleler hâlinde yaşayan, türlü türlü ırktan üç yüz milyonluk bir camiaya hüküm yürüten bir hükümdardan, onun vazife ve yetkilerinden bahsetmişlerdi. Bu, bütün İslam âlemine hâkim olacak muazzam hükümdarın eline, kuvvet olarak üç yüz milyon ümmet-i Muhammed'den yalnız on-on beş milyon Türk halkını lütfetmişlerdi. Halife ismindeki hükümdar, "yeryüzündeki bütün Müslümanların işlerini yönetecek, dünya işleriyle ilgili hükümlerden, onların menfaatlerine en uygun olanları hakkında karar" verecekti. Bütün Müslümanların "haklarını müdafaa edecek, onların işlerine ve problemlerine tesirli bir azim ve irade ile" sahip çıkacaktı.

Halife ismindeki hükümdar dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti payidar edecek, herkesin haklarını gözetecek, emniyet ve asayişi ihlal edecek olaylara mâni olacak, ehl-i İslama başka dinlere bağlı olanlardan gelmesi muhtemel taarruzlara set çekecekti. İslam camiasının itimat içinde yaşamasını, medeniyet yolunda gelişip kalkınmasını temin edecek çareleri hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Muhterem Efendiler, bu kadar kara cahil, dünya şartlarından ve hakikatlerinden bu derece habersiz Şükrü Hoca ve benzerlerinin milletimizi kandırmak için, İslami hükümler diye yayınladıkları safsataların esasen tekrara değeri yoktur. *Fakat bunca asırlar boyunca olduğu gibi, bugün de milletlerin cahilliğinden ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasi ve şahsi maksat ve menfaat temini için, dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların memleket dahilinde ve haricinde mevcudiyeti, ne yazık ki, daha bizi bu zeminde* söz söylemekten alıkoyamıyor. İnsanlık dünyasında, din hakkındaki ihtisas ve vukuf, *her türlü hurafelerden arınarak, hakiki ilim ve fennin ışıklarıyla tertemiz ve mükemmel oluncaya kadar din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır.*

Şükrü Hocaların ne kadar mânâsız, mantıksız ve tatbik kabiliyetinden mahrum fikir ve hükümleri savurduklarını anlamamak için cidden Hoca Efendi gibi Allahlık denilen mahlûkattan olmak lâzımdır.

Halife ve hilafetin otoritesi, onların dediği gibi, bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olmak lâzım gelince, bütün mevcudiyetini ve kuvvet kaynaklarını yalnız halifenin emir ve yasaklarına bırakmakla, Türkiye halkının omuzlarına bindirilecek yükün ne kadar ağır olacağını insaf edip düşünmek lâzım gelmez miydi?

Onların ileri sürdükleri mazeret ve hükümlere göre, halife adını taşıyan hükümdar; Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın her taraflarındaki İslamların ve İslam memleketlerinin işlerinde tasarruf sahibi olacaktı.

Bu hayalin hiçbir vakit gerçekleşmemiş olduğu malümdur. İslam cemaatlerinin tamamen ayrı maksatlarla birbirinden ayrıldıkları; Emevilerin Endülüs'te, Alevilerin Magrip'te, Fatımilerin Mısır'da, Abbasilerin Bağdat'ta birer hilafet, yani saltanat kurdukları; hatta Endülüs'te her bin kişilik bir cemaatin "bir emir'ül-müminini ile bir minberi" olduğu, Hoca Şükrü imzalı risalede de yer almıştır.

Bu tarihi hakikati bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin idaresi altında bulunan veya bağımsız olan Müslüman milletlere ve devletlere halife adı altında bir hükümdar tayin etmek akıl ve hakikat ile bağdaştırılabilir miydi? Bilhassa

böyle bir hükümdarın mevkiini temin etmek için bir avuç Türk halkını o hükümdarın emrine vermek, onu mahvetmek için tatbik olunagelen tedbirlerin en tesirlisi olmaz mıydı? "Halifenin vazifesi ruhani değildir", "Hilafetin esası maddi iktidar ve hükümet kuvvetidir" diyenlerin, hilafetin devlet, halifenin devlet başkanı olduğunu ifade ve ispat ettikleri ve maksatlarının halife unvanında bir zatı Türkiye Devleti'nin başkanlığına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabiliyordu.

Muhterem Efendiler, Şükrü Hoca Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının, siyasi maksatlarını açıktan açığa ortaya koymayıp, bunu bütün İslam âlemine mal etmek istedikleri, dini bir mesele hâlinde mevzu-u bahis eylemeleri, hilafet oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir netice vermemiştir.

Hilafet Hakkında Halkın Şüphe ve Endişesini Gidermek İçin Yaptığım İzahat

Hilafet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişesini gidermek için her yerde lüzumu kadar beyanat ve izahatta bulundum. Kesin olarak ifade ettim ki, "milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, işlerine, istiklâline, unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi müdahale ettiremeyiz! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istiklâlini muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir!"

Millete anlattım ki, bütün Müslümanları içine alan bir devlet tesis etmek vazifesi ile yükümlü imiş gibi hayal edilen bir halifenin, vazifesini yerine getirebilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz. Millet buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar büyük bir mesuliyeti, bu kadar gayri-mantıki bir vazifeyi üzerine alamaz.

Milletimiz, asırlarca bu mânâsız ve boş görüşten hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz dedim. Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu, görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslam dünyasının işlerinde tasarruf sahibi kılmak fikrinde olanlar, bu

vazifesi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz-on misli nüfusa sahip olan büyük Müslüman kitlelerden talep etmelidir! Yeni Türkiye'nin ve Yeni Türkiye halkının artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verebilecek bir parçası kalmamıştır, dedim.

Diğer bir noktayı da halka iyice izah edebilmek için şunları beyan ettim: Bir an için farz edelim ki, dedim, Türkiye mevzu-u bahis vazifeyi kabul etsin... Bütün İslam âlemini bir noktada birleştirerek sevk ve idare gayesinde yürüsün ve başarmış da olsun! Pekâlâ ama tabiiyet ve idaremiz altına almak istediğimiz milletler derlerse ki, "Bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat biz bağımsız kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hâkimiyetimize kimsenin karışmasını uygun bulmayız! Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz!

O hâlde Türkiye halkının bütün bu gayret ve fedakârlığı sadece bir teşekkür ve dua almak için mi göze alınacaktır?!

Görülüyordu ki, boş bir istek ve heves için, bir vehim ve hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilafet ve halifeye vazife ve yetki vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti.

Efendiler, halka sordum: Bir İslam devleti olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı? Tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü böyle bir yetki devletinin istiklâlini milletinin hâkimiyetini ortadan kaldırır.

Millete şunu da hatırlattım ki, kendimizi dünyanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz.

Efendiler, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki sene evvel yayımlanan bir tarih yazdı. Eserinin son sayfaları "Dünya Tarihinin Müstakbel Safhası" başlığı altında birtakım görüşleri ihtiva eder.

Bu görüşlerin yönelmiş olduğu mesele, "Un gouvernement fédéral mondial", yani birleşik bir dünya devletidir.

Wells bu bölümde birleşik bir dünya devletinin nasıl tesis olunabileceğini ve böyle bir devletin esaslı bazı ayırt edici özellikleri hakkındaki tasavvurlarını ortaya koyuyor; adaletin ve tek bir kanunun saltanatı altında dünyamızın ne vaziyette bulunacağını tahayyül ediyor.

Wells, "Bütün hâkimiyetler, tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa, dünya mahvolacaktır" diyor ve "Hakiki devlet, çağdaş hayat şartlarının bir zaruret hâline getirdiği birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz"; "Muhakkaktır ki, insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse, er veya geç birleşmeye mecbur olacaklardır" değerlendirmelerinde bulunuyor.

"İnsanlığın dayanışması hakkındaki büyük hülyanın nihayet gerçekleşmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek lâzım geldiğinin sahih olarak bilinmediği" ve "saldırgan bir hariciye siyaseti geleneğine sahip olan devletlerin, birleşik bir dünya devleti tarafından güçlükle temsil edilebileceği"ni de bildiriliyor. Wells'in "Avrupa ve Asya'nın felâketleri ve müşterek ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki kısmındaki milletlerin bir dereceye kadar birleşmesine yardım edecektir", "olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden evvel, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılabilir" şeklindeki düşüncelerini de kaydedeyim.

Efendiler, bütün insanlığın tecrübe, bilgi ve tefekkürde yükselip olgunlaşması, Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden bir yana bırakarak basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hâle konulmuş, saf ve lekesiz bir dünya dininin kurulması, ve insanların şimdiye kadar kavgalar, çirkeflikler, kaba arzu ve iştahlar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekâları zehirleyen zararlı tohumları yok etmeye karar vermesi gibi şartların gerçekleşmesini lâzım kılan bir "birleşik dünya devleti" kurma hayalinin tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Bu tasavvur ve tahayyüle kısmen benzeyen bir hayal, Hilafetçileri ve Panislamizm taraftarlarını -Türkiye'ye musallat olmamaları şartıyla- memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti.

Tasvir olunan görüş şuydu: Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve diğer kıtalarda yaşayan İslam toplumları, gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve arzularını kullanacak bir iktidar ve serbestliğe kavuşurlar ve o zaman lüzumlu ve faydalı görürlerse, asrın icap ettirdiklerine uygun bir suretle birtakım itilaf ve ittihat noktaları bulabilirler. Şüphesiz, her devletin, her toplumun birbirinden tatmin ve temin edebileceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı menfaatleri mevcuttur. Bu tasavvur edilen bağımsız

İslam hükümetlerinin yetkili temsilcileri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve falan ve filan İslam devletleri arasında şu veya bu münasebetler kurulmuştur. Bu müşterek münasebetleri muhafaza etmek ve bu münasebetlerin gerektirdiği şartlar dahilinde beraber hareket etmeyi temin için, bütün İslam devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir meclis teşekkül edecektir. İttihat eden İslam devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir derlerse, işte o zaman, isterlerse o birleşik İslam devletine hilafet ve müşterek meclisin başkanlığına seçilecek kişiye de halife unvanını verirler. Yoksa herhangi bir İslam devletinin, bir zata bütün İslam âleminin işlerini yok etme ve yürütme yetkisini vermesi, akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği bir vaziyettir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Düğüm Noktaları

Efendiler, hilafet ve din meseleleriyle meşgul olunduğu sıralarda, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki bir noktanın halkın ve bilhassa aydınların kafasında düğümlenip kaldığını öğrendik. Cumhuriyetin ilanından sonra da kanunda aynı ukde muhafaza edildikten başka, kanuna, düğüm teşkil edecek ikinci bir noktanın daha sokulmuş olduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları izah edeyim; 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 7., ve 21 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 26. maddesi Büyük Millet Meclisi'nin vazifelerinden bahseder.

Maddenin başında, Meclis'in ilk vazifesi olmak üzere, "şeriat hükümlerinin yürütülmesi yer alır." İşte bunun nasıl bir vazife ve şeriat hükümlerinden maksadın ne olduğunu anlamakta tereddüde düşenler vardır. Çünkü Büyük Millet Meclisi'nin, zikredilen maddede de, "kanunları yapmak, değiştirmek, yorumlamak, yürürlükten kaldırmak vb..." gibi zikredilen ve sayılan vazifeleri o kadar geniş kapsamlı ve açıktır ki, "şeriat hükümlerinin yürütülmesi" diye ayrıca ve başlı başına bir klişenin yer alması lüzumsuz görülmektedir. Çünkü şer' demek kanun demektir. Şer'i hükümler demek kanun hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü asri hukuk anlayışı ile bağdaştırılamaz. Bu böyle olunca, "şer'i hükümler" tabiriyle kastedilen mânâ ve kavramın büsbütün başka bir şey olması icap eder.

Efendiler, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlara bizzat başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, "şer'i hükümler" tabirinin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalıştık. Fakat bu tabire, kendi zanlarınca bambaşka mânâ verenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta, Efendiler, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başında yer alan "Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir" cümlesidir.

Bu cümle daha Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok evvel İzmit'te, İstanbul ve İzmit basın mensuplarıyla yaptığımız uzun bir mülakat ve hasbihâl esnasında, muhataplarımdan bir zatın şu sorusuna muhatap kaldım: "Yeni hükümetin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, böyle bir soruya muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi pek kısa olması lâzım gelen cevabın, o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü tebaası arasında muhtelif dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında, âdilane ve tarafsız muamelede bulunmak, mahkemelerinde tebaası ve yabancılar hakkında adaleti eşit ölçülerle tatbik etmekle mükellef olan bir hükümetin fikir hürriyeti ve vicdana riayete mecburdur. Hükümetin bu tabii sıfatının, şüpheli mânâ atfına sebep olacak sıfatlarla sınırlandırılması elbette doğru değildir.

"Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle olan resmi muamelelerde Türk dilinin geçerli olması lüzumunu herkes tabii bulur. Fakat "Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir" cümlesi aynı suretle mi anlaşılacak ve kabul edilecektir? Bu elbette izaha ve yorumlanmaya muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna "Hükümetin dini olamaz!" diyemedim. Aksini söyledim.

- Vardır Efendim, İslam dinidir, dedim. Fakat hemen arkasından "İslam dini fikir hürriyetine sahiptir" cümlesiyle cevabımı açıklamak ve yorumlamak lüzumunu hissettim.

Demek istedim ki, hükümet fikir ve vicdana riayetle mukayyet ve mükellef olur.

Muhatabım verdiğim cevabı şüphesiz makul bulmadı ki, sorusunu şu tarzda tekrar etti: "Yani hükümet bir dine bağlı kalacak mı?"

- Kalacak mı, kalmayacak mı bilmem! dedim. Meseleyi kapatmak istedim. Fakat mümkün olmadı. O hâlde, denildi; herhangi bir mesele hakkında itikadım ve düşüncelerim dairesinde bir fikir ortaya atmaktan, Hükümet beni men edecek veya cezalandıracaktır. Hâlbuki herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi? O zaman iki şey düşündüm. Biri yeni Türkiye Devleti'nde her reşit kişi, dinini seçmekte serbest olmayacak mıdır? Diğeri, Hoca Şükrü Efendi'nin, "Bazı yüksek din arkadaşlarımızla beraber düşündüklerimizi şeriat kitaplarında yer almış belirli ve değişmez İslami hükümleri yayınlayarak maalesef yanıltıldığı görülen efkâr-ı umumiye-yi İslamiyeyi aydınlatmayı boynumuza borç bir vecibe telakki ettik" girişinden sonra zikrolunan, "İslam halifesinin vazifesi, dinin emirlerini korumak ve kollamakta Peygamber'in yerini tutmaktır. Dini hükümler koymakta da yüce Peygamber Efendimizin vekilliğini yapmaktır."

Hâlbuki Hoca'nın sözlerini tatbike kalkışmak, milli hâkimiyeti, vicdan hürriyetini kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca'nın bilgi hazinesinde, Yezitler zamanında yazdırılmış ve istibdat idaresine ait formüller bulunmuyor muydu?

O hâlde ne mânâya geldiği ve ne kastedildiği artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmış olan devlet ve hükümet tabirlerini ve millet meclislerinin vazifelerini din ve şeriat kılıklarına bürüyerek kim ve ne için aldatılacaktır?

Hakikat bundan ibaret olmakla beraber, o gün İzmit'te basın mensuplarıyla bu zemin üzerinde daha fazla görüşmekte fayda yoktu.

Cumhuriyetin ilanından sonra da yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, laik devlet tabirinden dinsizlik mânâsı çıkarma temayülünde olanlara ve bundan vesileci olanlara fırsat vermemek maksadıyla kanunun ikinci maddesini mânâsız kılan bir tabirin sokulmasına müsamaha olunmuştur.

Kanunun gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde fazladan yer alan, yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet idaremizin asri karakteriyle bağdaşmayan tabirler, inkılâp ve Cumhuriyet'in o zaman için beis görmediği tavizlerdir. Millet, bu fazlalıkları Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzdan ilk fırsatta kaldırmalıdır!

Halk Fırkası'nı Kurma Teşebbüsi

Muhterem Efendiler, her yerde, siyasi fırka teşkili konusunda da halkla uzun hasbihâllerde de bulundum. 7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını vasıtasıyla halkçılık esasına dayanan ve "Halk Fırkası" adını taşıyan siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek, bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lâzım geleceği hakkında, bütün vatanperverlerin, ilim ve fen erbabının yardım ve işbirliğine müracaat etmiştim.

Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı değerlendirmelerden ve gerek halk ile fikir alışverişinde bulunmaktan çok istifade ettim. Nihayet, 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz madde hâlinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimleri esnasında yayınlayarak ilan ettiğim bu program fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur.

Dokuz Madde ve Fırkamızın İlk Programı

Bu program bugüne kadar icra edip neticelendirdiğimiz esaslı birçok hususu ihtiva ediyordu. Bununla beraber programa dahil edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Mesela cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, Şer'iye Vekâleti'nin kaldırılması, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka kanunu gibi...

Bu meseleleri programa dahil ederek, vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti zehirleme fırsatı bulmalarını kabul edemezdim. Çünkü bu meselelerin münasip bir zamanda hâllolunabileceğinden ve milletin neticesinden memnun olacağından katiyen emin idim.

Yayınladığım programı bir siyasi fırka için kâfi bulmayanlar oldu. Halk Fırkası'nın programı yoktur dediler. Hakikatte maddeler adı altında malûm olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat esaslıydı ve uygulanabilirliği vardı. Biz de tatbiki mümkün olmayan fikirleri teorik birtakım teferruatları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletin maddi ve manevi yenilenmesi ve gelişmesi yolunda faaliyet ve icraatla uyumlu olmayı, teorik bakışın önüne koymayı tercih ettik. Bununla beraber "hâkimiyet milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haricinde hiçbir makam milli mukadderata hâkim olamaz", "Bütün

kanunların düzenlenmesinde, her türden teşkilatta, idarenin bütün teferruatında, milletin terbiyesinde, iktisadi hayatta milli hâkimiyet esasında hareket olunacaktır", "saltanatın kaldırılması hakkındaki karar değiştirilemez bir prensiptir" gibi bilinmesi lâzım gelen mühim noktalar ve mahkemelerin ıslah olunacağı ve bütün kanunlarımızın hukuk ilminin vaz ettiği yeniliklere göre baştan ıslah ve ikmal edileceği, aşar vergisinin değiştirilmesine, milli bankaların sermayesinin arttırılmasına, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşasına, tevhid-i tedrisata derhal teşebbüs ve fiili askerlik hizmeti müddetinin kısaltılacağı, memleketin imarına çalışılacağı vs gibi mühim ve acil ihtiyaçlar, maddelerin dışında tutulmamıştı. Barış hakkındaki görüşümüzün de, "mali, iktisadi, idari istiklâlimizi mutlaka temin şartıyla barışın yeniden tesisine çalışmak olduğunu" söyledik. Hilafet makamının bütün İslam'a ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Maddeler, Halk Fırkası'nın teşekkülüne ve faaliyete geçmesine kâfi geldi. Fırkaya, ismine daha sonra "Cumhuriyet" kelimesi de ilave olunarak –malûm olduğu üzere– "Cumhuriyet Halk Fırkası" ismi verildi.

***

Lozan Konferansı Görüşmeleri Kesildi

Efendiler, tekrar Lozan Konferansı'na temas edeceğim.

Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yaklaşık bir müddet devam eden müzakerelerin özeti olmak üzere, İtilaf Devletleri delege heyetleri, delegeler heyetimize bir barış projesi verdiler. Bu proje mânâ ve ruh itibarıyla istiklâlimizi ihlal eden şartlar içeriyordu. Bilhassa adli, mali ve iktisadi maddeler tahammül edilemeyecek mahiyetteydi. Bu yüzden, bu projeyi kati bir surette reddetmemiz zaruri idi. Delegeler heyetimiz bu projeye mukabil bir mektup verdi. Bu mektubun anlamı şu idi: "Fikir birliğine vardığımız noktaları imza ederek barış yapalım." Hakikatte Konferans'ta müzakere edilen birçok meselede bizce kabul edilebilecek olanları vardı. Mektupta, "İkinci, üçüncü derecede olan meseleleri başkaca değerlendiririz. İtilaf Devletleri bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, tekliflerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır" da denilmişti. De-

legeler heyetimizin teklifi dikkate alınmadı. Yalnız, yaşanan kesintiye, görüşmelerin ertelenmesi gibi bir şekil verildi. Her devletin temsilciler heyeti memleketlerine döndüğü gibi, bizim delegeler heyetimiz de geldi. Ben de Batı Anadolu'da icra etmekte olduğum seyahatten dönüyordum.

Lozan Hakkında Meclis'te Yapılan Şiddetli Tartışmalar

18 Şubat 1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken, benim de seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da garip ve anlaşılmaz bir zihniyet belirmiş... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip Hükümet'le ve Meclis'le temas etmeden evvel, benimle buluşup görüşmesi mahzurlu görülmüş... Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olurmuş... Bu hususu bana yazan, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı bulunan Rauf Bey'di. Elbette bu yazıya ehemmiyet vermedim. Bilakis, bir an evvel İsmet Paşa ile görüşebilmek için seyahatlerimizi Eskişehir'de görüşebileğimiz surette tanzim ettirdim. Ankara'ya varmamızın ardından İsmet Paşa, Heyet-i Vekile'de vaziyeti izah etti ve yeni talimat istedi.

Meclis'in görüşünü almak lüzumu görüldü. Mesele Meclis'e intikal etti. Bu babta Meclis'te günlerce ve günlerce müzakereler ve münakaşalar yapıldı.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, Delegeler Heyetimize ve İsmet Paşa'ya amansız hasım kesilmişlerdi. Güya barış olmuşken İsmet Paşa yapmamış, geri dönmüş... Delegeler Heyeti, Vekiller Heyeti'nin talimatına aykırı hareket etmiş...

27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan taarruzlar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Tartışmalara, başından sonuna kadar ben de katılmak zorunda kaldım. Muhalifler adeta ne istediklerini bilmez bir hâldeydi. Meclis'in müsbet veya menfi bir karar vermesi imkânsız bir hâle geldi. Bizim açık olarak anladığımız şuydu ki, muhalifler barış meselesini, Meclis'te hırslarına vasıta kılmak istiyorlardı. Efendiler, bazı basın çevreleri de bu ihtirasları şaşılacak derecede ve ateşli bir surette alabildiğine körüklüyorlardı. Bu halet-i ruhiyede bulunan bir Meclis'le, barış meselesini bir neticeye bağlamanın müşkil olacağını görmek tabii idi, fakat üzüntü vericiydi.

Meclis'te yaptığım genel izahatla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden bahsettim. İtilaf Devletleri delege kurullarından bazıları, memleketlerine dönünce verdikleri beyanatları hakikat ve esas telakki ederek Delegeler Heyetimize hücum etme işinin takdir edilecek bir şey olmadığını söyledim. Delegeler Heyetimizi dinlemek, onun izahatına inanmak ve vaziyeti ona göre değerlendirmek lâzım geldiğini bildirdim.

Delegeler Heyetimizin, Heyet-i Vekile'nin vermiş olduğu talimata aykırı hareket edip etmediğini söylemek yetkisinin, Meclis'te hazır bulunan Heyet-i Vekile'ye ait olduğunu söyledim.

Nihayet, dedim ki, Delegeler Heyeti, Heyet-i Vekile'ye karşı mesuldür. Meclis'e karşı mesul olan da Heyet-i Vekile'dir. Meclis, Heyet-i Vekile'ye yeni bir yön vermek mecburiyetindedir. Bu yön çerçevesinde, Heyet-i Vekile, Delegeler Heyetine hususi bir talimat verir. Meclis'in teferruat ile uğraşmasına mahal ve imkân yoktur.

Verilecek yönle ilgili görüşümü de şöyle ifade ettim: "Şimdilik Musul Meselesinin ertelenmesinden mevzu-u bahis etmemek üzere ve fakat idari, siyasi, mali, iktisadi vesair meselelerde millet ve memleketin haklarını ve istiklâlini tam ve emin bir surette elde etmek ve düşmandan kurtarılmış olan topraklarımızın kesin olarak tahliyesini şart koşmak esastır."

Düşüncelerime şunu da ilave ettim ki, "Delegeler Heyetimiz, kendisine verilen vazifeyi tamamen ve mükemmel bir surette yerine getirmiştir. Milletimizin ve Meclisimizin şerefini muhafaza eylemiştir. Eğer barış meselesinde iyi bir netice almak istiyorsak, Delegeler Heyetine Meclis tarafından da manen kuvvet verilerek çalışmalarına devam ettirilmek lâzımdır. Bu suretle hareket ederseniz, ümitvar olabiliriz ki, bir barış dönemine dahil olmak mümkündür."

Meclis'in mevzu-u bahis mesele hakkındaki tartışmaları durdu. Fakat muhalifler hücum için yeni sebepler yaratmaktan bir türlü kendilerini men edemiyorlardı.

Meclis'teki Muhaliflerin Muhtelif Taarruzları

Meclis'teki muhaliflerin muhtelif tarzda ve başka başka hususlarda taarruz hazırlıklarında bulundukları yeni değildi. Seyahate çıktığım tarihten bir gün sonra, "İslam Hilafeti ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risalenin ortaya atıldığını, bütün

Meclis'in ve milletin aleyhimize tahrik edilmek istenildiğini arz etmiştim. Bundan evvel çevrilmek istenen bir dolap vardır ki, daha ondan bahsetmedim. Sebebi, 1922 Aralık ayı başlarında oynanmak istenen oyun, neticeleri itibariyle seyahatim esnasında da devam etmişti. Müsaade buyurursanız, bu meseleye dair burada hatıralarınızı canlandırmaya yarayacak birkaç söz söyleyeyim:

Muhterem Efendiler, üç mebus, mebus seçimi kanun tasarısında değişiklik yapılması ile ilgili bir takrir hazırlamışlar... Takrirde nelerin yer aldığını öğrenmiştim.

2 Aralık 1922 günü, Meclis'in İkinci Başkanı Adnan Bey'in başkanlığında yapılan oturumunda, başkanlık kürsüsünden şöyle bir söz işitildi: "Efendim! Mebus Seçimi Kanunu'nda değişiklik yapılması hakkındaki teklifin görüşülebileceği yolunda Hazırlık Komisyonu zabıtları var." Bu hitap, "Okunsun" sesleriyle karşılandı. İki mebus, "Mühimdir, okunmasını teklif ederiz" diyerek genel havayı açığa vurdular.

Başkan, "Efendim! Bu kanun teklifinin okunmadan evvel komisyona havalesi usuldendir" dedi.

"Beni Vatandaşlık Haklarından Mahrum Etmek" Teklifi Üzerine Meclis'te Yaptığım Konuşma

Efendiler, meselenin ne olduğunu ve Meclis'te cereyan eden müzakereleri o güne ait *zabıt ceridesinde* okumak mümkündür. Fakat heyet-i âliyyenizi bu külfetten kurtarmak için, müsaade buyurursanız, o oturumda yaptığım konuşmanın bir kısmını aynen arz edeyim:

Kanun teklifini okutmadan komisyona havale etmek isteyen başkandan söz alarak şunları söyledim: "Efendim! Bu kanun teklifi hususi bir maksat taşıyor. Bu hususi maksat, doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum. Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Salâhattin ve Canik Mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan kanun teklifi, doğrudan doğruya benim şahsımı vatandaşlık hukukundan yoksun bırakmak maksadını güdüyor. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya kendi seçim bölgesi içinde

yerleşmiş bulunmak şarttır. Ondan sonra muhacir olarak gelenlerden Türk ve Kürtler, iskân edildikleri tarihten itibaren beş sene geçmiş ise seçilebilirler."

Maalesef, benim doğum yerim bugünkü sınırlar haricinde kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü milli sınırların haricinde kalmıştır. Fakat bu böyle ise, bunda benim en küçük bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahvedip izmihlal etmek isteyen düşmanların işgal ve istilâ hareketlerinin kısmen men edilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar maksatlarında tamamen bir başarıya ulaşmış olsalardı, Allah muhafaza etsin, bu teklife imza koymuş olan efendilerin de doğum yerleri sınırlar haricinde kalabilirdi.

Teklif Edilen Maddedeki Şartlar Bende Neden Yoktu?

Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şartlar bende yoksa, yani beş sene sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da vatana ifa ettiğim hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin talep ettiği şartı yerine getirmeye çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lâzım gelirdi. Eğer ben bir yerde beş yıl oturmaya mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra, Diyarbekir istikametinde ilerleyen düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatani vazifemi yapmamaklığım lâzım gelirdi. Bu efendilerin talep ettiği şartları taşımak isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından Halep'te bir ordu teşkil ederek, düşmana karşı müdafaaya geçmemekliğim ve bugün milli sınırlar dediğimiz sınırları fiilen tespit etmemekliğim lâzım gelirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki çalışmalarım herkesçe bilinmektedir. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki bütün İslam âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Fakat bu vaziyetimden dolayı bu muhabbet ve teveccühe mukabil, vatandaşlık haklarından mahrum bırakılacağımı asla hatırıma getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, yabancı düşmanlar bana suikast yapmak suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat hiçbir

zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, Meclis-i Âli'de iki üç kişi bile olsa, onlarla aynı zihniyette bulunabilsin. Bu bakımdan ben anlamak istiyorum. Bu efendiler, cidden kendi seçim bölgelerinin fikir ve hissiyatının tercümanı mıdır?

Yine bu Efendilere karşı söylüyor ve soruyorum: Mebus oldukları için elbette bütün milletin vekili sıfatını taşıyorlar. Bu yüzden, Efendiler, acaba millet bu efendilerle hemfikir midir?

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak yetkisi bu efendilere nereden verilmiştir?! Bu kürsüden, resmen heyet-i âliyyenize, bu efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!

Milletin Bana Karşı Gösterdiği Muhabbet ve İtimadın Samimi İfadeleri

Bu sözlerim, ajans ve basın vasıtasıyla yayınlandı. Millet, yaptığım konuşmayı ve cevabını beklediğim sorudan haberdar oldu. Hemen memleketin istisnasız bütün seçim bölgelerindeki halk tarafından Meclis Başkanlığı'na protesto telgrafları yağdı. Bu kanun teklifine imza koyan mebus efendilerin de seçim bölgeleri halkı, kendilerini ve kendileriyle görüş birliğinde olanları suçlamakta gecikmedi. Milletin hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadı samimi olarak belirtmesi bakımından, kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgraflar büyük bir dosya teşkil etmektedir. Bu dosyadaki telgraflar, zamanında basında da yer almıştı. Ben burada yalnız bir tek seçim bölgesinin, Rize'nin şahsıma hitap eden bir telgrafı aynen arz etmekle yetineceğim:

> Üç mebus beyin, Seçim Kanunu hakkındaki takririne, livamız mebuslarının iştirak etmeyeceği kanaatiyle bir şey yazmaya lüzum görmemiştik. Şimdi Mebus Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o takrir ile alâkadar ve muhalif gruptan olduğunu iftihar eder gibi bildirmesi üzerine, aşağıdaki hususların arzına mecburiyet hâsıl olmuştur:
>
> "1- (Takdir edici ve samimi sözlerden sonra) Şahsınız ve değerli çalışma arkadaşlarınız aleyhinde, livamız adına söz söyleyen, muhalefet fikri taşıyan ve bizce hiçbir şahsiyet ve kıymeti olmayan mebusunu lanetleriz. O, artık livamızı da temsil hakkına sahip olamaz.
>
> 2- Şu zamanda vatansızların bile iştirak etmeyeceği muhalefet fikrini ve fesatçılığı bize tavsiye eden mebus efendinin

fikrine iştirak edecek bir tek kişinin bile livamızda mevcut olmadığını, bundan duyduğumuz şükranla ve zat-ı âlilerinize ihtiramla arz eyleriz, efendim.

İmzalar
25.5.1923

Yeniden Seçim Yapılması Kararı

Muhterem Efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarına işaret ettiğimiz tarihte gösterdiği karışık halet-i ruhiye, üzerinde ciddi olarak durup düşünülmeyi icap ettiren bir vaziyet almıştı. Bütün millette, Meclis'in vazife ifa edemeyecek bir hâle geldiği endişesi hissolunmaya başladı. Meclis'te vaziyeti itidal ve basiret ile mütalaa ve muhakeme eden üyeler bile, ızdıraplarını açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık tereddüde mahal kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de kâni oldum. Bir gece, Başvekil Rauf Bey'e, ikamet etmekte olduğu istasyon binasında Heyet-i Vekile'yi toplantıya davet etmesini, bu toplantıya benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in dairesinde toplanan Vekiller Heyeti'ne, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek lüzumundan bahsettim. Kısa bir münakaşadan sonra, Vekiller Heyeti ile görüş birliğine vardık. Aynı gecede, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu İdare Heyeti'ni de Vekiller Heyeti toplantısına davet ettim. Bu İdare Heyeti içinde teklifimi yersiz bulup yadırgayanlar bulundu. Müzakere ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Buna rağmen, bu heyet ile de anlaştık. Ondan sonra, derhal Grup Genel Heyeti'ni topladım. Orada memleketin içinde bulunduğu genel vaziyeti, acele olarak yapılması gereken memleket işlerini izah ettim ve Meclis'in artık bu vazifeleri ifa etmeye kabiliyeti kalmadığını ifade ve ispat eyleyerek, Meclis'ten seçimleri yenileme kararı vermesini talep etmek icap eylediğini bildirdim. Grup Genel Heyeti, beyanat ve izahatımı yerinde buldu. Bunun üzerine mesele, aynı günde, 1 Nisan 1923'te Meclis'e nakledildi. Yüz yirmi kadar üye, bir takrirle, seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi takdim etti. Meclis, "Seçimlerin yeniden yapılmasına karar verilmiştir" şeklindeki bir kanunu oybirliği ile çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi inkılâp tarihimizde mühim bir nokta teşkil eder. Çünkü bu kararı vermekle, Meclis kendinde hâsıl olan hastalığı itiraf etmiş ve bundan dolayı millette hissedilen ızdırabı idrak etmiş olduğunu gösterdi.

Lozan Konferansı'nın İkinci Safhası ve Yeni Seçimlerde Milletin Teyakkuzu

Efendiler, Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923'te tekrar toplandı. Delegeler Heyetimiz Lozan'da yeniden barışı tesise çalışırken, ben de yeni seçimler ile meşgul oluyordum.

Yeni seçimlere, malûm olan maddelerimizi ilan ederek katıldık. Görüşlerimizi kabul edip mebus olmak isteyen kimseler, evvela maddeleri kabul ettiğini ve görüşlerde birleştiklerini bana bildiriyorlardı. Adayları tespit edecek ve zamanı gelince Fırkamız adına ben ilan edecektim.

Bu tarzı benimsemiştim. Çünkü gerçekleşecek seçimlerde, milleti aldatarak muhtelif emellerle mebus olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında beyanlarım ve uyarılarım büyük bir samimiyet ve itimatla karşılandı.

Bütün millet, ilan ettiğim maddeleri tamamen benimsedi ve bu maddelere, hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin milletçe mebusluğuna seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Nurettin Paşa'nın Mebus Olma Faaliyeti ve Yayınladığı Hâl Tercümesi

Hakikaten bazı seçim bölgelerinde bağımsız mebus olma teşebbüsünde bulunanlar başarı sağlayamadılar. Bu arada, o zaman daha Birinci Ordumuzun Kumandanı bulunan Nurettin Paşa'da mebus olmak teşebbüsünde bulunmuştu. Mümkün olmadı. Nurettin Paşa bu arzusunu daha sonra bir ara seçimde Bursa'da temin etti.

Paşa'nın kendi başına ve bağımsız olarak mebus seçilebilmek için her zaman olduğu gibi, kendi tarzında ve lüzumu gibi propaganda yaptırmaktan geri kalmadığı da anlaşılmıştı. Bu yoldaki teşebbüslerden ve yapılan yayınlardan herkesin dikkatini çekmiş olanı bilhassa hâl tercümesidir.

Nurettin Paşa, yeni seçim senesi olan 1923'te, Âbit Süreyya Bey adında bir zata, (A.S.) baş harflerini taşıyan bir hâl tercümesi yayınlattı.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamid'in başkâtiplerinden merhum Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten evvel, Nurettin Paşa gibi ve onunla beraber Padişah'ın gönüllü yaveri idi. Dünya Savaşı'nda İzmir'de ve İstiklâl Savaşı'nın nihayetinde, Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın hâl tercümesinin yer aldığı risaleyi yazan Âbit Süreyya Bey değildir. Risale yazılı olarak kendisine verilmiştir. Ondan, adının baş harflerini koyması ve hissedar bulunduğu Matbaa-i Osmaniye'de bastırması Nurettin Paşa tarafından rica olunmuştur.

Bu risalenin kapağında şu yazılar okunur:

"İzmir Fâtihi, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebeleri galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin hâl tercümesi."

Efendiler, on dokuz sayfadan ibaret olan bu hâl tercümesi risalesinin ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu hâl tercümesinin memleketin bütün aydınları tarafından okunmasını çok istifadeli ve eğitici buluyorum. Yalnız, bu risaleyi okuyanların veya okuyacak olanların, risalede temas edilen olaylar ve işler hakkında başka ve güvenilir kaynaklardan da bilgi edinerek, metinle hakikati mukayese etmeleri ve ona göre hüküm vermeleri lâzımdır.

Bu risalenin mahiyeti ve nasıl bir zihniyeti ortaya koyduğu hakkında bir fikir edinmek için bazı noktalarını hep beraber gözden geçirelim:

Risalenin kapağındaki yazılardan sonra, metnin başlığında da şu sözler vardır:

"Kutü'l-amare'nin kuşatıcısı, Bağdat müdafii, Yemen, Selmanipak, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Muharebeleri galibi ve İzmir fatihi."

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatıcı", "galip", "fatih" unvanları hakkındaki görüşümü belirtmeyi daha sonraya bırakarak risalenin metnine girelim.

Paşa, Konyar adındaki Türk aşiretine mensup merhum Mareşal İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hazret-i Peygamber sülalesinden gelen Âyan üyesi ve Şeyhü'l-Vükelâ Bursalı merhum Rıza Efendi'nin torunlarından imiş... Bu bilgilere ve beyan tarzına göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk hem de Araptır. Babası ve büyük babalarıyla da iftihar ediyordur. Burada, babasının büyük adam olmasıyla iftihar eden Bizans İmparatoru Theodosi-

us'a, babası ve anası Türk olan Attila'nın "Ben de büyük ve asil bir milletin evladıyım" dediğini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

Resmi okullardaki öğrenim dışında öğrenim de görmüş olan Nurettin Paşa, 1893'te Harbiye Mektebi'nden çıkmış olup Hassa Ordusu Kurmay Başkanlığına tayin olunmuş.

Nurettin Paşa kurmaylık tahsili görmemiş ve o sınıfa dahil olmamıştır. Bu bakımdan ordu komuta merkezine kurmay olarak tayin edilemez. Olsa olsa, bir askeri birliğe gönderilmeyip ordu kurmaylığında komuta merkezi emir subaylığı veya buna benzer bir vazifeyle alıkonulmuş olabilir... Genç bir teğmen için askerlik hayatına buradan başlamak, elbette iftihar edilecek bir başlangıç sayılmaz. Askeri bir birliğe tayin edilmek ve orada askerlik hayatının ciddiyet ve müşkilatına alışmak esastır.

Nurettin Paşa, 1887'de gönüllü olarak Türk-Yunan Savaşı'na iştirak etmiş ve Başkumandanlığına tayin edilen Gazi Osman Paşa'nın yaverliğine ve İstanbul'a dönüşünde hünkâr yaverliğine ve mihmandarlıklara..... tayin olunmuş...

Bilindiği üzere, Gazi Osman Paşa, İstanbul'dan Selanik'e kadar gitmiş, muharebe meydanına gitmeden Selanik'ten geri dönmüştür. Fiili olarak vazife ifa etmemiş bir kumandanın yaverliğine ve ondan sonra da Sultan Hamid'in yaverliğine ve birtakım mihmandarlık subaylıklarına tayin edilmiş olmak, bilmem ki ne dereceye kadar anlatılmaya ve iftihara değer olabilir?

"Sırasıyla yarbaylığa ve albaylığa terfi ve 1908 senesi başlarında Selanik'te Üçüncü Ordu Kurmaybaşkanlığı Özel Şube Müdürlüğü'ne tayin" olunmuş... Nurettin Paşa'nın hangi sıra albaylığa kadar terfi etmiş olduğu, Meşrutiyetin ilanından sonra rütbesinin yeniden binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selanik'te, Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı Özel Şube Müdürlüğü'ne tayinini anlamak güçtür. Çünkü benim de Kurmay Başkanlığı'nda bulunduğum o orduda, denildiği gibi, bir özel şube yoktu. İhtimal, Ordu Kumandanı olan babası, oğlu için özel ve gizli işlerle uğraşan bir özel şube kurmuş olacak...

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Kumandanı bulunan, "babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet İnkılâbı'nın yapılmasına ve ihtilâlin itidaline ve selâmetle cereyanına hizmet ve yardımda bulunmuşlar..."

Hâl tercümesi risalesinde, Nurettin Paşa'nın iki defa Sultan Hamid tarafından tutuklattırılıp sorguya çekildiği, bir defasın-

da sürülmesine ve diğer bir defasında da askerlikten kovularak altı yıl hapsine karar verildiği ve fakat babasının, araya girip yalvarması üzerine kurtulduğu hikâyesinden sonra... "İstanbul'dan bir yolunu bulup tekrar Rumeli'ye geçerek, 1908 Meşrutiyet İnkılâbı'nın hazırlanmasına ve gerçekleştirilmesine diğer arkadaşlarıyla beraber hizmet etmiştir" ibaresi yazılıdır.

Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü kısaca ifade etmek lâzım gelirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamid, Nurettin Bey'e hürriyetçi fikirlerinden dolayı kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa terfi ederek sırmasını arttırır ve babasının şefkat ve okşamalarına teslim edermiş...

Nurettin Paşa'nın ve Babası Mareşal İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet İnkılâbında Rolleri

Mareşal İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ordu Kumandanlığı, oğlu Nurettin Bey'in babasının yaverliği ve Meşrutiyet İnkılâbı'nda nasıl ve ne dereceye kadar rol oynadıkları hakkında bir parça bilgi vermek isterim. Bunun için geçmişle ilgili kısa bir hatıramı anlatmama izninizi rica ederim.

Efendiler, muhtelif vesilelerle duymuş olacağınıza şüphe yoktur ki, ben kurmay yüzbaşı olur olmaz, Sultan Hamid tarafından Suriye'ye sürüldüm. Orada üç sene kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu Bölgesi olan Makedonya'ya nakledildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu Karargâhı orada bulunuyordu. Selanik'te başkaca "Üçüncü Ordu Mareşalliği" unvanında bir komuta makamı vardı. Üçüncü Ordu Kumandanı Selanik'te otururdu.

Orada da Mareşallik Kurmay Heyeti diye bir kurmaylık vardı. Ben 1908 senesinde kolağası rütbesiyle bu kuruluşta memur idim. Hürriyeti getirmeye çalışan gizli cemiyetle pek yakından münasebetim vardı. Yanyalı Esat Paşa Üçüncü Ordu Kumandanı idi.

Süleyman Paşazâde Ali Rıza Paşa, Kurmay Başkanımız idi. Binbaşı rütbesinde bulunan merhum Cemal Paşa ve yine binbaşı olan Fethi Bey (bugünkü Paris Büyükelçisi) ve ben, Mareşallik Kurmay Heyeti'ni teşkil ediyorduk.

Her üçümüz de cemiyetin üyesi idik. Cemiyetin başarıya ulaşması için çalışıyorduk.

O tarihlerde, Üçüncü Ordu Bölgesine dahil olan Serez'deki tümenin ve Serez bölgesinin kumandanı, mareşal rütbesinde bir zat idi. Bu zat Sultan Hamid'in fevkalâde emniyet ve iti-

madını kazanmış bulunuyordu. Rütbesinin mareşal olmasına, Esat Paşa'nın kendinden daha ast bir rütbede bulunmasına rağmen, İstanbul ile Makedonya arasında emniyetli bir bölge bulundurmak maksadıyla, Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte bu mühim kumandan, Mareşal İbrahim Paşa idi. Oğlu Nurettin Bey (Nurettin Paşa) de, babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyetin ilanından evvelki günlerde, bir binbaşı, Mareşal İbrahim Paşa'nın kumandanlık bölgesinde, istibdat idaresinin aleyhinde konuşmuş... Bir casus bunu jurnal etmiş... O zaman Selanik'te Merkez Kumandanı bulunan Yarbay Nâzım Bey, olayı yerinde soruşturmak üzere İstanbul'dan memur edildi.

Cemiyet, Nâzım Bey'i bu vazifeyi ifadan men etmek üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a getirildi. Olayın soruşturmasına İstanbul'dan değil, ancak orduca tayin olunacak bir memurun gidebileceği fikri telkin olundu. Ben memur oldum. Elbette vazifem, istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşıyı kurtarmak idi.

Evvela Serez'e gittim. Mareşal İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme esnasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi vardır. İbrahim Paşa kendi bölgesinde Sultan Hamid ve istibdat idaresi aleyhinde bir tek kişi bile bulunmadığı ve bulunamayacağı yolunda Sultana güvence vermişti. Buna rağmen mevzu-u bahis binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamid'in Mareşal İbrahim Paşa'ya olan itimadını sarsacak mahiyetteydi. Bu jurnalin içeriğinin doğrulanması, İbrahim Paşa'nın aleyhindeydi. Bunu istemiyordu. Ben derhal Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki: "Paşa Hazretleri, zat-ı devletlerinin bölgesinde, zat-ı şahane aleyhinde hisler besleyen bir tek kişinin bile bulunabileceği düşünülemez. Yapılmış olan jurnal muhteviyatında yazılanların yerinde soruşturulması, zat-ı devletleriniz tarafından kurulmuş olan inzibatı ve aşılanmış olan sadakat hislerini kolayca ortaya koyacaktır. Arzu buyurursanız, yapacağım soruşturma raporunun bir suretini zat-ı devletinize de göndereyim."

İbrahim Paşa bu beyanatımdan çok ferahladı. Benden memnun oldu ve oğlu Nurettin Bey'i çağırtıp, benim çok iyi ağırlanmamı ve vaka mahalline seyahatim için kolaylık gösterilmesini emretti.

Soruşturmanın neticesi binbaşıyı kurtardı. Jurnal vereni iftira ettiği için cezaya çarptırdı. Mareşal İbrahim Paşa da, Sul-

tana kendi bölgesinde aleyhte bir tek kişinin bile bulunamayacağını ispat ederek Zat-ı Şahanenin kendisi hakkındaki emniyet ve itimadını bir kat daha teyit eyledi.

Mareşal İbrahim Paşa'nın bu yolla hakkındaki itimadı teyit etmesi, çok geçmeden, kendine bütün Makedonya'yı istibdada aleyhtar olanlardan temizleme vazifesini hazırladı.

Bu noktayı biraz izah edeyim: Cemiyet bütün Makedonya'da teşkilâtını genişletti, faaliyetini hızlandırdı. Artık hemen hemen aleni ve korkusuzca hareketlere başlandı.

Selanik'te, Ordu Mareşalliği'nde bulunan Esat Paşa'ya itimat kalmadı. Kurmay Başkanımız olan Ali Rıza Paşa hakkında şüpheye düşüldü. Bunlar birer birer Sultan Hamid tarafından sorguya çekilmek üzere İstanbul'a geri çağrıldı. Ordu Mareşalliği'ne her bakımdan emniyet ve itimat uyandıran Mareşal İbrahim Paşa tayin olundu.

İbrahim Paşa'nın Selanik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemal Bey (merhum Cemal Paşa), her ihtimale karşı bir vesile ile merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey zaten daha evvel Jandarma Okulu Kumandanlığı'na geçmişti. Merkez de Ordu Kumandanı ve Kurmay Başkanı adlarına yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen kumandana Üçüncü Ordu Kumandanlığı'nı ben devir ve teslim edecektim. Hakikaten öyle oldu.

İbrahim Paşa, refakatinde oğlu Nurettin Bey olduğu hâlde, trenle geç vakit Selanik'e vardı. Doğruca kumandanlık dairesine geldi. Orada kendisine vaziyeti takdim ettim. Gece olmasına rağmen, Ordu Komuta Merkezi'nde vazifeli bütün kumandanları birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini takdim ediyordu. Mareşal Paşa her yeni tanıdığı zata, kendisinin ne kadar şiddetli olduğunu insanı yok edebilecek güçte bulunduğunu anlatmaya çalışır, birtakım tavırlar takınarak, hiç de münasebeti olmayan sözler söyleyerek, ara sıra çizmeli ayaklarını yere vurarak, ilk andan itibaren korkutma politikası tatbikine başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden bir süvari bir binek atı getirdi ve Mareşal Paşa'nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman anladım ki, benim vazifeye devam edebileceğimi emretmiş...

Şimdi Efendiler, gelelim, ihtilâl ve inkılâp safhasına...

İbrahim Paşa'nın korkutma politikası, ihtilâl komitesinin tehditkâr vaziyetiyle karşılandı. Paşa, hiddet ve şiddetini bir

tarafa bırakmak mecburiyetini hissetti. Bazı arkadaşlar bu meyanda -en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) vasıtasıyla- ihtilâl cemiyetinin kuvvetinden ve teşebbüsündeki ciddiyetten İbrahim Paşa'nın oğlu haberdar edildi. Babasının cemiyet aleyhinde harekette bulunmaması için ihtar edildi ve Paşa'dan teminat talep olundu. Mesela Kumandan Paşa, cemiyet aleyhinde hareket etmeyeceğini işaret etmek üzere, Cuma namazını filan camide kılacak ve ikinci safta namaza duracaktır gibi birtakım taleplerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey bu gibi tebligatı babasına duyurmak için vasıta olarak kullanılıyordu. Fakat mühim meselelerde daha çok vazifelendirilen ve çalıştırılan, babasının yaveri Nurettin Bey değil, cemiyetin üyesi ve memuru olan kumandanlık makamının yaveri Yüzbaşı Kâzım Nâmi Bey (şimdi yazar ve öğretmendir) idi.

İbrahim Paşa, cemiyetin ihtarlarına uymaya mecbur edildi. Fakat cemiyetin teşkilâtından, teşebbüslerinden, kararlarından ve icraatından hiçbir vakit haberdar edilmemiştir.

Hürriyet ve Meşrutiyetin ilanından da ne İbrahim Paşa'nın ne de oğlu Nurettin Bey'in daha evvel hiçbir bir surette ve asla haberleri dahi olmamıştır. Meşrutiyetin ilanı meselesinin tamamen içinde bulunduğum ve bütün teferruat ve yakından münasebet içinde olduğum için, bu hususdaki hatıralarım aynen aklımdadır.

Hürriyet ve Meşrutiyet ilanı hakkında gösterilerde erken davrandığı zannolunan Üsküp'teki tertibatı, Selanik'te ve diğer yerlerde alınacak tertibat ile uygun bir tarza koymak için Üsküp'e gitmiştim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde fiili gösteriler başladıktan sonra, Mareşal İbrahim Paşa beni davet etti ve şunları söyledi: "Beni Ordu Kumandanlığı'nda bırakacak mısınız, bırakmayacak mısınız? Bırakılmayacak isem, şahsım tecavüz ve hakarete uğratılmadan hemen İstanbul'a hareket edeyim." Hatta Paşa, bürosu üstünde duran yazı hokkasını eline alarak aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ilave etti: "Burada benim yalnız bir hokkam var, onu alır giderim."

İcap edenlerle görüştükten sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet adına yetkili olan diğer arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın kumandanlığı meselesini müzakere ettik. Bir zaman için kalmasında mahzur görmedik. Kumandanlıkta kalacağını bildiren cemiyet kararını kendisine ben tebliğ ettim.

Fakat bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir teğmen efendi, İbrahim Paşa'ya bulunduğu yerden hakaret dolu bir telgraf çekmiş... İbrahim Paşa derhal beni çağırttı ve telgrafı uzatarak dedi ki: "Beni kumandan olarak burada bırakacağınızı bildirmiştiniz. Bu hakaret nedir?!"

Kumandan Paşa'ya cemiyetçe kendisi için aldığımız kararı bütün teşkilata duyuracak kadar zaman geçmediğini, bilhassa dağ başında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi telgrafları çekmelerine mâni olmanın bugünlerde müşkil olacağını takdir etmesi gerektiğini söyleyerek kendisini sakinleştirmeye çalıştım.

Fakat aradan çok geçmeden, o zaman Yunan Sınırı Kumandanı olan Muhlis Paşa, Cemiyetin Manastır'daki Merkez Heyeti tarafından Manastır'a davet edilmiş... Muhlis Paşa, Ordu Kumandanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş. Bundan canı sıkılan İbrahim Paşa, Muhlis Paşa'ya azarlayıcı bir yazı göndermiş.

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı davet eden Merkez Heyeti, İbrahim Paşa'ya uzun bir telgraf çekmiş... Bu defa da Mareşal Paşa beni davet ederek telgrafı gösterdi ve "Ya bu ne?" dedi.

Telgrafı baştan nihayete kadar okudum. Bu telgrafta Konyar aşiretine mensup Mareşal İbrahim Paşa'nın bütün hayatı, mâzisi ve hayatının içyüzü açıklandıktan sonra, ağır ve hakaret dolu kelimelerle, istibdat devrinin, Sultan Hamid kulluğunun ender rastlanır bir örneği olan İbrahim Paşa'nın hürriyet için çalışan bir çevrede, hürriyet için çalışanlara komuta etmek cesaretinde bulunması eleştiriliyor, ve derhal kumandanlıktan çekilmesi ihtar ediliyor ve talep ediliyordu.

Efendiler, bundan sonra, İbrahim Paşa hakikaten Selanik'te duramadı. Dediği gibi, hokkasını alıp gitti.

Bu malûmattan sonra, Nurettin Paşa'nın, Üçüncü Ordu Kumandanı bulunan babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet İnkılâbı'nın yapılmasına ve ihtilâlin itidal ve selâmetle cereyanına ne yolda hizmet ve öncülük etmiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır, zannederim. Denildiği gibi, "ihtilâlin itidalle cereyanına" da tesir edememişlerdir. En büyük itidalsizlik, bizzat kendilerine yapılmış olan muamelelerde görülmüştür.

Hâl Tercümesi Risalesinde Nurettin Paşa'nın Meşrutiyet'in İlanından Sonra Gördüğü Hizmetler

Hâl tercümesi risalesinin 4. sayfasında, Nurettin Paşa'nın, Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na katılarak vatan vazifesini ifa ettiğinden bahsolunmaktadır. 31 Mart Vakası münasebetiyle Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin kumandanı merhum Hüsnü Paşa idi. Ben bu kuvvetlerin kurmay başkanı idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu adını veren, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a kadar harekâtını tertip ve idare eden bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere katılarak vazife aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman Ayastefanos'a (Yeşilköy) veya Makriköyü'ne (Bakırköy) gelmiş olabilir.

Nurettin Paşa, "Yemen vilayetinin kurtarılması ve âsilerin sindirilmesi için yapılan savaşlarda birtakım tümen birliklerine veya müfrezelere komuta etmiş..."

Her tümen kumandanı, her muharebede aynı vaziyette bulunur. Sonra, "Sana'nın kurtarılması üzerine, orada yığınak yapmış olan askeri kuvvetlere komuta etmiş..."

Efendiler, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde muhtelif ordu birlikleri toplandığı zaman, orada bir merkez kumandanlığı, bir bölge kumandanlığı veya ordugâh kumandanlığı kurulur... Nurettin Paşa'nın Sana'daki kumandanlığı bundan başka bir şey miydi?

Nurettin Paşa, "İmam Yahya ile anlaşma yapması için Ahmet İzzet Paşa'ya yardımcı olmuş."

Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım. Fakat İzzet Paşa ile beraber bulunup, çalışmalarına yakından katılan salahiyet sahibi kişilerin söylediklerine göre, İmam Yahya ile anlaşma görüşmelerinde Nurettin Paşa hiçbir surette alâkadar kılınmamıştır.

Nurettin Paşa, "Balkan Savaşları'na katılma arzusu göstererek Yemen'i kuzeyinden güneyine kadar geçip Aden-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yoluyla Çatalca civarında bulunan Başkumandanlık Karargâhı'na katılmış ve kumandanlığı açık bir tümen bulunmaması dolayısıyla, kendi rızasıyla gönüllü olarak 9. Alay'ın komutasını" üzerine almış...

Nurettin Paşa'nın Yemen'den İstanbul'a gelmek için takip ettiği istikamet, Yemen'den İstanbul'a gelen bütün asker ve

sivillerin, kısacası herkesin takip ettiği istikametti. Yol o idi. Nitekim o tarihte biz de Afrika'da bulunuyorduk. İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya Mısır'a kadar deve ile geçtikten sonra, İskenderiye ile Triyeste arasındaki bütün Akdeniz'i ve Adriyatik Denizi'ni güneyden kuzeye ve Triyeste'den Bükreş'e kadar Avrupa'yı ve ondan sonra da Karadeniz'i kat ederek aynı komuta merkezine ulaşmıştık, yol buydu.

Nurettin Paşa bu noktada asıl söylenmesi lâzım gelen meseleden bahsetmiyor. Nurettin Paşa albaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen birliklerinde memur olmak üzere yarbaylığa terfi etmiştir. Bu terfinin icabı olarak, yarbaylıkta Yemen'de iki yıl kalmak lâzım gelirken, vaktinden evvel İstanbul'a gelerek kurtulmak yolunu bulmuştur.

Hâl tercümesi risalesinin 6. ve 7. sayfalarında, Nurettin Paşa'nın Irak kumandanlığından bahsolunuyor ve yerli vasıtalara müracaat ederek yeniden ordu teşkil ederek, dost ve düşmanların umduklarının ve beklediklerinin aksine, mağlubiyetten muzafferiyet çıkarma harikasını gösterdiği zikrediliyor.

Irak Seferi'nde Nurettin Paşa

Efendiler, Irak seferinde, Nurettin Paşa zamanındaki vaziyetin içyüzü şundan ibarettir:

İlk Irak Kumandanı olan Süleyman Askerî Bey'in mağlubiyete uğrayıp intihar etmesinden sonra, Irak'a Kafkasya'dan yeni birlikler gelinceye kadar muharebeler İngilizlerin arzusuna ve yürüyüş süratlerine tâbi olmuştur. Nurettin Paşa, Kut'ül-amare'de İngilizlere mağlup olduktan sonra, gece gündüz ve hiçbir mukavemet göstermeden yürüyerek Selmanıpak'a kadar perişan bir surette geri çekildi.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı takiben Selmanıpak'a kadar ilerledi. Orada, Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler, İngiliz birliklerini karşıladı. Üç gün muharebeden sonra, Nurettin Paşa mağlubiyeti kabul ederek geri çekilme emri verdi. Birlikler, Diyale Nehri'ne kadar kuzeye çekildi. İngilizlerle süvari teması dahi aranmadı. Hâlbuki aynı zamanda İngilizler de geri çekilmişlerdi. Bu bilgiyi veren Urban (Çöl Arapları) oldu. Ondan sonra, Nurettin Paşa kendini toplayıp yeniden Selmanıpâk-Kut'ül-amare istikametine ilerledi.

Kut'ül-amare kuzeyinde, gece İngiliz birlikleri ile karşılaşıldı. Tedbirsizlik, tertipsizlik ve idaresizlik yüzünden birliklerimiz şafak vakti düşmanın ateş baskınına maruz bırakıldı. Er, subay ve kumandanlardan birçok zayiat verildi. Birliklerde panik oldu, kendiliğinden geri çekilme başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine sükûnet iade olunabildi.

Irak'ta yeni birlikler ve yeni vasıtalarla büyük ve kanlı savaşlar bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla münasebeti yoktur.

Risalesin aynı sayfalarında, "Nurettin Paşa, İngilizlerden ele geçirdiği tayyarelerle de bir tayyare filosu meydana getirmek gibi çok büyük başarılar göstermiştir" deniliyor.

"Bu iddianın pek cahilce olduğunu söylemek mecburiyetindeyim. Tayyarenin ve tayyare filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük Taarruz'da Nurettin Paşa Savaş Meydanını Dürbünle Seyretmeyi Tercih Ediyordu

Risalenin 8. sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şu ibare yazılıdır:

"26 Ağustos 1922 taarruz günü Kocatepe gözetleme yerinde Karahisar Meydan Muharebesi'ni idare ederken alınan fotoğraflarıdır."

O günde hep aynı tepedeydik. Dürbünle vekiller çoktu. Dürbünle en çok vekiller, bilhassa gözetleme vazifesi verilen subaylardı. Hakikaten Nurettin Paşa'nın da savaş meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ettiğini ben de fark etmiştim.

Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin cereyanı esnasında, Nurettin Paşa'yı bir aralık Kolordu Kumandanı Kemalettin Paşa'nın (şimdiki Berlin Büyükelçisi) gözetleme noktasında, vaziyeti dürbünle seyrederken buldum. Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış, nazik ve mühim bir vaziyet hâsıl olmuştu. "Dürbünle temaşayı bırakınız! Muharebeyi yakından ve bizzat idare etmek için ileri ateş mevzilerine gideceğiz" dedim.

Nurettin Paşa bu kadar yaklaşmanın münasip olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya, "Siz benimle geliniz!"

dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa, "Emredersiniz" dedi ve benimle beraber yürüdü. Bu muamele üzerine, dürbününün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun esareti ile neticelenen o muharebeyi, teferruatına kadar bizzat idare ediyor ve icap eden emirleri doğrudan doğruya kolordu kumandanlarına ve diğer kumandanlara bizzat veriyordum.

Emirlerime göre tedbirler alınıp hareketler icra olunurken, Ordu Kumandanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve vaziyeti temaşa ediyordu. Bir aralık, Kolordu Kumandanı'nı benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeye kalkışmış... Kolordu Kumandanı bu emirleri uygulanabilir mahiyette bulmamış; Ordu Kumandanı ile Kolordu Kumandanı arasında adeta laubali bir çatışma vaziyeti ortaya çıkmış... Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe bir muamele ile ayrılmış... Bu hâlin farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp, sükûnet ve inzibatı muhafaza etmesi lüzumunu söyledim. Daha sonra, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Genel olarak bazı sorular sordum ve anlatmak istedim ki, hakikaten Kolordu Kumandanı'na verdiği emrin uygulanması mümkün değildir. Kumandanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Lüzumlu, uygulanabilir olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini o emri ifa edecek olanın yerine koymak ve emrin nasıl yerine getirilip uygulanacağını düşünmek ve bilmek lâzımdır.

Hâl tercümesi risalesinin 9. sayfasında, Irak'tan sonra "Kafkas Cephesi'ne gitmiş olan Nurettin Paşa'nın 3. Ordu Bölgeleri Kumandanlığı'nda ve Ordu Kumandanlığı Vekilliği'nde bir müddet" bulunduğu yazılıdır. Bu vazifelerin mahiyetini ve bu müddetin kaç gün olduğunu sormak lâzımdır.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesi'nden İstanbul'a dönüşünde "Aydın, Muğla ve Antalya Bölgeleri Kumandanı" unvanı ile İzmir'e gitmiş ve orada bulduğu, çoğunu 40 yaşından yukarı askerlik çağını aşmış erlerin oluşturduğu dağınık birkaç birliği yeniden düzenleyerek ve yeni tümenler kurarak 21. Kolordu'yu meydana getirmiş...

Efendiler, kolordu teşkili işi son zamanlarda Dünya Savaşı'nın fantezileri sırasına geçmişti. Bilhassa karşısında düşman bulunmayan sabit bölgelerde askerlik şubeleri ve başkanlıkları

tesis etmek kadar kolaylıkla, kolordu kumandanlıkları kurulur ve yetkiler verilirdi. Hakikaten bütün muharebe cepheleri imdat diye feryat ederken, 21. Kolordu değer verilen bir mevcudiyet olsaydı, Aydın bölgesinde terk olunmazdı.

Biyografi Risalesine Göre Nurettin Paşa'nın İstanbul'da ve Anadolu'da Gördüğü Mühim İşler Nelerdi?

Risalenin 16. sayfasında Nurettin Paşa'nın "Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının teşebbüsleriyle başlayan Milli Mücadele liderleri ile de münasebet tesis ederek..." İstanbul'da birtakım mühim işler yaptığından ve nihayet "İngilizler tarafından takibe başlanmış olduğundan" ve "Mustafa Kemal Paşa tarafından aldığı davet yazılarında artık İstanbul'dan ziyade Anadolu'da hizmet edilebileceğinin bildirilmesi" vesaireye binaen Anadolu'ya geçmiş olduğundan söz ediliyor.

Efendiler, Nurettin Paşa'nın İstanbul'da İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa Kabinesi'yle anlaştığını, Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun hükümetinden habersiz olarak, bizi İstanbul ile anlaştırmaya çalıştığını ve bu münasebetle arada geçen telgraf haberleşmeleri üzerine Ankara'ya geldikten sonraki muamelelerini kimi münasebetlerle anlatmıştım. Bunları tekrar etmeyeceğim.

18. sayfada, "yukarıda sayılan vatan hizmetlerini başarı ile ifa etmiş olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında bazı resmi meselelerden dolayı anlaşmazlık çıkması üzerine, kendisi hemen Ankara'ya gelerek bu anlaşmazlık olumlu bir çözüme bağlanarak giderilmiştir" ifadesine tesadüf edilmektedir.

Nurettin Paşa'nın, Hükümetçe nasıl Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan nasıl azledilip Divan-ı Harb'e verilmek üzere Ankara'ya getirildiğini ve Meclisçe aleyhinde olan galeyan, kendisinin idamını talep derecesinde ileri gitmişken, Başkumandan sıfatıyla şahsen Meclis kürsüsünden Nurettin Paşa'yı müdafaa ederek nasıl kurtardığımı da izah etmiştim. Burada yeri gelmişken yalnız bir noktaya dikkatinizi çekmek isterim. Bu okuduğumuz ibareye göre, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa... Bunlar karşı karşıya gelmişler ve aradaki anlaşmazlık giderilmiş... Bilindiği gibi, Meclis ile karşı karşıya gelebilen yalnız hükümettir. Meclis'in muhatabı hü-

kümettir. Bir ordu kumandanı, bir vali ve herhangi bir makam sahibi Meclis'in muhatabı olamaz.

Risalenin 18. sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın "Hakk'ın lütfuyla, vatanı tehlikeden kurtaran büyük bir muzaffer olduğunu, milli tarihe bu defa pek mühim ve emsali görülmemiş bir şeref ve iftihar sayfası ilavesini temin eylemiş bulunduğu..."nu açıklamaya ayrılmıştır.

Nurettin Paşa, Zaferden Pay Almaya En Az Hakkı Olanlardan Biridir

Efendiler, bu kadar cesaretli bir iddia karşısında hayret etmemek ve böyle bir iddiayı garip karşılamamak mümkün değildir. Hakikaten Nurettin Paşa, genel taarruzda 1. Ordu Kumandanlığı'nda bulundu. Diğer bütün kumandanlarla beraber kendisine emrettiğimiz vazifeleri ifaya çalıştı. Bu hâl, bütün Türk ordusuna ve ordumuzun büyük küçük bütün kumandanlarına, subaylarına ve her neferine ait olması tabii bulunan bir başarıyı ve şerefi, Nurettin Paşa'nın şahsına mal ettirmesi kadar mânâsız, asılsız ve ayıp bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı muzafferiyetin sebebi gibi göstermek olsa olsa kendisiyle alay etmek maksadına dayanabilir. Yoksa Nurettin Paşa, Büyük Zafer'in şerefine en az iştirake en az hakkı olanlardan biridir.

Efendiler, Büyük Taarruz'da Nurettin Paşa'yı, yalnız taarruzun ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü düşmanın mağlup olduğunu ve geri çekileceğini anladık. Mağlubiyetini bozguna çevirmek ve geri çekilme hattını kat ederek düşman ordusunu esir etmek için artık Kocatepe'de değil, daha genel vaziyeti gözden geçirecek ve ona göre genel tedbirler alacak yerde bulunmamız lâzımdı. O gün dahi Cephe Kumandanı İsmet Paşa'nın münasip görüp, benim imzamla yazdığı teşvikkâr kısa bir yazıyı telefonla okuyarak, Nurettin Paşa'nın manevi kuvvetini muhafaza için tedbir almak lüzumlu görülmüştü.

Nurettin Paşa'yı ve Ordusunu Bizzat Takip Etmek ve Yönetmek Zorunda Kaldım

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat takip etmek ve idareye müdahale etmek zaruret gördüm. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yaptığı hataları düzeltmek güç olurdu. Dumlupınar'da, Kurmay Başkanı Emin Paşa'nın hazır-

ladığı ileri hareket emrinin muhteviyatını anlamayan, fakat anlamamış değil de daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi tavır alan Nurettin Paşa'nın tereddüdü üzerine, tereddütle geçirilecek zaman olmadığını hatırlatarak, icap eden görüşü bizzat dikte ettiğim zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki: "Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna, orada bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri şu yolda ve ciddi bir dille cevap verdi: "Paşa, paşa" dedi. "Bu ordu bizim ve bütün memleketin gözbebeğidir. Onun sevk ve idaresini tesadüfe bırakamayız!"

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın aldığı tedbirlerdeki noksanı hissedip, Nurettin Paşa'nın tümenlerine bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, Trikopis'in esir düşmesi mümkün olmayabilirdi. Uşak'ta nahoş bir manzarayla karşılaşabilirdik. İzmir'e girdikten ve Hükümet Dairesi'ne dahil olduktan sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın tedbirsizliğini ve gafletini anlayıp derhal bizzat emir vererek tedbir aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında halka karışmış birliklerimizin, biz de içinde olduğumuz hâlde, paniğe uğrayarak darmadağın olması ihtimalden uzak değildi.

Siyaset ve kiyaset iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın, İzmir'de resmi yabancı memurlarla yaptığı kayda geçmiş konuşmasını bizzat düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten hâsıl olan genel sevincin sönmesine yol açacak vaziyetlerden kaçınmak belki de mümkün olmayacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim, ordunun bütün ileri gelenlerince bilinen hakikatlerdir. Bu hakikatleri yalnız bir kişinin fark etmediği anlaşılıyor. O da Nurettin Paşa'dır. Kuşatıcı, galip, fatih, gazi unvanlarıyla kendini hatırlatmak gibi tıfılca bir sevdaya kapılan Nurettin Paşa'nın, "Kut'ül-âmare Kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartvizitini görmüştüm. Bu kartı, Nurettin Paşa, Taşköprü'de otururken, Kastamonu Vali ve Bölge Kumandanı bulunan Muhittin Paşa'ya (şimdiki Kahire Büyükelçisi) göndermiş. Kartın boş yerlerine yazdığı yazılarda, karttaki unvana işaret ederek, "bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir ibare de vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve karttaki yazıyı, akıl ve ferasetle bağdaşır görememiş ve dikkate değer bulmuş olduğundan aynen bana göndermişti. Evet, onu ondan

kimse geri alamaz. Fakat onu, ona veren de yoktur. Her başarılı muharebeye katılan kimsenin, hakkı olmadığı hâlde kendisini başarının tek kazanıcısı ve galibi ilan etmesi, örnek alınacak bir ahlak kuralı değildir. Memleketin evlatlarına, böyle asılsız tarz ve tavırlar takınma âdetini veremeyiz. Gelecek nesillere, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi sakat bir fikri miras bırakamayız.

Millet ve Tarih Unvan Vermekte O Kadar Cömert Değildir

Hâl tercümesi risalesinin kapağındaki gazi unvanının kullanılmasına gelince, bu unvanı Nurettin Paşa'ya (A.S) harfleri verebilir. Fakat hakikat ve kanun bununla yalnız ve sadece alay eder. Gerçi muharebeye "ya şehit ya da gazi olmak için" gidilir. Genel olarak kahramanlık meydanında ölenlerin hepsine şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi unvanı verilmez. Bu unvanı ancak kanun verir. Medeni bir milletin âli menfaatleri icabınca yapmaya mecbur olduğu harpler, Arap aşiretlerinin birbirine karşı açtıkları gazve değildir. Öyle dahi olsa, bu gazveden sağ salim çıkanlara belki yalnız anaları babaları takdir için, "benim gazi oğlum!" diyerek iftihar eder. Fakat millet ve tarih unvan vermekte o kadar cömert değildir.

Hâl tercümesinin son sayfasından da bir cümle alarak bu hikâyeye nihayet verelim:

Nurettin Paşa, "Irak Cephesi'nde iken yerli halk tarafından kendisine verilmiş bulunan, Peygamber Hazretlerinin Kerbela'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretlerinin mübarek kılıcını taşımakla müşerreftir."

Efendiler, bu ne laftır!

Kerbela, Peygamber'in torunu, imam, mübarek kılıç, müşerref, bu gibi âvâm takımının hoşuna gidecek laflarla milleti kandırma işini benimseyenler artık insaf etsinler! Millet de dikkat ve basiretini arttırsın!...

Efendiler, tek başlarına hareket ederek başarı elde edemeyeceklerini anlayan bazı kimseler de türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir. Bunların mahiyetleri İkinci Meclis toplanıp vazifeye başladıktan sonra görülecektir.

***

Lozan Barış Antlaşması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde mesut bir geçiş devresine tesadüf etti. Hakikaten dört yıllık İstiklâl cihadımız, milletimizin şanına lâyık bir barış ile neticelenmiş bulunuyordu.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Meclis'te tasdik olundu.

Türkiye'ye Yapılan Dört Barış Teklifi Arasında Bir Karşılaştırma

Efendiler, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, hasım devletler tarafından Türkiye'ye dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi Sevres projesidir. Bu proje, hiçbir müzakerenin mahsulü olmayıp İtilaf Devletleri tarafından Yunan Başvekili Mösyö Venizelos'un da katılmasıyla düzenlenmiş ve Vahdettin'in Hükümeti tarafından, 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisince tartışmaya zemin bile addedilmemiştir.

İkinci barış teklifleri, Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra toplanan Londra Konferansı'nın sonunda, 12 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır. Bu teklifler, Sevres Antlaşması'na bazı değişiklikler getiriyor ise de, üzerinde durulmamış olan meselelerde Sevres projesindeki maddelerin olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek lâzımdır.

Bu teklifler, bizce tartışmaya yol açmadan İkinci İnönü Muharebesi'nin başlamasıyla neticesiz kalmıştır.

Üçüncü barış teklifleri 22 Mart 1922'de, yani Sakarya muzafferiyetinden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması'ndan sonra ve yakın bir taarruzumuzun beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri Hariciye Nâzırları tarafından yapılmıştır. Bu tekliflerde artık işe Sevres esasından başlamak esası terk edilmiş ise de, esasları itibarıyla milli emellerimizi tatminden uzaktı. Dördüncü teklif, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenen müzakerelerdir.

İtilaf Devletlerince Türkiye'ye kabul ettirilmesi düşünülen esaslarla Milli Mücadele sayesinde ulaşılan neticesi açıkça gözler önüne serebilmek için, bu dört türlü teklif arasında en

mühim noktaları ihtiva edecek surette kısa bir mukayesede bulunmayı faydalı addederim:

1. SINIRLAR

a) Trakya Sınırı:

Sevres'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya hattı.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise (Kırklareli) ve Edirne Yunana kalmak üzere bir hat.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç hattı.

b) İzmir Bölgesi:

Sevres Projesinde: Bu bölgenin sınırları, Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer İskelesi'ne az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek, Türk hâkimiyetinin alamet olarak, İzmir şehrinin dış istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacak. Mahalli bir meclis toplanacak ve beş sene sonra bu meclis, bu bölgenin daimi olarak Yunanistan'a ilhakına karar verebilecek idi.

Mart 1921 teklifinde: İzmir bölgesi Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde muhtelif unsurların adedi nisbetine göre oluşturulacak bir jandarma birliği bulunacak ve buna İtilaf Devletleri'nin subayları komuta edecek.

İdare işlerinde de yine aynı adet nisbeti göz önünde bulundurulacak, bölgenin Cemiyet-i Akvâmca tayin edilecek Hıristiyan bir valisi olacak, bunun yanında seçim yoluyla kurulmuş bir meclis ile bir danışma heyeti bulunacak. Valilikçe, Türkiye'ye gelir artışına göre ayarlanacak bir vergi verilecek. Bu anlaşma beş sene devam edip taraflardan birinin talebi üzerine Cemiyet-i Akvâmca değişiklik yapılabilecek.

Mart 1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir'de bize iade olunacak tarzında aldatıcı bir vaat. İzmir Rumlarının idareye âdilane bir surette katılmasını temin etmek için ve aynı hakkın Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine de verilmesi şartıyla bir usul tayini kapsamında İtilaf Devletleri, Türkiye ve Yunanistan ile anlaşacaklardır.

Lozan'da: Tabiatıyla bu gibi meseleler mevzu-u bahis bile edilmemiştir.

c) Suriye Sınırı:

Sevres'de: Sahilde takriben Karataş Burnu'ndan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gazi Antep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epeyce güneyde ve Suriye arazisinde bırakan bir sınır.

Mart 1921'de: Takriben şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'ndaki sınır olduğu gibi bırakılmıştır.

d) Irak sınırı:

Sevres'de: İmadiye bizde kalmak şartıyla, Musul vilayetinin kuzey sınırı.

Mart 1921 teklifinde: Bahis yok. Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Hâlli ertelenmiştir.

e) Kafkas Sınırı:

Sevres'de: Türk, Ermeni sınırının tayini Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a havale edilmiştir. Ve Wilson, sınır olarak Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü'nün güneyinden geçen birçok noktada Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus Cephesi'ni takip eden bir hattı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Cemiyet-i Akvâm, bir Ermeni yurdu teşkili için Doğu vilayetlerinden Ermenistan'a devrolunacak arazinin tespiti için bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1922 teklifinde: Bir Ermeni yurdu teşkili konusunda Cemiyet-i Akvâm'ın desteğine müracaat olunacağından bahsedilmektedir.

Lozan'da: Bu mesele bertaraf edilmiştir.

f) Boğazlar bölgesi:

Sevres'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün kısımları.

Anadolu'nun Adalar Denizi üzerinde takriben İzmir bölgesinin sınırından başlayarak Manyas Gölü'nün güneyine, Bursa'nın ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca Gölü'nün batı ucundan Ahabadr Deresi'nin göle döküldüğü yere kadar uzanan bir hatla sınırlandırılmış bölge. Bu bölgelerde asker bulundurmak ve askeri harekâtta bulunmak hakkı sırf İtilaf Devletleri'ne

aittir. Bu bölgedeki Türk jandarması da İtilaf Devletleri'nin komutasına tâbi olacaktır.

İtilaf Devletleri, bu bölge içinde, askeri maksatlarla kullanılabilecek yol ve demiryolu inşasını men edebileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu gayeyle kullanılacak olanları da tahrip ettirilebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale güneyinde Tenados adasının (Bozcaada) karşısından Karabiga'ya giden hattın kuzeyi ile Boğaziçi'nin her iki yakasında 20 ila 25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale Boğazı'na hâkim olan her iki tarafındaki adalar.

İtilaf Devletleri yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, bu suretle İstanbul ve İzmit yarımadasını tahliye edecek, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine müsaade edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Erdek yarımadası müstesna olmak üzere Çanakkale Sancağı, Boğaziçi'nin güneyinde o zaman tarafsız sayılan bölge, yani takriben İzmit yarımadası askersiz bölge olacaktır.

Bizde İtilaf işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güneydoğusu, Çanakkale bölgesinde sahilde yirmi kilometrelik bir yer ve Boğaziçi'nin iki yakasında sahilden on beş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da Emir Ali adası (İmralı) dışındaki adalarla İmroz ve Tenados adaları, askerden arınmış bir vaziyete konacaktır.

Hiçbir tarafta İtilaf Devletleri'nin işgal kuvvetleri kalmayacaktır.

2. KÜRDİSTAN

Sevres'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf Devletleri temsilcilerinden kurulacak bir komisyon mahalli muhtariyeti (özerkliği) hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir sene sonra, bu havalinin Kürt halkı Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne müracaatla Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den müstakil olmayı istediğini ispat ederse ve Meclis bunu kabul ederse, Türkiye bu havalideki her türlü hakkından vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf Devletleri, şimdiki vaziyeti göz önünde tutarak, bu babta Sevres projesinde değişiklik yapılmasını dikkate alma temayülündedirler. Şu şartla ki, mahalli muhtariyetler ve Kürt ve Asuri-Keldani menfaatlerinin kâfi derecede himayesi için tarafımızdan kolaylıklar gösterilsin.

Mart 1922 teklifinde: Bahis yok.

Lozan'da: Elbette mevzu-u bahis ettirilmemiştir.

3. EKONOMİK NÜFUZ BÖLGELERİ

Sevres Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin aralarında imza ettikleri üçlü anlaşmaya göre:

a) Fransız nüfuz bölgesi: Suriye sınırıyla takriben Adana vilayetinin batı ve kuzey sınırı, Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş hariç bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın dahilinde kalan bölge.

b) İtalyan nüfuz bölgesi: İzmit yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a kadar Anadolu demiryolu hattı ve oradan Kayseri civarında Erciyes Dağı civarına kadar giden hatla İzmir bölgesi, Adalar Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ile Fransız ile İtalyan Hariciye Nâzırları arasında imza olunup Hükümetçe reddedilen anlaşmalara göre:

a) Fransız nüfuz bölgesi: O sırada Fransız işgali altında bulunan yerlerle Sivas, Elaziz ve Diyarbekir vilayetleri.

b) İtalyan nüfuz bölgesi: Antalya, Burdur, Muğla, Isparta Sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya Sancaklarının daha sonra tayin edilecek kısımları.

Mart 1922 teklifinde: Mevzu-u bahis değildir.

Lozan'da: Mevzu-u bahis olmamıştır.

4. İSTANBUL

Sevres'de: Antlaşma samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurulabileceği ve Boğaziçi'nin etrafındaki gayri-askeri bölgeden asker geçirilmesine müsaade edileceği zikredilmiştir.

Mart 1922 teklifinde: İstanbul'dan ihracımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin arttırılacağı vaat olunmaktadır.

Lozan'da: Mevzu-u bahis olmamıştır.

5. TABİİYET

Sevres'de: Gerek Yunanistan'da dahil olmak üzere İtilaf Devletleri'nden gerek teşekkül eden devletlerden birinin (Ermenistan vesaire) tabiiyetine girmek isteyen Türk tebaasından hiç kimseye Türk Hükümetince mâni olunmayacak ve bunların yeni tabiiyeti kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Bundan bahis yok.

Mart 1922 teklifinde: Bundan bahis yok.

Lozan Antlaşması'nda: Bundan bahis yok.

Fakat müzakereler esnasında İtilaf Devletleri, bir kimsenin tabiiyetini tayin hususunda, Türkiye'deki yabancı sefaret ve konsoloslukların verecekleri vesikaların kâfi addedilmemesini istemişlerdir. Bu teklif, Sevres projesinin yukarıda mevzu-u bahis olan 128. maddesinin yeni bir şekliydi. Hiç şüphe yok ki tarafımızdan reddedilmiştir.

6. ADLİ KAPİTÜLASYONLAR

Sevres'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden heyeti bir komisyon, kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin uzmanlarıyla beraber yeni bir usul düzenleyecek ve Osmanlı Hükümeti'yle istişare ettikten sonra bu usulü tavsiye edebilecek.

Osmanlı Hükümeti bu usulü kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde: Bu komisyonda Türkiye'nin de temsil edilmesine İtilaf Devletleri razı olmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapitüler hiçbir kayıt yoktur!

İstişare için olmak üzere, birkaç yabancı uzmanı beş sene için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. AZINLIKLARIN HİMAYESİ

Sevres'de: 1918 Ateşkes Antlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda mevcut olan hükümlerden başka, Türkiye'ye, bilhassa aşağıdaki hususlar kabul ettirilmek istenmiştir:

a) Yerlerini terk etmiş olan bütün gayri-Türklerin yerlerine iadesi.

Başkanları Cemiyet-i Akvâmca tayin edilecek olan hakem komisyonları vasıtasıyla bunların haklarının iadesi, ve bu ko-

misyonlar talep ettiği takdirde, gayri-Türklerin tahrip edilmiş emlâkinin tamiri için de ücretleri Hükümetçe ödenecek işçilerin tedariki, tehcir ve buna benzer işlerde dahli olduğu iddia edilen bütün şahısların mevzu-u bahis komisyonlar tarafından cezalandırılması vs...

b) Türk Hükümeti, azınlıkların parlamentoda kendi nüfusları nisbetinde temsil edilmelerini temin eden bir seçim kanunu projesini, iki sene zarfında İtilaf Devletleri'ne arz edecektir.

c) Patrikhanelere ve bunlara benzer müesseselere ait bütün imtiyazlar artırılarak daha da sağlamlaştırılmakta ve bunların idare ettikleri okul, yetimhane vesaire hususunda o ana kadar Hükümet'in muhafaza etmiş olduğu kısmi denetleme hakkı da elinden alınmaktadır.

d) İtilaf Devletleri, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'yle beraber istişare ettikten sonra, bu kararların icra edilmesini temin edecek lâzım gelen tedbirleri tespit edecektir. Türkiye bu hususta sonradan alınacak her tedbiri kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Azınlıklardan bahis yoktur. Bu teklifte Sevres'de yapılacak değişiklikler yer aldığı için, bundan adı geçen antlaşmanın azınlıklara ait kısmının değiştirilmeyeceği neticesi çıkarılabilir.

Mart 1922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklar hakkında tedbirler silsilesinin teklif edileceği ve bunların düzgün biçimde tatbik edilmesine nezaret etmek için Cemiyet-i Akvâmca komiserler tayin olunacağı yazılıdır.

Bu tedbirler silsilesinin ne olacağı açıklanmamıştır.

Lozan'da: Misak-ı Milli'mizde kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız gayrimüslimlere mahsus olmak üzere Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bütün milletlerarası antlaşmalarda mevcut olan hükümler.

8. ASKERİ HÜKÜMLER

Sevres'de:

a) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır.

Saray Muhafız Birliği	700 Kişi
Jandarma	35.000 Kişi
Jandarma'yı takviye için özel birlikler	15.000 Kişi
Toplam:	50.700 Kişi

Bu miktara Harp Akademisi ve askeri okulların öğrencileri ve depo birliklerinde ve muhtelif hizmetlerde çalışan er ve subaylar da dahildir.

Özel birliklerin 15 batarya dağ topu bulunabilecek, sahra veya ağır topu olmayacaktır.

Memleket, muhtelif bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği (légion) bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve fenni âletleri bulunmayacaktır.

Özel birlikler, kendi bölgelerinin haricinde kullanılmayacaktır.

Jandarma subayları arasında, sayıları 1500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar aynı millete mensup olacaktır.

Daha sonra tespit edilecek olan bu bölgelerin adedi zikredilmemekle beraber, bunun İtilaf Devletleri'nin fikrince, en az dört olacağı, antlaşmanın bazı hükümlerinden ve bilhassa bir birliğin kuvvetinin bütün birlikler kuvvetinin dörtte birini aşmayacağı yolundaki hükümden çıkarılabilir. Bu suretle İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarının birer bölgesi bulunacağı gibi, ihtimal Yunanistan ve belki de ileride Ermenistan'a birer bölge verilmesi düşünülmüştür.

Özel birliklerin erleriyle, jandarmalar hep ücretli olup bunlar en az on iki sene hizmet edecek ve mecburi askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her bölgedeki légiona alınacak er ve subaylar, o bölgenin halkından olacak ve muhtelif unsurların légionda temsil edilmesine imkân dairesinde itina olunacaktır.

Deniz kuvvetlerimiz, yedi sloop ve altı torpidoyu geçmeyecek ve hiçbir tayyaremiz ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilaf Devletleri'nin kara, deniz ve hava kontrol komisyonlarının memleketimiz dahilinde her türlü denetlemede bulunmaya hakları vardır. Bilhassa askeri komisyon,

Türkiye'nin istihdam edebileceği polis, gümrükçü, orman muhafızı vesaire gibi memurların miktarını tayine, bunların istihdam tarzı ve kullanımını denetlemeye, yabancı subayların miktarını ve nisbetini tayine ve Hükümetle müştereken yeni silahlı kuvvetlerimizi düzenlemeye, vs... memurdur.

Mart 1921 teklifinde: Jandarma miktarı 45.000'e,

Özel birliklerin sayısı 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın memleket içindeki dağıtım şekli, yukarıda sözü edilen İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan kontrol komisyonu ile Hükümet arasında anlaşmayla tespit edilecektir.

Jandarma subay ve astsubay nisbeti arttırılacaktır. Yabancı subayların sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtılması kontrol komisyonu ile Hükümet arasındaki anlaşmaya göre kararlaştırılacaktır (Bununla, ihtimal, her bölgede aynı millete mensup yabancı subayların bulunmayacağı kastedilmiştir).

Mart 1922 teklifinde: Ücretli asker usulünün devam ettirilmesi,

Jandarmanın 45.000'e,

Özel birliklerin 40.000'e çıkarılması.

Jandarma'da yabancı subayların istihdamı Türkiye'ye tavsiye edilmekle beraber, bu cihet şart olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve Boğazlar'da gayri-askeri hâle getirilen bölgelere ait sınırlandırmalar dışında hiçbir kayıt yoktur. Hatta Boğaziçi'nin iki tarafındaki gayri-askeri bölgede, 12.000 asker bulundurabilme hakkını muhafaza etmişizdir.

Bu bölge için bile hiçbir kontrol kabul edilmemiştir.

9. CEZA

Sevres Projesinde: Türkiye harp esnasında harp kurallarına aykırı surette hareket etmiş veya Türkiye dahilinde mezalim icra eylemiş, tehcir vesair hususlara karışmış olan şahısları, talepleri üzerine İtilaf Devletleri'ne (Yunanistan dahil) ve Türkiye'den toprak almış devletlere (Ermenistan vesaire) teslim edecektir. Bu şahıslar, kendilerini talep eden devletin Divan-ı Harbi tarafından muhakeme edilip cezalandırılacaktır.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf Devletleri'nin tekliflerinde bundan bahis yoktur. Fakat Bekir Sami Bey'in, İngilizlerle imza etmiş olduğu esirlerin mübadelesi hakkındaki sözleşmede, elimizdeki bütün İngilizleri tahliye ederek bir kısım Türkleri suçlu sayıp İngilizlerin elinde bırakmaya razı olması, Sevres projesinde mevcut olan evvelki hükümlerin daha hafifletilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: Bu meseleden bahis yoktur.

Lozan'da: Bahis yoktur.

10. MALİ HÜKÜMLER

Sevres'de: İtilaf Devletleri, Türkiye'ye yardım olsun diye, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden heyeti bir maliye komisyonu teşkil edecekler ve bu komisyonda istişari sebeplerle bir Türk komiseri bulunacaktır.

Bu komisyonun vazife ve yetkileri aşağıdaki gibi olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirlerini korumak ve artırmak için her türlü tedbiri alacaktır.

b) Türk Meclis-i Mebusanı'na takdim olunacak olan bütçe, daha evvela maliye komisyonuna verilecek ve onun kabul ettiği şekilde Meclis'e sevk olunacaktır. Meclis'in yapacağı değişiklikler, ancak komisyonca tasvip edilirse icra edilebilecektir.

c) Komisyon, doğrudan doğruya kendisine tâbi olacak ve üyeleri kendisinin münasip bulacağı kimselerden seçilip tayin edilecek olan Türk maliye teftiş heyeti vasıtasıyla bütçenin, mali kanun ve düzenlemelerin tatbikini denetleyecektir.

d) Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası ile anlaşarak Türkiye'nin para işlerini tanzim ve ıslah edecektir.

e) Düyûn-ı Umumiye'ye tahsis olunan gelirleri dışında, Türkiye'nin bütün gelirleri bu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bunlarla,

Evvelen;

Kendisine ve Türkiye'de kalacak olan İtilaf Devletleri işgal kuvvetlerine ait masrafları karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918 tarihinden beri İtilaf Devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif yerlerindeki masraflarını ödeyecektir.

İkinci olarak;

Türkiye yüzünden zarar görmüş olan İtilaf Devletleri tebaasının zarar ve ziyanının tazminatını ödeyecektir.

Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra dikkate alınacaktır.

f) Hükümetçe verilecek her bir imtiyaz için maliye komisyonunun müsaadesi şarttır.

g) Komisyonun tasvibiyle, bugün yürürlükte olan, bazı gelirlerin doğrudan doğruya Düyûn-ı Umumiye tarafından toplanması usulü, mümkün olduğu kadar geniş bir surette yaygınlaştırılacak ve bütün Türkiye'ye uygulanacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından azil veya tayin olunan ve kendisine karşı mesul bulunacak bir genel müdürün idaresinde bulunacaktır, vs...

Mart 1921 teklifinde: Yukarıda sözü edilen maliye komisyonu, Türk Maliye Nâzırı'nın gönüllü başkanlığı altında bulunacaktır. Komisyonda bir Türk temsilci bulunacak ve bunun, Türk Maliyesine ait meselelerde oyu olacaktır. İtilaf Devletleri'nin mali menfaatleri ile ilgili meselelerde ise Türk temsilcinin yetkisi, ancak istişare mahiyetinde olacaktır.

Türk Parlamentosu, Türk Maliye Nâzırı ile maliye komisyonu tarafından ortaklaşa hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapma salahiyetini taşıyacaktır. Fakat bu değişiklik bütçenin denkliğini bozacak şekilde ise bütçe tasdik edilmek üzere yeniden maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk Hükümeti imtiyazlar verme hakkını yine elde edecektir. Fakat Türk Maliye Nâzırı bu konudaki kontratların, Türk hazinesinin menfaatlerine uygun olup olmadığını, maliye komisyonu ile birlikte tetkik edecek ve bu babta ortaklaşa bir karar alacaktır.

Mart 1922 teklifinde: Maliye komisyonu teşkilinden vazgeçilmektedir. Fakat İtilaf Devletleri'ne olan savaştan evvelki borçların ve makul bir tazminatın ödenmesi konusundaki lâzım olan kontrolün Türk hâkimiyeti prensibiyle bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Savaştan evvelki Düyûn-ı Umumiye Komisyonu, olduğu gibi bırakılacak, yukarıda belirtilen iş için İtilaf Devletlerince bir tasfiye komisyonu tesis olunacaktır.

Lozan'da: Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi bertaraf edilmiştir.

11. İKTİSADİ HÜKÜMLER

Sevres'de: Kapitülasyonlardan istifade hakkı, savaştan evvel bunlardan istifade eden İtilaf Devletleri tebaasına iade edilecek ve bu hak, bunlardan evvelce istifade edememiş olan Müttefik Devletlerin (Yunanistan, Ermenistan vesaire) tebaalarına da yeniden verilecektir.

(Bu haklar arasında, birçok vergiden muafiyetin bulunduğu ve tabiiyet bahsinde görüldüğü üzere, her Türk tebaasının İtilaf Devletleri'nden birinin tabiiyetine girmesine mâni olma hakkının bizden alındığı dikkate alınırsa, bu hükmün genişliği daha ziyade ortaya çıkar.)

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) yeniden yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye, İtilaf Devletleri'ne mensup gemilere en azından Türk gemilerine verdiği hakkı tanıyacaktır.

Yabancı postalar yeniden tesis olunacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bazı şartlara bağlı olarak yalnız yabancı postaların kaldırılmasının düşünüleceği söylenilmekte, diğer hükümler olduğu gibi bırakılmaktadır.

Mart 1922 teklifinde: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin temsilcilerinden ve kapitülasyonlardan istifade eden diğer devletlerin uzmanlarından oluşan bir komisyon, barışın yürürlüğe girmesini müteakip geçecek üç ay zarfında, İstanbul'da toplanıp kapitüler usulünün değiştirilmesiyle ilgili teklifler hazırlayacaktır.

Bu teklifler, mali konularda, yabancı tebaaların Türklerle eşit vergi vermesini temin edecektir. Bu tekliflerde, gümrük vergisinde lüzumlu görülecek değişikliklerin yapılmasına da yer verilecektir.

Lozan'da: Kapitülasyonların her türlüsü tamamıyla ve ebediyen kaldırılmıştır.

12. BOĞAZLAR KOMİSYONU

Sevres'de: Kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve polis kuvveti bulunacak olan bu komisyon, gemilerin Boğazlar'dan geçmesi, fenerler, kılavuzluk vs... ile iştigal edecek; ve evvelce Meclis-i Âliyy-i Sıhhiye'nin ifa eylediği vazifeler ve kurtarma işleri artık bu komisyonun nezareti altında ve onun vereceği talimat dahilinde ifa edilecek ve komisyon, Boğazlar'ın serbestliğini tehlikede addedince İtilaf Devletleri'ne müracaat edebilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın temsilcileri ikişer oya sahip olacaklardır.

Amerika arzu eylediği andan ve Rusya da Cemiyet-i Akvâm'a dahil olduğu takdirde o andan itibaren bu komisyona iştirak edebileceklerdir.

Komisyon üyeleri diplomatik muafiyetlerden istifade edebileceklerdir. Komisyona dönüşümlü olarak ve iki sene müddetle iki oya sahip devletlerin temsilcileri başkanlık edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Türk temsilcisi de iki oya sahip olacak ve Boğazlar komisyonuna başkanlık edecektir.

Mart 1922 teklifinde: Keza, Türk temsilcisi komisyona başkanlık edecektir. Boğazlar'la alâkadar bütün devletler komisyonda temsil edilecektir.

Lozan'da: Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir.

Komisyonun vazifesi, gemilerin Boğazlar'dan geçişinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğuna itinadan ibarettir. Komisyon her yıl Cemiyet-i Akvâm'a rapor verecektir.

Keza bu anlaşmayla, İstanbul'daki milletlerarası sıhhiye meclisi kaldırılarak, sağlık işleri Türk Hükümeti'ne terk edilmiştir.

Muhterem Efendiler, Lozan Barış Antlaşması'nın ihtiva ettiği esasları, diğer barış teklifleriyle daha fazla mukayeseye mahal olmadığı fikrindeyim. Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevres Antlaşması ile tamamlandığı zannedilmiş, büyük bir suikastın neticesiz kaldığını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir!

***

Türk Delegeler Heyetinin Başkanı İsmet Paşa ile Hükümet Başkanı Rauf Bey Arasında Çıkan Anlaşmazlık

Efendiler, burada Lozan barış müzakereleri esnasında çıkan ve barış imzalandıktan sonra ifade edilip yayılan bir meseleyi ele alarak efkâr-ı umumiyeyi aydınlatmak isterim. İfade olunan ve yayılan mesele, Türk Delegeler Heyeti Başkanı İsmet Paşa ile Heyet-i Vekile Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır.

Bu anlaşmazlığı, ilgili vesikaları tetkik ederek esaslı ve ciddi sebeplere dayandırmak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha ziyade ruhi ve hissi sebepler açısından değerlendirmek lâzım olduğu fikrindeyim.

Muhtelif münasebetlerle beyan etmiştim ki, Lozan Konferansı mevzu-u bahis olduğu zaman, Delegeler Heyeti Başkanlığı'na Rauf Bey'in getirilmesi temayülü vardı. Hakikaten Rauf Bey'de Delegeler Heyeti Başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın askeri müşavir olarak kendisiyle beraber gönderilmesini de benden rica etmişti. Ben Rauf Bey'e İsmet Paşa'dan istifade etmenin, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra, malûm olduğu üzere, Rauf Bey'i göndermedik, İsmet Paşa ordunun başından alındı. Hariciye Vekâleti'ne seçilerek, Delegeler Heyeti Başkanlığı'na getirildi.

Lozan Konferansı'nın birinci dönemi kapandıktan sonra, İsmet Paşa'nın uğradığı taarruzları ve tenkitleri izah etmiştim. Buna rağmen, ikinci defa Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan müzakerelerini büyük bir başarıyla idare ediyordu. Müzakere safhalarını düzenli olarak Vekiller Heyeti'ne bildiriyordu. Bazı mühim meselelerde Hükümet'in düşünce ve görüşlerini soruyor veya talimat talep ediyordu. Hâlli lâzım gelen meseleler mühim, mücadele ciddi ve üzücü idi. Rauf Bey'de, İsmet Paşa'nın müzakereleri idare ediş tarzını beğenmezlik hissi hâsıl olmuştu. Bu hissini Vekiller Heyeti'ndeki arkadaşlarına da telkin etme arzusuna düşmüştü. Vekiller Heyeti'nde İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman, İsmet Paşa bu işi başaramayacak denmeye başlanmış... Hatta bir aralık, İsmet Paşa'yı geriye çağırmak teklifi ortaya atılmış... Rauf Bey bu teklifi derhal oylamaya kalkışmış... Vekiller Heyeti'ne Müdafaa-i Milliye Vekili olarak dahil bulunan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş.

İsmet Paşa'da, Hükümet Başkanı Rauf Bey'e Karşı İtimatsızlık Hissi Başlamıştı

Diğer taraftan, İsmet Paşa'da da, Hükümet Başkanı Rauf Bey'e karşı bir emniyetsizlik hissi başlamış... Rauf Bey'in imzasıyla aldığı Hükümetin görüşünü bildiren yazılardan, Rauf Bey'in beni haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş...

Nihayet İsmet Paşa, müzakerelerin ciddi ve nazik safhalara girdiğinden bahsederek, benim vaziyeti bizzat takip etmemi yazdı.

Gerçi ben, İsmet Paşa'nın raporlarından ve Heyet-i Vekile'nin kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat Rauf Bey'in kararları İsmet Paşa'ya tebliğ eden yazılarının ne surette yazıldığını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan müzakerelerini, Heyet-i Vekile toplantılarında bizzat takip etmeye ve Heyet-i Vekile kararlarını bizzat kaleme almaya lüzum gördüm.

Mevzu-u bahis ettiğimiz mesele hakkında açık ve kesin bir fikir verebilmek için İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında muhtelif meselelere ait olmak üzere yapılan yazışmalardan yalnız bir iki meseleye ait bazı haberleşmeleri huzurunuzda tetkik edeceğim.

Yunanlılardan İstenen Savaş Tazminatı ve İsmet Paşa ile Hükümet Arasında Çıkan İhtilaf

Yunan tamirat meselesinden dolayı, Yunanistan gergin bir vaziyet aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu meseleye dair olan müzakere ve münakaşalar kesildi.

İtilaf Devletleri'nin temsilcileri, İsmet Paşa'ya, Karaağaç'ın bize terki ve tarafımızdan tamirattan feragat etmek suretiyle, Yunan tamiratı meselesinin hâlli teklifinde bulunurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, talep ettiğimiz haklı tamirata bir karşılık teşkil edemeyeceğini, diğer taraftan İtilaf Devletleri ile aramızda bulunan ve daha evvel halledilmiş olan tamirat meselesinin bu konferansta yeniden ele alınıp tespit edilmediğini, her iki meseleyi de Hükümet'e bildirmek mecburiyetinde olduğunu beyan ve ifade eder. İsmet Paşa, bu vaziyeti 19 Mayıs 1923 tarihli şifresiyle, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na bildiriyor ve "Hükümet'in kararının acele bildirilmesini istirham eylerim" diyor.

İsmet Paşa bu telgrafına üç gün geçtiği hâlde cevap alamaz... 22 Mayıs 1923 tarihinde "acele" kaydıyla, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na şu şifreyi de çeker:

"Yunan tamiratına mukabil, Türkiye'ye Karaağaç ve civarının terki hakkında İtilaf Devletleri tarafından yapılan teklif hakkında, Hükümet'in görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 tarih ve 17 numaralı telgrafla istirham etmiştim. Emr-i devletlerinin çabuklaştırılması istirham olunur."

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına, 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şudur:

"Karaağaç'a mukabil tamirat bedelinden vazgeçemeyiz."

Cevabın üçüncü maddesinde, bazı mütalaalardan sonra "Yunanlıların bunu veremeyeceklerini Müttefikler'in söylemesi, şaşılacak şeydir ve kabul edilemez" deniliyor.

Cevabın beşinci maddesinde, yine bazı mütalaalar belirtildikten sonra şu görüş ileri sürülüyor, "Bu meselenin Müttefikler ile barışa mâni olmaması için, bizi Yunanlılarla çözümde serbest bırakarak kendilerinin barış imzalamaları yerinde görülmüştür."

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı sonraki dört raporunda düşüncelerini açıklayarak şu bilgileri veriyor:

"Madde 1: Bugün General Pelle geldi. Yunan heyetinin iki gün sonra, yani Cumartesi günü tamirat meselesinin resmen mevzu-u bahis edilmesini teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse, Cumartesi günü Konferans'tan çekileceklerini tebliğ ettiklerini bildirdi. Ben, tamirat hakkında henüz cevabınızı almamış idim. Hükümetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu tebligattan üzüntü duymadığımı söylemekle yetindim.

Vaziyetin son devreye geldiği kanaatindeyim. Ortalığa sızan yaygın söylentiler ve gazete haberleri genellikle kötümserdir.

Madde 2: Muhtelif meseleler üzerinde yüce başkanlığınızın cevaplarını aldım. Dikkate değer bir husustur ki, tamirat işinde Ankara'nın red cevabı verdiği daha evvel burada duyulmuştur. Bizim çevrelerden sızması ihtimali yoktur. Çünkü teklifi ve cevabı henüz kimse bilmiyor..."

İsmet Paşa, Yunan tamirat meselesi hakkındaki kanaatini şu suretle bildiriyor: "Karaağaç ve civarını içeren teklifi kabul ederek Yunan tamirat meselesinin kapatılması zorunluluğuna uymak yerinde olur. Müttefiklerce, Yunanlılara para ödetmek imkânsız denildiği gibi, bunların aradan çekilmesi hâlinde çıkması muhtemel muharebeyi kazandıktan sonra dahi, para almak için zorlama imkânları olmadığında, ödetme esasında ısrar etmek çıkmaz bir yoldur ve her memlekette denenmiş ve neticesi görülmüştür... vs..."

İsmet Paşa bu görüşünü pek makul ve basiretli mütalaalarla aydınlattıktan sonra, "Konferansın bugünkü vaziyetine göre, iktisadi, ticari ve ikamete dair maddeler ve diğer bütün maddeler büyük çoğunlukla, iyi bir surette sonunda hallolunmuştur ve olunmaktadır..."

"İşgal altındaki topraklarımızın tahliyesi henüz tespit olunmadı. Fakat arzuladığımız gibi tespit olunması umulmaktadır ve öyle olması esastır" diyor ve benzer meselelerin vardığı ve varabileceği neticeleri de bildiriyor, ve ondan sonra şunları yazıyor: "Kanaatimin özeti şudur ki, Hükümet bize verilen talimatta yer alan temel maddeler içinde kaldığı ve Yunan tamiratı meselesi teklif ettiğim surette çözümlendiği takdirde, barışı temin ümidi cidden kuvvetlenir. Eğer Hükümet, müzakerelerin Yunan tamiratı yüzünden kesilmesini göze alırsa ve bize verilen talimatta yer almayan beklenmedik şartlar ileri sürerek sabit fikirlerinde ısrar ederse, barışın imzalanması şüphelidir."

"Kabotajın kayıtsız ve şartsız olarak kaldırılmasını veya meselenin barıştan sonraya bırakılmasını uygun gördük ve istedik. Fakat bu meseleyi belirli şartlar altında, iki senelik hususi bir sözleşmeyle halletmek imkânını bulabildik. Hâlbuki bu mesele hakkında da yeniden değişmez şartlar içinde ısrar edilmesini bildiriyorsunuz." Ondan sonra, İsmet Paşa şunu yazıyor:

"Kararımın özeti şudur: Menfaatlerimize uygun ve elde edilebilecek en iyi şartları içine alan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tamiratı gerek diğer meselelerde, Hükümet daha fazla menfaatler elde etme imkânını görmekte ve müzakerelerin kesilmesini göze almakta kararlı ise, ben bu kanaate katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve derhal bana bildirmesini Hükümet Başkanı'ndan talep ediyorum. Aramızda mutabakat olmadığı takdirde, vazifem, delegelerimizi burada bırakarak memleketime dönmek ve Hükümet üyelerine vaziyeti bir defa da sözlü olarak izah ettikten sonra, savaş ve barış vadisinde mesuliyet mevkiimi sona erdirmektir."

İsmet Paşa'nın, telgraflarının son maddesi şudur: "Düşüncelerimin aynen Büyük Millet Meclisi Başkanı'na (yani bana) bildirilmesini istirham ederim."

Efendiler, bu verdiğim bilgilerden ortaya çıkan netice şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a mukabil Yunan tamiratı meselesini çözüme bağlamayı uygun görüyor; hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edilebilecek en iyi şartları içerdiği kanaatinde bulunuyor.

Rauf Bey de Karaağaç'a mukabil tamirat bedelinden vazgeçemeyiz diyor.

Ben, İsmet Paşa'nın Görüşünü Benimsedim

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında cereyan etmiş olan bütün yazışmaları gözden geçirdikten sonra, esas itibarıyla İsmet Paşa'nın görüşünü benimsedim. Fakat gerek Rauf Bey, gerek İsmet Paşa kendi görüşlerinde ısrarlı görünüyorlar ve bu görüşlerin ifadesinde her ikisi de pek keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey Meclis ve milletin efkâr-ı umumiyesinde iyi karşılanabilecek ve ifadesi parlak bir propaganda zemini üzerinde idi. "Memleketimizi tahrip etmiş olan Yunanlılardan, muazzam zaferimize rağmen tamirat bedeli talebinden vazgeçemeyiz! İtilaf Devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz, onunla hesabımızı görürüz!" görüşünün müdafii oluyor...

Barışı bir bütün olarak ele alan ve büyük bir barışın esaslarını takip eden İsmet Paşa ise, Heyet-i Vekile Başkanı'yla bu anlaşmazlıkta, Yunanlılara karşı fedakârlık teklif etmek mevkiinde bulunuyordu. Bu görüşün isabetli ve kabulünün zaruri olduğunu efkâr-ı umumiyeye izah etmek tabii ki o kadar kolay değildir.

Meseleyi, o yolda bir halletmek lâzımdı ki, hem İsmet Paşa'nın teklifi kabul edilerek barış yapılsın, hem de Rauf Bey ve Başkanlık ettiği Heyet-i Vekile yerinde kalıp barış antlaşması imzalanıncaya kadar mesaisine devam etsin!

Genel olarak iki tarafa karşı aldığım de vaziyet yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafı ilzam etmek sistemini tatbik etmedim. Vaziyeti nasıl mütalaa ve görüşümü nasıl ifade ettiğimi izah için, 25 Mayıs 1923 günü imzalanan Heyet-i Vekile toplantının ardından, İsmet Paşa'ya yapılmış olan tebligatı aynen arz edeceğim.

İsmet Paşa'ya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Heyet-i Vekile kararı olarak Rauf Bey'in imzasıyla çekildi. Bu telgrafı ben Kâzım Paşa'ya dikte ettim. Diğerini bizzat yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzasıyla çekilen telgraf şudur:

25.2.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs'ta 141 ile 144 numaralı telgrafları üzerine Gazi Paşa Hazretleri başkanlığında toplanan Heyet-i Vekile kararı aşağıda arz olunur.

Barışa mâni olan esaslı ve muallak meseleler bizce bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu meseleden herhangi biri son hadde vardığı zaman fedakârlığa davet edilir ve bu fedakârlığı zaruri görecek olursak arta kalan meselelerin aynı şekilde zararımıza hallolunması ihtimalini kuvvetle takviye ederiz.

Yunan tamirat meselesinde fedakârlık yapılacak olursa bu fedakârlık hiç olmazsa şu an muallakta bulunan ve bizce çözülmesi elzem olan meselelerin lehimize neticelendirilmesi suretiyle barışa hizmet etmelidir.

Bu yüzden düyûn-ı umumiye faizleri ve kısa zamanda tahliye ve adliye formülü ve şirketler tazminatı meselelerinin Yunan tamiratı meselesiyle beraber dile getirilmesi ve lehimiz hâlli temin ve taahhüt edildiği takdirde mukabilinde ancak bu fedakârlığın gösterilmesi uygun olabilir.

Bu şekil dahilinde azami menfaatleri temin edecek olan bir barışın gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu ve bunun haricinde uzun müzakerelerin hayırlı bir barış getirmeyeceği kanaatinde olan heyet, son ve kati şekilde konferansa tekliflerde bulunarak cevabını beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgraf da budur:

25.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs ve 141 ila 144 telgraflarınızın muhteviyatı Heyet-i Vekile'de birlikte tetkik ve müzakere edildi. Heyet-i Vekilece uygun görülen karar Heyet-i Vekile Başkanlığı'ndan bildirildi. Benim değerlendirmem:

1- Üzerinde durmamız ve ısrar etmemiz lâzım olan mesele Yunan tamirat meselesinde Türkiye'nin göstereceği fedakârlık noktası değildir. Belki bu fedakârlığa muvafakat edebilmek için barışın yapılmasına mâni olan esas ve mühim meselelerin henüz halledilmemiş ve umut edildiği surette hâllolunabileceğine kanaat elde etmeye yetecek delillerin görülememiş olmasıdır. Hakikaten hâllolunduğu veya hallolunabileceği tahmin edilen iktisadi meseleler Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle vuku bulacak müzakerelerin neticesinde bağlıdır. Zikredilen şirketlerin ise müfrit taleplerde bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

2- İktisadi ve mali meseleler İtilaf Devletleri'nin görüşüne göre, yani aleyhimizde halledilinceye kadar İstanbul'un tahliyesinin ertelenmesinde ısrarcı olmalarından endişe büyüktür ve ciddidir. Hatta bu ertelemenin Musul meselesinin İngiltere lehine halline kadar devamı da kuvvetle hatırda tutulmalıdır.

3- Borçlarımızın ödeneceği para birimi meselesinin de Muharrem Kararnâmesi'nin geçerliliği hakkında beyannâme talebinde ısrarda bulunuldukça lehimize hallolunamayacağı görülüyor.

4- Adliye formülü İtilaf Devletleri'nin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu hâlde ötelenmesi ve bunda ısrar etmeleri dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

5- Dolayısıyla Yunan tamiratı meselesinde bizi fedakârlığa mecbur etmeye kalkışmaları sebebini şu suretle mütalaa ediyorum:

Yunanlılar uzun müddet ordularını silah altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında hâlli lâzım gelen

tamirat meselesini kendi arzularına uygun şekilde hallettirerek emin ve sakin bir vaziyete geçmek ihtiyacındadırlar. İtilaf Devletleri ise bizim hayati addettiğimiz meseleleri lehimizde halletmek kararında olmayıp, mümkün olduğu kadar müzakereleri uzatarak ve her mesele üzerinde bizi yıpratarak en nihayet kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek kararındadırlar. Yunanlıların askeri harekât ile maksatlarını gerçekleştirmeye de razı olmadıklarından, maksatlarını, bizi baskı altına almakla Yunanlıları memnun ve sakin bir hâle koymak istiyorlar. Bizim, bu ısrar karşısında fedakârlık yapmakla barışı tesise hizmet etmiş olacağımızı zannetmiyorum. Bilakis, yine zaman geçecek ve barışın teessüsü için nihayete kadar fedakârlık yapmak mecburiyeti karşısında bırakılacağız. İzmir'in kurtuluşundan bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu tarzda daha dokuz ay geçebilir.

Ehemmiyetle dikkate almak lâzımdır ki, belli olmayan bir müddet için beklemede kalmaya razı gelemeyiz.

6- Aleyhimize olan meselelerde fedakârlık etmek ve lehimizde halli zaruri olan meseleleri aynı zamanda temin etmemek bizi zayıf ve müşkil vaziyete sokar. Bunun için barışa esas olacak meselelerin genel heyetini bir bütün olarak dikkate almak ve bunu açık ve kati olarak Konferans'ın dikkatine sunmak ve bunu ciddiyetle söylemek ve bu hususta teminata sahip olmadıkça fedakârlık gerektiren meselelerin kati suretle hâlline muvafakat etmekten katiyen çekinmek zamanı gelmiştir.

7- 24 Mayıs 144 numaralı telgrafınızla bildirilen karar özetinizde acele etmemenizi rica ederim. Esası Meclis'ten gelen talimatın mühim olan, mali, iktisadi, adli ve idari meselelerde yaşam hakkı ve istiklâl hakkının tam ve emin olarak gerçekleştirilmesi henüz mümkün olamadığına göre fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

8- İtilaf Devletleri bize hayat ve istiklâlimizle alâkadar meselelerde mutlaka aleyhimizde esaslı şartlar kabul ettirmeye karar vermedikçe tamirat meselesinde göstereceğimiz ciddi vaziyet üzerine Yunan ordusunun hareketine müsaade ve dolayısıyla genel heyetin fiilen harp hâline girmelerine izin veremezler. Eğer olumsuz görüşlerini muhafaza etmekteki kararları katı ise, Yunan tamirat meselesinde değilse de, İstanbul'un tahliyesi veya düyünun ödeneceği para birimi veya adli meseleler ki bütün cihanı alâkadar eder, o meselelerde daha müsait şartlar da aleyhimizde fiiliyata geçer. Fakat fark bizim daha zayıf vaziyetimiz olabilir.

9- Yunanlıların Cumartesi günü konferanstan çekilmelerine mâni olabilmek için arzularını kabul etmek lehimizde değildir ve böyle bir ayrılığın, İtilaf Devletleri aynı harekete iştirak etmedikçe, hiçbir mânâ ve tesiri olamaz. Eğer konferanstan çekileceklerini tebliğin mânâsı, fiilen askeri harekâta geçeceklerini bildirmek ise bu hususta İtilaf Devletleri'nden hakkıyla izah edilmesi gerekecek noktalar olacaktır.

10- Kısacası, böyle seri ve ani bir tehdit karşısında başlı başına bir meselede fedakârlığı kabul ettiğimizi ifade etmek, barışı uzaklaştırmak mahiyetinde telâkki olunabilir. Tekrar ediyorum. Esas meseleleri hâlle İtilaf Devletleri'ni davet buyurunuz efendim.

Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, zata mahsus işaretiyle de ayrıca şu kısa şifre telgrafı çektim:

Şifre zatiidir. 25 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Heyet-i Vekile Başkanlığı ile Temsilciler Heyeti'nin bütün yazışmalarını bir defa daha karşılaştırarak tetkike lüzum gördüm. Bazı telgraflarda beyan tarzında, arada bir yanlış anlaşılma var gibi bir mânâ çıkardım. Tamiratı kabul ya da kabul etmemekte ısrar yoktur. Bunu izah için vaziyet ve değerlendirmelerim hakkında ayrıca mütalaalarımı arz ettim. Hasretle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafların muhteviyatına göre, Karaağaç'a mukabil Yunan tamiratından feragati esas itibarıyla kabul ettiğimiz açıktır. Fakat asli meselelerde elzem ve hayati addettiğimiz hususların temin edilmesi şartına da İsmet Paşa'nın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da bu haberden çıkardığı mânâ ve maksat böyle olmuştur.

İsmet Paşa, değerlendirmelerinin aynen bana bildirilmesini Rauf Bey'den talep ettiği 24 Mayıs 1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana hitaben de bir telgraf çekmiş... 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafı ben 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf, Hariciye şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Hâlbuki bu telgrafta ifade olunanlar, Rauf

Bey'den bir bakıma şikâyeti içeriyordu. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Lozan

24 Mayıs 1923 keşidesi
26 Mayıs 1923 varması
Adet 145
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vaziyet hakkında Heyet-i Vekile Başkanlığı'na ayrıntılı rapor takdim ettim. Hükümetle aramızda esaslı bir fikir ayrılığı vardır. Mutabakat olmazsa geri dönüş mecburiyeti ve kararındayım. Raporumun muhterem Başkan Hazretlerine bildirilmesini belirterek talep eyledim. Konferans son günlerinde ve vaziyet gecikmeyi taşıyabilecek noktadadır. Kanaatime göre barış, belirttiğim noktalar dahilinde temin edilebilir. Muhterem Başkan Hazretlerinin bu fevkalâde zamanda genel vaziyeti yakından takip buyurmaları istirham olunur.

İsmet

Diğerlerinden bir gün gecikmeyle gelen bu telgraf aynen Gazi Paşa Hazretlerine arz edilecektir.

26.5.1923 Hüseyin Rauf

Aynı günde İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim:

Şifre: Makine başında Ankara, 26.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs'ta, 145 numaralı şifreyi, 26'da aldım. Ondan evvel kısaltılmış ve ayrıntılı iki şifre yazdım. Vaziyeti takip ediyorum. Dönüş kararınızın nedeni, tamirat meselesinde fedakârlık olduğuna göre doğru değildir. Bildireceklerim dairesinde teşebbüse devam hâlinde daha müsait safhaya geçeceğinizi ümit ederim. Heyet-i Vekile ile aranızda yaşanan fikir ayrılığı bertaraf edilir. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa 26 Mayıs 1923 tarihinde, Heyet-i Vekile Başkanlığı'na yazdığı raporlarda, Heyet-i Vekile Başkanlığı'nın tebligatını ve benim telgraflarımın muhteviyatını ve delegeler heyetine verilmiş olan esas talimatı dikkate aldığını; ve o yolda hareket ettiğini izahtan sonra, 26 Mayıs günü öğleden sonra Müttefikler'in delegelerinin, Yunan tamiratına mukabil Karaa-

ğaç'ın kabul edilmesi hususundaki teklifini kabul ettiğini ifade eylemiş olduğunu ve diğer meseleleri birkaç gün zarfında neticelendirebileceğini bildirmiş...

Rauf Bey bu raporları bana 27 Mayıs 1923 tarihinde şu tezkeresine ilaveten gönderdi.

154/155 27 Mayıs 1923

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

İsmet Paşa Hazretlerinden gelmiş olan 26 Mayıs 1923 tarihli telgraf sureti ilişik olarak huzurda bulunan muhterem dinleyicilere okundu efendim.

Hariciye Vekâleti Vekili
Hüseyin Rauf

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşa'ya da şu tebligatta bulunmuş:

27 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26 Mayıs 151 numaraya:

Delegeler Heyeti'nin Yunan tamiratı hakkındaki hareket yolu Heyet-i Vekile'nin talimatına açıkça aykırı görülmüştür. Müşkil vaziyette kalan Heyet-i Vekile milletin menfaatlerini göz önünde bulundurarak beyan edildiği üzere, mühim meselelerin üç dört gün zarfında neticelendirilmesi hakkındaki kanaatin tatbike geçirilmesi bekleyerek, görüş ve mütalaalarını değiştirmeyecektir. Evvelki telgrafta zikredilen diğer esaslı meselelerde de fedakârlığın katiyen mevzu-u bahis olamayacağı tabiidir efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a mukabil tamirattan feragati ifade ettiğine dair olan raporlarına sahip olduktan sonra, 25 Mayıs 1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı tebligatın muhteviyatını tahlil ederek kendisine şu telgrafı yazdım:

27.05.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Heyet-i Vekile kararında esaslı üç nokta vardı. Birincisi, tamirat meselesinde fedakârlık mühim meselelerin lehimize neticelendirilmesine mukabil olmalıdır. İkincisi, düyûn-ı umumiye faizleri, kısa zamanda tahliye, adliye formülü ve şir-

ketler tazminatı –yani on iki milyon liranın halk ve tebaası ne olursa olsun, bütün şirketlere aidiyeti kabul edilerek, başkaca tazminatın mevzu-u bahis edilmemesi– meselelerinin tamirat meselesiyle beraber ortaya konması, zikredilen dört meselenin lehimize hâlli temin edildiği takdirde ancak tamirat hususunda fedakârlık düşünülebilir. Üçüncüsü, son ve kati surette konferansa tekliflerde bulunarak cevabı beklemek.

Delegeler Heyeti'nin görüş ve hareketlerinde Heyet-i Vekile'nin mütalaa ve haberlerine mutabık olmayan noktalar şunlardır:

1- Delegeler Heyeti belirtilen bütün esaslı meseleleri bir bütün addetmiş ve tamiratı bundan hariç tutmuştur.

2- Kesintinin, Yunanlıların konferanstan çekilmesiyle ve Mudanya Ateşkesi'nin bozulması, Yunan ordusunun tecavüzü ile olmasında mahzur görerek diğer meselelerde anlaşmak mümkün olamazsa kesintinin tarafımızdan yapılması tercih olunmuştur. Bu nokta da göz önünde tutulmalıdır.

3- Yunan tamirat meselesinde fedakârlığı kabul ettikten sonra diğer meseleleri birkaç gün zarfında neticelendirmek şıkkının tercih edilmesi de mühimdir. Böyle bir kanaat henüz Heyet-i Vekile'de husule gelmiş değildir. Hakikatte mühim meseleler lehimizde olarak üç dört gün zarfında neticelendirilebilirse tamirat meselesinin takdiminde tasavvur edilen mahzurlar bertaraf edilmiş olur. Fakat ümit beslediğiniz meselelerden sonra Muharrem Kararnâmesi'nin teyidi meselesinin asli ehemmiyeti muhafaza etmekte olduğu beyan buyurulmaktadır.

4- Konferansın, kuponların ödenmesi meselesi yüzünden kesintiye uğramasının dahil ve harice karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı mütalaası da aklıda tutulmaya değerdir.

Bu meselede bütün hariç aleyhimizdedir. Dahile mahiyeti izah edilmesi lâzım gelen tamirat meselesi kadar zor değildir. Tamirat meselesinde haricin de bizi haklı görmesi için sebepler vardır.

5- Mühim meselelerde kesintinin tarafımızdan yapılacak hareketlerle ile aynı anda ortaya çıkmaması İtilaf Devletleri'nin arzusuna uygundur. Bu sebeple kesinti olacaksa bunun Yunanlıların tecavüzü ile olması bizi mazur vaziyette gösterirdi mütalaası vardır.

6- Özetle, Heyet-i Vekile ile Delegeler Heyeti arasındaki fikir ayrılıklarının olduğu noktalar mühimdir. Heyet-i Vekile'de emrivâkiler karşısında bırakılmak endişesi hâsıl olmuştur. Bunun için tamirat meselesini takdim etmekten doğabilecek

mahzurları, mühim meselelerin, bildirilmiş olduğu üzere, birkaç gün zarfında neticelendirilmesine mutlaka ehemmiyet vererek bertaraf edildiğini görmek lâzımdır. Daha şimdiden bu fedakârlığın benzer meselelerin süratle ve lehimizde hallolunacağı vaadine karşın, ciddi olarak icap edenlere mevzu-u bahis etmek ve en nihayet kesinti kaçınılmazsa, onların sebep olan ve saldırgan taraf olarak görünecekleri zeminde vukuunu temin eylemek lâzımdır.

7- Bugünlerde en ufak değişikliği ve bilhassa fedakârlıktan sonra İtilaf Devletleri'nde hâsıl olan zihniyeti bildiriniz. Çünkü bizi tehdit ile başarılı olmamızın getireceği yeni ümitlerden hakkıyla endişe ediliyor efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923 tarihinde, Rauf Bey'e yazdığı telgrafta diyor ki, "usulde, yani bir meseleyi evvel veya sonra mevzu-u bahis etmek gibi esas direktife değil, tatbik etme tarzı dolayısıyla aramızda farklar hâsıl olmuştur. Yunan tamiratı meselesi henüz kesin olarak tasdik edilmediği gibi, bu mesele diğer esaslı meselelerde de mevzu-u bahis olacağından, Cuma ve Cumartesi'ye kadar bütün meselelerde konferansın kesin şeklinin anlaşılacağı zannolunmaktadır. Yunan tamiratı hususundaki fedakârlığı, bize ilişkin mali ve iktisadi meselelerde aynı mülahazaların dikkate alınacağı kaydıyla yaptığımızı söylemiştim. Bu yüzden eğer meselede anlaşamazsak Yunan tamiratı da uygun göreceğimiz genel karara tâbi olur.

Esas talimatlara riayetten başka, beklenmedik şartlarda ortaya talimatlara, nihayet muhtelif meselelerin tarz-ı idare tarzı ve tatbikinde tayin buyurulacak kati hareketlere, mühim talimatlara eğer kâmilen ve harfiyen riayet edemediğimiz kabul buyuruluyorsa, bunu arzu etmediğimizden değil, fakat cidden, maddeten mümkün olmadığındandır.

Âcizleri, aramızdaki bu görüş farklılığını vakit ve zamanında görmüş ve hemen ifadesini istirham etmiş idim. Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüt alınmamıştır. Eğer bu hareket tarzımız hatalı görülüyorsa onun değerlendirmeye göre düzeltilmesinin imkânı mevcuttur.

Hâsılı barış meselesinin yüzde doksan beşi hallolunmuştur. Benden sonra gelecek zat için zorlukları sınırlı ve basittir.

Diğer taraftan, eğer barış gerçekleşecek değil de kesintiye uğrayacaksa, bizim hareket hattımız bu kesintiyi daha gayri-müsait bir şekle dönüştürmeyecektir. Her hâlde emir ve karar Heyet-i Vekile'nin ve muhterem başkanlarınındır."

İsmet Paşa aynı günde bana da cevap verdi. Aynen arz edeyim:

Lozan

1 28.5.1923 keşidesi
1016 29.5.1923 varması
İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Vaziyet Heyet-i Vekile raporumdan malûmdur. Her gün birer meseleyi olmak üzere esaslı meseleleri takip eden günlerde müzakere edeceğiz. Elbette Yunan tamiratını bütün muallâk kalan meselelerin hallinde daimi bir silah olarak kullanacağız. Bu imkânı muhafaza ettik. Yunan tamiratı meselesini tasfiye ettikten sonra diğerlerinde bizi tehditle bir netice alınması ümidi hâsıl olmalı. Bilakis bir tehdit vasıtası ortadan kalktı. Vaziyette sükûnet hâsıl oldu. Eğer önce veya sonra bir kesinti olursa, ya Yunan ordusu kendisi için hususi bir sebep bulunmadığından hareket etmeyecek veyahut diğerleriyle beraber ve onların davası için ilerlediğini gösterip ispat edeceğiz. Her iki hâl de Yunan ordusuyla tamirat bahanesiyle çarpışmaya başlamak vaziyetinden maddeten ve manen daha önemli görülüp tercih edilmiştir. Heyet-i Vekile'yi emrivâkiler karşısında bırakmak endişesine mahal olmayıp hareket tarzımız gelen vaziyetin değerlendirmesine göre tatbik etme usulüne göre anlaşmazlık addolunabilir. Fakat bu anlaşmazlığı da arz etmiştim. Esaslı meselelerin genel heyette birkaç güne kadar ele alınabileceği arz olunur.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim:

29.5.1923
İsmet Paşa Hazretlerine

Barış meselelerinin azami derecede halledilmiş olduğu hakkındaki beyanları memnuniyet vericidir. Birkaç gün zarfında takdirleri doğrultusunda, vaziyetin tayinine muvaffak olursanız çok müsterih olacağız. Muvaffak olmanızı temenni ederim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Vaziyetin tayinine kadar burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafımdan sonra mesaisine devam etti. Rauf Bey'in ve Heyet-i Vekile'nin de bu mesele etrafında daha ziyade ısrar göstermesine mâni oldum.

Bir aya yakın bir zaman taraflar sükûnetini muhafaza eder göründü. Bu müddet zarfında İsmet Paşa muhtelif meselelere dair Heyet-i Vekile Başkanlığı'ndan görüşler alıyordu.

Kuponlar ve imtiyazlar hakkında aralarında geçen yazışma yeniden tarafları asabiyete sevk etmiş...

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923 tarihinde Rauf Bey'in bir beyanına verdiği cevapta şu cümleler vardı:

> Kuponlar hallolunmadan imtiyazlar meselesinin hâlline girmeyeceğiz. Zaten sorduğumuz soru, kuponlar hallolunduktan sonra gerekli göreceğimiz hareket hattı hakkında talimat almak zemininde idi. Hükümet bu ciheti cevapsız bırakıyor. Konferans müzakerelerinde Delegeler Heyeti'nin başlıca talimatının kaydından başka olarak bütün hareket hattının bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi arzu ve temayülü, müzakerelerin memleket için en faydalı bir surette idaresini ve hayırlı bir barışa varmak iktidarını Delegeler Heyeti'nin elinden almaktadır. Hükümetçe tercih buyurulan bu şeklin 93 Harbi'nin saraydan idaresinden farkı yoktur.
>
> Bize karşı itimatsızlık ve yetersizliğimiz hakkında sürekli gösterilen kanaat devam ettikçe bizim vasıtamızla barışın gerçekleştirilmesi ihtimal haricindedir.
>
> Hükümetin görüş açısını aynen İtilaf Devletleri'ne kabul ettirmek kanaatinde olan bir heyetin ve elbette zat-ı âlileriyle beraber Maliye Vekili Beyefendinin bizzat mesuliyeti üstlenerek konferansa hareket buyurmalarını rica ediyoruz.

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgraftan haberdar oldum ve Rauf Bey tarafından cevap verdirdim. İsmet Paşa'ya da bunu yazdım:

> Zata mahsustur 26.6.1923
>
> İsmet Paşa Hazretlerine
>
> 26.6.1923 cevabi telgrafınızı okudum. Çok asabi bir hâlde yazılmıştır. Bunu lüzumlu kılacak hiçbir his, fikir ve muamele yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz müşkil ve sıkıntılı durum takdir edilmektedir. Bundan sonra, ihtimal, daha da artacaktır. Ankara'da değil, orada her gün bir hile çıkaranlar edenler infial sebebidir. Metanetle ve çok soğuk-

kanlılıkla mesainizi hayırlı bir neticeye himmet buyurunuz. Arada yanlış anlamayı icap ettiren hiçbir husus görmüyorum. Faaliyet sahanız sınırlı değildir. Fakat mesai dairesi sınırlı ve en mühim meselelerden ibaret olduğu için tabii olarak vaziyet sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

Muhterem Efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan haberleşmelerimde, onun rencide edebilecek tarz hususlar da vardır. Nihayete kadar da buna emsal ciddi tebligatım olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana aynı tarzda ifadeleri olmuştur.

Rauf Bey'in İsmet Paşa Hakkındaki Kanaati Doğru Değildir

Vekiller Heyeti kararlarında benim görüşlerimin de yer aldığını, İsmet Paşa'ya icap ettikçe bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Vekiller Heyeti Başkanlığı'na hitaben vuku bulmuş olan bazı şikâyetleri yalnız Rauf Bey'in şahsına ait telâkki edilemezdi. Bütün vekillere ait ve hatta bana da dokunuyordu.

Rauf Bey'in bu görüş ayrılığını, kendisi ile İsmet Paşa arasında başlı başına bir mesele sayması ve öyle saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her vaziyette ve her meselede talimat verenlerle, o talimatı, uzakta ve bilhassa talimat verenin temasta bulunmadığı şartlar içinde tatbik edenler arasında görüş ayrılığı olabilir. Asıl maksadı muhafaza etmek şartıyla, vaziyet hâl ve icaba göre idare olunur.

İsmet Paşa'nın, vaziyetin takibi hususunda benim dikkatimi çekmesinin de mazur görülmesi lâzımdır. Çünkü mesele hakikaten ciddi ve hayati idi.

Rauf Bey, Barışı Hazırlayan İsmet Paşa'nın Neticeyle İlgili Olarak Hükümetin Görüşünü Soran Telgrafına Cevap Vermemişti

Nihayet, Efendiler Temmuz ortalarında Konferans sona erdi. İsmet Paşa, Barış Antlaşması imzalanmadan evvel Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'e, konferansın son bulduğunu ve meselelerin ne surette çözüme bağlandığını bildirmiş... Rauf Bey, müsbet veya menfi hiçbir cevap vermemiş... İsmet Paşa, bekleyiş içinde geçirdiği bugünlerde çok muzdarip olmuş... Hükümetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir tereddüdün

hüküm sürmekte olduğuna atfetmiş... Rauf Bey'e yazdıktan üç gün sonra 18 Temmuz 1923 tarihinde, vaziyeti bana da bildirdi. Telgrafında, Hükümeti tereddüde düşebileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, düşüncelerine şu sözlerle son veriyordu:

Eğer Hükümet kabul ettiğimiz şeyin katiyen reddinde ısrar ediyorsa, bunu bizim yapmaklığımıza imkân yoktur. Düşüne düşüne benim bulduğum yol, İstanbul'daki İtilaf Devletleri komiserlerine, tebligat yapıp, imza yetkilerini bizden alındığını bildirmektir. Bu hâlde gerçi bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın âli menfaatleri, şahsi düşüncelerin üstünde olduğundan, Milli Hükümet'in kanaatini tatbik eder. Hükümet'ten teşekkür beklemiyoruz. Yaptıklarımızın hesabı milletin ve tarihin hükmüne bırakılmıştır.

Efendiler, İsmet Paşa'nın takip ettiği ve neticelendirdiği işin ne kadar mühim olduğunu açıklamaya lüzum yoktur. Bu işin neticelendirildiği, son günün, imza gününün geldiğini bildiren telgrafa sevinçle ve can atarak cevap verileceğini kabul etmek tabiidir. Ankara ile Lozan arasında bir veya iki günde haberleşmek mümkündü. Üç gün geçtiği hâlde hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit bir anlayışa göre, Vekiller Heyeti Başkanı'nın işi müsamaha ve lâkaytlıkla karşıladığını gösterir. Yapılan işin Hükümetçe noksan görülerek reddedilmemesi yoluna gidildiği ve bundaki tereddütten dolayı cevap verilmemekte olduğu zannına da düşülebilir. Bu vaziyet karşısında, işi tamamlamak için büyük ve tarihi mesuliyet yüklenerek imza kullanacak olan kişinin ne kadar güç bir vaziyette kalacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın azap ve ızdırap içinde olmasını haklı görmek lâzım gelir.

İsmet Paşa'ya Barış Antlaşmasını İmzalamasını Bildirdim

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim.

Ankara, 19.7.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve samimi hislerimizle tebrik etmek için, antlaşmanın şekline göre imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz, kardeşim.

Gazi Mustafa Kemal,
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkumandan
Lozan Barış Antlaşması'nı Hazırlayan ve İmzalayanları
Teşekkür ve Kendilerini Kutlama
İsmet Paşa, bu telgrafıma cevap verdi.

İsmet Paşa'nın ızdırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda saffet ve samimiyetini ve bilhassa tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arz ediyorum:

Adet 338 Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili kardeşim, aziz şefim.

İsmet

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü antlaşmayı imzaladı. Kendisini tebrik etmek zamanı gelmişti. Aynı gün şu telgrafı çektim:

Lozan'da Delegeleler Heyeti Başkanı
Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine

Millet ve Hükümetin, zat-ı âlilerine vermiş olduğu yeni vazifeyi başarıyla tamamlamış bulunuyorsunuz. Memlekete birbiri ardınca yaptığınız faydalı hizmetlerle dolu ömrünüzü, bu defa da tarihi bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın barış ve istiklâle kavuştuğu bu günde, parlak hizmetiniz dolayısıyla zat-ı âlinizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve mesainizde size yardım eden bütün Delegeler Heyeti üyelerini şükran duygularımla tebrik ederim.

Gazi Mustafa Kemal
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Başkumandan

Rauf Bey İsmet Paşa'yı Tebrik Etmek İstemiyor

Efendiler, Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'in İsmet Paşa'yı tebrik etmediğini anladım. Kendisine bunun lâzım olduğunu hatırlattım. Rauf Bey'e, diğer arkadaşlar da aynı ihtarda bulunmuşlar...

Daha sonra öğrendim ki, Rauf Bey, İsmet Paşa'yı tebrike ve ona ifa ettiği bu mühim ve tarihi vazifeden dolayı teşekküre lüzum görmüyormuş... Vuku bulan ihtarlar üzerine Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak, ondan kendi adına İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafı yazmasını rica etmiş. Bunun mânâsı nedir?!

Kâzım Paşa bu mektubu Bahriye Vekili İhsan Bey'in evinde bulunduğu bir zamanda almış. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey de orada imiş...

Rauf Bey'in Yazdığı veya Yazdırdığı Telgraf

Hep beraber, Rauf Bey'in ağzından uygun bir telgraf müsveddesi yaparak İsmet Paşa'yı tebrik ve ona teşekkür etmişler... Bu müsveddeyi bir zarfa koyup Rauf Bey'e göndermişler... Fakat Rauf Bey bu müsveddeyi beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veya yazdırmış... Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yaptığınız müsveddede adeta her işi yapan İsmet Paşa gösteriliyor. Biz burada, bir şey yapmadık mı?"

Efendiler, Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgraf metni, kendisinin hissiyat ve düşüncelerini gizlemektedir. Arzu buyurursanız, o telgrafı da aynen arz edeyim:

Şifre 27.07.1923

Lozan'da Delegeler Heyeti Başkanlığı'na

İlgi: 20 ve 24 Temmuz, 347 ve 348 numaralı telgraflar:

Dünya Savaşı'nın sonsuz ızdıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya barışını kurmakta ne büyük bir rolü olduğunu bilfiil ispatlamak üzere imzaladığımız Mondros Ateşkes Antlaşması'na rağmen, maruz kaldığımız en feci ve insafsız taarruzları; hayat hakkımızı ve istiklâlimizi ayaklar altına alan Sevres Antlaşması takip eylemişti. Asırlar boyunca hür ve bağımsız olarak yaşamış olan aziz Türkiye'nin necip halkı, maruz kaldığı gayrimeşru ve feci taarruzlar karşısında, bütün şuuru ve bütün mevcudiyetiyle hayat hakkını ve istiklâlini kurtarmak için ayaklanarak teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez milli ordusuyla Büyük Önder, Başkumandanımızın ve Kahraman Kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının pek müstesna savaş kabiliyetiyle elde ettiği bu başarı ve zaferlerin, Lozan'da aylar-

dan beri devam eden barış müzakereleri sonunda, milletlerarası bir vesika ile belgelenmiş olması, milletimize yeni bir faaliyet ve sükûnet dönemi hazırlamıştır. Vekiller Heyeti, azimkâr ve fedakâr milletimizin hayat hakkını ve istiklâlini teminat altına alan bir antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalardan dolayı başta zat-ı devletleri olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere ve müşavirler heyetimize tebriklerini sunar, efendim.

Hüseyin Rauf
Vekiller Heyeti Başkanı

Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan İsmet Paşa'yı Tebrik Vesilesiyle Mondros'u Hatırlatıyor

Yapan Kendisini Savunmaya Çalışıyor

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı tebrik vesilesiyle, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bahsetmeyi ve onu ne kadar mühim ve âli maksatlarla imza ettiğini söyleyerek kendisini müdafaaya lüzum görüyor.

Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle beraber uğradığı acı mağlubiyetin yüz kızartacak bir neticesidir. O anlaşma hükümleridir ki, Türk topraklarını yabancıların işgaline arz etti. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki, Sevres Antlaşması hükümlerini de kolaylıkla kabul ettirilebileceği fikrini yabancılara mümkün ve makul gösterdi.

Rauf Bey, o ateşkes antlaşmasını "milletimizin dünya barışını temin etmekte ne büyük bir sebep olduğunu bilfiil olarak ispat etmek maksadıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümleyle kendinden başka kimseyi ikna ve teselli edemez. Çünkü böyle bir maksat yoktu.

Rauf Bey'in telgrafına Mondros Ateşkes Antlaşması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansı için bir başlangıç olduğunu ve Lozan barışının da Rauf Bey'in yaptığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın neticesi olduğunu söylemek temayülü bulunduğuna da hükmedilebilir.

Rauf Bey Muzaffer İsmet Paşa'ya Zaferden Zafere Yürüyen Ordunun Hikâyesini Anlatıyor

Rauf Bey, telgrafında, Sevres Antlaşması yüzünden Türk milletinin uğradığı tecavüzleri, buna karşı milletin nasıl

ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez bir ordu teşkil ettiğini ve kahraman kumandanlarımızın sevk ve idaresi ile nasıl zaferden zafere yürüdüğünü hikâye ediyor. Rauf Bey bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o muzaffer ordunun başından Lozan'a gitmiş olan zata anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve zaferleri Hükümet'in kazandığını anlatabilmek için de parlak bir cümle bulmuştur: Lozan barış müzakerelerinin aylardan beri devam ettiğine de işaret ederek üstü kapalı bir surette işin uzatıldığını belirtmekten kendini alamamıştır. Rauf Bey, "Antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı Delegeler Heyeti'ni tebrik ederken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan başlayarak bütün inkılâbımızın bir özetini yapmak şekliyle, Delegeler Heyeti'ne yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür. Bir tek teşekkür kelimesini bile içine almayan bu yazıların ne mânâya geldiğini idrak etmek, dikkatli ve incelikleri görebilen kimselerce elbette güç değildir.

Rauf Bey, İsmet Paşa ile Karşı Karşıya Gelemem, Onun Karşılanmasında Bulunamam Diyor

Efendiler, Delegeler Heyetimiz vazifesini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes Delegeler Heyeti'ni yakından takdir etmek için can atıyordu. O günlerdeydi. Hükümet Başkanı Rauf Bey, Meclis İkinci Başkanı bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya'da bana geldiler.

Rauf Bey, "Ben" dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. Müsaade ederseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmamak için seçim bölgemde dolaşmak üzere Sivas istikametinde seyahate çıkayım."

Rauf Bey'e bu tarzda davranmasına bir sebep olmadığını, burada bulunarak İsmet Paşa'yı bir hükümet başkanına yaraşırcasına karşılamasının ve vazifesini başarı ile sona erdirdiği için onu şifahen de takdir ve tebrik etmesinin uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey, "Kendime hâkim değilim, yapamayacağım" dedi ve seyahate çıkmak hususunda ısrar etti. Hükümet başkanlığından istifa eylemesi şartıyla seyahatini uygun gördüm.

Rauf Bey, Devlet Başkanlığı Makamının Güçlendirilmesini Teklif Ederken Ne Düşünüyordu?

Ondan sonra, Rauf Beyle aramızda şu konuşma cereyan etti:

Rauf Bey, "Hükümet başkanlığından çekilirken, sizden çok rica ederim" dedi. "Devlet başkanlığı makamını takviye ediniz."

Rauf Bey'e, "Dediğinizi yapacağıma katiyen olarak emin olunuz!" cevabını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım.

Rauf Bey, devlet başkanlığı makamı olarak hilafet makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve salahiyet teminini benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in benim müsbet cevabımın ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı belli değildir. Daha ileriki bir tarihte, Cumhuriyetin ilanından sonra kendisiyle Ankara'da yaptığım bir görüşmede, Cumhuriyete niçin karşı olduğunu sorduğum ve yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği; ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, "Ben" demişti, "devlet başkanlığı makamını takviye ediniz derken, asla Cumhuriyet ilanını tasavvur etmemiş, kastetmemiştim."

Hâlbuki Efendiler, benim verdiğim cevabın mânâsı tamamen o idi. Hakikaten Milli Hükümetimizin mahiyeti Cumhuriyet Hükümeti olduğu hâlde, bence onu kesin olarak ifade ve ilan etmemek ve Devlet Başkanlığı makamı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını bir tek makam hâlinde bulundurmak bir zaaf teşkil etmekteydi. İlk fırsatta Cumhuriyeti resmen ilan etmek ve devlet başkanlığını, Cumhurbaşkanlığı makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma katiyen olarak söz vermiştim. Eğer ne demek istediğimi kavrayamamışsa, zannederim, noksan bende değildir.

Memlekete ve Millete Kimler Hizmet Ederse, Havari Onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir fikir alışverişi yapıldı.

Fuat Paşa bana şöyle bir soru sordu: Senin şimdi "apotr"ların ("havari"lerin) kimlerdir? Bunu anlayabilir miyiz?

Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim. Paşa, ne demek istediğini izah etti. O zaman ben de şu beyanatta bulundum:

Benim "apotr"larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder, bu hizmete liyakat ve kudretini olduğunu gösterirse, "apotr" onlardır.

***

Rauf Bey'in Hükümet Başkanlığı'ndan, Ali Fuat Paşa'nın TBMM İkinci Başkanlığı'ndan Çekilmesi

Rauf Bey hükümet başkanlığından çekildi, Dahiliye Vekili bulunan Ali Fethi Bey, aynı zamanda Heyet-i Vekile Başkanlığı'na seçildi (13 Ağustos 1923).

Bir müddet sonra, 24 Ekim 1923 tarihinde, Ali Fuat Paşa da Meclis İkinci Başkanlığı'ndan çekilerek, Ordu Müfettişliği'ne tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya unvanı İkinci Başkan olmakla beraber, vaziyet ve vazifesinin pek mühim olan Meclis Başkanlığı olduğunu söyleyerek vazifesine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa politikadan hoşlanmadığını, hayatının bundan sonra askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürerek, arzusunun yerine getirilmesi ricasında ısrar etti. Fuat Paşa'nın rütbesi tümgeneral idi. Komuta edeceği orduda korgeneral rütbesinde kolordu kumandanları vardı. Geçmiş hizmetlerini göz önünde bulundurarak kendisini korgeneralliğe terfi ettirdik ve karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha evvel aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordu'nun başına geçmiş bulunuyordu.

***

Yeni Türkiye Devletinin Başkenti: Ankara

Efendiler, Lozan Antlaşması'nın ilavelerinden olan düşman işgali altındaki topraklarımızı tahliye protokolü tatbik olunduktan sonra, yabancı işgalinden tamamen kurtulan Türkiye'nin toprak bütünlüğü fiilen olarak tahakkuk eylemişti. Artık Yeni Türkiye Devleti'nin başkentini bir kanunla tespit etmek icap ediyordu. Bütün düşünceler Yeni Türkiye'nin başkenti Anadolu'da ve Ankara şehri olarak seçme lüzumunda birleşiyordu.

Bu seçimde coğrafi vaziyet ve askeri strateji en büyük ehemmiyeti taşıyordu. Devletin başkentini bir an evvel tespit ederek dahili ve harici tereddütlere nihayet vermek elzem idi. Haki-

katen malûm olduğu üzere, başkentin İstanbul kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselesi üzerinde öteden beri dahil ve hariçte tereddütler görülüyor, basında beyan ve tartışmalara tesadüf ediliyordu. Bu arada İstanbul'un yeni mebuslardan bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un payitaht olarak kalması lüzumunu bazı misallere istinaden ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma vasıtaları ve gelişme kabiliyeti ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve teşkilatlar bakımından hiç de münasip ve müsait olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un payitaht olması lâzım ve kaçınılmazdır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" tabiriyle kastettiğimiz mânâ ile bu ifadelerdeki "payitaht" tabirini kullananların görüşleri arasında bir fark görmemek mümkün değildir. Bundan dolayı bu hususta zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanunen teyit ettirerek, "payitaht" tabirinin de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına mahal kalmadığını göstermek lâzım geldi. Hariciye Vekili İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanun teklifini Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası bulunan bu kanun teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun müzakere ve münakaşalardan sonra çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Kabul edilen kanun maddesi şudur: **"Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir."**

***

Meclis'te Fethi Bey'in Başkanlığındaki Hükümet ve Fethi Bey'in Şahsına Karşı Taarruz ve Tenkitler

Efendiler, çok geçmeden, Meclis'te Fethi Bey'in başkanlığındaki Heyet-i Vekile'ye ve bilhassa Fethi Bey'in kişiliğine karşı taarruzlar ve tenkitler başladı. Anlaşıldığına göre, mebuslarında vekil olma arzu ve hevesi çoğalmıştı. İşbaşında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde, Fırkamız adına mebuslar temin edilmiş olan birtakımları da Heyet-i Vekile aleyhindeki cereyanları körükleyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan mebusların meclis çoğunluğunu aldatarak, Hükümet'e ve Meclis'e karşı hâkim bir vaziyete geçmek maksadını güttükleri anlaşılıyordu.

Fethi Bey dikkatini ve çalışma kuvvetini Hükümet Başkanlığı vazifesinde yoğunlaştırabilmek için Dahiliye Vekâleti'nden istifa etti. Aynı tarihte, Ali Fuat Paşa'nın çekilmesi ile Meclis İkinci Başkanlığı da boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve yapılan çalışmalarda uzlaşma ve işbirliği aramayı lüzumlu görmeksizin, bağımsız ve gizli çalışan bir hizip belirdi. Bu hizip saf ve hakkı tutar gibi görünerek bütün fırka üyelerini kendi görüşlerine çekmekte başarılı olmaya başladı. Mesela bir fırka toplantısında, Dahiliye Vekâleti'ne Erzincan mebus bulunan Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Başkanlığı'na da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclisçe seçilmesini karar altına aldırdı (25 Ekim 1923).

Hâlbuki ben, Sabit Bey'in Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemiştim. Sabit Bey'in bazı valiliklerinde bulunmuş olmasını, yeni Türkiye'nin yeni şartlara bağlı dahiliye işlerini idare edebileceğine kâfi bir delil addedemiyordum.

Rauf Bey'in de Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Heyet-i Vekile Başkanı idi. O makamı ne gibi hislerin tesirinde kalarak hareket ettiği için terke mecbur edildiği malûm olmuştu. Buna rağmen, onu Meclis'in İkinci Başkanlığı'na getirtmekle, bütün Meclis'in onunla hemfikir olduğunu, yani bütün Meclis'in Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Heyet-i Vekile'de Hariciye Vekili olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhine olduğunu göstermek maksadı takip olunuyordu.

Efendiler, yeni Meclis ilk döneminde, gizli bir muhalefet hizbin tuzağına düşme vaziyetiyle karşı karşıya kaldı. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet vazifelerini sakince yürütemeyecek bir vaziyete getirildi. Fethi Bey, bu hâlden bana defalarca şikâyet etti ve kendisi Heyet-i Vekile'den çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı surette şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Zamanını Beklediğim Bir Kararı Tatbik Etme Zamanı Gelmişti

Ben Meclis'te gizli ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclis'in mesaisinden hissiyatın hâkimiyetini gördükten ve Hükümet Heyeti'nin muntazam mesaisinin her gün, esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığa düşürülmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbiki için münasip bir zamanı beklediğim

bir fikrin tatbiki anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim bilgileri ve yapacağım izahatı anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Fırkası'nın Rauf Bey'i kendisi toplantıda bulunmadığı hâlde, Meclis İkinci Başkanlığı'na, Sabit Bey'i de Dahiliye Vekâleti'ne aday seçtiği tarih 25 Ekim 1923 Perşembe günüdür. Aynı gün ve ertesi Cuma günü Heyet-i Vekile Çankaya'da, benim başkanlığımda toplandı.

Gerek Heyet-i Vekile Başkanı Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lâzım olduğunu bildirdim. Meclisçe yeni heyet-i vekile seçildiğinde, şimdiki hükümette bulunan üyelerden yeniden seçilenler olursa, onlar bu seçimden sonra da istifa ederek yeni heyet-i vekileye katılmayacaklardır esasını da kabul ettik. Yalnız o zaman, vekiller gibi seçilen ve Heyet-i Vekile'ye dahil bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu karardan hariç bırakıldı. Çünkü Ordu idare ve komutasının tesadüfi bir zata verilmesi doğru görülmedi.

Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararın nasıl bir maksada dayandığı tetkik olunursa şu sonuca varılır: Hırsları olan hizbi, hükümet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz. Şimdiki heyette bulunan vekillerden hiçbiri katılmaksızın, tamamen arzu ettikleri kimselerden oluşan, arzu ettikleri gibi bir heyet-i vekile teşkil ederek memleket mukadderatına hâkim olmalarında bir beis görmüyoruz. Fakat ne hükümet kurmaya ve ne de teşkil etseler bile memleketi idareye iktidar gösteremeyeceklerine emin bulunuyoruz.

Meclis'i aldatmaya çalışan muhteris hizip, şu veya bu tarzda bir hükümet teşkilini başarabildiği takdirde, bir müddet bu hükümetin idare tarzını ve idaredeki liyakatini takip etmenin ve hatta ona yardımcı olmanın doğru olacağı kanaatinde bulunduk. Fakat bu surette teşekkül edecek bir hükümet, memleket idaresinde ve yeni gayelerimizi takipte acz ve beceriksizlik gösterirse, bunu Meclis'te ortaya koyarak, Meclis'i aydınlatma yolunu tercih ettik. Hükümet teşkilini başaramadıkları hâlde, hâsıl olacak karışıklığın Meclis'i uyandıracağı tabii idi. Buhran ve karışıklığın devamına seyirci kalınamayacağından, işte o zaman, bizzat müdahale ederek ve tasavvur ettiğim meseleyi açıkça ortaya koyarak işi esasından halledebileceğimi düşünmüştüm.

Vekiller Heyeti ile Çankaya'da gerçekleştirdiğimiz toplantıyı müteakip, yazıp ortaklaşa imzalar ile bana sundukları istifanâme şu idi:

Başkanlık Makamına

Türkiye Devleti'nin karşısında bulunan dahili ve harici mühim vazife ve zorlukları kolaylıkla neticeye muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclis'in tamamının desteğine mazhar bir Heyet-i Vekile'ye ihtiyacı kati bulunduğu kanaatindeyiz. Bu yüzden Meclis-i Âli'nin her suretle itimat ve desteğine dayanan bir Heyet-i Vekile'nin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyla istifa eylediğimizi büyük bir hürmetle arz eyleriz efendim.

Efendiler, bu istifanâme 27 Ekim 1923 Cumartesi günü öğleden sonra, saat birde başkanlığım altında toplanan Fırka Genel Heyeti'ne bildirildikten sonra, saat beşe doğru açılan Meclis'te resmen okunmuştur.

Heyet-i Vekile'nin istifası gerçekleştiği dakikadan itibaren, Meclis üyeleri Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak yeni heyet-i vekile tertibine başladılar. Bu hâl Ekim'in 28. günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup genel meclisçe kabul görecek ve milletin efkâr-ı umumiyesince olumlu karşılanacak isimleri içeren bir aday listesi tespit edemiyordu. Bilhassa vekâletlere aday düşünülürken, o kadar çok arzulu ve taliplerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerlerine tercihi suretiyle tespit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkilat, liste tertip etmekle meşgul olanları yeis ve endişeye düşürdü.

Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri bazı zevatın fotografilerini basarak Heyet-i Vekile Başkanlığı'na seçilmesi muhtemel "muhterem sima"lar vurgusuyla dikkatleri çekmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler 28 Ekim günü erkenden, "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü gaze henüz sıyrılırken, deniz semadan, sahillerden akseden renklerle boyanmış hareketsiz duruyorken" Marmara'nın sakin sinesini yararak ilerleyen Seyr-i Sefai'nin vapuruyla Kalamış İskelesi'ne çıkıyor... Ondan sonra, "büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış Köşkü'nün, mükemmel bir surette döşenmiş ve süslenmiş salonuna" dahil oluyor ve köşk sakinlerinin, muhtelif meseleler hakkında aldığı mütalaasını, bilhassa "hâkimiyet-i milliyemizi her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." nasihatini yayınla-

yarak toplumu aydınlatmaya hizmette geri kalmıyor, fakat bu hatırlatma ve beyanlar Ankara'ya tesir etmiyordu.

Milli Hâkimiyetimizi Her Şeye ve Her Şeye Karşı Muhafaza Edelim Diyen Zat

Efendiler, her şeye ve her şeye (!) karşı milli hâkimiyetin korunması tavsiyesinde bulunan zat, Halife'nin kendisine olan iltifatını, "İlahi bir lütuf" telâkki eden zattır.

Bazı gazetelerin, Konya'ya memur edilen Fuat Paşa'nın 28 Ekim'de İstanbul'a gelişinden, onun Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha diğer birçok kimse tarafından karşılandığını bildiren telgraflarını; ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini basarak Mondros Ateşkesi'ni, Kars'ın istilasını dahi hatırlatmak için yazdıkları yazıları bile kâfi derecede dikkati çekmeye yaramadı.

Fırka İdare Heyeti Kesin Bir Hükümet Listesi Hazırlayamadı

28 Ekim günü geç vakitte, toplantı hâlinde bulunan Fırka İdare Heyeti tarafından davet edildim. Fırka İdare Heyeti Başkanı Fethi Bey idi. Fethi Bey, Fırka adına İdare Heyetince bir aday listesi hazırlandığını ve bu konuda Fırka Genel Başkanı olduğum için benim de görüşümün alınması uygun görüldüğü için toplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Tertip olunan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, fakat bu listede isimleri mevcut bulunan kimselerin de görüşlerinin alınması, kabul edip etmeyeceklerinin sorulması lâzım geldiğini söyledim. Bu teklifim münasip görüldü. Mesela Hariciye Vekâleti için mevzu-u bahis edilen Yusuf Kemal Bey'i davet ettik. Yusuf Kemal Bey bu listeye dahil olamayacağını bildirdi. Bundan ve buna benzer bazı vaziyetlerden anladım ki, Fırka İdare Heyeti da kabul edilebilir kesin bir aday listesi tertip edememektedir. İdare Heyeti üyelerine, icap eden kimselerle daha sıkı fikir alışverişinde bulunarak kesin bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken, koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara tesadüf ettim. Ali Fuat Paşa Ankara'dan hareket ederken, bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede, "Bir uğurlama ve bir

karşılama" başlığı altında okumuştum. Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle konuşmak üzere geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini, Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa vasıtasıyla tebliğ ettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, orada beni görmek üzere gelmiş bulunan Rize Mebusu Fuat, Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylerle karşılaştım. Onları da yemeğe alıkoydum.

Cumhuriyet'in İlanı Kararını Nerede ve Kimlere Söyledim?

Yemek esnasında, "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz!" dedim. Orada bulunan arkadaşlar derhal düşünceme iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği hakkında kısa bir program yaparak arkadaşları vazifelendirdim.

Tespit ettiğim programın ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilanına karar vermek için, Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı davet ederek onlarla görüşüp tartışmaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Hâlbuki o esnada Ankara'da bulunmayan bazı kişiler, yetkileri olmadığı hâlde, kendilerine haber verilmeden, fikir ve rızaları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma vesilesi saydılar.

Cumhuriyet'in İlanı ile İlgili Kanunu İsmet Paşa'yla Hazırladık

O gece beraber olduğumuz arkadaşlar beni erkenden terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun teklifi müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) devlet şeklini tespit eden maddelerini şu surette değiştirmiştim: Birinci maddenin nihayetine, "Türkiye Devleti'nin Hükümet Şekli Cumhuriyet'tir" cümlesini ilave ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti Büyük Millet

Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin ayırdığı idare kollarını İcra Vekilleri vasıtasıyla yönetir."

Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun asli maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddelerle de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Heyeti tarafından kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı vazifesi, yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesine kadar devam eder. Tekrar seçilmesi mümkündür."

"Madde: Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla, lüzum gördükçe Meclis'e ve Vekiller Heyeti'ne başkanlık eder."

"Madde: Başvekil, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer vekiller, Başvekiller tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclis'in onayına arz olunur. Meclis toplantı hâlinde değilse, onaylama Meclis'in toplantısına bırakılır."

Bu maddelere encümen ve Meclis'te din ve lisana ait malûmunuz olan bir madde de ilave edilmiştir.

29 Ekim 1923 Günü Halk Fırkası'nda Yapılan Görüşmeler

Muhterem Efendiler, şimdi arzu buyurursanız heyet-i âliyyenize 29 Ekim 1923 Pazartesi günü Ankara'da cereyan etmiş olan hadiseyi kısaca tasvire çalışacağım.

Pazartesi günü öğleden evvel saat onda Halk Fırkası Grubu, Grup İdare Heyeti Başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Vekiller Heyeti üyelerinin seçimi görüşmelerine başlandı:

Başkan- İdare Heyeti, hazırlık niteliğinde olmak üzere, genel heyete sunulmak üzere bir Vekiller Heyeti listesi tertip etti. İdare Heyeti, kati bir şey tespit etmiş değildir. Karar, muhterem heyetinizindir. Kabul ederseniz okunsun sözleriyle, genel kurula, başkanlığında Fuat Paşa'nın bulunduğu bir hükümet listesi sunar. Okunan bu listede, İktisat Vekâleti'ne aday gösterilen Celal Bey (İzmir) söz alarak Vekiller Heyeti'nin ehemmiyetinden bahsetmiş ve kendisinin seçilmemesini teklif etmiş. Bilhassa "bu listede isimleri görülen kimseler çekilenlerden daha kuvvetli değildir. Bizden refah ve ıslahat isteyen bir millet vardır. Herhalde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. Seçimde acele

etmeyelim. Hele ki Heyet-i Vekile Başkanı'nı seçerken iyi düşünelim" görüşünü ileri sürmüş.

Saip Bey (Kozan)- Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey, Heyet-i Vekile Başkanlığa İsmet Paşa seçilmelidir, demiş.

Ekrem Bey (Lazistan)- Yeni hükümet, eski hükümetin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu hususta fikirlerini, Reis Paşa Hazretleri, mümkünse fikirlerini beyan buyursunlar; aydınlanalım, şeklinde konuşmuş (Ben Meclis'te henüz hazır bulunmuyordum).

Zülfü Bey (Diyarbekir)- Vazife Fırka Divanı'nındır. Bu hak, Grup İdare Heyeti'nin değildir. Divan toplansın!... talebinde bulunmuş...

Mehmet Efendi (Bolu)- Seçilecek Heyet-i Vekile ancak bir ay devam edebilir. Seçimlerin böyle sık sık tekerrürü, memleket ve milleti fena ve müşkil bir hâle sevk eder. Heyet-i Vekile istifa sebebini açıkça anlatmazsa, herhangi bir heyet-i vekile seçimine katılmam. Sebebi anlayalım, sonra seçim yapalım.

Faik Bey (Tekirdağ)- Listede gösterilen isimler evvelkilerden kuvvetli değildir. Divan toplanıp bu meseleyi halletsin.

Vasıf Bey (Saruhan)- (İsmet Paşa'nın hizmetlerinden bahsettikten sonra) Memleketi, milleti niçin terk ediyor? Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Muhterem Başkanımız (beni kastetmiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor demiş ve uzun beyanlarda bulunmuş.

Necati Bey (İzmir)- Memleketin istinat ettiği kimselerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Muhterem Başkanımız bizi aydınlatsın ve ikaz etsin. Dahilen ve haricen kuvvetli bir Heyet-i Vekile'ye kesin ihtiyacımız vardır.

Başkan Fethi Bey- İdare Heyeti'nin yaptığı bu liste ne Paşa'nın ve ne de İdare Heyeti'nindir izahında bulunmaya lüzum görmüş.

Doktor Fikri Bey (Ertuğrul)- Vasıf ve Necati Beylerin fikirlerine katılırım. Memleket süt liman değildir. Memleket idaresi, gelişigüzel yapılacak bir seçime terk etmek olmaz. Kuvvetli kişilerden bir heyet seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya)- Arkadaşlar sözlerini bitirsinler, sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler (Henüz toplantıda değildim).

İlyas Sami Bey (Muş)- Muhterem Başkanımız Gazi Paşa Hazretleri, fikirlerini beyan buyursunlar. Buhranın, doğduğu gün

hâlli daha faydalıdır. Erteleme şiddetlenmesine yol açar. Bir Heyet-i Vekile Başkanı seçelim. Yirmi dört saatlik bir süre tanıyalım. Arkadaşlarını bulsun. Kuvvetli bir hükümet vücuda gelsin.

Abdurrahman Şeref Bey (Merhum İstanbul Mebusu)- Bazı arkadaşlar telaş ediyorlar. Bu her memlekette yaşanan bir şeydir. Cümlemizin maksadı, vatanın saadetidir. Bir makine kurup tıkır tıkır işletmiyoruz. Bu da doğru. Kuvvetli bir hükümet nasıl bulmalı, hastalığı ne suretle keşfetmeli? Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzu göz önüne alalım. Hükümetin vazifesini tayin edelim. Meclis, kanaatlerini söylesin. Ondan sonra Reis Paşamız da kanaatlerini beyan buyursunlar. Bir neticeye varalım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan söz etmeyelim. Vatanın âli maksatlarında birlikteyiz. Reis Paşa Hazretleri görüşlerini ifade buyursunlar.

Eyüp Sabri Efendi (Konya)- Mutlaka bir seçim karşısındayız. Bundan evvelki Heyet-i Vekile üyelerinin yeniden seçilmiş olsalar bile vazifeyi kabul etmeyeceklerine dair karar verdiklerini işitiyoruz. Meclis-i Âli bu kararı kaldırmalıdır.

Recep Bey (Kütahya)- Üç esaslı noktaya dokunacağım. Birincisi şekil, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü manevi birliğimizde açılan gediktir. Şekillerde noksan olursa iyi bir netice vermez. Eldeki listedeki kıymetli arkadaşlar hangi zamanda, hangi şartlar altında çalışacaklardır, belli değil. Kuvvetli bir zatın kendi arkadaşlarını bularak kuvvetli bir hükümet teşkil etmesi lâzımdır.

Talât Bey (Ardahan)- Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel izah buyurdular. İcra Vekilleri Heyeti Başkanının vazifesi nedir? Vazife ve Mesuliyet Kanunu'nu hâlâ çıkaramadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar, demiş.

Meselenin Çözümüne Memur Edildim

Başkan, bundan sonra müzakerenin yeterliğini oya koymuş. Müzakere yeterli görüldükten sonra birtakım takrirler okunmuş. Bu takrirlerden Kemalettin Sami Paşa'nın takriri kabul olunmuş. Bu takririn muhteviyatına göre, ben Genel Başkan sıfatıyla meselenin çözüme bağlanması için Fırka Meclisi tarafından memur ediliyordum.

Müzakerenin cereyanı esnasında Çankaya'da ikametgâhımda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın takririnin kabul

edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve kısaca şu mütalaa ve teklifi ortaya attım.

"Efendiler!" dedim, "Heyet-i Vekile üyelerinin seçiminde görüş birliği sağlanamadığı anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım çözüm yolunu arz ederim."

Başkan Fethi Bey teklifi oya koydu. Kabul olundu.

Efendiler, bu bir saat zarfında icap eden kimseleri Meclis'teki odama davet ederek onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun müsveddesini gösterdim ve kendileriyle fikir alışverişinde bulundum.

28/29 Ekim Gecesi Hazırladığım Kanun Müsveddesini Teklif Ettim

Öğleden sonra 1.30'da Fırka Genel Heyeti yeniden Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bendeydi. Kürsüye çıktım ve şu beyanatta bulundum:

"Muhterem Arkadaşlar, üzerinde durduğumuz, meselenin çözümünde karşılaşılan güçlüklerin sebebi bütün arkadaşlarca anlaşılmıştır, zannederim. Noksan ve kusur takip etmekte olduğumuz usul ve surettedir. Hakikaten yürürlükteki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muza göre bir heyet-i vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri vekilleri ve Heyet-i Vekile'yi seçmek mecburiyetinde bulunuyor. Hepinizin birden Heyet-i Vekile üyelerini seçmek zorunda kalmanızda görülen müşkilatın hâlli zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı surette müşkilatla karşılaşılıyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklığa yol açıyor. Yüce heyetiniz, bu müşkilin hâlline beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim kanaatten ilhamla, düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse kuvvetli ve kendi içinde dayanışma gösteren bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için bir gaye olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarına açıklık kazandırmak lâzımdır." Teklif şudur, dedikten sonra, malûm müsveddeyi okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak kürsüyü terk ettim.

Teklifimin mahiyeti anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan)- Kabine usulünün lehindeyim. Fakat Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılması teklifi ile

bugünkü buhranı halletmek mümkün değildir. Biz şimdi bir Heyet-i Vekile Başkanı seçelim. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesini sonra düşünürüz, dedi.

Hâzım Bey (Niğde): Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Zannımca yapamayız. Yetkimiz varsa, bu, Fırka'da olmaz. Fırkada müzakere edildikten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Milletin hayatını ilgilendiren kanunların burada kati bir suretle halline taraftar değilim. Bu gibi kanunlar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden evvel kabine buhranını halledelim.

Yunus Nadi Bey, şu yolda Hâzım Bey'e cevap verdi:

Hani memleket ilk defa Kanun-i Esasi (anayasa) yaparsa, onun için bir kurucu meclis oluşturmuştur. Bizde ise bu gibi meselelerde ayrıca bir kurucu meclis tesis edileceği açıkça belirtilmemiştir. Bizde her vakit bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden evvelki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu zeminde yürümüştür. Buna salahiyetimiz vardır. Tereddüt buyurulmasın. Şimdi biz, kabine buhranının hallini Reis Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen usulü, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi bunu tespit lâzımdır. Teklif edilen şekil zaten mevcuttur. Buna bir açıklık verip, daha belirli şekilde tespit edeceğiz.

Vehbi Bey (Karesi [Balıkesir])- Biz şimdiye kadar görüşüldüğünü işittiğimiz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndan haberdar değiliz. Gazetelerde gördük hakikaten. Bu kâfi mi? Bu bakımdan biz bu konuyu bir bütün olarak görüşmek üzere daha sonraya bırakıp evvela buhranı halledelim.

Halil Bey- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesine ve yeniden yapılmasına salahiyetimiz vardır. Fakat yapılacak bu değişiklikler, hakikaten vatan ve milletimizin saadetini sağlayabilecek midir? Bunu söylemek lâzımdır. Bunu, hukuk erbabından, hukuk ulemasından olan arkadaşlarımız gelsinler, izah etsinler. İzahat verilmedikçe bunun derhal halledilmesine taraftar değilim.

Üyelerden biri- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu öyle gelişigüzel düzeltilemez.

Hamdullah Suphi (İstanbul)- Dört sene evvel, ayrı ayrı seçilmenin zararlarını söylemiştim. Bugün de aynı hâl baş gösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört sene evvel

yapılan bir kanunun daha açık olarak ifadesinden ibarettir. Bu yüzden bu değişikliğin aleyhinde söz söyleyecekler gelsin, fikirlerini söylesinler. Fakat zamanımızın uzun uzadıya beklemeye tahammülü yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya)- Kanunların en iyisi, hadiselerden ve ihtiyaçtan doğanıdır. İhtiyaç ise meydandadır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ikmali lâzımdır. İzahı icap eder. Teklifin derhal görüşülmesine geçelim.

Adliye Vekili merhum Seyit Bey- Teklif edilen şekil yeni bir şey değildir. Mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun izaha kavuşturulması ve tespitidir. Kanunları ihtiyaç yapar. Teorik görüşler yapmaz. Zaman, hadiseler her şeye hâkimdir. Gelişmenin kanunu değişmez, kati bir kuraldır. Teklif edilen şekilde bir yenilik yoktur. Mevcut şekli, daha açık ve belirli olarak ifade edersek, millet ve memleketimizin faydasına elbet daha uygun hareket etmiş oluruz.

Hükümetimizin Şekli Mutlaka Cumhuriyet Olacaktır

Merhum Seyit Bey'in görüşüne Abidin Bey (Saruhan) şu cevabı verdi: Evvela hükümet buhranını halledelim.

Eyüp Sabri Efendi'nin (Konya) görüşü şu idi: Biz, Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye salahiyetimiz yok demek, gayrimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirme salahiyeti meydandadır. Hükümetimizin şekli mutlaka Cumhuriyet olacaktır...

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda beyanatta bulundu:

Fırka Başkanı'nın teklifini kabule ihtiyaç kesindir. Bütün dünya, bizim bir hükümet şekli görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakerelerimizi bir neticeye bağlayıp ifade etmemek, zaaf ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin başkanı yoktur, dediler. Şimdiki idare şeklinize göre başkan, Meclis Başkanı'dır. Demek ki, siz bir başka başkan bekliyorsunuz. Avrupa'nın düşüncesi işte budur. Hâlbuki biz böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetini ve mukadderatını bilfiil eline almıştır. O hâlde bunu hukuki olarak dile getirmekten neden çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan Başvekil seçilmesi

kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin seçilebilmesini kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretlerinin teklifinin kanuniyet kazanması lâzımdır. Genelleşmiş olan bir zaafın sürdürülmesinin mânâsı yoktur. Fırkanın bütün millete karşı yüklendiği mesuliyetin icaplarına uygun olarak hareket etmek zaruridir.

İsmet Paşa'dan sonra, merhum Abdurrahman Şeref Bey'in beyanatında şu sözler vardı:

"Hükümet şekillerinin teker teker sayılmasına lüzum yok. Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu Cumhuriyet'tir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin."

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabulü lüzumuna dair uzun bilgiler verdi ve mütalaalarda bulundu, "bunun derhal kanunlaşması için gerekli işlemin tamamlanmasını teklif ederim" dedi.

Teklifim Görüşüldü ve "Yaşasın Cumhuriyet" Sesleri Arasında Kabul Edildi

Abdullah Azmi Efendi'nin, "Meselesinin ehemmiyeti meydandadır. Müzakere devam etsin" diye yükselen itirazına rağmen yeterlik teklifi kabul edildi. Ondan sonra teklifimin bütünü ve arkasından da maddeleri birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi.

Efendiler, Fırka toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı. Saat öğleden sonra altı idi. Kanun teklifi, Kanun-i Esasi Encümeni tarafından usulen tetkik edilerek zabıtları hazırlanırken, Meclis diğer bazı işlerle meşgul oldu. Nihayet, Başkanlık kürsüsünde oturan Başkan Vekili İsmet Bey (Paşa) Meclis'e şu bilgiyi verdi:

"Kanun-i Esasi Encümeni, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler yapılması ile ilgili önerinin hızla ve derhal görüşülmesini teklif ediyor." "Kabul!" sesleri üzerine, zabıtlar okundu. Teklif edildiği gibi hızla müzakere edildi. Nihayet kanun, birçok hatiplerin "Yaşasın Cumhuriyet!" sedalarıyla alkışlanan hitabeler ile kabul edildi.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi Oybirliğiyle Beni Seçti

Ondan sonra, Cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclis'te oylamaya geçildi. Toplanan oyların neticesini, Başkanlık kürsüsünde oturan İsmet Bey (Paşa) Genel Kurul'a şu suretle tebliğ eyledi:

"Türkiye Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamaya yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet Başkanlığına yüz elli sekiz üye, müttefikan Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir."

Efendiler, seçimin hemen arkasından Meclis'teki maruzatımı zabıtlarda okumuşsunuzdur. Fakat tarihi bir hatıranın ihyası için, müsaade ederseniz, o beyanatımı burada da aynen tekrar edeyim:

"Muhterem Arkadaşlar, dünya çapında mühim ve fevkalâde hadiseler karşısında, muhterem milletimizin hakiki teyakkuz ve şuurluluğuna kıymetli bir vesika olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için kurulmuş olan hususi encümen tarafından yüce heyetinize teklif olunan kanun layihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devleti'nin; zaten bütün dünyaca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, milletlerarası adıyla adlandırıldı. Bunun tabii icabı olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığı'nda bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz bu vazifesi, Cumhurbaşkanı unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza yöneltiyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz muhabbet, samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle, yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce heyetinize gönlümün bütün samimiyeti ile teşekkürlerimi arz ederim."

"Efendiler, asırlardan beri Doğuda mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte soydan sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu."

"Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat ve idrak, kendi hakkında kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak, zahire aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz kendisinde var olan özellikleri ve değeri, hükümetin yeni ismiyle, medeniyet dünyasına çok

daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında işgal ettiği mevkiie lâyık olduğunu eserleriyle ispat edecektir."

"Arkadaşlar, bu yüce müesseseyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere kendini gösterecektir. Acizleri, mazhar olduğum bu emniyet ve itimada lâyık olmak için, pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyet-i âliyyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve desteğinin devamıdır. Fakat bu sayede ve Allah'ın yardımıyla, bana verdiğiniz ve vereceğiniz vazifeleri en iyi surette yapabileceğimi ümit ederim."

"Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak, kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima dayanak noktası görerek hep beraber ileri gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

Efendiler, Meclisçe Cumhuriyet kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te Cumhurbaşkanı seçildi. Vaziyet aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pâre top atılarak ilan edildi.

İlk kabinenin İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve Meclis Başkanlığı'na Fethi Bey'in seçildiğini biliyorsunuz.

***

Cumhuriyet'in İlanı Üzerine Milletin Duyduğu Genel ve Samimi Sevince Katılmaktan Çekinenler

Efendiler, Cumhuriyet'in ilanı, bütün milletçe sevinçle karşılandı. Her tarafta parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı kimseler, milletin genel ve samimi olan bu sevincine katılmakta tereddüt etti, endişeye düştü. Cumhuriyet'in ilanına öncülük yapanları tenkide başladı.

İşaret ettiğim gazetelerin ve şahısların Cumhuriyet ilanını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için sadece o günlerdeki yayınları gözden geçirmek kâfidir.

Mesela "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile Cumhuriyet'in ilan tarzı ve duyuruluş şeklinin garip olduğunu,

bunda "sıkboğaza getirilmiş gibi bir hâl" bulunduğunu ilan ediyordu. Bu yazıların sahibi, şu görüşleri ileri sürüyordu: "... Şöyle olacağı böyle olacağı söylenip dururken, diğer taraftan birdenbire birkaç saat içinde, Kanun-i Esasi değişikliği yapılıvermesi en yumuşak tabiri ile gayri-tabii bir harekettir."

Bizim hareket tarzımız, "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, incelemiş ve devlet idaresine ehil olmuş kafalardan çıkacak bir muhakeme eseri" değilmiş.

Cumhuriyet'in ilanını Meclis'in alkışlarla kabul etmesi, milletin top atışları ile kutlaması tenkit olunuyor. Deniyordu ki, "Cumhuriyet, alkış ile dua ile şenlik ve donanma ile yaşamaz." "Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisi'nde bir efsun yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

Ben Cumhuriyetçiyim diyenlerin, Cumhuriyet'in ilanı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek idare şeklinin Cumhuriyet'ten başka bir şey olmayacağına kâni olduğunu iddia edenlerin, Cumhuriyet kelimesine, "bir put gibi tapmam" demesindeki mânâ ve maksat neydi?

Meclis toplantı hâlinde bulunmadığı zaman, "Onun itimadını almış bir hükümetin düşürüleceği" şeklinde asılsız bir fikri efkâr-ı umumiyede canlandırıp, böyle bir hak "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak, Cumhurbaşkanı'na mı veriliyor?" sorusu, kime ve ne maksatla yöneltiliyordu?!

Bu yazıların sahibinin maksadı, Cumhuriyet'i halka sevdirmek mi? Yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? "Cumhuriyet bize rejim değişikliği ile beraber zihniyet değişikliği de getiriyor mu? Heyet-i Vekile'ye girecek olan kimselere birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle, daha ilk anda Cumhuriyet'in kadir ve kıymetini, ehemmiyetini azaltmaya kalkışmak, "Cumhuriyetçiyim" diyenlerden beklenebilir miydi?

En hafif bir rüzgârdan bile korunması gereken yeni doğmuş bir çocuğun, onu beslediklerini söyleyenler tarafından böyle hırpalanması doğru muydu?

Bu düşüncelere yer veren gazetenin diğer bir sayfasında, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı" başlığı altında yer alan birçok düşünce arasında, "... Bu yeni merhaleye gelen Türk milleti, acaba burada uzunca bir süre huzur içinde dinlenebilecek, burası

onun için bir canlılık ve kuvvet kaynağı, bir rahatlık ve saadet kaynağı olabilecek midir? Bu aşama, onun sosyal bünyesini kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve niteliği taşımakta mıdır? Cumhuriyet acaba olayların zorlaması karşısında çaresizlikten kaçıp iltica ettiği bir saçak altı mı?..." olacak gibi endişe ve ümitsizlik veren sözlerin sırası mıydı?

Cumhuriyet'in ümit, rahatlık ve saadet vaat ettiğine şüphe ve endişesi olan zat, ümit, rahatlık ve saadeti nereden ve hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyet'in, milletimizin sosyal bünyesini kırıp dökmesi ihtimali, Cumhuriyet taraftarı olan kimselerin kafasında nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, "Efendiler, acele ediyorsunuz!" diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu yolda jurnal veriyordu: "Buhran, alelade yeni bir heyet-i vekile teşkili suretinde giderileceği yerde, bilakis son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin çok yakında ilan edileceğine ihtimal vermediği Cumhuriyet'in pek delilli ispatlı, pek kesin ve pek acele olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur."

"Cumhuriyet ilanının çok yakın olduğuna ihtimal vermeyen yalnız efkâr-ı umumiye değildi. Belki Ankara'da en mühim ve en yetkili mevkileri işgal eden bazı kimseler de, böyle bir ihtimali hatırlarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle itiraf olunmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, Cumhuriyet'in ilanına mâni olmak içinmiş... Bu maksadı takip edenlerin, "Kararların alınmasında acelecilik" görmeleri tabii idi. Fakat "memleket efkâr-ı umumiyesinin de bu görüşte, kendileriyle beraber olduğunu" sanmaları hataydı.

Gazetesini, "balonu uçurdular ama galiba ucunu kaçırıyorlar!" ve "sular boşanınca dolaplar döndü ama..... ne istikamette?" gibi çirkin, âdi sözlerle dolduran Gazeteci Efendi, şu yolda hitap ve değersizleştirmelerine devam ediyordu, "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu hitapla başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: "Yegâne temenni, devlete ve millete faydalı işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilan edilen Cumhuriyet'in liderleri ve o liderleri destekleyenler bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine –öyleyse Cumhuriyetiniz mübarek olsun Efendiler!– deriz."

Bizi alay edercesine tebrik eden bu son cümleyle yazar, Cumhuriyet'i benimsemiyor, onunla alâkası olmadığını beyan ediyordu.

Başka bir gazeteci yazar da Cumhuriyet'in ilanı dolayısıyla yaptığı tenkit ve değerlendirmede, "Bizi üzen nokta, milli rehberimizin şahsına aittir. En büyük ruhlu adamlar bile, şahsi kuvvet sahibi olmanın cazibesine karşı koyamamışlardır" diyor; ve bu görüşünü benim nutuklarımdan aldığı sözlerle takviye ettikten sonra, Amerika'nın istiklâlini temin eden Washington'ın, nasıl çiftliğine çekildiğini, Amerika Meclisi'nin hiçbir şahsi görüşü dikkate almayarak yalnız halkın menfaatlerini düşünerek altı yılda kanun-i esasiyi nasıl hazırlamış olduğunu ve ondan sonra da Washington'a nasıl başkanlık verilmiş bulunduğunu hikâye ediyor ve Kanun-i Esasimizin bu şekilde değiştirilmesinde benim müteşebbis olmamı hoş görmüyor...

Bu yazar ve benzerlerinin, Cumhuriyet'in ilan tarzında, Cumhuriyet'in esasları ile ilgili kanunda gördükleri kusur ve noksanları tenkit etmelerini samimi sayabilmek için çok saf olmak lâzımdır. Eğer bu yazarlar, Cumhuriyet'in ilanı günü yaygara tarzında hücumlara başlamayıp, evvela, Cumhuriyet'in ilanını iyi niyetle görseler, samimiyetle karşılamış olsalar, efkâr-ı umumiyeyi tereddüt ve karışıklığa sevk edecek tarzda değil, fakat Cumhuriyet'in iyi ve onun ilanının pek yerinde olduğunu efkâr-ı umumiyete telkin eden yazılar yazmış olsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü tenkidinin samimiyetini iddiada haklı olabilirlerdi. Fakat gördüğümüz hareketler böyle olmamıştır.

Rauf Bey'in Cumhuriyet'in İlanı Dolayısıyla İki İstanbul Gazetesine Verdiği Mülakat

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle, gazetecilere mülakat vermiştir. Rauf Bey'in Cumhuriyet hakkındaki görüşünü ve milli hâkimiyetten ne anladığını tespit eden mülakatını, 1 Kasım 1923 tarihli *Vatan* gazetesinde okumuştum. *Vatan* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinin sahipleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in baş başa vererek tertip ettikleri sorularla bunların cevaplarından bazılarını yeniden beraber gözden geçirelim:

Cumhuriyet meselesinde, efkâr-ı umumiyede beklenmedik bir vaziyetle karşılaşmış olma hissi varmış... Şimdiye kadar

bulunduğu yüksek makamlar itibarıyla ve İstanbul mebusu sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş...

Efendiler, bu soruyu tertip edenlere biz de bir soru soralım: Evvela efkâr-ı umumiyeye ne düşündüğünü hangi yolla nasıl öğrenmişler? Sonra, İstanbul seçmenleri, yalnız iki gazeteciden mi ibaretti? Yoksa bütün seçmenler iki gazeteciye mebusların düşüncesini sormak için vekâlet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Bey'e, "Seçmenlerin bu hakkını büyük bir hürmetle kabul edenlerden olduğunu, kendisini seçerken gösterdikleri yüksek itimada müteşekkir olduğunu ve ona lâyık olmaya çalışacağını, kendisine verdikleri emaneti her zaman ve her mekânda korumak ve en iyi surette idare etmek için güç ve kabiliyetinin son derecesine kadar çalışacağına itimat buyurabileceklerini" söylemeye zemin hazırlamak için miydi? Gerçi bir mebusun, seçmenleri hakkında bu yolda konuşması pek uygundur. Fakat yerinde ve zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa Cumhuriyet ilanında efkâr-ı umumiyenin ani bir hadise karşısında bırakılmış olduğu gibi kasıtlı bir soruya karşı; "seçmenlerin verdikleri emaneti her zaman ve her mekânda koruyacağı ve en iyi surette idare edeceği" hakkında teminat vermeye kalkışmanın mânâsı nedir?

Hâlbuki Efendiler, 29/30 Ekim gecesi İstanbul'da cereyan etmiş olan bir vaziyeti izah edersem bütün millet gibi, İstanbul halkının da hakiki hissiyatının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyet'in ilanı gecesi, İstanbul Kumandanı Şükrü Nailî Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından Fatih Belediyesi'nde verilen bir ziyafete davetliydi. Paşa, ziyafet esnasında Ankara'dan resmi bir tebligat aldı ve onu tatbike koymadan evvel, muhterem İstanbul halkının muhterem temsilcilerine okudu. Tebliğ şuydu: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet ilanına karar verdi. Bunu yüz bir pâre top atışıyla ilan ediniz!"

İstanbul Halkının Temsilcileri Cumhuriyet'in İlanını Nasıl Karşılamışlardı?

İstanbul halkının temsilcileri, bu müjde ve tebliği büyük bir sevinç ve alkışlarla karşıladılar. Derhal bütün İstanbul halkı adına Kumandan Paşa'yı ve birbirlerini tebrik ettiler. Bu bakımdan, İstanbul'un hakiki hissiyatını başka türlü göstererek

beyanat vermenin ve gösterilerde bulunmanın ne kadar küstahça olduğu meydandadır.

Rauf Bey, "Bence meseleyi cumhuriyet kelimesi bakımından ele almak doğru değildir" sözleriyle, Cumhuriyet'ten bahsetmek bile istemiyor.

Rauf Bey'in kendi görüşü; "Milletimizin refah ve istiklâlinin muhafazası ve aziz vatanımızın tamamiyetini temin eden rejimin en uygun rejim olacağı" şeklindedir.

Efendiler, bu sözler, tertip ettikleri sorunun cevabı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan "Hangi hükümet şekli en uygundur?" sorusu mudur? Soru dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu ifadesi münasip bir cevap olabilirdi. Fakat ondan sonra da Rauf Bey'e şöyle bir soru yöneltmek lâzımdı: Tasavvur ettiğiniz rejimin adı yok mudur? Cumhuriyet rejimi milletin refah ve istiklâlini, vatanın tamamiyetini temin eden en uygun rejim değil midir? Eğer öyle ise, uzun sözleri bir tarafa bırakarak, "Görüşüm, en uygun rejimin Cumhuriyet rejimidir" deyiver de, demagojiden kurtulalım. Çünkü mevzu-u bahis olan, Millet Meclisince kanunla kabul ve ilan edilen Cumhuriyet'tir. Maksadınız, bu ilan olunandan daha uygun bir rejimin bulunduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz rejim ne olabilir?

Rauf Bey kendi görüşünü açıktan açığa söylemekten kaçınıyor. Bilinen birtakım fikirlerden bahsederek, "Hükümetlerin yalnız birbirinden farklı iki ana esasa dayanarak hareket ettiklerine inanıyorum; bu iki esastan biri mutlakıyet rejimidir" diyor ve şöyle bir mantık yürütüyor: Güya hükümdar, hak ve salahiyetini Cenab-ı Hakk'tan alır ve bu meşruiyete dayanarak hükmünü icra edermiş. Bu rejimin mahzurları görüldüğünden, milletler ihtilâl yaparak hükümdarların salahiyetini kısıtlayıp belli şartlara bağlamışlar... Son senelerde milletimiz de meşrutiyet mücadeleleriyle işe başlayarak kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarma gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis istibdadından kurtulmak için "V. Sultan Mehmed'e" Meclis'in feshi hakkını bahşettirmiş. Vahdettin bu haktan istifade ederek Meclis'i feshetmiş, malûm felâketler olmuş; bu bakımdan mutlakıyet rejimi ve şahsi saltanat yanlısı olmak doğru değilmiş.

Rauf Bey, "Millet, kaderini kendinden başka bir kimseye bırakmayı nefsine zillet addetti" dedikten sonra, milletin, milli

hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbik eden Büyük Millet Meclisi'ni bir kurucu meclis olarak seçtiğini ve bu şeklin mevzu-u bahis edilen şekillerden ikincisi ve kanaatince de en sağlamı ve doğrusu olduğunu" söylüyor... Bundan sonra Rauf Bey şu düşünceleri ileri sürüyor:

"İsim değişikliğinin, hedefi ve gayeyi değiştirilebileceği zannında değilim. Bundan başka, daha evvelki bir hükümet şeklinin yerini alan yeni bir şeklin beğenilmesi ve payidar olabilmesi, ancak bir şartla mümkündür. O da, gideni arattırmayacak surette, halkın büyük çoğunluğunun arzularına uygun olduğunu, saadetlerini temin ettiğini, vatanın şeref ve istiklâlini muhafaza eylediğini göstermek ve ispat eylemektir. Aksi takdirde, isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil değişikliği yapmakla hakiki ihtiyaçların karşılanacağını zannetmek, bilhassa en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı tecrübelerden sonra, çok fahiş bir hata olur."

Efendiler, Rauf Bey'in fikir ve görüşlerini ortaya koyan bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırsız ve belirli şartlara bağlanmamış olan Millet Meclisi'ni de feshedebilen ferdi saltanat taraftarı değildir. Rauf Bey öyle bir hükümet şekline taraftardır ki, o rejimde, Millet Meclisi bir kurucu meclis mahiyetini taşıyacak surette, milli hâkimiyeti hiçbir kayıt ve şarta bağlı kalmadan tatbik eder. Bu şekli açıkça ifade edelim: Rauf Bey demek istiyor ki, "Cumhuriyet'in ilanından evvelki şekil en uygun hükümet şeklidir." Hakikaten Rauf Bey'in uzun sözlerle tasvire çalıştığı 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun üçüncü maddesinin muhteviyatıdır. O madde şudur: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır."

Cumhuriyetin İlanıyla Boşa Çıkan Ümitler

Malûmdur ki bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre, Meclis Başkanı Meclis adına imza atmaya, Vekiller Heyeti kararlarını tasdike yetkili ve Vekiller Heyeti'nin tabii başkanı olmakla beraber, devletin de başkanı olduğunu belirten bir kayıt ve kanuni bir açıklık yoktur. Bu kanunun yapıldığı günlerdeki şartlar ve genel vaziyet düşünülürse, kanunun mühim ve esaslı bir noktayı ihmal etmiş olmasındaki zaruret kendiliğinden anlaşılır.

Bu ihmal, Meclis ve Meclis Hükümeti mevcut olmakla beraber, devlet başkanlığı makamının, ferdi saltanat kaldırıldıktan sonra kendini halifelik makamında ortaya koyacağı fikir ve kanaatinde bulunanları, Cumhuriyet'in ilanı gününe kadar ümit içinde yaşattı. Bu bakımdan Rauf Bey'in en doğru olduğunu iddia ettiği hükümet şeklinde, devlet başkanlığını halifenin kişiliğinde tasavvur ettiğine şüphe yoktur. İşte Cumhuriyet'in ilanı üzerine Rauf Bey'i ve kendisi ile hemfikir olanları telaş ve heyecana sürükleyen hakiki sebep, devlet başkanlığı makamına Cumhurbaşkanının getirilmiş olmasıdır. Aslına bakılırsa, "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır" dedikten sonra, Halifeye verilecek sıfat ve yetkiyi temin etmekle uğraşan, onun sevgi ve iltifatını İlahi bir lütuf sayarak memnun olanların hayal kırıklığına düşmekten duydukları üzüntü ve kaygıyı tabii görmek lâzımdır.

Rauf Bey'in Cumhuriyet'e aleyhtar olduğunu itiraf etmemekle beraber, Cumhuriyet'in ilan edilmiş olduğu bir günde, onun makbul ve payidar olabilmesi için birtakım şartların yerine getirildiğini ispat eylemek lüzumundan bahsetmesi, Cumhuriyet'in millete saadet getireceğine inanmadığını açıkça göstermiyor mu?

Rauf Bey yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada bir şekil değişikliği yapmaktan ibaret olduğunu söyleyerek, Cumhuriyet'i ilan etmenin çocukça ve aceleye getirilmiş bir hareketin eseri olduğunu anlatmaya çalışırken, "Cumhuriyet idaresiyle hakiki ihtiyaçların karşılanmış olacağını zannetmek... fahiş bir hata olur" demekle, Cumhuriyet rejimine ne kadar ilgisiz ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey, son kanaatini teyit için, "en yakın bir mâzide gördüğümüz en acı tecrübeler"i hatırlatıyor. Efendiler, bu türlü bir hatırlatma ile efkâr-ı umumiyeye ne anlatılmak isteniyor? Millet neden kandırılmak isteniyor? Bunu anlamak müşkil değildir, zannederim... Rauf Bey, aklınca Devlet Başkanlığı makamının, orada halifenin oturması temin edilinceye kadar, başka bir unvanla başka biri tarafından işgal edilmesini emniyet altına almak istiyor. Fakat bu makam işgal edilmiş olduğuna göre, yapılan işten geri dönülmesini temin etmek için de, efkâr-ı umumiyeyi irticaa teşvik ediyor. Cumhuriyet rejiminin kabulünde fahiş bir hata olabileceğini ileri süren zata göre hatanın

neresinden dönülse kâr sayılmak tabiidir. Rauf Bey, Cumhuriyet şeklinin kabul ve ilan edilmesi noktasına temas ederken şu yolda beyanatta bulunuyor: "..... Görüşleri dağıttılar. Sonra Cumhuriyet'in bir günde kararlaştırılıp ilan edilmesi, halkça gayri-mesul kimseler tarafından tertip edilen bir rejimin bir emrivâki hâlinde gerçekleştirildiği fikir ve endişesi hâsıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Halkımızın, bundan ve geçmiş tecrübelerinden ders aldığını ve uyanıklık peyda ettiğini anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum." Efendiler, Cumhuriyet rejimini bir günde kanun çıkararak ilan eden, Rauf Bey'in de pek güzel tarif ettiği ve vasıflandırdığı gibi, "İstiklâl mücadelemizin yegâne temel taşı olan ve milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız tatbikte gösterdiği yüksek kudret ve kabiliyetin fiili neticesi, ortaya çıkmış bulunan Büyük Millet Meclisi idi. Mevzu-u bahis ettiği gayri-mesul kimselerden maksadı, Meclis efkârını Cumhuriyet ilanına yönelten ve Meclis'e bu hususta tekliflerde bulunan ise, o bendim; ve onun ben olduğumu Rauf Bey'in herkesten daha iyi anlayabileceğini kabul etmekte hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, "senelerden beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka, karşılıklı itimat ve bana karşı yüksek hürmet hisleriyle bağlı olduğunu" ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek lâzım gelir.

Benim teşebbüslerimi ve icraatlarımı, halkta endişe uyandırıcı mahiyette görmek ve sevinç gösterilerinde bulunan halk adına, fuzuli olarak bunun tersini beyan etmek, halka bu endişeleri suni olarak telkin için teşebbüs etmektir. "Halkın geçen tecrübelerden ders aldığını ve uyanıklık peyda ettiğini anlayarak memnun olmalıdır, ben şahsen memnunum" diyen Rauf Bey'e, bu vesileyle bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkı uyarmak ve uyandırmak için ömrünü vakfetmiş bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu hassasiyetin tecellisini görmekle, kendisinin benden ziyade sevindiğini söylemeye ne hakkı ne de salahiyeti vardı. Rauf Bey, bütün vatanı düşmanlara işgal sahası yapabilecek Mondros Ateşkes Antlaşması'nın, stratejiyle ilgili maddesini emrivâki hâlinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar kan ağlayıp endişe çektiğini hissetti mi? Son zamana kadar, hatta Cumhuriyet'in ilanının ertesi günü bile resminin altına, "Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan, fakat Lozan Antlaşması ile de intikamını alan Rauf Bey" -klişesi ile- yaza-

rak, taraftarlarının durmadan propaganda ettiler. Bu zat Türk milletinin hakiki emellerini, samimi hislerini bizden çok anladığını, o emeller ve hislerle bizden daha alâkadar bulunduğunu iddiaya kadar varmamalıdır.

Rauf Bey, beyanatının bir tarafında diyor ki, "Mesul devlet adamları, bu hakikatler (yani Cumhuriyet ilanının gerekçeleri) üzerinde en yetkili görüşme ve karar makamı olan Meclis-i Âli vasıtasıyla milleti aydınlatacak ve zihinlerdeki endişeleri giderecektir. Efkâr-ı umumiyenin bunu bilmesi tabii bir haktır." Efendiler, bu sözlerde mantık yoktur. Evvela Rauf Bey de demiyor mu ki, "Milli hâkimiyeti kayıtsız şartsız" tatbik eden Meclistir. O hâlde hangi mesul devlet adamları, Millet Meclisi'ni, aldığı ve haklı sebeplerle yayınlayıp ilan etmiş olduğu pek meşru ve âli bir karardan dolayı sorguya çekecektir? Bir memlekette, bir toplumda bir inkılâp yapıldığı zaman, elbette onu gerektiren sebepler vardır. Fakat o inkılâbı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını iknaa mecbur mudur? Elbette Cumhuriyet isteyenler de, ona karşı olanlar da vardı. İsteyenler ne için ve ne gibi kanaat ve görüşlere dayanarak Cumhuriyet'i ilan ettiklerini, ona karşı olanlara anlatsalar, kendi kanaat ve görüşleriyle yapılan işlerin doğru olduğunu onlara ispat etmek isteseler bile, onları bu kasten direnmelerinden vazgeçirecekleri kabul edilebilir mi? Elbette Cumhuriyet taraftarları muktedir iseler, ülkülerini, herhangi bir yolla, ihtilâlle, inkılâpla veya milletçe benimsenen daha başka yollara başvurarak gerçekleştirirler. Bu, ülkücü inkılâpçıların vazifesidir. Buna karşı yapılan itirazlar, yaygaralar ve irtica yanlısı teşebbüsler de, karşı gelenlerin yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet idaremizin ilanında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyet'in İlanı Üzerine Halife Lehinde Yapılan Yayınlar

Efendiler, aynı günlerde İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de gazetelere mülakat vererek, muhtelif vesilelerle tertip olunan ziyafetlerde nutuklar vererek, hissiyatlarını dile getiriyorlardı. Cumhuriyet'in ilanı üzerine İstanbul'da bazı kimseler ve bazı gazeteciler, Halife'ye de bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Gazetelerde, Halife'nin istifa ettiği veya edeceği hakkında rivayetler, tekzipler yayınlandı.

Sonra dendi ki, "Haber aldığımıza göre, mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi, bir tekziple halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir nokta vardır ki, o da Cumhuriyet'in ilanının, yeniden bir hilafet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

Halife, "yazıhaneleri başına oturdukları hâlde (!) *Vatan* gazetesi yazarına beyanatta bulunmuştur" denilerek, Halife'nin bütün müminler tarafından sevildiği, Asya'nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslam âleminden binlerce mektup ve telgraf aldığı, ve birçok yerlerden heyetler geldiği tarzında sözlerle, Hilafet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığı anlatılmaya çalıştıktan sonra, İslam âleminde itiraz olmadıkça, Halife'nin istifa edip çekilmeyeceği ilan ediliyordu. Aynı zamanda, "Hükümet, birçok dahili meseleyi yoluna koymakla meşgul olduğundan, şimdiye kadar Hilafetin vazifelerini tespitle uğraşma imkânını bulamamıştır. Hükümetin dahili meselelerle çok meşgul olduğunu elbette İslam âlemi de bilir ve şimdiye kadar Hilafet vazifeleri ile uğraşmaya imkân bulamamasını tabii görür" cümleleriyle bizi, hilafetin vazifelerini tespite davet ederken, şimdiye kadar bunun yapılmamasını mazur gören İslam âleminin, bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek bir bakıma tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da, bizi etkilemesi için İslam âleminin bu hususta dikkati çekilmek isteniyordu. *Vatan* gazetesinin 9 Kasım 1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Kasım 1923 tarihli sayısında *Tanin* gazetesinde Halife'ye yazılan bir açık mektup takip etti. Lütfi Fikri Bey'in imzasını taşıyan bu mektupta, Halife'nin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar elem çektiğini ve bedbaht olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halife'nin istifası haberini öğrenince yüzlerine hüzün ve endişe çökmüş... Birbirlerini tanımayanlar, samimi görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar... Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş...

Lütfi Fikri Bey, "gönül istiyor ki, bu istifa sözü ebediyen gömülsün, kalsın" diyor; çünkü "dünya için bir musibey olur"-muş...

Lütfi Fikri Bey millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve üzüntüyle görülmelidir ki, bugün şu manevi hazineye (yani hilafete) taarruz etmek isteyenler, hariçten kimseler, Müslüman

milletler içinde Türkü çekemeyenler değildir. Bizzat biz Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyen çıkarılması neticesine yol açabilecek teşebbüslerde bulunuyoruz!"

Efendiler, yabancılar hilafete taarruz etmiyorlardı. Fakat Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilafete taarruz edenler, Müslüman milletler içinde Türkü çekemeyenler değildi. Fakat Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman milletlerdi. Türk milletine kolaylıkla taarruz etmek için korunup devam ettirilmesi tercih edilen hilafetin ortadan kaldırılmasını, "Türklük için bir intihardır" diye vasıflandırmak; "Hilafeti ortadan kaldırmak için biz Türkler teşebbüslerde bulunuyoruz" sözleriyle, Cumhuriyet'in hedefini açıklayıp ilan etmek şüphesiz tesirsiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey'in *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki görüş, ertesi günü *Tanin* başyazarı tarafından teyit olundu.

11 Kasım 1923 tarihli *Tanin*'in, "Şimdi de Hilafet Meselesi" başlıklı başmakalesi okununca, Cumhuriyet'in ilanına mâni olamayanların, ne pahasına olursa olsun Hilafet makamını elde tutabilmek gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, Şehzade mektupları yayımlanarak halkta hanedan lehinde sevgi uyandırılmaya çalışılıyor. *Tanin*'in hanedan haklarına karşı çirkin taarruz yapılmış ve bunu yapanın, Fırkamızın en seçkin topluluğundan olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet hükümetini milletin gözünde fena göstermek için ne söylemek icap ederse, onlar da yazıldıktan sonra, Halife'nin istifası söylentisi üzerine durularak, "Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız" deniyor. Daha sonra da, "Millet Meclisi'nin bu kadar baskı altında kaldığını, hariçte verilen kararları tescil mevkiine düşürüldüğünü görmek cidden pek üzücü oluyor" sözleriyle Meclis aleyhimize teşvik ediliyor... Cumhuriyet'in ilanını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa Hilafet'in kaldırılmasını bir emrivâki ile kabul etmemesini temine çalışılıyordu.

Tanin başyazarı, hilafet hakkındaki düşünce ve görüşlerini şu satırlarla ortaya koyuyordu: Hilafet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam âlemi içinde en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Kalbinde hakiki milliyet hissini duyan her Türk, Halifelik makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, Halifelik hakkındaki düşüncelerimi daha evvel açıkladığım için, bu sözleri burada tahlile lüzum görmüyorum. Fakat Hilafet makamına dört elle sarılmak mecburiyetinde kalan bir rejimin, Cumhuriyet rejimi olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir dirayete lüzum olmadığını söylemekle yetineceğim.

Tanin'in başladığımız baş makalesinin daha bir iki noktasına dikkati çekeceğim.

Osmanlı Hanedanında kabul edilmiş ve bundan dolayı ilelebet Türkiye'de kalması teminat altına alınmış bulunan Hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile, milliyet hissiyle zerre kadar bağdaştırılamazmış (!)

Tanin başyazarı kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Fakat öyle bir Cumhuriyetçi ki, Cumhuriyet idaresinin başında halife olarak Osmanlı Hanedanı bulunacaktır. Yoksa yapılan hareket akıl ve hamiyet ile, milliyet hissiyle zerre kadar bağdaştırılamazmış... Hilafeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân kalmayacak surette muhafazaya memur imişiz... Onu kaldırmak için girişilen gizli tertibat başarısızlığa uğratılmalıymış...

Efendiler, bu yazıların mânâsı ve bu düşüncelerin nasıl bir maksada dayandığı bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın daha bariz bir surette anlaşılacaktır. Gelecek nesillerin, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı günü, ona en insafsızca hücum edenlerin başında "Cumhuriyetçiyim" iddiasında bulunanların yer aldığını görerek hayrete kapılacaklarını asla farz etmeyiniz! Bilakis, Türkiye'nin aydın ve Cumhuriyetperver evladı, böyle Cumhuriyetçi geçinmiş olanların hakiki zihniyetlerini tahlil ve tespitte hiç de tereddüde düşmeyeceklerdir.

Onlar kolayca anlayacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife unvanını taşıyarak, başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân bırakmayacak surette muhafazasını mecburi kılan bir devlet şeklinde Cumhuriyet idaresi ilan edilse bile, onu yaşatmak mümkün değildir.

Efendiler, o günlerde yapılan yayınlar arasında daha iki nokta vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi... Diğeri de merhum Enver Paşa'nın Türkistan'daki hizmetleri ve hayatta olduğu hususu... Enver Paşa memleket haricinde kaldığı zaman İslam birliği için çalışıyormuş ve "Damad-ı Hilafetpenahi"

(Halife Damadı) unvanını kullanırmış... Hatta Türkistan'daki kazdırdığı bir mührün bir tarafına da bu unvanı da yazdırmış...

Bu iki noktadan da bahsetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu yayınlarla birtakım kimselerin tutum ve tavırları özet olarak şu surette ifade edilebilir: "Esas olan milli hâkimiyettir. Milli hâkimiyet, Cumhuriyet'in gelişmesidir. Türk milleti, milli hâkimiyeti idrak etti. Cumhuriyet'in ilanına lüzum yoktur, hatadır. Türkiye'de en salim devlet şekli milli hâkimiyet esasını muhafaza etmekle beraber Cumhuriyet'i ilan etmeyip devlet başkanlığından Halife unvanıyla Osmanlı Hanedanı'ndan birini bulunduran meşrutiyet idaresidir. Nasıl ki İngiltere'de milli hâkimiyet mevcut olmakla beraber devlet başkanlığında bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan İmparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan kimseler, kendilerini, sözleriyle, davranışlarıyla ve yazılarıyla göstermiş gibiydi. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in seçildiğine hükmolunabilirdi. Muhtelif unsurlardan ve görüşlerden oluşan kimselerin meydana getirdiği bu zümre, Rauf Bey'i maksatlarının ifadesine ve müdafaasına en uygun bir kimse olarak görmüşlerdi. Ondan büyük ümitler beklenebileceği zannına kapılmışlardı. Ondan sonradır ki, Rauf Bey Ankara'ya hareket etti. *Vatan* gazetesinin bildirdiğine göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey'i Ankara'ya uğurlamak için toplanmış. Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu büyük kalabalığın başında gösteriliyordu. *Vatan* gazetesi bu uğurlamadan bahsederken, Rauf Bey'in, Ankara'da Meclis'te takip edeceği siyasi çizgiyi millete ilan ediyordu. Rauf Bey'in Meclis'teki faaliyetinin olumsuz yönde ve kişisel olmayacağı, faaliyetinin memleketin iyiliğini ve huzurunu, kanunların hâkimiyetini temin amacı güden bir faaliyet olacağı, Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisi'nde bir iyilik ve düzen unsuru olacağı ve memleket yararına olan prensipleri müdafaa edeceği belirtiliyordu.

Vatan gazetesi sahibinin bu izahat ve teminatı kendiliğinden vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Hâlbuki Rauf Bey, Fırkamız adına mebus olmuştu. Fırkamızın programını takip edecekti. Fırkadan çıkmaksızın, müstakil bir siyaset takip etmemesi icap ederdi. Rauf Bey henüz Fırkadan ayrıldığını da ilan etmemişti. Böyle bir fikri olmadığını, daha sonra,

Fırkadan ayrılmamakta gösterdiği ısrarla da teyit etmişti. Bu bakımdan, hem Fırkada kalmak ve hem de Fırka disiplinini bozmak demek olan, kendine has bir siyaseti müstakil olarak tatbik etmek anlaşılabilir bir husus değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle, varılmak istenen neticeyi keşfetmek geç ve güç olmadı. Arzu ederseniz, bu noktanın aydınlanmasına yarayacak bazı açıklamalarda bulunayım.

Rauf Bey'in Birtakım Arkadaşları ve Fırka'yı Bize Karşı Tahriki

Rauf Bey, Ankara'ya geldikten sonra, Fırka üyeleriyle yakından ve arkadaşça ilişkilere girdi. Fakat bütün ilişki ve hasbihâllerden bir maksat takip ettiği anlaşılıyordu.

Rauf Bey, "Cumhuriyet ilanında acele edilmiştir. Bu aceleye sebep olanlar gayri-mesul kimselerdir. Bu tarzda hareketin içyüzünü anlamak lâzımdır. Meclis milli hâkimiyeti hakkıyla muhafaza edebilmelidir. Meçhul maksatlarla sevk ve idare olunmaya ses çıkarılmazsa, nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyet'in ilanını zaruri kılan sebep ne imiş? Cumhuriyet'in bizim için hakikaten faydalı ve lâzım olduğu ispat edilmelidir" tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları ve Fırka'yı aleyhimizde teşvik ve tahrike koyuldu.

Rauf Bey İstanbul'daki beyanatının sonunda demişti ki, "Bu acele edişin makul ve meşru bir sebebi bulunduğunu, Meclis ve Hükümet millete göstermeli ve ispat etmelidir ve edecektir."

O hâlde pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettiği temas ve görüşmelerden maksadı, Fırka ve Meclis üyelerine bu görüşünü benimsetmekti. Bunu başardıktan sonra, Cumhuriyet'in ilanı meselesini Meclis'te tekrar mevzu-u bahis ettirmek istiyordu.

Bununla takip ettiği gaye de, Meclis ve Hükümet'i Cumhuriyet'in acele olarak ilanında makul ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur etmekti. Kendi aklınca ve taraftarlarının görüşüne göre, makul ve meşru bir sebep göstermek ve ispat etmek güçtü. Makul ve meşru bir sebebe dayanmayan Cumhuriyet'in ilanında acele edildiği ve hata olduğu ortaya çıkacak ve güya bu hata düzeltilecekti!

Rauf Bey'in Oyununu Fark Edenlerin Onu İmtihana Çekmesi

Efendiler, Rauf Bey'in faaliyetinin hedefini ve maksadının içyüzünü anlamak için bir haftalık bir müddet kâfi geldi. Elbette kimin tarafından yapılmış olursa olsun, Cumhuriyetçiler bu tarzda bir faaliyete daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Bey'in sahneye koymak istediği oyunu keşfedenler, bir Fırka toplantısında Rauf Bey'i imtihana çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmeler de olduğu gibi yayınlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben, burada o toplantının ayrıntılarına girişecek değilim. Yalnız, o toplantının vardığı neticeyi hakiki mânâ ve kapsamıyla açıklamaya yarayacak bazı tahliller yapmayı, efkâr-ı umumiyenin aydınlanması için lüzumlu ve faydalı görüyorum.

Evvela şunu açıkça arz etmeliyim ki, Rauf Bey, taarruza geçmek için henüz hazırlığını tamamlamakla meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır. Gerçi bazı gazetelerle menfi yayınlar, Halife'ye ve bir şehzadeye dayandırılan vaziyetler, Rauf ile Adnan Beylerin ve bazı kumandanların Halife'yi ziyaretleri, Halife ve Şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara bazı taraflardan yaptırılan hakaret edici hücumlar, memlekette tereddütler, efkâr-ı umumiyede karışıklıklar uyandırmaktan geri kalmamıştı. Fakat Meclis'te taarruza geçmek için bu kâfi görülmemiş, Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de çalışmanın lüzumlu görüşmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte, bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey'den evvel davranılarak harekete geçilmiştir.

Fırka Grubu Başkanlığı'na bir takrir verdirildi. Fırka Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Verilen takrirde, "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan Cumhuriyet'in ilanına itiraz yollu beyanatının, Cumhuriyet'i zaafa uğrattığı ve bu beyanat sahibinin etrafında muhalif bir fırka kurulduğu kanaatinin mevcut olduğu" ileri sürülerek, vaziyetin Fırka Grubu'nun müzakeresine arz ve teklif edilmişti.

Fırka Grubu'nun toplandığı 22 Kasım 1923 günü, ben de toplantıdan evvel, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden müzakereye karışmamaklığımı rica etti. Çünkü bana hitaben söz söyleyemeyeceğini beyan eyledi.

Kesinlikle müzakereye müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığımı, ve fakat Fırka Başkanı sıfatıyla müzakerenin cereyanını görmek üzere toplantı salonuna gireceğimi bildirdim. Toplantı salonunda da bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim müdahale ve salonda bulunmamı bertaraf etmekte hakiki maksadı neydi? Huzurumda veya benim muhatabım olarak konuşmasına ve iddialarda bulunmasına mâni olan şey, cidden bana karşı olan hürmeti miydi? Buna inanmak caiz olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve hasım olarak İsmet Paşa'yı karşısına almak istiyordu. Ben orada bulunmadığım takdirde, Fırka üyeleri arasından kendisini destekleyenlerin çıkabileceğini zannında bulunuyordu.

Fırka Grubu, İsmet Paşa'nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa Başkanlık makamından müzakere konusunu açıklayıp ehemmiyetini belirttikten sonra, "Bugünkü toplantıda benim de kürsüde söz almam icap edebilir" diyerek başkanlığı başkasına terk etti.

Takrir sahibinin yaptığı açıklamalardan sonra söz alan Rauf Bey, uzun beyanatta bulundu.

Rauf Bey, İstanbul'daki beyanatı münasebetiyle bir yanlış anlaşılmanın ortaya çıktığını ve bunu düzeltmek için arkadaşlarla hasbihâllerde bulunduğunu söyledikten sonra, "bizim eğer tenkit etmek istediğimiz bir nokta varsa, o da eserdir" dedi.

Rauf Bey'in, "Çok halis niyetlerle başlanıp uğrunda canlar feda edilmiş olan çok kuvvetli prensiplerin tatbikatında yapılan hatalar yüzünden sakatlandığını da zannederim hiçbirimiz bir kalemde reddedemeyiz" şeklindeki sözlerini de aynen alıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde bir an duralım. Rauf Bey'in tenkit etmek istediği eser hangi eserdir? Cumhuriyet mi, yoksa Cumhuriyet'in ilan edilme şekli mi?

Eser olan Cumhuriyet'tir, ilan edilme tarzı şu veya böyle olabilir.

Rauf Bey'in "kuvvetli prensipler" dediği, Cumhuriyet prensipleri midir? Yoksa tatbikinde yapılan hata yüzünden sakatlanmasından korktuğu Cumhuriyet midir?

Efendiler, mevzu-u bahis olan Cumhuriyet'in kendisi ve onun memlekette ilanıdır.

Cumhuriyet rejimini tatbikat safhalarının hatalı olduğunu iddia edecek kadar henüz zaman geçmemişti. Rauf Bey'in telaşı Cumhuriyet ilanının hemen ertesi günü başlıyor ve daha iki üç gün bile geçmeden beyanatta bulunuyor.

Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyet'in İlanına Mâni Olabilirsen Memlekete Büyük Hizmet Etmiş Olursun" Diyen Rauf Bey Asla Cumhuriyetçi Olamaz

Rauf Bey, beyanatının ne mânâya geldiğini ve ne gibi düşünceleri içine aldığını, her birini birer evirip çevirme ile yorumlayarak dedi ki, "Duygularım, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediğim yolundadır." Rauf Bey'in bu itirafı Meclis üyelerinde sevinç yarattı ve "Bravo!" sesleri ile karşılandı.

Rauf Bey, "aziz duygularım", "kutsi duygularım" diye söylediği bu sözlerinde samimi ve ciddi miydi?! Ben, tereddütsüz "Hayır!" diyorum, Efendiler. Çünkü Ankara'dan ayrılırken, kendisine Cumhuriyet'ten bahseden Meclis Başkanı Kâzım Paşa'ya, "Buna mâni olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin, Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, Cumhuriyet'i tertip ve ilan eden gayri-mesul kimselerden, birtakım müşavir ve danışmanları kastettiğini de söyleyerek bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "Böyle olunca benim kullandığım ifadeden şu veya bu kimse mesuldür, şeklinde bir mânâ çıkarılmasın; bunu benden beklemek doğru olmaz" dedi.

Rauf Bey, bu tevil ile de gösteriyordu ki, bugünkü Fırka Grubu toplantısında, Fırka'nın şimşeklerini üzerine çekmeden maksadına ulaşabilmek için, icap eden noktalarda geri çekilme ve tevil yolunu tutmuştu. Fakat asıl görüşünden vazgeçmiş değildi. Mesela şu sözlere dikkat buyurunuz: "Türkiye Hükümeti'nin şekli nedir?" diye sorulacak sorulara karşı, hatırlarsınız ki, Büyük Cumhurbaşkanımız, bu kürsüden müsbet bir cevapla ilan buyurdular ki, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir." "Hangi idareye benziyor?" dediler. "Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus idaredir" buyurdular. "Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifadeydi ve buna itiraz etmek çok müşkildir. Zannetmem ki, insaflı olmak şartıyla buna itiraz edecek hariçte ve dahilde adam bulunsun. Bu tat-

minkâr ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de, isim farkı kadar olan Cumhuriyet kelimesinin konmasını, eskisine bu kadar itimat ettiğimiz, ve halkın itimat ettiği bir şeklin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı. Bir yeni idare geldi." "Bu his ile hislenenlerin mürteci olduklarını zannetmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum, acaba bu da eksik görülür de, bunu tamamlayacak yeni bir şekil var mıdır?" diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

"... Bir halk ki, Cumhuriyet'e taraftardır; bir halk ki, hâkimiyet kayıtsız şartsız millette oldukça Cumhuriyet'ten başka bir şey yoktur, bunu istiyor; istiyor ama tatbik edemeyiz de diğer bir şekil suretinde kalırız diye endişe ve üzüntü duyarsa... üzülmek mi lâzımdır, memnun mu olmak lâzımdır?"

Saltanattan Cumhuriyete Geçiş

Efendiler, Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin bildiği üzere, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde iki fikir ve görüş birbiriyle sürekli olarak mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesiydi. Bu fikrin taraftarları belli idi. Diğer fikir, Saltanat idaresine son vererek Cumhuriyet rejimini kurmaktı. Bu, bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi açıkça söylemekte mahzur görüyorduk. Fakat görüşlerimizi daha sonra zamanı geldiğinde tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapılırken, Saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzumu olmadığını belirterek, o ciheti sessiz bırakmakta fayda görüyorduk.

Devlet idaresini, Cumhuriyet'ten bahsetmeksizin milli hâkimiyet esasları dairesinde her an Cumhuriyet'e doğru yürüyen şekilde yoğunlaştırmaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar ederek, Saltanat ve Hilafet makamları olmaksızın da devleti idare etmenin mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet Başkanlığı'ndan bahsetmeksizin, onun vazifesini fiilen Meclis Başkanı'na gördürüyorduk.

Fiiliyatta Meclis Başkanı, İkinci Başkandı. Hükümet vardı. Fakat "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü Saltanatçılar hemen Padişah'ın yetkisini kullanması lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin bu mücadele safhasında, bizim, kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz orta şekli, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini haklı olarak yetersiz bulan ve Meşrutiyet şeklinin açıkça ifadesini temine çalışan hasımlarımız, bize itiraz ederek diyorlardı ki, "Bu yapmak istediğiniz hükümet şekli neye, hangi idareye benzer?" Maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu türlü sorulara, biz de zamanın icabına göre cevaplar vererek Saltanatçıları susturmak zaruretinde idik.

Rauf Bey bu vaziyeti dikkate alarak, verdiğimiz bir cevabın, vicdanını tatmin eden, reddi ve itirazı mümkün olmayan bir cevap mahiyetinde olduğunu söylüyor; bütün görüş ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyordu.

Rauf Bey, "bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. "Bu sakat ise, bu sakat şekli vaktiyle bize kabul ettirenlerin, bu defa da, bir gün bu kabul ettirdikleri Cumhuriyet şeklini noksan görüp başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek lâzım gelecektir" tarzında bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsi duyguları, Cumhuriyet rejiminden başka hiçbir rejimi benimsemediği yolunda" olan bir zatın, intikal devresinin zaruretlerinden olduğunu çok iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükümeti şekline saplanıp kalarak, Cumhuriyet şeklinin de noksan görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesine mahal midir? Rauf Bey'in burada, Cumhuriyet'ten sonra başka şekil diye ifade ettiği şeyle, ne anlatmak istediği bellidir. Rauf Bey demek istiyor ki; "Cumhuriyet'i ilan edenler, Osmanlı Hanedanı'nı bu yolla saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba Cumhuriyet'ten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte emsali yok mu?" diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, halkın Cumhuriyet'i istediğini kaydederken, "istiyor ama tatbik edemeyiz de..." tarzındaki garip ifadesiyle benim işaret ettiğim noktayı pek âlâ açıklamaktadır.

İsmet Paşa'nın Meclis'te Rauf Bey'e Verdiği Cevaplar

Efendiler, Rauf Bey'e cevap veren ve kıymetli görüşler ileri süren hatipler çoktu. Bu arada İsmet Paşa da güzel bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'nın okunması istifadeli olan bazı sözlerini de nakledeceğim.

İsmet Paşa, "Esalı bir devlet şekli mevzu-u bahis olduğu zaman, mütalaa ve hissiyat kendi aramızda kalmaz. Müşahede eden bütün bir dünya vardır" dedikten sonra, "Cumhuriyet'in ilanı, bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir ülküsü gibi ortalığa saldırır."

Cumhuriyet ilan olunduğu zaman, o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahürler ortaya çıkar. Eğer bir memlekette, cumhuriyetin ilan olunduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde, hakları ortadan kaldırılmış bir şehzade meydana çıkar da, vaziyet alırsa... dünya ve dünya düşünürleri, bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder" sözleriyle başlayarak, cumhuriyetin ilanı üzerine, İstanbul'da alınan vaziyetin vereceği zararı ilan etti.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in konuşmasını tahlil ederken, "Milli hâkimiyet esastır diyenlerin bu sözlerinden, tereddüt ve endişeye kapıldıkları kelimelerin lisanından ve mânâsından çıkaramayız" mütalaasında bulundu. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben, "Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Hataları bir bir göstermeliyiz. Hatta siz basit bir işadamı gördünüz mü ki, daha işe başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu düşüncesindedir ve başaramayacağını bile bile parasını tehlikeye atmıştır? Bir işe başlayan adam, daima nihayetinin başarı olacağını teminat altına alır ve öyle başlar. Kaldı ki, böyle inkılâp zamanlarında, hükümet ileri gelenleri ve bir siyaset adamı herhangi bir şüphe gösteremez. Bu hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'in "Üst tabakada şekil değiştirerek, devletin menfaatlerini gözetmeyi, milletin ihtiyaçlarını tatmin etmeyi düşünmek fahiş bir hatadır" şeklindeki sözlerine cevap verirken, "fahiş bir hata" olan, bu kadar hassas günlerde bir noktada yoğunlaştırılması lâzım gelen manevi kuvvetleri, inkılâp kuvvetlerini şu veya bu noktada tereddüde sevk etmektir. Bu, bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek fahiş bir hata işlemek olur" dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu: "Devlet Başkanlığı meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledecektiniz? Kaç ihtimal vardı?"

İsmet Paşa, acele edildiği iddiasına karşı verdiği cevapta, "Arkadaşlar" dedi, "Tabii addolunan bir neticede acele etme mevzu-u bahis olmaz. Fakat hata sayılabilecek olan noktalarda acele etmiş olmak mevzu-u bahis olur."

"Cumhuriyet, aceleye getirilerek ilan edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı, belki başka bir şekil ortaya çıkardı mânâsına yol açılıyor ve ancak bu mânâ ile acele edilmiştir."

Rauf Bey, beyanatında bizim Cumhuriyet ilanındaki davranışımızı eski merkez-i umumi işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa bu noktaya cevap verirken dedi ki, "Bu memlekette Merkez-i Umumi hayatını yaşatmış ve onu senelerce müdafaa etmiş temsilciler ve gazeteciler de, kendi görüşünü müdafaa ediyorlar. Rauf Bey'in görüşünü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu, bedbahtlıktır!"

Rauf Bey daha sonraki beyanatında bu sözlere şu yolda cevap verdi: "Merkez-i Umumi ifadesiyle imalarımı *Tanin* silah gibi kullanmıştır. Vallahi Efendiler, *Tanin* kullanmış, Tevhid-i Efkâr kullanmış, ben bilmiyorum."

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halife'yi ziyaretleri noktasına temasla şunları söyledi: "Halife'yi ziyaret meselesi, Halife meselesidir."

"Devlet adamı olarak, hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki, Hilafet Orduları bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Bir gün yeniden Hilafet Orduları vücuda getirmek ihtimalini asla gözden uzak tutmayacağız... Türk milleti en elim ızdıraplarını Halife Ordusu'ndan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir."

"Bir hilafet fetvasının bizi Dünya Savaşı badiresine attığını hiçbir vakit unutmayacağız. Bir hilafet fetvasının, millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçakçasına bir surette hücum ettiğini unutmayacağız."

"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninde bu memleketin mukadderatına karışma arzusunu geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız!"

İsmet Paşa, "Bravo!" sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ilave etti:

"Herhangi bir halife, fikir ve davranış olarak, gelenek ve usule uyarak, gizlice veya açıktan açığa Türkiye'nin kaderinde alâkadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye devlet adamlarını ödüllendirirmiş gibi bir zihniyetle düşünürse, bunları memleketin hayat ve mevcudiyetiyle taban tabana zıt addedeceğiz, hareketlerini vatana hıyanet olarak addedeceğiz."

İsmet Paşa beyanatının sonunda şu hususu da mevzu-u bahis etti: "Rauf Bey, beyanatlarında geçen ve bizim taban tabana zıt bulduğumuz noktaları geri alarak bu Fırka içinde kalmak kararında mıdırlar? Yoksa siyasi beyanlarında bizimle, tam zıt olarak gördüğümüz noktaları muhafaza ederek, Fırkamızın haricinde ve Meclis'te bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar uzun uzadıya kendini müdafaa ederek Fırka kurmayacağını, Fırkadan çıkmayacağını söyledikten sonra, Genel Kurul'un rikkat ve hoşgörü hislerini harekete geçirerek ve konuşmasına mülayim sözlerle son vererek toplantı salonunu terk etti.

Hatipler muhatapsız kaldılar. Rauf Bey, hata ettiğini itiraf ederek Cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğu cihetle, müzakereler yeterli sayıldı. Halkın kafasında uyandırılmış olan şüpheleri gidermek için gazetelerde beyanatın yayınlanması, ayrıca görüşme zabıtlarının da bastırılıp dağıtılması kararıyla yetinildi.

Şimdi Efendiler, bu karar neyi ifade eder?

Rauf Bey'in muğlak ve iki mânâlı beyanatı, hakikaten Fırka'yı acaba onun Cumhuriyetçi olduğuna inandırabildi mi? Rauf Bey'in Fırka içinde bizimle aynı his ve görüş sahibi olarak çalışabileceğini kanaati doğdu mu?

Fırka'nın bu kararı, müzakerenin hakiki neticesinin icap ettirdiği karar mıydı? Elbette ki hayır!

O hâlde, bu noksan kararla yetinilmesindeki sebep ve tesiri neydi?

Bu noktayı birkaç kelime ile izah edeyim. Rauf Bey, beyanatının başından nihayetine kadar aldığı tavır ve konuşma şekliyle fırka üyelerinin hoşgörü ve yumuşaklığına iltica etmiş gibiydi. Bundan başka, Rauf Bey, konuşmasında o kadar dema-

goji ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ne dereceye kadar ciddi ve samimi olduğunu hemen anlamak, genel heyet için kolay değildi. Bu sebeplerin de üstüne çıkan en mühim psikolojik sebep, itiraf etmek lâzımdır ki, "gayri-mesul, emrivâki, Cumhuriyet'ten sonra da şekil" kelimeleri üzerinde yapılan menfi propaganda, fikir ve hisleri tereddüt ve gevşekliğe sevk etmişti.

Vaziyeti, Cumhuriyet meselesi haricinde, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi görenlerin zihniyetlerinin de mânâsız bir kararla yetinilmesine yol açtığı şüphesizdir.

Efendiler, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir müddet daha Fırka'nın içinde Fırka'yı yıkmak için çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin, memleket ve Cumhuriyet'in âli menfaatlerine zarar verici mahiyetteki yayınları da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeyi zaruri addetti.

***

Hilafeti Kaldırmanın Zamanı da Gelmişti

Muhterem Efendiler, her meselede ve her icraat safhasında kendinden bahsettirmiş olan Halife'ye ve Hilafete bir defa daha temas edeceğim.

1924 senesi başında, ordu için büyük çapta bir harp oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu harp oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle, 1924 senesinin Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilafetin kaldırılması zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Bu meselenin nasıl cereyan ettiğini olduğu gibi özetlemeye çalışacağım:

İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu aynen arz edeyim:

Şifre

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katına

Bir müddetten beri gazetelerde, hilafet makamının vaziyeti ve Halife'nin kişilikleri ile ilgili olarak yanlış anlamalara müsait yayınlara tesadüf edilmesi ve bilhassa ara sıra İstanbul'a giden Hükümet üyelerinden oluşan resmi heyetin kendisiyle temastan kaçınmaları ve çekinmeleri dolayısıyla, Halife'nin

büyük bir üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden başmabeyncilerinin Ankara'ya veya itimat edilir bir zatın İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica ederek, his ve fikirlerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, yanlış tefsir edilebilir endişesiyle bundan da vazgeçtiklerini söyledikleri, Başkâtip Bey tarafından bir yazıyla bildirilmektedir. Bu yazıda, ayrıca uzun uzadıya ödenek işi de anlatılarak, Hilafet hazinesinin gücünü aşan ve mükellefiyeti haricinde kalan masraflar için Maliye hazinesince yardımda bulunulacağı yolunda Hükümet'in yazdığı 15 Nisan 1923 tarihli yazının tetkiki ve icabının yerine getirilmesi istenmektedir. Vaziyet, Hükümetçe görüşülecektir. Neticesi ayrıca arz ederim, efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevaben, makine başında yazdığım telgraf şudur:

Makina başında
İzmir
Ankara'da Başvekil
İsmet Paşa Hazretlerine
İlgi: 22.1.1923 tarihli şifre,

Hilafet makamı ve Halife'nin kişilikleri ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış tefsirler Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Halife, kendi şahsi hayatı ve harici hayatı ile ecdadı padişahların yolunu tutmuş görünmektedir. Cuma Alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndererek münasebet kurmak, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabullerde bulunmak ve onların şikâyetlerini dinleyerek onlarla beraber ağlamak gibi davranışlar bu kabildendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı karşısındaki vaziyetini düşündüğü zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı veya Afgan Devleti ile Afgan halkı arasındaki vaziyetini bir kıyas ölçütü olarak almalıdır.

Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve muhafaza edilmekte bulunan Halife'nin ve Hilafet makamının hakikatte, ne dini ne de siyasi bakımdan hiçbir mânâsı ve mevcudiyet sebebi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini ve istiklâlini tehlikeye atamaz. Bizce, Hilafet makamı, olsa olsa tarihi bir hatıra olmaktan öteye bir ehemmiyet taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet

adamlarının veya resmi heyetlerin kendisiyle görüşmelerini talep etmesi dahi Cumhuriyet'in istiklâline açık bir tecavüzdür. Başmabeyncisini Ankara'ya göndererek veya itimat edilir bir kimseyi kendi yanına getirterek, Hükümet'e his ve temennilerini ulaştırmak istemesi de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya bir vaziyet alması demektir. Buna da salahiyattar değildir. Kendisi ile Cumhuriyet Hükümeti arasındaki yazışmalarda Başkâtibi vasıta etmesi de fazladır. Başkâtip Bey'in böyle bir küstahlıktan sakınması gerektiği kendisine bildirilmelidir. Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın tahsisatından mutlaka daha aşağı bir tahsisatın kâfi gelmesi lâzımdır. Maksat, debdebe ve gösterişli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi temininden ibarettir. Hilafet Hazinesi ile ne denmek istendiğini anlayamadım. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Kendisine ecdadından böyle bir hazine kalmışsa, açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim.

Halifenin aldığı tahsisatla yerine getirilemeyen yükümlülükler nelermiş; 15 Nisan 1923 tarihli yazısıyla, Hükümet ne gibi vaatlerde bulunarak Halife'ye bildirilmiştir? Lütfen bunu da belirtiniz. Halife'nin oturacağı yeri tespit edip açıklamak, Hükümetin şimdiye kadar yapmış olması gereken bir vazifeydi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve malzeme, Hükümet'in vaziyeti tespit etmemesi yüzünden yok olup gidiyor. Halife'nin yakınları, sarayların en kıymetli eşyalarını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükümet bunlara bir an evvel el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa Hükümet eliyle satılmalıdır. Hilafet kadrosu ciddi olarak tetkik edilerek yeni baştan düzenlenmelidir ki, başmabeyncilerin ve başkâtiplerin mevcudiyeti, Halife'yi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızlar, kral hanedanını ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, istiklâlleri ve hâkimiyetleri için yüz yıl sonra, bugün bile mahzur görüp dururken, her gün ufuktan kendileri için bir saltanat güneşinin doğmasına duacı bir hanedan mensuplarıyla alâkalı tutumumuzda Türkiye Cumhuriyeti'ni nezaket ve safsataya kurban edemeyiz.

Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe, ciddi ve esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim, efendim.

Gazi Mustafa Kemal
Türkiye Cumhurbaşkanı

Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat

Bu yazışmadan sonra harp oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilafetin kaldırılması hususunda görüşlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerini de kaldırmak ve tedrisatı tevhit eylemek kararında idik.

1924 yılı Mart'ının birinci günü Meclis'in tarafımdan açılması icap ediyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönmüştük. Burada da icap eden kimselere kararımı bildirdim.

Mecliste bütçe müzakereleri devam ediyordu. Hanedanın tahsisatı ile Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin bütçeleri üzerinde durulmak lâzım geliyordu. Arkadaşlarım, bu maksada göre görüşme ve tenkitlere başladılar. Görüşme ve tartışmalar devam ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci çalışma senesi münasebetiyle verdiğim nutukta, şu üç noktayı bilhassa belirttim:

1- "Millet, Cumhuriyet'in bugün ve gelecekte bütün taarruzlardan katiyen ve ebediyen korunmasını talep etmektedir. Milletin talebi, Cumhuriyet'in denenmiş ve müsbet neticeleri görülmüş olan bütün esaslara, bir an evvel ve tam olarak dayandırılması suretinde ifade edilebilir."

2- "Millet efkâr-ı umumiyesinde tespit edilen, terbiye ve tedrisatın tevhidi maddesinin bir an evvel tatbiki lüzumunu görüyoruz."

3- "... Diyanet-i İslamiyenin asırlardan beri yapılageldiği üzere bir siyaset vasıtası olarak kullanılmaktan kurtarılmasının ve yüceltilmesinin elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz."

2 Mart günü, Fırka Grubu toplatıldı. İşaret ettiğim bu üç mesele mevzu-u bahis ve müzakere edildi. Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci oturumunda, Başkanlığa gelen evrak arasında şu takrirler okundu:

1- Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının kanun teklifi.

2- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye Vekâleti'nin kaldırılmasına dair Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının kanun teklifi.

3- Tevhid-i Tedrisat hakkında Saruhan Mebusu Vâsıf Bey ve elli arkadaşının takrirleri varid olmuştur.

Başkanlık kürsüsünde bulunan Fethi Bey, "Efendim, birçok imzalarla gelen bu kanun tekliflerinin derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Yüksek oyunuza sunacağım" dedi ve encümenlere gitmeden hemen görüşülmesini oya koyarak kabul edildiğini bildirdi.

İlk itiraz Kastamonu Mebusu Halit Bey tarafından yapıldı. Müzakereler esnasında Halit Bey'e bir iki zat daha katıldı. Tekliflerin lehinde uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsüye çıktı. Takrir sahiplerinden başka, merhum Seyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmi ve ikna edici konuşmaları her zaman için okunmaya değerdir. Bu konuda yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürdü. Saat 6.45'te müzakere bittiği zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi 429, 430 ve 431. kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara göre "Türkiye Cumhuriyeti'nde, millet işleriyle ilgili kanunları yapma ve yürütme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete verildi"; "Şer'iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış" oldu.

Türkiye dahilindeki bütün bilim ve eğitim kurumlarıyla... bütün medreseler, Maarif Vekâleti'ne devredildi ve bağlandı.

Halife indirildi ve hilafet makamı da kaldırıldı. Hallolunan Halife ve tarihten izi silinmiş Osmanlı Hanedanı'nın bütün mensuplarına, Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde ikamet etme hakkı ebediyen yasaklandı.

Hilafet Makamının Korunmasında Dinî ve Siyasi Çıkar ve Zorunlu Bulunduğunu Zannedenlere Verdiğim Cevap

Efendiler, hilafet makamının muhafazasında, dini ve siyasi menfaat ve zaruret bulunduğu kanaatinde olan bazı kimseler, bildirdiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilafet vazifesini kendi üzerime almam teklifinde bulundular.

Bu gibilere, icabı gibi derhal red cevabı vermiştim.

Bilvesile, diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi hilafeti kaldırdığı zaman, Antalya Mebusu ulemadan Rasih Efendi, Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir heyetin baş-

kanlığını yapıyordu. Rasih Efendi Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benimle görüşme talebinde bulunarak şunları söyledi: "Seyahat ettiği memleketlerde ehl-i İslam, benim halife olmamı istiyormuş... Salahiyet sahibi İslam heyetleri, bana bu hususu tebliğ etmek için Rasih Efendi'yi vekil etmişler." Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, İslamların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra dedim ki, "Zat-ı âliniz, din ulemasındansınız. Halifenin, devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan tebaanın bana ulaştırdığınız arzu ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna o tebaanın başında bulunanlar razı olur mu?! Halifenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni Halife yapmak isteyenler, emirlerimi yerine getirebilecekler midir? Mevzu böyle olunca, anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

Efendiler, açık ve kesin olarak söylemeliyim ki, ehl-i İslamı bir halife heyûlası ile meşgul edip aldatmak gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehl-i İslamın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılıp hayal eylemek de ancak cahillik ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün Yüz Elliliklerin, kaldırılmış hilafet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, el ele vererek aleyhimizde hararetli emek ve gayretleri din gayretiyle mi vuku bulmaktadır? Sınırlarımıza yapışık merkezlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için "Mukaddes İhtilâl" adı altında haydut çeteleri, suikast tertipleriyle çılgınca aleyhimizde çalışanların maksatları hakikaten mukaddes midir? Buna inanmak için, cidden kara cahil ve koyu bir gafil olmak lâzımdır.

Müslüman ümmetini ve Türk milletini bu derekede farz etmek ve İslam âleminin vicdan temizliğinden, yaratışındaki nezaketinden, alçakça ve canice maksatlar için istifade yolunda devam eylemek artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

***

Büyük Bir Komplo

Şimdi, Muhterem Efendiler, arzu isterseniz, size büyük bir "komplo" konusunda bilgi vereyim. 1924 senesi Ekim'inin 26.

günü, geç vakit, I. Ordu Müfettişi'nin müfettişlikten istifa ettiğinden haberdar edildim. Müfettiş Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği istifanâmesi şudur:

Genelkurmay Başkanlığı'na

Bir yıllık ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesinde verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun takviye edilmesi ve güçlendirilmesi için takdim ettiğim layihalarımın dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve yeisin fevkalâdedir. Üzerime düşen vazifemi, mebusluğu sıfatıyla daha büyük bir vicdan rahatlığı içinde yapacağıma tam kanaatim olduğundan, Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiğimi arz eylerim, efendim.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne de arz olunmuştur.

Kâzım Karabekir
26 Ekim 1924

Bu istifanâmenin altında renkli kalemle şunlar yazılıdır: "İstifayı kabul etmediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın yasama vazifesine döneceğini bildirdi." Bu satırların altında imza yoktur. Fakat Genelkurmay Başkanı tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: "Verilen rapor ve layihaların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri hakkında neler yapılmış; hangi maddeleri yapılmamış, onları da dosyalarıyla göreyim." Bu notların altındaki tarih 28 Ekim'dir.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve layihaları, Genelkurmay'da ait olduğu şubelerince incelenmiş, bunların kabul edilip uygulanabilecek olanlar dikkate alınmış ve tatbik edilmişti. Fakat tatbiki devletin gücünü aşan veya ilmi bir kıymeti bulunmayan hayali ve keyfi mahiyetteki teklifleri elbette dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve layihalar verdiğinden dolayı bir takdirnâme de verilmeye lüzum görülmemişti.

30 Ekim günü de, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettim. Geç vakte kadar beklediğim hâlde Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelince, istasyonda Rauf Bey tarafından karşılanmış; Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne uğradıktan ve bazı arkadaşlarla kısa temaslardan

sonra Genelkurmay Başkanlığı'na gitmiş. Bir müddet Fevzi Paşa ile görüşmüş; çıkarken Fevzi Paşa'nın yaverine şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Katına
Mebusluğu yasama vazifesine başlayacağımdan, 2. Ordu Müfettişliği'nden affımı arz ve istirham eylerim, efendim.
Ankara Mebusu
Ali Fuat

Efendiler, mebusluğundan istifa ettiğini Meclis Başkanlığı'na bildirmiş olan Refet Paşa'nın da istifanâmesinin Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar'da yapılan törenden sonra Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum havalisinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra, 18 Ekim'de Ankara'ya dönmüştüm. Birçok mebus arkadaş ve başkaları tarafından karşılanmıştım. Karşılayıcılar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan Beyleri görmemiştim. Hâlbuki dargınlık belirtisi sayılabilecek bu tarz bir hareket beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzda bir saniye dahi tereddüde düşmedim.

Bu vaziyet ve manzara şöyle bir tahlil ve mütalaa olunabilirdi. Bir sene evvelden, yani Rauf Bey'in Hükümet Başkanlığı'ndan çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa vesaire arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Karabekir Paşa, 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduktan sonra eski kumandanlık bölgesi olan Doğu vilayetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve bundan sonra kendisini askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürerek ve terfi alarak 2. Ordu Müfettişliği'ne gitti. 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik dahilinde olan kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da aynı tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi taraflarına kazandıklarını zannettiler. İstifalarından evvel, bazı kumandanların kendileriyle

beraber hareket etmelerini temine çalıştılar. Bu bir sene zarfında Cumhuriyet'in ilanı, Hilafetin kaldırılması gibi işlerimiz, ortak düzen sahiplerini birbirine daha da yaklaştırarak müşterek hareket etmelerine yol açtı. Harekete politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için münasip an ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasi sahada ve ordudaki hazırlıklarını kâfi addediyorlardı. Hakikaten Rauf Bey ve benzerleri, Fırka içinde muhafazasını başardıkları vaziyetleriyle, Meclis'in tatil dönemine tesadüf eden aylarda, üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup mensupları vasıtasıyla bütün memlekette milleti aleyhimize kışkırtmak üzere çalışmak fırsatı buldular. Memleket dahilinde bazı gizli teşkilatlar kurarak teşebbüslere geçtiler. İstanbul'da *Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf*, Adana'da Abdülkadir Kemalî Bey tarafından çıkarılan *Tok Söz* gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle, bize karşı imzasız yazılarla taarruza geçtiler. Memleket efkâr-ı umumiyesinde genel bir kafa karışıklığı yarattılar. Hakkari bölgesinde, ordumuzla Nasturi ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de, Hükümet'e bir ultimatom verdi. Meclis'i fevkalâde toplantıya davet ettim.

İngiliz ultimatomuna bilindiği surette cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, sözünü ettiğimiz kimseler, bu sıkıntılı günlerde ve bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize taarruz ve hücum ederek hedeflerine kolaylıkla varabilecekleri hayaline kapıldılar. Savaşa hazır bir vaziyette bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, daha evvel hazzetmediklerini söyledikleri politika sahasına koştular.

Toplanmış olan Meclis'te ortaya atılan bir mesele de onların bu koşuşlarını çabuklaştıracak mahiyette idi. Hakikaten mebus Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 tarihli takririyle, mübadele ve muhacirlerin iskânına ait ve yatılı okullara ne kadar parasız öğrenci alındığına ve nerelerde ilkokullar açıldığına dair birtakım soruları ait oldukları vekillerden soruyordu. Bu soruların kapsadığı işler, cidden milleti alâkadar eden meselelerdi. Bu meseleler, vekilleri tenkit etmek için pek müsaitti. Bilhassa mübadele ve iskân işlerinde herkesi düşündüren noktalar bariz idi.

Bizzat ben de, yaptığım seyahat esnasında gördüklerime dayanarak, mübadele ve iskân işlerinin gidişinden şikâyet etmiş;

Ankara'ya dönüşümde bu işlerle ilgili vekâletin kaldırılmasını ve Hükümet'in bütün imkânlarıyla harekete geçirilmesini temin edecek bir yol tutulmasını teklif etmiştim. Bunda anlaşmıştık. Bu husus dahi taarruza geçeceklerin bu meselede çok taraftar kazanmaları ihtimalini artırıyordu.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra tedbirini bulmakta müşkilat olmadı. Bıraktığımız noktadan başlayarak vaziyeti safha safha arz edeyim.

Komploya Karşı Aldığımız Tedbirler

Hoca Esat Efendi'nin soru takriri 27 Ekim'de, yani Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın istifanâmesinin tarihi olan 30 Ekim günü, Meclis'te gensoru görüşmeleri başlamıştı.

Bu günün akşamı, yemeğe beklediğim yegâne kişi olan Fuat Paşa gelmedi. Fakat Başvekil İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşalar geldiler.

Çok kısa bir fikir alışverişinden sonra, komploya karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Derhal telefonla, aynı zamanda mebus olan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretlerinden, mebusluğundan istifa ettiğini Meclis Başkanlığı'na bildirmesini rica ettim. Bu fikrini Müdafaa-i Milliye Vekili'ne daha evvel bildirdiğini zaten öğrendiğim Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Mebus olan kumandanlara da şu şifreli telgrafı çektim:

3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine,
1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa Hazretlerine,
2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa Hazretlerine,
3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa Hazretlerine,
5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa Hazretlerine,
7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine,
Şifre makine başındadır:

1- Bana olan itimat ve muhabbetinize dayanarak, gördüğüm ciddi lüzum üzerine, derhal mebusluğundan istifa ettiğinizi bildiren bir yazıyı telgrafla Meclis Başkanlığı'na bildirmenizi teklif ediyorum. Birinci derecede mühim olan askerlik vazifenize bütün mevcudiyetinizle kayıtsız şartsız bağlanmak istediğinizi gerekçe olarak belirtmeniz yerinde olur.

2- Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa Hazretleri de görülen aynı lüzum ile teklifim üzerine istifanâmesini vermiştir.

3- 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, 1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa, 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa, 7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine yazılmıştır.

4- Telgraf başında vaziyet hakkında haberdar etmenizi bekliyorum.

30.10.1924
Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Efendiler, 30/31 Ekim sabahına kadar 1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa'dan İzmir'den, 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'dan Karesi'den, 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa'dan Pangaltı'ndan ve 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'dan Adana'dan makine başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfiyen ve derhal yerine getirildiği bildirildi.

Efendiler, bu güzide kumandanların bu vesileyle de bana karşı gösterdikleri büyük emniyet ve itimada burada teşekkür etmeyi bir vazife sayarım.

3. Ordu Müfettişi ile 7. Kolordu Kumandanı'nın Diyarbekir'den verdikleri cevaplar aynen şunlardı:

Müfettiş Paşa'nın cevabı:

Diyarbekir, 30.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerine

Yüce kişiliklerine karşı duyduğum itimat ve muhabbetten emin bulunmalarını bildirir; ancak böyle bir vatan vazifesinden acele çekilerek millete ve seçim bölgem halkına karşı mesul ve suçlu vaziyete düşmemekliğim için, emir buyurulan istifayı gerektiren sebeplerin açıklanmasına, zat-ı devletlerinin müsaadelerini hürmetlerimle istirham ederim.

3. Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Kumandanı'nın cevabı:

Diyarbekir, 30.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1- Siz Cumhurbaşkanı'nın yüce şahsiyetlerine karşı beslediğim hürmet ve muhabbete itimat buyurulmasını rica ederim.

2- Seçim bölgem halkı ile hiçbir istişarede yapmadan, şu dakikada zat-ı devletlerinin tekliflerini kabul etmekliğim, beni milletin gözünde mesul vaziyete düşürebilir.

3- Vatanın ve milletin faydaları mebusluğundan hemen istifamı icap ettiriyorsa, kesin kararımı verebilmekliğim için, vaziyetin aydınlatılmasını arz ve istirham ederim, efendim.

Cafer
Tayyar

7. Kolordu Kumandanı

Her iki telgrafta da benim için beslenen itimat ve muhabbet temin olunduktan sonra, seçim bölgeleri halkına karşı olan vaziyetlerinden bahis olunmakta ve teklifimin sebebi sorulmaktadır.

Verdiğim cevabı olduğu gibi bilginize sunayım:

Makina başında şifre
31.10.1924
3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine,
7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine,

Kumandanların mebus olarak bulunmalarının, orduda emir ve komutada beklenilen inzibat ile bağdaşamadığına kanaat hâsıl olmuştur. 1. ve 2. Ordu Müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek, Meclis'e dönmekle, orduları münasip görülmeyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları, bu görüşü teyit eder. Seçim bölgenizdeki halk, ordu disiplininin selâmeti için vereceğiniz kararlardan elbette memnun olur. Daha evvel yazdıklarım dikkate alınarak kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal

Bu telgrafıma Cevat Paşa'nın cevabı şudur:

Makina başında
Diyarbekir, 31.10.1924
Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Emir ve komutada beklenilen inzibat ile bağdaşamadığından, kumandanların mebus bulunmamaları yolundaki yüksek

görüşlerinize bütün kalbimle katılır ve seçim esnasında bu vazifeden affımı, yüce şahsiyetinizden istirhamımın da bu kanaate dayandığını arz eylerim. Fakat bugün yüce makamlarından verilen bir emirle mebusluğundan istifanın, zat-ı devletlerince de tahmin buyurulacağı üzere, milletçe ve seçim bölgem halkınca iyi görülmeyeceğine kâniyim. Bu kanaatle ve hiç de münasip görmediğim şu mühim zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu arz eylerim.

3. Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa Ankara'ya geldikten sonra vaziyeti anlamış ve teklifimin tatbikinin lâzım olduğu görüşüne vararak, derhal mebusluğundan çekilmiştir. Kendisinin, yaratılmak istenen vaziyetlerle hiçbir temas ve alâkası bulunmadığı bizce de anlaşılmıştır. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla birçok kumandanlara ve bu arada Cevat Paşa'ya bildirmiş ise de, bu bildirme Diyarbekir'de iken teklifimin hakiki sebebini anlamakta Paşa'yı tereddüde düşürmekten öteye bir tesir yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa'da şu cevabı verdi:

Makina başında
Diyarbekir, 31.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Mebusluk ve kumandanlık sıfatlarından birini bırakmamız lüzumu münasip görüldüğü takdirde, milli vazifelerin en muhteremi addettiğim yasama vazifesini yapmayı tercih etmekte olduğumu hürmetlerimle arz eylerim, efendim.

7. Kolordu Kumandanı
Tümgeneral
Cafer Tayyar

Komplo Tertipleyenlerin Meclis'e ve Efkâr-ı Umumiyeye Karşı Ordu ile Yapmak İstedikleri

Efendiler, aynı zamanda mebus olarak bulunan Genelkurmay Başkanı ve kumandanlar, orduda siyasetle alâkadar unsurların bulunmasındaki mahzuru takdir ederek, bu babtaki

teklifimi iyi karşıladıktan ve bana fiilen itimatlarını gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve kumandanlıkta kalmaları caiz görülemezdi. Bu bakımdan, derhal askeri vazifelerine son verildi. Yerlerine, icap edenler tayin edildi ve vaziyet Müdafaa-i Milliye Vekâletince bütün orduya bir genelge ile bildirildi.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara, Müdafaa-i Milliye Vekâletince bir emir gönderilerek, askeri vazifelerini yerlerine tayin olunan şahıslara usulüne göre devir ve teslim ettikten ve bildirdikten sonra, Meclis'teki yasama vazifelerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu husus, Başvekil tarafından resmen Meclis Başkanlığına da bildirildi.

Meclis'e girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclis'ten çıkarıldı. Ali Fuat Paşa askeri vazifesini sonlandırmak üzere tekrar Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış'tan gelecek olan halefini bekleyerek Meclis haricinde kalmaya mecbur edildi. Mebusluğu muhafaza etmek isteyen iki kumandanın ordu ile alâkası kesildi. Bu suretle komplo tertip edenlerin Meclis'e ve efkâr-ı umumiyeye karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Kasım 1924 günü Meclis'in ikinci toplantı senesinin açılış günü idi. Bu münasebetle oturumu ben açtım. Açış nutkumu okudum. Ben, Başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra, Fevzi, Fahrettin, Ali Hikmet ve Şükrü Naili Paşaların istifa yazıları ve Başvekil Paşa'nın ordudaki komuta değişikliği ile ilgili 31.10.1924 tarihli yazısı sırayla okundu. Meclis'in 5 Kasım günü toplanacağı bildirilerek oturuma son verildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir yazı ile Meclis Başkanlığı'na müracaat ederek Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin, kendisinin Meclis'e katılmasını men ettiğinden şikâyet etti. 5 Kasım günü Meclis'te okunan bu yazıda Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki, "İstifamdan beş gün sonra, (30.10.1924 Cuma günü geceleyin) Müdafaa-i Milliye Vekili'nin Sarıkamış'tan yerime gelecek olan kumandanın vazifeye başlayışına kadar beni Meclis'e katılmaktan alıkoymak isteyen bir tebliğini aldım." Yazı şu cümlelerle son buluyordu: "Mamafih bu hususta yetkili olan Meclis-i Âli'nin kararını beklediğimi arz eylerim."

Kâzım Karabekir Paşa, aynı tarihte Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne da aynı tarihte bir yazı yazarak, "Devir ve teslim muame-

leleri öne sürülerek belirsiz bir müddet için yasama vazifesine devam etmemekliğim tebliğ ediliyor." "İstifa ettiğim gün, yerime gelecek kumandanı bekleme şartı ileri sürülmemişti." "Beş gün sonra, bilmem neden böyle bir vesile ortaya atıldı." "Meclis'e katıldıktan sonra, geçici bir süre için de olsa, tekrar bir vazifesi kabul hem benim kendi arzuma hem de Meclis'in kararına bağlı olduğundan durumu Meclis Başkanlığı'na yazdığımı arz eylerim."

Efendiler, "ordumuzun yükseltilip güçlendirilmesi için" rapor ve layihalar takdim ettiğinden söz eden ve onlar dikkate alınmadığı için, "üzüntü ve endişem çok büyüktür" diyen eski Müfettiş Paşa, memleketin üçte birine yayılmış koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif, ordunun yükseltilip güçlendirilmesi açısından esas olan disiplini de ne denli bozucu bir hareket olduğunun farkında görünmüyor. Dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve layihalarıyla yapamadığı işi, devletin bir ultimatom aldığı ve ondan dolayı fevkalâde olarak topladığı Meclis'te yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla beraber ve pek münasebetsiz bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi örneği gösterdiğini anlamak istemiyor...

Ordumuzun yükseltilmesi için ileri sürdüğü fikir ve mütalaalarının takdir görmediğinden gücenmiş olan zat, askeri vazifelerin devir ve tesliminin kanuni bir vazife olduğunu, ordunun selâmeti, idare ve inzibatı için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askerlik vazifesinin sona erdiğini Meclis'e resmen bildirecek makamın, ona, bu askeri vazifeyi vermiş bulunan makam olmak gerektiğini dikkate almıyor...

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Başkanlığı'na verdiği yazının arkasından, Başvekilin bir yazısı ile iki ilavesi de okundu.

Başvekil Paşa, Karabekir Paşa'nın Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne olan müracaatını ve Vekâlet'in ona verdiği cevabı aynen Meclis'e arz ediyordu.

Müdafaa-i Milliye Vekili, Kâzım Karabekir Paşa'nın bütün iddia ve düşüncelerinin doğru olmadığını izah ettikten sonra, ona, "Ordu Müfettişliği ile ilgili vazifelerin ve gizli vesikaların

halefine kendisi tarafından" devir ve teslim edilerek neticenin bildirilmesini bir daha belirtiyor ve emrediyordu.

Acaba bu son ihtardan sonra, eski Müfettiş Paşa anlamış mıdır ki, vatanın müdafaası için ordusu ile ilgili mühim vazifesi ve gizli vesikaları, devlet onun şahsına güvenmiş ve teslim etmiştir. Onları, devlete karşı mesul olacak halefi gösterilmeden, kendiliğinden istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır. Ağır kanuni muamele yapılması lâzım gelir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'yı Bir An Evvel Meclis'e Sokmaya Çalışanlar

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı bir an evvel Meclis'e sokmakta acele edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Dersim Mebusu) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Karesi Mebusu), "Meclis'e katılan bir arkadaşı, bir üyeyi müzakerelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye konuşmaya ve suçlamaya başladı.

Muhterem Mebus, fikir arkadaşını Meclis'te bir an evvel faaliyete geçirebilmek için kanun kuvvetini, onun kahhar kudretini, o kuvvet ve kudreti kullanabilmek için Meclis-i Âli'nin ve milletin emniyet ve itimadını kazanmış olan kimselerin azim ve kararlarında ne derece kati olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın beyanatı bu yaygaraları susturdu. Bu konudaki müzakereler kapandı. Paşalara verilen emirler harfiyen tatbik ettirildi.

Hükümet Alenen ve Karşı Karşıya Çarpışmayı Kabul Etti

Meclis, genel müzakerelere geçti. Mevzu-u bahis mesele, "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti" ile ilgili gensoruydu.

Başvekil İsmet Paşa kürsüye çıkarak, şu teklifte bulundu: "Birçok konuşmacının imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle diğer vekâletlere ait işlere temas ettiklerini gördüm. Hatta bazı konuşmacılar, Başvekilin devletin dahile ve hariciyesi hakkında uzun uzadıya geniş bilgi vermesini istemişlerdir. Bu arzuların hepsini de memnuniyetle benimsiyorum.

Mübadele Vekili, Meclis-i Âli'nin uygun görüp oy vermesiyle Başkanvekilliğine seçilmiştir. Fakat bu münasebetle gensorunun ehemmiyet ve kapsamının hiçbir surette hafife alınmamasını teklif ederim. Ben, yerinde ve uygun "taktik"i severim.

Bu suretle Hükümet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını sahneye koymalarını çabuklaştırdı. Hükümet, açıktan açığa ve karşı karşıya çarpışmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar hatip söz söyledi. Adliye ve Maarif Vekilleri de beyanatta bulundular. Münakaşa, beş saat neticesiz devam etti. Gensoru müzakeresi ertesi güne bırakıldı.

Ertesi gün, öğlenden sonra saat 2.30'da müzakereye başlandı. İlk kürsüye çıkan Dahiliye Vekili ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep Bey oldu. Uzun izahat ve beyanatta bulundu. Muhalifler, yerlerinden Recep Bey'e kısa sataşmalarda bulunuyorlardı.

Recep Bey, bir noktada dedi ki, "Bazı gazeteler ve bazı kimseler diyorlar ki, Ankara'da bir hükümet varmış, Meclis'in bütün tatil zamanında, memleketi ne kadar kanunsuzluklar, ne kadar usulsüzlükler varsa hep bunlarla idare etmiş... Rivayete göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış. Orada Vekillerin yaptıkları kanunsuz işler yazılıymış... Bir gün gelecekmiş, Meclis toplanacak ve orada Hükümet'i hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterlerin muhteviyatı, milletin huzurunda Hükümet'ten sorulacakmış... İşte o gün gelmiştir! O defterlerin muhteviyatını, milletin huzuruna döksünler!

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul şekli kullanarak cevap verdi: "Sırasında dökeceğiz!" dedi.

Recep Bey mukabele etti: "Dökünüz efendim; bekliyoruz. Hükümet, milletin huzurunda bağrını mesuliyete açmış olarak daima karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ilave etti: "Memleketin gizliliğe, kapalılığa, belirsizliğe ve tereddüde tahammülü yoktur. Açıktan açığa tenkit vazifesi yapılmaksızın, ufukta birtakım şüphe bulutlarının her gün dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu taze vücudun, hayatında zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek bu memlekete karşı hıyanettir." "Herkesin köşede, bucakta, koridorlarda, şurada burada, birtakım gerçek dışı asılsız birtakım kuruntularla zihinleri bu-

landırmaktansa, bu herkese eşitlikle açık olan millet kürsüsüne çıkıp hakikati oradan söylemesi lâzımdır. Hakikat söylenmez ve yine bu asılsız, kuruntuya dayanan telkinlerde bulunulmaya devam edilirse, bu memleketin akıbeti ile kuvvetli ve samimi bir alâka bağlantıları olmadığına alamet addedeceğim. Ben şahsen böyle addedeceğim ve zannederim, millet de böyle addedecektir. Bu kürsüye davet ediyorum... Ta ki millet bilsin, hakikat ne taraftadır. Zan, vehim, isnat, itham ne taraftadır?"

Recep Bey'den sonra, aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi. Onlara da, Ticaret Vekili Hasan Bey (Trabzon Mebusu) ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Vekâleti'nden olan soru ve gensorunun, Hükümet'e yöneltilmesini uygun bulmamakla beraber, Başvekil Paşa'nın bu hareketini civanmerdâne buldu ve sözlerinin başında, "Meclis, bir kasıt karşısında bulunan Hükümet'e hücum vaziyeti almıştır" dedi.

Yunus Nadi Bey, "Anlamadık!" dedi. Rauf Bey izah etti. Dedi ki: "Tenkitte bulunanlar, Hükümet'e hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum."

Rauf Bey, hatiplerin ağır kelime kullanmamaları, Hükümet'i küçük düşürecek şekilde ifadelerde bulunulmaması gibi nasihatvari ve mülayim bir tavır ve tarz ile Feridun Fikri Bey'in teklifine temas ve onu müdafaa etti. Tunceli Mebusunun teklifi, bir "parlamenter anket" (meclis soruşturması) idi. "Meclis soruşturması" heyeti teşkili için acele karar alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in buna dair bir takriri ve bu takririn isim okunarak oya konması için de, Feridun Fikri Bey'le beraber daha 16 arkadaşının diğer bir takriri vardı.

Rauf Bey dedi ki, "Tetkik Heyeti diye tercüme ettiğim bir heyetten bahis buyuruldu." –Bahis buyuran Feridun Fikri Bey'dir– Rauf Bey, sözüne şöyle devam etti:

"... Vekiller böyle bir heyetin kabulünü, bu ana kadar güzide olan vatan ve millet hissiyatına karşı bir şaibe ve bir zillet diye telâkki ettiler."

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti, "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey tekrar devam etti, "Hepimizin yanılmaz olmadığımızı kabul ederek arz ediyorum ve bunun lâzım olduğunu (...) ben

de alâkadar olduğum için, herkesten evvel ben talep ediyorum" dedi.

"Cumhuriyet" Kelimesini Telaffuza Rauf Bey'in Dili Varmıyordu

Rauf Bey, söz söylerken, Meclis'e karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramaya ehemmiyet veriyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki, "Bu Meclis-i Âli'nin çıkardığı kanunlara bazı sıfatlar yakıştırılmıştır. 'Koridor Kanunları' denilmiştir."

Rauf Bey, Meclis-i Âli'ye hürmet talep ediyordu.

Rauf Bey, Meclis-i Âli'nin Cumhuriyet'i ilan eden kanunu üzerine aldığı saygısız vaziyetin unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Mebusu), "Onu ilk önce, muhterem arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir" dedi. Bu söz, Rauf Bey'e konuşmasının istikametini değiştirtti. Fakat Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet, Başkanlık makamının müdahale ve ihtarıyla, Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey, döndü dolaştı, nihayet prensip meselesine dayandı. "Şiarımız, siyasetimiz kayıtsız şartsız milli hâkimiyet ilkesidir" dedi.

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi, "Cumhuriyet!..."

Rauf Bey, cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu surette bitirdi: "Milli hâkimiyetin yegâne tecelligâhı olan Büyük Millet Meclisi'dir."

"Cumhuriyet" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan), "Cumhuriyet!" dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey ile konuşmaya başladı. İhsan Bey müdahele etti:

"Yüksek ifadenizde açıklık yoktur, Rauf Beyefendi" dedi.

Rauf Bey, "Açıktır, çok rica ederim İhsan Beyefendi." İhsan Bey, "O kadar açık değildir. Uzun zamandan beri zat-ı âlinizle anlaşamadık!" dedi. Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet hissine sahip bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan bahsederek ona dedi ki, "Suçsuzluk esastır. Aksini ispat edemedikçe bir tarafı töhmet altında tutmak ve bunu böyle ifade etmek doğru değildir." İhsan Bey cevap verdi, "Hakikati ifade etmeyen sanıktan şüphe etmekte hâkim haklıdır" dedi.

Rauf Bey ile İhsan Bey arasındaki bu karşılıklı konuşma biraz uzadı. Başkan müdahale etti. Rauf Bey devam etti ve "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda, vekillerin vazife ve yetkileri hakkında bir kanunun yapılması mevzu-u bahis idi. Bu yapıldı mı? Bunu sorarım" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması tabii bulunduğuna göre, Rauf Bey, bu soruyu Hükümet'ten değil, kendisinin de içinde üye olarak bulunduğu Meclis'ten soruyordu.

Rauf Bey, Şura-yı Devlet teşkilatına temas ettikten sonra, "Men-i Şekavet Kanunu (Eşkıyalığın Önlenmesi Kanunu) tatbik edilmiş midir? Köy Kanunu tatbik edilmiş midir?" tarzında, Dahiliye Vekili'nden başlayarak Nafia, Ticaret, Ziraat, Müdafaa-i Milliye, Adliye ve Maarif Vekillerine muhtelif sorular yöneltti. Bütün bu sorularla Rauf Bey'in millet ve ordunun dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Mesela Karadere Ormanları hakkında bir muamele olduğunu ilgili bir işlem olduğunu basında görmüş, o iş nasıl olmuş? Ve "fedakâr ve kahraman ordumuzun İstiklâl Harbi'nden sonra, sefer hâlinden barışa geçerken büyük bir intizam ve olgunluk gösterdiğini işittik ve iftihar ettik. Fakat ondan sonra, beslenme ve barındırma işleri bakımından vaziyetin yine aynı derecede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu cihetten bizi aydınlatmalarını rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun, müşterek bir soru olduğu kendi ifadesinden anlaşılıyor, "rica ederiz" diyor. Hakikaten bu sorunun o güne kadar orduların başında bulunan iki ordu müfettişinin de katılımıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmemek için bir sebep yoktur.

Rauf Bey, Adliye'de teşkilatın değişiklik dolayısıyla ortaya çıkan tatbikatın adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Maarif Vekâleti'nden de ilköğretim tahsilinin kanuna aykırı olarak niçin azaltıldığının izahını talep etti.

Rauf Bey, İstanbul Valisi'nin gece manevrasından, İstanbul'un Emanet (Belediye Başkanlığı) ile idaresinin, halkın hukukuna tecavüz olduğundan da bahsettikten sonra, Maarif Vekili Vasıf Bey ile basın arasında çıkan bir hadiseden, ve bu münasebetle öğretmenlerden bahsederek dedi ki, "Öğretmen ordusunun, bu aydın ordunun şu veya bu tarafı tercih eder ve takviye eder tarzda yayın yapmaları doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek konuşmasını şu cümle ile bitirdi: "Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun."

Bu cümlenin alkışlarla karşılanmasından sonra Dahiliye Vekili kürsüye çıktı. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey daha evvel kendisinin görüşmesi gerektiğini ileri sürdü. Vehbi Bey, "Efendim, bu mesele vekillerin Meclis'i sorguya çekmesi şekline girdi" dedi. Başkanlık, vekillerin söz hakkına dair nizamnâmeyi hatırlattı. Recep Bey de gayet geniş bir gensoru karşısında bulunan vekillerin, nizamnâme ile sağlanmış olan söz söyleme haklarını kullanmalarına müsaade edilmediği takdirde, hakikatin açığa çıkmasına yardım edilmemiş olacağını beyan ettikten sonra, yöneltilen sorulardan kendine ait bulunanlara birer birer cevap verdi. Konuşması esnasında, Rauf Bey'in kürsüye bir nasihat verircesine çıktığına işaretle, "Bu Meclis hiçbir vakit tam bir sessizlik içinde hareket etmeye mecbur olan ne bir okul, ne de bir fen akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde bugün bile açık olmadığına; "Anket" ismini telaffuz etmeyerek, Feridun Fikri Bey'in bir senelik mesaiye ait ve üç Vekâleti içeren mânâsız, haksız, mantıksız, kanunsuz ve hükümet dengesini bozucu bir şekilde "Anket Parlamenter" teklifini talep ettiğine Meclis Genel Heyeti'nin dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey yerinden Recep Bey'in "Mantıksızdır" dediğine itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey, "Geriye almıyorum, efendim; mantıksızdır. Hakikat olduğu gibi ifade edilir" dedi. Feridun Fikri Bey'in "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne, Recep Bey cevap verdi: "Feridun Fikri Bey" dedi, "Siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışıksınız..."

Daha ağır şeyler, Adliye Vekili Necati Bey tarafından söylenmiş... Feridun Fikri Bey, "Adliye Vekili sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey yerinden fırlayarak, "Sözlerimi geri almadım..." dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet Başkan, "Rica ederim, gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey açıklamalarına devam ederek, "... Birçok zevatta defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin silinmesi fırsatını bulacağız. İşte... Efendiler, dedi. Defterlerin yavaş yavaş ilk sayfaları görünmeye başlıyor."

Recep Bey, Rauf Bey'in beyanatında kullandığı "taktik"e işarette bulunarak dedi ki, "Rauf Bey hem bütün bu soruları soru-

yorlar hem de asla bir mesuliyet töhmeti altında tutmak veyahut hükümeti düşürmek gibi maksat gütmüyorum" diyorlar. Bir gensorunun görüşüldüğü günde, millet kürsüsüne çıkan zat ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise Hükümet'i tutmasını ister. Aleyhte ise düşürülmesini ister. Bunu da açık seçik söylemek lâzımdır. "Yoksa Rauf Beyefendi'nin sözleri boş sözlerden ibarettir."

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir tartışmaya yol açtı; "Fakat tecavüz ediyorsunuz", "Siz de müdahale ediyorsunuz..." gibi karşılıklı sözler söylendi. Nihayet Recep Bey konuşmasına devam ederek dedi ki, "Muhterem Efendiler! Birtakım sorular soruyorlar... Ahmet gelmiş midir? Kanun tatbik olunmuş mudur? Böyle bir gensoru görüşülürken, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek şeylere bir makam olamaz." "Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar. Neticede söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur, diyorlar. Böyle olunca, söylenenler boş ve gayesizdir. Vaziyetin tarifi budur." Recep Bey sözlerine şu yolda devam etti: "Çok dikkat ettim. Rauf Bey buraya çıktılar; sırası geldi, icap etti, başka bir tarif yaptılar: Fakat Cumhuriyet kelimesini telaffuz edemediler..." "Muhterem Arkadaşlar!" dedi. "Latife etmiyoruz. Büyük bir inkılâptan çıktık, aydınlık bir istikbâle gidiyoruz. Bütün gerekleri bütün şartları ve bütün açıklığı ile hedefe yürüyoruz." Rauf Bey de, "Nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bilvesile fırsat vermişken, bu mukaddes ismi telaffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir" dedi. "Fakat dikkate değer bir noktadır ki, bu zat İstanbul'da kıyametleri koparmıştır." "Elinden gelen her kuvveti sarf etti." Ve "Huzurunuza çıktığı zaman da bütün bu yaptıklarından döndü ve yemin ederek dedi ki, ben Cumhuriyetçiyim." "Bugün kendisinden şüphe ediyorum."

"Bu kanaatin yanlış olduğuna, ikna etmeyi, kendileri için bir mesele addederlerse, çıksınlar; kürsüden veya başka bir yerden söylesinler ki, böyle bir tereddüde mahal yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in Cumhuriyet'e olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur."

Recep Bey izahatını bitirirken, "Muhterem arkadaşlar" dedi, "bugüne kadar, boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak bu davayı, bu mukaddes vatanın kesin olarak yükselişini temin edecek olan bugünkü mertebeye kadar getirdik. Bugünden

sonra yapılacak olan en büyük hata, tereddütler, şüpheler ve belirsizliklerdir. Bunların, nereye vardıklarını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, Başkanlık makamı, talebi üzerine, kendini müdafaa etmek üzere Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey, "Sizin her tereddüt ve şüpheye düştüğünüz zamanlarda ben yeni baştan yemin etmeye, ant içmeye mecbur muyum?" dedi, "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere; "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur" cümlesiyle cevap verdi.

Buna, Afyonkarahisar mebusu Ali Bey, yerinden mukabelede bulundu. "Sen de o vakit bu toprakta oturamazsın. Ecdadının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey, muhalif olduğu noktayı izah yollu bir beyanatta bulunarak dedi ki, "Millet bizi, kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esasına dayanan bir rejimin, demokrasi denilen halk rejiminin esaslarını tesis etmek için... ve bu esaslar üzerine milletten vekâlet aldık..." "Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu veya bu makama, Meclis'i fesih, kanunları red hakkını vermek zihniyet ve istikametini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim."

Recep Bey bu sözlere cevap verdi ve izah etti ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi mevzu-u bahis dahi değildi. Bu meselelerden ancak aylarca sonra bahis olundu. Recep Bey, "Efendiler, bu demagojidir" dedi.

Rauf Bey muhalif oluşunun sebebini iyice anlatabilmek için şöyle bir izahta bulunmaya lüzum gördü; dedi ki, "Efendiler, değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını almak istidadında olan herhangi bir makamın aleyhindeyim."

Rauf Bey halifeci ve sultancı olmadığını ifade ederken, cumhurbaşkanlığı makamının ve cumhurbaşkanının aleyhinde olduğunu da izah ve ilan etmiş oluyordu. Daha evvel, bir münasebetle beyan ettiğim üzere, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" şeklinde ısrar ediyordu. İsmin değişmesine, yani cumhuriyet adını almasıyla beraber, teşkilatın o mahiyetinin muhafazasını temin etmek istiyordu. Ne için? Çünkü cumhurbaşkanlığı makamı, hilafet ve saltanat makamlarının haklarını almak istidadında imiş...

Efendiler, içtihat diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi, "boş" değil de nedir? Bu gibi sözler üzerine kurulan mantık, "demagoji" değil de nedir?

Bu içtihadın ve bu mantığın taşıdığı mânâ ve özü Rauf Bey'in bugünkü mesai ve faaliyeti pek güzel göstermektedir. Fakat biz bunu anlamak için bugünlere kadar beklemek gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.

Meclis'teki Müzakerelerin Muhalif Basındaki Akisleri

Efendiler, o gün de gensoru görüşmeleri neticelenmedi; müzakere ertesi güne bırakıldı. 8 Kasım günü yapılacak görüşmeleri beklemek üzere, biraz da o günlerdeki bazı yayınları gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Kasım 1924 tarihli sayısındaki başmakalede, Hükümet'i tenkit edenler ve muhalif cephe gösterenler övülmekte, Hükümet taraftarları ise suçlanmaktadır. Başyazar, "Henüz ağzını açmayan tenkitçi adaylarına karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir tecavüzkâr söz fısıldanıyor. Hükümetçi gruptan olan her kime tesadüf ederseniz, o günün gizli günlük emrindeki sözleri olduğu gibi işitirsiniz" dedikten sonra, sözlerinin teyidi için birtakım misaller sayıyor ve "körü körüne emre uymayan, hakikati gören ve söylemek isteyen şahsiyetleri daha başlangıçtan susturmak için her vasıtaya müracaat" ediyorlar, ve "keyfi irade, tabii hâlin ve istikrarın üstünde, bir âmil mahiyetini muhafaza edecektir" diyor.

Efendiler, yazar, "gizli günlük emir" ve "keyfi irade" tabirleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu? Gizli günlük emirler veren, keyfi iradesini âmil kılan kimdi? Bu gizli kapaklı sözleri kullanan makale yazarı, nihayet bize, "Taraf tutmaksızın bir hakem vaziyetinde, her iki tarafı da çağırıp dinlemek, Cumhurbaşkanlığı'nın en nazik ve mühim vazifesidir" nasihatini veriyor. Bu vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve "çünkü yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim sene başı nutkumdan bahseden aynı yazar, "tenkit meyli gösteren en müstakil fikirli vatandaşları, zaman zaman bertaraf etmeye çalışan tekelci bir siyasi sistem, gelişme ve ilerleme için kahredici bir cehennem makamındadır" cümlesiyle takip ettiğimiz sistem hakkında pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor, ve "meşum gidişin belli bir

noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması lâzımdır" diyerek, bize, tekrar vazifemizi ihtar ediyordu.

Vatan yazarı bir gün sonra yazdığı "Sokaktaki Adam" başlıklı başmakalesini "İnşallah iyi olur demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor" cümlesiyle bitiriyordu.

8 Kasım 1924 tarihli *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir Ankara telgrafında, "Meclis, yüksek mevkide bulunanların tasvibi olmaksızın, Kabine'yi düşüremeyecektir" tarzında, büyük harflerle yazılmış izlenimlerden ve "Rauf Bey, dünkü nutkunda, gensoru haricinde ehemmiyetsiz şeylerden bahsetmekle, gensoru taraftarlarının mevkiini ve gensoru davasını zaafa düşürdüğü söylenmektedir" gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin gensoru davasını takip için hususi suretle gönderdiği muhabiri, izlenimlerinde pek isabet gösteremiyorsa da gensoru davasının zaaf sebebi hakkında verdiği haberde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, *Tevhid-i Efkâr'ın* başyazarı da bir sürü başmakaleler ile muhalefeti takviye ediyor, cesaretlendiriyor ve kendini müdafaa eden Hükümet'in ve muvafık mebusların kendini müdafaa etmelerini ve söz söylemelerini dahi istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki, "Meclis'te, muvafık mebuslar böyle her mühim işi gürültüye boğmak eğlencesinde devam ederek tenkit edenleri susturdukça, İsmet Paşa Hükümeti hiç şüphesiz güvenoyu alacaktır. Fakat bu güvenoyunun hakiki mahiyeti, nihayet bir sandukçanın içine fazla miktarda beyaz kâğıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır."

Bu safsatalar üzerinde durmaya lüzum yoktur. Biraz da *Tanin* gazetesine bakalım! *Tanin*'in, "Siyasi Tahammürat" başlıklı bir başmakalesinde, "milli hareket mücahedesinde büyük hizmetleriyle öne çıkan hürmet ve itimada şayan bazı simalar arasında bir hareket ortaklığın başladığı" haber alındığından ve "Halk Fırkası'yla ve hükümetle samimi münasebetleri olan basının", "bu haberleri pek nahoş bir şekilde karşılamalarından ve tefsir etmelerinden" ve "daha şimdiden müstakbel fırkayı gözden düşürecek surette değerlendirmelerde bulunmaya başlamasından" bahis olunmaktadır. Makalede, program meselesine temas edilerek, Halk Fırkası'nın programı olmadığına işaret edildikten sonra "Biz Halk Fırkası'ndan hiç memnun değiliz. Fakat Halk Fırkası'nın prensipleri namına söylenen ve görülen

şeylere tamamen taraftarız" deniliyor ve Halk Fırkası prensiplerinden ne anlaşıldığı izah olunarak, "fakat acaba, hakikatte de böyle midir?" sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya menfi cevap veriyor ve "karşımızda böyle bir yeni fırka ve ıslahat görmeyi gönlümüz istediği için, Halk Fırkası'nı bu dediğimiz şekilde hülya eyliyoruz" diyor. Ondan sonra yazar şunları söylüyor: "Halk Fırka'sının programı ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Fırkası'nın, demokratlığı dudaklarındadır."

Bu mütalaanın sahibi, birinci cümlesiyle kastediyorsa ki Halk Fırkası, Cumhuriyet ilan edeceğini, hilafeti kaldıracağını programına yazıp ilan etmedi ve söylemedi fakat fiilen yaptı, doğrudur! Fakat ikinci cümle ile Halk Fırkası'nı isnat ettiği doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif zevatın, iktidar mevkiine geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için sarf ettiği birçok sözlere şunu da ilave ediyor, "Vatan düşüncesiyle hareket etmek, yalnız iktidar mevkiindeki zatlara mı –min-taraf-illah– mahsus şeklinde bahşedilen bir fazilettir."

Tanin başyazarı 4 Kasım 1924 tarihinde yazdığı "Ordu ve Siyaset" başlıklı bir başmakalede şu mütalaalarda bulunuyor: "Hükümet şekli Cumhuriyet'tir. Fakat hükümetin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda temin etmez. Asıl değiştirilmesi icap eden nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Amerika Birleşik Devletleri istisna edilirse Amerika'da yirmi kadar memleket vardır ki hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta hep zencilerden oluşan Haiti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin, mutlaki hükümetten farkı pek azdır. Irsi bir hükümdar yerine, zorla halkın başına gelmiş bir zorba görürüz. İşte bu kadar! Cumhurbaşkanı adını taşıyan müstebit, keyfe göre hükümet idare eder. Bir mutlaki hükümdar mutlak gibi keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz."

Tanin başyazarı, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi istisna ederek diğerleri için diyor ki, "Hiçbirisi bugün hakiki cumhuriyet adını taşımaya lâyık değildir. Çünkü demokrasiye... istinat etmiyorlar." "Cumhuriyet adı altında mutlaki hükümetlerin hüküm sürmesi askeri idareciler yüzündendir."

Burada, bir an durmak isterim. Efendiler, bu makale mebusu olan kumandanların, mebusluğundan istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat öyle bir zamanda yazılıyor

ki, ordularımızın müfettişleri, orduları terk edip Hükümet'i yıkmak için Meclis'e gelmişlerdir ve bu yazar onların iktidara geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için daha bir gün evvel sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyet'in mutlaki hükümetten farksız olabileceğine misaller getiren ve buna sebep olarak demokrasiye istinat etmemek olduğunu söyleyen yazar, "hükümet fırkasının demokratlığı dudaklarındadır" diyen zattır. Bunun böyle olması "askeri idareciler yüzündendir" diyen zat, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın da askeri idarecilerden biri olduğunu bilen zattır. Bu zattır ki askeri idarecilerden filan ve filanları, askeri idarecilerden olan Türk Cumhurbaşkanı ve askeri idarecilerden olan Türk Başvekili ile karşı karşıya cephe aldırmak için hararetle çalışıyor; ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını millete lüzumlu gösterebilmek için, güya tetkike değer ve ibret misaller söylüyor ve "Hangi general maiyetine daha çok âsi toplayabilirse, halkın idaresine o geçer" ve "Ordu kumandanları, eşkıya reisleri birbirleriyle çarpışarak halkın idaresi mevkiini gasp ediyorlar" diyor.

Efendiler, bu ve buna benzer sözlerin ne maksatla ve ne hisle yazıldığını fark etmemek ve bu gibi yayınların Meclis üyelerinde ve efkâr-ı umumiyede bırakacağı olumsuz ve zararlı tesirleri anlamamak mümkün değildi. Hakikaten bu fesat tesirler ne yazık ki fiili akislerini göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların, Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne seçilmemiş olmalarından üzüntü duyan aynı Cumhuriyetçi yazar, bu defa da ordu kumandanlarının, ordulara tesir olabilecek bir heyete seçilmemiş olmalarını iyi bulmuyor. Bu noktada, pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uygun davranıştan bile vazgeçiyor. Bu fikirleri ihtiva eden cümleleri hep beraber gözden geçirelim:

"Siyasiyat" başlığı altında yazılmış yazılar arasında, "Müdafaa-i Milliye Encümeni, Millet Meclisi'nin hemen hemen en az siyasi olan, hatta siyasetle hiç alâkası bulunmayan bir faaliyet sahasıdır" cümlesi okunur. Yazar, bu cümle ile Meclis'e giren ordu müfettişlerinin siyasetle alâkası bulunmayan bir sahada çalışmalarına neden ve ne için meydan verilmedi, demek istiyor. Buna şu yolda cevap vermek mümkündür: Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin siyasi işlerle alâkası bulunmamak lâzım gelen bir faaliyet sahası olduğuna göre, oraya sırf siyasi işlerle

iştigal eylemek için Meclis'e gelmiş olanları sokmakta mahzur olduğu için!

Yazar, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki, "Burada, vatanın namus ve istiklâlini müdafaa edecek orduyu idare ve ıslah etmeye, düzenlemeye ve gelişmiş bir hâle sokmaya hizmet eden kanunlar tanzim olunacaktır. Politikacılık ihtiraslarına kendilerini kaptırmayıp da yalnız vatanı düşünenler için bu vazife, ordu ileri gelenleri arasında en muktedir zatlara verilmesi bir vatan borcudur."

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım:

Ordunun idaresi, ıslahı, düzenlenmesi ve onun mükemmel bir hâle getirilmesi meselesi çok mühimdir. Bu hususta vazifeli bulunan ve meşgul olan makam, "Genelkurmay"dır. Bu makamda, yazarın da dediği gibi, en seçkin kumandanlarımız bulunmaktadır. Ordunun idaresi, ıslahı, düzenlenmesi hususlarını vazife edinmiş bulunan Genelkurmay, bu hususlarda lüzum gördükçe Hükümet'e tekliflerde bulunur.

Genelkurmay'ın ve Hükümet'te yer alan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin enine boyuna düşünüp tespit ettikleri meseleler, her sene toplanan "Yüksek Askeri Şura" tarafından tetkik edilir ve müzakere olunur. Yüksek Askeri Şura'yı, Genelkurmay Başkanı, Müdafaa-ı Milliye ve Bahriye Vekilleri ve ordu müfettişleri teşkil eder. Yüksek Askeri Şura'nın tetkikinden geçen ve tatbiki kabul gören hususlardan icap edenler Hükümet'e teklif olunur. Bu teklifler içinde, tatbiki için kanunlaşması lâzım olanlar varsa, işte onlar Meclis'e arz olunur. Meclis'te, usulen Müdafaa-i Milliye Encümeni'nden ve alâkası olursa başka encümenlerden de geçtikten sonra, Meclis genel heyetinde görüşülür ve kanunlaştırılır.

Müdafaa-i Milliye Encümeni'ndeki üyelerin askerlikten anlaması lâzımdır. Fakat yalnız askerlikten anlaması kâfi değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha çok şeylerden de anlaması lüzumludur. Yalnız askerlikten anlamak, ordu ile ilgili kanun teklifleri hazırlamak için yeterli gelseydi, Genelkurmay'ın tespitinden ve Yüksek Askeri Şura'nın da tasvibin sonra ayrıca başka bir encümenlere veya encümenlerde tetkike hacet kalmazdı. Zira politika ile iştigal eden kimseler, askerlikten gelmiş olsalar bile, bütün hayatlarını ilim ve fennin ve askeri gelişmeleri günü gününe takip ve tatbikle geçiren kimselerden daha uzman ve daha yetkili olamaz.

Ordunun idaresi, ıslah ve düzenlenmesi için yerinde görüşleri ve büyük tecrübeleri olduğunu zanneden ve Yüksek Askeri Şura'da kanunen üye bulunan ordu müfettişleri için en müsait faaliyet sahası, orduların başındaki ve Yüksek Askeri Şura içindeki mevkileriydi. Ciddiyet talep eden bu mevkiin kıymet ve ehemmiyetini takdir etmeyip; Hükümet'i, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni, Genelkurmay'ı beğenmeyip, onları kendi askeri mütalaalarını ve tasavvurlarını takdirden uzak görerek, siyasi sahada çalışmayı tercih eden kumandanların, Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne girmeye çalışmak; onların, Hükümet'ten Meclis'e gelen ordu ile ilgili her türlü teklifin neticelendirilmesini güçleştirmek ve bunları kullanmak suretiyle Hükümet'i düşürmek ve Genelkurmay Başkanı'nı değiştirmek gibi fesat heveslerini tatmin etmek maksadına dayanabilir. *Tanin* gazetesi başyazarının da bu noktadaki gayesinin başka bir şey olduğunu zannetmek abestir.

Gayesinin gerçekleşmemesi yüzünden, "kaygılı ve üzüntülü" olan yazar, "Kadim Atina Cumhuriyeti'nde, demokrasi esaslarına o kadar sıkı sıkıya bağlı idiler ki, idarenin kolların hiçbirinde, bilgi ve uzmanlık bakımından bile, bir üstünlük kuralı kabul edememişlerdi." Demokrasideki bu ifrada rağmen, "Atina demokrasisinde generaller bu usulden müstesna idiler" diyor.

Halk Fırkası'nın demokratlığının dudaklarında olduğunu ve Cumhuriyet'in mutlakıyetten farksız bulunduğunu millete anlatmaya çalışan bir zatın, bu safsatanın henüz gazetesinde okunmakta olduğu günlerde, iktidar mevkiine geçirmek gayretine koyulduğu generallerin demokrasiden dahi istisnaları olabileceği görüşünü ileri sürmesi, zannederim, dürüst insanların yapabileceği hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras, bir insanın düşüncesini ve vicdanını kararttığı zaman, o insan nasıl konuşur, buna bir misal ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı yazarın şu sözlerini dinleyiniz: "Halk Fırkası'nın, İsmet Paşa Hükümeti'nin memlekete arz ettiği çirkin çehre! Şahsi ihtiraslarının peşinde bu kadar esir olan önderler, milli bir fırka vücuda getirmek ve milleti temsil etmek iddiasına kalkışamazlar."

"Geleceğin ümidiyle galeyana gelen gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler. Memleketi kurtarmak için! Memleketi,

kendilerinden ve ihtiraslarından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak etmek için değil!"

Hakikatin tam tersini ifade eden bu demagoji ve safsata sahibi yazar, bizim teşkil ettiğimiz fırkayı, bizim hükümet kurmakla vazifelendirdiğimiz İsmet Paşa'nın ve Hükümeti'nin çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz her zaman temiz ve pak idi; her zaman da temiz ve pak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim vatanperverce, vicdanperverce ve namusperverce hareketimizi, kendi hasis ve çirkin ihtirasları yüzünden çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Meclis'teki Gensoru Müzakerelerinin Son Günü

Efendiler, 8 Kasım günü, Meclis'te gensoru görüşmelerine devam edildi.

Feridun Fikri Bey'in "Anket Parlamenter"in kabulü hakkındaki uzun beyanatı, muhtelif hatiplerin sözleriyle karışarak hayli uzadı. Ondan sonra Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak, "Efendiler" dedi, "memleketin rejimi mevzu-u bahistir. Cumhuriyet idaresi mevzu-u bahistir. Her şeyden evvel bu meseleyi görüşmek lâzımdır!" Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün evvelki beyanatına temas ederek, "Milli hâkimiyet mi Cumhuriyet'in gelişmesinden doğmuştur? Cumhuriyet mi milli hâkimiyetin gelişmesinin neticesidir?" gibi bir fikrin tartışılmasına mahal olmadığını izah etti.

Rauf Bey'in, "Değil Halifenin, Sultanın, bu makamın haklarını elinden almak istidadında olan herhangi bir makamın aleyhindeyim" tarzındaki sözlerini, Yunus Nadi Bey şu suretle izah etti: "Rauf Bey'e göre bu makamın hakları vardır. İfade açıktır. Saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın, günün birinde belki lâzım olacaktır." "Hâlbuki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkmıştır. Bütün makamlar tespit edilmiştir. Bütün vaziyetler kanunda yerini almış, konuşulmuştur. Ama hâlâ efsaneden, safsatadan bahseder."

Bundan sonra Yunus Nadi Bey şu sözleri söyledi: "... Cumhuriyet'i beğenmeyen adamlar vardır. İtiraf etmedikleri şeyi fikrinde besleyen mahlukat vardır ve içimizdedirler." "...Öyle adamların kafası ezilir, Efendiler!"

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösteri yaparcasına vaziyetlerinden, Müfettiş Paşaların istifalarından ve

Meclis'in içinde oyun oynanılmayacağından bahsettikten sonra dedi ki, "Hususi ve gizli düzenlerle bazı maksatları gerçekleştirebiliriz kuruntusuna kapılarak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin köşesinde oturarak bu şeylerde bulunmak hürmetsizliktir. Kabul edemeyiz, efendim."

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilişerek şu beyanatta bulundu:

"Refet Paşa Hazretleri, malûm-u âliniz olduğu üzere, altı yedi ay evvel basında yer alan mutantan ve mânâsız... bazı izahat ve beyanatla mebusluğundan istifa etmişlerdir. Garip bir olaydır. Gerekçe olarak eklemişlerdi ki, mebusluğundan istifasının sebebi, karanlık odada, yalnız arkadaşları arasında bir milli and mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim, çok merak ettim bu işi."

Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey yerinden söze karıştı ve "Yani Generaller Hükümeti" dedi. Yunus Nadi Bey, "Çok merak ettim bu işi" diyerek sözüne devam etti ve dedi ki, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu vardır. Cumhuriyet tesis edilmiştir. Hükümetin nasıl teşkil edileceği orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar kâfi değildir. Refet Paşa mebusluğundan istifa etsin ve gitsin hükümet kursun; yakın arkadaşlar toplansın... Ne kanaatidir bu?"

"Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de, hükümet mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yok mudur? Bu, ne mantıksızca harekettir?"

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kendini müdafaaya çalışırken, Rauf Bey ile aralarında mevcut fikir birliği olduğundan, Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun hesabına da kaydedilmesi gerekeceğinden söz ettikten sonra, "İki asker mebusunun Meclis'e dönmelerini arzu etmişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın beyanatına muhtelif zevat yerlerinden kısa cevaplar vermeye başladılar. Adeta karşılıklı tartışmaların yapıldığı bir konuşma cereyan etti. Nihayet, kürsü başka bir muhalif hatibe terk olundu. Bundan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir), "... Günlerden beri sürmekte olan ve neticesi bir türlü gelmeyen müzakerelere, ne inkılâbın ne de milletin sabrı vardır" dedikten sonra, "vaziyetin inkılâp adına, inkılâbı ileri götürmek adına hükümeti düşürmek"ten ibaret olmadığını belirtti.

Mahmut Esat Bey, her şeyden evvel gidilecek yolları tayin etmek lüzumunu ve o takdirde daha samimi ve daha kati yürünebileceğini beyan etti ve Rauf Bey'in görüşüne temasla şöyle bir değerlendirme yaptı: "Milli hâkimiyet başka bir meseledir. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakıyet rejimleri ve istibdat yine başka birer meseledir. Bir kısmı devlet şekilleridir. Diğeri, millet iradesinin infaz ve tatbikidir. Bu dört şekil içinde, milli hâkimiyetin muhtelif yollarla tatbik olunduğunu görüyoruz. Hatta bir parça istibdat şeklinde bile vardır. Meşrutiyet'te biraz daha fazla, Cumhuriyet'te daha fazla. Bundan dolayı burada iki şekli birbirine karıştırmamak lâzımdır. Milli hâkimiyet, Cumhuriyet'in gelişmesinin eseridir, denemez. Çünkü milli hâkimiyet şekil değildir. Ruh ve esas meselesidir."

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in içtihat diye ortaya attığı sözler üzerinde lüzumu kadar durduktan sonra, "Türk inkılâbı yükseliyor", "Fakat bu inkılâbı süratle hedefine, milletçe beklenen hedefine ulaştırabilmek için bir an evvel hakiki vaziyetin açıklık kazanması lâzımdır. Türk milleti ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir" sözleriyle konuşmasına son verdi.

Bundan sonra, Adliye Vekili Necati ve Maarif Vekili Vasıf Beyler, muhalif hatiplerin sorularına uzun konuşmalar yaparak cevap verdiler.

Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklüğe Karşı Ayaklandırmaya Çalışanlardan Biri Olduğu Anlaşıldı

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, izahatına başlamadan evvel, Rıza Nur Bey'den zabıttaki sözlerinden bazılarının izahını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü şüpheli gösterecek surette sözler söylemişti. Abdülhalik Bey, Rıza Nur Bey'in düşüncesindeki yanlışlığı şöyle düzeltti: "Doktor Bey, altı yüz sene evvel, Arnavutluk'un bir parçası olan Yanya'ya giden ecdadımızın orada bıraktıkları torunlarını başka bir soydanmış gibi göstererek onları itham ediyor. Hem de kim? Maalesef öyle muhterem bir arkadaşım ki, altı seneden beri mutaassıp bir milliyetçi olmuştur. Daha evvel öyle değildi. Kendisi daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahla mücadele ederken kendileri bilakis Arnavutları (Türklük aleyhine) isyana teşvik etmiştir."

Hakikaten Rıza Nur Bey'in siyasi hayatında birçok mücadelelere katıldığı biliniyordu. Bu vaziyeti, milliyetperver olarak Millet Meclisi devrinde, ona hizmet ve faaliyet sahaları gösterilmesine mâni telâkki edilmemişti. Fakat Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türkün kalbinde ebedi ve elim bir hicran yaşatan büyük bir felâket olayında müfrit milliyetperver Rıza Nur Bey'in, Arnavut asileriyle beraber Türkler aleyhinde faaliyette bulunduğunu bilmiyorduk. Bu vaziyet anlaşılınca, Büyük Millet Meclisi'ni hakiki bir hayret ve dehşet kapladı.

Bundan sonra Maliye Vekili diğer izahatını verdi. Onu Ziraat Vekili Şükrü Kaya Bey takip etti. Şükrü Kaya Bey, bilhassa Ziraat Vekâleti'ni tenkit eden bir hatibe cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümleler, güzel ifadeler ve güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra, "Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sayfaları açık ve herkes tarafından okunmaktadır" dedi ve ilave etti: "Kalkıp da Meclis-i Âli'nin huzurunda, şöyle yapıldı, böyle yapıldığı gibi demagoji yapılabilir mi? Bu ne cürettir?"

Ticaret Vekili Hasan Bey ve Nafia Vekili merhum Süleyman Sırrı Bey'den sonra, izahat sırası Hariciye Vekâleti'ne ve Başvekâlet'e geldi.

Efendiler, Başvekil İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını teklif ettiği günden sonra, müzakerelere iştirak edemeyecek derecede hastalanmış, yatıyordu. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, İsmet Paşa'ya vekâleten kürsüye çıkarak icap eden beyanat ve izahatta bulundu.

Artık gensoru müzakeresine son vermek zamanı gelmişti. Müzakere kâfi görüldükten sonra, Feridun Fikri Bey'in "Anket Parlamenter" takriri reddolundu.

İsmet Paşa Kabinesi'ne Güvenoyu Verilmesi, Muhalif Kalem Erbabına Daha Neler Yazdırdı?

19 oya karşı 148 oyla İsmet Paşa Hükümeti'ne itimat verildi. Bir oy da çekimser kalmıştı.

Efendiler, Meclis'te mağlup olanların gazeteci arkadaşları, bu neticeden elbette hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve inatçı bir surette hücumlara geçtiler.

9 Kasım tarihli *Vatan* gazetesinin başmakalesi, "Mevcut idare şekli, lafız itibarıyla milli hâkimiyetin en yüksek derecesi

olmuştur. Fakat hükümetçilerin zihniyeti biraz kazılsa, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür" ve:

"Bugün mürteci kelimesi yeniden revaç bulmuştur" tarzında tenkitlerle doludur.

10 Kasım tarihli *Vatan*'ın "Meydan Muharebesinin Neticesi" başlıklı başmakalesi, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrardan sonra Hükümeti yıkmaya çalışanların iyi hareket edemediklerinden şikâyeti dile getiren şu mütalaaları ihtiva ediyordu: "Ankara'da ilk gensoru başladığı zaman ortada tenkit edici, azimkâr bir çoğunluk vardı", "Tenkit edenler bu vaziyeti idare edemediler. Örgütsüz fertler hâlinde, münferit tenkitlerde bulundular." Münferit tenkitler bile esaslı bir surette idame edilemedi. Gensoru genelleşince tatil zamanındaki not defterlerini açan olmadı. En şiddetli tenkitlerde bulunanlar bile dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Makalenin sahibi vaziyete politikacılık çerçevesinden bakarak diyor ki, "Hükümetçilerin mükemmel bir sevk ve idare ve başından sonuna kadar düşünülmüş bir planla hareket ettikleri görülür."

Burada insanın makalenin sahibine şöyle bir soru soracağı geliyor!

Milletin akıbetinin mesuliyetini ellerine aldırmak istediğiniz kişiler aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki dostlarıyla da uzun boylu görüştükten sonra, sizin de izah ettiğiniz gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kadar kendilerine itimat edemezlerse, en nihayet on dokuz buçuk kişinin Meclis'te hareketini birleştiremeyecek kadar aciz olurlarsa, bu kişiler devletin başına geçmek liyakatinde farz olunabilir mi?

Efendiler, *Tanin*'in "Mirsad-ı İbret" (İbretlik Seyir) sütunundan da birkaç cümle okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün memlekete Meclis'in manzarasını seyrettiriyor ve ona "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı" dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: "... Eski enkazla yapılan bir binadan ne umarsın ki!..."

Acaba bu yazıları yazmış olan zat, o gün hakikaten böyle mi hissetmişti? Yoksa bu mânâsız sözleri, milleti aleyhimizde tahrik için bile bile mi yazıyordu? İster öyle ister böyle olsun, her

ikisi de doğru değildi. Bu türlü yazarlar Cumhuriyet'e fenalık etmişlerdir.

Efendiler, *Tevhid-i Efkâr*'ın da "Faydasız ve Kıymetsiz Bir Zafer" diye yazdığı faydasız ve kıymetsiz yazıları devam ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve En Hain Dimağların Programı

Muhterem Efendiler, "komplo" bahsini izahta ve komplonun Meclis dahilindeki safhasını tasvirde ehemmiyetsiz gibi telâkki olunabilecek bazı teferruata temas ettim. Bunda beni maruz göreceğinizi ümit ederim.

Hatıra gelir ki, her hükümet, her zaman bu gensoru takriri ile sorguya çekilebilir. Bir gensoruya bu kadar ehemmiyet vermek doğru mudur? Belirtmeliyim ki, mevzu-u bahis olan gensoru, normal bir gensoru değildi. Hazırlanan komplonun hususi bir safhasıydı. Bu gensoru sahnesinden sonradır ki, muhalifler, maskelerini atmaya mecbur edildiler. Bilindiği üzere "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini telaffuzdan dahi çekinenlerin, Cumhuriyet'i doğduğu gün boğmak isteyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" adını vermeleri nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi telâkki olunabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri bu fırka, "Muhafazakâr" adı altında meydana çıkmış olsaydı, belki bir mânâsı olurdu. Fakat bizden daha ziyade Cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları elbette doğru değildi.

"Fırka, dini fikir ve itikatlara hürmetkârdır" ilkesini bayrak olarak eline alan zevattan iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri cahilleri, mutaassıpları ve hurafe-perestleri kandırarak hususi maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, asırlardan beri sonu gelmeyen felâketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıkların lâzım geldiği pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve ilerici, terakkiperver olduklarını zannettirmek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları dini

taassubu galeyana getirerek milleti, Cumhuriyet'e, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı teşvik etmek değil miydi? Yeni Fırka, dini fikir ve itikatlara hürmet perdesi altında, "Biz Hilafeti tekrar isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce Mecelle kâfidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz! Çünkü Mustafa Kemal'in Fırkası hilafeti kaldırdı. İslamiyet'e zarar veriyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir" diye bağırmıyor muydu? Yeni fırkanın kullandığı formül, bu irticai feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

Bakınız Efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha çok evvel (10 Mart 1923 tarihinde) idam edilmiş olan Cebranlı Kürt Halit Bey'e yazdığı mektuptaki şu cümlelere bakınız: "İslam âleminin bekası olan esaslara hücum" ediyorlar. "Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin gayretlerini artırdı." "Batıyı örnek almak, tarihimizi, medeniyetimizi, kaybetmeyi" zaruri kılar. "...Hilafeti yıkmak, laik bir idare tesisini düşünmek, hep İslamlığın geleceğini tehdit edecek sebepleri vücuda getirmekten başka bir netice veremez."

Efendiler, vaka ve hadiseler ortaya koydu ve ispat etti ki, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın programı en hain kafaların eseridir. Bu Fırka, memlekette suikastçıların, mürtecilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Harici düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, taze Türk Cumhuriyeti'ni mahvetmeyi hedef alan planlarının kolaylıkla tatbikine yardım etmeye çalıştı. Tarih, (gizli maksatlarla hazırlanmış, genel ve mürteci mahiyetteki) Doğu İsyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun mühim ve bariz sebepleri arasında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın dini vaatleri, Doğuya gönderdiği mesuliyet sahibi kâtiplerinin kurduğu teşkilatını ve tahriklerini bulacaktır.

Hatıra defterini, "nafile ve teheccüd namazlarının" sevabını anlatan hadislerle dolduran bu mesul kâtip, Doğu vilayetlerimizde dini tahriklerde bulunurken, Fırkasının programını tatbik etmiyor muydu? Masum halka beş vakit namazdan başka, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat eden, belki de ömründe hiç namaz kılmamış olan bir politikacı olursa, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?

Efendiler, yaptığımız inkılâbın genişliği ve büyüklüğü karşısında, eski hurafe ve müesseselerin birer birer yıkılışını gören

mutaassıp ve mürteci unsurlar, "dini fikir ve itikatlara hürmetkâr" olduğunu ilan eden bir fırkaya ve bilhassa bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş kimselere dört elle sarılmazlar mı? Yeni fırka kuran kimseler, bu hakikati idrak etmiş değiller midir? O hâlde, ellerine aldıkları din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi lâzım gelen cevapta iyi niyet, gaflet ve kayıtsızlık gibi sözler, memleketi ileriye götüreceğim diye ortaya atılan bir fırkanın ileri gelenleri için mazeret teşkil edemez!

Efendiler, yeni fırka kendine ad olarak seçtiği "Terakki" ve "Cumhuriyet" kelimelerinin tam tersi olan mânâlarla gelişmiştir. Bu fırkanın liderleri, mürtecilere hakikaten ümit ve kuvvet vermiştir. Buna misal olarak arz edeyim: Ergani'de, asilerin valiliğini kabul eden ve sonra asılmış olan Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta, "Millet Meclisi'nde, Kâzım Karabekir Paşa'nın Fırkası, şeriat hükümlerine riayetkâr ve dindardır. Bize yardımcı olacaklarına şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan mesul kâtipleri, fırkanın nizamnâmesini getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüp de muhakemesi esnasında, "Dini kurtaracak yegâne fırkanın, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu fırka olup, şeriat hükümlerine riayet edileceğinin fırka nizamnâmesinde ilan edildiğini" söylemiştir.

Efendiler, "Terakkiperver" ve "Cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve milletin aydınlarına karşı din bayrağını gizlemek tedbirinde bulunanlar, memlekette genel irtica ve isyan yapmak için, dahil ve hariçte tertipler ve teşvikler yapmakla meşgul olanların mevcudiyetinden habersiz farz olunabilir mi? Yeni fırkaya girenlerin, bütün üyeleri mevzu-u bahis olmasa bile, dini vaatleri, başarıya ulaşmanın en tesirli unsurları sayan ve buna dair formülü nizamnâmelerine de koymuş olan kimselerin, şahıslarımıza ve memlekete karşı yöneltilmiş olan suikastlardan habersiz oldukları kabul edilemez!

İsyanın vukuundan aylarca evvel, memleketin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan, "Cemiyet-i Hafiye-i İslamiye" teşkilatından, İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak isyana yardım vaat edildiğinden ve nihayet, milli sınırlarımızın haricinde bulunup da Doğu İsyanı'nı tahrik edenlerin beyannâmelerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın fırkasından ümitle bahsedildiğinden haberleri olmadığını dü-

şünelim. Fakat Fethi Bey Hükümeti zamanında, bizzat Fethi Bey vasıtasıyla, kendilerine, fırkalarının zararlı, isyan ve irticaya teşvikte bulunan bir vaziyet ve mahiyette olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati görüp anlamaları lâzım gelmez miydi? Hükümetin ve benim, halis niyetlerle yaptığımız bu ikazlardan sonra olsun, hakikati anlayıp ona göre hareket etmeleri icap ederdi. Onlar tam tersine, bu defa da "dini fikir ve itikatlara riayetkârız" klişesini büsbütün zıt bir mânâda tefsire kalkıştılar. Güya bu sloganla, her dinin ve her dinden olanların fikir ve itikatlarına riayetkâr olduklarını belirtmek... geniş ölçüde hürriyetçi olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Efendiler, böyle bir hareket tarzına dürüst, samimi denemez!

Politika âleminde birçok oyunlar görülür. Fakat mukaddes bir ülkünün tecellisi olan Cumhuriyet rejimine, asri harekete karşı cahillik, taassup ve her türlü husumet ayağa kalktığı zaman, bilhassa terakkiperver ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakiki terakki yanlısı ve cumhuriyetçi olanların yanıdır. Yoksa mürtecilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan taraf değil...

Ne oldu Efendiler?! Hükümet ve Meclis fevkalâde tedbirler almaya lüzum gördü. Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. İstiklâl Mahkemeleri'ni faaliyete geçirdi. Ordunun savaşa hazır sekiz dokuz tümenini, uzun zaman isyanı bastırmak üzere vazifelendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen muzır siyasi teşekkülü kapattı.

Cumhuriyet Düşmanlarının Son Haince Teşebbüsleri

Netice elbette Cumhuriyet'in başarısı ile tecelli etti. Âsiler imha edildi. Fakat Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun bütün safhalarının son bulduğunu kabul etmediler. Namertçe son bir teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir Suikastı suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi, bu defa da Cumhuriyet'i suikastçıların elinden kurtarmayı başardı.

Memlekette Huzur ve Emniyeti Temin İçin Alınan Fevkalâde Tedbirlerin Neticeleri

Muhterem Efendiler, ciddi sebepler üzerine, Hükümetçe fevkalâde tedbirler alınması lüzumuna dair görüşümüzü ilk defa ortaya koyduğumuz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nu ve İstiklâl Mahkemelerini bir istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri benimsetmeye çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve vakalar, bu nefret verici fikri telkine çalışanları elbette utanılacak bir mevkie düşürmüştür.

Biz, alınan fakat kanuni olan bu fevkalâde tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir surette kanunun üstüne çıkmak için bir vasıta olarak kullanmadık. Bilakis, memlekette sükûn ve asayiş temini için tatbik ettik. Devletin hayat ve istiklâlini temin için kullandık. Biz o tedbirleri, milletin, medeni ve içtimai alandaki gelişmesinde istifadeli kıldık.

Efendiler, aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikine lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikinden vazgeçmekte tereddüt edilmemiştir. Nitekim İstiklâl Mahkemeleri zamanında kaldırıldığı gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu da yürürlük süresinin sonunda yeniden Büyük Millet Meclisi'nin tetkikine arz olundu. Meclis, kanunun bir müddet daha yürürlükte kalmasını lüzumlu görmüş ise elbette bu milletin ve Cumhuriyet'in âli menfaatleri içindir. Meclis-i Âli'nin elimize istibdat vasıtası vermek maksadı güderek böyle bir karar aldığı tasavvur olunabilir mi?

Efendiler, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte ve İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyette bulunduğu müddet zarfında yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin emniyet ve itimadının tamamen yerinde kullanılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır. Memlekette çıkarılan büyük isyan ve suikast tertipleri bastırılarak temin olunan asayiş ve huzur, elbette bütün herkesçe memnunlukla karşılanmıştır.

Efendiler, milletimizin başında cahillik, gaflet, taassup, terakki ve medenileşme düşmanlığının alâmet-i farikası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet bakımından da hiçbir farkı olmadığını göstermek bir şarttı. Bunu Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat bu tatbikte, kanunun yürürlükte oluşu da kolaylık sağlamış oldu denirse, bu çok doğrudur. Hakikaten de, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olması bazı mürtecilerin, milleti geniş ölçüde zehirlemesine meydan bırakmamıştır. Gerçi bir Bursa mebusu, yasama vazifesi boyunca, hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman

Meclis'te milletin ve Cumhuriyet'in menfaatlerini müdafaa için ağzına bir tek kelime dahi telaffuz etmemiş olan Bursa Mebusu Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesinin aleyhine uzun bir takrir vermiş ve bunu müdafaa için kürsüye çıkmıştır. Şapka giydirilmesinin "temel haklara, milli hâkimiyete ve kişi dokunulmazlığına aykırı bir muamele" olduğunu iddia etmiş ve bunun, "halka tatbikine mâni olunmasını temine" çalışmıştır. Fakat Nurettin Paşa'nın millet kürsüsünden galeyana getirmekte başarılı olduğu taassup ve irtica hisleri nihayet birkaç yerde, o da yalnız birkaç mürtecinin, İstiklâl Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık vs birtakım unvanların men edilmesi ve yasaklanması da Takrir-i Sükûn Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu hususiaki icraat ve tatbikat, toplumumuzun, hurafe-perest, iptidai bir kavim olmadığını göstermek bakımından ne kadar elzem idi, bu takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin, arkasından sürüklenen ve talih ve hayatlarını falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara emniyet eden insanlardan meydana gelmiş bir kütleye medeni bir millet gözüyle bakılabilir mi?

Milletimizin hakiki mahiyetini yanlış mânâda gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi unsurlar ve müesseseler, yeni Türkiye Devleti'nde, Türk Cumhuriyeti'nde idame edilmeli miydi? Buna ehemmiyet atfetmemek, ilerleme ve yenileşme adına pek büyük ve telafi edilmesi imkânsız bir hata olmaz mıydı? İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından faydalandık ise, bu tarihi hatayı bir daha işlememek için, milletimizin alnını olduğu gibi açık ve pak göstermek için, milletimizin mutaassıp ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispat etmek için istifade ettik.

Efendiler, milletimizin, içtimai, iktisadi, kısacası bütün muamele ve münasebetlerinde feyizli neticeler veren yeni kanunlarımız da... kadın hak ve hürriyetlerini temin eden ve aile hayatını sağlamlaştıran Medeni Kanun da bu bahsettiğimiz devrede çıkarılmıştır. Görülüyor ki, biz her vasıtadan yalnız ve ancak bir tek temel görüşten istifade ederiz. O görüş şudur:

Türk milletini medeni dünyada, lâyık olduğu mevkie yükseltmek, Türk Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temelleri üzerinde her gün daha ziyade takviye etmek... ve bunun için de istibdat fikrini öldürmek.

Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet

Muhterem Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı beyanatım, nihayet mâzi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlatlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek bazı noktaları belirgin hâle getirebilmişsem kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla, milli hayatı sona ermiş farz edilen büyük bir milletin istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve fennin en son esaslarına dayanan, milli ve asri bir devleti nasıl kurduğunu ifade etmeye çalıştım.

Bugün ulaştığımız netice, asırlardan beri çekilen milli musibetlerin uyanışı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istiklâlinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbâlde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahili ve harici bedhahların olacaktır. Bir gün istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyet'ine kast edecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet, dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbâlinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve Cumhuriyeti'ni kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur!

DİZİN

Abazalar 223, 365, 376
Abbasiler 578
Abbas, Musa Beyzâde 443
Abdülaziz 569
Abdülaziz Mecdi Efendi 318
Abdülhalik Bey 712
Abdülhamid 594
Abdülkerim Paşa 156, 157, 159, 162
Abdullah Azmi Efendi 656
Abdullah Bey 440, 441
Abdülmecit Efendi 569
Abdurrahman Efendi 282
Abdurrahman (Milli aşiretinden) 379
Abdurrahman Şeref Bey 43, 342, 652, 656
Abidin Bey (Saruhan) 655
Âbit Süreyya Bey 593, 594
Adalar Denizi 345, 611, 613
Adana 17, 92, 104, 200, 261, 264, 283, 284, 287, 321, 324, 328, 334, 382, 383, 397, 413, 482, 511, 613, 689, 691
Adapazarı 170, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 248, 251, 252, 260, 266, 268, 276, 364, 365, 374, 375, 376, 378, 391, 457, 459, 545, 549
Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 18, 21
Aden 601
Âdil Bey (Dahiliye Nâzırı) 117, 121, 122, 140, 169, 175, 246
Adıvar, Adnan 434, 445, 589, 648, 671
Adıvar, Halide Edip 43, 95, 97
Adriyatik Denizi 602
Afgan 578, 682
Afganistan 580
Afrika 369, 579, 581, 602
Afyon 444, 482, 483, 484
Afyonkarahisar 30, 42, 95, 108, 109, 153, 209, 287, 310, 357, 374, 380, 381, 389, 413, 482, 483, 487, 501, 522, 535, 537, 545, 550, 554, 575, 594, 613, 649, 703, 711
Ahmediye Cemiyeti 333
Ahmet Abuk Paşa 184
Ahmet Asım Efendi 440
Ahmet Bey 66
Ahmet Fevzi Paşa 243, 296, 297, 298, 299, 325, 326, 327
Ahmet İzzet Paşa 43, 201, 202, 204, 215, 230, 231, 422, 425, 436, 497, 498, 500, 563, 601
Ahmet Muhtar (Hariciye Vekili) 449
Ahmet Necati Bey 269
Ahmet Nuri Bey 104
Ahmet Onbaşı 430
Ahmet Rıza Bey 43, 97, 255, 458
Ajax zırhlısı 528
Akarçay 550
Akbaş 328, 332, 333
Akdağmadeni 289
Akdeniz 332, 554, 566, 602, 613
Akhisar 42, 381, 388, 389, 610
Akşam (gazetesi) 198
Akşehir 413, 550, 552
Akseki 413
Aksu 388
Akyazı 221
Alaettin Tepesi 413
Alaşehir 310, 388, 389
Alayunt 455
Albayrak (gazete) 66
Alemdağ'ı 271
Ali Fethi Bey 643
Ali Fuat Paşa 37, 41, 84, 99, 149, 153, 157, 158, 177, 209, 222, 227, 233, 244, 281, 296, 297, 298, 367, 376, 386, 415, 416, 420, 557, 641, 642, 643, 645, 648, 671, 687, 688, 694
Ali Galip Bey (Harput Valisi) 111, 160
Ali (Hazreti) 470
Ali Hikmet Paşa 690, 691
Ali İhsan Paşa 546, 547, 549
Ali Kaptan 273
Ali Kemal Bey 43, 44, 45, 46, 175, 227, 253, 255, 256, 258
Ali Rıza Bey (Albay) 215
Ali Rıza Bey (Kastamonu Valisi) 109, 160
Ali Rıza Paşa 54, 173, 174, 181, 183, 192, 197, 204, 224, 225, 228, 229, 240, 244, 245, 247, 250, 251, 257, 259, 260, 261, 284, 288, 299, 301, 302, 305, 309, 311, 320, 321, 324, 334, 335, 337, 422
Ali Rıza Paşa, Süleyman Paşazâde 596
Ali Rıza (Urfa Mutasarrıfı) 155
Ali Saip Bey 699
Alişan (Koçkiri aşireti) 517
Alişir (Koçkiri aşireti) 517
Ali Ulvi Bey (Kayseri Mutasarrıfı) 246
Alman 352, 475
Almanya 25, 63, 108, 369, 377
Altıntaş 482, 483, 501
Amasya 23, 31, 33, 40, 41, 43, 46, 47, 51, 55, 56, 57, 60, 61, 63, 70, 75, 76, 82, 87, 88, 89, 90, 91, 204, 205, 210, 211, 216, 217,

218, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 237, 247, 283, 364, 378, 488, 515
Amerika 22, 25, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 140, 143, 255, 258, 354, 355, 515, 611, 620, 661, 706
Amerikalı, Amerikalılar 57, 58, 87, 89, 91, 94, 97, 98, 99, 105, 107, 142, 249, 324
Amerika Tahkikat Heyeti 104
Anadolu 22, 23, 26, 31, 32, 39, 40, 43, 52, 55, 59, 63, 65, 67, 68, 79, 82, 86, 89, 92, 94, 98, 104, 107, 124, 129, 131, 135-139, 153, 154, 157, 161, 163, 165, 167, 175, 177-181, 183, 190, 192, 205, 210, 212, 213, 218, 226, 229, 233, 238, 252, 256, 261, 263, 265, 268, 281, 284-286, 292, 296, 297, 312-317, 320, 322, 325, 328, 329, 332-334, 338, 339, 341, 346, 348, 350, 354, 355, 357, 364, 373-375, 378, 389, 391, 410-412, 423-425, 442, 458, 460, 464-466, 472-475, 477, 478, 487, 490-493, 515, 517-519, 521, 529, 531, 532, 533, 535, 549, 553, 554, 574, 579, 580, 587, 592, 594, 605, 610-613, 643
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 86, 138, 163, 180, 181, 183, 205, 213, 218, 238, 292, 314, 322, 329, 332, 338, 339, 346, 354, 410, 490, 491, 492, 493, 521, 574
Anafartalar 590
Ankara 22, 23, 29, 30, 33, 37, 41, 42, 54, 84, 97, 98, 107, 109, 129, 131, 141, 145, 148, 149, 154, 156, 157, 169, 172, 175, 224-227, 233, 240, 241, 243, 244, 246, 252, 253, 254, 256, 277, 278, 282-291, 293-298, 301, 304-309, 311, 315, 317, 319, 325, 326, 331, 334, 337, 340, 346-349, 351, 357-362, 365, 366, 373, 375-378, 382-388, 391, 393-398, 400, 403-409, 413, 415, 416, 418-422, 424-426, 430-434, 437-441, 443, 444-446, 448, 450, 452, 457-464, 466, 469-475, 478, 481, 484, 485, 488, 489, 493, 497-500, 506-509, 511, 514, 518-522, 528, 529, 532-534, 545, 550, 551, 556-558, 562, 565, 570-572, 574, 575, 585, 587, 605, 609, 611, 624, 627, 630, 634-637, 641-644, 648-650, 657, 660, 662, 671-673, 675, 682-691, 693, 697, 705, 714
Antalya 17, 108, 241, 246, 354, 355, 356, 414, 478, 487, 604, 613, 685
Antep 17, 124, 239, 257, 265, 321, 378, 382, 511, 611
Anzavur, Ahmet 239, 248, 299, 310, 333, 334, 375, 385, 392, 394
Arabistan 89, 212
Araplar 368
Ardahan 409, 652
Ardasa 168
Arga (Akçadağ) 111
Arif Bey 55, 340, 341, 343, 360, 361, 362, 363, 376, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 497
Arıburnu 590
Arnavut 270, 713
Arnavut Küçük Aslan çetesi 270
Arnavutluk 712
Arpaçay 409
Artvin 409
Asir 578
Âşir Bey 389, 548
Asım Bey (Albay) 172
Asım Bey (Tümen Kumandanı) 172
Askeri Nigehban Cemiyeti 205, 223
Aslıhanlar 483, 484, 552
Asuri 613
Asya 533, 581, 668
Atina 236, 473, 709
Atina Cumhuriyeti 709
Avni Bey (Mebus Avni Paşa) 413
Avrupa 20, 34, 92-94, 98, 105, 118, 143, 200, 316, 354, 355, 368, 369, 464, 465, 472, 473, 488, 489, 510, 512, 530, 533, 581, 602, 655
Avusturya-Macaristan 25
Ayastefanos (Yeşilköy) 601
Aydemir 484
Aydın 32, 33, 44, 131, 209, 212, 214, 244, 245, 246, 263, 283, 289, 290, 296, 298, 310, 321, 324, 331, 337, 381, 382, 388, 414, 487, 604, 605, 613
Aynacıoğulları 379, 517
Ayvalık 381
Azerbaycan 108
Aziziye 35, 42, 114

Babaeski 534, 610
Bâbıâli 33, 35, 117, 120, 145, 180, 181, 245, 252, 253, 313, 352, 563
Bafra 515, 516
Bağdat 578, 594
Bahçe 611
Bahri (Akdağmadeni Mebusu) 289
Bahur (Milli Aşireti Beyi) 379
Baklaburnu 612
Balıkesir 22, 44, 131, 209, 233, 234, 239, 244-246, 258, 266, 287, 315, 333, 351, 367, 375, 376, 381, 385, 388, 392, 574, 654
Balkan Savaşı 524
Baltalimanı 340, 458
Bandırma 22, 42, 131, 205, 238, 239, 245, 275, 283, 310, 315, 333, 351, 374, 381, 388, 553

Başkumandanlık Kanunu 536, 537, 538, 539, 543
Batum 79, 409, 410, 515, 516
Bayburt 23, 52, 294, 295
Bedirhanlılar 109, 114
Bekir Bey 221
Bekir Bey (İstanbul Fen Müfettişi) 423
Bekir Sami Bey 32, 42, 69, 82, 84, 88, 89, 91, 101, 102, 136, 209, 233, 388, 389, 392, 478, 486, 487, 488, 489, 490, 511, 512, 513, 613, 617
Belçika 107
Belgrad 523
Bergama 381
Berlin 315, 603
Beşiktaş 277, 278
Beslân Bey 221, 222
Beyazıt 23, 81
Beykoz 535
Beyoğlu 349, 350, 683
Beypazarı 365, 374, 375, 376
Beyrut 69, 382
Beyşehir 374, 413, 414
Biga 266, 333, 374, 442
Bilecik 154, 202, 203, 209, 423, 424, 425, 426, 430, 434, 435, 436, 437, 499
Birecik 611
Birinci İnönü Muharebesi 609
Birinci İnönü Zaferi 454
Bitlis 21, 49, 69, 80, 175, 224, 590, 611
Bizans 59, 477, 594
Block, Adam 254
Boğaziçi 528, 612, 613, 617
Boğazlar 324, 474, 479, 534, 555, 556, 611, 617, 620, 621
Boğazlıyan 375, 378
Boizeau (Yüzbaşı) 347
Bolşeviklik 334, 385
Bolu 150, 152, 154, 170, 223, 266, 274, 361, 362, 364, 365, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 385, 445, 651
Bolvadin 482
Bordeaux (Bordo) 213
Bosphore (gazete) 264
Bouillon, Franklin 489, 511, 512, 513, 514, 555
Bozkır 170, 239, 240, 241, 248, 252, 257, 374, 413, 414
Bozöyük 480
Brest-Litowsk Antlaşması 409
Briand (Fransız Başvekili) 487
Britanya 299, 528
Brown (Bravn) 87
Brunot (Brüno) 77
Budapeşte 523
Budizm 581
Bulgaristan 345, 411
Bulgarlar 344, 345
Burdur 246, 289, 487, 613
Burhaneddin Bey (Nahiye Müdürü) 273
Bursa 22, 32, 104, 131, 154, 209, 223, 226, 233, 238, 245, 310, 315, 325, 326, 367, 385, 387, 388, 389, 391, 392, 414, 416, 423, 430, 451, 480, 481, 501, 543, 555, 557, 558, 574, 593, 611, 688, 719, 720
Büyük Aslan Bey çetesi 274
Büyük Britanya 299

Cafer Tayyar Bey 31, 210, 233, 342, 343, 410, 411
Çakmak, Fevzi 51, 176, 195, 196, 243, 296, 297, 298, 299, 325, 326, 327, 334, 373, 384, 420, 445, 473, 476, 484, 485, 506, 508, 511, 518, 519, 520, 545, 550, 558, 607, 634, 646, 684, 688, 690, 691
Çalköy 484
Câmi Bey 43, 94, 315
Çamköy 429
Çamlıbel 378
Çanakkale 210, 277, 278, 346, 384, 555, 612, 669
Çanakkale Boğazı 612
Canik 29, 37, 59, 110, 141, 239, 246, 589
Çankaya 196, 551, 641, 646, 647, 648, 649, 652, 687
Çardak 427
Çarşamba 515, 516
Çatalca 601, 610
Çavdarhisar 416
Cavit Bey 246
Çay 482, 483
Çayözü 517
Cebel-i Bereket 265
Çekil Köyü 413
Celâdet Bey 109, 110, 111, 113
Celal, Bayar 434, 435, 445, 447
Celal Bey (Adliye) 342
Celal Bey (Hariciye Vekâleti Vekili) 531
Celal (Çapanoğullarından) 379
Celalettin Arif Bey 293, 294, 339, 340, 341, 360, 361, 362, 363, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 497
Celal, Zaralızâde 217, 218
Çelebi Cemalettin Efendi 285
Cemal Bey (Konya Valisi) 53, 54, 109, 154, 160
Cemal Bey (Kumandan) 115
Cemal Paşa 37, 53, 54, 177, 186, 188, 189, 191, 197-199, 201, 202, 204-210, 222, 223, 225, 226, 228-232, 239-251, 261, 262, 266, 271, 276, 284, 290, 293, 294,

296-303, 309, 310, 312, 313, 315, 334, 335, 343, 520, 596, 598, 599
Cemal Paşa (Harbiye Nâzırı) 176, 183, 185
Cemal Paşa (Ordu Müfettişi) 154
Cemil Bey (Bedirhanlı) 109
Cemil Bey (Binbaşı) 549
Cemil Cahit Bey 220, 378
Cemiyet-i Akvâm 479, 534, 556, 611, 612, 615, 620, 621
Cengiz, Kara Vasıf 97
Çerkes Bekir 227
Çerkes Ethem Bey 376, 394, 417, 440, 446, 686
Çerkesler 265, 376, 517
Cevat Bey, Dursunbeyzâde 66
Cevat Bey (Kâtip) 66
Cevat Paşa 29, 31, 39, 51, 57, 62, 176, 206, 244, 309, 313, 315, 317, 688, 690, 691, 692, 693
Cevat Rıfat Bey 184
Cevdet Bey 114, 134
Cezayir 578
Charpy (General) 556
Çiçerin 406
Çin 578, 711
Çine 32, 131
Çivril 374, 380
Clade, Sally 153
Clemenceau 74, 258
Çöğürler 483
Çopur Musa 380
Çopur Yusuf 379, 517
Çorlu 344
Çorum 148, 160, 375, 384
Cumalı 377
Cumalı Ordugâhı 377
Cumhuriyet 28, 204, 371, 494, 582, 584, 586, 642, 649, 655-679, 681, 683, 684, 689, 699, 702, 706, 707, 709-712, 715-720, 722
Cumhuriyet Halk Fırkası 586
Çumra 413
Curzon, Lord 531

Damat Ferit Paşa 17, 21, 62, 72, 74, 90, 110, 126, 143, 199, 201, 208, 228, 248, 252, 263, 342, 374, 375, 421, 425, 458, 476, 605
Damat Şerif Paşa 198, 199, 206, 249, 284
Darıca 270, 273, 274
Defrance 37
Değirmendere 223
Delibaş (eşkiya) 413, 414
Deli Hacı 379, 517
Deli Ömer 379
Demange, Miralay 35
Demirci Mehmet Efe 244, 382, 438
Denizli 22, 420, 699
Dersaadet 473
Dersim 82, 83, 114, 123, 148, 263, 363, 379, 696
Derviş Bey (Derviş Paşa) 413, 457
d'Esperey, Franchet (General) 77, 252, 253
Devlet-i Âliyye 338, 474
Dicle 547, 548
Dinar 443
Diyale Nehri 602
Diyarbekir 21, 23, 31, 33, 37, 80, 107, 110-112, 124, 125, 129, 131, 134, 150, 233, 241, 260, 315, 351, 363, 380, 487, 590, 613, 651, 691, 692, 693
Donanma Cemiyeti 214, 283
Dumlupınar 388, 416, 451, 454, 455, 480, 482, 483, 484, 545, 550, 554, 594, 603, 606, 607, 688
Duquest 383
Düyûn-ı Umumiye 618, 619
Düzce 222, 272, 275, 360-362, 365, 374-376, 378, 392, 394, 438, 442

Ecevit (Kastamonu mevkii) 485
Edip (Çapanoğullarından) 379
Edip (Sarı Efe) 438, 441
Edirne 18, 31, 131, 177, 212, 233, 235, 238, 315, 342, 344, 350, 410, 411, 534, 555, 610
Efendi Köprüsü 429, 431
Eftelidis çetesi 517
Eiffel (Yunan torpidosu) 516
Ekrem Be 113
Ekrem Bey 111, 113, 651
Elaziz 21, 46, 49, 83, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 134, 175, 260, 363, 487, 613
Elbistan 111, 126
Elmalı 611
Emeviler 578
Emin Bey 150, 151, 521
Emin Efendi 151
Emin Paşa 606
Emir Ali (İmralı) 612
Emirfakıhlı 427
Emir Faysal 257
Emir Paşa 445
Endülüs 369, 578
Enez 212
Enver Paşa 670
Erbaa 375, 379, 515, 517
Erciyes Dağı 613
Erdek 612
Ereğli 30, 107, 170, 423, 487
Erenköy 180, 314

Ergani 487, 717
Ermeni 18, 19, 35, 38, 89, 94, 97, 111, 210, 214, 223, 247, 257, 261, 271, 322, 323, 328, 406, 407, 409, 534, 611
Ermeni Patrikhanesi 210
Ermenistan 20, 38, 89, 90, 94, 95, 96, 98, 108, 265, 401, 406, 407, 409, 424, 479, 611, 612, 614, 616, 617, 619
Erzincan 69, 78, 81, 82, 96, 97, 134, 398, 611, 645, 653
Erzurum 18-20, 23, 28, 29, 31, 33, 37, 39, 40, 49, 51, 52, 57, 61, 64-70, 72, 76, 78-89, 91, 96, 99, 103-106, 110, 114, 118, 131, 134-138, 144-147, 162, 168, 169, 173, 177, 183, 187, 193, 194, 208, 210, 213, 233, 234, 265, 285, 286, 292, 295, 305-307, 315, 317, 329, 351, 358, 378, 396-408, 491, 493, 497, 517, 537, 589, 688
Erzurum Kongresi 40, 51, 64-70, 72, 79-81, 84-86, 89, 106, 135-138, 169
Esat Efendi (Hoca) 689, 690
Esat Paşa 97, 230, 232, 253, 596, 597, 598
Eskişehir 109, 153, 154, 203, 209, 235, 238, 240, 249, 250, 283-288, 357, 374, 379, 388, 389, 396, 415, 426, 432-435, 437, 439-441, 443, 444, 448, 450, 451, 454, 475, 480, 482, 483, 501, 502, 508, 522, 535, 545, 553, 574, 587
Eşref (şeyh) 294
Esseyit Abdullah (Dürrizade) 500
Ethem Bey (Menteşe mutasarrıfı) 246
Ethniki Hetairia (Etniki Eterya) 515
Eyüp Sabri Bey 434, 445
Eyüp (Şeyh) 717

Faik Ali Bey 325, 326
Faik Bey (Tekirdağ Mebusu) 651
Faruk Bey (Yüzbaşı) 123
Fas 578
Fatımiler 578
Fehmi Efendi (Şeriye Vekili) 445, 449, 635, 639
Fellâh-ı Vatan Grubu 307
Ferda (gazete) 284
Feridun Fikri Bey (Dersim Mebusu) 696
Ferit Bey (Defterdar) 150, 151
Ferit Paşa (Harbiye Nâzırı) 43, 52
Fevzi Bey (Kaymakam) 279, 281
Fikri Bey (Ertuğrul) 651
Fikri Bey (Ertuğrul), (Doktor) 651
Filipin 93
Filistin 90, 200, 578
Fındıklı Sarayı 332
Fırat 612
Forbes (Yüzbaşı) 364
Franmason 254
Fransa 19, 24, 37, 92, 103, 108, 252, 255, 258, 262, 299, 313, 340, 354, 368, 369, 475, 486, 487, 512, 514, 555, 556, 614, 620, 683
Fransızlar 17, 79, 142, 257, 264, 276, 283, 328, 379, 382, 383, 487, 511, 609, 611, 683
Frew (Rahip) 21, 45, 219, 259, 340
Fuat Bey (Çorum Mebus) 384
Fuat Paşa Türbesi 253

Galip Bey 255
Gazi Antep 611
Gazi Osman Paşa 595
Gebze 266, 267, 269, 270, 271, 272, 274, 277, 279, 280, 282
Gediz 414, 415, 416, 417, 419, 447, 452, 454, 457
Gelibolu 332, 333, 534, 612
George, Kral Beşinci 566
George, Lloyd 21, 486, 555
Gerede 365, 374
Geyve 129, 223, 357, 365, 374, 375, 376, 423, 459, 501
Geyve Boğazı 129, 376
Giresun 611
Gölcük Yaylası 335
Gönen 299, 374, 428
Gördes 439
Gümrü Antlaşması 409
Gümüşhane 168, 169, 701
Gündüzbey 480
Gürcistan 108, 409, 424, 556
Gürcü 409

Hâcim Muhittin Bey 389
Hacı Bayram Veli Cami-i Şerifi 366
Hacı Bedir Ağa 123
Hacıbektaş 285
Hacı Hafız Efendi 66
Hacı Musa Bey 69, 285
Hacı Şükrü Bey 382, 434
Hadi Paşa 158
Hâdisât (gazete) 20
Hadımköy 344
Hafik 375
Haiti 706
Hakkari 331, 689
Hakkı Behiç Bey 394, 396, 434, 435
Hakkı Bey (Binbaşı) 382
Hakkı Bey (Müfrezesi Kumandanı) 273
Halaskâr grubu 205
Halep 125, 126, 328, 548, 590
Halil Bey (Bedirhanlı) 109
Halil Efe 430
Halil Hulki Efendi 685

Halil (Milli Aşireti) 379
Halit Paşa 648
Halkçılık Programı 491
Halk Fırkası 585, 586, 646, 650, 705, 706, 709
Halk İştirakiyun Fırkası (Halk Komünist Fırkası) 418
Halk Zümresi 491
Hamdi Efendi (kadı) 249
Hamdi Efendi (Manastırlı) 349, 350, 357
Hamdi Paşa 153, 176, 205, 229
Hamdullah Suphi 654
Hâmi Bey 102, 104, 105, 108, 389
Hamit Bey 57, 58, 59, 60, 63, 65, 215, 486, 528, 529, 562
Haralambos 515
Harbiye 23, 24, 29, 34, 35, 36, 39, 43, 44, 52, 54, 55, 72, 97, 117, 120, 121, 127, 160, 175, 176, 183-185, 189, 201, 202, 204, 206-210, 214, 222, 223, 225, 226, 228-232, 240-243, 246-248, 250, 261-263, 271, 275, 276, 283, 290, 291, 293, 294, 296, 297, 299-302, 309-317, 319, 327, 328, 334, 335, 340-343, 349, 350, 364, 373, 449, 520, 595, 685
Harbord 155
Hareket Ordusu 601
Harput 109, 111, 112, 113, 115, 117, 123, 125, 160, 406
Harrington 528, 529, 556, 566, 567
Hart 294, 295
Hasan Bey (Trabzon Mebusu) 572, 698, 713
Hasan Çavuş 222
Hasan Efendi (Fetva Emini) 243
Hasan Fehmi Bey 445, 635, 639
Hasankale 23
Hasan Lütfi 378
Havza 29, 30, 33, 37, 41
Hayati Bey 224, 350, 432
Haydar Bey (Bolu Mutasarrıfı) 223, 364
Haydar Bey (Konya valisi) 413
Haydar Bey (Van Mebusu) 382
Haydar Bey (Van Valisi) 37, 114, 175
Haymana 438, 443
Hayri Bey, Binbaşı 377
Hendek 364, 365, 374, 376, 391, 392
Henderson, Newill 566
Henry (Binbaşı) 528, 529
Hereke 269, 275
Heyet-i Temsiliye 67-70, 78, 80, 82-84, 86, 109, 132, 134-141, 154, 155, 157, 167, 170-173, 177, 179-181, 183, 187-192, 195, 199-201, 204, 206-209, 211, 214, 216, 217, 219, 225, 226, 228, 229, 233-235, 237-241, 243, 245, 247, 249, 250, 261-264, 266, 268-270, 272, 277, 278, 282, 285-290, 293, 294, 296, 310-312, 314, 315, 316, 319-322, 325, 327-330, 332, 335-339, 346, 355, 356, 359, 360, 367, 375, 384
Heyet-i Vekile 404, 405, 416, 417, 448-450, 500, 536, 544, 587, 588, 592, 621, 622, 626, 627, 629-632, 634, 635, 643, 644, 645-647, 651-654, 659. *ayrıca bkz.* Vekiller Heyeti
Hicaz 578
Hidayet Bey 443
Hilmi Bey, Jandarma Kumandanı 275
Hindistan 671, 682, 685
Hıristiyan 17, 33, 36, 68, 92, 94, 212, 226, 236, 237, 242, 261, 266, 272, 351, 479, 572, 610
Hırvat 555
Hısnımansur 109, 124
Hıyanet-i Vataniye Kanunu 374, 453, 563
Hoca Fatin Efendi 436
Hulusi Bey 505
Hurrem Bey 32
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 34, 210, 223
Hüseyin Avni Bey 396, 397, 400, 402, 403, 407, 538
Hüseyin Bey, (muallim) 215
Hüseyin Hüsnü (Bâbıâli Müdürü) 180
Hüseyin (İmam) 608
Hüseyin Kâzım Bey 290, 293, 318, 341
Hüsrev Bey 41, 49
Hüsrev Sami Bey 84, 105

İbrahim Bey (Binbaşı) 376
İbrahim Bey (Kastamonu Valisi) 37, 149
İbrahim Ethem Bey 58
İbrahim Ethem Efendi (Cerrah) 378
İbrahim Paşa (Mareşal) 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600
İbrahim Süreyya 236
İbrahim Tali Bey 61
İhsan Bey 195, 445, 639, 699, 700
İkinci Grup 520, 521, 543, 689
İkinci İnönü Muharebesi 501, 502, 609
İkinci İnönü zaferi 486
İkinci İnönü Zaferi 480
Ilgın 374
Ilıca 78
İlyas Bey 111, 112, 114, 115, 116, 122, 123, 124, 125, 134
İlyaszâde Ahmet Kemal 217, 218
İmadiye 611
İmroz 612
İncili 423
İnebolu 149, 150, 152, 169, 235, 238, 422, 424, 426, 458, 515, 528, 529
İnegöl 416

İngiliz 17, 21, 32, 36, 44, 55, 62, 92, 103, 108, 109, 111, 113, 115, 123-125, 134, 146-148, 153, 214, 223, 226, 236, 237, 239, 245, 251-254, 260, 323, 332, 334, 344, 347, 349, 350, 354, 364, 424, 486, 528, 529, 547, 548, 565, 566, 580, 602, 603, 616, 618, 669, 689
İngiliz İbrahim 223
İngiliz Muhipler Cemiyeti 36, 214, 226, 251, 254
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 21
İngiltere 19, 21, 24, 25, 35, 36, 38, 92, 94, 103, 105, 258, 259, 313, 322, 340, 354, 486, 528, 553, 555, 556, 566, 614, 620, 627, 671, 682, 689
İrade-i Milliye (gazete) 206
Irak 89, 90, 200, 258, 522, 547, 578, 579, 602, 603, 604, 608, 611, 612, 669
İskenderiye 602
Islahat Grubu 491
Islahiye 382
İslam 19, 21, 89, 212, 237, 258, 316, 329, 351, 357, 365, 369, 477, 478, 490, 493, 517, 564, 568, 569, 570, 571, 575, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 588, 590, 668, 669, 670, 686, 716
İsmail Ağa 439
İsmail Ağa (Kürt) 447
İsmail Fazıl Paşa 101, 102, 361
İsmail (Gümülcineli) 223
İsmail (Milli Aşireti) 379
İsmail (Topal) 430
İsmet Bey (Albay) 176
İsmet Bey (Paşa) 656, 657
İsmet Paşa 638
İspanya 368
Isparta 487, 613
İstanbul 2, 17-23, 26, 29, 31, 34, 39, 41-44, 46, 49, 51-59, 61-65, 66, 69-77, 79, 80, 83, 85, 87, 88, 92, 94-100, 104, 105, 107, 108, 110-112, 117, 119, 120, 125, 127-131, 133-137, 139, 142, 143, 145, 148-158, 161, 162, 166-172, 176, 177, 180, 181, 183, 184, 187, 198, 199, 202, 204, 205, 207, 209-211, 213, 214, 216, 218, 221-239, 242, 243, 245-251, 259-261, 264, 266-282, 284, 285, 287-294, 296, 304, 306-313, 315, 317-325, 328, 330-339, 341, 342, 344-360, 362, 364, 369-371, 373-378, 381-385, 390, 392, 404, 406, 410, 411, 413, 421-426, 437, 445, 452, 453, 457-478, 486, 491, 493, 494, 497, 498, 499, 501, 512, 515-517, 528-530, 532-535, 543, 553, 555-559, 561-572, 575, 576, 583, 590, 595-602, 604, 605, 612, 613, 620, 621, 627, 628, 637, 644, 645, 647, 648, 652, 654, 658, 661, 662, 667, 672, 673, 674, 678, 681, 682, 683, 689, 700, 702, 714, 717
İstanbul (gazete) 251
İstiklâl (gazete) 198
İstiklâl Grubu 491
İstiklâl Mahkemeleri 374, 418, 428, 431, 440, 443, 508, 681, 718, 719
İştip 377
İsveç 107
İsviçre 258
İtalya 24, 92, 103, 108, 255, 258, 299, 313, 478, 486, 487, 555, 556, 614, 620
İtalyan 17, 332, 354, 355, 356, 487, 527, 613, 616, 618
İtilaf Devletleri 17, 20, 25, 31, 34, 36, 38, 54, 77, 79, 86, 128, 153, 155, 157, 223, 230, 236, 237, 239, 251, 283, 284, 298-301, 303, 311, 315, 316, 319, 322, 323, 328, 332, 333, 335, 337, 338, 346-348, 352-356, 358, 383, 385, 459-462, 464, 465, 471, 473-479, 487, 488, 499, 511, 522, 531-535, 554-556, 558, 559, 586, 588, 609-620, 623, 625, 627-629, 632, 633, 635, 637
İtilaf ve Hürriyet Cemiyeti 210
İtilaf ve Hürriyet Fırkası 38, 199
İttihat ve Terakki Cemiyeti 352
İzmir 17, 18, 22, 29, 30, 32, 33, 35-38, 41, 42, 54, 92, 103, 104, 108, 143, 192, 200, 214, 239, 284, 287, 300, 320, 324, 328, 330, 334, 335, 351, 364, 375, 380, 381, 382, 384, 390, 392, 397, 422, 424, 442, 445, 458, 460, 478, 479, 487, 500, 534, 535, 543, 553-557, 563, 574, 594, 604, 607, 610, 611, 613, 628, 650, 651, 681, 682, 684, 691, 711, 718
İzmit 22, 49, 170, 171, 172, 221, 222, 266, 267, 268, 269, 270, 275, 276, 279, 280, 281, 352, 374, 376, 377, 378, 423, 480, 528, 535, 545, 549, 553, 556, 574, 575, 583, 584, 594, 612, 613
İznik 430, 454, 545, 611
İzzet Bey 69, 81, 137
İzzet Paşa 22, 43, 104, 201, 202, 204, 215, 230, 231, 341, 422, 423, 424, 425, 426, 436, 437, 445, 453, 457, 458, 471, 472, 497-500, 530, 531, 534, 563, 601

Japonya 555, 614, 620

Kadıköy 225, 309
Kadınhan 374, 413
Kadri 717
Kafkas 22, 23, 88, 148, 315, 316, 378, 483, 515, 516, 604, 611

Kafkasya 96, 155, 549, 602
Kahire 607
Kâhta 115, 123
Kalamış 647
Kalecik 439, 447
Kalikratya 610
Kâmil Paşa 243
Kandıra 423
Kangal 114
Karaağaç 411, 610, 623, 624, 625, 629, 630, 631
Kara Arslan 271
Karabaş Mahallesi 283
Karabekir, Kâzım (Paşa) 23, 49, 61, 62, 111, 135, 136, 137, 139, 140, 144, 146, 147, 168, 169, 177, 192, 193, 194, 195, 196, 233, 236, 286, 288, 329, 330, 331, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 493, 494, 495, 496, 526, 527, 558, 561, 643, 648, 671, 687, 688, 693, 694, 695, 696, 707, 717
Karabiga 239, 612
Karacabey 223, 248, 252, 253, 260, 374, 388
Karacahisar 502
Karaçaşehir 427
Karadeniz 18, 20, 34, 41, 299, 301, 515, 516, 602, 611, 688
Karadere Ormanları 700
Karagümrük 283
Karahisar 30, 63, 389, 444, 475, 552, 603
Karakol Cemiyeti 72, 73, 209, 345, 359
Karaman 258, 374, 413
Kara Mustafa (Çerkes) 378
Kara Nâzım 379, 517
Karataş Burnu 611
Kara Vasıf Bey 43, 73, 74, 97, 98, 99, 105, 167, 230, 231, 232, 233, 266, 278, 336, 518, 519, 521, 540, 541, 544
Karesi 44, 234, 654, 691, 696
Kars 237, 409, 648
Kars Antlaşmaları 409
Kartal 268, 269, 271, 273, 274, 282
Kastamonu 30, 37, 109, 129, 141, 145, 149, 151, 152, 160, 175, 202, 203, 423, 485, 508, 546, 607, 685
Kavak 55, 62
Kayseri 30, 107, 246, 254, 255, 256, 258, 283, 285, 613
Kâzım Bey (Albay) 41, 49, 149, 209, 381, 397, 399, 400, 403
Kâzım Bey (Binbaşı) 66
Kâzım Paşa (Diyarbekirli) 385
Keçeciler 283
Keçiören 559
Keldani 613
Keller 107
Kemah 114
Kemal Bey (Halaskâr grubundan) 205
Kemalettin Sami Bey 315
Kemal (Yüzbaşı) 422
Kemer 610
Kerbela 608
Keşan 411
Keşfi Bey 246, 325, 326
Keskin 256, 361
Keven aşireti 124
Kilikya 212, 240, 475
Kirmastı 374, 388
Kılıç Ali Bey 240, 378, 382, 434, 445, 446, 449, 450
Kırım Muharebesi 102
Kırkkilise 411, 610
Kırşehir 361, 385
Kızılırmak 108
Klematios (Rahip) 515
Kocatepe 552, 603, 606
Koçhisar 374, 413
Koçkiri 517
Köhne 379
Konstantin (Kral) 458, 473
Konya 17, 21, 22, 30, 31, 33, 37, 53, 54, 63, 109, 131, 150, 154, 155, 160, 170, 175, 176, 209, 224, 226, 233, 241, 244, 246, 255, 257, 283, 296, 297, 315, 317, 329, 351, 352, 363, 374, 380, 385, 412, 413, 420, 438, 447, 482, 487, 508, 549, 550, 551, 575, 576, 601, 613, 643, 648, 652, 655, 687, 694
Konyar aşireti 600
Köroğlu 517
Kötek 408
Kozan 651, 699
Küçük Ağa 379, 517
Küçük Aslan çetesi 270, 271, 273, 274, 279
Küçük Hasan 517
Küçükköy 455
Kula 32
Kumbağı 612
Kürdistan 32, 109, 123, 127, 257, 479
Kürt 21, 95, 96, 109, 111, 116, 123, 124, 257, 260, 447, 612, 613, 716
Kürt Cemiyeti 257
Kürt Teali Cemiyeti 257
Kuruköy 429
Kuşadası 610
Kuşçalı 267, 268
Kütahya 202, 203, 209, 395, 413, 414, 427, 432, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 483, 487, 501, 535, 613, 651, 652, 655
Kutü'l-amare 594

Kuva-yı Milliye 68, 75, 142, 153, 160, 170, 173, 174, 176, 177, 194, 201, 214, 223, 224, 227, 233, 242, 244, 249, 252, 258, 259, 266, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 316, 317, 318, 319, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 337, 340, 346, 356, 364, 365, 414, 421, 458
Kuvve-i Seyyare 379, 416, 427, 428, 448, 449

Lapseki 333
Lazistan 18, 398, 651
Lefke 374, 438
Leon 384
Le Pays (gazete) 20
Le Temps (gazete) 257
Londra 89, 90, 340, 346, 459, 460, 461, 462, 470, 471, 473, 474, 476, 478, 486, 487, 490, 511, 512, 531, 609
Londra Konferansı 460, 462, 470, 471, 473, 476, 478, 486, 511, 609
Lozan 500, 558, 561, 572, 574, 586, 587, 593, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 619, 620, 621, 622, 630, 634, 637, 638, 639, 640, 641, 643, 645, 666
Lozan Barış Antlaşması 500, 609, 621, 638, 645
Lozan Konferansı 561, 572, 574, 586, 587, 593, 621, 622, 640
Lüleburgaz 344
Lütfi Fikri Bey 668, 669
Lutfiye köyü 222

Macaristan 25
Macit Bey 101
Maden 379, 438
Mahir Sait Bey 229
Mahmut Bey 156, 157, 225, 226, 296, 365, 376
Mahmut Esat Bey 711
Mahmut Nedim Bey 365
Mahmut Paşa (Çürüksulu) 97, 253, 264, 265
Makedonya 96, 204, 596, 597, 598
Makriköyü 601
Maksut Bey 66
Malatya 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 134, 141, 160, 161, 175, 260, 363, 396
Malta 214, 348, 359, 486, 518, 546, 547, 549, 566
Maltepe 270
Mamahatun 114, 117
Manastır 515, 596, 600
Manavgat 413
manda 22, 25, 68, 90, 92, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 523, 547
Manisa 30, 32, 33, 36, 42, 455
Maraş 17, 117, 124, 239, 257, 265, 319, 321, 323, 324, 325, 328, 330, 382
Mardin 23, 111, 611
Marmara 276, 389, 545, 554, 612, 647
Marshall (General) 548
Marten (Mösyö) 259
Matbaa-i Osmaniye 594
Mavri Mira 17, 18
Mazhar Müfit Bey (Denizli Mebusu) 49, 331, 332, 699
Mazhar Tevfik Bey 150
Mecitözü 379
Mehmet Ali Bey 21, 210
Mehmet Avni (aza) 139
Mehmet Bey (Binbaşı) 122
Mehmet Efendi (Bolu mebusu) 651
Mehmet Hayri Efendi 378
Mehmet Nurettin (Gebze Kaymakamı) 274
Mehmet Salih (aza) 139
Mehmet Şerif Paşa (Damat) 198
Mehmet Şükrü Bey 389, 537, 538
Mehmet Tevfik 431, 441
Mehmet (Trabzon Valisi) 109
Menderes 480, 501, 545
Menteşe 246
Meriç 212, 411, 555, 556, 610
Mersin 382, 414, 503, 563, 589
Merzifon 17, 153, 161, 206, 515
Mesut Bey 66
Metristepe 480, 481
Midye 212
Milli Ahrar 233
Milli Aşireti 379, 380
Milli İslam Şûrası 237
Milli Kongre 39, 98, 233
Milli Türk 233
Milne, George 299, 301, 302, 335
Misak-ı Milli 306, 491, 492, 498, 512, 513, 543, 615
Mithat Bey 403, 404
Mısır 369, 564, 578, 579, 601, 602, 686
Mondros 304, 407, 609, 639, 640, 641, 648, 666
Mondros Ateşkes Antlaşması 609, 639, 640, 641, 666
Mondros Mütarekesi 304
Morisson 92
Moskova 388, 409, 410, 420, 426, 511, 549, 560
Moskova Antlaşması 388, 410, 511
Muaviye 470
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 86, 131, 132,

134, 138, 163, 177, 180, 181, 183, 205, 210, 213, 218, 238, 240, 269, 270, 292, 303, 306, 307, 311, 314, 322, 329, 332, 338, 339, 346, 354, 410, 490, 491, 492, 493, 521, 574
Müdafaa-i Hukuk Grubu 494, 495, 520, 592
Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 18, 19, 20, 49, 51, 55
Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Müdafaa-i Hukuk Topluluğu) 491
Mudanya 32, 384, 388, 392, 556, 557, 558, 632
Mudanya Konferansı 556, 557, 558
Mudurnu 364, 365
Müfit Efendi (Hoca) 385, 564
Muğla 487, 604, 613
Muhafaza-i Hukuk 18
Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti 493
Muharrem Kararnâmesi 627, 632
Muhittin Bey 389, 410, 411
Muhittin Paşa (Ankara Valisi) 109, 148, 175
Muhittin Paşa (Kahire Büyükelçisi) 607
Muhlis Paşa 600
Muhtar Bey (Mühendis) 215
Münir Bey (Hukuk Müşaviri) 215, 436
Muş 590, 613, 651
Müslüman 19, 20, 29, 36, 44, 92, 161, 175, 178, 239, 260, 323, 353, 406, 427, 517, 567, 575, 577, 578, 580, 668, 669, 682, 686
Mustafa Arif Bey 457, 458
Mustafa Efendi (Hoca) 565
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) 44, 45, 53, 57, 61, 72, 76, 77, 82, 87, 89, 91, 95, 97, 98, 99, 115, 116, 139, 157, 158, 189, 201, 217, 218, 222, 224, 225, 241, 252, 254, 256, 261, 267, 275, 277, 278, 279, 281, 282, 289, 291, 293, 309, 334, 339, 340, 341, 348, 349, 361, 362, 400, 444, 459, 460, 464, 471, 472, 474, 475, 476, 481, 499, 525, 528, 529, 570, 605, 629, 630, 633, 634, 636, 637, 638, 657, 683, 692, 693
Mustafa Sabri 256
Musul 547, 548, 588, 611, 627
Mutasım (Halife) 564
Mutki 71, 285
Mutki aşireti 69, 81
Mutki Dağları 81
Muzaffer Bey 41

Naci Bey 216, 219
Nadir Paşa 380
Nahit Efendi (Yüzbaşı) 275
Nail Efendi (Yüzbaşı) 270
Naki (Koçkiri aşireti) 517
Nakşibendi 717
Nallıhan 365, 374
Nazilli 42, 244, 245, 287, 367, 381, 388
Nâzım Bey (Adana Valisi) 397
Nâzım Bey (Binbaşı) 376
Nâzım Bey (Yarbay) 597
Nâzım Nazmi Bey 396
Nâzım Paşa 72, 253
Nazmi Bey (Jandarma Kumandanı) 275
Necati Bey (Erzurum Mebusu) 403, 405
Necati Efendi 271
Nedim Bey (Nevşehir Kaymakamı) 365
Neologos (gazete) 223
Nevres Bey (Binbaşı) 205
Nevşehir 329, 365
Nif 554
Niğde 22, 131, 141, 148, 170, 246, 283, 329, 365, 654
Nigehban Cemiyeti 205, 223, 239
Nigehbancılar 199, 224, 226, 336
Nurettin Bey 241, 253, 596, 597, 598, 599, 601
Nurettin Paşa 296, 297, 384, 385, 386, 387, 517, 518, 549, 593, 594, 595, 596, 597, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 720
Nusaybin 548, 611

Ödemiş 42, 610
Of 18
Oltu 407
Ömer Fevzi Bey 69
Ömer Halis Bey 76
Ömer Hulusi Efendi 342
Ömer Lütfü Bey 209
Ömer Mümtaz Bey 236
Orhan Bey 215
Orhan Şemsettin Bey (Telgraf Genel Müdürü) 423
Oruç, Arif 443
Osman Bey 149, 150, 151, 382, 413
Osman Bey (Tufan Bey) 83
Osman Efendi (Mebus) 591
Osmaniye 594, 611
Osmanlı 17, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 37, 38, 44, 67, 86, 87, 88, 89, 92, 96, 97, 104, 126, 155, 178, 195, 197, 200, 202, 204, 249, 260, 299, 300, 301, 302, 304, 320, 322, 324, 328, 334, 338, 341, 352, 353, 354, 355, 356, 367, 369, 370, 393, 409, 422, 424, 459, 460, 472, 474, 476, 511, 512, 523, 559, 563, 565, 572, 573, 614, 618, 621, 640, 670, 671, 677, 684, 685
Osmanlı Bankası 618
Osmanlı Devleti 17, 19, 25, 26, 38, 178, 195, 197, 200, 249, 301, 302, 304, 320, 322,

324, 334, 338, 341, 352, 353, 356, 369, 409, 511, 559, 563, 572, 573, 640
Osmanlı İmparatorluğu 204, 352, 369, 512, 563, 618
Osman Nuri Bey 148
Osmanoğulları 564
Osman Tufan Bey 221, 240

Pangaltı 691
Panislamizm 370, 581
Panturanizm 370
Papa 475
Paris 37, 38, 74, 90, 98, 102, 234, 236, 299, 301, 383, 458, 459, 475, 476, 489, 531, 534, 596, 609
Paris Konferansı 299, 301
Paris Kongresi 102
Paşaeli 18, 19, 31, 234, 343, 410
Paşa köyü 273
Peel, P. 125
Pehlivan Ağa 430, 447
Pelle (General) 624
Pichon 258
Podima 610
Polatlı 443, 508
Polidi Efendi 34
Pontus 18, 20, 515, 516, 517
Pontus Cemiyeti 18
Pontus (gazete) 516
Pontus Meselesi 515
Porsuk Suyu 456
Postacı Nâzım 378
Pozantı 382

Ragıp Bey (Kütahya Mebusu) 655
Raif Efendi 66, 68, 78, 80, 81, 82, 102, 136, 493, 495
Raka 122, 123
Rasih Efendi 685, 686
Rasim Bey (Mebus) 78, 80
Raşit Bey 458
Rattigan 529
Rauf Ahmet Bey 230
Rauf Bey 41, 42, 48, 49, 66, 68, 69, 81, 82, 84, 95, 105, 106, 107, 108, 136, 195, 281, 315, 316, 318, 319, 325, 326, 327, 329, 332, 340, 341, 344, 346, 347, 348, 518, 519, 520, 521, 522, 544, 549, 553, 556, 557, 559, 560, 561, 587, 592, 621, 622, 623, 625, 626, 629, 631, 633, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 648, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 671, 672, 673, 674, 675, 677, 678, 679, 680, 681, 687, 688, 689, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 710, 711, 712, 715
Recep Bey 196, 363, 651, 652, 697, 698, 701, 702, 703, 704
Recep Kâmil 217
Recep Zühtü Bey 114, 221, 443
Redd-i İlhak 18, 38, 55, 209
Redd-i İlhak Cemiyeti 38, 55, 209
Redd-i İlhak Heyetleri 209
Refahiye 375
Refet Bey (Refet Paşa) 23, 42, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 72, 83, 88, 102, 103, 154, 155, 176, 210, 215, 226, 244, 245, 355, 373, 376, 382, 413, 420, 421, 443, 444, 448, 455, 456, 482, 483, 484, 485, 506, 519, 520, 528, 529, 549, 557, 558, 559, 560, 561, 566, 568, 569, 575, 576, 644, 648, 671, 688, 711
Refi Cevat 231
Refik Bey 45, 252
Refik Bey (Albay) 205, 377
Refik Bey (Doktor) 49
Refik Halit Bey 53, 54, 175, 182, 188
Remzi Bey 150
Reşat Hikmet Bey 94, 215, 318, 319
Reşit Hikmet 97
Reşit Paşa 119
Reşit Paşa (Sivas Valisi) 76, 79, 121, 140, 175
Reşit Sadi Bey 97
Reşit Saffet Bey 215
Resülayin 380
Rifat Bey 576
Rıfat Bey 575, 576
Rıfat Efendi 225
Rıza Bey (Kırşehir Mebusu) 361
Rıza Efendi (Bursalı) 594
Roma 369, 478
Roma İmparatorluğu 369
Romanya 555
Rum 17, 18, 20, 29, 223, 270, 271, 273, 274, 477, 515, 516, 517
Rumeli 40, 55, 86, 137, 138, 163, 175, 180, 181, 183, 190, 192, 205, 213, 218, 229, 238, 268, 285, 286, 292, 297, 312, 313, 314, 322, 325, 329, 332, 333, 338, 339, 346, 350, 354, 355, 357, 410, 490, 491, 492, 493, 519, 521, 523, 555, 574, 592, 596, 601, 611, 612, 713
Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 492, 592
Rumeli Müdafa-i Hukuk Gurubu 519
Rum Patrikhanesi 17
Rum Patrikliği 516
Rus 19, 333, 527, 611
Rüstem Bey 236
Rüştü Bey 23, 146, 147, 266, 270-272, 275
Rusya 333, 388, 426, 511, 515, 516, 556, 620

Sabit Bey 645, 646, 653

Sadık Bey 38, 61, 62, 99, 252
Sadrettin Efendi 447
Sadullah Efendi (Bitlis Mebusu) 69
Sadun Paşa 215
Safa Bey 341
Saffet Efendi (Şeyh) 684
Sait Molla 21, 22, 37, 45, 219, 223, 227, 228, 247, 248, 251, 253, 259, 260, 282, 329
Sait Paşa 170, 176
Sakarya 500, 501, 502, 509, 511, 514, 518, 521, 522, 531, 542, 545, 609
Şakir Paşa 24
Salâhattin Bey 53, 54, 55, 57, 61, 62, 63, 64, 72, 521, 589
Salih Bey 215
Salih Bey (Başyaver) 242, 297, 299, 315, 326, 327, 438
Salih Efendi (Erzurum Mebusu) 537
Salihli 244, 245, 311, 376, 381, 388, 610
Salih Paşa 204, 205, 210, 211, 216, 217, 218, 219, 229, 234, 237, 247, 250, 283, 297, 309, 325, 339, 341, 342, 347, 364, 423, 425, 436, 497, 498, 499
Sami Bey 376
Samsun 17, 18, 23, 26, 29, 31, 33, 37, 42, 53, 57, 58, 59, 60, 62, 79, 118, 148, 154, 161, 206, 235, 238, 239, 245, 363, 364, 508, 515, 516, 521
Sapanca 221, 423, 611
Sarı Efe 438, 441
Sarıkamış 408, 493, 694
Sarı Mehmet 430
Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 138
Şarki Anadolu Vilâyâtı Heyet-i Temsiliyesi 135, 136
Şark Meselesi 93
Saruhan 234, 361, 651, 655, 685
Sedat Bey 63
Şefik Bey 382
Şehzadebaşı 349
Şekip Hakkı (Başyaver) 577
Selahattin Bey 505
Selanik 157, 158, 377, 595, 596, 597, 598, 599, 600
Selçuklu Devleti 369
Selkisaray 484
Selmanıpak 602
Senai Bey 377
Şeref Bey 43, 318, 342, 652, 656
Serez 596, 597
Servet Bey 69, 135, 136, 139, 141
Şevket Bey 230, 272
Şevket Bey (Albay) 176, 210, 266, 271, 276
Şevket Hanım (Yahya Kaptan'ın karısı) 283
Şevki Bey 215
Şevki Paşa 546
Sevr Antlaşması 474
Seydişehir 374, 414
Şeyhelvan Dağı 547
Şeyh Fevzi Efendi 69, 81, 82
Şeyh Muhsin-i Fâni 291
Şeyh Said 717
Seyitgazi 522
Seyr-i Sefai 647
Seyyit Bey 43
Sforza, Kont 478, 487
Siirt 23, 81, 379, 685
Şile 252
Şili 706
Simav 428, 431, 432, 437, 438
Sincar Çölü 548
Sinop 34, 129, 150, 151, 389, 572
Sivas 23, 31, 35-40, 42, 44, 46-49, 55, 56, 59-65, 69, 70, 72-89, 91, 94, 96, 97, 100, 104, 106, 107, 108, 110- 115, 117-121, 123, 125, 126, 128-130, 133-136, 138-142, 145, 148, 152, 154, 155, 157, 158, 161, 170, 173, 175, 177, 179, 180, 183, 185, 187-189, 192, 199, 202, 206, 208, 211, 213, 216-221, 224, 227, 228, 233, 240-242, 246, 248, 252, 253, 255, 258, 260-270, 285-287, 292, 294, 303, 305, 306, 307, 315, 317, 351, 358, 379, 418, 420, 487, 491, 517, 518, 613, 641
Sivas Kongresi 63, 65, 69, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 94, 106, 108, 110, 111, 135, 136, 138, 208, 211, 213, 240, 418, 491
Siverek 114, 123, 124, 293, 379, 380
Sivrihisar 42, 533, 534
Sırp 555
Sırrı Bey 274, 279, 395, 713
Sloven 555
Sohum 515
Soma 283, 381, 388
Son Telgraf (gazete) 689
Stelianos 270, 273
Strati Efendi 34
Suat Bey (İzmit Mutasarrıfı) 170, 352
Sudan 578
Şuhut 552
Şükrü Bey 443
Şükrü Kaya Bey 713
Şükrü Naili Paşa 411, 690, 691
Süleyman Askeri Bey 602
Süleyman Bey (Binbaşı) 66
Süleyman Necati Bey 589
Süleyman Şefik Paşa 117, 121, 160, 175, 182, 377
Süleyman Sırrı Bey 395, 713
Sulh ve Selâmet Cemiyeti 21

Sulh ve Selâmet Fırkası 43
Sultan Hamid, II. 595, 596, 597, 598, 600
Suphi Bey (Konya Valisi) 224, 226, 241, 352
Suphi Paşa 377
Şûrâ-yı Saltanat 38
Süreyya Bey (İzmit Mutasarrıfı) 49
Suriye 89, 90, 92, 94, 104, 200, 258, 328, 369, 383, 511, 578, 579, 590, 596, 601, 611, 612, 613, 669
Susurluk 374

Tahir Bey 221, 222, 268
Tahsin (Mebus) 293, 294
Tahsin (Yüzbaşı) 430
Takrir-i Sükûn Kanunu 718, 719, 720
Talustan Bey 221
Tanin (gazete) 668, 669, 670, 679, 689, 705, 706, 709, 714
Tarsus 382
Taşköprü 387, 517, 607
Tasvir-i Efkâr (gazete) 198, 265
Tavşancıl 274, 275, 279, 282
Teâli-i İslam Cemiyeti 21
Tekâlif-i Milliye 507
Tekirdağ 411, 534, 610, 651
Tenados adasının (Bozcaada) 612
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 715, 716, 718
Tercüman-ı Hakikat (gazete) 425
Tesanüt (Dayanışma) Grubu 491
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 467, 470, 492, 493, 494, 495, 496, 520, 544, 563, 568, 569, 582, 583, 584, 649, 650, 653, 654, 655, 656, 657, 664, 676, 700, 703, 710, 711
Tevfik Bey (Jandarma Kumandanı) 117
Tevfik Bey (Mazhar) 150
Tevfik Bey (Mutasarrıf Vekili) 124
Tevfik Bey (Seyyare Kumandanı Vekili) 428
Tevfik Bey (Yüzbaşı) 426
Tevfik Hamdi Bey 229
Tevfik Paşa 89, 90, 172, 173, 215, 340, 386, 422, 425, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 470, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 533, 534, 561, 562, 563
Tevfik (Telgraf Müdürü) 181
Tevhid-i Efkâr (gazete) 547, 661, 679, 689, 705, 715
Tevhid-i Tedrisat 684
Theodosius 594
Timurlenk 714
Tokamanidis 515
Tokat 47, 89, 90, 246, 378, 418
Tophane 349, 350
Toros 98, 131
Torul 145, 146, 168
Townshend 548, 550
Trablus 578
Trabzon 18, 20, 21, 23, 34, 51, 52, 64, 69, 81, 92, 109, 135, 136, 137, 139, 141, 143, 145, 146, 147, 160, 167, 168, 169, 175, 234, 235, 238, 239, 241, 363, 397, 398, 409, 516, 517, 572, 698
Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti 18, 21
Trakya 18, 19, 31, 39, 40, 81, 92, 210, 212, 215, 234, 342, 343, 344, 345, 410, 411, 460, 478, 487, 516, 534, 543, 553, 555, 556, 575, 576, 610, 617
Trakya Cumhuriyeti 19
Trakya Paşaeli Cemiyeti 343
Trikopis (General) 552
Tunus 578
Turhal 107
Türk 19, 26, 27, 34, 91-97, 104, 111, 155, 198, 204, 212, 233, 302, 305, 306, 316, 317, 324, 332, 348, 352, 356, 368, 395, 407, 409, 412, 427, 451, 454, 455, 469, 474, 479, 485-487, 489, 490, 500, 501, 509, 510, 512, 514, 515, 517, 523, 527, 530, 534, 554, 562, 564, 567, 571-573, 577, 579, 583, 590, 594, 595, 606, 610-615, 618-621, 640, 657-659, 667, 669, 671, 679, 686, 707, 712, 715, 716, 719-722
Türk Dünyası (gazete) 198
Türkistan 670, 671
Türkiye-Havass-Reuter Ajansı 37
Türk Ocağı 348
Tuz Çölü 551

Ukrayna 556
Ulubat 388
Ulukışla 357
Ulviye Sultan 566
Umraniye 375
Urfa 17, 123, 124, 126, 155, 239, 257, 321, 328, 379, 380, 382, 611
Uşak 388, 414, 416, 451, 454, 480, 482, 483, 501, 607
Üsküdar 267, 275, 280
Üsküp 599
Uzunköprü 411

Vahdettin 17, 21, 204, 208, 324, 500, 501, 530, 561, 562, 565, 567, 568, 569, 570, 609, 663
Vakit (gazete) 198
Van 37, 81, 114, 175, 382, 398, 443, 611
Van Gölü 611
Vasfi Efendi 256
Vasıf Bey 43, 99, 101, 105, 167, 230, 231, 232, 233, 253, 266, 272, 278, 348, 518, 519, 540, 541, 542, 544, 651, 700

Vatan (gazete) 661, 668, 671, 689, 704, 705, 713, 714
Vehbi Bey (Karesi Mebusu) 445, 654, 696, 701
Vehbi Efendi (Hoca) 154
Vehip Paşa 686
Vekiller Heyeti 390, 392, 398, 400, 402, 403, 406, 445, 451, 459, 467, 470, 497, 505, 506, 518, 519, 520, 527, 532, 533, 534, 535, 536, 543, 544, 551, 553, 556, 557, 587, 592, 622, 636, 637, 638, 640, 647, 650, 664. *See also* Heyet-i Vekile
Venedik 535, 555
Venizelos 516, 609, 623
Vilâyât-ı Şarkiye Kongresi (Erzurum) 51, 60, 88, 98
Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 81
Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 18, 19, 20, 49, 51, 66
Viranşehir 375, 380
Viyana 523

Washington 661
Weimar 213
Wells 580, 581
Wilson Prensipleri 95, 178, 301, 304
Withall 347
Wrangel 333

Yahudi Maşatlığı (İzmir) 18
Yahya 267
Yahya Galip Bey 224, 395
Yahya (İmam) 601
Yahya Kaptan 266-283
Yanya 712
Yavuz 564
Yemen 578, 579, 594, 601, 602
Yeni Dünya (gazete) 396, 443
Yenihan 375, 378, 391
Yeniköy 271
Yenişehir 416
Yermanos 515, 516
Yeşilordu 393, 394, 396, 414
Yıldız 566
Yörük Ali Efe 382
Yozgat 375, 378, 379, 394, 395, 517
Yunan 17, 18, 32, 236, 300, 301, 332, 344, 374, 375, 380, 381, 386, 388-392, 411, 412, 414-416, 421, 422, 451, 452, 454, 455, 459, 465, 473, 478-480, 482-484, 500-502, 509, 511, 516, 517, 522, 530-532, 545, 553-556, 595, 600, 604, 609, 610, 623-634
Yunanistan 103, 473, 474, 499, 516, 534, 553, 555, 610, 612, 614, 615, 616, 617, 619, 623
Yunanlılar 32, 34, 38, 104, 131, 239, 284, 300, 302, 311, 322, 323, 324, 331, 334, 335, 336, 342, 343, 344, 380, 381, 388, 392, 411, 421, 422, 452, 457, 458, 460, 465, 472, 474, 475, 479, 480, 499, 501, 522, 528, 531, 534, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 632
Yunus Nadi Bey 183, 184, 185, 186, 188, 654, 698, 699, 710, 711
Yusuf İzzet Paşa 22, 176, 233, 445
Yusuf Kemal Bey 388, 511, 530, 531, 556, 557, 558, 648, 656

Zaho 548
Zara 375
Zaven Efendi 18, 223
Zaza 97
Zeki Bey 64, 113, 168, 169, 220, 701
Zeki Paşa 229, 257
Zeynel Abidin 255, 329, 413
Zile 375, 378, 379, 391, 517
Zimbrakakis 516
Ziraat Bankası 405
Ziraat Numune Çiftliği 48
Ziya Bey (Ticaret Defterhane emiri) 342
Ziya Efendi 258
Ziya Hurşit 563
Ziya Molla 254
Ziya Paşa 224, 226, 227, 240, 241, 325, 326, 327, 458
Zonguldak 152, 310, 383, 422, 424, 457, 458, 498, 528, 529
Zülfü Bey 651